

चांदोबा

नवीन वर्षासाठी शुभेच्छा

THE MOST

YOU CAN
THINK OF
FOR YOUR
NEAR AND DEAR ONES
FAR AWAY

CHANDAMAMA

GIVE THEM
A
MAGAZINE
IN THE LANGUAGE
OF THEIR CHOICE

ASSAMESE, BANGLA, ENGLISH, GUJARATI, HINDI, KANNADA,
MALAYALAM, MARATHI, ORIA, PUNJABI, TAMIL AND TELUGU

AND LET THEM ENJOY THE WARMTH
OF THE HOME AWAY FROM HOME

SUBSCRIPTION

BY AIR MAIL TO ALL COUNTRIES

Six issues Rs. 300
Twelve issues Rs. 500
by surface mail within India
Twelve issues Rs. 120

Send your remittances
by Demand Draft or Money Order
favouring 'Chandamama India Limited'

to:

PLAZA PLOT NO. 10/11

CHANDAMAMA INDIA LIMITED

CHANDAMAMABUILDINGS,VADAPULAM,CHENNAI-600 036

Fullscreen

127

4

/ 58

Formulated by
**CHAKRAPANI
B. NAGI REDDI**

Editor
VISWAM
Editorial Advisors
**RUSKIN BHANDARI
MANOJ DAS**
Designing & Technical Advisor
UTTAM

B. VISWANATHA REDDI

Executive Marketing
**V. MADHUSUDHAN
HEAD OFFICE**

Chandamama Buildings
Vadapulam, Chennai-600 036
Tel: 4841773 Fax: 4835298

**OTHER OFFICES
BIRUBANESWAR**

116-B, B.D.A. Duplex House

Barananda

Bhubaneswar-751 003

Crisis. Phone: 55 0534

DELHI

Flat No. 415, 4th Floor

Prestige Bhawan

S. Balakrishnan Zafar Marg

New Delhi-110 002

Phone: 2270199

MUMBAI

2/8 Nair Buildings

Lawington Road

Mumbai-400 004

Phone: 3889703-3886324-3887110

Fax: 3889670

The stories, articles and
designs contained in this
issue are the exclusive
property of the Publishers
and copying or adapting
them in any manner/
medium will be dealt with
according to law.

सम्पादक

वी.नागी रेड्डी, चक्रवर्ती

आशेचा समय

सर्वांच्या जगात सगळीकडे आशा मिळते असेही यांची कंपनी जाणवत आहे. आपण एका फार
महत्त्वपूर्ण काळखंडामध्ये जगत आहोत. एका नव्या शतकाचीच नव्हे तर एका सहस्रकाची
सुरुवात होणार आहे. रसायनिक, आपण सर्वजण एका आगळ्या उत्सवाने भारीत आहोत.

आता इ.स. २००० हे वर्ष या शतकाचे शेवटचे मानायचे की नव्या शतकाचे पहिले
वर्ष मानायचे, याबद्दल अद्याप वाद सुरू आहेत.

काही का असेना, हे वर्ष या दोन्ही शतकांमधला पूल आहे ते मानू शकू!

नव्या शतकाबद्दल आणि नव्या सहस्रकाबद्दल आपण वादोने पाहत आहोत याचा काही
निष्ठा अर्थ आहे का? अर्थातच आहे. 'नव्या शतकात जगत राहू व जगण्या जीवनावकाश
आशा याबद्दल आपल्या मनात पातळती आहे. आपला भविष्यकात जगत उज्ज्वल असावा
ही अपेक्षा आपण जाळून आहोत. विश्वाच्या शतकात सर्वांनी एक दुसरे भोगली आहेत, दोन
आत्मिक मालागुहे, भारताची परकणी यांमार्फती मानवनिर्मित दुसरे होती, त्याचबरोबर भूकंप,
वाढले, महापूर यासारख्या नैसर्गिक आपत्तीही होत्या. नुकतेच ऑरिझॉन झालेले संश्रयानी
महापूरक दुसरे पाहिले आहेत.

तु मनुष्यजातीला दीपस्तंभाराले जगणे शोर, आदर्श विचार मिळत गेले. शुद्धि
राष्ट्रांना व अणुशस्त्रांनी आगळ्याची इच्छा करणारे आदर्शवादी यांमार्फती कितीच उत्तम
मानवजन दुसरे करून दिले. आम्हांनी संघर्षांही सामना केलाच्या दुःखितांना, जगाच्या
मानवजातीतून सगळीं सुखी व हसणारी सदात सगळी मिळत गेली.

आम्हांनी केलेले आपण सर्वजण एकत्र होऊन, गुणवत्तापेक्षा, चांगल्यापणाचे व समजावणी
सहकार्याची प्रत्येक करू शकू!

चान्दोबा

[illegible]

होति, शक्यः च स्वात्म्यः पालकानां राज्ञां च कृतं कष्टं च क्लेशं च अहिंसायां समाप

नवीन दस्तावेज व नवीन मंडळाला आपापसांनाक गुन्हे पारितोष्य करून दिसिजेकरे मिळिजे कळत आहे.

भाषास्य स्वर्णो अतिविद्युत् अतो गौरी स्वर्णोपास्योऽप्युपस्थितः स्यात् । अतो गौरी स्वर्णोपास्योऽप्युपस्थितः स्यात् ।

• **समस्याएं** : **स्वातंत्र्य** आगे बढ़ाओ **न्याय** भी **कानून** देना आदि

अन् आता चान्द्रावान्त्वा वैभवशाली अनुक्रमणिकेवर एक दृष्टी टाकून पहा -

चान्दोबा

2000

■ भावनाची वीरगाथा

काल अनेकजण संयुक्ती गान्ध्या पण हजारे वर्षेपर्यंत अखंड पालत राहिलेल्या संयुक्ती व मुलूखद्वारा मूमाणा प्रजासिवाय शब्द कोटेली पहावता मिळणार नाहीत ही जाणून घ्यावी राजांमार्फत दिवस राहिला. मनुकाजवरील दानी व दुसऱ्या संस्थाद्वारे ही कोटेली पहावते जाईल

■ भारत: तेल्लु च [२०१०]

[illegible]

■ आन्तर्ध्यानात्मक व आस्तिक सुखोन्मुखी व्यवस्था रचना

इस पुस्तक में जीवन के अनेक विषयों पर चर्चा की गई है। यह पुस्तक राष्ट्रीय पाठ्यसिलेब के अनुसार है। इस पुस्तक में अनेक चित्रों और प्रश्नोत्तरों के माध्यम से शिक्षण किया गया है। इस पुस्तक में अनेक चित्रों और प्रश्नोत्तरों के माध्यम से शिक्षण किया गया है।

■ आश्विनं शुभं

[illegible]

■ न सुदृढं ली कौडो

मन्त्रे पित्रा विरचयन्तीं शिष्टमन्त्रान् अतिन्तव्यम् इति भा० वामदेव
विष्णोरात्म भक्त्या अहोरात्रं पठन्ती संवाच ॥ जगन्ता वत्सल्येन साकल्येन च
भक्त्या च विरजिता ॥

■ आत्मा मतिन्याचो प्रामुख स्वकती

चक्रानुसंगित्यानां जन्मसंज्ञा एका विष्टोः प्रत्यक्षे च ज्ञेयम् ।

■ भालाञ्चा शोध

महाराष्ट्री संस्कृती, वाङ्मय व दायम यांचा प्रश्न आणि साहित्यिक
कर्माला कमी अर्धा इतर क्षेत्रांमध्ये प्रेक्षणीय आहे. यथाव्या लागू
मन्यताही हे सर्व अति विचार 'जनन यांग्या इतिहासा लोको'ने
'प्रकाशनातील वाचकां', 'अर्थात आचार्या' व 'जुद्ध प्रती'ने आचार्य

■ चान्दोग्य २०००

नृचोऽप्युभयाच्च श्रेष्ठतौ च द्वित्रिजगद्वे जेगाश कदाहम् ।

THANK YOU THE FOURTH ESTATE!

The news of the reappearance of *Chandamama* was no doubt a delight for the young and that was only expected, but what gave us an added reassurance was the warm coverage of the event by the media. Several major newspapers, in English and other languages, carried the good tide in their readers and the BHC and the Dnyandeshan Metro (*Aaj Tak* of TV Today) telecast interviews with the publishers highlighting the spirit behind the publication—which is to familiarise the young with the different aspects of the heritage of India through tales, legends, quizzes, and other features, while inspiring them to enter the new millennium with a faith in the future.

We thank the media and wish them a bon voyage into the new era along with *Chandamama*.

Simultaneously, we wish the same to our numerous readers and would-be readers, writers, distributors, agents, and other collaborators and well-wishers who reiterated their support to the publication as soon as the news of its re-launch reached them.

A. S. Sankar
— Publisher

MORE FOR OUR READERS

We are overwhelmed by the welcome extended by our readers on hearing about the relaunching of their favourite magazine and by their reaction on seeing the first issue for December 1999.

We are extremely grateful for their words of praise, unequivocal support, encouragement, and suggestions.

Among them are puzzles, quizzes, painting contests, and essay-writing competitions which will tap their talents. All these are being planned.

Our subsequent issues will carry details. Our readers may watch out for the announcements. Meanwhile, keep writing to us.

— Editor

खास बातम्या समुद्रांत बुडालेली झरका

मुंबईतील झरका ही नवी श्रीकृष्णने बाबबली होती. त्याच्या निर्वाणानंतर ती लोकरच समुद्रांत बुडाली अशी माहिती पुरविली आहे.

भारतीय सगरी पुराणवास्तुशोधन साध्याचे महर्षी, डॉ. आर.एस. राय यांनी अनेक वर्षे या पुराणकाळीन जागेत उत्खनन केलेले आहे. त्यांच्या मते, ही श्रीकृष्णाची नगरी, कुशस्थळी या प्राचीन वेदाच्या भग्न अवशेषांच्यावर ३३०० वर्षांपूर्वी वसवली होती. पण दोन वर्षांनंतर

शगुनने ती विळकून घेतली. तशी हे अजिह येण्यापूर्वी, एक अजिहवा अगोदरच, श्रीकृष्णने सर्व नगरवासीयांचे स्थलांतर केलेले होते. झरका नगरी सोडताच श्रीकृष्णने जमीन सुधारण्याचे जे तंत्रज्ञान वाचले होते ते आजही प्रचलित आहे.

झरकेचे उत्खनन निर्भीच्या अयाची सध्या तहकूब केलेले आहे. लोकरच या संपूर्ण प्रकल्पावर बीबीसी एक सधुष्ट करवात आहे.

बयोवृद्ध पथिक

भारत हा जॉर्जेनचा १२८ वर्षे वयाचा नागरिक सगळीकडे चालत फिरत जाई. शेवटपर्यंत तो चालू रवाना होता.

मात्र त्याच्या तळपाणी जॉर्जेनचा संस्थापक किंग अबदुल्ला याच्याबरोबर तो घोड्यांच्या व रंदांच्या शर्यतीत भाग घेत असे, त्याला मोठे पदार्थ व खमचमीत भोजन अतिशय आवडे गेले.

बरेच दिवस तो उपवासही नेमाने करत असे. त्याच्या पश्चात त्याच्या पत्नी १२८ नातवंदे व पंतबंदे आहेत.

भरतीपर चाललेला सर्वात मोठा प्राणी

"जॉर्ज आरबर्ग फ्लोरिडासोब आहे १ पृथ्वीच्या पाठीवर कधीकाळी चालणारा सर्वात मोठा प्राणी आहे हा - "ओपेलाओमा युनिव्हर्सिटीचे मज मि. रिचर्ड रिफेली म्हणाला. त्याच्या नेतृत्वाखाली संशोधन केल्याचा तुकडीत, आग्नेय ओकलाओमाजवळ डायनासॉरचे अवशेष सापडले. या अवशेषांमधून अंदाज बांधला आला की, जिंकतणी या प्राण्याचे वजन ६० टन व उंची ६० फूट होती, आणि सर्वात जास्त लांबीची त्याची मान होती अशी माहिती अधिकृतद्वारा नोंदली.

गेली आहे. झणजे हत्तीच्या अनेकपटवी, जेव्हा इमारतीतल्या सगळ्या मजकुरांपेक्षा त्याच्या जिंकफौज, तो जमिनीवर उभा राहून सहज डोक्यावरुन उभ्या असा. त्याचे नांव 'सीरोपोरायडन' असे पडले आहे. त्याचा अर्थ 'जो चातापलू लागला की पृथ्वी हलते असा देवसगडा' असा होतो.

Eat Healthy, Think Better.

The Indian ethos of the unity of mind and body is as ancient as our culture.

And this rich Indian heritage has inspired dynamic new motto at Britannia.

The new Britannia captures the very essence of purity, energy and freshness, implicit in all our food products.

After over seven decades of being an inseparable part of your daily life, now Britannia ushers you, into a healthier and tastier future.

वेताळाच्या
गोष्टी

प्रजाशिक्षण

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क आढाजवळ मुन्हा परत आला. त्याने द्वाडावरून प्रेत खाली काढले आणि आपल्या लांबावर घेतले. नंतर तो स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतांत जपलेला वेताळ म्हणाला. "राजन् ! मध्यरात्रीच्या यावेळी स्मशानात भुललेसे, विचारी सर्प अगदीं मुक्तपणे हिंडत असतात. ठाऊक असूनदेखील तू आपला जीव कां धोक्यांत धारतो आहेस? असे कोणतं लक्ष्य आहे की ते साधण्यासाठी तू हा धोका पत्करतो आहेस? आपले ध्येय साधण्यासाठी तू जो मार्ग स्वीकारला आहेत तो योग्य आहे की नाही याचा तू विचार केला आहेस का? कारण कधीकधी हुशार व्यक्तीसुद्धा आपण करतो आहे ते ठीकच आहे आणि त्यांच्या प्रयत्नांतून त्यांचे निश्चितच कल्याण होणार आहे अशा भ्रमांत राहतात. गैरसमजुतीमुळे तुला सावध करण्यासाठी म्हणून जयचंद्र राजाची गोष्ट सांगतो त्याने तुम्हा धकवाही दूर होईल. तेव्हा नीट ऐक." हे सांगून वेताळ विक्रमार्काला राजा जयचंद्राची गोष्ट सांगू लागला.

"महेन्द्रगिरीचा राजा जयचंद्र सर्व शास्त्रांत पारंगत व एक कुशल राज्यकर्ता होता. प्रजा त्याच्यावर अगदीं खूष होती.

एकदा राजा बेश बंदलून आपला मंत्री धीरवर्मा याच्याबरोबर नगरांत फिरत होता. एका घरांतून जोरजोरांत आवाज येत होता. ते दोघे त्या घरांत गेले.

त्या घरांत गौरी नांवाची एक मुलगी खूप विषम आजारी होती. तिला बराच ताप होता. त्या दिवशी राण होता म्हणून घरांतल्या मंडळींनी ताप असतानाही तिला अडाहासाने आंघोळ घातली. तेव्हां ताप आणखी वाढला. रोग्याला तणासायला वैद्यबुवांना बोलावणे पाठवले. ताप वाढण्याचे कारण वैद्यांना कळताच त्यांनी घरांतल्या मंडळींवर रागाने तोंड सोडले.

त्यावर घरातला म्हातारा मासक जोराने ओरडून बैद्याला म्हणाला - मुलीच्या नशिवांत जिवंत राहाणे असेल तर राहिल. पण जर मरण लिहीलेलं असेल तर ती मरेल. पण परंपरेनुसार जे आम्ही करायला

हवं, ते आम्ही जरूर करणारच."

वैद्यांनी निमूटपणे रोग्याला औषध दिले व थोड्या वेळानंतर म्हणाले, "सुदैवाने मला थोका टक्कला आहे."

म्हातारा पुन्हां म्हणाला, "थोका टक्कला याच कारण तिचं भाग्य आहे, तुमचं औषध नव्हें."

हे सर्व पाहून जयचंद्र खूपच चिडला आणि त्याला वाईट वाटले. राजवाड्यांत परतल्यावर तो मंड्याला म्हणाला, "मंत्रीजी, आपल्या प्रजेत किती मूर्खपणा आणि गाढ अंधविश्वास भरलाय. काय मूळ उपद्रव काढण्यासाठी आपण लोकरच कांही उपाययोजना केली पाहिजे.

मंत्री धीरवर्माने जरा विचार करून सांगितले, "आधुनिक शिक्षणाच्या प्रसंगानेच हे ज्ञान नाहीसे होऊ शकेल. याराही आपण कांही कायदे बनवलेत, तर ते अमलात येतील."

राजा जयचंद्राने मंत्र्याच्या सल्ल्यानुसार कांही नवे कायदे बनवले व त्यांची अंमलबजावणी करायचा हुकूम दिला. हे नियम देशांतल्या रितीरिवाज व परंपराविरुद्ध होते. म्हणून प्रजेत ते पसंत पडले नाहीत. लोकंंनी आरोप केला की हजारो वर्षांची परंपरा व सहिष्णू मोठण्याची राजाची इच्छा आहे. सर्व लोकांनी मिळून विनायक नात्याच्या एका व्यक्तीस आपला प्रतिनिधी निवडला व विचारविनिमय करण्यासाठी राजाकडे पाठवला.

विनायकाने राजाला सांगितले, "महाराज, पिढ्यान्पिढ्या चालू असलेली परंपरा आपण नाहीवी करू पाहता आहात. पण ती आपल्या देशाची संस्कृति आहे. याचा अर्थ असा होतो की आपण संस्कृतिविरोधक आहात, जर आपण हे कायदे लोकर रद्द केले नाहीत तर राजा बंड करून उठेल आणि कुणीही आपल्याला साथ देणार नाही."

जरी विनायक हे सर्व मोठ्या विनम्र भावाने बोलत होता, तरी त्याच्या स्वरांत थोड्याची सूचना होती. राजाने मनोमन विचार केला, "एक साधान्य नागरिकाचे हे धाडस, कीं मला बंडाची थोड्याची सूचना देऊ शकतो हा!" राजाच्या चेहऱ्यावरचा संताप समजत होता. त्याच्या मनांत विचार आला की विनायकाला अटक करून तुरुंगात डांबून देवावे.

मंत्र्यांनी राजाच्या चेहऱ्यावरून त्याचे विचार ओळखले. राजाला शांत राहण्याची सूचना करीत तो म्हणाला, "महाराज, मूर्ख व अंधविश्वास असणाऱ्यांबरोबर आपण नाही जिंकू शकणार. एकवेळ मृगजळंतले पापी पिता येईत, पण मूर्खपणा दूर करणे अशक्य आहे. ब्रह्मदेवाचासुद्धा पराभव होतो मूर्खापुढे! विनायकाला आता अटकत टाकले तर त्याचा अर्थ होईल की प्रजेला आपणच बंड करण्यासाठी बळकटतो आहोत."

"मग काय जाणूनकुजून आपणही मूर्ख बनून अडाण्यासारखं वाग्याचं? अंधविश्वासामुळे बळी जाणाऱ्या निदोष, अश्राप मुलांना ति धियांना मरू द्यायचं?" राजा पोटतिडीकेने बोलला.

धीरवर्मा विचारांत पडला. नंतर विनायकाला बोलावून म्हणाला, "बघ, आम्ही नवे कायदे कांही काळ स्थगित करतो आहोत. तोपर्यंत तू चांगला कायद्याचा अभ्यास कर. त्यानंतरही जर तुला असं वाटलं की हे कायदे प्रजेच्या हिताचे नाहीत तर ते रद्द केले जातील. या विचाराशी तू सहमत आहेस का?"

विनायकाने ही गोष्ट मानली. तो पांच वर्षांपर्यंत मनःपूर्वक अभ्यास करत होता. शिक्षण पूर्ण झाल्यावर तो राजाला भेटला. राजाने विचारलं, "सांग, आता तुझा काय विचार आहे?" विनायकाने

सांगितलं, "महाराज, सारं माझा विचार बदलला आहे. जोपर्यंत प्रजेला या सडक्या रितीरिवाजांच्या दलदलींतून बाहेर काढता येणार नाही, तोपर्यंत आपल्या देशाची उन्नति अशक्य आहे.

"फार ज्ञान! आता कायद्याचं पालन आपल्या प्रजेकडून करवून घेणं हे तुझं काम राहिल" राजा त्याला विश्वासात घेऊन म्हणाला.

"पण महाराज, प्रजेकडून या कायद्यांचं पालन करवून घेण्यांत मला कोणता पायदा?" विनायकाने प्रश्न केला. 'दरमहा तुला हजार मोहरा दिल्या जातील.' राजा म्हणाला, "आणि राजकर्मचारीपद देखील!"

'महाराज, मी प्रजेचा प्रतिनिधी आहे, म्हणून त्यासाठी मला हजार मोहरा मिळतील. पण आपणसुद्धा प्रजेचे प्रतिनिधी आहात. मला कळेल का की आपल्याला दरमहा किती मोहरा

मिळतात?" विनायकने धिटाईने विचारले.

राजा जयचंद्रास राग आला. त्याने करड्या स्वराने म्हटले, "आमचे पूर्वज वर्षानुवर्षे या देशावर राज्य करीत आले आहेत. माझी तुझ्याशी बरोबरी करण्याचा प्रयत्नच येत नाही."

विनायकने हसून म्हटले, "आपण राजवंशात जन्म घेतला आहे म्हणून राजा झालात. म्हणजे एका मूढ परंपरेने आपल्याला राजा बनवले. पण मला तर प्रजेने आपला प्रतिनिधी नेमला आहे. जुन्या परंपराच्यावर बहिष्कार टाकण्यासाठी तर आपण कायदे तयार केलेत. पांचा अर्ध असा झाला की आपल्या देशांत राजा होण्याच्या परंपरेचा देखील शेवट झाला पाहिजे." विनायकचा हा निर्णायक तर्क ऐकून राजाचा चेहरा एकदम उतरला. काय उत्तर द्यावे ते राजाला समजेना. म्हणून त्याने तांतडीने मंत्री धीरवर्मा यांना बोलावून घेतले.

धीरवर्माने विनायकची सारी चर्चा ऐकल्यानंतर त्याला म्हटले, "तुझे म्हणणे ठीक आहे पण यांत प्रजेचे मन काय आहे ते कळणें आवश्यक आहे. जर प्रजामत तुझ्या बाजूने असते तर महाराज वानप्रस्थ स्वीकारतील व सिंहासन तुझ्यावर सोंपवतील. मात्र एक अट आहे. जट इतकीच की जेव्हा देशांतली सारी प्रजा शिक्षित होईल, तेव्हाच त्यांचं मत विचारलं जावं." "माझ्या मते हे कधीच शक्य होणार नाही. मी तर कर्मचारीपद स्वीकारणेच परतेत करीन" इतकं म्हणून विनायक निघून गेला.

विनायक जेव्हा राजाने मंत्र्यांस आवचयाने व रागाने विचारले, "तू विनायकता असं कां सांगितलंस की मी सिंहासन त्याच्यावर सोंपवीन म्हणून?" "महाराज, क्षमा करा, माझ्या म्हणण्यांत एक मोठं राजनैतिक रहस्य आहे. जोपर्यंत राजा अशिक्षित आहे, मूढ आहे, परंपरावादी आहे, जुन्या रिवाजांवर अंधश्रद्धा ठेवते, तोपर्यंत राजवंशातल्या व्यक्तिलाच प्रजा राजा मानेल, एखाद्या व्यक्तिला नाही. कारण ही युद्धां एक जुनी परंपरा आहे. विनायकच्या सांगण्यावरून प्रजा त्याचे ऐकणार नाही. म्हणून मी जाणूनबुजून ही गोष्ट काढली. आजखी एक अटपण ठेवली की ती कधीच पूर्ण होणार नाही. त्यासाठी राज्यपरंपरा किंवा आपल्या विरोधांत जाण्याचा प्रयत्नच उद्भवत नाही." मंत्रीनी आपल्या रहस्यपूर्ण उत्तराचा खुतासा केला. जरी मंत्र्यांच्या बोलण्यावरून स्पष्ट दिसत होतं की राजाच्या सिंहासनाला प्रजेकडून काही एक धोका नाही, तरी राजा जरा हताश झाला. थोडा वेळ मौन पाळून च गंभीर चेहरा करून तिथून निघून गेला. वेताळाने ही गोष्ट सांगितल्यावर प्रयत्न केला, 'राजन, प्रजेने विनायकला आपला प्रतिनिधी नेमला. शिक्षित झाल्यानंतर तो

महत्वाकांक्षी आणि बुद्धीच्या बळावर त्याने राजाच्या सिंहासनावर बसण्याचा प्रयत्न केला. परंतु शेवटी राजकर्मचारीच होऊन राहाण्याच्या निर्णय घेतला? दुसरा प्रश्न हा, की जेव्हा मंत्र्यांनी वेळ मारून नेण्यासाठी विनायकवर राजाच्यातर्फे राजसिंहासन सोंपवण्याचे आश्वासन दिले तेव्हा राजा त्याच्यावर नाराज झाला. कारण यामुळे सिंहासन हातानून निसटण्याची भीती होती. यावर सर्वांनी राजाला आश्वासन दिले की जोपर्यंत मूर्ख, परंपरावादी व अंधश्रद्धाळू आहे, तोपर्यंत त्याच्या राज्याला धुळीच धोका नाही. यावर तर राजा प्रसन्न झाला होता. परंतु तो हताश झाला आणि गंभीर होऊन उठून निघून गेला. असं कां? माझ्या या प्रश्नाचं उत्तर माहीत असूनही गण्य बसलास तर तुझ्या होण्याचे तुकडे-तुकडे होतील.

विक्रमाकाने येताळ्याचा संदेह दूर करण्याच्या उद्देशाने म्हटले, "कुणी कितीही शिकलेला कां झाला, त्या स्वार्थ कांही कुणाला नुसलेला नाही. बौद्धिक विकास झाला की महत्वाकांक्षा जास्नाच वाढत जाते. याच कारणामुळे तिहावाचायला शिकताच राजसिंहासनावर बसण्याची इच्छा करूं लागला. पण अटीनुसार प्रत्येक नागरिक शिक्षित

झाला की राज्यांत कितीतरी विनायक होतील. आणि सगळे राजसिंहासनाचे स्वप्न पाहू लागतील. राजा होण्यासाठी सर्वांमध्ये स्पर्धा लागेल. या स्पर्धेत त्याला भाग घ्यायचा नव्हता. कारण त्यांत तोच जिंकेल अशी कांही खात्री नव्हती. त्यामुळे त्याने राजकर्मचारीच बनून राहण्यांत आपले हित साधले. स्वार्थ हेच याचं मूळ आहे."

दुसऱ्या शंकेच्या समाधानासाठी राजा विक्रमाकाने सांगितलं, "आपल्या राज्यांतली जुन्या परंपरा, अंधश्रद्धांना मूढ पद्धती समजून राजा त्या रूढ करणार होता. पण जेव्हा त्याच्या हतकांत आलं की राजाची वंशपरंपरा ही देखील एक मूर्ख परंपरा आहे, तेव्हा तो गंभीर झाला. कारण परंपरा नष्ट झाल्या तर राजसिंहासनाचे अस्तित्वसुद्धां धोक्यांत येऊ शकतं. म्हणून नाईलाजाने त्याला आपल्या प्रजेला पूर्वीच्याच आचारपद्धतीत सोडून द्यावा लागला आणि ते त्याला पटत नव्हतं! म्हणून दुखी होऊन तो गंभीर मुखेने तिथून उठून निघून गेला."

राजाचा मौनभंग करण्यांत रक्त झाल्यामुळे मौनभंग वेताळ शयासहित अदृश्य आला व पुन्हा झाडावर जाऊन बसला.

कल्पित (मूळ रचना - वसुंधरा)

निसर्गाचा खेळ

या वर्षी फार जास्ती पाऊस पडल्यामुळे चहूकडे पाणीच पाणी झालं होतं. कुडास्थळी नदीच्या पुरांत आसपासची सर्व गांवे पाण्याखाली गेली होती. नायडूची जमीन नदीकिन्यालगत होती व त्याने खूप कष्ट करून पीक उभं केलं होतं. ते सगळं नष्ट झालं. मोठ्या मुश्किलीने नायडू आपल्या कुटुंबासह घराबाचवून सुरक्षित ठिकाणी पोचू शकला.

ही गोष्ट जेव्हा नायडूचा मित्र रायडू याला समजली तेव्हा तो शस्त्रातून त्याला भेटायला आला व त्याने त्याचे सांत्वन केले. "नायडू, हा सगळा नशिवाचा खेळ आहे. जेव्हा सध्दा येते तेव्हा नारळाच्या पाण्यासारखी येते, आणि जेव्हा जाते तेव्हा हत्तीने खालूनच्या बेतीप्रमाणे दिसनाशी होत. नशिवा एका क्षणाने देतं नि दुसऱ्या क्षणाने काढून नेतं. मात नशिवा ते काय आहे?"

दोन मिनिटे गप्प राहून नायडू उत्तरला, "तीस वर्षे मी दिवसरात्र मेहनत करून मिळवलेली सारी कमाई एका रात्रीत गमावली शापच मला बार्बट वाटतं. तू ज्या नशिवाबद्दल बोलतो आहेस. त्यानेच मला मिलाकत धोडीधोडी करत दिली होती. जर त्याने माझ्याकडून धोडीधोडी काढून घेतली असती तर मला शतकं बार्बट वाटतं नसतं. पण त्याने सर्व काही एका रात्रीत काढून घेतलं ! नाहीतर तुलासुद्धा मला समजून घालण्याची वेळ पडली नसती, नाही का?" ते ऐकून रायडू चूप बसला.

आरंभ

सुवर्ण सिंहासन

फार फार वर्षांपूर्वी एका काळ असा होता की दक्षिण भारतात चार मोठी बलवंत राज्ये होती. कोंडिन्य, कालिंदी, चंपक व कुंद । यांच्याखेरीज त्या त्या राज्यांमध्ये छोटी छोटी राज्ये होती.

हेहय वंशाचा कोंडिन्यचा राजा पौरुषवत मोठा पराक्रमी व कुशल राज्यकर्ता होता. दक्षिण भारतातल्या राज्यांमध्ये कुलुक कारणांमुळे नेहमी लढाया होत असत. पौरुषवतने आपले राजकारणी कौशल्य फाफून त्यांच्यात सद्भावना व एकी प्रस्थापित केली. त्याच्या नेतृत्वाखाली सारा दक्षिण भारता एका छत्राखाली नांदत होता. सर्व राजांनी त्याला आपला नेता व सम्राट मानले होते. चारी दिशांना त्याची कीर्ति पसरलेली होती.

दुर्दैवाने त्याला मूलबाळ नव्हतं, म्हणून त्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्या भावाचा मुलगा हयग्रीव याने राज्याचा भार सांभाळला.

हयग्रीव स्वभावाने खूप चांगला होता पण एका चांगल्या राज्यकर्त्याचे गुण त्याच्यात नव्हते. ही गोष्ट त्याचे रसदार, अधिकारी व सामंतांना माहीत नव्हती. राज्यांत फक्त एकच व्यक्ती अशी होती की राजा हयग्रीवाची कुवत त्याला चरोबर ठाऊक होती. ती व्यक्ती म्हणजे पुलिंद महाराज.

पुलिंद महाराज मंत्रशास्त्रांतले एक मोठे पंडित व कुशल राजकारणपटु होते. आपले शिक्षण काशीत पूर्ण करून सम्राट पौरुषवतच्या वेळी कोंडिन्य राज्याच्या आश्रयाला आले. त्यांच्या

प्रांढित्यामुळे प्रभावित होऊन पौरस्वतने वारंवार त्यांचा रीतसर सत्कार केला व त्यांना आश्रय दिला होता.

पौरस्वतच्या मरणानंतर हयग्रीवाने त्यांना एका गुरुचा व पित्यासमान मान देऊन राज्यांत त्यांची प्रतिष्ठा आणखी वाढवली. जेव्हा राजगुरुंचे निधन झाले तेव्हा हयग्रीवाने पुलिंद यांस कौडिन्य राज्याचे राजगुरुपद दिले.

गुरुशिष्यांचे एकमेकांवर अतिशय प्रेम होते. म्हणून राजगुरु पुलिंदास हयग्रीवाची असमर्थता पाहून वाईट वाटे. त्याने राजाला एक योग्य व समर्थ राज्यकर्ता बनवण्याची पराकाष्ठा केली. राजगुरुंची आत्यंतिक इच्छा होती की पौरस्वताप्रमाणे हयग्रीवाची कीर्ति दूरवर पसरवी, व मांडलिक

राजांनीही त्यांना सितकाच मान द्यावा. एका बाजूने ते राजाला कुशल राजनीतीची शिक्षण देत होते व दुसऱ्या बाजूने हयग्रीव व मांडलिक सामंतांपासून राजाची कपजोगी तपस्त राहिले. म्हणजे सामंतांनी राजाचा योग्य तो मान राखला, व त्याच्या दुर्बलतेचा अनुचित फायदा घेऊ नये हा हेतू! पण यांत पुलिंदास यश मिळाले नाही व हयग्रीव कधीही चांगल्या प्रकारे राज्य करू शकला नाही.

एक दिवस कांही सैनिकांसह हयग्रीव जवळच्या रानांत शिकारीसाठी गेला. तिथे त्यांनी एक बारशिगा पळवता पाहिला. हयग्रीवाने नेम चकून त्याला पण त्याचा बाण चुकला व त्याला शिकार होऊन निमरली. हयग्रीव निराश व उदास झाला. त्याला आपल्या दुर्बलतेची शरम झाल होती. त्याच वेळेत मागून येणाऱ्या सैनिकांचे कुत्सित हस्त त्याने ऐकले. ही गोष्ट त्याच्या मनाला फारच लागली. त्याला वाटले जसं कांही हे जसं सैनिक म्हणताहेत "तुम्ही इतके दुबळे व असमर्थ आहात की एका साध्या बारशिगाला मारू शकला नाहीत. मग एकदा मोठ्या राज्याचा राजा कसा काय संभालत आहात? पौरस्वतासारख्या पराक्रमी वीरराजाचे तुम्ही लायक उत्तराधिकारी आहात का?"

जवळी हरिणासारखे त्यांचे हृदय विद्ध झाले. एकदा त्याला वाटले की सैनिकांना जाऊन राजबाबू की मला हंसण्याची तुमची हिंमत कशी होते? आणि त्यांना दंड होऊवावा, परंतु तो अतिरंकोची व न्यूनगंडाने पळवलेला असल्यामुळे तो बडोस्पर्णे बोलू शकला नाही. त्याच्या मनांत आलं की तो स्तरोक्तच राजा होण्यास लायक नाही आणि म्हणून

विचारणा कांही विचारण्याचा नैतिक अधिकार त्याला नाही.

तो मुकाट्याने राजधानीला परत आला. राजा गंभीर झालाय हे पाहून शिपाई घाबरले. कुणीही राजाला प्रश्न विचारायचं धाडस केले नाही. तेव्हाही त्याच्यामनोमार्ग निमूटपणे आले.

हयग्रीव हयग्रीव व नरम स्वभावाचा होता. त्यामुळे त्याच्या सैनिकांनी अभावितपणे केलेला अपमान त्याला असह्य होत होता. स्वतःच्या दुर्बलतेपाचा व वायळटपणाचा त्याला पदचातप वाटत होता. त्याच्या मनांत आलं की जर हे सामान्य शिपाई माझ्या चुकीकड हंसण्याचं साहस करू शकतात तर दरबारांतले बुद्धिमान नागरिक, सरदार, अधिकारी माझ्याविषयी काय म्हणत असतील? हा कल्पनेने त्याला येत्याहून येत्यालातले झाले, व मन कधी झाले. "राजाच्या भूमिकेतच काय, एक साधा नागरिक म्हणून देखील जगायचा मला अधिकार नाही; जगात दुर्बल व अकार्यक्षम लोकांसाठी मुळीच स्थान नसतं. शिक्कार असो माझ्या बाबतीला." अशा विचारांत खिन्न, निराश व उदास होऊन तो राजवाड्यांत पोचला.

दुसऱ्या दिवशी राजगुरु पुलिंद यास संदेश मिळाला की महाराज हयग्रीव यांचे पहाटे आकस्मिक निधन झाले. ते स्तंभित झालेले व धांवतच अंतःपुरांत आले. राजपरिवारातील सर्व मंडळी चा अचानक व अकारण मृत्यूमुळे सचिंत व चिंत्त होऊन महाराजांच्या शवपादी बसली होती. जेव्हा राजगुरु पुलिंद महाराजांच्या मृत्यूबद्दल विचार करत घरी परतले, तेव्हा एका सैनिकाने त्यांना एक सहानुसंदूक दिली व म्हणाला,

"महाराजांनी आज सकाळी हे आपल्याला घामला सांगितलं होतं. त्यावेळेस आपण मंदिरात पूजा करित होतात, व नंतर लगेच आपण राजवाड्यावर गेलात म्हणून यापूर्वी मी देऊ शकलो नाही."

त्या संदुकीत महाराजांनी लिहीलेलं एक पत्र होतं. पत्रावरून महाराजांनी आत्महत्या केल्याचे कळले. मृत्यूचे कारण आत्महत्या हे समजल्यावर राजगुरु जास्तच दुःखी व अस्वस्थ झाले.

हयग्रीवाचे अंत्यसंस्कार झाल्यावर त्याच्या तीन वर्षांच्या मुलाला राज्याभिषेक केला गेला. राज्यकारभार त्याच्या वतीने राजगुरु पुलिंद स्वतः पाडू लागले.

हयग्रीवाच्या राजवटीत राज्यांत किरकोळ संघर्ष होऊ लागले होते, ज्या राज्यांनी पौरस्वत

महाराजांच्या पराक्रम पाहून त्यांना आनंदाने सम्राटपद दिले होते, तेच आता कौंडिन्य राज्यांतून वेगळे होऊं पाहात होते. हळूहळू हा विद्रोह वाढू लागला. हयग्रीवाचा मुलगा मोठा होईपर्यंत सर्व राज्ये स्वतंत्र शाली होती. सहा छोटी राज्ये होती तीही फुटून वेगळी झाली. हेहय वंशजांच्याजबळ पुन्हा फक्त कौंडिन्य राज्यच शिल्लक राहिले.

त्यावेळेला कौंडिन्यमध्ये हेहय वंशाचा पांचवा राजा श्रीदत्त राज्य करीत होता. तो मृदु स्वभावाचा अचूकही एक समर्थ व हुशार राज्यकर्ता होता. त्याला एकच मुलगा होता. मुलाच्या जन्माच्या वेळीच राणीचा देहान्त झाला. राजाचे राणीवर निरतिशय प्रेम होते. तिच्या मृत्युमुळे त्याच्या मनाला फार मोठा धक्का बसला. जरी त्यावेळी तो

तरुण होता तरीदेखील त्याने दुसरा विवाह केला नाही व राणीशी एकनिष्ठ राहिला. आपल्या पुत्राचे पालनपोषण त्याने मोठ्या प्रेमाने केले व तो थोडा मोठा झाल्यावर दक्षिण भारतांतल्या श्रेष्ठ व प्रसिद्ध अशा गुरु कृष्णचंद्राच्या हातून त्याला पाठवला.

हा बालक युवराज विजयदत्त, शस्त्र व शास्त्र या दोन्ही विषयांत चंद्रकलेसारखा चमकू लागला. तो हुशारी आणि कर्तबगारीत सर्वांपेक्षा सरस असल्यामुळे आपल्या गुरूंचा लाडका शिष्य होता. शस्त्र व शास्त्रांच्या अभ्यासानंतर गुरुजींनी त्याला राजनीतीचे शिक्षण दिले. म्हणजे राज्यकारभार नि राजाचे कर्तव्य या विषयांतचे ज्ञानही दिले. त्याला देश व राज्याच्या इतिहासाबद्दल शिकवतांना त्याची पूर्वज पौरुष्यवाने आपल्या कुडी व पराक्रमाच्या जोरावर आपल्या छोठ्या राज्याचे एक विस्तृत साम्राज्य कसे बनवले, हेही त्याला समजावून सांगितले. पण त्याच्या दुर्बल व अकार्यक्षम बारसांमुळे साम्राज्याचे पुन्हा तुकडे तुपवणे झाले. हे सर्व ऐकल्यानंतर तो खूप गंभीर होऊन विचार करायचा आणि त्या राज्यांना पुन्हा एकत्र आणून एक अखंड साम्राज्य बनवावे याचे चिंतन करत राहायचा.

आता युवराज विजयदत्ताचा शिक्षणक्रम संपत आला होता तोंच राजा श्रीदत्ताने विजयदत्तास त्वरित परत पाठवावे असा संदेश आपल्या सैनिकांमार्फत कृष्णचंद्रास पाठवला. जरी पित्याच्या या अनपेक्षित बोलावण्याने विजयदत्त चाकित झाला, तरी गुरूचा आदेश घेऊन तो थोड्यावर स्वार होऊन ताबडतोब राजधानीकडे निघाला.

मुलाच्या आगमनाची बातमी ऐकून महाराजांनी राजमहलाच्या प्रवेशद्वाराशीच त्याचे स्वागत केले. पित्याची गंभीर व चिंताग्रस्त मुद्रा पाहून पुत्राला वाटलं की राज्यांत नक्कीच एखादी कठीण समस्या उत्पन्न झालेली आहे.

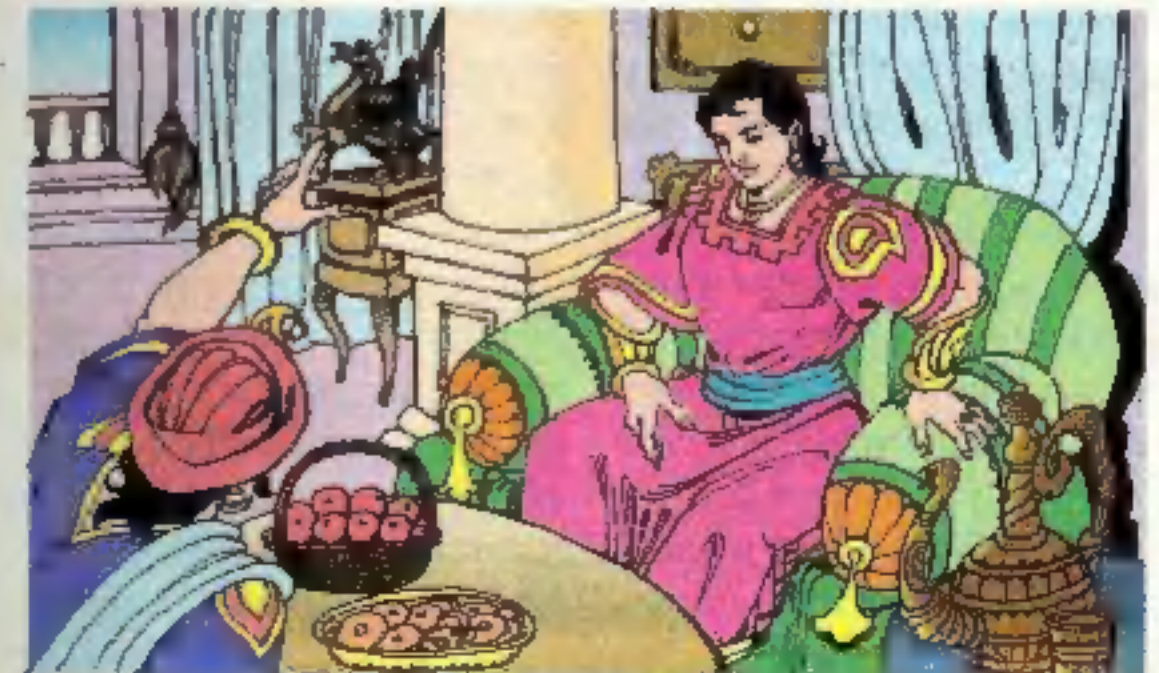
सोझनानंतर जेव्हा पितृपुत्र एकांतात बसले, तेव्हा विजयदत्ताने विचारले, "पिताश्री, मला तुम्ही अचानक बोलावले त्वाचं कारण काय?"

श्रीदत्त कांही क्षण मूक राहून नंतर म्हणाले, "पुत्रा! तुला माहीत असेल की आपले पूर्वज पौरुष्य महाराज संपूर्ण दक्षिणचे राजे होते व सारी लहानमोठी राज्ये त्यांच्या अंमलाखाली होती. त्या राजवटीत त्यांच्या मांडलिक राजांनी कितीतरी आमूत्य नजराणे, निधी, अजोड वस्तू भेट म्हणून दिलेल्या होत्या. त्यांतली कोणे, चांदी व कोट्यवधी रुपयांची रत्ने लजिन्यांत आहेत. याची माहिती त्या राजांना आहे. पौरुष्य महाराजांनंतर त्या

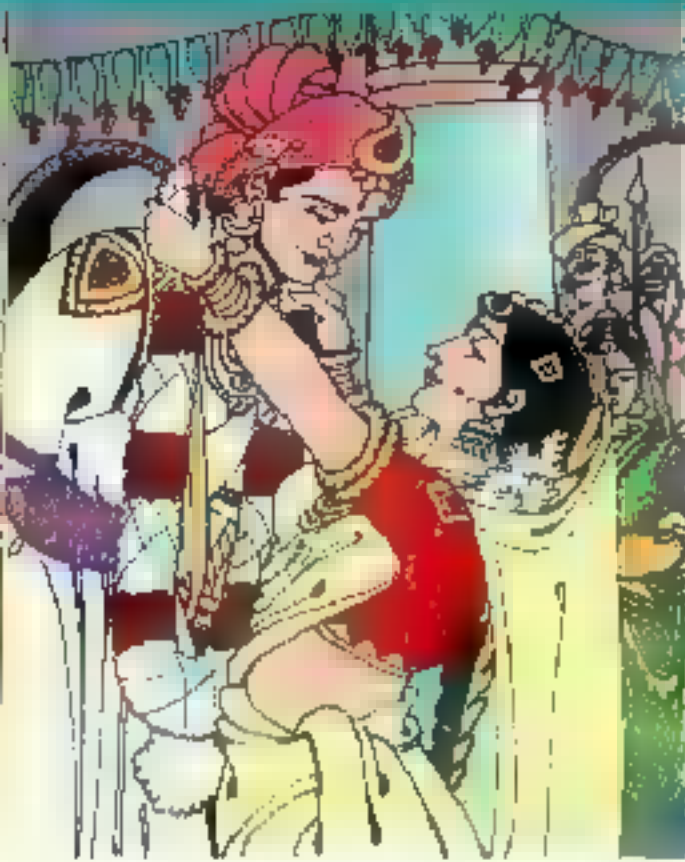
मांडलिक राजांनी जरी आपली स्वतंत्र राज्ये घोषित केली असली, तरी आपल्याकडे मान कर करून पाहाण्याचं साहस अजून तरी कुणी केले नाही. म्हणून हा सारा धनकोश अद्याप सुरक्षित आहे. परंतु...."

एवढं बोलून श्रीदत्त एकदम गंभीर व गंभ्य झाला. "परंतु काय पिताश्री?" विजयदत्तने जरा धावतच विचारले. "परंतु आज त्यावर कोणाचीतरी गिधाढनजर पडली आहे," पिता म्हणाला, "कोण आहे तो, ज्याने हा साहस केले आहे, पिताश्री?" संयमाने राग आबरत विजयदत्तने विचारले.

प्रदीर्घ श्वास घेऊन श्रीदत्तने सांगितलं, "घडयंत्रकारी एकटा नाही. निघेजण आहेत. दक्षिणापथचे सर्व राजे एकत्र जमून आपल्याविरुद्ध साम्राज्य रचत आहेत." "सगळे?" विचारत होऊन विजयदत्तने विचारलं, "कालिंदीचा राजा पण या कटांत सामील आहे?"

"हो ! देखीन !"

विजयदत्तता थळाच बसला. कुणीतरी विद्वान्प्रधात केलाय असंच त्याला वाटलं. राज्याची समस्या किती गंभीर आहे व गिताशी इनके चिंताग्रस्त का आहेत ते आता त्याला कळलं.

श्रीदत्त आजपर्यंतच्या सर्व घटनांची जंत्री देत बोलला, "जेव्हा सर्व राजे कौडिन्ध राज्यातून वेगळे होऊन स्वतंत्र झाले, तेव्हाही आपल्यापैकी कृष्णाच्याच मनात त्यांच्याबद्दल नाराजी नव्हती. माझ्या पित्याने माझी बहीण इंदुमती, हिच्या विवाहासाठी स्वयंवराची घोषणा केली होती. देशविदेशांत निमंत्रण पाठवली होती, पण इंदुमतीने कालिंदीच्या राज्याचे युवराज माधवसेन यांच्या

गळ्यांतच कमाल घातली, मोठ्या घाटांत हा विवाहसोहळा थापडला. नंतर कालिंदी राज्याची स्त्रिया इंदुमतीला सातरी. पण थोड्याच दिवसांनंतर एका अवघाताने तिचा मृत्यू झाला. त्यानंतर माधवसेनाने वसुमतीशी, एका दुसऱ्या राजकुमारीशी विवाह केला. हा विवाह माझ्याच खटपटीमुळे झाला होता. म्हणून वसुमती मला सल्ल्या भावाप्रमाणे मानत असे.

आतापर्यंत आम्हा दोघांतले संबंध मित्रत्वाचे आहेत. माधवसेन राजा, कौडिन्ध राज्यांत येत असे. वसुमतीची मनोनयन होती की तिची एकुलती एक मुलगी श्रीलेखा तिच्या विवाहानुषंगाने येईल व आपण तिच्याकडे राहिलो. कौडिन्धची राणी होऊन रावी ! याला संमती दिली होती. माधवसेनाने कधी वाक्य विरोध दर्शवला. पण आज तो विरोधकांपैकी एक झाला आहे."

एवढं बोलून, एक उसाता सोडून, श्रीदत्त गाय झाले. विजयदत्ताला आश्चर्य वाटलं, असंतुष्टां होऊ शकतं तर; याचा तो विचार करू लागला. माधवसेनासाठी त्याच्या बेटांसाठी खूप काही केले होते. त्याबद्दल ही परतफेड ! हा विश्वासघात आहे.

विजयदत्त मूक राहिलेला पाहून महाराजांनी त्याची प्रेमाने पाठ धोवली व म्हणले, "पुत्रा ! मरणादेखीन यातून प्रथम विश्वास नको. म्हणून याचा शहानिश्च करण्यासाठी मी सेनाध्यक्ष वीरबाहु यांच्यावर हे काम सोपवतं. गुमहोमार्गाने त्यांनी नवास केला आणि दहा दिवसांपूर्वी सधिले लिहीलेले निवेदन माझ्यासमोर मादल केले. ते पाहून

तर मी खरोखरच अवाक झालो."

विजयदत्त पित्याचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकत होता. त्याला जाणवतं की या सगळ्या समस्यांचा चक्रव्यूह त्याचाच भेदायचा आहे. पित्याने पुढे सांगायला सुरुवात केली. "या निवेदनामुळे ज्या झार मुख्य उजेडाने आल्या आहेत त्याविषयी नीट ध्यान देऊन ऐक. हे सर्व एकाच समस्येचे धागेदोरे आहेत.

"दक्षिणापथच्या चार मोठ्या राज्यांतले एक चंपकराज्य आहे. त्याचा मध्याचा राजा मंगलभूपती आहे. त्याचा पित्त होता चक्रभूपती. त्याने आपल्या बहीन भावावर विप्रयोग करून मारले व आपण बसला. मंगलभूपति हादेखांत पित्याप्रमाणेच कुटिल व दुष्ट आहे. दोन मुलगे आहेत. राज्याचा थोरला चक्रभूपति-केवळ नांवातच साम्य नव्हे, तर शरीराची ठेवण व स्वभावही देखील. हा बापले-काची दुष्ट आहेच, शिवाय बुद्धकलेंतही प्रवीण आहे. दोघांनाही आपल्या कृत्यांचा व कुटिल कालवायांचा फार अभिमान आहे. दोन सैतानी व्यक्तींची बाईत नजर आता फक्त आपल्या अतोत संपत्तीवरच नव्हे, तर दक्षिणापथच्या सर्वगौमन्थावर देखील आहे.

"लक्षां चंदन राज्याचा राजा आहे वृधमध्वज. हा वृद्ध आणि असमर्थ आहे. शिवाय त्याला मूलबाळ नाही. सिंहासनावर बसत म्हणून हक सांगू शकणारा कुर्णा बबळचा आसही दुर्दैवाने नाही. या सर्व कारणांमुळे तो मंगलभूपतिच्या जाळ्यांत सहजपणे अडकला गेलाय. त्याने अगोदरच

सांगितले होते की वृद्धावस्थेत तो कुठे येऊ-जाऊ शकत नाही. पण जी सेना किंवा रसद हवी असेल ती तो पाठवीत जाईल. आता हे पितापुत्र जरी थोडेसे सैनिक घेऊन त्याच्यावर हल्ला करत तरी राहज जिंकू शकले असले. पण त्यांनी तर केलेलं नाही. कारण प्रथम ते कौडिन्ध राज्य ठहप कराम्याचा बेत करत आहेत. जोपर्यंत त्यांची ही योजना सफल होत नाही तोपर्यंत ते इतर कोणत्याही राज्याशी युद्ध करणार नाहीत. कारण त्यामुळे आपलं लक्ष त्यावर जाईल आणि आपणही साबध होऊं."

"कुंदच्या राजाने त्यांच्याशी नव्हे केला आहे."

"आता त्यांची नजर कालिंदीवर आहे आणि ते राज्य आपल्या व त्याच्या राज्याच्या मध्ये येत !

आपला व कालिंदीच्या राजाचा नातेसंबंध असल्यामुळे मरालभूपति आता सावधपणे पाहिले टाकतो आहे. यावेरीज, त्याच्या पुत्राने जेव्हा कालिंदीच्या राजकुमारीच्या अपूर्व सौंदर्याची चर्चा ऐकलीय, तेव्हापासून तिच्याशी विवाह करण्याची त्याची लालसा आहे."

अतक बोलून श्रीदत्त पुन्हा थांबला. विजयदत्त पित्याने सांगितलेल्या राजनैतिक घटनांचे विवरण लक्षपूर्वक ऐकत होता. पित्याचे बोलणे अचानक थांबल्यामुळे त्याला शंका आली. तेव्हा पित्याने बरकरणी हसत्यातारखे करून म्हणजे, "बळीतधारी माणसं म्हणताना कीं राजार्थ जीवन काढ्यामध्ये उमलणाऱ्या गुनाक- असतं,"

पित्याचे बोलणे ऐकताना त्याचे मोहोळ त्याच्या मनात होते. त्याला टाऊक होत कीं कौडिन्य आणि कालिंदी, या दोन्ही कुटुंबांची इच्छा होती कीं त्याचा विवाह श्रीलेखाशीच व्हावा ! लहानचपापासूनच दोघे

एकमेकांना आवडत होनी. पण चालू राजकारणाचे हाथपेंच बुद्धिवळातल्या खेळाप्रमाणे होते. त्याच प्रेम हा आता त्या खेळांतला एक मोहक बनला होता. त्याला वाटले, राजकारणी बुद्धिवळांत आपण आपल्या मोह्याचे रक्षण असमर्थ आहोत. इतक्या सान्या सगुना महत्त्वानंतरही श्रीलेखाशी त्याचे तस होईल का? तोपर्यंत अविवाहित राहील का? बंपकच्या राजकुमारीशी तिचा गुपचूप विवाह झाला तरी आश्चर्य वाटणार नाही.

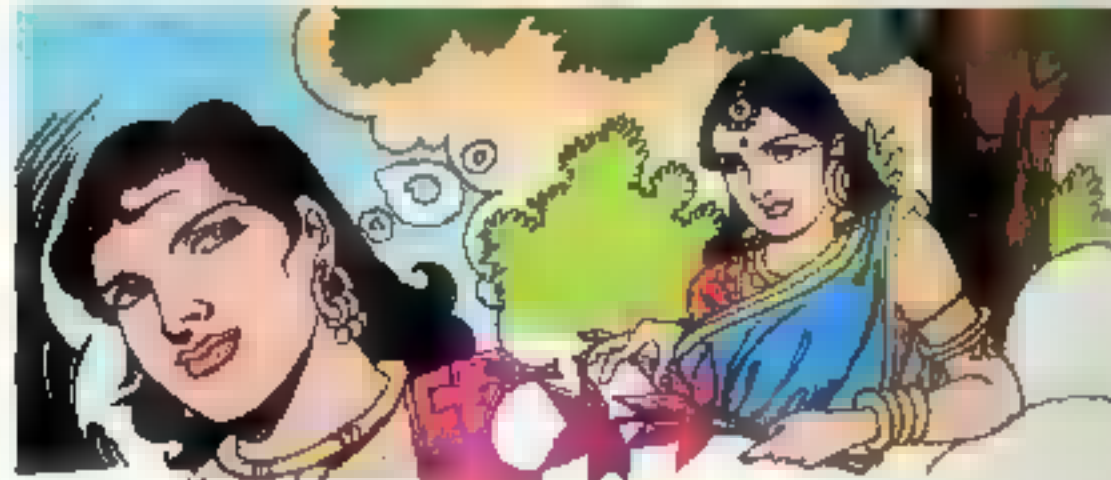
सगळं वेळ विजयदत्त विचारांत बुडला होता. श्रीदत्तही काही न बोलता होता.

आपल्या मुलाच्या येहऱ्यावरचे बदलते भाव निरखत होता व त्याच्या भावनांचा फाटोळ त्याच्या मनात होता.

तेव्हा विचारांचा गुता गुरून येणाऱ्या व्यक्तिप्रमाणी चक्रित होऊन तो

"सांगा ना पित्याशी !"

(कथक)

१८५७ ची वीर गाथा

पहिलें स्वातंत्र्य-समर

(राणी) राजा विजयदत्ताने राजा वरमल होत, या कामिचे नेटून फक्त जेव्हा दोन महाम धवती-झांडीची राणी भावि नानालाव. प्रिडिस मांकीच्या मृत्यूनंतर काणागावाय आंधीचे राज तका मरण्याचा प्रयत्न केला पणु लवते न सक्त वळत दिना नाही. भक्ताय विविध येलेही तिने आंध्या शधीने टकर विनी, पणु जेव्हा किट्टा काचनक्याची आगे प्रयत्न फोडून नेव्हा आपल्या दलक पुत्राचा पाठीवर वापर, फुलवणेवांत घोड्यावर स्वार होऊन, मुफ्त दावा ज्यानून ने वेळत्याबाळे पडली व इतिहास लिचल्यासून बघावली. पुढे आत्त)

राणी राजा दोन विश्वाप्सु दारी, मंदर व काडी, यांच्यातह दूवर जाऊ लागली. इंग्लिश सेमेची एक छोट्टी पण बहादुर तुकडी तिचा पाठलाग करत होती. राणीला चरंवार मागे वळून पाहून, त्यांच्याशी लढत, त्यांच्यापासून बचाव करावा लागत होता.

एक संपूर्ण दिवस, चित्रांति न घेता, ती घोड्यावर बसून सतत पुढे जल होती. त्यांचा पहिला मुक्काम काट्यीला पडला. अगदच्या तशी आंडीइन निघलेली राणी दिवसभरानंतर मध्यरात्री काट्यीला पोचली.

नानासाहेबांचे चुलतबंधू व सधे देशभक्त रावसाहेब, यांच्या महालाबाहेर मशाली घेऊन संघी पाहारा करत होते.

"राणी? मांडीची राणी एधे?" संघी आपापसांत कुजबुजू लागले. रावसाहेबांनी बाहेर येऊन राणीचे स्वागत केले. राणी घोड्यावरून उतरली व महालांतल्या खिंयांनी होपलेल्या नाळाला आंत नेले. नांकरांनी राणीच्या घोड्याच्या लगाम धरला.

अरेरे ! या घोड्याने आपल्या मालकिणीची निघेने सेवा केली व आपले कर्तव्य पुरे केले, तो

अचानक भायबिशी खाली पडला व कांही क्षणांतच त्याने वेत ठेवला.

राणी गुडघे टेकून त्याच्याजवळ बसली. तिने त्याला प्रेमाने थोपलाने, तिच्या डोळ्यांतून अश्रू वाहता होते. आपल्या या मुक्या रंजकासाठी ती अश्रुपूर्ण श्रद्धांजलीच वाहत होती.

परंतु राणीपाशी विश्र्वांतीसाठी वेळ कुठे होता? सकाळ होनांच रावसाहेबांच्याबरोबर तडाईची पुढची चाल नक्की करण्यास ती बसली. राणीच्या गुगहेरांमार्फत बातमी मिळाली होती की झांशीन दिवसभर तुटालूट व कतल करून, ब्रिटिश सेनानी सर ह्यू रोजच्या नेतृत्वाखाली निम्मे सैन्य तिच्या पाठलागावर निघाले होते.

राणी, रावसाहेब व आणखी एक महान क्रांतिभेता तात्या टोपे, यांनी त्या भागांतल्या

तीनचार रावे-समतांच्या खाजगी सैनिकांची पंच एकत्र केली. तात्या टोपेच्या नेतृत्वाखाली हे सैनिक त्यांच्याकडे येणाऱ्या इंग्लिश सैन्याच्या विरोधे जाऊ लागले. कुंद गांवात दोन्ही लष्क्रे एकमेकांसमोर आली.

दोघांच्यात पन्धोर तडाई झाली. दुर्दैवाने तात्या टोपे यांना आपल्या सैनिकांची नीट दुज्वानुकव करण्यास पुरेसा वेळ मिळाला नाही. त्यामुळे कांही नारांच्या तडाईनंतर त्यांना माघार घ्यावी लागली. इंग्लिश सैन्याने कालपीत प्रवेश करून शेत तुटवले. रावसाहेबांनी आपल्या कारखान्यांत रचवलेल्या बंदुका, दातणेक्याचे भस्मेने पंचद फोड्या व रुखागार आयतेच ताच्यांत आल्यामुने न ह्यू रोजला एक मोठे घराड मिळाले.

■ विजयामुळे इंग्लिश सैन्याने जल्पोव सावरत केला. पण राणी तडाईचाई, रावसाहेब विजय तात्या टोपे यांपेकी कृपाळाही. शकले नाहीत याचे दुःख शेत होते. तिन्ही नेते सैन्याची पुन्हा उभवाजमय करण्यास त्यालहेला पोचले. त्यालहेचे राजे विदि इंग्रजांच्या पक्षचे होते. पण सामान्य जनता व उद्योगीयांच्या मनांत क्रांतिकारकांविषयी आदर होता.

जेव्हा ही संडळी त्यालहेला पोचली, तेव्हा विदि राजे त्यालहे सोडून पळून गेले. राणी व तिचे सहकारी यांचे जनतेने भव्य स्वागत केले. ह्यू रोजला हा फार मोठा अपमान वाटला. त्याला पक्कं ठाऊक होतं की शिंयांना त्यालहे जर परत मिळतं नाही, तर ईस्ट इंडिया कंपनीची संरक्षण छायाची जाकद कमी आहे असं इतर राजे मानवीत व त्यांचा विश्वास उडेल. त्यांच्या सुदैवाने झांशीक त्यांचे पूर्ण नियंत्रण होते. इंग्लिश राजा झांशीमधे असणे

आवश्यक नव्हते. ह्यू रोजने सेनेला बोलावून घेतले व मोठे सैन्य एकत्र करून त्यालहेवर हल्ला केला. त्याने शिंयांना आपल्या सेनेच्या अग्रभागी ठेवले. ही त्याची खेळी अत्यंत यशस्वी झाली. त्यालहेच्या प्रजेने क्रांतिकारकांचे स्वागत आनंदाने केले होते. इंग्रजांनी हिंदुस्तान सोडून परत स्वदेशी जावे असं त्यांना वाटत होते. परंतु त्यांच्या पिढीजात राज्यकर्त्याबद्दल त्यांना साहजिकच सहानुभूती होती. जेव्हा प्रजेने पाहिलं, की इंग्रजांशी लढणं, म्हणजे राजांशी लढणं, तेव्हा ते तटस्थ राहिले.

राणीने मोठ्या बहादुरीने शर्धीने इंग्रज सैन्याशी मुकाबला केला. तडाईत ती नेहमी सैन्याच्या आघाडीवर होती. दुर्दैवाने तिचा विजयास पोटा अणोदरच मेला होता. ज्या नव्या घोड्यावर ती म्वाय झाली होती, त्याला तडाईमधे येणारा वेग व चासबदलीची नव्हती. शिंयाय एक समोरचा शत्रूही निर्दम होता. ह्यू रोज एक कुशल व अनुभवी सेनापती होता. त्याच्या अभिपत्याखाली इंग्लिश सैन्याने अनेक लढाया लढलेल्या होत्या. तरीदेखीत, केवळ बीस वर्षांच्या राणीने वेळापर्यंत त्यांना झुंजवत ठेवले.

तिच्याकडे होतं अघाट साहस, रट निश्चय व राष्ट्रभक्ती !

तिच्या सैनिकांत कडवी निश्ठा होती. त्यांना युद्धाचे प्रशिक्षण मिळालेले नव्हते, त्यामुळे त्यांचा अनुभवी इंग्लिश सैनिकांच्या रणनीतीसमोर टिकाव लागला नाही. जर त्यालहेने तिला मदत केली असती परिस्थिती बदलली असती.

दुपार लळल्यानंतर बऱ्याच वेळाने राणीच्या सेनाधिकार्यांनी परत फिरण्याचा सल्ला देताना

सांगितले, "यावेळी युद्धांत प्राण देण्याचे औचित्य नाही. आपण जिवंत राहिलो तर आपल्या मेंढ्याखाली पुन्हा आपण संघटित होऊ शकू."

राणीने त्यांचा सल्ला मानून मंदार, काशी व मूठभर सैनिकांसह रणभूमीतून माघार घेतली. घोड्यावर रवार होऊन ती मोठ्या वेगाने जाऊ लागली. मुकल्या लांछ्याप्रमाणे शत्रुसैनिक तिच्या पाठलाग करीत होते. राणीला जिवंत अथवा मृतावस्थेत पकडून दिलं तर जिंदगीभर पुरेत इतकं मोठं इनाम मिळेल हे त्यांना चांगलं ठाऊक होतं.

एका चौरस्त्यावर आल्यानंतर राणीने एका लहान बोळांत घोडा बळवला. पाठलाग करणारांना ती कुठल्या दिशेला गेली ते कळेलना. म्हणून त्यांच्या चार तुकड्या चारी दिशांना पांगल्या. राणीचे अंगरक्षक अचानक थांबले, आणि पाठलाग

करणाच्या इंग्लिश सैनिकांना त्यांनी मारले.

फांदी अंततःपर्यंत राणी सुरुभितपणे दीडत होती. शत्रूच्या दुमन्या तुकडीचे दिपाई तिच्या मागावर होते. माटेल एक लहानशी नदी लागली. राणीचा चुना घोडा असता तर यापेक्षाही रुंद पात्रावरून उतरांग मारून त्याने नदी पार केली असती. पण हा नया घोडा तितका अनुभवी नव्हता. तो थांबला आणि घाबरून नदीकाठानेच दडवू लागला.

तोपर्यंत शत्रूचे दिपाई जवळ आले. राणीच्या सैनिकांवर ते तुटून पडले. मंदर जखमी झाली. नदी किनाऱ्यावरच्या एका मोठ्याच्या ठिकाणी राणी पोचली तिथे प्रवाह अरुंद होता व नदी पार करणे सहज जमले असतं. पण मंदरच्या फिकाळीमुळे राणीला परत फिरावं लागलं. तलवारीच्या एका घावातच राणीने त्या सैनिकाचे शीर धडावेगळे केले. व घोड्यावरून उतरून तिने घायाळ मंदरला सावरले. त्याचवेळीच एका मेकळ दिपायाने तिच्या

होण्यावर वार केला. राणीच्या अंगरक्षकांनी ताम्हतोन त्याला यमरावणी पाठवले. व राणीला जवळपासच्या एका [redacted] आणले. "माझ्या बहादुरांनो," [redacted] राणी संघ [redacted] म्हणाली, "माझे [redacted] नेले की लगेच मला [redacted] [redacted] शत्रू जवळच आहे. त्यांचा रमण होऊन माझे शीर अपवित्र होऊ नये ही [redacted] आहे."

सरोसरच फांदी क्षणांत तिने [redacted] सोडला. तिच्या विश्वासू सैनिकांनी सुकी नांकडे व पालापाचोळा एकत्र करून तिच्यावर अंतिम अग्निसंस्कार केले.

अशाप्रकारे भारतीय इतिहासातला एक चमकता तारा अस्तंगत झाला. जगाच्या इतिहासात तो तोळीची दुसरी एकच व्यक्ती होती - जॉन ऑर्फ आर्क. जवाहरलात म्हणतात, "निरनिराळ्या लोकांच्या आठवणीत एक नांव सदैव ताजे आहे. ते म्हणजे झांडीची राणी लक्ष्मीबाई - केवळ वीस

वर्षांची तरुणी, जिने देशासाठी लढतलढता जिवाची खेळ केला.

शत्रूच्या इंग्रजी सेनापतीने तिच्याबद्दल उद्गार काढले, "स्वतंत्र आणि श्रेष्ठ वीरांगना!"

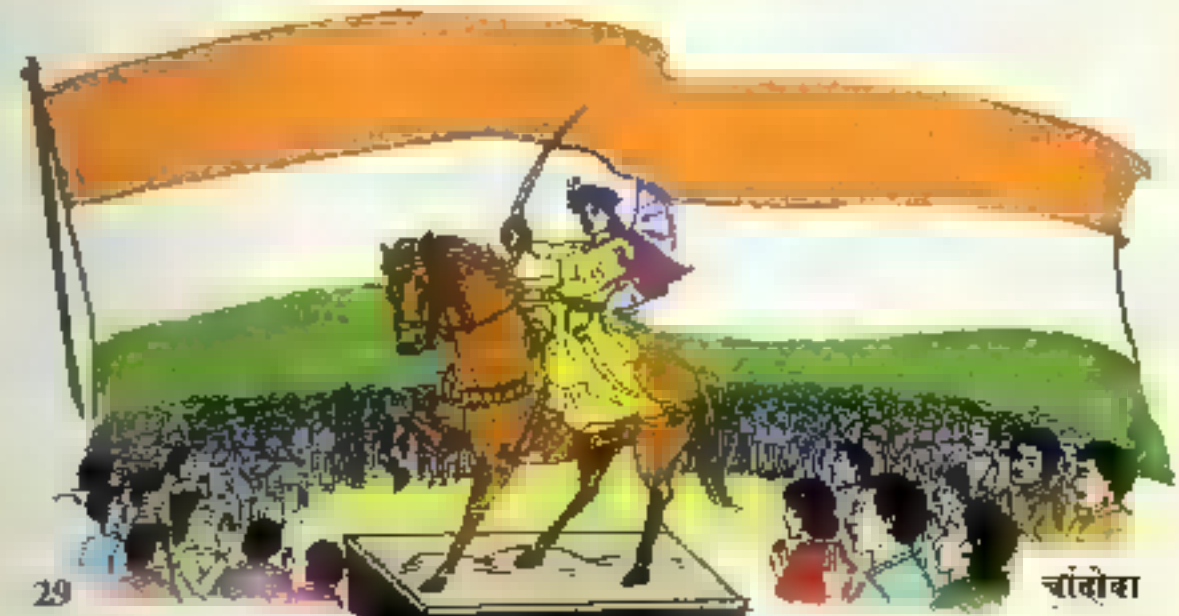
हे क्रान्तियुद्ध लवकर संपतं. कारण एकामागून एक सर्व नेते युद्धांत बहादुरीने लढताना मेले किंवा फांदीच्या तळतावर चढवे.

शौर्य, धैर्य, दूरदर्शीपणा व नेतृत्व - भारतात या गुणांची कधीही कमतरता नव्हती. एकाच गुणाची उणीव होती, ती म्हणजे त्यावेळच्या राजांची एकजूट! एकमेकांक कुठोटी परण्याची जबरदस्त चढाओढ त्यांच्यामध्ये चाललेली होती. त्यांच्यापैकी कांहीजणांनी तर जापल्याच देशांतल्या विरोधी राजांशी लढण्यासाठी परकीय शक्तीची मदत निवृत्तपणे घेतली होती. त्याशिवाय [redacted] सेना अधिक श्रेष्ठ [redacted] व [redacted] अनुभवी कुशल सैनिक होते. [redacted] भारतीय मात्र प्रशिक्षित लढवय्ये नसून स्वातंत्र्यासाठी आहुती देणारे

सर्वसाधारण नागोरक होते.

ही क्रांती संपल्यानंतर ईस्ट इंडिया कंपनीच्या अधिकाऱ्यांनी व सैनिकांनी भारतीयांवर अनन्वित अत्याचार केले. हजारों निर्दोष व्यक्तींना निर्दयपणे मृत्यूच्या दारांत ढकलले व शेंफडों गांवे जाळून बेचिरास केली. महास व फिरोज यांची विध्वंसक लूट केली गेली. शेंफटचा मोंगल बादशहा, ज्याने क्रान्तिकारकांना मदत केली होती, त्या बहादुराहा जफरला कैद करून त्याला गुमना हद्दपार करण्यांत आले. तिथेच त्याला म्हातारमणी एकांतयासात मरण आले.

असं [redacted] तरी, ब्रिटनच्या नेत्यांनी व नागरिकांनी मात्र ईस्ट इंडिया कंपनीच्या अशा अत्याचारी, घृणास्पद मारबाया व दुर्ब्यवरभेदक त्यांना दोषी ठरवले. हिंदुस्तानातील त्यांच्या कारभाराची फडक छाननी झाली. महाराणी ब्रिक्लेरियाने राजक्षेत्रेची घोषणा केली व भारतातल्या राजांचे तात्कालिक अधिकार मान्य केले.

धनासाठी धनाची मदत

एका राजाच्या महालासमोर एक बैरागी येऊन दारोज उभा राहिल असे व म्हणत अले, 'माझ्यांत अमार बुद्धिमत्ता आहे. परंतु अशी कुणीही व्यक्ती भेटत नाही की जी तिचा उपयोग करील, मी स्वतः कांही कारणास्तव याचा उपयोग करण्यास असमर्थ आहे.' गोष्ट राजापर्यंत पोचली. एक दिवस राजाने बैराग्याला महालांत बोलावून सांगितले, 'तू रोजरोज एकच गोष्ट पुन्हापुन्हा सांगतो आहेस. काय हेतू आहे तुझा आचार्य?' जरा सविस्तर समजावून सांग.

'राजन, जर आपण विश्वास ठेवलात आणि मी जितकं मागेन तितकं मला देत जाल कांही दिवसांनंतर दिल्याच्या दसपट धन मी परत देऊ शकेन, मी मूळ मुहताची धनराशी इतकी वाढवीन की आपला खजिना मरून जाईल.' बैराग्याने मोठ्या विश्वासाने सांगितले.

मंत्री राजाच्या कानात हळूच बोलले, 'महाराज यांत धोका असलेला वाटा. आपण विश्वास ठेवू नका.' पण राजाने मनांत बैराग्याला धन देण्याचे

छाबले होते म्हणून त्याने तक्रार देऊन त्याला दिला.

वर्षानंतर बैरागी पुन्हा आला. म्हणाला, 'आठवतंय कां महाराज? नेम्या आपण मला जरूरीप्रमाणे द्यायचं दितं होतं, मला माझी योजना कार्यान्वित करण्यासाठी आणखी भर हवे आहे.'

मंत्री नको म्हणत असतानादेखीत, राजाने बैराग्याला जितकं त्याने मागितलं तेबंद धन दिलं. वर्षानंतर पुन्हा येऊन म्हणाला, 'माझी योजना आता शेवटच्या पायरीवर आहे. धनाची चणचण जाणवते आहे. म्हणून परत आलोय. आपली धन हवंय.'

राजाने यावेळीही त्याला सरपूर धन देऊन परत पाठवले. मंत्र्याने यावेळेसाठी राजाला धन देण्यास विरोध दर्शवला.

एक वर्षानंतर बैरागी परत आला. 'काय, आणखी धन हवंय?' राबडो विचारलं. 'नाही

महाराज, माझी योजना पूर्ण झाली आहे. आता आपण मंत्रीना घेऊन माझ्याबरोबर चलावे व धनाच्या मदतीने किती मोठा खजिना शोधून काढलेला आहे ते पाहावे.'

बैराग्याबरोबर जाण्यास राजा लगेच तयार झाला. मंत्री म्हणाला, 'हा तर आपणां दोघांनाच मोलावतो आहे. त्याच्याबरोबर आपण दोघांनीच सुरक्षित नाही.'

'मी त्याच्या बुद्धीचा समतकार पाहायचा निर्णय घेतला आहे. मोठ्या आशेने, धैर्याने व सहनशीती राखून मी त्याच्याशी व्यवहार केला आहे. जर मी त्याला घाबरलो असतो इतकं धन मी त्याला दिलं असतं कां?' राजाने गुनावसं. सुखातीपासूनच मंत्र्याला बैराग्याचा संशय येत होत, हे बैराग्याच्या लक्षांत होत. म्हणून तो मंत्र्याला म्हणाला, 'मंत्रीजी, जर तुमच्या कांही वाईटवाईट शंका असेल तुमचे बरोबर घेऊन.'

राजाने नकार दिला. 'नाही, फक्त आम्ही दोघांच येऊं तुझ्याबरोबर.'

बैराग्याबरोबर निघाले, तरीही मंत्र्याने आपले दोन गुनपणें बरोबर नेले होते. बैरागी, राजा व मंत्री यांसह शहर, नदी, धन व पर्वत पार करून समुद्रकिनाऱ्यावर आला. तिथे एक छोटीशी नाव होती. त्यांत तिघांही बसले. नावाक्यालेरीज इतर कुणासाठी त्यांत जागा उरली नव्हती. नाव एखादं वेढता लागली. तिथे चांगी बाजूला दूरवरपर्यंत राख पसरलेली होती व नगळे घिरट्या घालत होते. एखाद्या भधोमध एक पाऊलवाट होती त्यावर ते चालू लागले. 'हा बहुतेक जादूटोण्याचा टापू दिसतोय. आता कुठे नेणार आहोय रे बैरागी?' मंत्र्यांनी पर्यायीत होऊन आपली तलवार

उपसली व विचारले, 'बाबरग्यासासं कांदीदी नाही. जादूटोण्याचा देश नाही आहे. अपार धन वीतल असलेलं हे एक छोटंसं वेढ आहे. जारल लोक दिसले की नगळे घाबरून जातील. म्हणून मी तुमच्या अंगरक्षकांना तटाच्या बाजूला थांबवतं आहे.' बैराग्याने मंत्र्याला मागितलं.

चालतचालत बैरागी एका ठिकाणी थांबला. तिथे एक लोखंडी दरवाजा होता. बैराग्याने वार उघडून राजाला आंत जाण्यास सांगितले. आंत जाताच खाली जाण्याचा जिना केलेला होता. राजा निर्ययपणें एकटाच आंत शिरला. तिथे मोठ्या गुहेत मोठ्याचं भांडार होतं. राजा ते पाहून आश्चर्यचकित झाला. खोळे विस्फारून तो फिरत किंमती मोठ्यांचे ढीगच्या ढीग होते ते खूप वेळ पाहात बसला. जेव्हा बराच वेळ राजा वर आला नाही म्हणून मंत्री पुन्हा साशंक झाला. मंत्र्याने बैराग्याला पकडले व आपली

गुंबज

होर-अ-मौरूर टिपू सुलतान एक किलक्षण माणूस होता. स्वातंत्र्य हे त्याचं सर्वोच्च ध्येय होतं. काही इतिहासकारांनी - खास करून इंग्लिश - त्याला धर्मांध व देवाद्रोही रंगवला आहे. पण ही गोष्ट जास्त अनिर्जित वाटते. कारण इंग्लिशांच्या शंकराचार्यांच्यावर संकट आले ते तेव्हा त्यांच्या सांगण्यावरून टिपूने सैनिक पाठवून मदत केली व त्यांची जहागीर त्यांना परत देऊवली.

शंकराचार्यांनी टिपूला आदराने लिहिलेले पत्र आजही सुरक्षित आहे. हैदर आणि टिपू, दोघांनी हिंदू देवळांना उद्धारणे देणव्या दिल्या होत्या. रंगनाथ मंदिरात त्यांनी दिलेली चांदीची भांडी आजही पाहायला मिळतात. असे म्हणतात की जहाईला निघण्यापूर्वी बापलेक प्रथम रंगनाथस्वामींच्या पुढे होके टेकून जात.

श्रीरंगपट्टणच्या किल्ल्यावर शेवटचा मोठा वेढा १७९९ मध्ये चौथ्या इंग्रज-मौरूर युद्धांत पडला होता. यावेळेस टिपू हल्ल्याचा तहाला झेवू शकला नाही. शेवटच्या संग्रामात जुन्या महालाजवळ नदीकडे जाणाऱ्या फाटकापाशी (बॉटरोट) शत्रूंनी झुंजत तो जखमी होऊन खाली पडला, आणि जख्खजख्ख अर्धवट शुद्धीत असताना त्या लहान फाटकाकडे जख्खस घसरून सकुं लागला. तो आंतल्या तटांत तसा पोंचला असता, परंतु मीर सादिक नांवाच्या एका फितुर अधिकाऱ्याने त्याचा मार्ग रोखला व एका इंग्लिश सैनिकाने मारलेली

मोळी टिपूच्या मस्तकांतून आरपार गेली. टिपूला जिथे वीरगती मिळाली तिथे एक संगमरवरी शिळा नावलेली आहे. या युद्धांत इंग्लिश फौजेचं नेतृत्व जार्जर वेल्सलीने केलां होतं. त्याने नंतर १८१५ मध्ये बॉटरोटच्या लढाईत जर्मन जनरल ब्लूचेरच्या मदतीने नेपोलियनला शह दिला.

श्रीरंगपट्टणमध्ये टिपू सुलतानने बांधलेली तीन उल्लेखनीय स्मारके आहेत - मशीद, दर्यादीलत व गुंबज. मशीद १७८७ मध्ये तयार झाली. ८७५ पायऱ्या असणाऱ्या दोन मनोऱ्यांवरून आसपासचा टापू नजरेत येऊ शकतो. दर्यादीलत बाग किल्ल्याच्या बाहेर केलेली आहे. आणि तिथे टिपूचा वीर्य कलूसाठी बांधलेला महाल चांगल्या अवस्थेत आहे. महालाच्या भिंतींवर टिपूच्या लढायांची चित्रे लावली आहेत. जाता या महालाचे संग्रहालय झालेले आहे. गुंबज हे टिपू व त्याचे मातापिता

समाधि-स्थळ आहे. कसब्याच्या जागेपेस असलेल्या या देखाण्या इमारतीत काळ्या बेसॉल्ट दगडाचे खांबे भरतीवेली नक्षी जखमलेले दिसावे आहेत.

किल्ल्याच्या उत्तरीकाता असलेल्या रंगनाथ मंदिराचे वेगवेगळे भाग बहुधा निरनिराळ्या शतकांत निर्माण झाले असावेत. रंगनाथस्वामींची मुख्य मूर्ती १२.५ मीटर लांब आहे आणि शेवनागाथा पड्ड्यावेली आहे. भगवानाच्या मानकावर नागाच्या सार फण्यांचं आणि पायापाशी लक्ष्मी बसलेली आहे. गौतम कर्मी आणि कावेरीच्या मूर्ती जखळव खात्री केलेल्या आहेत. नागाच्याच्या बाहेर उभे रावूनच देवाचे दर्शन घेता येते.

रंगनाथस्वामी मंदिर

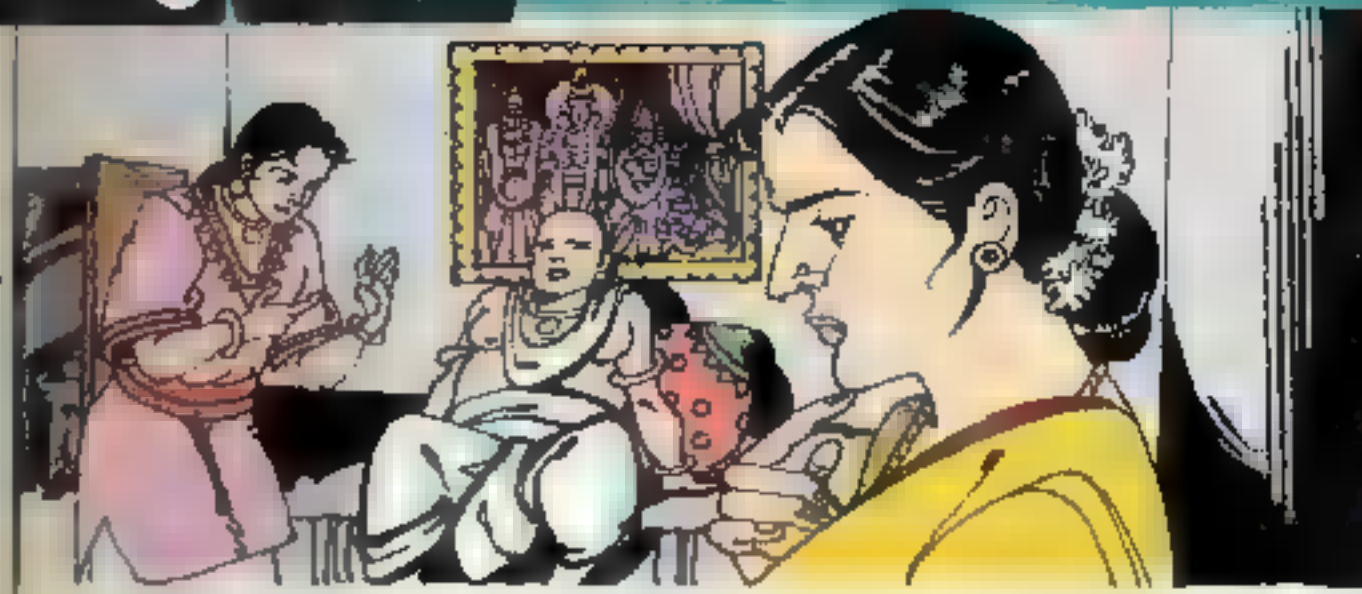
या टापूच्या पूर्वेकाला, किल्ल्याच्या बाहेर गंजाम गांवाचे उपनगर आहे ते टिपूने वसवले होते. कर्ना काळी हे नगर अंजीर, कापड आणि कागदाच्या उत्पादनासाठी प्रसिद्ध होते. गंजामची एकमेव उल्लेखनीय इमारत म्हणजे इथले कैथलिक चर्च. हे प्रसिद्ध फ्रेंच पाद्री एचे बुनोय यांनी बांधले आहे.

श्रीरंगपट्टणम बाहेरी दक्षिणेकडे वळते. सुमारे २५ कि.मी. पुढे, नदीच्या डाव्या तीरावर सोमनाथपूर आहे. इथे होयसळ दौलीचे एक सुख मंदिर आहे. ते वेल्स व इलेक्ट्रिकच्या प्रसिद्ध मॉडेलपेक्षा जास्त चांगल्या अवस्थेत आहे. होयसळच्या तिमन्या नरसिंह राजाचा एक पंजी मोमनाथ दंडनाथक. याने १८५६ मध्ये हे मंदिर बांधले. इतर होयसळ मंदिरांप्रमाणेच केशवमंदिर त्याच्या ३३ मंजरी बांधलेले आहे. मंदिराच्या भिंतीवर रामायण - महाभारताच्या कथा कोरलेल्या आहेत. वण गाभाऱ्याने मात्र निर्मिलेले आहे. १९४४ देवीदेवता आहेत. मुख्य गाभारा रिकामा आहे. कर्ना काळी इथे केशवाची मूर्ती विराजमान होती.

बहुतेक मोठ्या हिंदू मंदिरांचे स्मृती व शिल्पकारांची नावे कुणाना माहीत नसताना. पण सोमनाथपूर मंदिराच्या बाहेरच्या

भिंतीवर त्याच्या शिल्पीचे हस्ताक्षर आहे. एका फरशीवर देणगीदारांची नावेही कोरलेली दिसतात. असं गानताना कीं रोमनाथ दंडनाथकने आपली मंदिरे बांधली होती. त्यांतली आना फक्त दोन शिल्पक आहेत. पंचविंगेश्वर मंदिर व लक्ष्मीनरसिंह मंदिर. दोन्ही भग्नावस्थेत आहेत, जर केशवमंदिराची मीट देखभाल व दुरुस्ती केली नाही तर त्याचीही तीच दशा होण्याची भिती आहे.

सोमनाथपूर
केशव मंदिर

अर्धा आशिर्वाद - अर्धा शाप

विदेश देशांतल्या कोदंडगिरी गावात कोदंडशेट यांच्या व्यापारी कार्याने इमानेइतक्या करीत होते म्हणून गावातले लोक त्यांना आदराने पाहत असत. आनंदाने जीवन केली होती.

त्याला अरुणा ही एकुलती एक मुलगी. ती सुंदर आणि सुखी होती. मुलगा नसल्यामुळे कोदंडशेटांची इच्छा होती की त्याच्या एका दूरच्या नातवाचा मुलगा विनयशील याच्याशी मुलीचा विवाह करून त्याला धरजावई करावा. आपली इच्छा करून त्यावर विचार करण्यासाठी त्याने विनयशीलच्या वडिलांना तसा नितोष पाठवला.

विनयशीलच्या आईला हा प्रस्ताव पसंत नव्हता. तिने नवऱ्याला सांगितले, - "कोदंडशेटांना बहुतेक माहीत नसावं की व्यापारांत यदा आपल्याला किती नुकसान आलंय

आणि कर्जाच्या माराखाली आपण किती अडकलो आहोत ! आणि त्यामुळे तुम्ही विनयशीलला व्यापारासाठी कुंतलढीपारासुद्धा पाठवणार आहात ते !

"जरी कुंतलढीपच्या राजाची परवानगी मिळाली असती आणि विनयशीलने जायची सारी तयारी केली असली, तरी मला वाटतं विनयला कुंतलढीपला न धाडतां कोदंडशेटांच्या मुलीशी त्याचा विवाह करावा. त्याला कुंडा मिळेल त्यांत आपण कर्जफेड करून टाकू. आणि व्यापारांत जे काही मिळेल त्यांत आनंदाने गुजराण करू, व शांततेने जीवन जगू शकू. विनयला दूरदेशीं एकठाच पाठवताना आपल्याला जी काळजी लागली असती, त्यामुळेही आपण सुटून मोकळे होऊ. आणि कोण जाणे, देवाची कृपा असेल तर इथेच आपल्या व्यापारांत फिज्ज चोंगले दिवस येतील."

विनयशील आईचे बोलणे ऐकत होता. त्याला धरजांघई बनवण्यापेक्षा आपल्या कष्टाने धन कमावणे जारत पसंत होते. त्याने आईला म्हटले, "पैशाच्या अडचणीमुळे वाचलून जाऊन तू असं बोलते आहेस आई ! अडचणी वाईट नसतात, त्यांना भिऊन जाणं मात्र वाईट असतं."

"आपल्या घरांतली आर्थिक परिस्थिती त्या मंडळींना माहिती व्हावी असं मला वाटत नाही. खास करून ज्यांच्याशी आपले नातेसंबंध जुळणार आहेत निदान त्यांना तरी ! जर त्या कुटुंबातल्या मुलीशी माझं लग्न झालं नि मी धरजांघई म्हणून त्यांच्या घरी राहिलो तर त्यांना खरी आर्थिक परिस्थिती निविंचितच कळेल."

यग त्यांना आपल्याबद्दल काय वाटेत? ते म्हणतील की कर्ज फेडण्यासाठीच आपण त्यांच्याशी संबंध जुळवता आहे. ते आपल्याकडे अनादराच्या नजरेने पाहतील, त्यांच्या मनातून आपण आणि एखाद्या नोकराप्रमाणे

त्या घरांत राहावं लागेल. माझ्या म्हणण्याचा अर्थ असा बिलकुल नाही की अरुणाजी मी विवाह करण्यास तयार नाही. माझी एवढीच इच्छा आहे की विवाहाच्या अंगोदर आपणामुद्दां त्या धराण्याच्या प्रतिष्ठेला योग्य वनावे. कुंतलद्वीपच्या महाराजांकडून तिथे जाण्याचा परवाना मला मिळता आहेच. तिथे आपल्या देशांतल्या वस्तू दुष्पट दराने विकल्या जातात. तिथे सोनं स्वस्त मिळतं. दोन वर्षांत पैसा मिळवून पुष्कळ सोनं खरीदता येईल आणि आपणही पुन्हा त्यांच्यासारखेच धनवंत य प्रतिष्ठित होऊ शकू. दोनच वर्षां आई. दोन वर्षे."

मुलाचे हे बोलणे ऐकून विनयशीलने फारच आले. कोसण्याला दुजोरा देत ही पत्नीला म्हणाले, "परिवारात व्यापारी चुकी मिळालेली आहे. विनयशीलमधे एका हुशार व्यापाऱ्याची मला दिसते, संकटात असताना दीनदुःखी होऊन

कुणाच्या संपोर यांकणं माझ्याही स्वभावांत नाही." त्यांनी विनयशीलता हांक मारून सांगितले, "नरिसुद्धां मुला, माझा एक सल्ला आहे. तू अवश्य कुंतलद्वीपला जा, परंतु जाण्यापूर्वी कोदंडशेटना एकवार भेटण्यास माघ अवश्य जा."

विनयशील कोदंडशेटना येतायला त्यांच्याकडे गेला. कोदंडशेटना जेव्हा कळतं की विनयशील व्यापार करण्यासाठी कुंतलद्वीपला जातोय, तेव्हा ते फारच आनंदित झाले. ते म्हणाले, "समुद्र पार करून दूरच्या एखाद्या देशांत कर्ण कठीण आणि जबाबदारीचं काम आहे. मला काळजी वाटते, पण तुम्ही जबरदस्त इच्छा पाहून तुला अडवणं हेदेखील उचित नाही."

"तू तिथे पैसे मिळव वा ना मिळव, पण जर तू दोन वर्षांत परत आलास तर माझ्या मुलीचा विवाह तुझ्याशीच लावून देईन."

विनयशील अरुणाता भेटला. अरुणाचे सौंदर्य

य सुखभाव पाहिल्यावर त्याला ती फारच आवडली. त्याने अरुणाला सांगितलं, "तुला भेटल्यानंतर कुंतलद्वीपला जावेसेच वाटत नाही. मला वाटतं की तुझ्याशी लग्न करून इथेच आपण राहावं, तुझ्या वडिलांना पण असंच वाटत होतं."

"पण तुम्ही काय आहे?" जरा वेळ थांबून विनयशीलने तिला विचारले.

"कोदंडगिरी छोटेसे गांव आहे" थोडा वेळ विचार करून हंरतमुखाने अरुणा थोडं लागली.

"इथे मोठ्या व्यापारास नि तुमच्या योग्यतेस ब हुशारीस फारसा मिळण्यासारखा नाही या ठिकाणी खरे धाडसी व्यापारी नव्या संप्रीचा शोध सतत करतात. माझी तर इच्छा आहे की, तुम्ही समुद्रपार नव्या देशांत जाऊन व्यापारांत खूप यश मिळवावे नि बडे व्यापारी वनावे ! देशविदेशी तुमच्या नांवाचा बोलबाला व्हावा. मला तुम्ही किती कमवाय याची फिकीर नाही,

पण विदेशांत व्यापार करून परतलेल्या एका यशस्वी व्यापाऱ्याची पत्नी म्हणवण्यांत मला जाणंद आणि अभिमान वाटे.

दोन वर्षांनंतर तुम्ही जेव्हा एक कुशल नि अनुभवी व्यापारी बनून परदेशांतून परत यात तेव्हा मला फारच आनंद वाटे. मित्राच्या अनुभवाची इथे तुम्हाला आणखी जास्त धन व नांव मिळवण्यास मदतच होईल.

कुंतलद्वीपच्या राजाचा परवानासुद्धा तुम्हाला मिळालेला आहे. या संधीचा योग्य उपयोग करायला हवा। सोनेरी भविष्यासाठी राध्यां पोळ्याशा सुखाचा त्याग करण्यांतच हुशारी आहे."

विनयशील अरुणाला म्हणाला, "आता मला कळतं की प्रत्येक पुरुषाच्या यशामागे एखाद्या स्त्रीची प्रेरणा आवश्यक होत असते." अरुणाच्या

चांदोबा

प्रेमपूर्वक शुभकामना व तिच्या व मातापित्यांच्या आशिर्वाद घेऊन विनयशील कुंतलद्वीपच्या प्रवासास निघाला.

कुंतलद्वीपमध्ये विनयशीलला व्यापारांत खूप यश मिळाले. त्याने दोन वर्षांत बरेच धन कमावले. कमाईचा मोठा हिस्सा तो आपल्या मातापित्यांना पाठवत होता त्यांतून ते कर्जफड करीत एकीकडे व्यापार वाढवत होते. कुंतलद्वीपमध्ये विनयशीलला एक बुद्धिमान आणि प्रतिष्ठित व्यापारी म्हणून मिळालेला नावा होता.

तेव्हा अचानक घडलेल्या एका घटनेने सर्वांच्या मनांत फाळजीचे काहूर दाटले. कुंतलद्वीपच्या राजावर प्राजापतिक ठेका केला गेला. सुदैवाने वाचला, परंतु हात्येच्या करतांना हट्टेलो विदेह देशांत लपून बसल्याची बातमी लागली. त्याबरोबर कुंतलद्वीपच्या राजाने विदेह देशाच्या राजाला दूताकरवी निरोप दिला, "तपासानंतर शाबित झालेय की माझ्यावर हत्ता करणारे काळ्यांनी आपल्या देशांत लपले आहेत. आम्ही आपल्या देशाला भिन्नदेश मानतो. एका भिन्नदेशाच्या नात्याने आपण या गुन्हेगारांचा शोध करणे व त्यांना पकडून आमच्या देशाकडे पाठवणे आपले कर्तव्य ठरते.

या गंभीर मामत्यांत आपला पुरेपर सहयोग जर मिळाला नाही तर आम्हाला असे समजावे लागेल की आपण मित्र नसून शत्रू आहात, आणि आपणबुजूनच आपण अपरुध्यांना आश्रय दिला आहेत."

त्यांना सूचना देताना शेवटी असंही तिहीतं होतं, "जर आपण तांतडीने कारवाई केली नाहीत

तर आमच्या राज्यांत व्यापार किंवा इतर काम करणारे आपल्या देशांतले नागरिक निर्दयपणे मारले जातील."

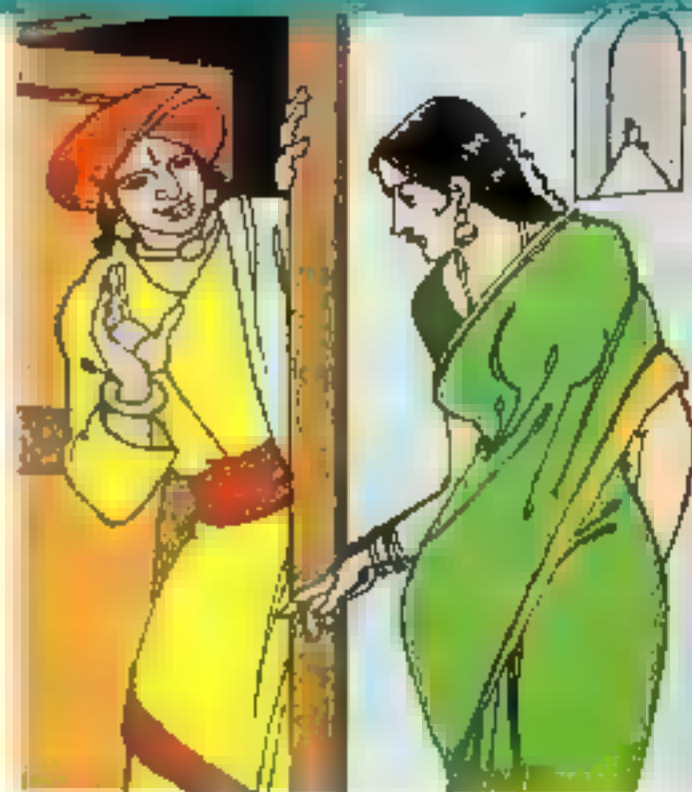
विदेहचा राजा हे पत्र वाचून फारच कष्टी झाला. त्याने ताबडतोब आपल्या गुप्तहेरांना बोलावून या आरोपांत किती खरेपणा आहे याचा शोध करण्यास सांगितले. आणि जर हे सत्य असेल तर गुन्हेगारांना लवकर पकडावे. ते कितीही प्रतिष्ठित व्यक्ती कां असेनात असेही फर्मावले.

गुप्तहेरांचे जाळे सगळ्या राज्यांत पसरले गेले. व आपल्यांचा शोध सुरू झाला. सर्व संशयास्पद व्यक्तींवर कडक नजर ठेवण्यांत आली. विनयशीलचे भावी सासरे देखील यापैकी एक. त्यांच्या एका नातेवाईकाच्या लग्नाच्या प्रसंगी एक पुरोहित व एक कवी आले होते. त्यांना राहण्यासाठी त्यांनी घरांतील एक सोती होती.

पुरोहिताने भिंतीवरच्या एका खुटीवर आपला राहण अडकवला होता. एकदम फाटला. यावर कविने टिप्पणी केली, "हाड नाहीत, डोकें नाही, हात आहेत पण पाय नाहीत. तर काय झालं? भलात्यानंतर त्यांत जीव येईल." असे म्हणून कवी हंसायला लागला.

पुरोहित नाराज होऊन म्हणाला, "आपली कविता बंद करा कविमहाराज! मी सुईदोरा घेऊन आताच शिवून राकीन."

तेव्हा कवीची दृष्टी खिडकीबाहेर उभ्या असलेल्या अरुणावर पडली. त्याने तिला बोलावून सांगितले, "मला एक आणून दे, ज्याला एक दोळ्या आहे पण तो कापला नसे, बरोबर त्यालाही आणि जो समुद्रासारखा वाढतो, आणि चंद्रासारखा तडान होतो, पण ना तो समुद्र आहे

ना चंद्र, जर हे दोघाही मिळाले तर पुरोहितांची निभावेल."

असली विचित्र भाषा ऐकून अरुणा घाबरली. अरुणाच्या पित्याने ही गोष्ट ऐकली. त्यांनी कविता फटकारलं, "असेली फलतू बसबड कसून मला संकटात लोटू नकोस. सध्या देवाभर गुप्तहेर फिरत आहेत. जरी त्यांनी तुमची असली व विचित्र बटबट ऐकली तर आपल्या दोघांनाही तुरुंगात जावे लागेल." गुप्तहेर देशभर कां हिंमत आहेत व कुणावर शोधत आहेत याचा खुलासा देखील त्यांनी केला.

कोदंडशेटची धावरगुंडी पाहून कवी हंसत सुटला आणि म्हणाला, "माझ्या बोलण्यांत काही एक रहस्य नाही. डोदजी, एकडोळावाली म्हणजे सुई, आणि वाढल्यावर कमी होणारा तो भागा! अलंकारिक भाषा वापरणे हा कवींचा स्वभाव

असतो, आपल्या घरात आपण आम्हाला आश्रय दिलात याबद्दल मी आपल्याला आशीर्वाद देतो, आणि जो आपल्याला त्रास देईल त्याला माझे शाप।

“कविच्या मुखातून निघालेले वचन ब्रह्माकृपासारखे असले, हे कारस्थानी लपण्यासाठी मंदिरासारख्या जाणा शोधतात, मला वाटतं तसेच असेल. अर्धा आशिर्वाद व अर्धा शापाच्या नांवामुळे चमत्कार होतो, आपल्याला तोच आशिर्वाद देतो आहे, असा संकेत आहे की तो पक्षी व त्याच्या बाजूला पक्षांचा राजा मानला जाणारा आहे.”

शेठजींना यांतला गूढार्थ कांहीच कळला नाही, पण त्यांच्या घराजवळ हिंदूणांच्या हेरांना मात्र कवीच्या शब्दांतून गुन्हेगारांबद्दल सांकेतिक माहिती मिळाली होती, त्यांनी कविच्या छंदपूर्ण वचनाचा अर्थ काढला की हल्लेखोर अशा एका मंदिरात लपले आहेत की ज्याची देवता पक्षांचा राजा गरुड, त्याचा स्वामी म्हणजे विष्णू आहे किंवा विष्णूचा दुसरा एखादा अवतार आहे.

हेरांनी कसून शोध करताना खरोखरच गांधात एक जुने देऊळ सापडले. ते प्राचीन काळात गरुडद्वारा प्रतिष्ठापित विष्णूचा अवतार जो नरसिंह

मगवान, त्याचे देऊळ होते. त्या देवाच्याची नीट चान्नी केल्यावर कुंतलद्वीपच्या राजद्वोह्यांचा लागला, राजाने त्या सर्वांना कैदेत टाकले आणि त्यांना कुंतलद्वीपच्या राजाकडे धाडले. विनयशील आणि विदेह देशांतले इतर व्यापारी स्वदेशी सुखरूप पत्त आले, कोदंडशेठने आपली मुख्यी अरुणा हिच्या विनयशीलशी विवाह मोठ्या थाटाने साजरा केला, त्यांत महाराजही सहभागी झाले व नव्या दांपत्यास त्यांनी आशिर्वाद दिला. या समारंभात महाराजांनी त्या कवीसारही किंमती उपहार देऊन त्यांचा सत्कार केला. कारण त्याच्या छंदमय शब्दांच्या संकेतांच्या आधारे हेरांना कुंतलद्वीपच्या गुन्हेगारांना काढून आले होते. आपला राजा व देश यांना मोठ्या संकटातून त्याने बाचवले होते.

दोन वर्षांच्या प्रतीक्षेनंतर, विवाह विनयशील आपल्या यशाच सांश्रेय, अरुणाची प्रेरणा व प्रतीक्षा याला होता व स्वतःला भाग्यवान होता, अरुणा आपला पती एका यशस्वी व प्रसिद्ध व्यापारी झाला आहे हे पाहून अभिमानाने व आनंदाने होती.

सहाभारत

धृतराष्ट्राने आपला पुत्र दुर्योधन याला सावध करण्यासाठी सांगितलं की युद्ध हे सर्वांनाच विनाशाकडे नेणारे आहे. कोणत्याही मार्गाने हा विनाश न होईल. परंतु दुर्योधन कांही एक ऐकायला नव्हता. तेव्हा सर्वोत्तम उपस्थित असलेल्या सर्व राजांना वाटलं की आता युद्ध हे निश्चित होणार, व ते सक्कल आता अशक्य आहे. ते सर्वजण युद्धाची तयारी करणारासाठी एकामागून एक असे सभेतून उठून निघून गेले.

युद्धात आपल्यामुलं विसर होईल असे धृतराष्ट्राला वाटलं होतं. त्याने संजयला एकांतता योसावून सांगितलं, “संजय, तू आणि कीर्त्याचे व सर्व कांही जाणतोस. तेव्हा पक्षांत असणाऱ्या राजांपैकी कोण उत्साह दर्शवित होते व

कोणते राजे उदास होते ते तू मला सांग.”

संजय म्हणाला, “राजन्, मी आपल्याला एकांतता कांहीही सांगणार नाही. माझे बोलणे ऐकल्यानंतर आपल्या मनांतली ईर्ष्या जागृत राहील, तेव्हा जर आपण महर्षी व्यास व गांधारी यांना इथे बोलायलं तर ते डोकं होईल.” त्यांच्या समक्ष मी आपल्याला सर्व कांही सांगेन.

धृतराष्ट्राने व्यास व गांधारी यांस बोलावणे पाठवतं. त्यांच्यादेखत संजयने धृतराष्ट्राला उद्देशून सांगितलं, “राजन्, कृष्ण व अर्जुन अवतारी पुरुष आहेत, महावीर आहेत, तिन्ही सोंकांतले सर्व योद्धे त्यांच्याविषय उभे राहिले, तरीदेखील कृष्णाला ते पराजित करू शकणार नाहीत. अशा महान पुरुषांना, कृष्णाने आपल्या पुत्रांचा विनाश करण्याचा निश्चय केलेला आहे.”

“संजय, ■■■■■ तुला करां ठाऊक? मला हे कां उमजलं नाही?” धृतराष्ट्राने विचारलं.

“राजन, आपण विद्यापिहीन आहात. आपले मन कलुषित झाले आहे. तामसी विद्यायांनी भरले आहे भरलेले आहे त्यामुलें आपण कृष्णाची शक्ती ओळखू शकला नाहीत. विद्येमुळेच मी कृष्णाची महाभक्ता पूर्णपणे ओळखली आहे.” संजयने निःसंकोचपणे व निर्भयपणे उत्तर दिले.

व्यासांनी धृतराष्ट्राला सांगितलं, “कृष्णाचा तुझ्यावर लोभ आहे. संजयला कृष्णाविषयी संपूर्ण माहिती आहे. संजयच्या म्हणण्याप्रमाणें तूं वागलास तर तुझा लाभ होईल. व राज्याची हानी होणार नाही.”

उपप्लाय्यहून संजय हस्तिनापुरला परत गेल्यानंतर धर्मराज कृष्णाला म्हणाला, “कृष्णा,

या संकटकारी केवळ मित्रच आम्हाला मदत करू शकतात. आणि तुझ्याशिवाय आमचा दुसरा कोण मित्र असू शकेल? तुझ्या भवंशावरच आम्ही कौरवांचा ■■■■■ संकल्प केला आहे. काहीही होवो, तू आमचा वाता आहेस. आमच्या रक्षणाचा भार आता तुझ्यावर आहे.”

“तुला जे काही मांगावचेंय ते निश्चित मनाने सांग. ” श्रीकृष्णाने आदवामन देत सांगितले.

तेव्हां धर्मराज म्हणाला, “सधेंत संजय जे काही सोवला ते तूं ऐकतंस. म्याने धृतराष्ट्राचेच विचार पुन्हा एकदां सांगितले. धृतराष्ट्र आम्हाला राज्य दिल्याचाचूनच शांतीची मोलणी ■■■■■ आहेत. म्याच्यावर विस्वास ठेवल्यामुळे आम्ही कठोर वनवास भोगला. मातोश्री ■■■■■ आमचे हितचिंतक यांना ■■■■■ काही एक सुल देऊ शकतो नाही. धृतराष्ट्राने दुर्योधनाच्या बोलण्याला मंमती दिली. दुर्योधनाला जे काही हवं त्याप्रमाणेच ते वागतील.

मी तर फक्त पांच गावे आम्हाला दिलीत तरी पुढ होणार नाही इतकं सांगून पाहिलं. पण दुर्योधन त्यालाही तयार नाही.

दादिद्रयापेक्षां मृत्यू पक्कडला आम्ही क्षत्रिय-धर्माचा त्यागही करू शकत नाही किंवा दुसरी इतर वृत्तीही स्वीकारू शकत नाही. म्हणून आमच्या शांतिप्रयत्नाच्या व्यतिरिक्त जरी आम्हाला दोषी ठरवण्यांत आलं तरी न्यायासाठी आम्हाला युद्ध हे करावेच लागेल.

“आता तुम्हीच सांगावे कृष्णा, आपण कोणता मार्ग घरायचा? अमल्या पतन्वितीत आमचं कर्तव्य-कोणतं असावला हवं?”

श्रीकृष्ण तसपूर्वक धर्मराजाची व्यवस्था ऐकत होते. ते गंभीर स्वरात म्हणाले, “राजन, माझ्या दृष्टीने पांडव व कौरव सारखेच आहेत. दोन्ही पक्षांचे हित लक्षांत घेऊन मी कौरवांशी बोलणी करीन व आपला हेतू साध्य करण्याचा भरघोस प्रयत्न करीन - ■■■■■ पुण्यकार्यात जर मला यश मिळाले तर युद्धाची आवश्यकता येणार नाही व अनेक निर्दोष सौफांना मी कालाच्या दाढेतून वाचवू शकेन, व ■■■■■ चांगल्या गोष्टींचे श्रेयदेखील मला मिळेल.”

“परंतु दुष्ट दुर्योधन तुमची कल्पना कधीही ■■■■■ नाही. त्याच्याबरोबर असलेले सर्व राजे त्याच्या होला छि करीत असतात. सत्याची वाजू धरून तुम्हाला समर्थन देण्याचे साहस त्या राजांपैकी कुणाच्यांतच नाही. त्यांच्या ■■■■■ किंवा बोलण्याचा तुम्हाला यत्किंचित जरी त्रास झाला तरी ■■■■■ ते ■■■■■ होईल” तिष्ठ मनाने धर्मराज उत्तरले.

श्रीकृष्णाने निर्धाराने सांगितले, “धर्मराज, मी दुर्योधनाला घांगलाय ओळखून आहे. त्याच्या पक्षांतल्या इतर राजांना माझा विचार कसव आहे ने सर्वस्वी ठाऊक आहे. माझ्याशी सद्य्याचे किंवा माझा ■■■■■ करण्याचे साहस त्यांच्यात नाही. त्यांतून कुणी जर तसा विचार केलाच तर मी त्याचा सर्वनाश करेन.

पण ते अपमान करतील या भीतीने हा शांतीचा अंतिम प्रयत्न जर मी केला नाही तर लोक मला दुषण देतील. माझ्यावर शिंतोडे उडवतील त्यासाठी, ती भंडळी माझ्याशी कशी कवं वागेनात, माझे तिथे जाणें जत्यावश्यक आहे.”

श्रीकृष्णाचा तदनिश्चय पाहून धर्मराज शांत झाले व म्हणाले, “कृष्णा, मी तुला धांवपण्याच्या विचाराने म्हुटलं नव्हतं. तुम्ही सांगितलेल्या मार्गावरूनच जाण्याची आम्हा सर्वांची इच्छा आहे. तू हरिनापुरला अवश्य जा व शांतीचा हा अंतिम प्रयत्नही करून घे. जर वाटस्थान कठोरपणे व्यवहार करण्यास संकोच करू नकोस.”

श्रीकृष्णाने समजावणीच्या सुरांत सांगितलं, “धर्मराज, तूं तर धर्माचा अश्रय घेतो आहेस, परंतु दुर्योधन हा अधर्माचा अवतार आहे. क्षत्रिय धर्मानुसार धर्माचे रक्षण करण्यासाठीच युद्ध करावचें असतं. जिंकू किंवा मरू याचा विचार न करता आता आपण युद्धासाठी सज्ज असावला हवं. क्षत्रिय कधी भिक्षा मागत नाही. पण आपल्या

योग्य अधिकारासाठी आपल्या स्वाभाविक प्रवृत्तीचा उपयोग करतो.

जोपर्यंत तुम्ही त्यांच्याबद्दल सन्नानुभूति दाखवत आहात, तोपर्यंत ते तुमच्याशी दुष्टपणाच करीत राहतील. आणि तुमच्या राज्यावर अधिकार गाजवत राहतील. कारण हीच त्यांची आसुरी प्रवृत्ती आहे." श्रीकृष्ण बोलत राहिले.

"त्यांनी आजपर्यंत इतके अधर्माने आचरण केले. तुमच्यावर अन्याय केला, त्याविषयी त्यांच्या मनांत पश्चात्तापाची यत्किंचित देखील भावना नाही. ते आपला शांतीचा प्रस्ताव धुडकावतील हे मला निश्चित माहित आहे. आणि तुम्हीही अशा भ्रमांत राहू, नका की धृतराष्ट्र किंवा भीष्म पितामह शांतीच्या बाजूने किंवा तुमच्या

हिताचा विचार करतील म्हणून ! त्यांच्याबद्दल तुमच्या मनांतली आदरयुक्त भाषी अध्यानी आहे. त्यांचे तुमच्यावर प्रेम असले तरी धृतराष्ट्र पुत्रमोहाने योग्य निर्णय घेणार नाही व भीष्म पितामह हस्तिनापूरच्या राज्याशी वचनबद्ध आहेत. त्यांच्याकडून कोहीही मार्गदर्शन होणार नाही.

कौरवसभेत मी त्यांच्या साऱ्या दुष्कृत्यांचा पादा बाचीन आणि तुमच्या धर्मपरायणतेवर जोर देईन. शांतीसाठी लागतील ते भारे प्रयत्न मी करीन आणि तुमचे हितही ध्यानांत ठेवीन. तरीही माझ्याची परिस्थिती पाहून मला पुढे अटळ आहे. जोपर्यंत दुर्योधन जिवंत आहे तोपर्यंत तुम्हाला राज्य मिळणार नाही. म्हणून आता युद्धाच्या तयारीला सुरुवात करा."

तेव्हा भीमानेही श्रीकृष्णास नमस्कारांच्या सुरांत म्हणते, "कौरवसभेत तुमचे जाणे आणि शांतीसाठी प्रयत्न करणे निविंचितच अवश्यच आहे. सर्वांच्या समक्ष दुर्योधनाला समजावून सांगा. त्या राक्षसाची रामजूत पटवणें जरी अशक्य असले तरी त्याच्याशी प्रेमाने आणि मैत्रीपूर्ण स्वतंत्रतुम्ही बोलावे. आमच्या वंशावर विनाशाची सावली पडणार नाही हे तुम्ही पहावे. भर्मराज किंवा अर्जुन यांना, आणि मलाही युद्ध करण्याची मुळीच होस नाही. युद्ध होऊ नये हीच आम्हा सर्वांची प्रार्थना आहे."

आजपर्यंत भीमाने कौरवांबद्दल बोलताना इतका प्रेमळपणा कधी दाखवला नव्हता. किंवा शांतीच्या बाबतीत देखील इतके औदार्य दाखवले नव्हते. भीमचे बोलणें ऐकून श्रीकृष्ण कांहीसा

निराश झाला. भीमाच्या बोलण्यांत दुष्ट कौरवांकडून जातेल्या अपमानाबद्दल तिरस्कार. अथवा नुसता यत्किंचित दिसली नाही. म्हणून भीमाच्या मनांत युद्धाचे विचार भक्कवण्याच्या उद्देशाने श्रीकृष्ण म्हणाला.

"भीमा, आज तू फारच भांत दिसतो आहेस रे ! तू तर मला तदायला जनावळी असायनार. भृन्साष्टाच्या मुनांचा वध करण्याचा तुझा संकल्प तू विसरनास की काय ? दुर्योधनाला ठार मारण्याचे तुझे स्वप्न कुठे गेले ? युद्धाची वेळ आलेली नव्हती तेव्हा देखील युद्धाच्या कल्पनेने तुला जेवणाची किंवा झोपेची शुद्ध नगायची, आणि आज तू शांतीची भीक मागतो आहेस ? पराक्रमाची ताकदीची तुला विनी तर वाटत नाही ना ? आणि स्यामाठी शांतीची इच्छा धरतो आहेस भीम ? बोलू शकतो यावर माझा खरोखर विश्वास करत नाही.

"हा भक्कवणा तुला शोषत नाही भीमा ! तुझ्या अन्धार पराक्रमाचा व प्रचंड ताकदीचा तुला विचार पडताय मी काय ? साऱ्या पृथ्वीवरचा कुणीही मलासही तुझ्या शौर्यापुढें तिकाव धरू शकणार नाही. तू कितीतरी मोठमोठी कामे करून तुझें जीवन कुतकृत्य केले आहेस. दुर्योधनाने दिलेलें दान स्वीकारण्यापेक्षा, तुझ्यासंरखा महावीर योद्धा आपल्या बाहुबळाक मिळवलेलें राज्य चातवणें पसंत केले."

श्रीकृष्णाचे बोल ऐकून भीमाचे बाहू रगुरूप पावूं लागले. त्याच्या मनांतली युद्धाची निद्रिस्त चेतवली गेली, तो बरा रगावून म्हणाला, "कृष्णा, तुझा गौरवमज झालाय, तू तर मला

इतक्या जबरून ओळखतो आहेस. तरीसुद्धा माझ्या बाबतीत तू असे म्हणालास ? मला माझ्या अचाट शक्तीसामर्थ्यावर जरूर विश्वास आहे. माझ्या हातात गांपडलेला शस्त्र, तो कितीही बलवंद असला तरी, तो जिवंत राहू शकणार नाही. युद्ध होईल ना त्यावेळेला माझा पराक्रम, शौर्य, माझे बळ तेव्हा बघतीलच. मी कोणालाही भीत नाही - मग तो देव असो, दानव असो किंवा यक्ष, किन्नर असो !

"मी फक्त भरतवंशाला सर्वनाशापासून बांचवण्यासाठी शांतीचा प्रस्ताव मांडण्याची इच्छा दाखवली."

श्रीकृष्णाने मंदस्मित करत म्हणले, "भीमा, मी तुला कोणत्याही प्रकारे शुद्ध लेखण्यासाठी बोललो नाही. तुझ्या शक्तिसामर्थ्याची मला

तुझ्यापेक्षा जास्त जाण आहे. युद्ध कराचे असं मलाही सादत नाही. तेव्हां तुमचे हित तक्षांन ठेवूनच मी शांतीसाठी आढोकाट प्रयत्न करणार आहे. जर माझा शांतीचा प्रयत्न असफल झाला तर माझ युद्ध निश्चित होईल. अशा परिस्थितीत युद्धाचा मारा भार तुझ्या खांद्यावर राहील. तुला युद्धासाठी तयार करण्याच्या हेतूने मी हे सर्व बोलतो, नाहीतर बोललो नसतो."

त्यावर अर्जुन आपला मनोदय व्यक्त करताना श्रीकृष्णात म्हणाला, "ज्येष्ठबंधू धर्मराजांनी आपला विचार सांगितलेलाच आहे. मला त्याचहल आणखी कांही वेगळं सांगायचं नाही. मी तुझ्याशी प्रत्येक नाचतीत सहमत आहे. तू सांगशील तसंच आम्ही सर्वजण करू. तू जे ठरवशील किंवा करशील, ते आमच्या हितान्वये

असेल असा आमचा गाढ विश्वास आहे. जरी त्यासाठी त्यांचा विनाश आवश्यक ठरला तरी आम्ही तेसुद्धा करू. आमचे हित कशापधे आहे याचा निर्णय कृष्णा, तुलाच करायचा आहे."

अर्जुनाच्या बोलण्याला अनुमोदन देत नकुल म्हणाला, "कृष्णा, परिस्थितीनुसार तुला उचित वाटेल तसंच तू करावेस."

सहदेवाने युद्धात दुजोरा देत म्हटले, "जरी कौरवांना युद्ध नको असेल तरीही युद्धासाठी त्यांना प्रवृत्त करावे."

सात्वकीनेही सहदेवाला पाठिंब्या दिला. इतका वेळ गंधीर व गप्प बसलेली द्रौपदी आता पुढे आली. सर्वांनी आपापला विचार कृष्णाला सांगितला होता. डोळे पुसून द्रौपदीने दुःखी व क्रोधित स्वरात सांगितलं, "धर्मराजांनी शांती राहावी म्हणून केवळ माझं गांवच मागितली होती, पण दुर्योधनाने तीदेखील दिवी नाहीत. आता आम्हाला पूर्ण राज्य हवंय. हे म्हणून जाऊन सांग, तेव्हांच शांती होऊ शकेल. माझ्या दृष्टीकोनातून हाच धर्म आणि सत्याचा मार्ग आहे. दुष्ट कौरवांचा नाश करण्यास पांढव समर्थ आहेत. आणि जेव्हां तू आमच्या पक्षांन आहेत तेव्हां भीती कराली?"

"दुर्योधनाने माझा अत्यंत चाईट तऱ्हेने अपमान केलाय तरीदेखील अजून तो जिवंत आहे. माझे पांच महावीर पती असूनदेखील, ज्या अपवित्र हातांनी दुःशासनाने माझे कैस फफडून मला खेचले होते, ते हात जोपर्यंत छळले जात नाहीत तोपर्यंत मी शांत व्हाणार नाही. तोपर्यंत माझे हृदय सृष्टाच्या कल्पनेने धगधगत राहील.

जर त्यांनी तहाची नोष्ट काढली, तर या प्रसंगार्ची त्यांना पुन्हा एकदा आखण करून वायला विसरू नकोस."

श्रीकृष्णाने सर्वांचे बोलणे तक्षपूर्वक ऐकले होते. जेव्हां सर्वांनी आपापले मत प्रकट केले, तेव्हां श्रीकृष्ण तहाची बोलणी करण्यासाठी जाण्यास झाले. निघण्यापूर्वी सात्वकीला म्हणाने, "दोख, झक, गदा व इतर कांही शस्त्रे रथांत ठेवून दे. दुर्योधन दुष्ट आहे, आणि त्याच्यापेक्षा दुष्ट आहेत शकुनि व कर्ण ! आपण जरी कितीही बलवान असतो तरी शत्रुपक्षाची कधी कधी समजू नये."

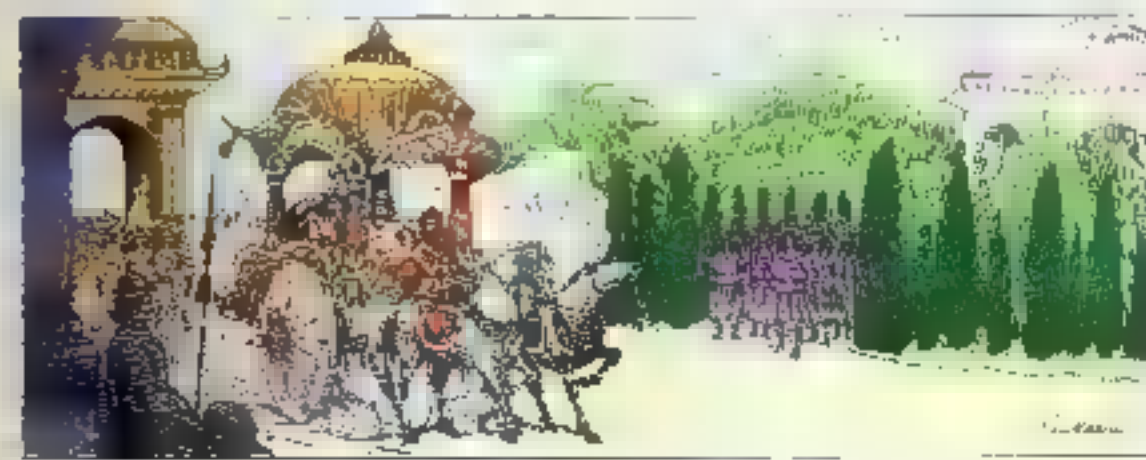
कोणत्याही अनपेक्षित प्रतिक्रियेसाठी आपण तबैब राजा तक्षिं पाहिले. आपेक्षेनुसार शत्रू नेहसा धागत नाही. आणि त्याच्या कुठल्याही खेडीला पोरखेळ कामा नये.

श्रीकृष्ण व सात्वकी रथांत बसून निघाले. पांडव, चेकितान, भृष्टकेतू, दुषद, काशिराज, धृष्टद्युम्न, विराट इत्यादि राजे बोडया अंतरापर्वत

त्यांना पोंचवण्यास गेले.

निरोप देताना धर्मराजांनी श्रीकृष्णाला आलिंगन दिले आणि म्हटले, "कुंतीमातेची विचारपूस करून ये. त्यांनी आम्हाला फार लाढाकोढांत बाढवलेय. आमच्यामुळे मातेला खूप कष्ट भोगावे लागत आहेत. आम्हा सर्वांतर्फे तिला भेटून तिला आश्वासन द्यावे. आम्हीही मातेचे दर्शन घेण्यास उत्सुक आहोत. तिच्या आदिर्बादामुळेच आम्ही अद्याप सुखरूप आहोत. तिला आम्हा सर्वांचे प्रणाम सांगवेत. धृतराष्ट्र, भीष्म, द्रोण, कृपाचार्य, वादिक, सांमवत्त वगैरे सर्व वडील मंडळीस आमचे प्रणाम विद्वत्कायांस माझे सन्नेम नमस्कार सांगावे" श्रीकृष्णाने निरोप देऊन सर्वजण परतले.

त्या रात्री श्रीकृष्णाने वृकस्थल गांवात विश्रांति घेतली. गांवातल्या प्रमुख नागरिकांनी त्याचे उचित स्वागत केले. श्रीकृष्णानेदेखील आपल्या अतिथीगृहांत या सर्वांची आस्थेने भेट घेतली.

दंबोधभव

दंबोधभव एक दुबारा राजा होता. त्याचे राज्य धनवान व ऐश्वर्यसंपन्न होते. तो धर्मशास्त्रात अत्यंत चांगला होता. तसेच राज्यकारभार, मानवीत होता. फक्त त्याचा एकच दोष होता. अन्नपत्री व अति मदल्यापाणी होता.

राज्याच्या मर्यादांपाठी त्याला सर्वश्रेष्ठ राजा मानून पहिले पुरुष मानून त्याच्या पुण्योत्सव करता अशी त्याची आनंदीक इच्छा होती. ही भाषणा दिवसांतदिवस वाढत चालली होती. सिंहासनावर बसल्यानंतर तो दोन दिवसांनी असे, "मित्रांनो, दोन दिवसांनी राज्याभिनिर्वाणो, माझ्यापेक्षा अधिक, बलवान व महान व्यक्ती या नृपतीतलाय का? ते सांगा."

राजाचा राज ओळखून घेण्याची कुणीही इच्छा नव्हती. सर्वजण मागेभा आवाजाने म्हणत, "नाही पती! कुणीही नाही आपली बरोबरी करणारा राजा दाखवील नाहीच नाही."

ते ऐकून राजा तानाताने आंगप्रमुख होता असे काही दिवसांत राजात भेदाच्या एका मुनी आला. राजाने पुढील तोच प्रश्न विचारला, मुनीवर्यांनी निवेदनातून जकांय न सादरगता सांगितले. तो राजा, जकांय आले! आम्हा नाही, रोधरण आहेत." "कोण आहेत ते? आणि राजातान तरी कुठे?" राजाने आवृत्तीसहित तोचच विचारले. "ते नर-नागाच्या आहेत. ते गळ्यातून पर्वताच्या शिखरावर उभावात आणि जगातल्या सर्व मानवांसमोर ते श्रेष्ठ आहेत." एकदां

चातुर्न मुनी निघून गेले.

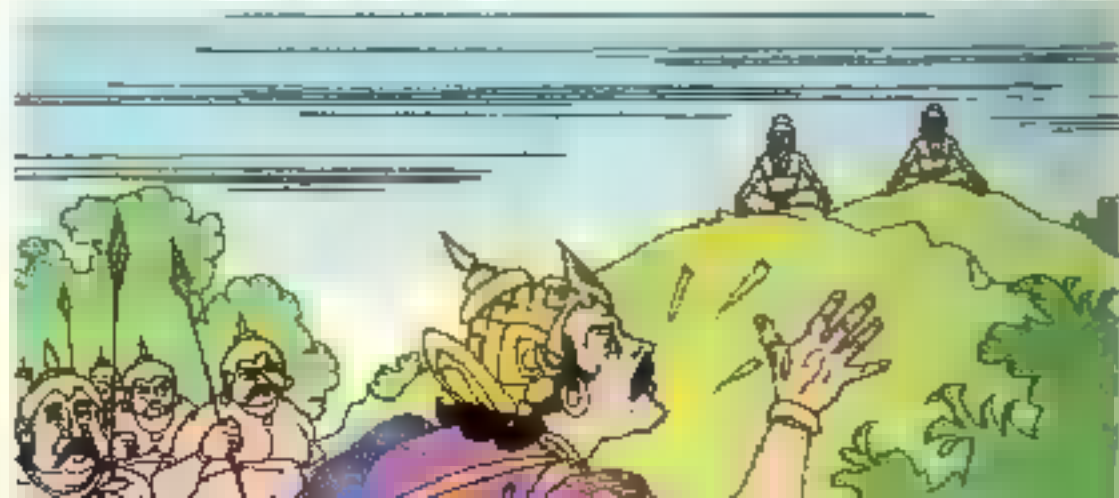
मुनीच्या उक्त्यामुळे राजा संतापला व आपली रोगा बरोबर घेऊन नोभ्यादत पर्वताकडे चालू लागला. तिथे पंचानामंतल पाहिले तर दुर्जन सिंहावर दोन मुनी बसल्यावर बसलेले होते व तयारपणे पडले होते.

त्यांना पाहून इतकेचच पाच मिता साता. परंतु तत्पश्चात ब्रूवा आला होता, तेथीं निघूनपणे अत जाणीवी त्यात चुकले. त्याने त्या मुनीला माझ्याने हाक पडली. मुनींनी डोळे उघडले नाहीत. ते ज्ञान, श्वातमय होते. राजाने त्यांची नाराज्यार्थ कळविले प्रकट केले, पण ते दोघे शांत होते. शेवटी चिड्या राजा त्यांना वाईट बसत येत.

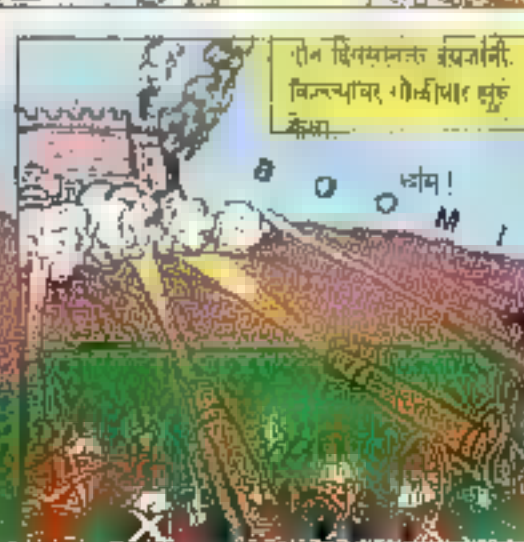
तेव्हा पाच एका मुनींनी डोळे उघडले. त्यांच्याकडचे पडलेली पत्राची पत्र लहानाई काही करता, तिथे चार गावा करून राजाच्या सैनिकांच्या देवाने धाडल्या. दुसऱ्याच क्षणी सर्व सैनिक ओपळले मान करताना स्वरुपही पिकून दिवतु लागले.

दंबोधभावाने सोंब पळून दळले कीं मुनीवर्यांच्या तपोबळ व त्यांच्या रात्रीपूर्व त्यांचे सैनिकबळ शूद्र होते होते त्याच्या उन्मादप्रण अकारणितच विनवला. त्याच्या अस्वभावाची समा समूह त्याने नर-नागाच्याच्या, तावांशी संश्रयण घातले. मुनीवर्यांनी त्याला अपा केला व राजाला समुपदेशी केला, "इतकेच श्रेष्ठतय राहू दे, अडकवोवर मला हेमसमय काय न करोवर राजा मानत जशीत."

आपल्या राज्यांत पातक्यातून दंबोधभावाने प्रजेवर प्रेमभाव ठेवून जकांची रेषा केनी आणि मुलांन व शांतीने आपले जीवन व्यतीत केले.

गिधाडछाप नाकाची जादुगारीण

तलिता भरद्वाजची एकुलती एक मुलगी होती. नरहरी नरहरी असे ही गोष्ट सर्वांना माहिती होती.

तलिताला त्याचे तेव्हा भरद्वाज व्यापारासाठी त्याच्या वयातच तो लखपती बनला होता आणि शहरातला एक प्रतिष्ठित व्यापारी झाला.

नरहरी गांवातल्या शेतकऱ्यांचा मुलगा होता. भरद्वाजाला आपल्या मुलीचे लग्न शेतकऱ्यांशी करवणे हे पयस नव्हते, पण तलिता इतर कुण्याशीही लग्न करायला तयार नव्हती. भरद्वाजने तलिताला खूप समजावले, पण तलिता म्हणून चकती. तलिताच्या आईने देखील तलिताचा विवाह नरहरीशी व्हावा म्हणून आपल्या पतीला विनंती केली.

लग्नाच्याबद्दल बोलणी करणाऱ्यासाठी भरद्वाज आपल्या गांवा गेला. परत आल्यानंतर तो तलिताला रागाने म्हणाला, "नरहरीना तू विसरून जा. आता त्याच्याशी तुझं लग्न कधीच होऊ शकणार नाही." पित्याचे बोलणे ऐकून तलिता खूप उदास झाली. तलिताची आईदेखील काळजीत पडली. तिने

आपल्या पतीला विचारले, "काय झालंय ते नीट सांगत का नाही तुम्ही?" भरद्वाजने सांगितले, "दोन महिन्यांपूर्वी नरहरी घर सोडून गेला आहे. नुकतंच कळले की तो गांवाच्या पूर्वेला असलेल्या जंगलात एका तलावाच्या किनारी, एका लहानशा झोंपडीत राहात आहे, तो घरांतल्या मंडळींना देखील भेटत नाही, त्यांच्याशी बोलत नाही; सगळेजण म्हणतात की त्याने संन्यास घेतला आहे. अशा संन्याशांना मी का माझी मुलगी देईन?" "असं असलं तर आपण आपल्या मुलीचं लग्न त्याच्याशी कधीच करून देणार नाही," पत्नीनेदेखील भरद्वाजची ही ओढली.

तिने मुलीला समजावले, "तुझे वडील बरोबर सांगत आहेत. नरहरीला तू विसरून जा, त्याला निश्चित काहीतरी झालंय. नाहीतर आईवडिलांना सोडून तो जंगलात कशांना राहील? सर्वांशी अचोला कां धरिल? तू त्याला विसरून जा, दडाने जर त्याच्याशी लग्न केलेस तर तुझं आयुष्य बरबाद होईल. मी आई आहे तुझी! तुला मी दुःखी पाहू शकणार नाही."

आईचे जोलणें पेशून तलित। रडायला नमस्ती, रात्रभर तिला शोंप नागली नाही, ती विचार करूं लागली की त्याने घर कां सोडलें असेल? खोशरीच त्याच्या मनांत संसागरावर वैराग्य उत्पन्न झालें असेल कां? कीं माझ्याकडून निराशा झाली म्हणून त्याने हा निश्चय केला आहे? किंवा एखाद्या संकटात पतनून गेल्यामुलें त्याने हा निर्णय कदाचित घेतला असेल, तिने मनांत विचार केला कीं नरहरीला घेतल्यावरच लारं कासा ने कळेल.

त्या रात्रीनंतर, पहाटे तिचे आईवडील झोपेत असतानाच, तलित। आपला जीव धोक्यांत घालून, नरहरीला मेठण्यास एकटीच निघाली, गांवाबाहेर जंगलात त्याची झोंपडी शोधत। शोधता शोधता रांछ्याकाळ झाली, त्यावेळी नरहरी तलावाच्या कांठीं बसला होता.

तलित।ला बघून तो स्तंभित झाला, त्याच्याजवळ बसत ती म्हणाली, "हा अवेळीं अरण्यवास कशासाठी? सन्याशाचं जीवन जगायचं व्रत तुम्ही घेतलं आहेत कां? कीं कोणावर रसून, रागावून हा निर्णय घेतला आहेत?"

तिच्या प्रश्नांना उत्तर न देताच नाराजीने नरहरी म्हणाला, "तूं इथें कां आलीस? तीसुझां एकटी?"

"आपल्या तमासंबंधी सोलाचला !" न घाबरता, न कचरता निर्भयपणें तलिताने उत्तर दिले.

"तमाची गोष्टच काढूं नकोल आणि तावडतोच इथून निघून ।" नरहरीने । रागावून तिला लांगितले.

"नाही जाणार, कारण समजल्यानंतरच इथून जाईन, तुम्ही मला रांमिताच पाहिले कीं घर सोडून इथें अरण्यांत कां राहान आहात?" तलितेच्या स्वरांत मिश्र होता.

"कोणत्याही परिस्थितींत मी तुला कारण सांगणार नाही, आणि आपलें हित पाहणार असलीं तर तावडतोच इथून निघून परत जा," रागीट स्वरांत बोलताबोलता तो अटकन उठून झोंपडीत गेला व त्याने आंनून दळाची बंद केली.

अगतिक होऊन तलित। रडनरडन परतीच्या वाटेला लागली. सूर्यास्त होऊन गेला होता. अंधार पडूं लागला होता. थोड्याच वेळाने ।

काळोखी रात्र साऱ्या भगतीवर पसरली असली. तिचे मन विदीर्ण झाले होते.

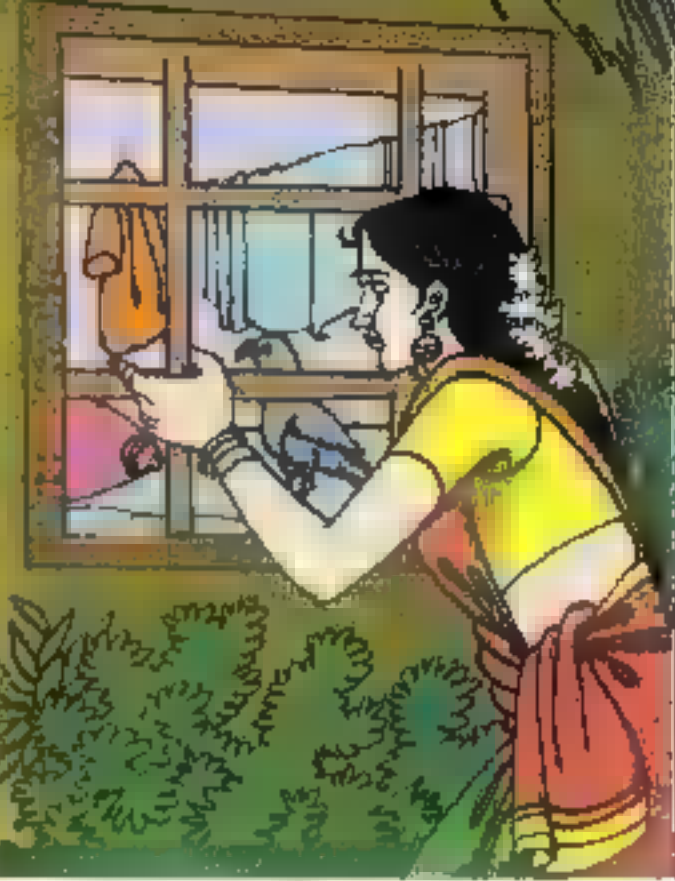
"हीच कां माझ्या उरलेल्या आयुष्याची कहाणी?" तिने तारे दिसतील म्हणून आकाशाकडे पाहिले, पण राक्षसी दगांनी त्यांना झांकून टाकले होते.

लौकरच दादळी वाऱ्याच्या आघाजाने जंगल अस्पृश्य झाले. हरीण व इतर वन्य पशु भयभीत होऊन आसऱ्यालाडी इकडेतिकडे पळूं लागले. झिंवा चमकूं आणि दगांच्या गजनेदोवर पाडरा सुरू झाला. एकदां तलिताने अचलें कीं तरोच पुढें जायचे. पण एका अज्ञान प्रेरणेंने खेंचून पुन्हां नरहरीच्या झोंपडीपाशी परत आणले. तिने खूप वेळ दखत। ओढयला पण उघडला गेला नाही. सिडकीच्या । दारिक भोंकातून, आंता तेवणाऱ्या दिव्याच्या ज्योतीच्या मंद प्रकाशाची एक रेखा, बाहेरच्या अंधारात स्पष्ट दिसत होती. तीच । भाग्यरेखा । आहे हे तलिताला । नव्हतं. तिने जेव्हा त्या परतीतून आत पाहिले तेव्हां ती एकदम घाबरली, झों धेर्चवती दादळी सर्वसादीं भ्यायली नव्हती, ती झोंपडीतले दृश्य पाहून धिनीने सुन्न झाली.

नरहरीच्या जागी आंन खाटेवर एक मोठे गिऱाड क्षोपने होते. तिच्या अंगावर गेमांच उभे राहिले. ती निचेष्ट होऊन तिथेंच बेशुद्ध पडली.

उज्याडऱ्यानंतर नरहरी जेव्हा । उघडून बाहेर आला तेव्हां तलिताला तिथें पाहून चकितच झाला. नरहरीने जेव्हां तिला जोराने हलवून उठवले तेव्हां तिची शुद्ध परत आली. शुद्धीवर आल्यावर तिने विचारले, "कात रात्री तुम्ही कुठे होतात? तुमच्या खाटेवर तर एक मोठे गिऱाड होतं."

हे ऐकून नरहरीने एक मोठा उत्साहा सोडला व

म्हणाला, "ओहो? तूं गिऱाडाला पाहिलंस?" थोडा वेळ गप्प बसून तो पुढें म्हणाला, "तुला गिऱाडाचे स्वरय कळाये अशी माझी इच्छा नव्हती, पण आता तूं पाहिलंसच आहेस तेव्हां त्याची पूर्ण कहाणी मी तुला सांगतो.

"दोन महिन्यांपूर्वी तुला भेटायला मी शहराकडे निघालो. तबकर पोंचाये म्हणून जंगलातल्या वाटेने शहराकडे जात होतो, तिथें एक झोंपडी होती. त्याच्यासमोर खाटेवर एक मेसूर व अक्राळबिऱाळ दिसणारी खी बसलेली होती. तिचे केस तांबूस रंगाचे होते आणि ती ते विंचरत होती.

तिचा रंग काळाकुडू व नाक गिऱाडासारखं होतं. ताल घोंगडीसारखा अंगरखा तिने घातला होता.

मला पाहून ती म्हणाली, "फारा दिवसांनी एखादा सुंदर तरुण दिसला आहे. कुठे जातो आहेस रे तस्णा?"

मी शुष्क स्त्रांत म्हणजे, "मी माझ्या भावी पत्नीला भेटायला जातो आहे. तुला यात कांही स्थिरत्व आहे धोडेंच?"

"हो, हो, जरूर स्थिरत्व आहे. मला देखील लग्न करायचे आहे. मीसुद्धा एक कुमारी आहे. पण, आपण दोघेजण लग्न करू या." ती आपले गिधाडछाप तांब नाक पुढे आणत मला म्हणाली.

"तूच मन्त्र सुंदर तरुण म्हणजे आहेस. पण तू कधी आरशात तुझे रूप पाहिले आहेस का? तुझे नाक गिधाडछाप आहे आणि कितली काळुंधी कुरूप दिसतेस तू।

माझ्या तोंडून हे कटु शब्द सहजच निघाले होते. यावर तिला खूप राग आला. डोळे नाल करत ती म्हणाली, "गिधाडछाप नाकाची अंमं म्हणून तू माझा उपमान करतो आहेस. बरे तर, आता नुंही रात्री अंधार झाला की गिधाड बनशील आणि

दिवला मनुष्य होऊन नाना प्रकारच्या यातना सोसत राहाशील." इतकं बोलून तिने कांही मंत्र उच्चारले.

तेव्हा मला समजले की ती जादुगारीण आहे आणि तिने आपल्या जादूचा प्रयोग माझ्याकडे केलेला आहे. तरीही तिच्या जादूची प्रतिक्रिया करत नाही पण चालू लागलो. जेव्हा रात्र झाली तेव्हा शरीरातून असह्य गरम जाळी जाणवल्या आणि बघताबघता माझा एका गिधाडात परिवर्तन झाले. रात्रभर मी एका गिधाडाकडे बसून राहिलो. सकाळ होताच मी पुन्हा जेव्हा मनुष्य बनलो तेव्हा जादुगारीणीजवळ जाऊन रूप विनवणी केली, पश्चात्ताप व्यक्त केला, आणि तिच्या कानावर केल्याबद्दल तिची क्षमा मागितली; पण तिने आपली जादू प्रेतली.

"आता तिच्या जाळीत मी आपुणपरि रूपांतर झाले आहे." नव्हती दीर्घ इतर घेऊन बसलो. "हे रहस्य कुणाला कळाय ही माझी इच्छा नाही. माझा सर्वांना धास होईल. म्हणून मी एकटाच निमूटपणे नाक्यातना बोलतो आहे."

नानाने मनाशी निवडून घेतली की एकतर मी नव्हतीस जादुगारीणीच्या शापानून मुक्त करेल किंवा प्राणत्याग करेल. हा दुर्लभ संकल्प ठरवून ती जादुगारीणीस भेटायला निघाली.

जादुगारीणीच्याकडे पोचण्यात दुपार होऊन गेली होती. त्यावेळी मी काजेवर आसमशीरुपे फुटणे स्वतः होतो.

ललिता सख्ख्या नहिणीप्रमाणे तिच्या शेजारीच जाऊन बसताना म्हणाली, "नाई, ही तर जेवाचची वेळ आहे. भग चणे खाऊन पोटा भरतेस? म्हणूनच तू इतकी हाडकुळी बरीक आहेस."

ललिताच्या आवाजात आपुनकीचा गोंह्या

पुणेपर मला होना. "कोण आहेस तू? नातं जेव्हा आहेस आणि माझ्या काजेवर शेजारी अशी बसली आहेस की जसं कांही आपलं जुने नातंच आहे." जादुगारीण नागावीने उद्गारली. "तुझी बहीणच समज. पण मायाजी कुठे आहेत?"

इकडेतिकडे पाहून, तिच्या गळ्यात हात मारून ललिताने विचारले.

"इतके कुठले माझं माय? बहुतेक मी जन्मभर कुमारीच राहीन आणि माझ्या मनाचा अंत माझ्याबरोबरच होईल." जादुगारीण हलाश सुतंत म्हणाली.

"असं म्हणत म्हणत, नाई? हे काम तुला कण अशक्य आहे. तूला एखाद्या तरुण पसंत आहेस. आणत्या मंत्रज्ञाने मला मन कां नाही वळवत?" ललिताने म्हणाली.

जादुगारीणीने एक सोदला आणि म्हणाली, "मी ना पण मंत्र आहे. मंत्र असत? हिमालयातल्या पुणेनून एक जादुगार आता होता. त्याच्याकडून इतक्या प्राण देणारे, मुक्ताना मुक्त करणारे मंत्र तर घेतलेच, पण इतरांच्या भल्याबद्दल शुभमंत्र, देवमंत्र, मन बदलणारे मंत्र, दुसऱ्यांचे विचार जाणणारे मंत्र, हे मंत्र नाही शिकला आहे. कारण तो जादुगार अचानक जलप्रवाहात अंतर्धान पावला.

इतरांत बाजूच्या रताळ्याच्या बांध्यांत एक साळू घुसली, आणि आपल्या पायांनी रोप कुतहायला लावली. जादुगारीणी ने कांही मंत्र पुटपुटत तिच्यावर एक खडा फेंकला आणि साळूचे त्वरित एका सरळ्यामधे रुपांतर झाले.

"अज्या नाई! फातच अद्भुत हे!" राखी बाजवून ललिताने तिचे मन जिंकण्याचा प्रयत्न केला. ती पुढे म्हणाली, "आता याची पुन्हा साळू

होऊ शकते ना ना नाई?"

"सांगितलं मी. प्रलेशमन मंत्र मला नाहीत. याचा आणखी शुद्ध प्रिझरुद्धां मी बनवू शकते. पण आता याची पुन्हा साळू नाही मला कला येणार. पण माझं रूप मात्र मी वाढेल तर बदावू शकते."

ललिता म्हणाली, "तर मग आता ही साळू कायमची सगळ्याच लोकांना वाणार आणि कधीही मुक्त होणार नाही? मेल्यानंतर सुद्धा नाही?"

जादुगारीण उपहासाने हंसत म्हणाली, "जरूर मुक्त होईल या जन्मांत, पण मी मेल्यानंतर प्रत्येक जादुगाराच्या मृत्यूनंतर त्याची जादू व मंत्रांतर्वाचा प्रभाव नाहीसा होतो." थोडा वेळ ललिता गप्प बसली. नंतर थोडा विचार करून म्हणाली, "आता आपण खऱ्याच जावाजावा बनणार आहोत. माझ्या बोलल्या दिसाही तुझे लग्न होणार आहे."

"खरंच? पण कस? मला तर सगळेच कुरूप दिसून नाकारतात. तुझ्या दिसांना माझ्याकडे लक्ष करायला तू गळ घालणार आहेस का?"

"आता तार्ई तू समजच की तुझा भाव्योदय झाला म्हणून । माझ्या दिसांना एका महान्याने गंगाचून शाप दिलेला आहे की जर तू मुंदर मुनींशी लग्न केलंसतर तुझ्या मस्तकाचे तुकडेतुकडे होतील. म्हणून माझे दार अजून अविवाहित आहेत, खूप दिवसांपासून आम्ही त्यांच्यासाठी एखाद्या कुरूप मुलीच्या शोधात आहोत. सुदैवाने आज तू येऊनीस. म्हणून रत तुला पाहिल्याबरोबरच मी तुला तार्ई अरुं म्हटलं होतं," ललिता म्हणाली.

खूप होऊन जादुगारीण ने बोलली, "बाबा! आज माझा कुरूप चेहराच बदलून ठरला. शुभचार्थीना उशीर करूया! बघ, आताच मला तुझ्या दिसांकडे घेऊन चल."

"हो हां, धीर जरा. मागे दार खुला पसंत पडलील की नाही याचाही जरा विचार कर. ममजा. तुला ने आवडले नाहील तर...? त्यापेक्षा तू अगोदर त्यांना आणि नंतरच नझाची गोष्ट काढू या." ललिताने मोठ्या चतुर्पणे सांगितले.

चांदोचा

"हो चंमला लक्षा दिलाच हं! मी तुझ्यासाठी पोपट मकून येते. तुझं दार जर मला पसंत पडले तर मी तिथेच माझ्या खऱ्या म्यल्यान येईन." एवढं म्हणून जादुगारीण पोपट वगून ललिताच्या हातावर बसली. ललिताने पोपटाची नजर मुसळली आणि त्याचे पंख उघडून टाकून, त्याच्या मांसाचे लचके तोडले. मेलेल्या पोपटाना घेऊन ती नरहरीला घेऊन गेली. नरहरीकडे पोचपर्यंत रात्र झाली होती. नरहरीचे गिधाडांत रूप बदललेले होते. ललिताने मेलेला पोपट गिधाडाजवळ फेकून म्हटले, "मी आहे तुझी दुष्ट. नायबाली जादुगारीण! मी हिला टाकली आहे. तू जादूतून जाहेस."

नरहरी शापमुक्त होऊन आपल्या खऱ्या रूपात बदलला. नरहरी म्हणाला, "आज तू मला एक नवा जन्म दिला आहेस. मी नरहरी नाही, जन्मजन्मांतरी मुझा कधी राहीन."

ललिता शिबेतहाकून म्हणाली, "तुम्हाला माहीत नाही का? अणाच्या वेधातल अनालेलं आत्मेच परीपत्नी होऊन पृथ्वीवर येतात.

गप्प

एकदा गांवातून तिघेजण जवळच्या शहरांत खरेदीसाठी गेले होते. रात्र झाल्यामुळे त्यांनी एका धर्मशाळेत उतरायचे ठरवले. त्या तिघांत एक गुराखी, एक चौकीदार व एक माळी होता.

गुराखी म्हणाला, "जेव्हा मी म्हर्गिस्तारखा ओरडतो, तेव्हा आजूराजूच्या गांवातली चणारी गुं भीतीने उभी राहातात.

चौकीदार म्हणाला, "जेव्हा मी आवाज लावतो तेव्हा चोर भिऊन लपून बसतात. चित्तादेखीस गांवाकडे घेत असना तरी तो परत जंगलाच्या दिशेला गळायला लागतो.

माळी म्हणाला, "तुम्ही तर असल्या सहानुभूती माणसं. मी जेव्हा कॉवड्यासारखी चांग देतो तेव्हा मूर्ख उगवतो.

धर्मशाळेच्या त्या दालनांत आणखी एक गृहस्थ अगोदरच आलेला होता व झोपल्याच सांग करून गुपचुप बसला होता. त्याने विचार केला की तिन्ही बातारांमधी परीक्षा. म्हणून त्याने चित्तासारखा काढून जोरदार ठरकाळी फोडली. तो आवाज ऐकताच तिघेही धर्मशाळा सोडून फळत सुटले.

- रामवरधु गणेशराव

चांदोचा

hop, skip and jump through the wonder world

Fight make believe dragons, cross perilous seas or catch a winged fairy fluttering through the meadow. Take all of life's adventures big and small, in your stride with Footfun. Designed purely to give the maximum comfort when playing and for fun times

FOOTFUN
Non-stop fun

The Footfun range is priced from Rs. 120/- to 485/- available in sizes 3 to 6. The model featured is made in Italy, priced at Rs. 485/- for R.P. all boys. The maximum retail price may vary with style and material and can change without prior notice. *Jabber Group, RG, 5th Floor, Kalyan, India. Tel: 80-11-88584400. Email: jabber@jabbergroup.com

जगाचा झरोका

पाकिस्तान -

जिथे लोकशाही आक्रमित आहे

प्राच्यया सुवर्णभूमीची, हिंदुस्तानची फाळणी १९४७ मध्ये झाली. मोठ्या भागाचे नांव हिंदुस्तान उर्फ **भारत** असे राहिले, **पाकिस्तान** मिळाले. **पाकिस्तान** शब्द **पाक** (पाक) आणि **स्तान** (देश) यांच्या संयुक्ताने बनला आहे.

हिंदुस्तानात **हिंदू** भारतात सर्वधर्मसमभाव होता. येथेच एक धर्म हा देशाचा अभिकृत सारकरी धर्म नव्हता. पाकिस्तानने मात्र आपण इस्लामी प्रजासत्ताक असल्याचे १९५६ मध्ये घोषित केले.

स्वातंत्र्य मिळाले तेव्हा शेवटी देशाची लोकशाही स्वीकारण्याची **पाकिस्तान** घेतली होती. लोकशाहीत निवडणुके निवडणुका घेऊन राज्यकर्ते निवडणुकांचे स्वातंत्र्य जनतेला असते. लोकशाही पद्धतीचे काही तोंटेही आहेत, पण तिचा सर्वात मोठा फायदा म्हणजे लोकांच्या इच्छेप्रमाणेच सरकार निर्माण होतो. वेळोवेळी ने त्यांचे शासक शासतेच्या मागने बदलू शकतात. पण जर एखाद्या सत्तातेलुप हुकुमशहा देशावर राज्य करू **पाकिस्तान** तर **पाकिस्तान** राज्यक्रांती खेरीब त्याला रातेचान्न खाती खेचता येत नाही.

आपला भारत जवळ एक सर्वधर्मी, लोकशाही राष्ट्र आहे ही फार मोठी अभिमानास्पद गोष्ट आहे. आपला

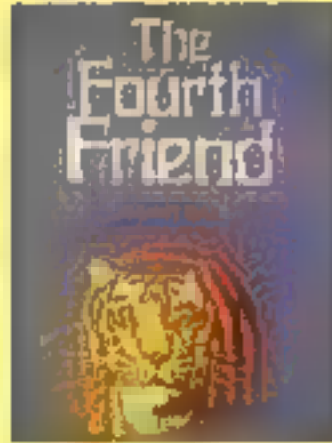
ही जगातली सर्वात मोठी लोकशाही! पण दुर्दैवाने पाकिस्तानामध्ये मात्र लश्करी परिस्थिती नाही. १९५८ मध्ये फिदाईन अयूबखानने कटू तत्त्व सत्ता हस्तगत केली. त्याने घटना बदलली व सर्व अधिकार स्वतःकडे घेऊन तो हुकुमशहा बनला. त्याला ज. याह्याखान हा शेणस सत्ता **पाकिस्तान** घेऊन **पाकिस्तान** सत्ता **पाकिस्तान** १९६९ मध्ये अयूबखानला सत्ता **पाकिस्तान**.

१९७१ मध्ये याह्याखानच्या राजवटीत पूर्व पाकिस्तानच्या (पूर्वीचा पूर्व बंगाल व आताचा बांगलादेश) **पाकिस्तान** एक **पाकिस्तान** दहशतवादी लादली होती. पूर्व पाकिस्तानातले लोकांनी बंगाली - हिंदू व मुसलमान, - निर्वासित होऊन भारतात आले. म्हणून भारताला त्याची दखल घेणे भाग पडले. बांगलादेशींबरोबर भारतीय सेना दखलघोषित गेली व तिने पाकिस्तानी सैन्याला पराभूत केले. स्वतंत्र बांगला देशाचा असा **पाकिस्तान** झाला.

ह्यावेळी **पाकिस्तान** पाकिस्तानने सत्तासत्ता भुत्तो या एका राजकीय पुढाऱ्याकडे सुपूर्द केली. पुढे १९७३ मध्ये, पुन्हा राजकीय उत्थापातल **पाकिस्तान** व जनरल हक शिया-उल-हक याने सत्ता काबीज केली. त्याने लोकशाही पुन्हा प्रस्थापित करायचे वचन दिले; पण त्याने आपला शब्द पाळला नाही. त्याने भुत्तोवर खुनाचा आरोप ठेवला व त्याला फांसी दिले. १९८८ मध्ये शिया-उल-हक एका रहस्यमय विमान अपघातात मरण पावला.

त्यानंतर निवडणुका झाल्या व पाकिस्तान पीपल्स पार्टीचे नेतृत्व करणारी भुत्तोची मुलगी, बेनझीर भुत्तो,

Rs. 30/-

Rs. 40/-

Rs. 30/-

Rs. 30/-

Rs. 20/-

Rs. 30/-

CHANDAMAMA BOOKS ARE ALREADY A LEGEND! THEY OPEN A NEW HORIZON ON THE WORLD OF LITERATURE FOR THE YOUNG

Added to the six titles by Manoj Das is the charming seventh—

WHEN THE TREES WALKED by the inimitable story-teller Ruskin

Rs. 30/-

Among the titles in the process of production are:

STORY OF KRISHNA
STORY OF RAMA
STORY OF BUDDHA

For details, write to:

CHANDAMAMA BOOKS
Chandamama Buildings
Vadapalani, Madras - 600 028.

पाकिस्तानची पंतप्रधान बनली.

■ तिची कारकीर्द अजय मुदलीचीच ठरली. राष्ट्राध्यक्ष गुलाम इसाकखान यांनी तिला पदच्युत केले. १९९७ रवानच्या निवडणुकीत इराणी जमाहुरी पार्टीचे नवाझ शरीफ पंतप्रधान बनले. राष्ट्राध्यक्षांनी त्यांना १९९३ मध्ये पदच्युत केले. त्यानंतरच्या निवडणुकीत बेनझिर भुत्तो निवृत्त पुन्हा पंतप्रधान बनली. १९९७ मध्ये तिला हत्ताप्रष्ट करून नवाझ शरीफ पंतप्रधान झाले.

१२ ऑक्टोबर १९९९ रोजी, सरसेनापती जनरल परवेझ मुशर्रफ, ज्यांना पंतप्रधानांनी काढून टाकले होते, त्यांनी बंडाळी केली. ■ आफगिस्तानच्या सत्ता काबीज झाली. शरीफला अटक झाली. ■ काबुलला आला अनेक गुन्द्यांच्या आरोपांसाठी सट्टा यमलण्यांत येईल.

पाकिस्तानांतली ■ अत्याचारण राजकीय

गोंधळाची परिस्थिती पाहून जगांतल्या बऱ्या राष्ट्रांचे नवे अस्वस्थ झाले आहेत, व त्यांनी आपली नाराजी स्पष्ट शब्दांत दाखवली आहे.

वास्तविक शरीफनी त्यांच्या मुखत्यारित होत त्यानुसार निर्णय घेतला, पंतप्रधानांना सर्वोच्च सेनाधिकाऱ्याला बदतर करणाऱ्या अधिकार असतो. मुशर्रफने जे केले ते लोकशाही व पटनेच्या विरुद्ध होते व बेकायदेशीर होते. कोशातही अधिकारी, मग तो कितीही मोठ्या पदावर असला तरी, पंतप्रधानांना हाकलून टाकत नाही, इथे जास्त चांगला प्रशासक कोण, शरीफ की मुशर्रफ, हा प्रश्नच उद्भवत नाही, जर एखाद्या सेनाधिकाऱ्याने, कागदा धाग्यावर बसवून, लोकशाही ■ पटनेच्या विरुद्ध कारवाई केली, तर त्याचे राष्ट्रविरोधी वर्तन सतत करावे फा, हा मुख्य प्रश्न आहे, आणि जगाचे मन मुशर्रफकडून कुठ्याविरुद्ध आहे.

પાંદોળા

खास बातम्या

प्रथमावतार

भारतीय लोक देहाचे दशावतार मानतात. विष्णूचा पहिला अवतार मारा-मन्त्र्य होता. उत्क्रांतिवादानुसार असे मानले जाते की जीव-सृष्टीत प्रथम पाण्यातल्या वनस्पती निर्माण झाल्या.

पण मग पाण्यातला पहिला मारा केव्हा आला? चीनमधल्या जेंगजिओगजमळ टोंग

मारांचे सांगाडे सांपडले आहेत. त्यावरून ते '५३० दशलक्ष वर्षांपूर्वी' जिवंत असवेत असे अनुमान शास्त्रज्ञांनी काढले आहे. हे दोन्ही मार्ग निग्नितव्य जाणीचे आहेत. म्हणून संशोधक म्हणतात की त्यांच्या दोघांचा जो एक नातलग पूर्वज असेल तो आणखी काही दशलक्ष वर्षांपूर्वी विघटन असला पाहिजे.

यावरून आपण समजतो त्यापेक्षा मारांची जमात किमान पन्नास दशलक्ष वर्षे तरी या पृथ्वीवरच्या पाण्यांत आहे असे म्हणायला

आपल्याभोवती वावरणारा मारेकरी

व्हर्तेल प्रदूषणमुक्तं सुमारे एक लाख नागरिक

केंद्री अशा

प्रत्येक महानगरात गोष्टीकडे लक्ष देऊन, शक्य आहे तिथे आपण प्रदूषण कमी करण्याची आपली जबाबदारी पार पाडली पाहिजे. काही देशांत अजून मोटार सायकली ऐवजी साध्या सायकली वापरण्यासाठी मार्गदर्शना उभेलेले जगले आहे. कृपया तुमच्या मित्रमंडळींना ही बातमी उल्लेख करा.

ओरिमातले महावादळ

कां झाले?

केंब्रिज क्लिमापट्टी संशोधन मॉडेलाच्या नकाशे म्हणजे आहे की नुकतेच ओरिमांत जे महासंवकट वादळ झाले, त्याची तीव्रता, जे क्लिमापट्टीवर चालते असली तर खूपच कमी झाली असली. नेत्या चाळीस वर्षांत भारताच्या क्लिमापट्टीवर असलेली निष्पी आहे तोट्यांत आली आहेत.

वाढला

त्या आज मालाजी म्हणून ओळखल्या जातात. त्यांनी श्रीअरविंदांचे कार्य पुढे चालू ठेवले होते. त्यांचा जन्म एनोव्हेंबर २१ फेब्रुवारी १८७८ रोजी झाला. महानगरात त्यांना आपल्या अभ्यासाचे ध्येय काहीतरी जगविणेच असामान्य आहे हे ठाऊक होते.

१९१४ साली त्या पौडिचॅरीला आल्या आणि त्यांनी श्रीअरविंदांचे दर्शन घेतले. क्षणभंगूक त्यांना वादळाची अरविंदकानू त दिवा सली

साधकांचे प्रतीक आहेत, व मानव-जातीच्या भविष्यात वाढ वाढून ठेवात आहे ते त्यांच्या दूरदर्शिता दिसत आहे. १९२० साली त्या पुन्हा पौडिचॅरीला आल्या आणि निवृत्ती असे पर्यटन राहिल्या. त्यांच्या ओममार्गाने श्रीअरविंदांच्या जगविण्याचे विस्तार वाढत गेला. जशी मानेच्या रुत्रा-खात्री मुले नकळत

वाढत असतात त्याचप्रमाणे आपल्याचे कार्य वाढत गेले.

श्रीअरविंदांचे मानवसंरचनेचे भाषात काहीमे निगळे आहे, काहीसे उल्लेख आहे त्यांच्या मतानुसार, अजिंक्यतेची मानव जगण्या मनाच्या नियंत्रणाखाली वागून आला, तो अजूनही जास्त उच्च चिंचारेंच्या पानळीवर जाऊ शकेल. आज आधुनिक मंत्रावर मानवजात ही एक सद्यत व कर्तव्यगत जमात आहे. तीच एक अतिमहान, अतिउन्नत व अनुपम देवी जाली व्हा शकते.

श्रीअरविंद व महात्माजींनी या योग कला, सत्य देखावेनाही त्यांच्या मार्ग निर्देश केला व हा विचार

ह्या महिन्यांत जन्मलेली श्रेष्ठ व्यक्ती

जन्मला. एक दिवस सारी मानवजात एका नव्या नेजाने हाककू लागेल अशी त्यांची श्रद्धा आहे.

मालाजी

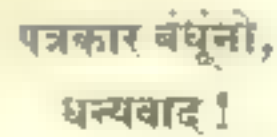
मालाजींनी एका परिच्छेदाने मृत्युन आहे, निरसर्गज परतुसार त्यांच्यासि नटमी वरच्या दिशिने हाते. दगडापसून रोपव्यापर्यंत, रोपव्या पारून प्राण्याकडे, प्राण्यापारून मानवापर्यंत याच या जिडीवर सर्वात जात्या पाहरीवर मानव उभा आहे. पण त्याला याच की तो मृगजो या बहल्यः कामाचीची दोबरीची पायरी, आणि पृथ्वीवर त्याच्यापेक्षा श्रेष्ठ असं

काहीही नाही. पण ती त्याची तेरसमजून आहे त्याच्या शरीर-स्वभावानुसार तो जवळजवळ एक प्राणीच आहे; एक बोलणारा व विचार करणारा प्राणी-पण त्याच्या संवयी व वागणूक इतर कोणत्याही प्राण्यापेक्षा आहे, अशा सर्वोप निर्मितीबद्दल मिसर्ग-दत्तता काही समझानी असू शकणार नाही. ती त्या मानवजातीतूनच एक जाणत चांगला प्राणी, जो इतर प्राण्यांपेक्षा वेगळे असेल असा मानवप्राणी बनवायचा प्रयत्न कोणे, शरीरव्याप्त जे हा मानव दिसला तरी त्याच्या जाणुताकडेन त्याची वैज्ञानिक पानळी पार श्रेष्ठ दर्जाची समेत आणि हा मानव अज्ञानाचा गुणाम असणार नाही.

फेब्रुवारी २०११

३

[illegible]

आदिवाचं प्रकाशना पुनः सुरु हवेयासी नाती
 प्रकाशनांतं आमच्या असह्य वाचक, विद्वत्,
 क्लिष्ट, प्रतिलिपि सहयोगी व हितचिंतकांनी
 आम्हांला असे प्रकाशक कान्या, न्या सर्वजणांना
 आमचं मत, सुचक, धन्यवाद व शुभचिंतन ।

गी. विजयशंकर
संपादक

नव्या स्पर्धा

चांदोवाचे

आवाहन

निम्नलिखित शब्दों में से सही शब्द चुनिए।
अभ्यन्तरीय, अन्तर्गत, अन्तर्गत, अन्तर्गत
अन्तर्गत, अन्तर्गत, अन्तर्गत, अन्तर्गत

छायाचित्र

दीर्घक स्पर्धा

[illegible]

1941 10/10/41 24/10/41 25/10/41

$$r(p) \leq r(p_2^{\frac{1}{2}}) + r(p_1^{\frac{1}{2}}) = r(p_1) + r(p_2) = 0.$$

निबद्धं ज्ञेयं विद्यायाः ॥ ३॥

六、下型台。見圖 10-10。

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

$$|z| = 1 \quad |z| < 1 \quad |z| > 1 \quad |z| = 1 \quad |z| < 1 \quad |z| > 1 \quad |z| = 1 \quad |z| < 1 \quad |z| > 1$$
$$\text{Obs}(y) = \{y\} \cup \{x \in X : x \text{ is a } \text{predecessor of } y\}$$
[illegible]
$$\frac{1}{2}(\frac{1}{2} + \frac{1}{2}) = \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$$

असा निरुद्ध मान्यता

पु. नं० २७३४-१५६

‘‘कोल्हयात्मा दाक्षे सांयत्’’

तुमचे नैसर्गिक प्रेम - १०० - तुमचे

अभ्यास २.१

अन्विष्टायाः तैत्तिरीयसंहितायाः

चांदोबा मध्ये राबट मध्ये

वेताळ्याच्या
गोष्टी

राक्षस-धर्म

॥ अशाच पक्षा विरुद्धाचा पुनरांश हा हा जवळ
 ॥ त्यांनी आदेशिल्ल्या प्रेत खात्री अन्वयेन व
 ॥ त्यांच्या खात्रीने घेतले आणि मीत पाहून ती
 ॥ समजावल्या विधाने हाऊ लागला, तेव्हां
 ॥ त्यांच्या मनात रावला, "राजाने तुझ्यांत
 ॥ काय अडिगता आहे, नि अत्यंत कठोर परिश्रम
 ॥ करितोस तुझ्या मनांत आलेली गोष्ट
 ॥ मला कधीच तुमी वीक्ष करू शकत, या तुझ्या
 ॥ आपोला दाद दिव्यादिवाय मी राहू शकत
 ॥ नाही, परंतु माझ्या मनांत एक शंका सतत येते
 ॥ की या गुणांमुळे समाजाची शक्तीशक्ती तात्त्विक
 ॥ व धोकेयाजांना नुसते पाहून ओळखण्याचे
 ॥ ज्ञान तुझ्यांत कां? परिस्थितीमुळे
 ॥ केवळ मनीष बलवत्तर असले तर जगांत
 ॥ काही लोक गरिबीतून चांगल्या परिस्थितींत
 ॥ येतात व सुखाचा उपभोग घेतात, हे लौकिक
 ॥ ज्ञान फक्त मानवांनाच नव्हे तर राक्षसांनादेखील
 ॥ लागू पडते परंतु काही लोक व्यवहारज्ञान व
 ॥ अनुभव विभक्तात व आपली भाग्यरेखा
 ॥ भाग्यरेखा हातांत घिसकटतत, तुला सावध
 ॥ राखण्याची आणि भविष्यांत तुला उपयोगी

पडेल म्हणून तुला दीर्घबाहू नावाच्या एका राक्षसाची गोष्ट सांगता. ती पेंफलीस की तुझा दूर होईल." असा म्हणून बोलाळ गोष्ट सांगू लागला.

खूप वर्षांपूर्वीची गोष्ट आहे. शंकरशास्त्री नावाचे एक पुरोहित कुतूब राज्यांत राहिले होते. एकदा एका दुर्ग्या गांवी, एका श्रीमंत गृहस्थाला ते गेले. त्यांचे संपन्न शुभकार्य पूर्ण करून मिळालेल्या भेटवरून घेऊन ते धी पलत जात होते.

त्यांना घरी लवकर पोहोचायचे होते. म्हणून ते जंगलान्त्या लुट्याने जाऊ लागले. थोडे अंतर चालल्यानंतर मोठमोठ्या वृक्षांनी वेढलेल्या एका डोंगराजवळून ते जाऊ लागले. निघत्या एका गुहेने एका राक्षस होता, त्याने आपले हात लांबवले

आणि शंकरशास्त्रींची कबर उगवल्या पत्राने एकटून त्यांना त्याने वा उचलले.

शास्त्री धावून गेले. ते थरथर कापू लागले. त्यांनी जग डोकं वा उचलून पाहिले तर समोरच गुहेचे तोंड होते. त्यांनी एक कवतीसारख्या धारदार दाताच्या एक राक्षस उभा आहे. शास्त्रीकडे रागाने तो राक्षस म्हणाला, "अरे, तुझ्यासारख्या म्हातान्याला मी दिवतदेखील नव्हता. पण आता काही दुसरा इजाज नाही. खावच लागेल मला!"

जेव्हा राक्षस त्याला न भाल्याच बोलू लागला, तेव्हा शास्त्रींना धाडस. लुप्त करण्यासाठी कांहीतरी घालून आपला विचाराने राक्षसाला म्हणाले, "हे राक्षसराज, आपल्याला पाहूनच मला की खूप शक्तिमान व पुण्यवान आहोत! आपल्याजवळ अद्भुत शक्ती आहेत! गुहेच्या दाराजवळ उभे राहून आपण मला आपल्या पत्राले अगदी सहज पकडलेल. देवांना किंवा मानवांनाही शक्य नाही. अगर शक्य झाले तर आपल्यालाच राक्षसेंद्रानाच हे शक्य होईल."

या वृद्ध पुरोहिताचे बोल ऐकून राक्षस अतिशय प्रसन्न झाला. त्याच्या हसण्याचा प्रतिध्वनी गुहेत गजबजला. म्हणाला, "अरे, जर्जरस्त्रीस्थरी घनूच्या, माझं नांव दीर्घबाहू आहे. माझं हात जन्मतःच लांबलांच आहेत. म्हणून माझ्या आईवडिलांनी माझं नांव दीर्घबाहू ठेवले. बघ ना!" असे म्हणून आपले हात लांबवून दुसऱ्या असलेल्या आईची फांदी त्याने लोडली आणि लांबवून पेंफलीस दिली.

आता शंकरशास्त्रींनीही दीर्घबाहूची त्यांनी एक शक्ति नदवली. राक्षसाला हे भेदक नजरेने ते म्हणाले, "हे राक्षसेंद्रा, मी लोकरच मरण आहे. तुझ्यासारख्या श्रेष्ठची मूक माझ्यामुळे भागली तर यापेक्षा आणखी कोणते सद्भाव्य होऊ शकेल? खराखर ही न हजार जन्मांची पुण्याई होऊ शकेल. मी या प्राणात दुसऱ्याच कामासाठी आलो होतो. माझं नांव शंकरशास्त्री आहे. राज्यात माझी विक्रमज्ञानी म्हणून प्रसिद्धी आहे. प्रथम तुझ्या जन्माचे राज्य सांगू दे. नंतर मी माझ्या आनंदाने तुझा आहार होईन."

हे ऐकून दीर्घबाहू वृचकल्यांत पडला. आपले गुदपे टेकून खाली त्याने विचारले, "माझे देखील कांही जन्माद्वय आहे? काय आहे ते?" लागलीच सांग पाहू. एकदम घालवले गेले.

शंकरशास्त्रींनी घेता साफ करून सुर्यात केली, "दोन पिढ्यांच्यापूर्वी धा कुंत राज्याचे महाराज स्वकांत तुम्हीच होताना तुम्ही दुर्दैवाने महाराज होताना त्यावेळच्या तुमच्या राज्यकारभाराच्या कथा आजदेखील नोक सांगताना त्यावरून हे उघड की तुम्ही किती प्रख्यात होताना, किती किर्तीमान होताना! दुर्दैवाने एका नापट कार्याने तुम्हाला दिला. तुम्हाला राक्षसजन्म मिळाला. आता या गुहेतल्या ओबडधोबड जमिनीवर झोपता, आणि माझ्यासारख्या माणसाना खाऊन आपले पोट भरता. तुमची ही दुर्दशा पाहून मला वाईट वाटतंय हे कुठे झुल्लेह महाराज आणि कुठे हे दीर्घबाहू!"

नारकी महानुमती दाखवून शास्त्री बोलले.

"प्राक्षणा लु वाईट घाटून थंड नकोरा तुझ्यामुळे माझा महान भूतकाळ मला समजला. यापेक्षा आणखी कोणती भारत आनंदाची गोष्ट अन्वणार आहे? पण मला याग, भविष्यांत माझी हीच दशा राहिल की शापमुक्त होण्यासाठी एखादा मार्ग पोंकळा आहे?" दीर्घबाहूने विचारले.

एक मोठा ज्वार घेऊन शंकरशास्त्री म्हणाले, "ज्या मुनींनी तुम्हाला शाप दिला, तेच तुम्हाला शापमुक्त करू शकतात, पण ते तर कांही दिवसांपूर्वी हिमालयाच्या बाजूला निधून गेले आहेत. तेव्हा शापानून मुक्त होता येणार नाही आता! पण हे, या राक्षसरुपांत तुम्ही राजा अवश्य होऊ शकाल! राजा झालान नर तुमच्या सुखाचा अंत कधीही होणार नाही, भोजनसाठी,

गुहेच्या भागोर वसून कुलक्या घेण्याची कांही तरज पडणार नाही. राजा बनल्यानंतर जे तुम्हाला आवडत असेल ते भोजन, विनासायाम खायला मिळेल. तुम्हाला मदिरापान करता येईल, खेदामी कपडे घालता येतील, अत्तरान नहाना येईल, दहाशेर सोन्याचे दागिने अगावर घालता येतील, आणि अगणित नोकरचाकर तुमच्या सेवेत राहातील. तुमच्या मर्जीप्रमाणे तुम्ही राज्य चालवू शकाल.

शंकरशास्त्रीचे बोल ऐकून दीर्घबाहू लखून गेला. त्या कल्पनाराज्यांत गेलेला असताना आनंदाने टाळी वाजवून तो म्हणाला, "तुझं बोलणं ऐकायला किती चांगलं वाटतंय! पण राजा, दररोज निदान तीन माणसं खायची माझी संवय आहे. राज्यांतल्या प्रजेला हे कांही आवडणार नाही, होय ना?"

"असते शब्द मनातून काढून टाकावंत आहे,

राज्यांत लोकलख्य मर्जादेव्यावांहेर वाटलीय, जी शेनी होते पुढेही नाही म्हणून लोक असाच वेळकाढूपणा करतात. मुकेमुळे त्यांचे फार वाईट हाल होत आहेत. अशा अडचणीच्या वेळी तुम्ही तीनच काय, चार माणसं जरी खाल्लो तरी जननेना वाईट वाटणार नाही. उलट लोक समजतील की लोकसंख्येची समस्या तुम्ही सोडवत आहात. तुमचे कौतुकच होईल, कुणीही तुम्हाला दोष देणार नाही." शंकरशास्त्र्यांनी सांगितलं

दीर्घबाहू धांडा विचारांत पडला. नंतर त्याने प्रच्छा केली, "तुम्हाला मगळ ठीक आहे रे! पण आता माझीय जो राजा बसलेला आहे त्याच काय होईल रे?"

"तुमचं राक्षसबळ आहे, त्याच्यापुढे आमच्या त्या नेमळट राजाची विशाद? तुमचा पराक्रम कुठे आणि त्याचा कुठे? तुम्ही

माझ्याबरोबर याल तर तुम्हाला राजा दाखवण्याची जिम्मेदारी माझ्यावर सोपवा. मग चाल ना तुम्ही?" शास्त्रींनी विचारले.

दीर्घबाहूने होकारार्थी मान डोलावतो व शंकरशास्त्रीबरोबर तो निघाला. जंगलातून रस्ते पार करताना शास्त्री कावऱ्यादावऱ्या नजरेने इकडे तिकडे पहात होते. जंगल पार केल्यानंतर मात्र स्वतःशी गुणगुणायला लागले. जंगलत चालायला लागले.

यावर दीर्घबाहूने आश्चर्य प्रकट केले. तो म्हणाला, "ब्राह्मणा, वाटल जंगलात असताना तू काय नि आता मात्र मोठ्या उत्साहाने चालतो आहेस, गाणं गुणगुणतो आहेस!"

त्यावर शास्त्री हसले आणि म्हणाले, "राक्षसराज, जंगलात एखादे फूर रागटी जनावर अचानक हल्ला घेईल अशी फार भीती वाटत

होती. पण आता तर आपण जंगल ओलांडले आहे. नेव्हा आता कसली आत्मीय भिती?"

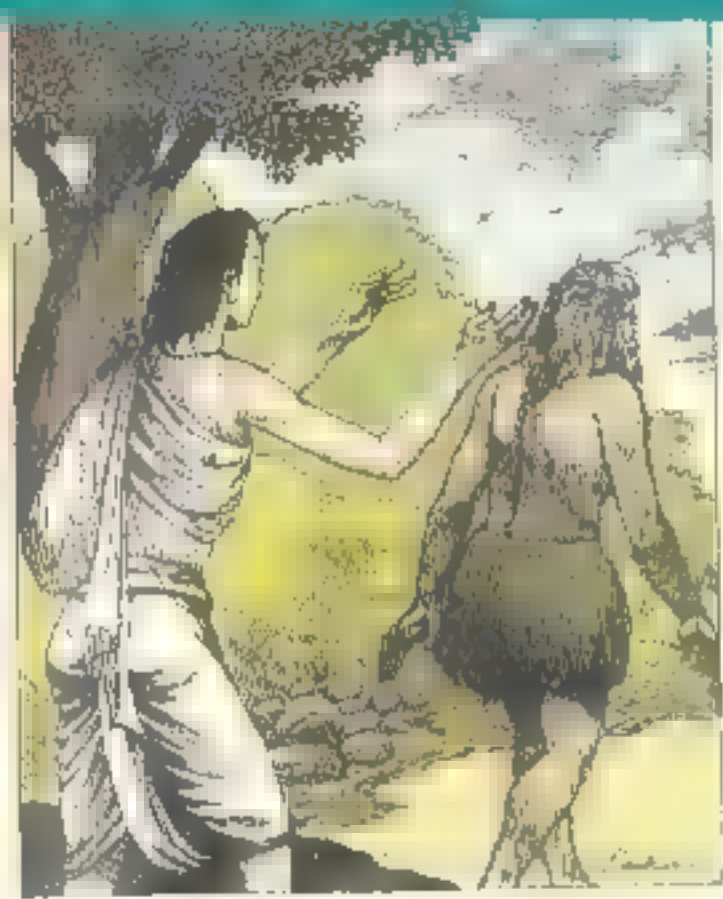
"ते कां? जंगलावांहेर रागटी जनावरं नमतात कां?" दीर्घबाहूने आश्चर्याने विचारले.

शंकरशास्त्री हसून बोलले, "राक्षसेंद्र, माझे पाण्यांतच असताना, माणसं गांधानच वास्तव्य करतात आणि जनावरं जंगलात! जर मनुष्यप्राणी जंगलात शिरले तर श्वापदे त्यांना फाडून खातील कोणत्याही परिस्थितीत जर श्वापदे गांधान आली तर लोक त्यांचा पाठलाग करतील व त्यांना मारून टाकतील. या कारणांमुळे जो जिथे राहाता, त्याने तिथेच राहिलं पाहिजे, हा सृष्टीचा धर्म अनंतकालाधामून आहे."

दोघेही निमूटपणे पुढे लागले. बऱ्याच अंतरानंतर नदीच्या किनाऱ्यावर त्यांना एक गुरूकुल दिसले. त्या गुरूकुलाने कांही विद्यार्थी व्यायाम करत होते तर कांहीजण

धनुष्यावर याण लावत होते, एका बाजूला कांहीजण खडगविद्या शिकत होते, त्यांच्यापासून थोड्या दूर अंतरावर एका झोंपडीसमोर उंच आसनावर बसून त्यांचे गुरू प्रतिभ आपल्या शिष्यांचे कौशल्य बघत होते.

दीर्घबाहुला हे दृश्य फारच विचित्र वाटले. त्याने विचारले, "ब्राह्मणा, इथे ही सारी कसली गडबड चालली आहे?"

शंकरशास्त्रींनी दुरुनच प्रतिभ यांस प्रणाम केला व राक्षसाला ते म्हणाले, "हे गुरूकुल आहे. राजकुमार व राज्यांतल्या इतर भागांतल्या प्रमुख व्यक्तींच्या मुलांना प्रतिभ क्षत्रियविद्येबरोबर धर्मशास्त्रासारखे विषयही शिकवतात. मातृदेवोभव, पितृदेवोभव, गुरुदेवोभव हे आमचे आदर्श आहेत. मनापित्याच्यानंतर आम्ही गुरूंना

निव्वकच उचित स्थान देऊन त्यांची पूजा करतो. केवळ अयोध्या, कोसल, व अवन्तीपुरचे राजेच स्वहेतु तर इतर अनेक पराक्रमी राजेदेखील यांचे शिष्य आहेत. यांच्या मनांत असले न ते जग जिंकू शकतील."

त्यांचे वर्णन ऐकून दीर्घबाहु जरा अडखळत बोलू लागला. "होय का, तर मग प्रतिभदेखील राजा वनू शकतो व सर्व प्रकारची सुखे भोगू शकतो. पण मग तो संन्याशाचे जीवन का जगतो आहे? त्याचे जीवन इनके साधेसुधे का आहे? वा झोपडीत का तो गहातो? प्रतिभ गुरू आहेत. राजा होऊ इच्छित नाहीत त्यांना ते पद पसंत नाही. शिष्यांना प्रतिभावान वनवणे ते त्यांचे एकमेव नक्ष्य आहे! योग्य राजा कुशल नागरिक वनवणे यालाच आपले कर्तव्य मानतात."

मांगून शंकरशास्त्री पावले पुढे सरकले आणि मागे बळून पाहतात तो काय, तोपर्यंत विचारमग्न असलेला दीर्घबाहु लगेच मागे फिल्लन जंगलाच्या दिशेने वेगाने जाऊ लागला. असे वाटले की त्याला कांहीतरी अचानक काम आठवले तो नाचडीने निघाला.

शंकरशास्त्री मोठ्याने हसू लागले व टाळी वाजवून त्याला म्हणाले, "उरे राक्षसा, माले काय तुला? धान, जाऊ नकोस."

परंतु दीर्घबाहुने मागे बळूनसुद्धा पाहिले नाही. उतर तो जायतच वेगाने पळू लागला. थोड्याच वेळांत तो दृष्टीआड झाला.

वेताळाने विक्रमार्क राजाला ही गोष्ट

सांगितल्यानंतर विचारले, "राजन् दीर्घबाहु राजा बनून सुख उपभोगण्यासाठी जंगल सोडून शारव्याबरोबर आला होता. परंतु प्रतिभगुरूंची माहिती कळताच आपला निर्णय बदलून तो परत का गेला? क्षत्रियविद्येत पारंगत प्रतिभ त्याला टाकतील अशी भीती का त्याला वाटली? शंकरशास्त्रींनी आपले प्राण चांचवण्यासाठी हे सर्व नाटक केलं व त्यांत त्याला फसवणं अशी का शंका त्याला आली? ही गोष्ट खरी असेल तर तो शारव्याला तिघल्या निधे मारू शकला व आपली भूक भागवू शकला त्याने तस का केलं नाही? माझ्या या शंकेच समाधानपूर्वक उत्तर नाहीत असूनही जर मूंगप राहिलास तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होतील."

विक्रमार्क म्हणाला, "दीर्घबाहुच्या निर्णयात बदल होण्यामागे आहे त्याची पोडीफार असलेली उपजत विचाराक्षी! त्याचे प्रश्न तर्कशुद्ध होते, शंकरशास्त्रींच्या उत्तरामागे जे मर्म साठवलेलं होतं ते त्यांना होतं. त्यामुळे

विचार बदलला. शंकरशास्त्रींनी आजवर पंडित शास्त्रज्ञांकडून ऐकलेल्या गोष्टींबरोबर आणले अनुभव जोडले. व दीर्घबाहुला समजावून सांगितलं की प्राणीधर्म काय असतो, गुरुधर्म काय असतो ते! तेव्हा दीर्घबाहुला आपला राक्षसधर्म लगेच उमगला. धर्म तो हाच की स्वापदे अश्यात असावीत. उच्च श्रेणीच्या क्षत्रियविद्येत पारंगत असलेला गुरू एक योगी होऊन जीवन व्यतीत करतो आणि त्यालाच आपला धर्म मानतो. तेव्हा भंगानात राहूनच आपला धर्म पाळणं हे दीर्घबाहुदेही कर्तव्य ठरले, राजा वनण्याची त्याची आकांक्षा त्याच्या धर्माविरुद्ध होती. ही गोष्ट त्याच्या लगेच लक्षांत आली व तो राक्षसधर्माभंग होऊन आपल्या स्थानावर गेला."

राजाचे मीन भंग झाल्यामुळे वेताळ शवासहित अदृश्य झाला व ब्राह्मण जाऊन बसला

(काल्पनिक - शिवसंकर त्रिपाठींच्या स्थलेवर आधारित)

हुशार मुलगा

हंसापूर गावात रावणाच्या अशरफीलालचा एक आठ वर्षांचा मुलगा होता. त्याचे नाव **मुलगा**. त्याच्या गावात तो सर्व मुलांपेक्षा हुशार समजला जात असे. त्याच्या हुशारीचे सगळेजण खूप कौतुक करीत असत.

लक्ष्मण बघाचा असूनही सगळ्या सवतीत त्याला चांगली मजक होती. पण बाणी ओळखण्याच्या बाबतीत मात्र इतरांनी त्याला नादान ठरवले होते. त्याचे असं ज्ञान, एकदा अशरफीलालचा एक नातेवाईक शामलात त्याच्या घरी आला. त्यानेही माधवचं गुणधर्मान ऐकले होते. त्याची परीक्षा घेण्याच्या हेतूने त्याने खिशांतून दोन नाणी काढली. एक चांदीचे व दुसरे तांब्याचे ! आणि माधवला सांगितले, "यातलं एक नाणं तुला बघीस. हवं असेल ते नाणं उचल."

माधवने तांब्याचे नाणं उचलून खिशात ठेवले. ते पाहून शामला निराश झाला. हा कनना आलाय

हुशार मुलगा ! साधं तांब्याचं नाणं आणि चांदीचं नाणं यातलं अधिक किंमती नाणं कोणतं, हेसुद्धा त्याला कळलं **ना**. पूर्वपक्षात तो मनाशल्या मनात हंलला, आणि चांदीचे नाणं उचलून घेऊन **आला**.

दुसऱ्याच दिवशी गावात शक्ती पसस्ती की माधव हुशार तर नाहीच, पण अगदी खुल्ल आहे. कारण **आणि** चांदी यांतला फरक त्याला बिलकुल कळत नाही. आता ही गोष्ट सरी की खोटी हे पाहण्यात गावातले लोक त्याच्याजवळ एक तांब्याचे व एक चांदीचे नाणं ठेवून बघायला यायले. दर वेळेला माधव तांब्याचेच नाणं उचलत असे. पाहून जमलेले लोक त्याच्या भोळेपणाला हसत.

एक दिवस अशरफीलालच्या पत्नीचा चुलतभाऊ शामलात त्याच्याकडे आला. तो अशरफीलालकडे कंच दिवस राहिला. गावातल्या लोकांकुन त्याकडी माधवच्या भोळेपण-

धर्मीनष्ठ व्यक्तींच्यावर ह्या करणारांसाठी, चोरांसाठी किंवा महाब्रताचा मंग करणारांसाठी, पंडितांनी प्रायश्चित्ताचे निरनिराळे प्रकार सांगितलेले आहेत. परंतु कृतघ्न व्यक्तीला क्षमा करण्यास मात्र सांगितलेले नाही. - पंचतंत्र

पणाबद्दल कळतं होतं. त्याने स्वतः माधवची परीक्षा घ्यायची ठरवली. त्याने आपल्या खिशांतून दोन नाणी काढली. त्यांत एक चांदीचे व दुसरे अर्धातच तांब्याचे होत. दोन्ही नाणी माधवसमोर ठेवल्यानंतर त्याने म्हटलं "शक, या दोन्हीपैकी तुला जे आवडेल ठेव." माधवने बाडी खेपेला तांब्याचं नाणं उचललं.

पण इतर लोकांप्रमाणे शामलात त्याला भोळ्याखुळा समजून **ना**. **गंभीर** होऊन त्याने विचारले, "माधव, तुझ्या हुशारीबद्दल मी **ऐकते** होतं. पण दर खेपेला तू तांब्याचंच **उचलतोस**? चांदी आणि तांबे, यांच्या किंमतीमधला फरक तुला ठाऊक

नाही का? लोक तुझ्या बुद्धीची कीच करतात, ते टिंगल करून म्हणतात की **वाढतो** तितका हुशार मुळीच नाही."

माधवने कांही उत्तर दिले नाही. पण त्याच्या चेहऱ्यावर एक विजयी भाव होता. शामलाने फारच आग्रह धरल्यानंतर त्याने आपले तोंड उघडले.

"मामा, जर मी चांदीचे नाणं उचलले असते, **ना** असतं ना **अकलेची** परीक्षा **कुणीही** नसतं. पण आज पहाता, तांब्याची नाणी बरीच जमली आहेत. पण, त्यांची एकूण किंमत चांदीच्या एका नाण्यापेक्षा पुष्कळ जास्त आहे. तेव्हा आज तुम्हीच सांगा, मी मुलं **की** हुशार?"

जेव्हा चोर हंसत सुटला !

एका गांवात एक बुटका माणूस होता. तो स्वभावाने अविद्याच किनोई. पंचांगपुजेच नुसार होता. तो गांवातला फिरत असे व गांवाचे मनोरंजन करून थोडीकरा कमाई करत असे. तेच त्याचे चरित्राचे साधन होते. लोक त्याला प्रेमाने वामनभट म्हणून हाक मारीत असत.

एक दिवस तो दुपारी दुसऱ्या गावात जात होता. जगाच्या वेळी विभ्रान्ति घेण्यासाठी तो साधूसाधू गसता होता. दुपणे एक इमम मोठ्या देवाने त्या ध्यावले घेताना त्याने पाहिले. त्या इममच्या भक्तास पिशा, खांद्यावरची एक कुन्हाड व त्याचे चालणे पाहून तो चोर असला असे वामनभटाना वाटत. जेव्हा तो इमम जवळ आला तेव्हा त्याचा माथडीतून सुटका करण्यासाठी वामनभट म्हणतच : 'इया देव किंती कमाऊ आहे, तो मूर्खचे प्रखर उमठी देतो, ते त्याच्यापासून साक्षण होण्यासाठी वृक्षाची शडना लायली देतो.'

त्याच्या बोवण्यावर चोर राहता म्हणतच, 'तुम्ही वामनभट म्हणून आणि आपल्या योत्तयाने लोकांची करमणूक करतो. त्यांना करमला आणि मरण देत होता. ते शक्य आहे का? पण मी हाती तुमच्या शक्यतात भूलणार नाही. मला दसव्याशिष्टावृत्त्याची जिवणू आहे. आपल्याची शक्यतात काढून घेतला नसत आहे. आपणच म्हणत असत की तंयणे सिद्धाणे म्हणजे सफटांची पेटी असत. तुम्हा मला दसव्याचा विनकून प्रयत्न करू नका. जे काही देवा तुम्हा घेतो तो आपण आता तो मुकाट्यात मला दे.'

चोराने त्याच्या तावातली पेटी तिसऱ्याच घेताली आणि तो जाऊ राहता त्या म्हणतच : 'मोठे गिळत आणि म्हणाला, "तुम्हासाठीच्या धोक्याचा जाणवला जिवणू नाही ना मीच सफटात नसतच. त्यापेक्षा मी तुम्हा सुटो होकेच उडवतो." असे म्हणून चोराने कुन्हाड मारून उचलली.

पण वामनभट हाचमता नाही त्याने हाताने बांधला पांयपयाची खुण केली व चरभर म्हणतच : 'जे हो, पाऊ ओ काय करता आतात मूर्खी! माझा होके उडवू नका तो आधीच तो देणू आपणही देणारा होईन. लोक मारी! बुटका म्हणून टिपत करीत की!'

वामनभटाने सहाजपणे हजरजबाबी नि किनोई उमर दिले. ते एकुन नागला हेसू त्या म्हणतच : 'हंभू आपणो तो मगच वेळ इमम होता. सगळे मंतर नासला, 'मला ममजाच्या तागल्यापसून आपणही पहिल्यादाच संकतोप' ते खणेखनेच लुहार नि हजरजबाबी आहेत वामनभट! शायन, ते तुम्हा वेळीन.

असे म्हणून चोराने वामनभटाची घेती त्याला पल दिवी आणि तो गावच्या बाहेर निघून गेला.

पांदावा

सुवर्ण सिंहासन

९

(पूर्वसूचक) हेरथ वंशाच्या अंतिम राजाधिकाऱ्याने फिल्लोराने जगातील निकामी वना वर्धनापासूनचा समाज म्हणून मीसव्यातच्या लहान्या विदीका राजा धोर पीठा, लोपथल साध्याच्या लहान्या सामो होतो. धोरसच एवढेच. पुढच्या जगत विजयवत' मुकुटात तो म्हणून जगण विद्याभ्यास दृष्ट करत होता. लहान राजधानीत त्याचे मन बांधला जातोप म्हणून मिळाला. पल्लव्यानेच धोरस विजयवतला लागू लागला की जगाच्या लोकांच्या लोकांनी संपत्ती व राज्य हेरथ चरण्याची योजन यत्नी करतो आहे - त्यानेच.

महागाजांनी आपले सोसणे पुढील सूर करून सांगितले. म्हणूनच वानर ही मुलाच्या हड्डामुळे समस्ये जातलेच कठीण होईल ना मुलाला हो किंवा नाही. असेच त्याचेच तागेमा! एका वेगळ्या दिशेने म्हणून विचार सुरू झाला. कानिंदीचा राजा, माधवसेन याची सचिन्नर माहिती गोळा करण्यात त्याने नुरबाव केली.

मिळालेल्या चानमीनुसत त्याला कळले की माधवसेन त्यांचा नासला आहे. पण याचीवतीत त्याने विशेष उत्सुकता दाखवली नाही. मानच्याकडून प्रकट झालेली काही माहिती

अशी होती - फक्त गवयवरात उपस्थित राहण्याच त्याला भिमव्रण दिनेन होतं. पण वसुमतीने भिमानक त्याच्याच गळ्यात वरमाला घालली. त्यामुळे त्याला तिच्याशी विवाह करावा लागला. त्याचे वसुमतीवर भन जडले नव्हतं, किंवा हेरथ वंशाबद्दल त्याला खाय आदर व प्रेम्पती नव्हत. इतकंच नव्हे, तर मरालने घाडलेल्या गुप्तचराकडून त्याला हेही कळले होतं की माधवसेनाची ऐश्वर्यवान वनण्याची प्रसक्त इच्छा आहे.

माधवसेनाच्या या दुर्बलतेचा फायदा उठवून

लक्ष्मी नायत्री

फेब्रुवारी २०००

19

आपला किल्ला मजकूत करण्याचा मरालने निश्चय केला. मात्र शुद्ध सप्तमीला अगल्या कुलदेवताच्या, सूर्यभगवानाच्या स्थापत्यवाच्या वेळला आपल्या वेण्यासाठी माधवसेनास त्याने खास निमंत्रण पाठवले.

यापूर्वी माधवसेनाला कधी असे निमंत्रण मिळालेले नव्हते. त्याला याचे खुप आश्चर्य वाटले. पंतू देवाचा उत्सव आहे ते नक्षात घेऊन ती सत्सुकुटुंब चंपक देशी जाण्यास निघाला.

चंपक राजा हजवर्षी हा उत्सव धाटात राजस करतात. श्वनाशमीच्या दिवशी पानकाधी सूर्यदेवाची सुवर्णपतिमा स्थात हजतात प्रभुस सन्यासद्वन रथ नेहा जातो. या उत्सवाची जास गाष्ट मणजे स्थाता घाडे गरतात.

त्याऐवजी राजपरिवारांतले सात प्रभुस पुनर थाच्या मान हो या कमरेला बांधतात

व रथ ओढतात या मानजालान चंपकचे महाराज व युवराज अवश्य असतात, नाकीचे पांचजक महाराजांचे किंवा मानकरी असतात

हजवर्षी माजता होणाऱ्या स्थोत्रवाच्या अगोदर मराळने खास बांधणा केली की रथ ओढणाऱ्या सात मानकऱ्यांमधे येता माधवसेना गारातील. मरालने मोठ्या आदरभावाने एक दोरी माधवसेनाच्या कमरेला म्थनः बांधली, व एका राजूला आपण उभा राहिला व दुसऱ्या राजूला आपला मुलगा वक्रभूपती याका उभे केले.

राजपरिवाराची रक्तेधित नसलेल्या व्यक्तीला प्रथमच रथ ओढण्याचा मान विला जात होता. खुद मरालाजानीच पूर्वापण चालत आलेली रीत तोडकी होती यावर लगेच लोकांमधे कुजपूज मूव दाली.

जनतेच्या मनांतली ही मरालराजाने जाणारी व नाक्या दितदारपणे त्याने सर्वांस सांगितले. आदरणीय अने हे कालिंदीचे राजे त्यास अतिथी म्हणून या स्थोत्रवांत मान घेण्यास जाले आहेत. भर्मशाखानुसार आपल्या देशांत आलेला अतिथी आपल्या कुटुंबियांपेक्षाही जास्त मानाचा. नव्हा त्यांचा आदरसत्कार त्यांच्या

श्रेष्ठतेला साजेसा व्हायला हवा. या न्यायाने मी त्यांच्या कमरेला रथाची दोरी बांधली व त्यांचा आदरपूर्वक मन्मान केला व अशा प्रकारे आपल्या देशाची प्रतिष्ठा व औचित्य दोन्हीही यत्नांनी आहेत.

हे ऐकून माधवसेन अतिशय खुष झाला. त्यादिवशी दुपारचे भोजनदेखील स्वादिष्ट व शानदार बनवलेले होते. माधवसेनाने मोकळेपणी आपली खुशी व्यक्त केली. एतदूर्वक धन्यवाद दिले.

माधवसेनाचे कुतज्ञता दर्शवणारे बोलणे ऐकत मरालभूपती गंभीर करून फक्त मान डोलवत होता. ते पाहून माधवसेनाच्या शका आली जेव्हा दोघेही एकातास भेटले तेव्हा त्याने मरालभूपतीला विचारले, "राजन, आपण माझ्याबद्दल जो आदर व्यक्त केलात त्याबद्दल मी आपला आभारी पण मला वाटते की भोजनसमयी मी जे कांठी बोललो ते आपल्याला पसंत शब्दांनी मी आपण मन दुलबल न राही ना?"

मरालभूपतीने पुढे होऊन त्याचे हान हानांत घेतले व जसा कांही त्या बोलण्यामुळे तो भागवलाय धाटांत म्हणाला. श्रायण माझ मन दुखवतं? मुळीच नाही माझ्या मनांत दुसराच विचार आहे. आपल्याला सांगावं की नाही हाच प्रश्न मला पडला आहे."

त्याचे उता ऐकून चकित झालला माधवसेन म्हणाला, "आपण निःसंकोचपणे सांगा." मरालने संकोचल्यासारखे दाखवून म्हटले, "मी

हे सांगाण आहे, ती माझी इच्छा आहे पण मित्रवर्ग, मी आपल्याला ती एका अटीवरच सांगेन. ज्यांनी आपला आदरसत्कार केला त्यांची इच्छा आपल्याला पूरी करता येत नसली न त्याबद्दल जरागुद्धा वाटेत वाटून ध्यायचं नाही." अशा रितीने मोठ्या चलाखीने आपल्या जाऊबाल त्याला फसवले.

माधवसेन हसून म्हणाला, "कबूला सांगा तू खरे!" मरालने म्हटले, "ठीक आहे, सांगतो. आमचे घाहणे म्हणून आपण इथे येण्यापूर्वीच आम्हाला माहिती देत की आपली कन्या श्रीनेखा एक अय्यमान्य रूपवती आहे. माझ्या मुलाने आपल्या मुलीशी विवाह करण्याचा निश्चय केला आहे. पण मी त्याला समजावले

चाडावा

कीं, पुत्रा, कौंडिन्याचा युवराज त्यांच्या नात्यांतला आहे व दोघांचे बघही योग्य आहे. तेव्हां त्यांच्याशी आपल्या मुलीचा विवाह करण्याचे आपल्या मनांत असेलच पण आमचे युवराज म्हणाले, 'पिताश्री, कौंडिन्याप्रभू कधीकाळी सम्राट होते. आजही त्यांच्याकडे भारपूर धनसंपदा जसेल, पण राज्य हे वीरांचे असतं. क्षत्रियकन्या वीरपुरुषांलाच धरते. मला खात्री आहे कीं माझे शौर्य व धैर्य दाखवून श्रीनेखाचे हृदय जिंकू शकेन. दिवशीं ती माझा पती म्हणून स्वीकार करील त्यादिवशी मी पुन्या दक्षिणापथावर विजय मिळवीन व तिच्या सैन्या दक्षिण भारताची महाराणी बनवीन. इतकंच माझी तर तिच्या पित्याला मुलगा नसला तरी माझ्या पित्याप्रमाणेच मी त्यांचा मान

सत्तीन अर्धा मुद्दाम व कौंडिन्या देशांतून मिळालेल्या पेंड्यर्षाचा अर्धा हिस्सा मी त्यांना देईन व त्यांना अभिषेकी बनवीन.'

'राजन्, माझ्या मुलाचे हे विचार ऐकून मी चाकृत झालो व कांही चोलू गकला नाही. सोड्या वेळानंतर मी त्याला म्हटलं. 'पुत्रा, जेव्हा नानेमंचेन जोडण्याची इच्छा असते तेव्हा स्नेहपूर्वक व्यवहार पाळणें ठरते. प्रथम कानिदीनोराशाशी मी स्यनः बोलणें करीन. त्यांच्या विचारानुसार पुढें काय करणेंच त्याचा निर्णय घेता येईल. तू माझ्याच्या आहारी जाऊ नकोस असं मी त्याला सांगितलं.' म्हणून मगल थांबला.

असा कांही उरलाच मांडेल माधवसेनाच्या मनांतही त्यामुळे तो पक्कदम खडापून गेला टळटळ विचार करूं लागला. मगलच्या बोलण्यावर तो भाळला होता, ते अपार अश्रुचर्य दक्षिणाकर्ताचे साम्राज्य याची नामस रक्कमे दिसू लागली. त्या स्वनाच्या मोहात त्यावेळेस आपली पत्नी व

मुलगी श्रीनेखा यांची पसंती-माषसंतीदेखील तो विसरून गेला.

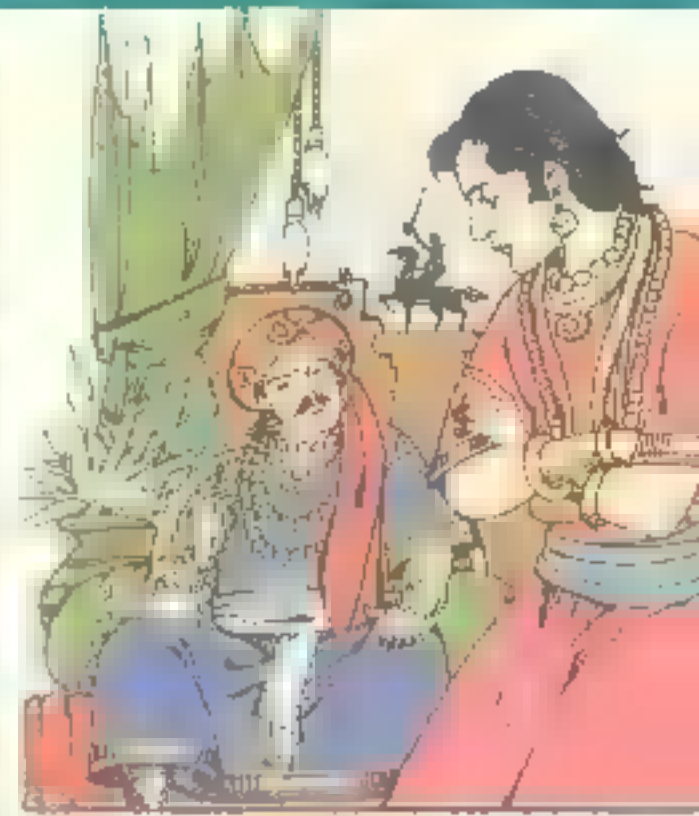
त्यानंतर दोनतीन नान त्या दोघांची खतबतें चालवी होती, त्या तीन नातांत, मराठेने माधवसेनास आपल्या राज्या अनुकूल करून घेतले.

'माघ महिन्यांत त्या दोघांमध्ये जो हा समझौता होत होता त्यावेळेस तुमचे गुरुकुलवास्तव्य पूर्ण होण्यास सहा महिने अवकाश होता जरी तुझे शिक्षण जाणखी थोड्या अवधीत पूर्ण झालं असतं तरीही देवीनवतंत्रानंतरच तुला धरीं पाठवायचं असा गुरु कृष्णचंद्रांचा निर्णय होता. ही बातमी मराठेला कळली.

'या सर्व गोष्टींचा नीट विचार करून तू गुरुकुलांतून परत येण्यापूर्वीच आपल्या राज्यावर आक्रमण करण्याचा त्यांनी बेत रचला आहे. दरवर्षी चैत्रमहिन्यांत वसंतोत्सवासाठी माधवसेने आपल्या राज्यात येतो. तमा यंदाही येईल व आपल्या सैन्याची ताकद किती आहे त्याची माहिती गोळा करीत. तांदेखात त्यांच्या घ्यूहाचा एक भाग आहे, वैशाख, ज्येष्ठ, महिन्यांत कानिदी, चंपक व कुठ राज्यांची सेना एका जागी एकत्र करतीलच व त्यांना वेढाईचे प्रशिक्षण देतील. नंतर महिना येतो. तेव्हा आकाशानं पावसाळी दग असतात. उन्हे घेताचीच असतात. पाऊन सुटं होतं.

तुला ठाडकच आहे की सैन्यांत असा वेळेला गुप्त भसलनींमाठी चांगले वानावरण असते. आवाहाच्या महिन्यांत या तिन्ही देशांची सेना एकत्र होऊन आपल्याला वेढा घालतील.

बेटा विजय, आज ज्येष्ठ शुद्ध एकादशी आहे. तर आतापर्यंत तिन्ही देशांच्या सेना चुदाता सज्ज झालेल्या असतील. व कांही दिवसांतच आपल्या देशांत रणभूमी तयार होईल. या प्रसंगाशी अचानक त्यांना कळवला

लागल. म्हणून या परिस्थितीत तुला परत योलावरण्यावेधीच अन्य मार्ग उरला नाही. या परतस्थितीची मीदेखील कल्पना केली नव्हती. पण आपले राजगुरु शिवानंद यांच्या बोलण्यामुळे मला एक नवा आशीचा किरण दिसू लागला आहे.

जशा गुप्तहेरांकडून बातम्या मला समजत होत्या, तशी मला तुझ्या भविष्याबद्दल फारच काळजी वाटू लागली. माझे मन भित्रीने कांपू लागलं. तेव्हा मी तुझी जन्मकुंडली गुरुवर्यांना दाखवली. त्यांच्याकडून तुझे भविष्य काय आहे ते जाणण्याची मला तीव्र इच्छा झाली. त्यांनी बाकाईने कुडणी पाहिली. प्रथम त्यांनी मला कांहीच सांगितलं नाही.

ते अखंडपूजा करीत बसलेले होते. ध्यानांत

महाराजांनी त्यांच्या डोक्यासमोर उगवत्या सूर्याचे चिन्ह, दुतःसरीने जाणारा सर्पराज, उजव्या हाताळीने चमकणारे ध्रुवर्ण, व गहरा गुंदर मुक्ती त्यांच्या डोक्यासमोर आल्या.

ही गोष्ट सांगून ते म्हणाले, "महाराज, युवराजांची कुंडली अद्भुत आहे, असामान्य आहे. जरी त्यांचा वर्तमानकाळ जरा अवघड समस्यांनी भरलेला आहे, जरी त्यांच्या जीवाला धोका आहे, तरी उत्तम ग्रहबलाच्या जोरावर ते महा विजयी राहातील. मात्र त्यासाठी त्यांचे वैजिकपूर्वी स्वगृही राहाणे अत्यंत आवश्यक आहे. माझ्या जंटाज्जाप्रमाणे लोकांचे त्यांना भनलाय होणार आहे. त्यांच्यामिमांसा नगराच्या पूर्वेस जे मैदान आहे ते खणून पाह्या जग! कुठे

खोदायच ते मी मंत्रजन सांगून सांगेन." याच कामगारी मी मूला बोलवले होते. परं झाले, नू अगदी वेळेवर आलास. आजच कदाचित महानुक्त काम करण्यास सुरुवात करतील अशी शक्यता आहे." धीटतने सर्व काही समिन्तर सांगितले आणि एक दीर्घ स्वास घेतला.

विजयदत्तने शंका प्रकट करून म्हटले, "एका बाजूला नडाच्या धोका आपल्या दारावर आहे आणि आपण धनाची गोष्ट करताना आला करायची? आपण न नडाच्या तयारित सागले पाहिजे. खोदाईच्या कामाला इतके महत्त्व देणे मला पटत नाही."

महाराज उत्तरले, "दिवानंदजींनी सांगितल्यावर मीही हीच शंका व्यक्त केली होती.

त्यांनी ठामून सांगितले की कोणत्याही परिस्थितीत खोदकाम लवगेत होना कामा नये. त्यांचा दावा आहे की या खोदाईमुळे आपले हरणकारे भलेच होणार आहे, खोदकामाला जास्तीत जास्त तीन दिवस लागतील मी निश्चय केला आहे की दिवानंदजींच्या सल्ल्यानुसार करणे योग्य ठरेल."

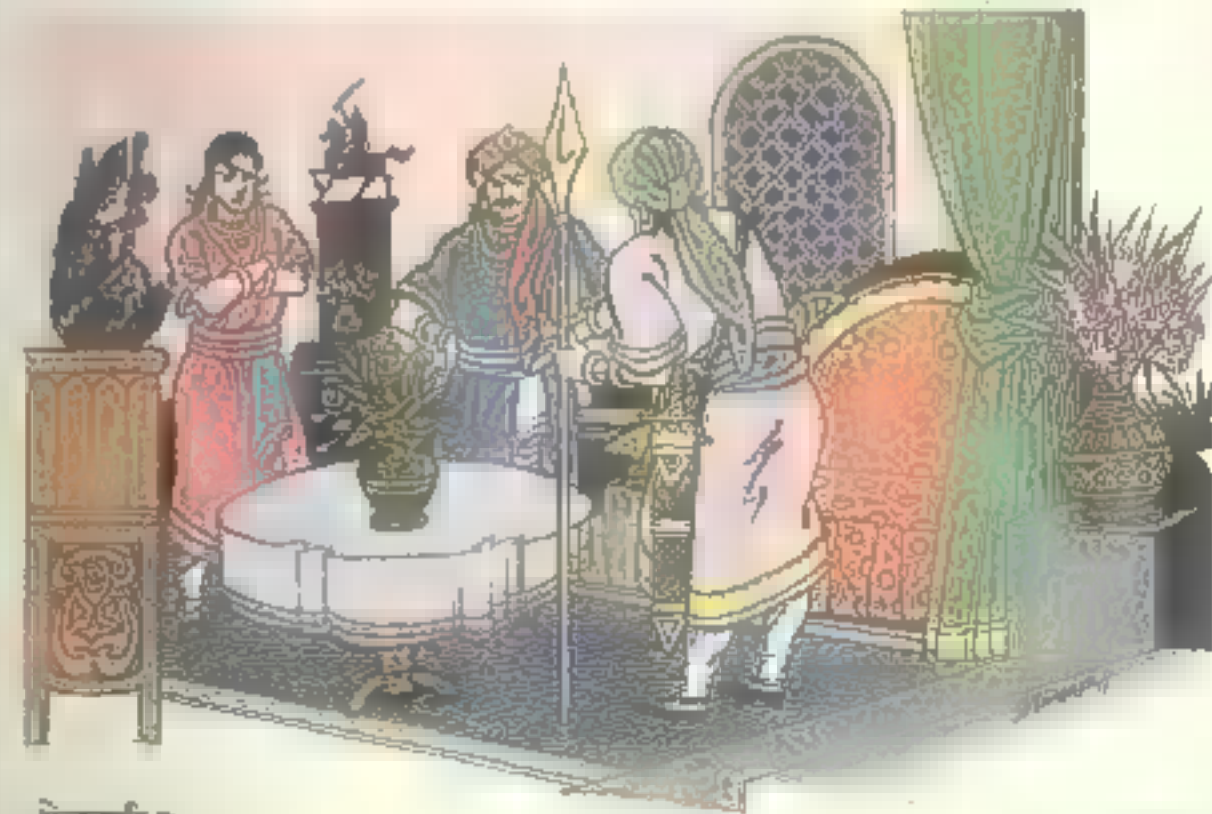
पित्याचे बोलणे ऐकून विजयदत्त जरा चिडले म्हणाला, "पितार्थी, धर्म आणि आपल्या परांते आहेत, प्रयत्न करण्यांत आपण कोणतीही धरतू करत नाही. आपण या आभागावर आपण विडवारासने अगंयूच करत आसो त्यांत आपलीच जीत होणार आहे."

मुलाचे बोलणे ऐकता महा राज मान

होलावन होते. ते काही बोलणार इतक्यांत दारवाज्याजवळ जरासा आवाज आला. चटकन दोघांनी बघून पाहिले.

दारवाज्याजवळ उभ्या असलेल्या सैनिकांनी महाराजांना नमस्कार केला व ते म्हणाले, "एक गृहस्थ आपल्याला तांतडीने भेटण्याचा आग्रह धरीत आहे. तो आपल्याला सांगू इच्छितो की लक्ष्मीदेवीचे पय आले आहे." महाराज म्हणाले, "ठीक आहे, पाठवा त्याला आत."

सैनिकांच्या बरोबर एक युवक आत आला. महाराजांच्या शेजारी बसलेल्या विजयदत्ताला पाहून एकदम थांबला. त्या मुलाचा तोंडाकड विजयदत्तने गीट निरखून पाहिले व तो म्हणाला, "पितार्थी, लक्ष्मीदेवीचे ज्योती आणतंय

तो दुसरा दिवस कुणी नवून आपली भाची श्रीलेखा आहे.

महाराज नाडकाने उठले आणि मोठ्या प्रेमाने त्यांनी तिचे हात आपल्या हाताने घेतले.

श्रीलेखा अथू पुसत म्हणाली, "ममजी, माझ्या मानने आपल्याला निरोप दिव्या की अपवित्रार्थ मरिचिथनीमुळे मी नाही मृत्तगी आपल्या अश्रुपात्राची पाठवून आहे. नेहमी यापुढे तिची अवाकडकी आपल्यावर राहिल."

तिच्या बोलण्याने महाराज अवस्थ झाले. त्यांनी मोठ्या प्रेमाने तिच्या मस्तकावर हात ठेवून म्हणले, "मुली, तुझ्या मुला योग्य ठिकाणी पाठवले आहे. या जगवर तुझा हक्क आहे." आपल्या मुलाकडे वळून ते म्हणाले, "विजय, श्रीलेखाचे तयारीसाठी पसिला शुभशकुन आहे. आपणां दक्षिणोर्गाट गांधर्व विवाह भर्तृहर्यन आहे. मुला माझा मस्तक

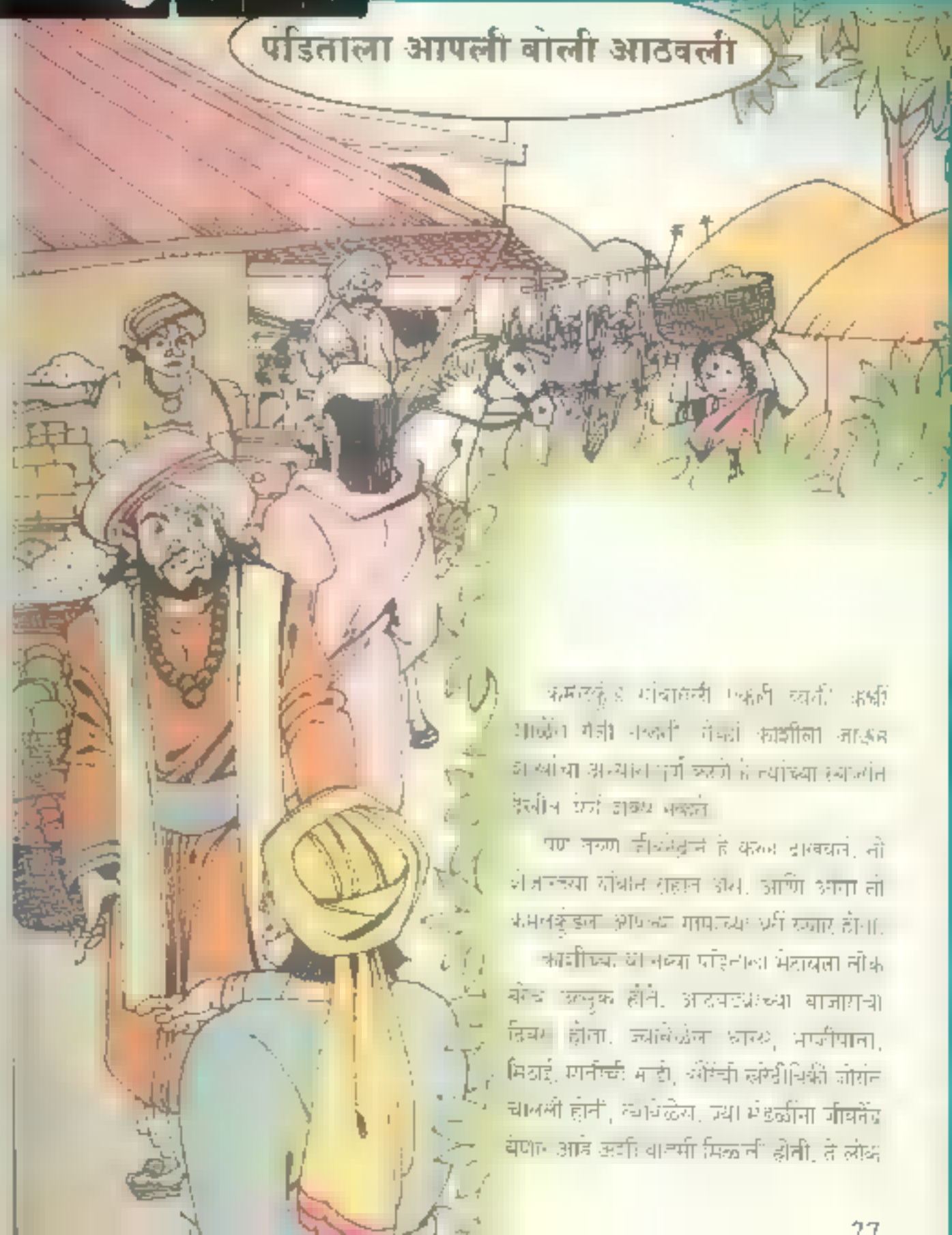
आहे की तुम्ही रोजांनी विवाह करून विवाहवधन नवीन करू. मग, तुझा कस विचार आहे?" अतः म्हणून त्यांनी श्रीलेखाच्या चेहऱ्याकडे पाहिले. त्याचे योत्तने ऐकून श्रीलेखाचा चेहरा खुलला तिच्या डोळ्या फलदुप होत आहे व तिचा पुनर्जीवन मिळत आहे असा तिला वाटले. निने विजयवत्तकडे पाहिले आणि म्हणून गान खाली घातली.

आपले नवीन श्रीलेखाची जन्मुकता विजयवत्तका जाणवत होती. त्याने हमनहमत मिळवून नांगिले "वडी आपली इच्छा!"

मुलाची वसति मिळताच आनंदातिशयाने महाराज उत्तरले, "शुभस्व श्रीप्रभु! गांधर्व विवाहासाठी शकल्याचा हाता सुमुदुर्त असतो. अतः म्हणून श्रीलेखाचा उजवा त्यांनी विजयवत्तका हातात दिला पाणिपदप दाख्यानवर दोघेही महाराजांच्या गाथा पडली

पंडिताला आपली बोली आठवली

कमलकुंडल यांचागरी एकली त्यांनी कधी पाहिले गेले नव्हती. तेव्हा काडीला जाऊन त्यांच्या अन्त्याला पूर्ण करणे ते त्यांच्या स्वयंमत देखील तेज जाऊन बसले.

एवढे म्हणून हीचं म्हणून हे करून दाखवले. तो जेव्हाच्या सोबत राहान अस, आणि असा तो कमलकुंडल आपल्या गाथाच्या अर्धी रज्जार होता.

काडीच्या या नव्या पंडिताला भेटायला लोक वेळ उल्लुक् होते. आठवण्याच्या बाजाराचा दिवस होता. ज्यावेळेस आर्य, भाजीपाना, मिठाई, मनीची मारी, खोचो खोचोचिकी जोरात चालवी होती, त्यावेळेस ज्या मंडळींना गीतनेत्र घेणाने आले अर्धी बायली मिळत होती. ते लोक

सत्याच्या दिशेने चारोंबा वधत होते

अभंगेना, सूर्य मगळध्याम थोडा वेळ असताना, ते गांवाकडे येताना लोकांना पाहिले जीवनेद्राने फिकट पिवळ्या रंगाचे भोतर व शेंद्री रंगाचा सदाचा घातला होता. त्याची दाढी त्याच्या पांजीरी साम्य दाखवत होती. पंढितापक्षा तो गळदेवामाग्या दिसत होता.

जेव्हांनी त्याला जवळ नमस्कार केला, त्यानेही त्यांच्या डोऱ्यावर उजवा हात ठेवून त्यांना हसतमुखाने आशीर्वाद दिला. त्यावेळी त्याने काही संस्कृत श्लोकांचे उच्चारण केले.

कुठल्याच समजले नाही. परंतु लोकांवर त्याचा प्रभाव पडला कारण त्यात त्याचे पांडित्य दिसून येत होते. फुलाच विद्वानांना येताना, त्याच्याशी परिचय होणे किंवा त्यांच्याशी बानवीत करणे ही नाहीतरी एक खास गोष्ट असते !

जेव्हा हा पंडित गांवातल्या लोकांशी बोलायला लागला, तेव्हा त्या भोळ्याभावट्या लोकांना करावे ते समजले. कारण ते संस्कृतमध्ये बोलत गडिला लोक आ गसून बघत राहिले. एका माणसाने धीर एकचटून पंडिताला सांगितले, 'गांवकरी अशिक्षित आहेत, तेव्हा त्यांना समजेल अशा भाषेत कृपा करून आपण बोलावे.'

त्याने संपनिदर्शक मान ठेवली व त्याने भाषेत लागला. त्याची भाषा इतकी गडबडाला होती फारसं काही समजले नाही. त्यांना इतकथ लक्षात आले की पांथ वर्षांच्या दीर्घ काळात, तो महापंडितांच्या म्हायामने गडिला असल्यामुळे, साध्यामुध्या शेतीभाषेत बोलणे त्यांना कठीण होते आहे.

श्रोत्यांपैकी काहीजणांच्या मनात शका आली की एक रक्त घडोत आपली मातृभाषा कुणीतरी

वितरं शकते का?

जिथे हा तरुण पंडित होता, तिथून थोड्या अंतरावर कांही लोक दोन बोकडांची गुंज पादण्यांत गुंतले होते. अचानक एक बोकड पंडिताच्या शेळाने पळत येऊ लागला बहुधा पंडिताची शेळीनेही बरेच पाहून बोकड गांधळला असावा, किंवा दुसरा एखादा बोकड तिथे असेलसं त्यांना वाटले ! तो बोकड पंडिताच्या जवळ येऊ लागला व त्याच्याकडे चाल करण्याच्या तयारीने त्याने आपले डोकें खाली वाकवले.

आपल्यासमोर बांकलेल्या प्रत्येक मरतकाला आशीर्वाद देण्याची संवय असलेल्या पन्दीक पंडिताने नेहमीच्या संवयीनुसार आपला उजवा हात वर उचलला. पंडिताला चाजूला सरकण्याची सूचना देणारे आवाज वाचलेल्या श्रेष्ठकांमधून

, पण पंडिताने त्यांच्याकडे लक्ष दिले नाही. दुराच्याच क्षणी बोकडाने पंडिताला जोराने दुशी दिली.

चारीगुंठ्या भीत झालेला पंडित तत्काणी बोकडाला अगदी अत्यंत गांवातनी भाषेत शिष्या देऊ लागला. शिष्या मात्र सध्यांना छान समजल्या, जेव्हा पंडितमहाशय भडपटत उठून राहिले तेव्हा त्यांच्या लक्षात आले की पांथलेली पांडित्याची झुल केव्हाच फाटली आहे. आता वेळ गेलेली होती

"आम्हाला चाईट इतकंच वाटतं, की आपल्यासमोरच्यांशी अदवीने करत वागणं ने त्या नाटाळ बोकडाला ठाऊक नव्हतं, पण आपण आपली मायबोनी विसरला नाहीत याचाही आम्हाला आनंद झाला आहे," एका हजरजबाबी इसमाने डोळे मिचकावीत म्हटले.

सरस्वतीच्या किनारी - कोणे एके काळीं

"आजोवा तुम्ही ही बातमी वाचलीत का?" देवनाथांजवळ पळतपळत येऊन मोठ्या अधीरतेने संदीपने विचारले. देवनाथ हातांत काही घेऊन नदीकिनार्यावर फिरायला निघाले होते. सूर्यास्ताची वेळ होती. आतायण प्रसन्न हात आणि मंद वारा वाहात होता. त्या रात्रीच्या काळात ती संभ्याकाळ फार गुंथ वारता होती.

देवनाथ थांबले. आयुष्यात नेहमीच शिकवत आले होते. माता त्या काळात त्यांनी वरध संशोधन केले होते. त्याचे अनेक हुशार विद्यार्थी होते. पण आपल्या सर्व विषयांत पनापासून अभ्यास करणारा संदीपणाच्या कोणी ज्ञानास नव्हता. तो अजून शालेतच शिकत होता. पण जगातल्या प्रत्येक गोष्टीची माहिती गोळा करून घेण्याचा त्याचा कुंद होता. आणि कां अगणार नाही? त्याचे आजोबाच इतके असल्याने हुशार होते!

देवनाथ एक प्राध्यापक, मार्गदर्शक व शेवटी विद्वयविद्यलयाचे कुलपती होते. आता निवृत्त झाल्यानंतर आपल्या लाडक्या नातवाचे शंका निरासन करण्यासाठी त्यांच्यापाशी भेटून येत होता. जर एखाद्या वेळी नातवाच्या प्रश्नाचे उत्तर त्यांना देता आले नाही, तरी ते स्वतः ती

गोष्ट जाणून घेण्यास उत्सुक असत. त्यांच्या घनांतच्या ग्रंथासयांत बेंचक ग्रंथ होते. तिथली पुस्तके काळाला शोधून त्यावर खल करीत असत. फ्रेंच विचारवंत वॉल्टेआर याच्या एका मुभाषि-ताचा देवनाथ यांच्याकडे उल्लेख करीत असत.

"जितका मी जास्त वाचतो, तितके माझं मनन अधिक होतं. जितकी मला जास्त माहिती होते, तितकी मला कमी माहिती आहे हे कळत."

संदीपच्या मनाने आजोबांवरून नितरां श्रद्धा होती. आजोबा त्याचे गिब, शिस्वक आदर्श मार्गदर्शक होते.

काय बाळ, कुठली नवीन सागरी मला सांगणार आहेस? देवनाथांनी विचारले.

आजोबा, आपल्या प्राचीन साहित्यांत सरस्वती नदीचे वर्णन येत! पण ती कुठेही दिसत नाही. एवढा एका प्रसिद्ध गृहस्थांनी 'अग्नी नदी अस्तित्वांतच नव्हती' असेही आम्हाला मागितलेले होते. पण या वर्णनपत्रांत एका बातमी छापली आहे की लंडस्ट्रेट नांवाच्या उपग्रहावरून नदीच्या मार्गाचा फोटो घेतलेला आहे. चौदा किलोमीटर रुंद असलेली ही नदी हिमालयातून उगम पावली होती."

"अगदी वाक आहे बाळा!" इतकंच नाही. नव आपली माहितीदेखील मी वाचलेली आहे. काही वर्षांपूर्वी एक प्रसिद्ध पुरातत्त्वसंशोधक पॉल हॅन्स व्हॅन्-थॉन या महान नदीकडे बघत असताना

संशोधन केलेले आहे. त्याच्या मते ही नदी चाहजार वर्षांपूर्वी, बहुधा पर्दार्ष काळ दुष्काळ पडल्यामुळे आटून गेली असावी. आपली एका नदीची, दसदसतीचीही हीच दशा झाली."

पण जेव्हा काहीजण म्हणतात की ही नदी कधी अस्तित्वांतच नव्हती, तेव्हा ते काय विचित्रच वाटत नाही का?"

"छेरे! विचित्र कांहीही नाही. खरे म्हणजे आपल्या भूतकाळावरून आपल्याला थोडी माहिती आहे. जेफर्डो आपण तामसी, तफट, जीवन जगत होते. थामुळे अभ्यास, संशोधन किंवा गंभीर विचारांमधे आपल्याला रंग राहिला नाही. परंतु पश्चिमेच्या देशांमध्ये अभ्यास, विद्वान संशोधकांनी आपल्यासाठी वाच कांही केलेले आहे. रात्रीचाराय म्हात्तच अजंठा-वेरुळच्या कलेचा खजिना त्यांनीच शोधून काढला, फार प्राचीन काळातली आपली महत्त्वपूर्ण पांडुलिपी त्यांनी संशोधित केली आणि त्यांतली माहिती नीटपणे एकत्र करून आपल्यापुढे ठेवली. परंतु त्याबरोबरच त्यांनी कांही असे सिद्धांत मांडले की ते नव भूतकाळाचे होते.

त्याचे उदाहरण म्हणजे त्यांनी मागितले होत की फार पूर्वी आर्यांनी आपलाच आक्रमण केला होता व इथले मूळ द्राविड रहिवासी, यांच्याशी युद्ध केले होते. आपल्या इतिहासातली व विद्वकांनी याची नक्कल पारखून घेता हा फेब्रुवारी २०००

पुरातत्वातून ही माहिती मिळवली गेली. पण आज कुणीही खरा विद्वान हा सिद्धांत प्रमाण म्हणून स्वीकारत नाही. दुसऱ्या बाजूने पाहिले तर थामुळे मारनाची फार हानी झालेली आहे. आपण आपल्याला दोन निमित्ताने जगातल्या सर्वांच्या स्पांत पाहू लागलो. आजोबांनी संदीपला समजावत सांगितले.

आजोबा, जेव्हा नदी सुकून गेली तेव्हा तिच्या काठावर राहाणाऱ्या लोकांचे किती हाल झाले असतील नाही? दोघेही नदीच्या काठावर फिरत होते. देवनाथांना एकदम अचानक सचारात येत होते. त्यांना संकटाशी लागला करावा लागला. आजोबा पण ते संकट अचानक किंवा एकदम आले नसेल. नव्या आसनाच्या शोधात

थोडीथोडी मंडळी दुसरीकडे जाऊ लागली असलील हा एक विशाल देश होता आणि जागेची टंचाई नव्हती. पण सरस्वती नदीच्या तीरावर जो संस्कृती व साहित्य त्यांनी विकसित केले होते ते मग्न साहित्य आपल्या देशाच्या मानविंदू म्हणून गौरवला जातो. त्याला वेद असे म्हणतात.

“आजोबा, जिथेजिथे हे लोक गेले तिथे हे ग्रंथ त्यांनी बरोबर नेले होते का?”

देवनाथ हंमून म्हणाले, “हो नर, त्यांनी वेद नेले होते. पण पण त्याच्या स्मृतीमधे! जरी त्यांना मेखनकला अयोग्य होती, तरीही ते वेद पाठ करून विद्याभ्यास करीत असत आणि लक्षांत घे - चार वेद - ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद नि अथर्ववेद”

“बापरे विश्वासच बसणार नाही. संदीपना आवश्चर्य वाटले. “अरे, विश्वास आपला बसणार नाही. पण त्यांची राहणी आपल्यापेक्षा फार वेगळी होती. त्या नृम संस्कृतीमधला प्रत्येकजण वेदांचा अभ्यास करून वेद मुखोद्गम करीत होता असे माझे म्हणणे नाही. जे हे पठण करीत होते, ते म्हणजे दूरदृष्टी असलेले ऋषि व मुनी - ते समाजाचे शिक्षक होते.

मनाची एकाग्रता करून त्यांनी ही सिद्धी प्राप्त केली होती. वेदपठण एका विशिष्ट लयीत केले जात होते. त्याचे श्रुत उच्चारण, व योग्य विरामस्थानांमुळे शब्दांचे होण्यास खूपच मदत होत होती.

“पण हा लढाटोप ते का करत होते आजोबा?”

नृम प्रश्न विचारणाऱ्या होतं मला! संदीप, ओ आपण कोणत्याही गोष्टीसाठी काही घेत असता, तेव्हा आपल्याला कुठलातपि आनंद मिळण्यासाठी आपण कष्ट घेतो परंतु त्या कष्टांमुनींनी मात्र कष्ट केले. ते ना स्वतःच्या आनंदासाठी ना काही फायद्यासाठी ते जिज्ञासू होते, सत्याचे जोशक होते. जीवनात येणाऱ्या समस्या व त्यावर आसलेल्या शंकांचे निरासन करण्याच्या शोधात ते होते.

आपल्या जीवनाचा हेतू काय आहे? मृत्यूनंतर आपले काय होतं? आपल्याला दुःख का होतं? वगैरे वगैरे वेदांत या सगळ्या प्रश्नांची उत्तरे आहेत याची त्यांना खात्री होती.

“पण वेद तिथीचे कुणो?”

“ते एक रहस्य आहे. आपण जसे पुस्तक, चांदीबा

पत्र किंवा वातमां सिर्हीतो” त्या अर्थाने वद वृत्त एका व्यक्तीने तिथीलेले नाहीत. कधीनी ते जगांना ऐकवले. म्हणून त्यांना थुतीदेखील म्हणतात म्हणजे जे ऐकलेले ज्ञान आहे ते। त्याचा उच्चारण होता की काही असे उच्च श्रेणीचे समर्थ लोक असतात, की त्यांनी सोललेल्या शब्दांचे रूपांतर ते मानवी सत्यामध्ये उतरवू शकतात.

“वा, फारच छान म्हणूनही तशी शक्ती असेल तर?” संदीपने नाटकी आवाजात म्हणत

“ती देखील आपल्यासारखी माणसं होतं संदीप! जर त्यांना साध्य होत होतं, तर तुम्हादेखील ते होऊ शकत नसतील तुम्हाहून खूप छोटा होता कारण त्यान मृत्यूनंतरच्या जीवनाचे रहस्य शोधणे काढले

“नचिकेत” हे ओळखीचे वादताय

“यस, म्हणजे काय शक्य आहे की काय घेतले जातय? तुला ठाऊक नाही?”

“होय नाही”

वेदानंतर अनेक ग्रंथ असले त्यांना उपनिषद म्हणतात। त्यातल्या एका उपनिषदांत, कठोपनिषदांत नचिकेताचे वर्णन आहे त्याचे वडील मुनी याज्ञश्रुत करीत होते. वडाच्या पूर्णाहुतीनंतर ते ब्राह्मणांना आपल्या वड, दक्षिणेच्या रुपांत दान करीत होते

छोटा वाळ नचिकेत सर्व सप्तपूर्वक पाहान होता. नंतर तो आपल्या पित्याजवळ व जून म्हणाला, “आपण मला कुणाला दान केले आहेत?”

पित्याने उत्तर दिले नाही. म्हणून नचिकेत फेब्रुवारी २०००

म्हणून हाच प्रश्न पुन्हापुन्हा विचारू लागला पित्याने जिवून उत्तर दिले, “कमाला”

नचिकेत त्रिभुवणे निघाला व यमाजवळ पोचला तेव्हा त्याला कळले की यम म्हणजे आणले कुणी मर्क साक्षात् मृत्युदेव आहे। परंतु त्याबद्दल यमदेव आपल्या निपातराथानी बसले नचिकेत तीन दिवस कांहीही न खातापिता, त्याच्या दागसमोर वाट पाहत बसला

तीन दिवस येथे वाट पाहिल्यावरून त्याच्या सक्षेपणाने मारावून जाऊन यमाने त्याला तीन व दिले

मी दिसलो नाही म्हणून माझे पिताश्री काळजीने असलील, त्यात शांती मिळव दे. नचिकेतने पठित धर मागेलला.

"मान स्वर्गादधर आन नागावें" तचिकेतानें
ज्ञान का मागिल्लो.

"तथात्मा" यम म्हणता.

"मला मृत्यूचें ज्ञान नागावें दहान्त
ज्ञानानंतर माणसाच्या आत्मा कुठें जातो? कुपय
याचें ज्ञान मला द्यावें." तचिकेतानें तिसरा का
मागिल्लो.

एवढा छोटा धुतूय असला पण विचारील
याची यमाना कल्पना नव्हती.

"वाढा! मृत्यू व आत्मा याचें ज्ञान
तुझ्यासाठीं न होी तें दूसरें कांहींही अस माग
कीं ज्याच्यामुळे तूला आनंद मिळेल म्हणजे
दीर्घायुच समृद्धी नि शक्ती." यम म्हणाला.

"हे कल्याणनिधान! यांपैकी कांहीही मला मुख
दुऊ शकत नाही मी जे मागिल्लय तशें ज्ञान
दया नांव, फेचळ तेच ज्ञान मला पाचयु शकत
तचिकेतानें आग्रह धरला.

शेवटीं यमानें तचिकेतारा आज्ञ्यासंबंधी ज्ञान
प्रदान केलें आत्मा ताच्याजन्मीच्या शाश्वत
यात्री आहोय पणुयही जिवंत आसत ना. त्या
सांगिल्लो नाचकान घेवचें होतलें अशें यमानें

शाश्वत जिवंत एक महान नाचकें म्हणून उक्तेलें
झाला.

"यमाचें घर शोधून कावचें त्वाचें अकल
ज्ञान असेल का? संदीपने धडैच्या सुगम
चिंतनानें.

"हां गेल! तूला कळतलें केवळ त्याच्या
कथेचें त्वाच्या स्मरणें तसोचन एक कथा नाहींत
त्याच्यामागे जाभांतक निश्चय यमानें असेल.
राजश्रया ऋषी कांही कांही त्याच्या मुलां
शास्र दणें नव्हतें हे ज्ञान धुतूक असलें, त
अपविदान का प्रसंगा कांहीही ज्ञान नसलें.
तर अम मानता की त्यांनी आपल्या मुलावर एक
गवाबदारी रोपिल्ली. त्यांनी मृत्यूच्या तळमळी
तशें देखून कार्यभाग त्याला लांगिल्लो.
तचिकेतानें यमयाच्या एकाच चिंतने तीन
शेकडें ज्ञानानें विचार केलो असेल नाचकें
वेळानंतर त्याला या तळमळीच आकलन झालें असेल
की आत्म अम आहोय" देवनाथांनी कथेचें
विश्लेषण करताकल्लें समजावलें. "किती
अवयवकारक आहोय मानत नाहो" यमन
सुर्वीन उक्तेलें ज्ञानानें.

कावेरीच्या किनारी - ४

वाळूंत लपलेले शहर

वर्णन : अश्वती महालिंगम चित्र : गौतम सेन

रामनाथपुरातून दारा किलोमीटर अंतरावर बरिबती किंवा कर्पिना नांवाची
एक ल्हान नदी तटिलोवडून येऊन कावेरीला मिलते. जे संगमावर निरुपकुलानु
नानीपूर हे गांव बसले आहे. त्याला ही नद्यांपुर असेंही म्हणतात. 'तिरुम'
म्हणजे आणि 'कुडलु' म्हणजे संगम असा अर्थ आहे. हें गुराभोंत
स्मरंटेकसरीयर तलाव आहे त्याच गाणी कावेरीला मिलतें असें मानतात.

ही नानीपूर हे मद्राचा जिल्हा जवळ आहे. फुडें अगत्यकर्पिचि मध्ययुगीन मंदिर आहे.

इयून ज्वा एड्रे गेल की अवेरीच्या उजव्या तीरावर आज ओसाड पडलेले वासुकाधय आलेले, जुन्या काळांतले तलकाडु
शहर आहे. हें केवळतरी गंग राजवंशाची समृद्ध राजधानी होती. नंतर चोळ राजांच्या काळांत पाचें नांव राजराजपुरम आले
त्यानंतर हे हेल्लमळ विजयनगरच्या तारान आस आज माच त्या जागी चारी दिशांना वाळूच्या आंठान
देखल्यांची वतल कांही देखल्या ना पधरा मीट उंचीच्या आहेत.

त्याची एक सरभोंत गोड रस लागिल्ली जात शांकरात आणि यांची येसळ तशेंच जातली आहे. पण
तलकाडुची ही दशा की त्याच मुलाच आपल्याला या गांठेंत सापडलो

श्रीरामपुराचें विजयनगर शहराचें राज्यकर्ता निरामलगाव हांला त्याची राखी विधवा पत्नी

असलेलमग, हिच्याजवळ लूच मूळवतन, सुंदर तांगिने, म्हणून त्यान
अनमेतम्माचे तांगिने काळूस प्रेक्ष्यासाठी आपलें तेंगिच पाठयले
ज्याचें जवाबदायासाठी ती नदीच्या मुगच्या किनाऱ्यावर मातगी या
ठिकाणी पोचली. पण येनक तिच्या पाठयले करीत तिथेही पोचलें. तशेंच
अनमेतम्मान तांगिन्यामकळ कावेरीन उडूं घेतली. पण त्यापुर्वी तिने शास्र
दिसा, 'तलकाडुचे वाळवंत राईल, मालंगीजवळच्या नदींत अनेक भावर
निर्मोण होनील आणि म्हैसूरच्या राजाक सत्तानबापि होणार नाहीं."

साथी अनमेतम्मा ने
आय दिला

स्थानिक लोकं विद्वान् आहे कीं निची ही आपवाणी खरी ठळी. तलकाडू वाळूखेरी आकले गेल. मानवीतल्या गर्दीत ज्ञान भोवरे निर्माण झाले आणि म्हेंसूरच्या राजघराण्यांत या पुढांपुढां इतिहास होत आहे.

तलकाडूमध्ये तीस मंदिरे वाळूखेरी गावडी गेली आहेत अशी लोकची श्रद्धा आहे. एक एक मंदिर त्यातून बाबली आहेत. ती म्हणजे गंगराजांनी बांधलेली पत्तालेखन व मूर्तरेखण मंदिरे. होपरखेरी बांधलेली कीर्तिनाथमण मंदिर आणि चोळ राजांनी बांधलेले चैत्यमंदिर. आजूबाजूला या मंदिरात रोजचा पूजाअर्चा होत. दर बारा वर्षांतच, तलकाडू विजयमध्ये, इथे एकदा पंचविंगतदेवता आणि नवनी त्यावेळी हजारी इथे येतले व तलकाडूची श्रद्धांमंडळी तलपुत्र पाष करत.

तलकाडूवर आणि आसपास ही मंदिरे सर्वात सुनी आहेत. पत्तालेखनाच्या विविधता व सजावटी नव असतो, सुपारी म्हणजे त्यांच्याकडील पावसाळी दिवस.

कीर्तिनाथमण मंदिरात विष्णुभगवानाची मूर्ती म्हणजे उंचीची आहे.

तलकाडूची पूजा होत.

पण सर्वात उत्कृष्ट कार्याची व मूर्त आहेत तलकाडूचे मंदिर आहे. विशेषतःच. आसपासच्या वेधण्यात त्यांच्या दिवाच्या त्या रोज पूजा होते. हे मंदिर चोळीच्या राजांनी बांधलेले आहे. पण इथे गडवालां म्हणजे मंदिराची

घराण्यांनी इतिहास सांगीची पुढा
कायना पाहिले

तलकाडूचा इतिहास

हे तलकाडूची श्रद्धांमंडळी प्रसन्न करून घेण्यासाठी सोमदेव नांवाचा शिर्षी आजूबाजूला शिर्षींसारखे उभे आहेत. पण त्याचे पुढे होण्यापूर्वीच तलकाडूची ही त्या स्वांना म्हणजे, या सगळ्यांना त्याच जंगलात हीच जन्म मिळाले. त्यांच्या तपसाधनेत त्यांना भक्त देण्यासाठी विष्णुभगवान इथे एका सावरीच्या झाडात शिवलिंगाच्या आकारात येऊन लपले. इतिहास म्हणजे हे म्हणजे म्हणजे, तेव्हा रोज सकाळी कावेरीमध्ये स्नान केल्यानंतर ते ताजी कमळे उपरून व त्या झाडाच्या बुड्यावर बसले असत.

आणि काही नावाच्या दोन पारध्यांनी हे पाहिले, आणि उत्तुंगतेपोटी त्यांनी ते तलकाडूचा प्रयत्न केला. पण, तलकाडूची पाहिले म्हणजे झाडावर पडला आणि त्याच्या खाचेंतून रक्त टिपू लागले. ते पाहून दोघेही डारले. तेव्हात आकाशावाणी झाली की त्याच झाडाची पाने व फळ कुस्करून घ्यावात बांधा. तल व काळूने त्याप्रमाणे पण म्हणजे कुस्करून बांधली तेव्हा घाबरेतून म्हादेवची दुध टिपू लागली. इतिहास व पारध्यांनी ते दुध प्यायले, व ते अन्न झाले. त्यानंतर त्या शिवलिंगाच्या चारी बाजूंनी मंदिर म्हणजे म्हणजे आणि त्या स्थानात तलकाडू गाव पडले.

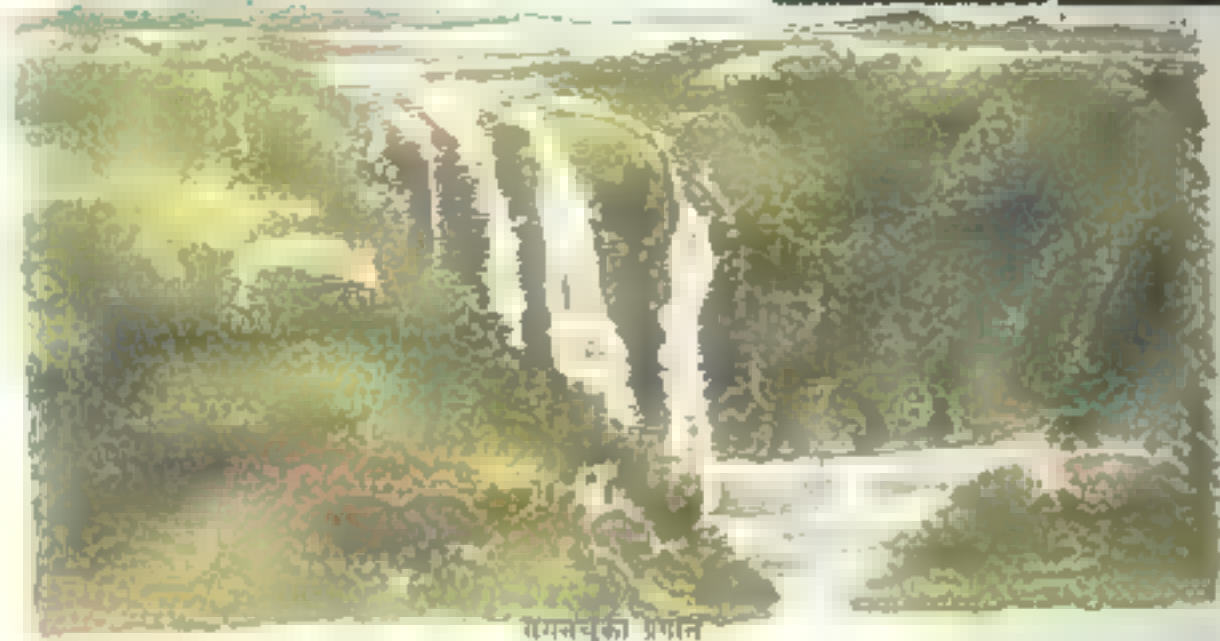
इथल्या वाळवंटाचा विस्तार करी करण्यासाठी वनविभागातले वनरक्षी निर्माण करण्याचा प्रयत्न चालू आहे. पण तेव्हाही इतरही तीव्र मीठापेक्षा असत आहेत. इतिहास येत कार्याच्या पात्रातूनच. उदाहरणार्थ नदीच्या काठावरील माती, गाळ व वाळू खुळत जावे, आणि जेव्हा येऊन मानून पार सुरू होतात. तेव्हा ही वाळू उडून उध्वस्त तलकाडू झाडावर पडले. कदाचिन् मागल्या काळी श्रद्धांमंडळी कावेरीने आपल्या प्रवाहाची दिशा बदलली असेल आणि त्यामुळेच इथे इतरही ती तलकाडू असेल.

अजनेनम्याचा शाप असा म्हणजे कावेरीची नहर असो, तलकाडू आज एक म्हणजे आणि विस्मृतीत गेलेली जाय आहे. इतिहास काळी एखादा पथिक म्हणजे खुळतमाळून वना

तलकाडूवरून नदी इतिहास म्हणजे, आणि पुढे २५ चित्रांगीत म्हणजे कावेरीतले दुर्ग म्हात्माचे बेट शिवायगुळूम

संयोजक प्रणाली

[illegible]

शिवायसमुद्रम घाटाच्या कायेगे जवळ दोन्ही बाजूनी रेल्वे पॅन्ट आणि मंतर दान्ती खोबऱ्या २०० मीटर उंचावरून बांधली जाऊन त्यावर १०० मीटर उंचावरून रेल्वे पॅन्ट बांधण्यात येईल. या योजनेच्याला लागू असलेल्या सर्व नियमांचा पालन करून घ्यावा लागेल. या योजनेच्या लागू असलेल्या सर्व नियमांचा पालन करून घ्यावा लागेल.

दिवसमुद्धम आणतो एका गोष्टीबद्दल प्रयत्न करून अर्थ पाण्यापासून न ज निर्माण करतात देशांतला **सुसुहाला** अर्थ १९०८ सालापासून कीर्तनमिणी होते आहे. हा प्रकार मुळात कोल्हापुरा येथील खाणीत याजपुत्राचे प्राण्यातलाही गुण केवळ होत. इथून विदेशात जाऊन ते ताचे कोल्हापुरा खाणीतून विणलेले आहे, ते फक्त काही साध्या जमानातच जाले जायत नाहीत. समजले जात नाही. लोखंडाकडे उंच उडयत बांधलेले आहे त्यात 'बर्फ' म्हणतात. 'बर्फ' या इंग्लिश शब्दाचा अर्थ आहे - गरमतेकडे उंच कडा. १३१ मीटर उंचीचा हा कडा, जमीनचे रुईन जातगिळ्यासाठी लागणारे पाण्याचे पाईप घालण्यासाठी उत्तम वापर आहे.

[illegible]

गगनचुंबी अबाधचक्री पंचत पाण्यालाही सर्वात खोमरी जागा म्हणजे खोऱ्यातून पुस्तकाने वाचूया
तरी ! तसे लिह्यागार वांटे मध्यमगी जमो अन्नेनीही वडीत चुनकळी सफर झाला, वणू पावुंछ मध्यमगी ह्या
ज्या वाचून झाला, तशी राख दिवात, इथून जिंकले गजकडूनहीन दिवू शकते. कवितेचे दोन्ही प्रकार लोकां
नावाच्या स्थानावर एवढी एकमेकांना मिळताने व एकत्र जुळताने.

जांबई व मुलगा

सीताचम आदरातिथ्य करण्यवरदल ग्रसिद्ध
होते, रामनयनमधे जे कोणी जात, ते त्यांच्याकडे
भोजन केल्याखेरीज परतत नसत. ~~कण~~ त्यांच्या-
कडे मुक्काम ~~सुक्काम~~ ~~होत~~ तरुण अन्ता त्याला
शायरीची फार ~~सुक्काम~~ होती. संगीताचीदेखील
धोंगती गाण होती, लखनौसारख्या कलांचे माहिर
असलेल्या सहकाऱ्यांनी आपले नशीब आजमावण्या-
साठी निघाला होता.

मुळामंचे बीनणें पेंकट्याक सीतारम त्याचा म्हणत, "त्या शहरांत माझ्या परिवाराच्या दोन व्यक्ती आहेत. त्यांतला एक आहे माझा, तो माझ्या औलखीच्या पंध्रामचा जावई आहे तो पार चांगला कवी आहे, परोपकारी आहे, शहरांत त्याच नांव चांगले आहे, दुराक्ष आहे विज्ञान - माझा दुसरा मुलगा, तो नामचन गायक आहे, त्यालाही दुसऱ्यांना मदन करायची इच्छा असते. नखनीसधे

त्याचंही नाव प्रसिद्ध आहे. तो मोहनजोदडो आहे असा राम न. का. शोधोत्तरात वेदनाथ का. मुद्दा काय होऊन जाईल."

हे भोलोने देवून् सुकाम खूष झाला, तो म्हणाला
 "लक्ष्मीला पोचण्यापूर्वीच माहा काम सोपं झाला
 आरंभ नांय घेऊन मी या दोघांवाही भेटोन त्यांच्या
 मार्गदर्शनाखाली मी तिथं बसतान बसवीत हे त्या
 काही अभल्या मदलीमुळे होणार उगह "

तर्गेचे सीतारामांनी दुसरी बाजूही मांडली व सांगितले, "मोहन नि विश्वास बांधिली व्यक्ती. अलिश्वर समजतात व त्यांना त्याचा फायदा आहे, माझ्या सांगण्यावरून तुम्हाला मोहिमणा जाणवत आहेस, म्हणून ते तुझा मान राखणार नाहीत. पण माझा नाच मे सांगता तुंचूप बसतारा तर ते सर्वप्रकारे तुला प्रेक्षकाने देतील, व तुला मदत करतील, दुसऱ्यांचे भले करण्याची त्यांची प्रवृत्ती आहे, नेहणं

त्यांना त्याची घमेंड असली तर ती अनाटायी नाही असं म्हटलं पाहिजे. कारण ते खरोखरच गुणी व रसिक आहेत. म्हणून त्यांच्या या स्वभावाबद्दल नुं किंवा मी त्यांना दोषी ठरवणे योग्य नाही."

सुकाम लखनौला पोचता. प्रथम तो मोहनच्या घरी गेला. रीतागमांनी दिलेली सूचना त्याच्या लक्षांत होती. त्याने मोहनला म्हटलं, "साहेब, मी ऐकलंय की उत्तम कवितेची पारख करण्यात एखाद्या होतकरू कवीला चरितार्थासाठी आवश्यक तो मदत करण्यांत आपल्या तोंडीचा कुणी नाही. म्हणून मी आपल्या दर्शनार्थासाठी आलोय. माझी परीक्षा घ्यावी व मी पात्र ठरव्यास मना इथे स्थायिक होण्यासाठी भवत रायी अशी आपल्याला माझी धिक्कती आहे.

मोहनने मोठ्या खुर्चीने सांगितले, "प्रथम माझे सासरे परधाम एक कविता घ्या, त्यावरून तुझ्या काव्याचा व कुपतीचा अंदाज

मी करीन."

परधामचे कुटुंब व त्याने केलेल्या महान कार्याबद्दल मोहनने सविस्तर माहिती दिल्यानंतर सुकामने एक सुंदर कविता रचून ऐकवली.

"तू उत्तम दर्जाचा एक उद्योग कवी आहेस. तुझ्यासारख्या कविश्रेष्ठाला आणखी दुसऱ्या कोणत्या परीक्षेची जरूर नाही. याचे नगरीत कुतशेखर नांवाचे एक कलाप्रिय, सद्गृहस्थ आहेत. ते माझे मित्र आहेत. त्यांच्याबरोबर राहून त्यांना कविता ऐकवणाऱ्या पक्षाबा कवीच्या ते बोधानंच आहेत. मी योग्य ठरवून पाठवलेल्या व्यक्तीला हे पत्र गर्भी देतील."

मोहन दिलेले पत्र सुकाम घेऊन गेला. नंतर तो विशालच्या घरी गेला. ज्या नन्हेने त्याने मोहनची भरपूर स्तुती केली होती, त्याचप्रमाणे विशालवरही त्याने स्तुतिसुमनांचा वर्षाव केला. विशाल आनंदाने म्हणाल, "तुम्हाला मावाने माझ्या चांदलावर

केलेली एक कविता आहे. त्याला रागदारीत छानशी चान बांधून ते मी कविता तु गाऊन दाखवतास तर तुझ संगीतातले ज्ञान पारखता येईल."

सुकामने एक सुंदर चान त्या कवितेला लावली व आपल्या मोड आवाजांत ती गाऊनही दाखवली. तेव्हा विशाल खूप आता म्हणाला, "तु खरोखरीच एक प्रतिभावान प्रज्ञावान कलावंत आहेस. अहो! कलाशेखर नांवाचे माझे मित्र आहेत. ते कलाप्रेमी सद्गृहस्थ आहेत व धनवान आहेत. ते एकटेच आहेत. म्हणून त्यांच्याजवळ राहून त्यांना गायन ऐकवणारा कलादा मित्र सोबती म्हणून त्यांना ह्या अहो मी शिफारस केलेल्या व्यक्तीला ते योग्य संधी देतील. त्यांच्याकडे गेल्यास तर राहाण्याजवणाची चरितार्थाची कांहीच अटचण पडणार नाही." असं सांगून त्याने एक पत्र त्याच्याजवळ दिलं.

सुकाम कलाशेखर यांना भेटला दोन्ही पत्रे वाचल्यानंतर ते म्हणाले, "अनेक सुमन दर्जाचे, रचतऱ्या कवी नि समजणारे लोक माझ्याकडे येतात. आपल्या फालतू कवितांना उत्तम वास्तव्य ठावमात, गायक रुझ स्वरांत, वेगळ संगीत ऐकवतात आणि मला गोंधळवून टाकण्याच्या करत घयतात. हे सगळ पाहून मला उग्र आनाय. म्हणून माझ्या विद्वदास भिन्नकडून जो पत्र घेऊन येईल त्यांनाच मी समोर येऊ देतो. त्यांचे काव्य किंवा संगीत ऐकतो. तेव्हा आता तुझ्या कविता गाऊन दाखव बरे!" अशा प्रकारे मिळालेल्या दुर्मिळ संधीचा उपयोग सुकामने मोठ्या हुशारीने केला. कलाशेखरकडून त्याने काव्य व संगीत, दोन्हीमध्ये प्रशंसा मिळवली व त्याच्या मनांतही स्थान मिळवले.

जीवनांत अशा प्रकारे स्थैर्य आल्यानंतर सुकाम अतिशय समाधानी झाला. आपल्या

रूपभारकन्यांना एक मेजवानी देण्याचं त्याने ठरवले. प्रथम तो मोहनकडे गेला व त्याला म्हणाला, "राधसाहेब, तुमच्यामुळे मला ही नोकरी मिळाली मला न्यायप्रतीत्यर्थे एक स्नेहभोजन करायचे आहे. त्याप्रसंगी आपण सहकृदूच उपस्थित राहिले पाहिजे. त्यावेळीज आपले किंवा आपल्या कुटुंबियांचे जवळचे नातेवाईक असतील तर त्यांनाही आपल्याबरोबर घेऊन यावे. आपण मला जी मदत केलीत त्याविषयी मला त्यांनाही सांगायची इच्छा आहे."

"अरे, तू हुशार आहेस. म्हणून मी तुला मदत केली, त्यांत इतरला काही सांगायची काही गरज आहे का?" मोहनने हसतहसत विचारले.

"साहेब, सर्व जीवजंतूंमध्ये मनुष्य प्राण्याइतका कृतज्ञ कुणीही नसेल. तुम्ही माझे भले केलेत म्हणून

मी तुमची स्तुती करतो. कदाचित हे त्यामुळेच आसेल, काही काळातून तो तुमचे उच्चारण करत नव्हती विस्मयवर्धक! मी समजत होतं ते ज्ञान ने माझी प्रतिभा व बुद्धिमत्ता यांच्यामुळेच होऊ अफसं अग्रत्यक्षपणे, काही दिवसांनंतर, मी आपल्यावर टीका करून, म्हणून मला मिळालेल्या मदतीचा उल्लेख अवश्य व्हायला हवा. म्हणून मी आयोजित केलेल्या भोजनास ~~आलेच~~ आलेच पाहिजे. मयांच्या समक्ष मी आपण केलेल्या मदतीबद्दी सविस्तार सांगितलं तर कधीकाळी मी आपल्याविरुद्ध ~~कोलतो~~ कोलतो नर सर्वज्ञ माझी निर्भयता करतील, ~~हळू~~ हळू करतील, न उज्जत किंवा घमेंडखोर ~~नये~~ नये म्हणून स्थगताच तावध करतो ~~आणि~~ आणि ~~का~~ दिशेने माझे हे पाऊल आहे. कृपया आपण नकार देऊ नये." सुकामने अर्जोर्जने सांगितले.

सुकामची दुरदृष्टी व सूर्यभाय पाहून मोहनला आश्चर्य ~~आणि~~ आणि तो फार खुश आला. आपले स्वस्त परधाम मयांचे गांव व ~~त्याने~~ त्याने एका कागदावर ~~त्याच्या~~ त्याच्याखाली ~~मेळणा~~ मेळणा गणपती याचेही नाव ~~पत्ता~~ पत्ता त्याने लिहिला. सुकामला वा कागद देऊन तो म्हणाला, "यांना नू स्वतः घेऊ व कारण सांगून निमंत्रण दे. मी ~~बोलावणे~~ बोलावणे योग्य ठरणार नाही."

"माझाही तमंच मन आहे. आपण मिळून आता तीन पांखर आले. मला यांचे कुटुंबांना आमंत्रण घ्यायचे आहे. नेह्या आपली टोघाजणांची नावे सांगायची." सुकामने आग्रहाने सांगितले.

तेव्हा मोहनने त्या कागदावर आपले वडील

सीताराम व भाऊ विशाल यांचीही नावे सांगितली. मोहन सीतारामाचा मुलगा व विशालचा धोरला भाऊ आहे हे पाहून सुकामला खूपच आश्चर्य वाटले. पण तो सीतारामांना ओळखून होता हे त्याने मोहनला मुळीच दर्शवले नाही. कारण तस केले अनंत ~~भीता~~ भीतातमांना दिलेला शब्द मोडला असता, तो मुकाट्याने निवृत्त निघाला.

नंतर तो विशालच्या घरी गला. मोहनने जसे त्याने सांगितले, त्याच तऱ्हेने त्याने विशालला निमंत्रण दिले. विशालने आश्चर्य म्हणून आपले वडील व भाऊ ~~जाची~~ जाची नावे दिली. सुकामने ~~घरलाच~~ घरलाच त्याने आपले सासरे परधाम ~~मेळणा~~ गणपती यांचीही नावे दिली.

सुकामच्या ~~सीमा~~ सीमा राहिली नाही. मोहन व विशाल हे दोघेही परधामांचे जावई होत अशा परिस्थितीत सीतारामांनी मात्र सांगितले होत की एक त्यांचा मुलगा आहे व दुसरा भिवाचा जावई. त्यांनी न म्हणावता हय ~~की~~ की दोघेही माझेच मुलगे आहेत. मग सांगायची इच्छा नव्हती व दोघेही परधामांचे जावई आहेत असे सांगायचे तो विचारांत पडला.

श्रीध्या चेळानंतर त्याला याच उत्तर मिळाले. आपले दोन्ही मुलगे घमेंडखोर आहेत ~~सीतारामांना~~ सीतारामांना वाटले, पण ~~सीतारामांचे~~ सीतारामांचे ज्ञान अहंकारी आहेत. त्यांची माराजी स्पष्ट दिवत. कारण मोहन आपल्या बोलतांपेशां आपल्या वायकीच्या बोलताना ज्ञान महत्त्व देतो. म्हणूनच त्यांनी त्याला स्वतःचा मुलगा असे सांगायलाही

परधामांचे जावई असा त्याचा उल्लेख ~~आहे~~

सीतारामांना निमंत्रण घ्यायला सुकाम त्यांच्या घरी जेऊन भेटायला, मी ही मेजवानी ठरवलीय कारण माझ्यांत गरिष्टपणा येऊं नये अशी माझी इच्छा आहे. आपल्यासारख्या ज्येष्ठ मंडळींकडून मला खूप काही शिकायला मिळालं पण आपण आपल्या एका मुलाला परधामांचे जावई म्हणायला ते मला फार खटकलं."

सीतारामांनी हसून सांगितलं, "माझ्या दोन्ही मुलांविषयी माझ्या मनांत गम नाही. माझी दोघांवर तारखीच माया आहे. विशालने चाल सांगायाम तुला जी कसिमा दिली. ती दुसऱ्या कुणाची नव्ह. तर मोहननेच निहीनेनी कासिला आहे. जातापर्यंत तुझ्या लक्षांत आत असलं, ते दोघेही आपापल्या पर्यायाने उमे आहेत. त्यांच्या मर्जीनुसार आयुष्य

जगन् आहेत.

आपले रितीरिवाज मागोले पिढीनुसार असल्यात. बुद्धाचे अनुकरण करणारे बौद्ध म्हणवतात. शिवाला मानणाऱ्यांना शैव म्हणतात, भगवानला मानणारे भक्त म्हणतात आणि गुरुचे अनुकरण करणाऱ्यांना शिष्य म्हणतात. त्याचप्रमाणे पित्याचे अनुकरण करणारा मुलगा असातो, आणि सासऱ्याचे अनुकरण करणारा अंधई म्हणवला जातो.

मोहन प्रथम माझा मुलगा आहे. नंतर तो परधामचा जाईई झाला. परंतु मोहनच्या घरांत तारा याच्या परिवाराचे स्थान पवित्र आहे. महत्वाचे आहे. नांडेलांच्या कुटुंबाचे स्थान दुय्यम आहे. सुरधर्तीपासूनच! म्हणून त्याला परधामचा जाईई म्हणणेच योग्य ठरेल.

माणसांचा नांवसौक्तिक त्याच्या व्यवहारांशीही निगडीत असतो. त्याच्या जीवनपद्धतीचे प्रतिबिंब त्यातून कळते. तसेच

महाकवींचा संप्रदाय सोडून कलादोखरच्या आश्रयाला महत्त्व दिलेले तर फक्त त्याचा खास मित्र म्हणून ओळखला जातील, उत्तम कवी म्हणून नव्हे. तुझे कर्तृत्व व योग्यता मर्यादित राहिल."

सुकाम समजला की सीताराम महाधोरणी आहेत, रंगालाभाच्या पर्तीकडले आहेत आणि त्यांची प्रत्येक कृती अर्घपूर्ण असते. परत जाणवता तो म्हणाला, "साहेब, आपली सूचना मी नीट लक्षात ठेवीन. आपल्या मागण्याप्रमाणे माझे धोरण ठेवीन. नशिबवान समजून आभळपणाने कुणाची कडकपणात पडणारा नाही. आपले व्यक्तिमत्त्व स्वतंत्र राखण्याचा अवश्य प्रयत्न करीन." थरडं सांगून सीतारामांना मेजवानीला येण्याचा पुन्हा एकदा आग्रहपूर्वक कळवला, त्याने सीतारामांचा निरोप घेतला.

४८ - कृष्णशिष्टाई - २

महाभारत

कृष्णाच्या आगमनाची रातची जेव्हा हस्तिनापुरात पसरली तेव्हा भीष्म, द्रोण, सत्यविदुर, दुर्योधन व कृष्ण, मित्रांना बोलावून धृतराष्ट्राने त्यांना सांगितले, "कृष्ण इथे येतो आहे असं कळकळ आणवत आहे. साफ माठवा. उत्तुभुक्तेने याची चर्चा करत आहेत. मार्गात ज्याच्या सुविधा आहेत त्यातील त्यांची प्रत्येक गोष्ट कृष्णाचे सत्यकार व स्वागत आहे."

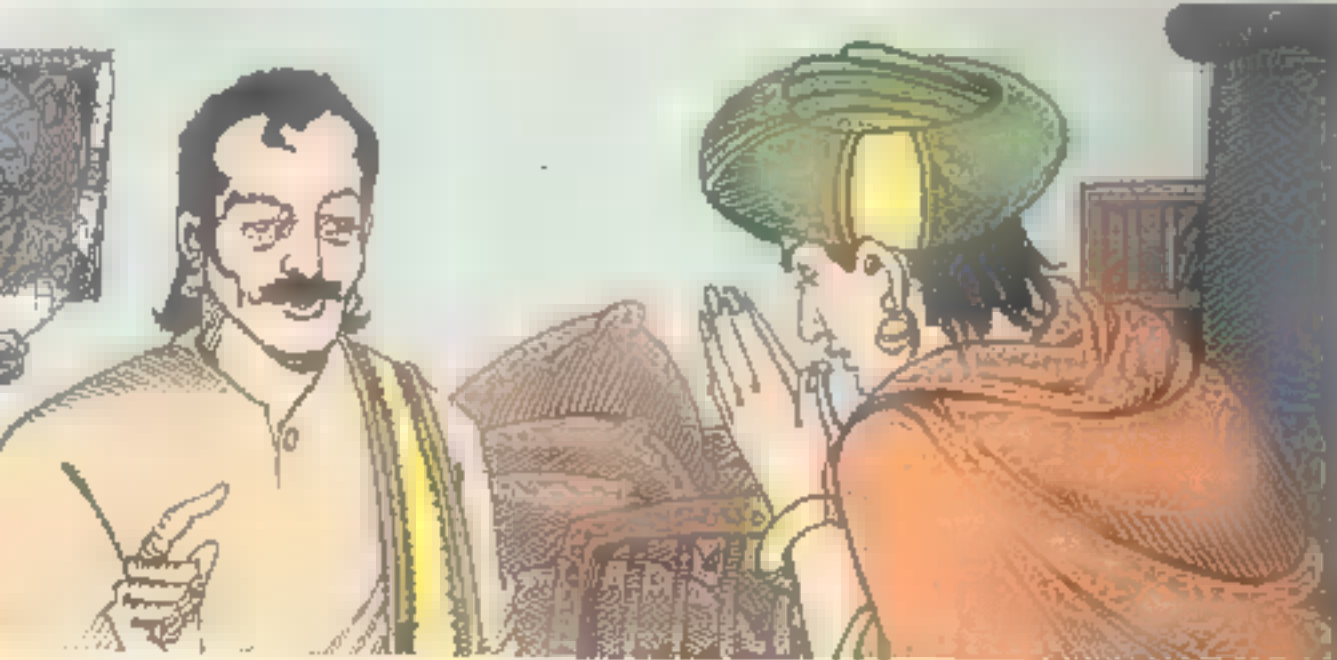
दुर्योधनाने हस्तिनापुरासून धुकस्यत-पर्यंतचा रास्ता सजवला. जिकडेनिकडे ठेवले. ही सारी तज्जावट घेऊन व घटनाच कृष्ण हस्तिनापुरा पोचला.

दुर्योधनाखेरीज धृतराष्ट्राचे सर्व पुत्र, सौम्य द्रोण वीर प्रमुख व्यक्ती, मोठ्यांच्या स्थान बनून

कृष्णाच्या स्वागतास विधाने.

धृतराष्ट्राच्या महानगरात कृष्ण रथातून उतरला व धृतराष्ट्राच्या दरबारात सगळे चालले गेले. त्याचा समेत प्रवेश झालाच धृतराष्ट्रासकट सर्वजण उठून उभे राहिले. कृष्णाने प्रथम भीष्म व धृतराष्ट्रांशी बोलून त्यांची विचारपूस केली, व नंतर इतर सर्व राजांशी ज्योमानाप्रमाणे त्यांची खुशाली विचारत तो प्रत्येकाशी ओळला. त्याला यमप्यारसाठी धृतराष्ट्राने सोन्याचे आसन ठेवले होते. कृष्णाने तिथले आदरातिथ्य स्वीकारले, थोडा वेळ गप्पागोष्टी झाल्या व नंतर तो विदुराच्या घरी गेला.

त्यादिघडी दुपारी तो कुंतीला भेटण्यासाठी तिच्या महानात गेला. कुंतीदेवीने त्याला जवळ घेतले व आपल्या पुत्रांच्या आठवणीने तिला

फेब्रुवारी २०००

कोसळेल. कृष्णाचे विचार त्याचवेळी कळले होते. त्याला भासनाच्या चमकले आणि विचारले. "कृष्णा, माझे पुत्र मला शोध सादून घेता. गेले आहेत. माझे शरीर उभे आहे. पण माझे मर मात्र त्यांच्यापाशीच आहे. माझ्या गितुहीन मुलांचे मी माझ्या भावेने मागोपन केले आहे. असल्या भयान अरण्यांत, त्यांनी कामे दिवस आहले अमनील कोप जाणे! धर्मराज, भीम, अर्जून हीक आहेत ना? नकुल, सहदेव आणि क्रोमलांगी द्रौपदी कशी आहेत? मी त्यांना कव्हां बघू शकेन? तू पाठीराखा असूनदेखील धर्मपरायण मंडळांची ही असली दुर्दशा!" कोसलाबोवता कुर्तीला रडू कोसळले.

कृष्णाने कुर्तीदेवीला शांत केले व म्हटले. "तुझे पुत्र व पुत्रवधू लौकरच तुला दिसतील.

अमुला भाजिन कळत न तुझ्याकडे येतील. थंड साणखी धीर धर. 'तुका कुर्तीचा निरोप घेऊन तो दुर्योधनाकडे गेला.' दुर्योधनाच्या महास इंद्रमुवनासाखा होता. एका मोठ्या दालनात दुर्योधन रत्नाज्जित सिंहामनावर बसला होता. त्याच्याजवळ दुःशासन, कर्ण, शकुनी, बसलेले तेंत, कृष्ण येताच सर्वजण उठून उभे राहिले व 'हो' आवाज आदर व्यक्त केला. कृष्णाने मर्त्याची खुशाली विचारली. **॥ ॥** सजवलेल्या मुद्रा आसनाक तो बसला. आपले आदरातिथ्य स्वीकारणे म्हणून दुर्योधनाने कृष्णाला विनंती केली पण कृष्णाने आपली असमर्थता व्यक्त केली व त्याची विनंती अजवली.

"तुम्ही आम्हा शत्रूंचा पक्षाना पाहून काय आहेत. आमची मनापासून **॥ ॥** आहे की तुम्ही आम्हाचे मानधन स्वीकारावे **॥ ॥** तुम्ही तर नकार दिवता. याचे कारण काय न **॥ ॥** कळेल की **॥ ॥** दुर्योधनाने नमतम विचारले.

"मी दुत म्हणून आलो आहे. ज्या कामासाठी आलांय ते पूर्ण झाले **॥ ॥** मी तुमचे आतिथ्य स्वीकारू शकेन. कृष्णाने सांगितले.

तुम्ही ज्या कार्यासाठी आला आहात, ते पूर्ण होईल अथवा न होईल, त्याच्याशी माझा संबंध नाही. तुमच्या कार्यात माझी काही मदत होऊ शकेल, अस समजू नये. तुम्ही इस्तिनापुरता आता आहात म्हणून तुमचे आदरातिथ्य करणं आमचं परमकर्तव्य आहे. तेव्हा तुम्हाला आमचं आतिथ्य जल स्वीकारावं लागेल." दुर्योधनाने पुन्हा औपचारिक विनंती केली.

दुर्योधनाच्या मनांतला भाव जोळखून कृष्ण

हेतून उत्तरला. "शत्रूच प्रकरण्या कळतीलच. मीजून कणव्यांत आनंद असतो. आपण आवडल्या व्यक्तींविरोध किंवा सकारण सांपडलेल्या लोकांविरोध. दुर्योधना, तुम्हा मनांत आमच्याबद्दल प्रेम नाही. तुमच्याच परिवारांतल्या पांडवांबद्दल तुमच्या मनात यत्किंचित प्रेमभावना नाही. त्यांना तुम्ही अकारण आपले शत्रू मानता आहात. ते सर्व मना घाणाइतकेच पिय आहेत. त्यांनी काही अधर्माचरण केलेय **॥ ॥** आजवर कृष्णही म्हात्मन नाही. तुम्ही त्यांचा द्वेष करता, **॥ ॥** अर्थ असा होतो की तुम्ही माझाही द्वेष करता. म्हणून तुमचे आतिथ्य स्वीकारण्याचा मना **॥ ॥**

असे म्हणून कृष्ण तिथून निघून विदुराच्या घरी गेला व **॥ ॥** त्याने मीजून केले. मीजून झाल्यानंतर विदुराने कृष्णाला सांगितले, "कृष्णा, तुम्ही शत्रूंचे चेण्याचा कांही परिणाम हाईलेन मना **॥ ॥** नाही. दुर्योधनाने सर्व नियमांचे उल्लंघन केले आहे. त्याच्या ममान युद्ध कराय अमंच आहे. कर्णाला वाटते की तो एकदा पांडवांच्या सामर्थ्यावर विचित्रण करू शकेल. म्हणून तो शत्रूंच्या विरोधांत आहे. कर्णाच्या भयशाक दुर्योधन युद्धासाठी उतावीळ झाला आहे. दुर्योधनाजवळ सैन्यबळ मरूप आहे. त्यामुळे तुम्ही कांहीही सुचवात, त्याला तो नकार देईल. त्याच्याकडे आलेले अनेक राजे तुमचे शत्रू आहेत. त्यांच्यामध्ये तुम्ही जावे हे मला रास्त वाटत नाही. अस रामचू नये की मला तुमचा प्रभाव किंवा पुरुषार्थ वाची कल्पना नाही. केवळ तुमच्यावरच्या माझ्या प्रेमाच्या पोटीच मी हे

तुम्हाला नहीलाजाने सांगतो आहे."

कृष्णाने विदुराला उत्तर दिले, "मित्राच्या नात्याने तुम्हाला जे वाटते ते तुम्ही सांगितलेत. मला निश्चित शक्य आहे की तुमचे **॥ ॥** करे अणार आहेत. मीनृद्धां शांतीसाठी मी जास्वीत जायत प्रयत्न करीन, उभय पक्षाचा विनाश होण्यापासून त्यांचे रक्षण करणे हा माझा धर्म आहे. नुसतेच हाताशय गाळून स्वस्थ बसणे श्रेय्य नाही. जर मी हा प्रयत्न केला नाही तर मी निभूटपणे बघत राहिलो असा कलक माझ्या नावाना लागेल. माझ्याक कांहीही संकट येणार नाही. तुम्ही वायव नका." त्या रात्री कृष्ण तिथेच राहिला.

दसव्या दिवशी आपली नित्यकर्म उचलून कृष्ण स्थाजवळ जाऊ लागला. येथल्यान दुर्योधन व शकुनी तिथे आले. धृतराष्ट्र राजसभेत असून

कुप्याची बट ~~असे~~ असे अस त्यांनी कुप्याना
सांगितले

विद्युत्पथेन कृष्ण ध्यान वस्तु निधाना।
 दुर्धर्षेण वस्तुनि आयायक स्वयंभूत निगारे
 त्यांच्यासोबत ~~आ~~ अन्वयाने वस्तुनि आयायक
 वस्तु येत होते, इत्यादी गोष्टी; त्या अभ्यासने
 राज्यान्वयाने ज्ञाना, त्याच्या विद्या, कृष्ण
 आद्यावस्तु कृष्णांना ज्ञानाचे वस्तुनि

[illegible]

मर्भेत अजिंक्य परावर्ती ताली मर्यादी व जा
श्रीकृष्णावर खिलती होती. शेतकामाचे स्वर्गीक
पाहिले व धुतराधुतर अजिंक्य ताली संवेदनशील
जिने सौंदर्य व पाहण, सोप्यांनी कुडकाली नव्याने केली
असली तरीही राजन, मी पाहिल्याच्यानये
आपल्याकडे शांतीचा संदेश प्रेक्षक आण्ये आहे
संवेदनाची शक्तीची इच्छा नये, त्यांनी कुडक
भीषण परिणाम लक्षात घेऊन, मी त्यांना अज्ञानासाठी
समजावण्याचा प्रयत्न करित.

"सर्व राजवंशांमध्ये कुलवंश प्रभावी आहे. कौरवांच्या बाजूने अत्यंत प्रमुख व्यक्ती, कर्णही काही दुष्कर्म केले तर त्याला दुष्ट म्हणजे अधिकार आपल्याला आहेत. कुलवंशाच्या विनाशकांवर हात ठेवण्याचा काही विनंती वेडेनच घ्यावेत. कर्णक आपल्यावर लागेल दुष्कर्मनाशित आपल्या मुलांनी सर्व विडकल्यात आहे, याही कर्म कल्याणासाठी ने

सत्सत्तावंत आलेले गंधर्विच। समीप...तांनी मोठा...
 आहे। ज्ञान आपण लक्षा घातले पाहिजे। गोपा...
 संकटांना कोवळ्या फारणीभूत होतील या संकटांना
 जोडवत नाही तर या भूमीवर गजराया जमतेच
 अशा मुकामात होईल, त्यांच्या धिनाश होईल, या
 अज्ञानीनून सर्वांना याचबघ्याची शक्ति
 आपल्याजवळ आहे महाराज।

‘‘ममता स्वामी अहो की कोखवा डबोमधे गोती प्रस्थापित हाणे इत्यत्र आहे. आणि ही गोष्ट केवळ स्वल्पत्वा अन् नाहत्या चार्त्त आहे, आपण आपल्या पुत्रांना मर्यादायुक्त वळणव्याज प्रवृत्त करा. पातळांना कोखांमधील सात करीत. आपल्या कुळांतल्या जनांना आर्द्रा देण्याचा आपल्यांना अधिकार आहे. आपण त्यांना आपली आज्ञा पालण्याचे बंधन घालत. दांडव न कोखांमधे नह

असा. पांडवांना जिंकणं हो इतकं. सोपी गोष्ट नाही. आपल्याला त्यांची साथ मिळाली तर आपल्याला जिंकणं हे कुणासाठी शक्य नाही. आपण अखिल विद्याचे महाराज होऊन राज्य करास. पांडवांशी तह केलास तर त्यांस आपला नाग आहे. युद्धात पाडव जिंकले काय किंचा सौम्य जिंकले काय. आपल्याला याचा काणना फायदा आहे? युद्ध झालेच तर जगांतले नगर नांद्यांत भाग घेतील व नष्ट होतील. तेव्हा जगानला हा सहाय दानपणाच उत्तरदायित्व आपल्याकडे आहे. हेच उपस्थित असलेले सर्व राजे एकत्र बसून भोजन करतील, द्वेष, ईर्ष्या, घृणा, या सार्या भावना विसरून आपापल्या घरी परत जातील, असं ठरवू या.

“पांडवांना तरी आपल्याखेरीज जायत बहालधार कोण आहे? त्यांच्या अडचणीच्या

घरांनी असण त्यांना मदत नाही. वीरानेच दुसऱ्या सोपे केले. त्यांच्याकडे आपले इतके कोणत्या त्याची इच्छा होती की आपल्याला ते वाचवू शकणारे कोणाच्यात. या सभेतल्या सर्व उपस्थितांमध्ये आणखी एक गोष्ट मागायची त्यांची इच्छा आहे. ज्या सभेत अर्धवर्णपूर्ण निर्णय घेतला जाईल. निर्णयामुळे जे पालक होईल त्याचे उत्तरदायित्व त्या व्यावाच सहीसल हे पाण त्यांना जमणं नसेल. या सर्वांना धर्म व दाखवून देणं हे माझे कर्तव्य आहे. मी संपूर्ण विश्वास केल्यानंतरच ही बाब आपणां सर्वांना मांगत आहे व सर्व राजांना मृत्यूच्या दारदून आपण बाबचा महाराज. पांडवांशी न्यायाने वागून त्यांच्या विन्याच्या कांदणीचा भाग देऊन राज्यास न्याय करून प्रकाश आहे ते आपण लक्षात घ्या. लक्ष्यामुळे जाळतं तरी तो आपल्याकडे असो. आपण त्याला इंद्रप्रस्थाला पाडवत. तरी तोंडातून चकार शब्द न काढता मित्रां गेला. अकुलित्या कपटामुळे आपल्या पुत्रांनी त्याच मजग्न मृतलं तरीदेखील धर्मराज आपल्या कर्तव्यापासून दळला नाही. मी का त्याच्या गोष्टीची उजळणी. आपले व पांडवांचे हित दृष्टीमात्र ठेवून कातो आहे. आपल्या पुत्रांवर अकुरा ठेवा. पांडव आपली सेवा करण्यास अथवा युद्ध करण्यासही तयार आहेत. तेव्हा शेवटी आपल्याला जे योग्य वाटेल ते करा. मला जे सांगायचं होतं ते मी सांगितलंय.

कृष्णाचे बोलणं नपल्यानंतर सर्वजण स्तब्ध गेले. तेव्हा कृष्णाने धृतराष्ट्रास सांगितले, “राजन्, नीतीला धरून मी एक गोष्ट सांगू इच्छितो;

जर ते आपल्याला पटलं तर आपण त्याच पद्धतीने व्यवहार करावा.

पूर्वी दंभोद्वज नांवाचा एक राजा होता. तो रोज सकाळी चारी वर्णांच्या लोकांना जवळ बोलवायचा व त्यांना विचारयचा, “तुमच्यापैकी कुणीही मला जिंकू शकतं.”

ब्राह्मणांनी त्याला मला दिला की इतका आत्मविश्वास चांगला नाही. तरीही राजाची घमंड कमी झाली नाही. शेवटी ब्राह्मण राजाच्या स्वभावाबद्दल निराश झाले व त्यांनी सांगितले, “राजा, व मागायण नांवाचे दोन ऋषिपुंगव आहेत. ते दोघे कुणासाठी हाय. गंधमादन पर्यतावर ते नपस्येन तोंड आहेत. युद्ध करण्याची इतकी तीव्र इच्छा असत तर त्यांच्याकडे जावे.”

दंभोद्वज आपली सेना घेऊन सनरायणांच्या तपस्येच्या स्थळी पोचला. त्यांनी त्याचें आतिथ्य करण्याचे ठरवले तेव्हा तो म्हणाला, “युद्ध हेच माझे आतिथ्य आहे.” ऋषींनी त्याला समजावले की हा प्रदेश काय्याच सौम्य नाही.

तरीही त्याने न ऐकल्यासारखे केले. तेव्हा नर नांवाचे ऋषी चिडले व त्यांनी वदनाच्या काड्या मंत्रून दंभोद्वज त्याच्या सेनेवर फेकल्या. त्या काड्यांच्या प्रभावाने राजा व त्याचे नैतिक मुख झाले. ते इतके भयगळून गेले की काय होतंय ते त्यांच्या लक्षांतच आले नाही. खर्चील होऊन दंभोद्वजाने ऋषींचे पाय धरले व लोंटांगण घालून त्यांची क्षमा मागितली.

“तुं आपले प्रलाप सोडून दे आणि जन-कल्याणकारी राज्य कर.” असा उपदेश करून सनरायणांनी राजाला तिथून परत पाठवले.

परशुरामाने कथा सांगून पुढे म्हटले, “धृतराष्ट्र, त्या नराने हे फक्त करून दाखवले. नारायण नरापेक्षा सूप श्रेष्ठ आहे. अर्जुन व कृष्ण हे देखील सनरायण आहेत. तेव्हा अर्जुनाने गाईच धनुष्य हातांत घेण्यापुढींच आपला दुरासिमान सोडून द्या, आणि त्यांना शरण जा. कृष्णाची साथ असल्यावर शत्रुसमूहीवर अर्जुनाची सामना करणं असं शक्य कार्य आहे. म्हणून युवाधी कल्पना विसरा व त्यांच्याशी तह करा.”

खच्या सौंदर्याचा शोध

एका राणीची एक दासी होती. राणीचा तिच्यावर खूप विश्वास होता. राणीचा महान स्वच्छ कराना कधीकधी या दासीला राणीच्या दागिन्यांतून तुटून पडलेले मोती, सोन्याचे मणी सापडत, ती प्रामाणिकपणे ते उचलून राणीला परत देत असे.

राणीने खूप शोडून तिला त्यातले काही किमती मोती व सोन्याचे मणी बक्षीय दिले, व धरी घेऊन जाण्यास सांगितले. या दासीला एक लहान मुलगा होता तो दूरच्या एका गांवी आपल्या मामाच्या घरी राहत होता. मामा शिक्षक होते व त्यांच्याकडे इतरांची काही लहान मुले शिक्षणासाठी त्यांच्या घरी राहून असत.

एक दिवस तो मुलगा आपल्या आईला भेटायला आला. राणी त्याने आईजवळचे सोन्याचे मणी व मोती पाहिले ते बक्ष्यातले दाणे लक्षावर घेऊन तो म्हणाला, "वा, वा, किती सुंदर आहेत हे मणी!"

"हे लहान फार सुंदर आहेत, पण, माझ्या बाळा करू यापेक्षाही किमती व सुंदर दागिन्यांनी सजलेल्या आम्हाला राणीमहोदया पाहिलेला ना, तर स्वतः सौंदर्य म्हणजे काय ते तुला वाळेल. मी आजवर खूप सुंदर वस्तू व नवीन दागिन्या आणून, त्यात स्वयंपाका अधिक सुंदर असल्या राणीसाठी देऊन, मुलाच्या आईने

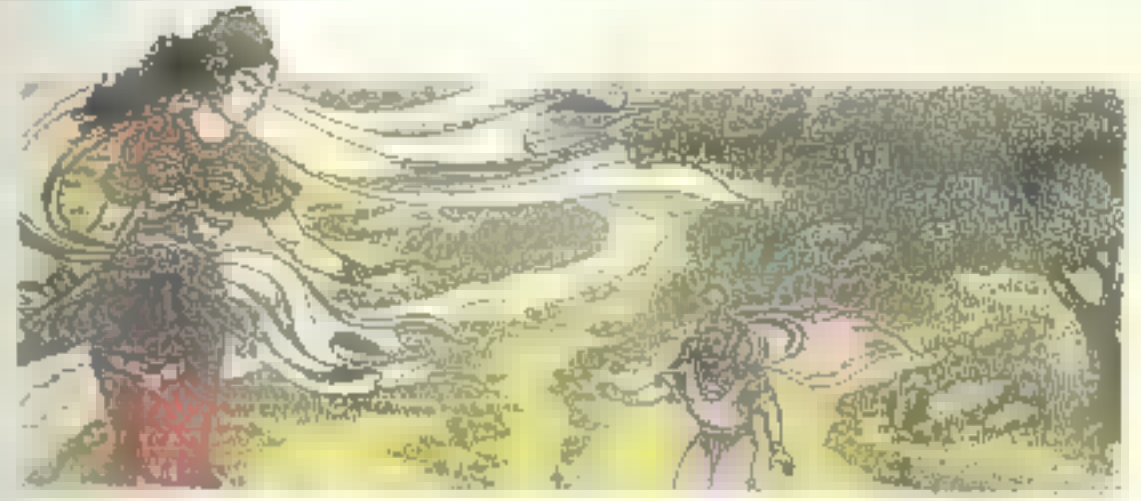
अभिमानाने सांगितले.

मुलगा ज्ञान घसलेला होता. कुठल्यातरी गंभीर विचारांत गेला. आमावा सरा वाटले, दुसऱ्या दिवशी पहाटे तो कुठेतरी गायब झाला. त्याच्या आईदरम्यान त्याचा खूप शोध केला. शेजाऱ्यांनीही त्याचा शोध करण्यास खूप मदत केली, पण मुलगा सापडला नाही.

अनेक वर्षे उलटली एक दिवस त्या दासीला आपल्या दारवाज्यास मुलाकडून एक संदेश मिळाला.

आई, मी माझाकडून एकन होतं मी नूर्प, चंद्र, तार, आकाश हे सगळे प्रगल्भतेचे अंतर्गत आहेत. मी सांगितलं होतं की अभूषणांपेक्षाही जस्त सुंदर ते धाग्या बाणारी राणीमहोदय आहे. मला मिळाली रीत, सूर्य, चंद्र, तार, आकाश इतके सुंदर आहेत, तर दा अंतर्गतानी मजलेला शिक्षक मिळी दिव्य मी आहे असेल आणि मी त्या कथांमधील शोधांत निघालो, आई मला तो मजबूत बापड्या जाणते पेरून तुला आनंद वाढेल. तो एकदा मला आणेल की त्याचे प्रत्येकद एक शोध शोधात वर्णन करणं असणं आहे.

दारीला रद्द कोसळले परंतु तिच्या मुलाने कृपालाही न मिळणारी अमृत्य व अभूषण घेतू मिळवली याचा आनंदही झाला.

पित्यासाठी

राष्ट्राचे देशाचा राजा धनवंत एकदा आपल्या सादारणपणे मृगयेंसाठी गेला होता. अगत्यात दिवशीच्या शोधांत बगळ होत असताना राणीच्या मुलाने तो दमला. दिवस मिळाली व त्याचे सगळे मांग राहिले होते, त्याची बाट पारळ व थोडा आगम करण्यासाठी म्हणून तो एका मोठ्या वृक्षाच्या सावलीत बसला. त्या वृक्षाच्या पुलांना मादकरुण्य येत होते. तेवळाने त्याला एक अतीथिक सुंदर स्त्री दिसली.

अप्रतिम नावण्य पाहून राजा तिच्यावर मोहित झाला. त्याने तिच्याजवळ जाऊन तिला विचारले, "तू अपूर्व सुंदरी, तू कोण आहेस?" आणि या निर्जन अगत्यात कसला आली आहेस? मी तुला काही मदत करू शकतो का?"

"मी एकनववेकल्या आहे. तेव्हा मी आकाशमार्गाने या प्रदेशावरून जात होते तेव्हाच वृक्षाच्या पुलांना नुसतं मला फार आवडला व हो पुढे पाहण्यासाठी मी खाली पृथ्वीवर उतरले. निरंतुद आवाजाने उत्तर दिले, व ती त्या सुंदरी पुलांनी नहानेच्या पांथांना हलत पाहून ती पुढे त्यालाच नागली.

राजा तिच्या पाठीमाग जात म्हणाला, "मी या देशाचा राजा आहे, आणि मला तुझ्याशी विवाह

करण्याची इच्छा आहे. मी माझे सर्वस्व तुला अर्पण करीन व तुला सदैव सुखात ठेवीन. माझी राणी होऊन तू पृथ्वीवरून राहा. मी पुन्हा गंधर्वलोकांत जाण्याचा विचारदेखील मनात आणू नकोस."

गंधर्वबल्लेला राजाची आज्ञा मागणी परमेल पडली नाही. पृथ्वीवरील निमतेरींदर्याचा आनंद ती अवभोजन होती त्याने राजाने घेऊनच या मागणीमुळे तिच्या विरम शब्दांचे तिने राजाना प्रस्ताव नाकडला, राजा राजा मात्र तिच्या प्रेमांत पडला होता. त्याने पुन्हापुन्हा तिला विवाह करण्याची गरज घातली.

त्या सुंदरीने दुर्वा होऊन शेवटी त्याला राप घेऊन सांगितलं, "हे राजा! मी मोहाने आपल्या झाला आहेस, भिचाक्षून्थ ज्ञाना आहेस, आकाश आणि जमीन यानलं तू वितरला आहेस. म्हणून वापुढे तू होशील, ज्या हरीमुळे तू असा बाणतो आहेस ती तुझी हरीच नाहीशी होईल." एवढे बोलून ती आकाशमार्गे निघून गेली.

ती निघून जाताच राजाच्या डोळ्यांतली चेतना नष्ट झाली. लहान मुलासारखा इक्या होऊन तो रडू लागला. त्याचे सगळे त्याला शोधत जेव्हा त्याच्याजवळ आले, तेव्हा राजाची ही दीनवणी अवस्था पाहून त्या सर्वांना

पाव मांडत जाऊन. त्यांना घडलेली सारी गोष्ट सांगितली.

सुरवातीची राजांना महाबल पोल आणले व राजविषांनी त्याला लपवले. परंतु काहीही जखमां झाल्या नाही. राजपरा नडणाल की शरणांग गेगाव. औषधांची प्रभाव नष्ट झाला नाही. दाप देणारी व्यक्तीच राजांना अशाय देऊन आपणुक्त करू शकत. परंतु गंधर्वलोकांत जाणे, कुणाही मानवाला अशक्य होते परमेश्वराची कृपा झाली तरच राजा व्याधीमुक्त होऊ शकता असेतो.

राजा धनवतीचा तरुण मुलगा, राजकुमार निरंजन अतिशय इत, धाडसी व फितुरास होता. पित्याचे कुस त्याला वकवेना. त्याने प्रो प्रलंभा केली. काहीही कलम गंधर्वलोकांत जायचे, त्या गंधर्वकलेला शोधून काढून तिची विचवणी करावची, आणि आपल्या पित्याला शापमुक्त करण्यास निजा गांवायचे. सग त्याच्यासाठी आणले प्राण घेणाला जावांचे. जगले तरी वेळून.

राजकुमाराने वडीलबाब्या मंडळीकडून पंकज होत

वी गंधर्वलोक पूर्व दिशेला आहे. म्हणून त्याने पूर्वेकडे यत्नून चालू देता. मुन्यात केली. पंच दिवस यत्नाचाचालता तो एका निर्जन धनदाट जंगमांत पोचला. त्याने रूप दिवस काही खाते नवले म्हणून थकून जंगल नो येवुन.

जेव्हा तो शुद्धीवर जल तेव्हा एक अत्यंत कुस सी त्याची सुभूषा काताना त्यात दिवली. तिने राजकुमाराला सायला काही फळे व प्यायला पाणी दिले. स्वतःची ओळख करून देताना तिने सांगितले, 'मी या अरण्यांतली एक दडल कित्या पिशाचिनी आहे. ज्या शास्त्राची मी गहान चान मांडासाठी तू येवुन पडला. तितक्या म्हणून तुला मांडा अतिथी मानून हे तुझे मांडातिथ्य करत आहे. अरण्यात राहून कधीही द्वात नाही. तमनू कांफा आला. आणि इतके पुढे म्हणत आला.

राजकुमाराने आपली ओळख करून दिली. पिशाचिनीचे तमनू मानून तो म्हणाला, 'तू दडल नाहीस व, मांडासाठी तर तू देवता आहेस. तू मला जीवदान दिले आहेस. आता पुढे करून गंधर्वलोकांत जाऊ शकतो नाही तर मांडासाठी हे जीवन मरणजेव्हाही जगस दजत होईल.

'अज पण नव्या मानवा, गंधर्वलोकांत जायचं न फक्त अकाड्यामांनच जलत येत, आणि ते तर तुम्हा मानवाना जमण्यानयल नाही. तेव्हा तिथे जाण्याचा हट्ट सोडून दे.' तिने यत्न केला.

'न मग मज जीवत व्यर्थ आहे. माझे फलंथ पुढे कल्याणिकाय मी जिवंतपणी घरी नाऊ शकणार नाही.' इतक बोलून तो पुनः पूर्वेकडे जाऊ लागला. तेव्हा तिने त्याला थांबवून म्हणले, 'अज तरुणा, जग धाव, जग तू नाही. एक इच्छा पूर्ण करायचं करत दिलस तर मी तुला मधवलेकाच्या प्रवेशद्वारापर्यंत नेऊन पोचवीन. त्यानंतर जल प्रवेश करणं म्हणून शक्तीबाहेरच करत आहे.

'प्रवेशद्वारापर्यंत जरी पोचवले तरी मांडाकडून

राज्य असलेली तुझी इच्छा मी पूर्ण करीन. राजकुमाराने तिच्या वचन दिले. तिच्या सल्ल्यावरून राजकुमाराने डेड वेड केले आणि ती दोघे थोड्या वेळानेच गंधर्वलोकाच्या रीमेक पळवून.

जाता गंधर्वलोकात प्रवेश करतायचा ते तुझ तू येथे. दाखेच तुझी चाल पाहून राहिल. त्याच्या एका ऐकतवर समूह पिशाचिनी म्हणाली.

त्याने गंधर्वलोकात प्रवेश केल्यानंतर या सगळ्या गंधर्व पुरातला पाहून गंधर्वकलेला त्याच्या भोवती घेता व त्याला प्रकटून गंधर्वीच्या गंधर्वलोकांनी त्याला केले, राजकुमाराने आपली दंडात काढली. त्या सयांना

गंधर्वलोकात राजकुमार पित्याची ही दंडा पाहून फारच दया आली. त्याच्या जवळच त्याची मुलगी पुष्पोत्तमा दसली होती. गंधर्वराजाने तिचा त्यागनाम की राजांना शाप देऊन आपल्या मरणाच्या गंधर्वकलेला शोधून काढला.

'मीच त्याच्या पित्याला शाप दिला. पित्याची गंधर्वराजांनी मज्जा अपमान केला. जेव्हा मी पुष्पोत्तमा अरण्यांत एकटीच पुष्पाच्या वृक्षाच्या छाती वसून त्या कुलाचा सुगंध अनुभवीत होते तेव्हा राजाने मध्येच हा अडथळा उपस्थित केला होता. 'पुष्पोत्तमाने नाश जीच्या सुरते सांगितले.

आपल्या पित्याच्या वतीने क्षमा मागून राजकुमाराने मोज्या सल्लेने सांगितले, 'देवी, माझ्या पित्याने आपले स्वर्गीय सौंदर्य पाहून, त्याच्या सन्मान करण्याच्या भावनेने प्रेरित होऊन, आपल्याला नस सांगितले. जर धाडले आपल्या मनाला यत्नातून झाल्या असल्या तर मी त्याच्या वतीने आपली क्षमा मागले. आणि त्यांना आपण आपणुक्त कराय अशी आपल्याला विनंती करतो.

राजकुमाराने नम्रपणाने चालण्यातला रस्त्यात पाहून पुष्पोत्तमा बुरगी प्रसन्नच झाली नाही. तर पुष्पोत्तमा हा गंधर्व लोकांत येऊ शकता, हे पाहून त्याच्या या धाडसी यत्नमुळे ती फारच प्रभावित झाली. तिने राजकुमाराला

एक पुरा देऊन सांगितले, 'तुम्हाला तुम्हाला पित्याच्या शोकावरून पित्त, म्हणजे त्याची शरीर पलत येईल. मग एक भक्षण देव, ज्या व्यक्तीने आजपर्यंत कधीही वचनभंग केला असेल अशाच व्यक्तीकडून हे पित्त काढून घेवं. जर यत्नधर, ज्ञानेला असेल तर तुम्हाला पुन्हा जाईल.

राजकुमाराने त्या पुढील भावी प्रसंग केला व गंधर्वराज आणि पुष्पोत्तमा यांचे पुनरागत व्यक्त करून निरोप घेतला. गंधर्वलोकाच्या प्रवेशद्वाराबाहेर ती पिशाचिनी त्याची वाट पाहत असलेली होती. तिने काही धाडानेच त्याला गांधारच्या राजवासीत त्याच्या महानात पोचवले. ती म्हणाली, 'तुम्हाला अशक्य काम मी शक्य करून दाखवले आहे. जाता याच्या बदल्यात तू माझी एक लहानगी यमणी पुरी कर. तम नू मला वचन दिलेने माहित. मना तुझ्याशी नस करायचं.

तीक आहे. तुम्हाला अपकाराच्या बदल्यात तर मी कलौच नाही. तू इथेच धाव. मी माझ्या पित्याची शरीर चला देऊन परत मी इथे येते. एवढे बोलून राजकुमार

राजमहालांत गेता, जेव्हा त्याने राजाच्या डोक्यांना त्या फुलाने स्पर्श केला, तेव्हा राजाला तसेच मोर कांही गर्वित दिवू लागले, सत्या राजमहालातले चोनाक्षण उल्लसित झाले.

त्यानंतर राजकुमार निरंजनने राजास व सर्व परिवारांना आपल्या गंधर्वलोकापर्यंतच्या यात्रेची सारी कथाणी सांगितली. राजकुमाराने एका हडळीला विवाहाचे वचन दिले आहे हे ऐकून राजाला फारच वाईट वाटले. राजाने व त्याच्या सहचारांनी हा विवाह टाळण्यासंबंधी निरनिराळे पर्याय सूचवले, परंतु राजकुमार आपले वचन मोडण्यास तयार होईना. तो आपला शत्रु पाळणारच होता. तो त्या पिशाचिनीजकट आला आणि म्हणाला, "माझ्या मातापित्याच्या इच्छेविरुद्ध, पण मी तुला दिलेल्या वचनानुसार, मी तुझ्याशी विवाह करतो आहे, पण तू एक गोष्ट मात्र या विवाहांतर तू आपल्या महालाबाहेर कधीही यायचं नाही. राहिल तर तुला पाहून लग्नोजण थांबून जातील."

हडळीने आनंदाने ही गोष्ट मान्य केली, ती म्हणाली, "तू जर सांगशील, तर मी करीन."

दोघांनी महालाच्या एका एकांतालाच्या कोपऱ्यांत गंधर्वविवाह केला. विवाहाचे कितीही पूर्ण होनाक्षणींच एक चमत्कार होता. त्या हडळीच्या जागी एक सुंदर राजकन्या उभी होती. राजकुमार आश्चर्य-

चोकर होऊन तिच्याकडे एकटक पाहूनच राहिला. ती राजकन्या परमप्रभुने म्हणाली.

"राजकुमार, यांच आश्चर्य वाटून वेडे मकोस, मी आला हडळ नाई. मी खरीबुरी राजकन्या आहे, बल्ल देशाची राजकुमारी सुहासिनी! तू माझ्याशी विवाह करून मला पिशाच्ययोनीतून मुक्त करेस आहेस. त्याचदल मी कृतज्ञ आहे."

"पण तुला पिशाचिनी कुणी बनवले?" राजकुमाराने विचारले. आपली कथाणी राजकुमारीने सांगितली ती म्हणाली, "एकदा एक अनिनापट मुनीश्वर आपल्याकडे आले. माझ्याशी विवाह करण्याची त्यांची इच्छा होती. ती त्यांनी पुढील वडिलांना सांगितली पण मी साफच नकार दिला तेव्हा चिडून त्या मुनींनी मला "तू हडळ होशील" असा ठराव दिला. माझ्या वडिलांनी त्यांची क्षुभ मनभरणी केली. तेव्हा त्यांनी शपथमुक्त होण्याचा उपाय सांगितला. 'जर एखादा राजकुमार तिच्याशी ती पिशाचिनीच्या रूपान अमलानाच विवाह करील तर तो आपला मुक्त होऊन पूर्ववत होऊ शकेल.' आज ती शुभपट्टी माझ्या आलेली आहे."

राजकुमाराने ही आनंदाची बातमी आपल्या मातापित्यांना सांगितली. त्यांनी मोठ्या धाटाने दोघांचा विवाहसमारंभ साजरा केला

(२० वर्षांपूर्वी चांदोपात प्रसिद्ध झालेली कथा)

भारत

आणि तेव्हा

दिल्लीचे सात जन्म

काळात पांडवांसाठी मद्य राक्षसाने निर्माण केलेली अतिमोठक मायानगरी इन्द्रप्रस्थ. जागेवर बसवलेले पवित्र शहर होते तिथेच आज सर्वात मोठ्या लोकशाही देशाची भारताची राजधानी दिल्ली आहे.

पौराणिक काळातलं नगर होते त्याचे कोणतेही अवशेष अस्तित्वात नाहीत थोड्या चमुना नदीने अनेकवेळां आपला प्रवाह बदलता आणि प्राचीन लोकसंस्थेला एकतर मद्ध केले किंवा ती बसवून वाटून गेली. परंतु, दत्तकथांच्या आधारे, कासक्रमानुसार याच जागी आणखी पाच नगरे बसवली गेली. सध्याचे नवी दिल्ली हे सातवे नगर आहे.

यागुळेच दिल्ली (किंवा हिंदी - जी नीट बंदिस्त नाही ती) हे नाव पडले असेल का? पूर्वजांच्या माहितीनुसार हे नगर सर्पराज वासुकीच्या डोक्यावर बसलेले आहे व सर्पराज जेव्हा वेळोवेळी आपले डोके हलवतात, त्यावेळेस भूकंप होतो आणि शहर उज्वलत होऊन जाते.

परंतु ही तर एका दंतकथा आहे. पुढे अरणि परकीय आक्रमणां यांनी दिल्लीचा इतिहास भरलेला आहे असे प्रत्येक निर्मितीच्या मार्गाने विभक्त तिच्या स्तीत आला आहे.

इतिहास सांगतो की या जागेवर प्रथम आठव्या शतकात अनंगपाल राजाने नगर बसवले होते. त्याच्या महालास नालकोट म्हणून असत. त्याच्यानंतर खीरान राजांनी ही आपली राजधानी बनवली. त्यांच्यापैकी सर्वात प्रसिद्ध होते उदा: आणि शूरवीर राजा पृथ्वीराज! कनौजची राजकुमारी संयुक्तावर त्याचे प्रेम होते. तिलाही पृथ्वीराज आवडला होता. थोड्याच काळात राजा जयचंद्र याना मात्र या दोघांचा विवाह पसंत नव्हता. त्याने आपल्या कन्येसाठी स्वयंवर आयोजित केले. त्यांत अनेक राजकुमाराना निर्मजिन केले होते. संयुक्ताने आपल्या परांतीच्या राजकुमाराच्या गळ्यांत बसविला घालायची होती.

जयचंद्राने पृथ्वीराजाला निमंत्रण देण्याऐवजी त्याचा पुतळा बनवून द्वारपालाच्या जागेवर ठेवला. पण संयुक्ता पित्यापेक्षा सवाई हुशार निघाली. ती

सर्वे राजकुमारांच्या समोहन सल्ल त्या पुतळ्याजवळ गेली, आणि तिने पुतळ्याच्या गळ्यांत वरमाला घातली. आजूबाजूच्या नदीतून पृथ्वीराज पुढे आला आणि शक्तिनांना जेव्हा खरी परिस्थिती लक्षांत आली, तोपर्यंत त्याने मंजुत्ताना घोड्यावर बसवले व ब्रह्मरक्षता ती दोघेही नजरेआड झाली.

परंपरेनुसार दीक्षांनी शिधीपूर्वक विवाह केला
ही सन १९७५ स्थीत घटना आहे.

सन ११९२ मध्ये घोरच्या तुर्की सुलतान महंमद
घोरी याने दिल्लीवर आक्रमण केले. परंतु पृथ्वीराजने
त्याला पराभूत केले. ३ घोरी पकडला गेला. दुसऱ्या
वर्षी श्रीराम पुन्हा चढाई केली. जयचंद्राच्या मदतीने
त्याने पृथ्वीराजला पराजित केले व त्याला हार
गारले.

न्यायनिरूपणार्थं वर्गीयं घोरिनि त्याच्या मदतकर्ता
अथर्वशास्त्राच्या द्वारे मरण त्याचे राज्य तद्वत् कर्तव्य
पण तीव्रतया त्याच्या सैन्यातल्या अंशस्वरांनी
घोरिनि रक्त भोग्युक्त त्याची इच्छा कर्तव्य

दिल्लीचे राज्य करणाऱ्या राजवंशाधिकारी मोगल
राजे मघोल महाराष्ट्र प्रसिद्ध झाले. सन १९११ मध्ये
इंग्रजांनी दिल्ली ही आपली राजधानी करवली.
भारताच्या स्वातंत्र्याची घोषणा सन १९४७ मध्ये

द्वितीयः कर्त्ता गीता

चा गहनान् अमरस्य ऐतिहासिक स्मारकं
आह्वनं, ती फलञ्च आकर्षकं च उद्बोधकं आह्वनं.

जिला नवी दिल्ली म्हटले जाते. त्या आधुनिक दिल्लीचे क्षेत्रफळ १४८३ किलोमीटर आहे, व लोकसंख्या जवळजवळ ८५ लाख आहे. इंग्लिशखेरीज इथे हिंदी, गंगात्री व उर्दू भाषा बोलणारी जास्त संख्या आहेत.

राष्ट्राची राखणी म्हणून दिल्लीचे एक वेगळे
केंद्रशासित राज्य आहे. इथे गभारवांची एक
विधानसभा आहे व एक मंत्रीमंडळही आहे.

दिल्ली केवल भारताची राजधानीच नाही, तर
सगळ्या भारताचे व्यापारी केंद्रदेखील.

महानगर आवासीय अनेक उपयोगांसाठी प्रमाणित केल्या जातील.

दिल्ली मठगत किष्कि विद्यापीठे ३ शिक्षणाची
नवीजुगी केंद्रे आहेत नवी दिल्लीतले कानावज
नेहमी राजनैतिक व सांस्कृतिक ठानवातीनी
गजबजलेले असते.

उधारस्वोराची न्यथा

एका गांवान नरसिंह नवाक ग्रामाधिकारी राहता होता. तो अमिहय न्यायी म्हणून आजपासच्या गावान प्रसिद्ध होता. त्या गावाच्या मधीसच ~~३३३~~ सोडे बहाचे आड होतं. त्या झाडाखाली गांवकऱ्यांची गण-हार्णी ऐकून तो न्यायनिवाडा करीत असे.

एक दिवस हिरातान नांवाचा एक साधूकार त्याच्याजवळ येऊन म्हणाला, "साहेब, मी तर लुटणा गेलाच. अश्याच न्याय करू आता!"

नरसिंहाने काल आलस ते विचारने

द्वितीय म्हापाना, "भोजनव्यय गंवत संकट नावाच्या एम. इलम आटे. दोन वर्षांपूर्वी त्याने माझ्याकडून रातशी स्वयं जगावे तेले मिळाले. आजपर्यंत त्याने व्याजही दिले नाही किंवा मुद्दलीही दिली नाही. त्याला बहुतेक माझे पैसे सुखवासचे असणेच आता काय करावयाचे? आपणच लगेच आणि त्याच्याकडून माफी स्वीकारून घ्या." मिळवून घ्या."

नरसिंहाने शिपायाला शस्त्रचं शलपाय बाधून त्याला शेज्याला फर्माविले

शंकराचार्य शंपकला म्हणजेच तो शास्त्रज्ञांचे गवेषक हेतू समाजा, ज्ञानक्षेत्राच्या व्यवस्था ठेवा घटनेवर एक मोठे प्रभाव होत आहे. शंकराचार्यांच्या, "यथा, किती यथार्थ प्रत्यक्षता, आपण यांना येऊ आसाहोती धर्म प्रत्यक्षता.

हे बोलूयें ऐकून धावता आणि म्हणू लागता "या माझ्या आसपास जितकी गांधी आहेत, तिथल्या सगळ्या लोकांकडून मी एकच गोष्ट घेतलेल्या आहेत आणि अजून चुणाचोरी कर्ज फेडलेले नाही, त्यांच्यापैकी आं. फुली मला एकही मला खांद्यापाठ नोंदी म्हणून तु आपला तबकूर मला तुमच्या गांधी घेऊन जात."

शोध, सांगानि जिंका !

या अंकाने प्रकाशित झालेल्या प्रकाशनाची उर्ता धुडीत
अंकात देली जातील. शीघ्रपणाने 'भारताचा बांध प्रसन्नोत्तरी,
चंद्रामामा दिवडीत, धडपडणी, चेई - ६५५, ६६६ या यत्नात
आपली उत्तरे अवश्य पाळा. पणु धा स्थाने 'भार' घेण्यासाठी काही गोष्टी
सुद्धी करायला न्याय.

[illegible]

बहिले कर्माणि : रु. १०००/-

दुसरे बर्षीस : रु. ५००/-

आणि

सत्यं ज्ञानेनार्जयते

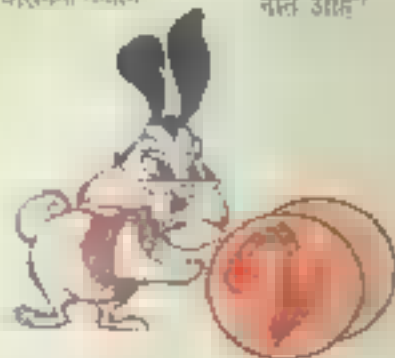
प्रत्येकी रु. १००/-

सोध प्रश्नोत्तर :

एका आक्रमकाने एका राणीचे अपहरण केले व राणीला प्रदेश फाटवता येईल असे राणी आक्रमकानेच विवाह करणारा तयार होईल तेव्हाच राजाची सुटका करण्यात येईल अशी कथेत आली आहे. पालख्यात बसलेल्या रोकडो दासीच्या अवाज्यामध्य आक्रमकच्या शिबिरात पोचली. पालख्यातून दासींविषयी बोकडो दलैर्नक शिबिरांत शिली व त्यांची भव्त्त्या मोठांत दाणादाणा उडवली. वीरमना राणीने

राजाकी मुटका केजी व त्याच्यासह आपल्या ज्वेलरी पसल गेली.
या ऐतिहासिक कथेतले राजा व राणी कोण होते? आक्रमक
कोण होता? ही कोणत्या शतकांतली घटना आहे?

चांगीबा

अ : मीम	-	शिशुपाल
इ : जगमध	-	कंस
उ : भीष्म	-	विचित्रवीर्य
ए : अश्वत्थामा	-	कृपाचार्य
ऐ : किरु	-	शकटम

१ जगातल्या सर्वप्रथम नीतिकथा कोणत्या भारतीय
साहित्यकृतीत आढळते? नेटकरी कोण आहे?
२ ~~जगातल्या~~ सर्वप्रथम काथांचे संकलन कोणत्या भारतीय
साहित्यकृतीत आहे? नेटकरी कोण आहे?
३ कोणत्या भारतीय साहित्य कृतीत जगातल्या सर्वप्रथम
अदृश, नीती किंवा अध्यात्मिक कथासंग्रह आहे?

८. सर्वोत्तम ज्ञान का माध्याम भारतीय धार्मिक ग्रंथ कोणता है?

५. जलप्रभाने, प्राचीन भारतीय साहित्यांतल्या शोधयोजनातून लक्ष पावण्या योग्या जाणत.

हे स्वामी
अमुं वा ?

भर्ता :

३. चट्टागदा इति या त्रि. तंदास अभिधासिपुरीज त्रिधिया
त्रि. इति विधिपुष्टिः त्रिधिया य चिदागदा इति त्रिधिया
चर्माचारि विद्या त्पात्तं भातवास्ति त्रिधिया सत्त्वपरी श्रंगा
या त्रिधिया श्रंगा श्रंगा श्रंगा श्रंगा श्रंगा श्रंगा श्रंगा श्रंगा

3. परीक्षाकांक्षा निर्णय अंतिम तबहील - यस्यावलीस प्रयोगनाही ॥ ज्येष्ठतार केला अण्णात नाही

२. यद्यपि अन्तर्गतधरोक्तान्तर प्रत्येकिकरं च, तन्मन्त्रा जगतीति.

४. गे. २५. ॥ ज्या 'सोदोवा' मध्ये स्पर्धेचा निव्वान आसीत वाना

प्रवेशिका आभ्यासकडे २६ फेब्रुवारी २००० पर्यंत
फॉन्ड्या वाढिजेत.

चांदोबा : भाषा अनेक : परम्परा एक

खरा चमत्कार

एक दिवस सोन्याकड शाब्धानंतर दुकानें बंद करावची वेळ आली. एका व्यापाऱ्याने आपल्या दुकानाच्या दरवाज्याला कुनूप लावले, व दिवसभरांत जमलेली रकम एका छांट्या घेवून घेऊन तो घराकडे वळला.

अचानक एक तरुण कुठूनतरी उपटला आणि त्याची धैली हिंसाकायून घेऊन पळू लागला व्यापारी व रस्त्यावरच कांही लोक, यांनी त्या चोराचा पाठलाग केला. तो हुलकावण्या देण्यासाठी वाकडालिका पद्धत घेता. तरीदेखील तो पकडला गेला. लोकांनी त्याला शस्त्रांन्या कोतवांनाच्या ताब्यांत देता त्या चटकन कोतवांनाचे पाय धरले आणि क्षमा करण्याची विनंती केली.

परंतु त्याच कोतवांनाने त्याला इतक्या मोगाने पांथ मारली की तो कोतवाडत बाव मारून पडला. या वेधीचा फायदा तो थोडाच सीडणार

होता? तो चटकन उठला आणि अंधारातल्या गर्दीत दिसेनासा झाला. कोतवालाचे विपारी त्याच्या मागावर निघाने त्या तरुणाने अनेकवेळा पळण्याची यत्ने यत्नानी व शिपायांना गुंगारा देऊन तो निसटला.

शहराच्या बाहेर पडल्यानंतर तो जंगलाच्या वाजुला जाऊ लागला पण जेव्हा तो जंगलापर्यंत पोचला, तेव्हा त्याच्या अचानक शिपायांच्या वुटांचे आवाज त्याने ऐकले, वाटेजवळ एक तहानशी होती ओपडीतल्या दिशेपर्यंत पोचण्याची तरुणाने दिफस्त केली. पण तो अतिशय थकला होता. वाटेतच तो घेरी घेऊन गहवा व वेगुळ झाडा विपारी त्याच्या वेगळी शरीराजवळ गेले पण त्याच्याकडे त्यांचे लक्ष गेले

नाही.

त्या ओपडीत एक साधूमहाराज राहान होते. त्यांनी त्या तरुणाला आपल्या ओपडीत आणून त्याची शुध्दा केली व कांही वेळानंतर तो गुन्हीच आला.

“माझी आपल्याला विनंती आहे की आपण आपल्याजवळ ठेवावे व आपली सेवा करणाऱ्या संधी मला द्या. तरुणाने मांड्या नमतेने साधूमहाराजांना विनवले, तरुणाला थटले की हे ठिकाण त्याच्या दृष्टीने सुरक्षित आहे कारण साधारणपणे साधूवैरागी किंवा त्यांचे शिष्य यांना शिपाई त्रास देत नाहीत.

दयाळू साधूने तरुणाला आपला शिष्य म्हणून स्वीकारले, तरुण यत्नाने व साधूचा भक्त्यनता, साधूने त्याला ध्यान व योगाचे शिक्षण दिले. इतरही अनेक ज्ञानसंपर्क गोष्टी शिकवल्या. कांही काळानंतर तो स्वतःच्या आनी झाला. कांही वर्षांनंतर त्या साधूमहाराजांनी आपल्या शरीराचा त्याग केला. पण त्यांचा ज्ञानातून त्यांच्याइतक्याच प्रसिद्ध झाला होता. तो त्याच ओपडीत राहान होता. गुरुदमाणेच शिष्याचीही सगळीकडे आदरपूर्वक मलावण होत होती, व गुरुच्यानंतर हा आता सत्पुरुष म्हणून गणता जाऊ लागला.

एक दिवस आपल्या भक्तांच्या विनंतीवरून त्याने नगरांत पदयात्रा केली. पुष्कळ लोक त्याचे दर्शन घेण्यास आले, त्या सर्वांनी अनेक प्रश्न विचारले व त्याने सरळ व योग्य उत्तरे देऊन त्या सर्वांचे समाधान केले.

एक वृद्ध इनस या साधूचे अवचन लक्षपूर्वक ऐकत होता. तो पुढे आला व त्याने साधूच्या पायावर लोटांगण घातले व म्हटले, “गुरुमहाराज,

मी जरी थोडासा तरी श्रमाच्या जवळ येऊ शकतो तरी तो एक चमत्कार होत. मी आजपर्यंत लोकांशी पाठ निरर्थक व बलात्कारपणे वागलो आहे. मी या पांथाचा कोतवान होतो.”

“मित्रा, असे चमत्कार अनेकदा होतात. एक दिवस मी तुझे पाय धरले होते. आज मी माझे भक्तां ओडित. एक चमत्कारच नव्हे का? जर एका चोरावर भगवानाची कृपा होऊ शकते, तर चोर पकडजान्यावर का होणार नाही?” गुरुमहाराज हसतमुखाने बोलले.

तो वृद्ध गुरुमहाराज गोभक्तून साधूकडे बघतच राहिला. तेव्हा साधूने निःसंकोचपणे त्या प्रसंगाचे वर्णन केले. ज्यामुळे एका चोराचा साधू बनला त्या प्रसंगाचे कथन केले.

वृद्ध कोतवानने पुन्हा साधूचे पाय धरले व त्याच्या डोळ्यांतून पश्चात्तापाचे अश्रू झरत होते.

शतकांली शेवटची वसाहत

कोणत्या वसाहतीला सशस्त्र किंवा निशस्त्र क्रांतिशिवाय स्वातंत्र्य मिळाले आहे? कोणत्या प्रदेशात आपले राजे व भातक, यांचे नव्वेसह आंदोलनशिवाय जुगाळून दिले आहे?

याचे उत्तर आहे **पनामा**. चीनच्या नाव्यांना ये-वेत होत. परंतु मेली ४२४ च्या **पोर्तुगीजांच्या** प्रायकीचे होते, आशिया व युरोपमधल्या व्यापाराचे हे **पनामा** केंद्र होते, याचा सर्वांत जास्त **पनामा** चीनला हात होता. अशस्त्र चिनी स्वतंत्रतेचा पत्ता मेकोनमार्फत विक्रीसाठी आत होती.

भारतातली गोत्र ती देखील छोटीशी पोर्तुगीज वसाहत होती. पण **पनामा** मात्र शस्त्रचक्रावरच भारताला ती ताब्यांत घेता आली होती. आता काळ बदलला आहे. पोर्तुगाल चीनला मेकोनमार्फत हाकतो आहे आणि संमेलन म्हणजे चीनला ये-वेत ताब्यांत

जेण्याचे चिन्मूल वाट नाही !
१९८०-८० लोकसंख्येचे विकीरित ही अंतर्कांतली स्वतंत्र होणारी शेवटची वसाहत आहे. यापूर्वी जगांतल्या इतर ताब्या वसाहती गुलामगिरी, गुलामगिरी, १९ दिवसांच्या मजसरी, **पनामा** यांचे ठोसे पहल्यानंतर मेकोनमार्फत चीनला अधिकार्यांनी त्याचा स्वतंत्रता देण्याचा व्यावस्थित भंडी केला आणि तो स्वतंत्रता देण्याचा स्वतंत्रता मि वास्कोरोजा व्हिडोरा यांना येत दिला. त्याची तो **पनामा** म्हणून घेतला. याचा विषय **पनामा** म्हणून अखेरचा दहाशेप मजसरी १९८० च्या संघटनापारून ते त्या घटनात **पनामा** म्हणून घेतला आहे. एका संघटनात प्रत्यक्षाचे संघितले **पनामा** ना राष्ट्रभजन निम्नना घेतले जातील आणि तिथे **पनामा** मेकोनमार्फत सांस्कृतिक संघटनात घेतले जातील **पनामा** जाईल.

पनामा म्हणून **पनामा** पोर्तुगालचे राष्ट्रभजन जाईल-पनामा म्हणजे, 'माझ्या मनात अनेक विचार येत आहेत.' १९८० च्या **पनामा** इतिहास एखाद्या विचाराने चालला. काही मेकोनमार्फत **पनामा** जातले आहे, **पनामा** म्हणून कमीकरणी.

या शतकाची उपयुक्त भेट

एखाद्या **पनामा** जी नवलाईची गोष्ट अरबने, ती काळी काळानंतर सर्वसमान्य ठरते १९१४ साली जेव्हा **पनामा** सुरू झाले, तेव्हा इतिहासांरसे एक **पनामा** आश्चर्य म्हणून **पनामा** गौरव करणांत आता **पनामा**.

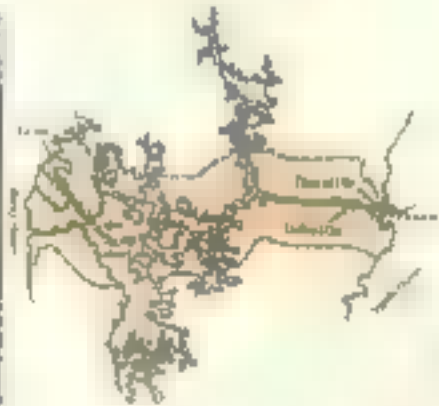
पनामा प्रदेशांतून वसण्यास हा काळवा फक्त ५० मैल लांबीचा आहे. त्याच्यामुळेच पॅसिफिक व अटलांटिक हे दोन महासागर एकमेकांसा **पनामा** गेले आहेत. हा काळवा खोदत असतांना सुमारे ६००० कामगार **पनामा** रावले. या काळव्यामुळे न्यूयॉर्क-सानफ्रान्सिस्को यांच्यामधले समुद्र-प्रवासाचे अंतर ८००० मैलांनी कमी **पनामा**. त्यामुळे सायांनाची कमी वेळात होणारी नेअप्य संभरपटींनी वाढली.

अमेरिकेचे प्रेसिडेंट व्हासेल्ट ह्यांना ही काळव्याची कल्पना सुचली. काळवा तयार झाल्यानंतर त्यांनी स्वतः जहाजांतून हा काळवा पाह केला होता. तोपर्यंत अमेरिकेचे कांणतही अभ्यक्ष पदावर असंपर्यंत देवास्त्रांत गेलेले नव्हते.

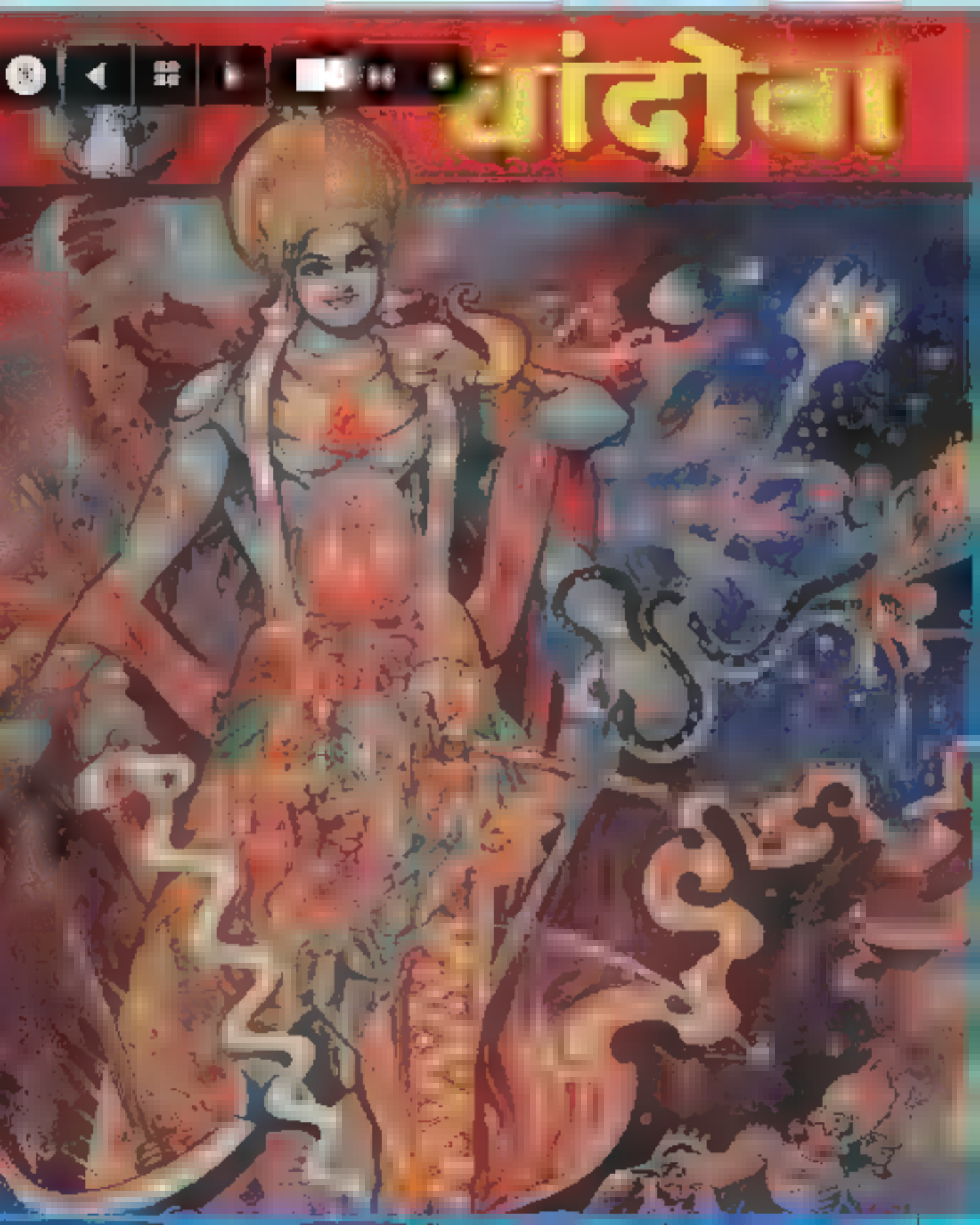
पनामा अगदी वेगळी परिस्थिती आहे. पूर्वी काळव्याची व्यवस्था व कारभार अमेरिकन लोक

पनामा असत. कारण काळव्याचा त्यांची मातकी होती. काळव्याच्या किनारपट्टीवर लहानलहान वसाहती वाढत गेल्या. अमेरिकन सैन्याने लष्करी शिक्षणासाठी म्हणून **पनामा** किनाऱ्यावरचा **पनामा** एक भाग **पनामा** सुरूवात केली. **पनामा** त्यामुळे तिथे राहणारे लाकूडफांटा गोळा करणारे बरेच जंगलनिवासी मारले गेले. पनामांतल्या नागरिकांना हे अजिबात आवडले नव्हते.

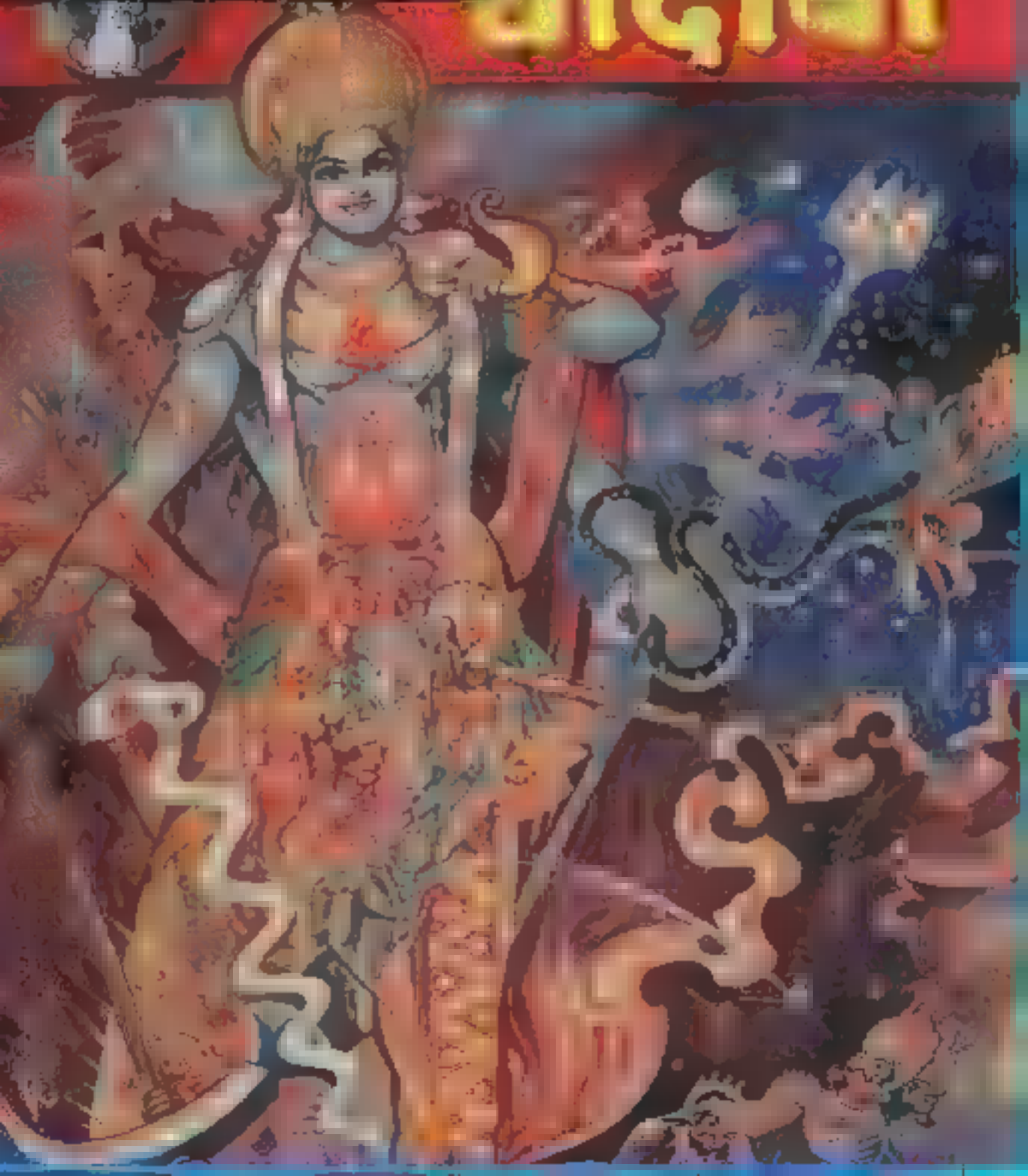
आता या काळव्याचे महत्त्व बरेच कमी झाले आहे. आज मालाची वहातूक विमानाने किंवा देशांतल्या सुष्कीच्या मार्गाने होते. अनेक अत्याधुनिक बोटी, आकाराने खूप मोठ्या असल्यामुळे, **पनामा** काळव्यांतून जाऊ शकत नाहीत. पनामाचे नागरिक, काळव्यावर त्यांचा अधिकार असणा अशी मागणी करत आहेत. १९७७ साली प्रेसिडेंट जिमी कार्टर यांनी काळव्याचे अधिकार पनामा देशास देणाऱ्या तरुनाम्यावर सही केली. त्यानुसार ३१ डिसेंबर १९९९ चा दिवशी औपचारिक समारंभात हा काळवा पनामा देशास मिळाला आहे.

गांदोवा

स्वास वातम्या

विज्ञातलं पिशाच

ज्या ज्या विज्ञान एक सिंगरुचें पाकीट आसत, तो खरोखरच विज्ञान एक पिशाच आसता. असतो जेव्हा कोणी सिंगरुट आसता, तेव्हा त्याला मातीन नसतों की प्रत्येक क्षिणारे त्याच्या आयुष्याची १० मिनिटे आयुध धन असत. २५ मिनिटांचें एक पाकीट आयुष्यमानाचें तीन नास अल बाकीस मिनिटे कमी करत आसात.

नोवेंबर १९९९ मध्ये आन्धान आत्म्याप्रमाणे, पुण

जगज १.० मिलियन आनी पाणस विडी-सिंगरुट ओढणारी आदेस. कपोच्या ओकटी प्याच्यापैकी ४ मिलियन भाणस तंबाखुदी संतस रीगासुळे नेनेनी अस्तनी.

दीर्घतर आयुष्यासाठी त्या

वाटेवर हसत रहा

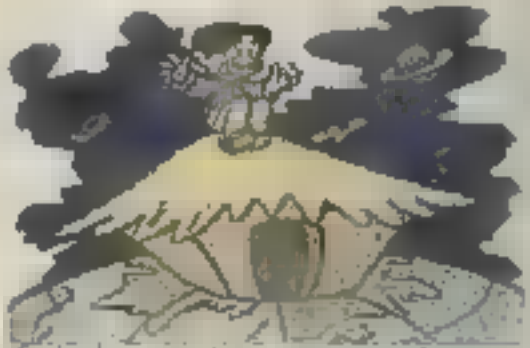
तंबाखु ओढण हे जन्म पाणसंभा मासत, तसेंच दूधण हे त्याच्या आयुष्याची काही वर्षे वाढवत ही गोष्ट जगमान्य झालेली आहे. (हे विज्ञान संप्रदायादी आयुष्याकड गणिली पुरावा नसना तरी.) कसेही असलं तरी हास्य जीवन आनंदी कर्तच. १ जानेवारी तेन्ना

संपूर्ण जगालाच्या मुळा हास्यमंडळांनी जलतिक-हास्य-दिन सारंग केला.

संपूर्ण विश्व हे एक घर आहे

आण ज्या इमारतीस रहानो, की त्यास म्हणजे 'आपलं घर' असें काहीजण म्हणतात. मना दुसरे, त्याचें गाव किंवा शहर म्हणजेच 'आपलं घर' असें मानतात. आजची काहीजण म्हणत आसात 'घर' म्हणजेच तो आपलीशी असो आदेस. फी ते पुण पुष्पीनाच 'आपलं घर' म्हणतात. पशुधेय कुटुम्बकम'. कान कलसताभीयास माधूस किंवा मारुत्या

युद्धमानिकेच 'आपलं घर' म्हणून पावू अशेत. पण आत सिरीस अन्नाकतकानो असें जाठळले सोही की आजच्या युद्धमानिकेदीन एका उदाकतून प्रकाश येत असतो. जिवल्या अन्नास मांभाकच, तर जगजाला हाडूक अन्नमापेक्षा आपलं आयुष्य फज अक्षण अशा शक्तीने प्रभावित झालेले असले. खरोखरच संपूर्ण विश्व हेच 'आपलं घर' आहे.

सत्त्याच्या ओघाचे चिन्ह

महान् मोनस साराट, कायडडा साराजसुन आधि त्याची देगम मुमताज यांना पुत्रकन्य म्हणजे सहाजिकच एक प्रसंग. तो दिवस होता २० मार्च १६१५. सत्त्याहस आन्दोलनात मंत्र झाला.

हाय शुकोह हा मियल्लेसा हा जसजाय मोठा होअून एकदुस्मिधन करून वकता, ती दयाळ असून सर्वांशी नमतेवे करो, पण विशेष म्हणजे अत साराजादे, किंवा एजपुत्र जसे करमूक अन् पैसबाशीत वेळ सारा हाय शुकोह कधीही आपला वेळ बांधत न घालता, तो जास्तंत जास्त वेळ वेळ, सुपनिषदे यांसारक्या पवित्र 'ग्रंथा' च्या पठकाल कालकास असे. तो वेहमी विज्ञान पंडितांना आपल्य म्हणतातचोसामून वेजून आठवडेचे आठवडे त्यांच्याशी सत्त्यास ३ सत्त्यास सत्त्यास चर्च करत राही.

हाय शुकोहने कोणु सुपनिषदे ४ विज्ञा यांच अनुवाद पंडितानाचे करत. ओघनाच्या आध्यात्मिक ध्येयाच विचार करतया, तर हिन्दु अन् शुस्मिभ कतांमये कोषताही विशेष नशी, अशी त्याची जाणी पडलेली होती. या दोन मतांमधील माध्यांवर सत्त्यास अपन म्हणून त्याने 'समुद्रसंगम' (दोन समुद्रांचा संगम) नावाचे पुस्तकही लिहिले.

दुईवाले, शहराकादा हाय सत्त्यास योथ्य कार्याच्या मागे लागला होता, तेव्हा सत्त्यास भाकदा बाऊ ओरंगजेब त्वाज्यचिन्ह एक खुदशी कारत्मान रचत होता. सत्त्यास आचार्य पडता, तेन्ना ओरंगजेबास मधी विजयली. एका तराईत सत्त्यास सत्त्या, आधि त्याने जीवन प्रसन्न आश्रय घेतला. हा अपत्यास सत्त्यास गवर्धर होता. हाणे एकटा त्याचे प्राण वाचवले होते. पण या कृतान साणताने आपलें प्राण वाचवणातना ओरंगजेबच्या हत्ती सोपवले, ओरंगजेबने आपल्या दिंडीस सत्त्याकांसेच्या पूर्वतेसोडी आपल्या जुमबा मोरत्या

चालू महिन्यात जन्मलेली विशेष व्यक्ती

भावाची-जो सिंहासनाचा बारास होता-दिंडीच्या सत्त्यांबकून पाथी चालवत निवडणूक काढली. ३० ऑगस्ट १६५९ रोजी दाराला मारून टाकण्यात आले. पुतगा

दारा शुकोह

तुळेमान पाथी तो कैदेन. असताना १६६२ मध्ये कालन करणायत, ओरंगजेबने नंतर आपले आपली दोन भाऊ मुखा व शुजा सोबाही मारून टाकले.

दाराशुकी दचे लिखाण

या प्रमाण नव्हे पुतगा जगात या (परलोकात) देवाचे अस्तित्व जाणून घ्यावे-या कल्पनेला काही आशस नाहीय. कारण तो-जर गर्वप्याधी आरोन, तर तो गोष्ट नकोच घेते, पुतगाही प्रकारे, कुठेही अन्

कुठल्याही वेळी तो स्वतःचे अस्तित्व धमकवण्यासाठी प्रकट होऊ शकतो, जो कोणी त्याचे अस्तित्व (या दुनियेत) अनुमन् शकणार नाही, तिथे (नंतरच्या-दुसऱ्या दुनियेत) ते अनुभवायला मत्र जाग होईल.

मी, सततच स्वयं विष्णु अरुणाच्या, आपल्या आत्म्याच्या इच्छेने आपल्या मंत्र परत (रवी) व आपल्या संकल्प-विचल्यांना देव व मानव (दोन बाजूंनी बंधन करणारे) बनवून आशांचा सागर धुमळून काढला. त्यानून मी असं ज्ञान-रत्न मिळवले, की देवांना व मानवानाही फिडू शकले नाही. (सद्दी संधनातून त्यांनी चौदा रत्ने काढली होतीच)

के पळे परमात्म्याच्या आराधनेतून व त्याच्या ज्ञानातूनच मला "समुद्रसंगम" किंवा 'दोन समुद्रांचे मिलन' हा अंश पुत्र करायची शक्ती प्राप्त झाली.

खांदोबा

फेब्रुवारी, १९७७

भुसरे

१. तापी पद्मिनी व मेवाड (जुहपुर)चा राजा
लनरसिंह दख्खीर होना - अष्टाशुद्धन
खिलजी ही प्रहना १३०२ मध्ये घडली.
२. ३। पशिला चुलत भाऊ.
४. कल हा जरासेवाचा सामग.
५. सावत्र भाऊ.
६. कुमात्रायें अश्वत्थामाचे मामा.
७. रावत्र भाऊ.
३. १. विष्णुसाम्प्रदाय-पंच तंत्र
२. गुणाद्वयकृत बृहत् कथा - ज्यातून
रामदेवकृत कथासरित् सागर घेतलेले
आहे.
३. बुद्धाप्या जातका-कथा
४. भगवद्गीता
५. वेद, उपनिषद, महाकाव्ये
(रामायण व महाभारत) व पुराणे.

**नव्या
रूपधर्मे**

चांदोबाचे

वाचकांस आवाहन
निम्नलिखित क्षेत्रांत कोटेशन व
कल्पनादितास घाना **२०२०**
रणन्या मालमधें आप **२०२०**

छायाचित्र

शीर्षक स्पर्धा

- [illegible]

प्रतिभेला आश्रय

इतनेश्वरी विश्वमराजा पुन्नी त्या
गाडाजवळ गेला. नेहमीप्रमाणे प्रेत
झालावरून अुलखून आपल्या खांथावर
टाकले आणि निडर होऊन तो
स्वशानाकडे घालू लागला. तेव्हा निमत
लपलेला पैताळ फुगाला, "राजा, अुल्ल
संकल्प आणि सगहस अदम्य आहे.
कठीणात कठीण असं कोणतंही काम
कायची तुह्यात अदभुत अर्दी शक्ती
आहे. आणि अुचतम ध्येय गाठण्यासाठी
अपेक्षित इतकं धैर्य आणि सागरर्घ्यही
आहे. जगात तुह्यासारखा माणूस
विरळच, पण तू आपली शक्ती आणि
सामर्थ्याचा जो अप्रयोग करत आहेस,
तो मात्र बाधा जाणार असं वाटतंय. तू

वास्तव्य नू जो ध्येय साधायला अर्ध्या रात्री दा मिर्जें समझानात इत्ये. पोर परिश्रम करत आदेस, त्याची नीट माहिती तुला आठ का? ससेल, तर ते सारे प्रयत्न फुकटच ना? तूही विवेक शर्माप्रमाणेच सर्व काही मिळूनही अणभरात या भानयून दाकडीस तुला तचेत करण्यसाठी त्याचीच गोष्ट तुला सांगनी म्हणजे पेकवाना वास्तवाचीच शक्यवाही दूर होईल."

इतके बोलून वेताळ गोष्ट सांगू लागला-

साहित्यपुस्तक विवेक शर्मा नावाचा एक कवी रहात असे. त्याने अनेक काव्य-ग्रंथ रचले. त्याच्या रचनेत एका महाकवीची सगळी वैशिष्ट्य होती. तरीही महाकवी म्हणून बराच वेळ त्याची मिल्कयची त्याची योदीही इच्छा नव्हती. त्याची पत्त इतकीच अपेक्षा होती की आपले काव्य

जसंतीत जाल्ले लोकांनी वाचून अज त्यातून प्रेरणा घेऊन देश व समाजसाठी काही करू शकत, पण तसं घडलं नाही आणि त्याच्या रचना साधान्य जनतेपर्यंत पोचू शकल्या नाहीत."

"सामान्य लोकांपर्यंत तुजं काव्य पोचवंच यासाठी त्याच काळात होणं आवश्यक आहे. त्यासाठी तुला साहित्यप्रेमी धनिक घाठच्या आभ्याषी आवश्यकता आहे. त्याच्या साहाय्येन एक विराट साहित्य-संमेलनाची योजना कर. त्यात राष्ट्रीय पातळीवर तुझा सन्मान केला जावा. तुझ्या काव्याचं श्रेष्ठत्व जाणून समीक्षक आपले विचार व्यक्त करतील. वर्तमानपत्रातून तुझ्या फोटोसह पेटवार्ता प्रसिद्ध होईल. तेंव्हा कुठे सामान्य लोकांना तुझ्या रचनाबद्दल जिज्ञासा वाटेस." विवेक शर्माच्या एका शुभचिन्तक मित्राने अशा सूझ दिला.

पण विवेक शर्मामे विचार अगदीच निराळे होते. त्याने म्हटले, "प्रचारशिवायच महत्वा काव्याचे श्रेष्ठत्व लोकांना कळेल, तेव्हाच मला संतोष वाटेस. श्रेष्ठ काव्याची ख्याती सूर्यकिरणप्रमाणे स्वतःच पसरवत राही तू सांगितलेल्या मार्गावर चालण, भाड्या सिद्धान्ताविरुद्ध आहे."

इतक्यातच तज्ज्ञ प्रगल्भवर्णने देशभरात प्रेषणा केली की, ते स्वतः महाकवी असूनही दुसऱ्या एका प्रतिभाशाली कवीबरोबर त्यांना एका महाकाव्याची रचना करायची आहे. त्या कवीची या गुंजन कार्यरताची निवड होईल, त्याला राष्ट्रीय पातळीवर सन्मान व प्रसार केला जाईल.

विवेक शर्माच्या मित्राने ही प्रोव्हा ऐकून त्याला

पुन्हा म्हटलं, "ही तर तुला सुचणंसेधी आहे. कोणत्याही कवी किंवा कलाकाराची ओळख होण्यासाठी राजस्थान अनिवार्य आहे. हा संधी नू काय घालवूनयेस. नावडतोव राजधानीला जायला म्हणून व्हायना हवंस."

मित्राची प्रेरणा अन् प्रोत्साहनामुळे विवेक शर्मा राजधानीला जाऊन रावाला भेटला. राजाने आपल्या काही रचना विवेक शर्माला दिल्या. अज त्याच्या काही रचना तबख्खासाठी घेतल्या, आणि म्हटले, "मी तुमचं काव्य अभ्यासून आपला विचार सांगेन. तुम्हाला काव्याची समीक्षा करून आपले मत मला सांगा. एका आठवड्यानंतर आपापल्या विचारांची देवाण-घेवाण करायला आपण पुन्हा भेटू."

विवेक शर्माची रहाण्याची व्यवस्था अतिथी-भवनात केली गेली. राजाबरोबर काव्य-रचनेची आभ्या वाढवून आलेले अणखी काही कवीही तिथे होते. शर्मामे राजाचे काव्य एकाच दिवसात वाचून आणि याकीच्या दिवसात तो इतर कवींशी बोलत राहून त्यांची काव्य-प्रतिभा पारखत राहिला.

त्या कवींशी बोलल्यानंतर विवेक शर्मा त्यांना म्हणाला, "तुम्हा सर्वांच्या काव्यांतले भाव अज त्यात दडलेले ज्ञान तर अद्भुत आहे, पण भाषा-शैलीत भावनांना अनुकूल परिपक्वता नाहीय. अज सादरीकरणात चमत्काराचा अभाव आहे. काव्याच्या आत्म्याला अनुकूल असे त्याचं बाह्यांगही सुंदर असावना हवं. ते नमेन तर अभावयित चिंथांमुळे राजा जरा बरोबर दिसणार नाही, तशीच कविताही चमकणार नाही, अशी

योग्यता मिल्कयची असेल, तर काही विवेक एकाचा गुरूच्या छत्रछायेखाली साधना केली पाहिजे.

विवेक शर्मामे आपणाबद्दल केलेल्या टीकेचा त्या कवींवर काही विशेष परिणाम दिसला नाही. जणू काही स्वतःबद्दल त्यांना प्रथमच माहिती होती! परंतु ते विवेक शर्माच्या काव्यापद्धतीच्या सूक्ष्म टोहीमुळे प्रभावित मात्र नवीच झाले. त्यांच्यातला एकजण कवि शर्माला म्हणाला, "तुम्ही वर्णन केलेली महाकवीबद्दलची वैशिष्ट्य आमच्या गुरूत मात्र आहेत. पण ते स्वतःआले नाहीत, त्यांनी आप्हांल पायलं."

"तुमचे गुरूदेव आले असले तर किती ज्ञान ज्ञान असतं! आपले महाराज एकाच प्रतिभावान महाकविबरोबर एक महाकाव्य रचू

इच्छित आहेत. त्यात तुमच्या गुरूसाराच्या महाकवींच्या महयोगाची अपेक्षा होती. राजाची घोषणा ऐकून **॥१॥** न येता गुल्ले वा अभ्यासार्थी अयोग्य शिष्यांना पाठवल्याचे **॥२॥** शर्माला फार आश्चर्य वाटले.

"ती तर त्यांची केवळ घोषणाच तर होती वास्तविकता काही भिगळीच आहे. ते शास्त्रज्ञ जाणूनच आमचे गुरूजी स्वतःआले नाहीत. राजाबद्दल तुम्हालाच पूर्ण माहिती नाहीय, असं आम्हाला वाटलंय." एक कवी बोलला.

त्या कवींनी विवेक शर्माला राजाबद्दल काही अशा अंतर्गत गोष्टी सांगितल्या की ज्या विवेक शर्माला अगदी नव्याच वाटल्या. त्या ऐकून राजाबद्दलच्या त्याच्या भावनांना धक्का बसला. त्या कवींनी असे सांगितले की प्रगल्भ वर्मा स्वतः

जुच कोटीचा कवी मुक्तीच नाहीय, **॥३॥** महाकवी म्हणून घ्यायची इच्छा मात्र त्याला फार आहे.

विद्यार्थी-दशेत तो फार कष्टाळू होना. **॥४॥** जन्मजान त्याच्यात प्रतिभेचा अभावच होता. कठोर परिश्रमांनी त्याने काही काव्य-प्रकाशत थोडे-बहुत प्राविण्य मिळवले. युवराज असल्यामुळे त्याला थोडक्यात सफलतेबद्दलही सूप प्रशंसा आणि प्रोत्साहन मिळेल. पण त्यामुळे तो स्वतःला सर्वच काव्य-प्रकाशत असाधारण प्रवीण मानू लागला. तो जेव्हा-जेव्हा साहित्य गोष्टींमध्ये अन्य महाकवींना भेटला, तेव्हा कुठे जवळ महाकवी पदापासून जेकडे मेल दूर असल्याचे त्याने जाणले तेव्हापासून प्रतिभाशून्य कवींसमोर तो हीन भावनेचा शिकार बनला **॥५॥** त्यामुळे **॥६॥** **॥७॥** अन् भ्रंशस रक्षू लागला.

प्रगल्भवर्मा राजा झाल्यावर त्याच्या महामन्त्र्याने चिन्तामुक्त होण्यासाठी **॥८॥** **॥९॥** सहा **॥१०॥** - सध्या तर राज्यात शांतता आहे, अन् कमली **॥११॥** नसल्यामुळे खास योग्य मागसांची आवश्यकता नाहीय, त्यामुळे **॥१२॥** प्रतिभावानांना आपल्या अधिकारात करतंही पद देऊ नका. अन् वेताच्या बुद्धिधन्तांनाच **॥१३॥** जवळ बाळगा. त्यामुळे तुमचा आत्मविश्वास वाढीस लागेल. आणि हीन भावना आपपासही फटकणार नाही. पण हा, प्रतिभावान व्यक्तींसाठी एक निराळं शरणालय जरूर बनवा. त्यांस अक्षय चेतन आणि सर्व सुखसोयी **॥१४॥** करून **॥१५॥** आराम मिळेल असं पद्म आणि विशेष परिस्थितीत त्यांच्याकडून फक्त सहा आणि सुकण्या विचारत **॥१६॥** त्यांच्या प्रतिभेचा यामुळे तुम्हाला लाभ

मिळत राहील अन् राज्यकारभाराबद्दल त्यांना काही अधिकार नसल्यामुळे तुमच्या राज्याच्या कामात त्यांची कसती नुडवूडही रहाणार नाही. -

राजाने महामन्त्र्याच्या सल्ल्याप्रमाणे एका प्रतिभा आश्रयाची स्थापना केली. त्यात कित्येक योग्य कवी अन् कलाकारांना आश्रय दिला गेल. तिथे ते आनन्दाने, कसल्याही परिश्रमाविना अन् कसल्याही अडचणीपासून निविचिन्तपणे राहू लागले. या आश्रयात **॥१७॥** **॥१८॥** नसली, तरी प्रजेला वाटे **॥१९॥** **॥२०॥** तांकांच्या प्रतिभेचा कधीच फायदा मिळत नाहीय. त्यामुळे प्रजेच्या **॥२१॥** त्यांच्याबद्दल आदर **॥२२॥** नरीही प्रतिभावान्तांसाठी राजाने आश्रय-स्थापना केल्यामुळे **॥२३॥** राजाची प्रशंसा फात असे

॥२४॥ **॥२५॥** मन्दयुक्तीला **॥२६॥** **॥२७॥** मन्त्री बनवले आणि एका सामान्य अयोग्य शिपायाला आपला सेनापती बनवले. याला राजापेक्षाही बुद्ध-

कौशल्याचे कमी ज्ञान **॥** अनुभव होता.

हे सगळे जाणल्यानंतर विवेक शर्मा आश्चर्यात जाऊन तिथल्या प्रतिभावान्तांना भेटला व त्यांचे सखोल ज्ञान व पांडित्य पाहून फारच प्रभावित झाला. आपल्या काव्यकृती त्यांच्या हातात राहून त्यांना आश्चर्य वाटले. चौकशी केल्यावर विद्वानांनी त्या कृतींची खूप प्रशंसा करून म्हणले की, 'राजानेच यांची समीक्षा करून आम्हा लोकांचे मत जाणून घ्यायची इच्छा व्यक्त केलीय. आम्हा सर्वांच्या शरीने या रचना म्हणजे सर्वश्रेष्ठ काव्याचा नमुना आहेत, **॥२८॥** काव्यांचा रचयिता व समोर अशा पांडित्यावर त्यांना फार आनन्द वाटला.

विवेक शर्माने त्या विद्वानांच्या प्रतिभेची प्रशंसा करत त्यांना विचारले की, "आपण इतके योग्य असूनही असा **॥२९॥** का **॥३०॥** आहात? **॥३१॥** शरणालयाच्या चार भिंतीत स्वतःला का कोणून घेतलं आहात? तुमच्याबद्दल देशाच्या प्रजेला काही माहितीही नाहीय **॥३२॥** त्यांना तुमच्या प्रतिभेचा

नामही मिळत नाहीय?"

अंतरादाखल त्या कवींनी पहिले कारण सांगितले की, "इथे केवळ पंडीत, विद्वान, साहित्यकार आणि कलाकारांनाच जागा मिळत असल्याने त्यांच्या संगतीत रहावची संधी मिळते."

दुसरे कारण त्यांनी असे सांगितले, "आम्ही आमची खरी ओळख आणि कीर्तीवाचन अधिक चिन्ता करत नाही. आमचा सल्ला अन् युक्त्या यांच्या माझ्याने राजा अन् प्रजा दोन्हींना नाम मिळतोय एवढ्यावर आम्ही संतुष्ट आहोत."

"याशिवाय इथे सर्व सुख अन् आराम आम्हाला मिळत आहे."

राजाबद्दल हे सर्व जाणूनही विवेक शर्मा ठरल्या वेळी राजाकडे गेला अन् त्याच्या कृतीबद्दल आधले

मत देत तो म्हणाला, "आपल्या काव्याची प्रांजळ आहे, व्यंजनात्मक आहे; पण तिच्या भावाने सखोलता नाही अन् नाविन्यही नाही म्हणूनच यांना अजून कोटीचं काव्य म्हणता येणार नाही."

विवेक शर्मांच्या या स्पष्टोक्तीमुळे राजाला जराही वाईट वाटले नाही. त्याच्या रचनांची प्रशंसा करत विवेक शर्मांचा राजा म्हणाला, "ही एका प्रतिभावान कवीची अगदी निस्संदेह सर्वोत्तम कोटीची रचना आहे. अशा प्रतिभावान्ताचे आमच्या शरणागतीने कायम त्यागत आहे. यानेच राजाने विवेक शर्मांना एक स्तूप भेट दिला.

परन्तु राजाचा प्रस्ताव नाकारत विवेक शर्माले शरणागतीने नकार दिला. म्हणूनच कवून चुकले की, राजाने अयोम्य कवींनरोवर काव्यरचना करण्याचा निर्णय अनोढान्ध घेतलेला होता. शरणागतीने केवळ आराम व सुखसोयीचा वेत त्याला आवडत नाही. म्हणूनच राजाचा निरोप घेऊन तो आपले गाव साहित्यपुर इथे परत आला.

ही गोष्ट रांगून वेताळ म्हणाला, "राजा! विवेक शर्माले जाणून-बुजून हाती आलेली सुसंधी काया घालवली. शरणागतीने त्याला प्रतिभावान्ताकरोवर राहायची संधी मिळाली असली. तेव्हा त्याचा निर्णय म्हणजे अविवेकच नव्हे काय? उत्तर माहीत असूनही सांगायचं टाळून, तर तुझ्या मस्तकाचे नुकडे-नुकडे होतील."

राजा विक्रम यावर म्हणाला, "विवेक शर्मा

केवळ एक असाधारण प्रतिभेचा कवीच नव्हे, तर त्याचे विचारी बुद्ध अन् महान होते. तो अजून तिष्ठान्ताचा व्यक्ती होता. स्वतः लोकप्रियतेची त्याला नव्हती अन् महाकवी म्हणून यशाचीही तो भुकेला नव्हता. पण किंवा सत्तेच्या आशयाखातीर आपली प्रतिभा वाढवी अशीही इच्छा नव्हती, अन् यामुळे सत्य नाकारून सुख-सुविधाच्या लोभाने असाध्य आणि खोटेवा प्रशंसेला आश्रय द्यायचीही त्याची इच्छा नव्हती. शरणागतीने त्याची कवी मेधावी अन् प्रतिभावान असले तरी त्याच्या जीवनाला कसताही अजून जुद्ध आल्या प्रतिभेने एकाद महान प्रयोजन इच्छित नव्हते. केवळ राजाश्रयाने राहून सुखोपभोग इतकाच अजून होत. त्या लोकां यामुळे राजाबद्दलचे सत्य अन् निर्भिड विचार कधी प्रकट होऊ शकत नव्हत. गुलट शर्माले निःसंकोचपणे त्याच्या काव्याचा कटु टीका सत्य ज्ञान काढताना त्याच्या पोणामाची धोडीही नाही.

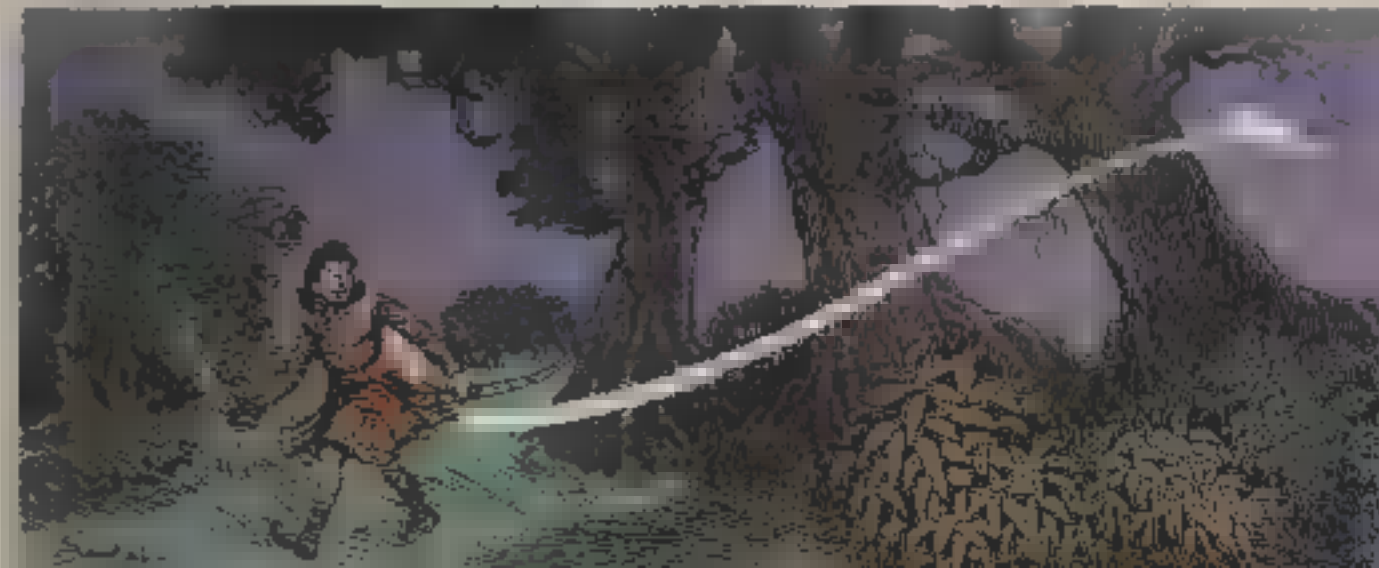
अतिविनिवासात राहणाऱ्या कवींकडून

त्याला राजाबद्दल जेव्हा माहीत झाले की तो फक्त आपल्यापेक्षा अन् फक्त आपली खोटी प्रशंसा करवण्यासाठीच शरणागतीने त्यांना आश्रय देत असतो; तेव्हा त्याला समजून चुकले की, प्रतिभेचं खरं प्रयोजन इथे सिद्ध होणार नाही.

त्याची इच्छा होती की कविच्या रूपात आपली जतजीवनात त्याची प्रतिभा व काव्यगत गुणांच्या आभावावर व्हावी अन् आपण जनजात्या कवि बनावे, लोकांनी आपल्या काव्याला आपल्या जीवनाची दौली बनवावे, आपल्या दैनिक जीवनात अंतरावास - तेव्हाच त्याच्या कविबोला एक प्रयोजन मिळेल - आणि त्याच्या प्रतिभेचं श्रीचिह्न काय.

राजदरबारातला आलबोला कवीं पण तो कवीच करून शकला नसला. म्हणूनच राजाश्रय ठोसपणे शर्माले आपल्या दृष्टीने एक मोठा विवेक दाखवून दिला. विवेकहीनना नव्हे."

राजाचे अशारीतीने सैन भंग झाल्यामुळे वेताळ त्या शवागाद अदृश्य होऊन पुन्हा जगायला आला.

चूक कुठे घडली?

गावच्या शिवमन्दिरातल्या भगवान शंभूराजा अर्पण केलेला वटू मोठा गर्बिष्ट प्राणी होता. कोणी जवळून जाईल, तर त्याच्यावर हल्ला करायला त्याला पार आवडे. पण त्याने कधी कुणाचे शारीरिक नुकसान केले नव्हते. त्याला धावणाने वेगाने पळून जाऊ शकत नसत, त्याच्यातले काही जण धुळीत किंवा रान्याकडेच्या झाडीत कोसमडून पडत असत.

गावच्या जमीनदाराचा मुलगा शिवशंकर हा गावापासून कित्येक मैल दूर आपल्या मापाकडे रहात असे, कारण तिथे जोक चांगली प्राथमिक शाला होती. तो सध्या आपल्या गावी आला होता अन् शिवमन्दिराजवळ नदीकिनारी सपत्न्यासक मुलांकरेवर खेळत होता.

वैलाजवळून जात असताना स्वतःची काहीही चूक नसूनही त्याच्याकडून अपमानित झाल्यामुळे तो चिडला होता. तरी नर, की भाग्याने त्याच्या मित्रांनी त्याची फजिती पाहिली नव्हती. मित्रांनी त्याला सावधगिरीचा इनाम दिला. "हा

देवाला सोडलेला वटू मोठा गर्बिष्ट आम्हाला तर त्याच्या खोड्यांची सक्क आटे, वाईट वाटून घेऊ नाही, अन् दिवाय शंकराचे अस्त्याने कोणी मारपीट करू शकत नाही."

एक भिकारी त्या वैलाजवळून जात होता. कंपकंपाच्या नाकाखाली त्याच्या अंगावर काही चिंध्याच होत्या अन् हाताने भीक मागण्यासाठी एक जुनी पिशवी लटकावून ठेवली होती. मुलांना वाटले की याला पाहून बैल नकी अतुलित होईल अन् हल्ला करील. चिन्तार भिकारी पळू तर शकणार नाही. अन् आपल्याला मजा पहायला मिळेल.

मुलं श्वास रोखून वाट पाहू लागली. आधी सर्वांपेक्षा निवळे आहोत, बहादुर आहोत असे दाखवण्यासाठी जमीनदार पुत्र नमाशा जवळून पहाता यावा म्हणून वैलाच्या जवळ पोचला. पण

त्याने काळजी घेतली की आपण वैलाच्या मागेच राहू म्हणजे तो आपल्याला पाहू शकणार नाही.

भिकार्याला वैलाची सक्क ठाऊक असल्याने, त्याने आपली चात हळू केली, अन् "शिवशंकर, शिवशंकर" असे पुटपुटत तेथून निर्विघ्नपणे निघून गेला.

वैलाच्या आस्त जवळ असल्याने फक्त जमीनदाराचा मुलगाच फक्त भिकार्याने पुटपुटणे ऐकू शकला होता. दोन करणांमुळे त्याला आनन्द वाटला. पहिले म्हणजे त्याला वैलाचा शान्त करण्याचे तन्त्र ठाऊक झाले, अन् दुसरे म्हणजे 'शिवशंकर' त्याचंच नाव होत.

"भिकारी सरोखरच बहादुर आहोत," मुलं म्हणाली. शिवशंकर भिन्नाजवळ जाऊन बोलू लागला, "मी या वैलाजवळून जाऊ शकतो, तो मला काहीही करणार नाही."

"नाही, नाही, बाबा! असं नको करूत" मुलांनी त्याला सावध केले.

पण शिवशंकरची पक्की खात्री होती की, आपल्याला वैलावर नियंत्रण ठेवायचं म्हणून कळवेलं आटे. त्यामुळे त्याच्या जवळून जात तो, "मी स्वतः, मीच, मीच," असे पुटपुटू लागला. कारण 'शिवशंकर' तर तो स्वतःच होता ना!"

बैल आधीपेक्षा जरा जास्तच अतुलाने त्याच्यावर तुटून पडला. शिवशंकर जीव घेऊन तेथून अन् एका दगडाचा ठेचकाळून झाडीत कोसमडला!

भिकारी फार दूर गेलेला नव्हताच, त्याने धावत येऊन मुलाला झाडीतून बाहेर काढले. शिवशंकरचे मित्रही धावत आले.

शिवशंकरच्या डोळ्यातून पाणी वाहू लागले. आणि तो यासाठी हैराण होता, की अखेर त्याच्या हातून चूक तरी कोणती झाली?

ताने होते.

त्या दिवशी मरालभूपती माधवसेनला म्हणाला, "मित्रा, माझ्या बोलण्याने गैरसमज कायने घेऊ नको. निषेध अंतःपुरातल्या खिचांपासून गुप्तच राख, स्वतः महाशायी फा अशेतो, शेवटी एक क्षीच आहे ना ती? अशा गोष्टी शेवटी आपल्याला धोकादायक शकतील."

माधवसेन मरालच्या गोड बोलण्यात अडकलेला होता, त्याला त्याचे सारे बोलणे बरोबर वाटले, मुलीला न सांगता तिचा विवाह ठरवणे त्याला गैर वाटले नाही, मराल मनमानी करत आहे हा विचार करायची त्याची शक्तीही नाहीशी झालेली होती. मराल आपल्या कन्येच्या जीवनाशी लेळत आहे हे न समजून त्याने विवाहाची गोष्ट आपली पत्नी व कन्या यांच्यापासून लपवली.

कानिंदीराजा माधवसेनला आपली कन्या श्रीलेखा गृहचमय पद्धतीने नाहीशी झाल्याचे कळताच त्याचे घाबरेच दणाणले! धन-तोनूप असल्यामुळे कौडिन्याच्या विरुद्ध मरालभूपतीच्या कारस्थानात तो अमोदरच समीप घालेला होता, चक्रभूपतीशी श्रीलेखाच्या विवाहासाठी त्याला ज्ञाना होता वास्तविक मरालभूपती व चक्रभूपती त्याच्या महालात हजर होते, आणि वाढनिश्चयाच्या समारंभ कोणत्याही शुभमुहूर्तावर होणारच होता, माधवसेनने आपला नवा मित्र मरालभूपतीच्या मल्ल्याने हारी योजना आपली पत्नी वसुमती हिच्यापासून गुप्त ठेवली होती, यंत्रणा तिचा विरोध करण्यास संधीच मिळू नये.

परंतु वसुमतीने आपली बुद्धी व युक्ती पाळून आपल्या पतीवर केली त्याद्विपरी मरालभूपतीने माधवसेनला निमन्त्रण देऊन त्याला अचानक इतका धान गन्मान दिला, त्याचेवेली तिला मरालभूपतीच्या भुवेजावरून अंका आली होती, तिला आपल्या पतीची कमजोरी ठाऊक होती, मरालभूपतीने कौडिन्याकडून मिळणाऱ्या बुद्धीचा एक चांगला हिस्सा त्याने यायची लावूच दाखवली होती, कौडिन्या जिकल्यावर राज्याचाही एक मोठा हिस्सा घ्याचे कवून केले होते.

"मित्रा, कौडिन्याचा स्वामिना म्हणजे आपल्या सर्वांचीच संपत्ती आहे, आपल्या पूर्वजांचीच महाराज पौरस्वन यांना मेटीदाखल मोठ्या प्रमाणात धन-दौलत दिली होती, आता आपल्याच पूर्वजांची गंलेली संपत्ती पुन्हा मिळवण्यात वाईट काय आहे?" मरालभूपतीचे हे बोलणे माधवसेनला

येव्यच वाटले.

राणी वसुमतीने आपला पती मरालभूपती यांच्यात होणारी गुप्त वार्ता जाणून घेण्यासाठी काही गुप्तचर नेमले होते, त्यांचं कारस्थान जेव्हा राणीला कळले, तेव्हा ती विचलित झाली, राजकुमार चक्रभूपती अक्षिप्त स्वार्थी असल्याचे ही तिला कळले. दुष्ट राजकुमारच्या हाती आपल्या सुरसरकृत व संवेदनशील कन्येचा हात कधीही त्याला ती तयार नव्हती.

वसेली हे कारस्थान मोडून काढायचे ठरवले, आपल्या पतीला करे समजावणार त्याला मरालभूपतीच्या कुत्र्यांवरून काटे सांगावे? तो आता भविष्यातल्या कारस्थानात भागीदार होऊन चुकला होता, राज्य आपली विस्तृत करण्याची भारत संपन्न होण्याची स्वप्न तो पळत नसतभूपती ज्या आक्रमण करू पहातहोता, तो आपला हितचिन्तक निकटबंधु आहे, तो विचरला होता.

वसुमतीने श्रीलेखाला विद्याराजाल घेतले अन् पित्याची सारी गुप्त योजना तिला सांगितली. ऐकून श्रीलेखा स्तब्ध झाली, पण धैर्य एकत्र ठेव ती म्हणाली, "आई, मी घरून नाईन, चक्रभूपतीशी लग्न कदापिही करणार नाही, तुला तर माहीतच आहे की, मी अन् विजयदत्त एकमेकांकडे जाकृष्ट अवहोत, माझ लग्न फक्त विजयदत्तशीच होईल; दुसऱ्या कुणाशी कसल्याच प्रश्नच उभत नाही, माझ्या मनात दुसऱ्या कुणाला फुळीच स्थान नाही. पिताजींनी असा निर्णय कन्या घेतला हेच आश्चर्य आहे, ते मार्ग चुकलेत, शुभ्रच्या जाळ्यात अडकलेत, त्यांच्यावर सर्वभौम

मृत स्वार झारय, ते तर होती विसरलेत विजयदत्त त्यांचे शुभचिंतक असून त्यांना मान देतात, त्यांच्याशीच संबंध जोडणं आपल्या हितार्थ आहे पिताजी स्वतःच मना सरकात ढकलायला असून असतील, तर मी का जयावं? कुणासाठी जगवं?"

"तू असतं काहीही करणार नाहीयेस माझ्या बाळा! आपण दोघी मिळून हे कारस्थान अलथून पाडू शकतो," राणी तिला अलसाहित करत म्हणाली, अन् गुप्त रूपाने आपल्या मुलीला कौडिन्याकडे पाठवायची जिने व्यवस्था केली, काही खास विश्वासपात्र दासी सोडल्या, तर बाकी कुणाला याबद्दल काहीसुद्धा कळले नाही.

आणि शेवटी, जेव्हा वाढनिश्चयाच्या निश्चित शुभदिनापूर्वी माधवसेनने राणीला श्रीलेखाच्या

प्रस्तावित विवाहाबद्दल सांगितले, तेव्हा त्याला असे सांगण्यात आले की राजकुमारीचा महानगत कुठे पत्ताच नाहीये. आता तो विकर्तच्यमूढ झाला. मरालभूपती अन् चक्रभूपती तर दोघेही त्याच्या महालात अतिथि म्हणून राहिलेले होते. अन वाङ्मनश्चधानंतर कौटिल्यवर आक्रमणही करायचे झाले होते.

माधवसेनच्या महालात बसलेल्या मरालभूपतींना गुप्तचरांकडून सूचना मिळाली की विजयदत्तला त्याच्या पित्याने गुरुकुलातून तबाडतोय बोनावून घेतले आहे. मरालभूपती य चक्रभूपती या दोघांसाठीही ही बातरी वाईट होती, कारण त्यांना ठाऊक होते की विजयदत्त पारच बुद्धिमान अन् बहादुर आहे. त्यांना तर त्याच्या अनुपस्थितीत कौटिल्यवर आक्रमण करायचे होते.

“आपल्याला आता ताबडतोब कौटिल्यवर आक्रमण करायला हवे, म्हणजे श्रीदत्त आणि विजयदत्तला युद्धाच्या तयारीला वेळच मिळायचा नाही.” मरालभूपती आपल्या पुत्राला म्हणाला, आणि त्याने या आशयाचा निरोप माधवसेनलाही पाठवला.

आता काय करावे, हे माधवसेनला समजेना! इतक्यात गुप्तचरांकडून त्याला सूचना मिळाली की, त्याची कन्या श्रीदत्तच्या देशेरेखीखाली सुरक्षित आहे. त्याने आता विचार केला की, कौटिल्यावर काय करणे म्हणजे आपल्याच मुलीला धोक्यात टाकणे.

या बदललेल्या परिस्थितीत मरालभूपतीचा रोख असेल काय? तो भयभीत झालेला होता, त्याने स्वतःच्या आपल्याशी दोस्तीचा हात पुढे केला. चक्रभूपतीची श्रीदेखाशी विवाह करायची इच्छा होती, पण त्यांना माहीत झाले की श्रीदेखा पळून कौटिल्याला गेली आहे. तर तो काय माफ करेल मला? ही सर्व होऊनही मरालभूपती भिन्नच बनून राहिला, अन् आम्ही दोघांनी मिळून श्रीदत्तचा पराभव केला, तरी त्यानन्तर काय घडेल? आपला अदेश पूर्ण झाल्यवर तो चिन्ता कशात करेल? चक्रभूपतीचा श्रीदेखाशी विवाह असना, परिस्थिती नक्कीच थोडी निराळी असली. पण आता तर ते अशक्य आहे. मध्याच्या परिस्थितीत आपण मरालभूपती अन् श्रीदत्त दोघांचीही मैत्री घालवून बसणार, अन् आपण एकटे पडणार, मग कोणीही येऊन आपण राज्य हडपेल. आपल्या पुत्राचा श्रीदेखाशी विवाह न झाल्यामुळे

कदाचिन मरालभूपतीच आपली हत्त्या करेल.

अशा प्रकारे विचार केल्यानंतर आता वास्तविकता त्याच्या नजरेसमोर स्पष्ट दिसू लागली. मरालभूपतीच्या गोड बोलण्याला फसून केवढी चूक करून बसलो, याची त्याला आता कल्पना आली. त्याला वाटू लागले की, अजूनही या क्षणापासून आपण सावध ठहिलो नाही, तर आपले पतन नक्कीच आहे! त्याबरोबरच आपण प्रिय कन्येवर अन्याय करणार होतो असे त्याला वाटले. तिचे जीवन आपण पार तुडवून टाकणार होतो आता त्याच्या पश्चात्तापाची भावना अत्यंत झाली. फर्मावलेने विचार करू लागला.

माधवसेन या विचारात हरवून गेलेला असताना, वसुप्रतीने त्याला प्रपेदा केला अन् भीर देत बोलू लागली, “मरालभूपतीच्या प्रभावात पसून तुम्ही जे काही केलात, ते आता विरलून जा. चूक तुम्हाती, येवढाही सुधारली, तरी तो अुशीत मानू नये. विश्वास आहे की, केवळ विजयदत्तच दक्षिणेची सर्व राज्य जिंकून सम्राट बनण्याच्या योग्यतेचा आहे. चक्रभूपती त्याचा सेवकही बनण्याच्या लायकीचा नाहीय. विजयदत्तच्या नेतृत्वाखाली त्याची सेना मरालभूपतीचा नक्कीच पराभव करील.” राणी हे मोठ्या विश्वासाने बोलली.

“पण श्रीदत्त अन् विजयदत्त दोघांनाही आता माझ्याबद्दल प्रणा वाहत असेल. त्यांच्या मनात जो शत्रुभाव अत्यंत झाला असेल, तो आता आपण बदलू शकू?” माधवसेन बोलला.

“त्यांना खरी गोष्ट साफ-साफ सांगून टाका. सांगा की, आमची कन्या तुमच्याजबळ असल्यामुळे आता आमच्या शुभकामना तुमच्या बरोबर आहेत. विजयदत्त अन् श्रीदेखा यांना आपला आशीर्वाद पाठवा, आपला ख्वाद प्रकाश दत्ताकरीबी नव्हे, तर कबुलराफडून काढवा. ते अधिक निष्कंठक अन् शीघ्रगामी होईल.” राणी वसुप्रतीने माधवसेनला सहा दिला.

राजाने हा लक्षा मानला.

राणी पुन्हा म्हणाली, “कपटी मरालभूपती एक असे राज्य लुटून नष्ट करू पहात आहे, की ज्याने त्याच काहीच विध्वंसले नाहीय. त्याला चांगला धडा शिकवायला हवा. म्हणून आता आपल्या सैन्याला अशी आज्ञा द्या की, मरालभूपतीने कौटिल्यवर हल्ला केल्याबरोबर

ताचकतीच आपल्या सैन्याने त्याच्या सैन्यावर आक्रमण करावे, वीर सैन्यांच्या मध्ये कचाड्यात लापडल्याने मरालभूपतीचे पायच ओसडले सलीला! थोडा वेळार्यंत श्रीदत्त जन् विजयदत्त गळीच अमरत पळतीत, पण नयकनय ते परिस्थिती ओळखून या प्रयत्नातून तुमचा संभाव ओळखून तुमची प्रशंगा करतील "

"मी लरांखरच मरालभूपती अन् त्याच्या मुलाच्या कपटात अडकला होतो. त्याचे गीह बोलणे अन् माझी राज्य-आकांक्षा यांनी मना आंधळं बनवतं होतं. मी स्वप्नान राहून सत्त्याकडे गाठ फिरवली होती, कसा वाप मी तर्का आपल्याच मुलीचा गळा घोटायला निघलो होतो की! तूच माझे डोळे खुडलेस! मी त्वरीत संवाद पाठवतो आता!" मध्य आणि न्तानी वालून मुक्त होऊन

माधवसेन हसत बोलता.

प्रातःकालीन सूर्याचे सौम्य किरण महाराज श्रीदत्तच्या मद्रालाच्या बरच्या त्यांच्या पलंगावर चमकू लागले. इतक्यात एक पांढरं कबूतर येऊन त्याच्या खांद्यावर बसते. त्याच्या गळ्यात एक पत्र मटकत होते. कौडिन्य अन् कालिन्दी यांच्यात पूर्वी नेहमीच संवादच आदान-प्रदान चालू असे. त्यासाठी त्यांनी काही यत्नसंगण झाल्याने ठेवले होते.

श्रीदत्तने काळजी वाटून कबुतराच्या गळ्यातून पत्र काढून वाचले. तामडतोच त्याच्या चेहऱ्याच्या चित्तेच्या रेखा जाऊन न्यावर तसू अमटले. त्याने विजयदत्त अन् श्रीसेखाता बोलावून पत्र देत म्हणते, "अभिगन्धन मुलांनो!"

विजयदत्त आपली प्रगल्भता तपवू शकला नाही अशा खुडीने अड्या मात म्हणाला, "मिताजी, माधवसेनकाकरच्या हृदयपरिवर्तनाची मी आतुरतेने वाढच पहात होतो. शेवटी त्यांचेही श्रीसेखावर पार प्रेम आहे नं" अन् बलुमतीमाधवीही माधवावर किती प्रेम करते."

"आजचा दिवस शुभ दिवसच. पाहूया आपल्या खोदकामात काय होतंय." सदाकालीन श्रीदत्त बोलता.

तिथेही भरभर तयार होऊन राजमहालाच्या पूर्वेला असलेल्या खोदकामाच्या ठिकाणावर जाऊन पोचले. राजगुरू शिष्यामन्दांच्या देखरेखीखाली खोदकामाची सुरवात होणार होती.

पवित्र अशा शांत वातावरणात राजगुरूने निश्चिंत म्हाणी एक वर्तुळ काढले अन् त्याच्या केन्द्रावर पवित्र जलाचा अभिषेक केला. काळ

मवुसंनी तावडतोच खोदकाम सुरू केले.

दुपारपर्यंत काम चालू राहिले. राजा श्रीदत्त, राजकुमार व श्रीसेखा तिथेही तिथे हजरच होते.

दुपारी जेवणाकनंतर पुन्हा काम सुरू. तेव्हा राजगुरूने राजा व राजकुमार यांना तावडतोच तेथे बोलावण्यासाठी भाणूस पाठवला. तिथले दृश्य पाहून ते दोघेही आश्चर्यचकीत झाले! तेरा फूट खोलपर्यंत खोदकाम झालेले होते. अन् त्यात पंधरा-सोळा फूट लाम्बीचा एक वेगळं घालून अन् पत्तरून बसलेला होता. तो जिघन अरसा तरी अगदी निश्चेष्ट होता.

राजगुरूने महाराज राजकुमारला एकीकडे घेऊन जाऊन सांगितले की आपण साप पाहिला होता. सर्प नव्हे, पण तो गुप्त किंवा मंतरलेला आहे. पूर्वी संपत्ती जमिनीत राहून तानिकांची मदत घेऊन अशा सर्पाचे सृजन करत असत. हे सर्प त्या गुप्त अवाचे रक्षण करत असतात. सृजन आदेशाही पाळतात.

"आश्चर्य!" राजकुमार विस्मयाने अडगळला. राजा म्हणाला, "तुमची भविष्यवाणी खरी होत आहे गुरूव! भविष्यात शुभ शुभ होणार अस

दिरतंय. आमच्या शत्रूंच पतन नक्कीच आहे."

"निःसंदेह हे सारं विस्मयकारक आहे! आम्ही योजनामत्त खोदकाम सुरू केले न केले तोच एक भयंकर फुत्कार करत हा सर्प प्रकट झाला महाराज! मजूर तावडतोच खड्ड्यातून बाहेर आले. मी जबळ जाऊन अण्णना पहाण्यासाठी त्याच्याजवळ गेलो तेव्हा त्याच्या खासातून असाद अण्ण हवा बाहेर येत होती. मी तावडतोच ओळखत की हा मंतरलेला सर्प आहे. तेव्हाच निरोप देऊन आपणा दोघांना इथे बोलावले महाराज!" राजगुरू सर्व बरत बोलले

या भयानक राक्षसापासून आपण कसे मुक्त होऊ शकू?" राजाने चिन्ता व्यक्त केली.

"अशा रचना तर मन्त्रानेच उपडकीस आणता येतात. पण तो खजिना-ज्याचा राक्षस आहे - एकाचा व्यक्तीचा असेल तर त्याच्या सांगण्यानेच हा निघून जाईल. दुसऱ्या कोणाचंही आज्ञापालन करणार नाही. तरीही आपण शुभाचीच आशा करू या." इतके बोलून राजगुरू गप्प पडले. नंतर विजयदत्तकडे बघून पुन्हा म्हणाले, "माझ्या अुदात्त अन् वीर पुत्रा! सापाना तोंड देण्यासाठी अन् एकाचा अचानक बडणाऱ्या घटनेसाठी तयार रहा."

क्रमशः

एक महान् संस्कृति

नव्यात्माही युगा-युगात याचा गौरवमय शोध

२. शिवसाह्याच्या एका रात्रीत ....

"आजोबा, ही खोड्याळ मुलगी-आर्वांनी भारतीयांवर आक्रमण केलं नव्याचं - शिव करण्यासाठी मला अग्रहान देते आहे." आपल्या लहान लहानशा बहिणीला देवनाथच्या खोलीत खेचून आणत सदीपने तक्रार केली.

६६१ उचलून त्यांच्याकडे पडान देवनाथानी समोरचं अग्रहं पुस्तक गिठवून ठेवत.

"संदीप, घोणी एक दिवस होनोजुतु किंवा पदयागस्कर इधून परत दपकली नाहीय शिव करायला, तूच तिला आग्रहान का देत नाहीस?" आजोबांनी सुचवत.

"मी नेहमी इथेच होते; या घरचीच आहे मी," चमेलीने दाखून सांगितले.

"एकदम बरोबर! तू एक दिवस होनोजुतु किंवा पदयागस्कर इधून या घराने दपकलीस, अन् तू या घरची राहिली नाहीस अग मी म्हणवतो, तर ते मला शिव करायला लागेल. हीच मोठ्ठा भारतीयांसाठी लागू पडते. हे कायम इथेच जाते. कोणत्याही गोष्टीवरून अन्ना दशारा नाही मिळत, की ते हिमालयापलीकडून इथे आलेले आहेत. विश्वमगतनं सर्वान प्राचीन असं त्यांचं स्वतःचं साहित्य एकदाही कुठे असं मागून नाहीय, की - त्यांचं आपणही कुठेच असलेलं घर मागे टाकून ते इथे आले. एकाद आख्याय, एकादी पत्परा किंवा एकादा ऐतिहासिक पुरावाबुद्धा या विद्वाने

इशारा करत नाही. मूलतः असा विश्वास प्रस्थापित करण्याची अनेक कारणे नापडनात की - भारतांनी पुष्कळ दुरदुरुच्या देशांचा शोध केला अन् त्यांच्या संस्कृतीवर आपली संस्कृती अन् आपल्या धर्माचा पाडला." आजोबा देवनाथ बोलले.

"घण आजोबा, आर्य दुसऱ्या कुठल्यानही दूर देशातून भारतात आले या पाठिमा तरी कसा मिळाला?" चमेलीने विचारले.

"आपल्यावर शासन केलेल्या राजांनी या मताचा प्रसार केला. कदाचित त्यांना अस सांगायचं असाय - बाहेरच्या भावांचं भारतात येणं अन् इथे राज्य करणं मुळीच अस्वाभाविक नव्हं, त्यावेळी भारतीय लोकलोक्यांचा पार मोठा भाग दुसऱ्या देशांतूनच इथे आलेल्याचा होता. दुखाची गोष्ट अशी की - आपल्या स्वतःच्या इतिहासकारांनीही कधी या शिद्धान्ताला अक्षेप घेतला नाही," आजोबा दुखाने म्हणत.

संदीपला अचानक त्याचे मित्र बोलवायला आले. ते सर्वजण आपल्या आळेच्या वारिक समारंभाची तयारी करत होते. त्यांना त्यांच्या शिक्षकांसमवेत बैठकीत आपल्या योग्येवर शेवटचा हात घातला होत.

"आजोबा, काळ तुम्ही संदीपला नाचकेताची गोष्ट सांगितलीत अन् त्यानं मोठ्या जेडीन ती

मला सांगितली. आज तुम्ही मला तशी एकादी पौराणिक गोष्ट सांगा. अन् ती परत आज्यावर मीच त्याला ती सांगेन" चमेलीने आग्रह केला.

"ठीक आहे. प्राचीन भारतातले शिक्षक अन् विद्यार्थी यांची माहिती देणारी एक गोष्ट सांगतो. खरं तर ती तुलाही गोष्ट नसून एका विद्यार्थ्याच्या जीवनातली खरी घटना आहे. हा विद्यार्थी तंतु रूप मोठा बनला."

असे म्हणून देवनाथ यानी सुरुवात केली :

धीम्य नावाचे एक मोठे गुरू होते; ते एक रात्र सोन्यात एक विद्यालय स्थापन असत. विशालयाच्या मागे सुन्दरशा देवळा होत्या अन् समोर जंगल विस्तारलेलं होतं. त्यावेळी पिचालयांना गुरुकुल किंवा गुरुचं परमदल जाई. विद्यार्थी आध्यात्म आचार्यांवरून आपल्या घरापासून दूर, नैसर्गिक सौन्दर्याने भरलेल्या चानवरणात राहत असत. ही गुरुकुल बहुधा एक आश्रम म्हणवण्या जाणाऱ्या

एकाद्या मोठ्या संस्थेचा भाग

असत. गुरू, हा आश्रम अन् गुरुकुल दोन्हींचा प्रमुख असे. विद्यार्थ्यां शिवाय योगाभ्यास करणारे आश्रमवासीही तिथे असत.

चमेलीने मध्येच

विचारले, "आजोबा, योग म्हणजे काय, ते सांगत? पण आताच नको. संदीप येण्यापूर्वी मला गोष्ट ऐकायची आहे."

देवनाथ हसून म्हणाले, "फार ज्ञान! तुला भाऊ आज्यावर मी योगाबद्दल सांगेन. म्हणजे तुला ते त्याला सांगायचा वास पडणार नाही."

"हं, ठीक आहे. आपण परत गोष्टीकडे वळू. धीम्य ऋषींच्या आश्रमाजवळील जंगलाच्या मध्येमध एक सरोवर होतं. सरोवराजवळच आश्रमाची काही शेतजमीन होती. यात आश्रमवासी अगणि विद्यार्थी काही गिके घेत असत."

"एक दिवस खूप पाऊस पडला, दुसऱ्या दिवशी अन् रात्रीही पाऊस थांबला नाही. तबला आचार्य धीम्य चिन्तेने म्हणत, "सरोवराचं पाणी बांधाच्या वरपर्यंत पोचायचं नाही अशी आज्ञा आहे, म्हणजे पीक बुडून जाणार नाही."

आश्रमातला आरुणी नाथाचा विद्यार्थी सर्वांहून अधिक होतकरू अन् गुरूंच्या विश्वासातला होता. शास्त्रज्ञानात त्याने प्राविण्य मिळवून होते आणि तो राज्यज्ञानाच्या टीकेतही निष्णात होता. योगाश्रमातही तो प्रवीण होता.

पण आचार्यांनी त्याला अजून घरी जायला परवानगी दिलेली नव्हती. आरुणीला गुरूंच्या चिन्तेबद्दल कळल्याबरोबर ताबडतोब तो शेताची देखरेख करायला बाहेर पडला. पांढरुस जरासा

पांथला होता. दोन ~~...~~ दगांमधून चन्द्र चमकताना दिसला. त्या चन्द्रप्रकाशात आरुणीने शेतांच्या सख्या परिस्थितीचं अनुमान केलं.

सरोवराचा बांध एका जागी तुटला होता. अन् शेतात पाणी भरू लागलं होतं. आरुणीने पटकन शेतातली माती काढून त्या जागेची दुरुस्ती करायचा प्रयत्न केला. पण बांधाची चीर ~~...~~ गेली अन् पाणी जास्तच वेगाने शेतात भरू लागलं.

आश्रमातल्या अन्य राधीदारांना बोलावून बांधाची दुरुस्ती करायचा विचार आरुणीच्या मनात आला. पण त्याच्याजवळ इतका तरी पैस कुठला? ~~...~~ एक क्षणान ~~...~~ होत. त्याने क्षणभर परिस्थितीच्या गंभीरतेचा विचार केला. मन एकाच कल्पने त्याने एक निर्णय घेतला.

तुटलेल्या मेरेवर तो स्वतःच आडवा पडला. पुन्हा दग भरून वेअून पांढरुस सुरू झाला. वादळवारा सुरू झाला; तरी सरोवरातलं पाणी शेतात ~~...~~ वंद झालं. पावसातली वंड हवा अन् पाण्यामुळे आरुणीचं शरीर आखडून जाऊन तो वेगुड झाला.

सकाळपर्यन्त आरुणी पार न आल्यामुळे अन्य शिष्यांसह गुरूजी शेतावर पोचले अन् तुटलेल्या बांधाच्या जागी वेगुडावस्थेतल्या आरुणीला पाहून ते चकित झाले.

त्याला ताबडतोब आश्रमात आणून काही

विचार्यांनी त्याची शुश्रूषा केली अन् इतर शिष्यांनी बांध दुरुस्त केला. गुरूजींच्या देखरेखीखाली आरुणी शुद्धीत आल्यावर गुरूजी त्याला म्हणाले, "बत्सा, तुझे शिक्षण पूर्ण झालंय. आज तू विशेषरीतीत घडवी ~~...~~ केवी आहेस."

आरुणी कृतज्ञतेनं गुरूजींसमोर नतमस्तक झाला.

"काय सुन्दर चरित्र!" चमेली विरमयानं बुदगारली.

"गोष्ट तुला आवडली, ~~...~~ छानच झालं! मला ~~...~~ आहे ~~...~~ आरुणीनं पंथरागत शाखांची परीक्षा न घेता एका निराळ्याच मळतीनं ती अुत्तीर्ण केली - हे ~~...~~ असेन ~~...~~ कार्यामुळे असं तत्वात येतंय की, विद्वान असूनही ~~...~~ किती विनम्र आहे! आवश्यक पडलं, तेंव्हा तो शारीरिक कष्टाताही तयार झाला. त्याचं अुद्देश्य म्हणजे - पिकाचं रक्षण - ते अनुकरणीय

आहे. खरं शिक्षण हे आपल्याला आदर्शांवादी आणि यथार्थवादी दोन्ही बनावला शिकवतं. आपल्याला आपल्या अहंकाराने सीमित व्यक्तित्वाहून वर उठावला शिकवतं अन् आपल्या हृदयान त्याग आणि बलिदानाची भावना जागृत करतं. आरुणीच्या सहज आणि विनम्रतास कृतीमुळे असं वाटतं की, हे सारे गुण त्याने आपल्या वर्तणुकीनं सिद्ध करून दाखवले. काळानं का तुसा?"

"होय आजोबा; धन्यवाद. मी आता आपल्या दादाला ही गोष्ट सांगू शकेन." आनन्दाने बुद्ध्या घात चमेली म्हणाली.

"पण मी काय एवढ्यासाठीच तुला ही गोष्ट सांगितली? आरुणीचे गुण आपल्यात अुतरबाबचा ~~...~~ वाढी करणार तू?"

"करीन, तक्की करीन आजोबा; खूप खूप धन्यवाद!"

आळशी

गंभात नाशच्या गांधी एक गावना. शेनक्की गंभात असे. त्याच नाव गांत एक. त्याची गंत दोनच एकर जमीन होती. त्यानून मोठ्या कष्टानेच तो आपल्या खाण्यापुजे भाग्य धिक्कन जसे. त्या गंभावाने तो आळशी होता, अन् काळ कायचा त्याला फंटाळा आला.

बळीस वर्षाचा असताना अचानक त्याची कायको मृत्यू पावली त्याला दोन अक्षर मुली होत्या. त्या दोन पुत्रकांशी त्याने त्यांची नगं लावून दिली, दोन्ही तरुण त्यानं भरपूर हुंश घेऊ लागल्यामुळे त्याला दोन्ही एकर जमीन विचून टाकावी लागली.

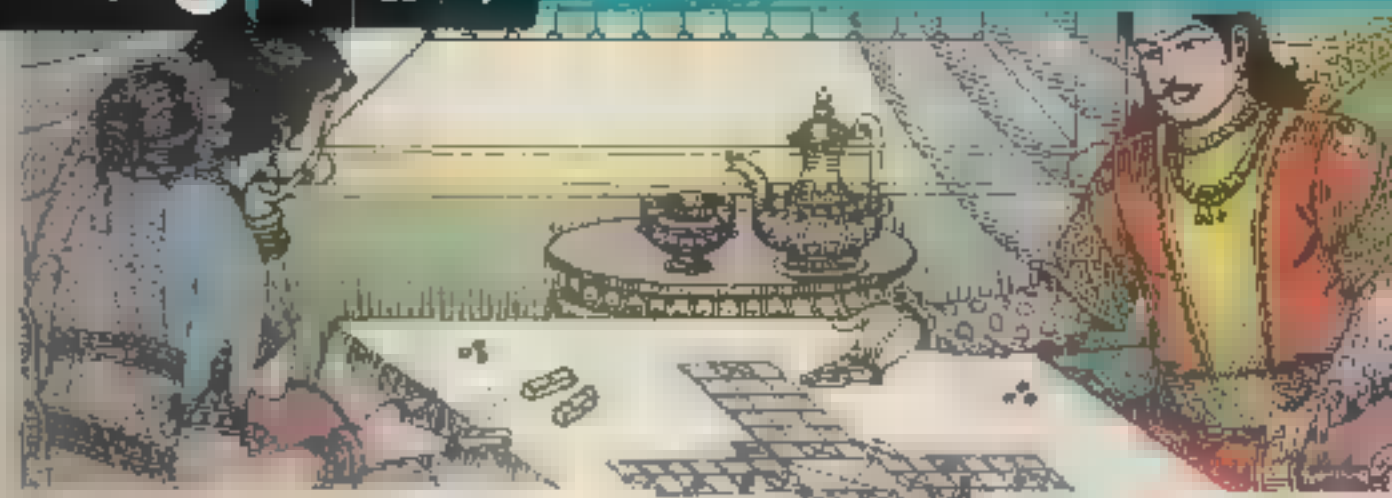
आता अदर निर्वातारसही गंभात मजुरीशिवाय कुठारा मार्ग कुठला नाही. रण स्वभावतःच आळशी असल्यामुळे त्याला मजुरीचे कामही सहजपणे मेळू शकत नसे. अतः त्या ययामुळे दिवसेंदिवस त्याची तब्येती ठामळ लागली. शिथी धातल्या यस्तु विकून तो गुजरात वारू लागला.

गंभाच्या त्या दयनीय अवस्थेबद्दल त्याच्या मुलींना फळले. तेव्हा दोघींनीही त्याला आपला घरी वगळून राहाण्यासाठी प्रयत्न केला. पण ते असमालासुद्धा जातून त्याने जेव्हा गंभात दिला. तेव्हा दोन्ही मुली आपल्या जीवण आपल त्याला सांगू लागल्या.

एका रात्री गंभाच्या घरात चोर घुसला. पणकं गंभात भयान त्या त्यानं आधीच धिक्कन सांगून गेला. त्यामुळे चोरगादी काहीच अदर नमून सून गंधुनी त्यानं न सापडल्यामुळे चोर शांतून गेलला. 'ईश! कसले इश' घरा गाडा आजचा वेळ गाव फुटत गेल. 'अत नमून दवाजळत जाय गंभा तो अण्डात टाकून चोर बाहेर निघून गेला.

दरवाज्याचा आवाज ऐकून गंभाची दोघीदे शानी घेतला आवाज देत तो म्हणाला, "अरे वावा, जता दार लावून लावून ना." चोर धिक्कन भागला. "मी फिच्येक घरात घेऊन केले. पण तुझ्यासमोर आळशी मात्र असताना कुठेच पाहिला नाही. बोगला पाहूनही अत पडून गेली आहेस" मगून तर त्या दारी आदेश.

गंभा पडल्या गळ्याच अतला, "मेहनत करून तरी अधोरा काय? मेहनत करून काही कामकसे, तरी तुझ्यासारखे चोर येतून अचानाच नेणार ना."

खेळण्याची मजा

सुवर्णगिरीचे राजे रत्नपाल यांना बुद्धिबळाच्या खेळाची अतिशय आवड होती. एखाद्या आपल्या राज्याच्या कारभारांत ही सदा मग्न असत. जेव्हा केव्हा त्यांना कामातून मबड मिळे तेव्हा ते बुद्धिबळाचा पट आपले मंत्री सुधाम यांच्याशी या खेळ ते जास्तवेळां खेळत. कधीकधी महाराजांनी विनीतादेवी किंवा सेनापती सूर्यवर्मा यांच्याशीही बुद्धिबळे खेळाचे, कोणाच्याही बरोबर ते खेळत असले, तरी सरशी त्यांचीच कायची या जिंकण्याचा त्यांना खूप आनंद वाटत असे.

एकदां खेळताना मंत्री सुधाम यांनी त्यांना हकलं. आतापर्यंत रत्नपाल कधी खेळांत हरले नव्हते. हा पराजय त्यांना सहन झाला नाही. त्यांचा चेहरा रागाने सारवुंद झाला. रत्नपालाने दांतओठ खात ते उठले. बुद्धिबळाच्या चौरंगाला त्यांनी

जोराने पाय मारली व अंतःपुराकडे निघून गेले.

या अनपेक्षित परिणामामुळे मंत्र्यांना खूप आश्चर्य वाटतं. दुसऱ्या दिवशी रत्नपालांनी सुधामांना बोलावून घेतले, व आपल्या वागण्याबद्दल दिलगिरी प्रकट केली. दोघांनी पुन्हा डाव मांडला. खेपेला रत्नपालांची सरशी झाली. त्याच्या चेहऱ्यावरचा आनंद स्पष्ट दिसत होता. नंतरच्या क्षांतांत सुकम जिकले रत्नपाल पुन्हा नाराज झाले, परंतु आपली नाराजी त्यांनी चेहऱ्यावर दिवू दिली नाही. ते मुकाट्याने महानात परतले.

त्या दिवसापासून सुधामांची नाराजी जीत होत होती. महाराजांना हे सहन झालं नाही. त्यांच्या चेहऱ्यावरचा आनंद लुप्त झाला. ते नेहमी उदासवाणे दिसू लागले. रोजच्या दिनक्रमांत देखील त्यांना उत्साह वाटेना. तेव्हा महाराजांची मनःस्थिती

सुधामणी जाणली.

नंतर कां दिवशी खेळताना सुधाम हाच हातले. महाराजांच्या ओढावर राहू पुरले. महाराजांचे मास्य पाहून सुधामांनाही आनंद झाला. त्या दिवसानंतर त्यांनी महाराजांना एक दिवसदेखील खेळणे दिले नाही.

कांही दिवस लोडले. महाराज रोज जिंकत होते. पण कां कोण जाणे, महाराजांना खेळण्यांत पहिल्यासारखी मजा वाटेना. हळूहळू बुद्धिमत्ताच्या सौगत्यावर ते चिडू लागले. आपल्या मनाबली त्यांच्या महाराजांनी मंत्र्यांना सांगितली.

महाराजांच्या स्वभावतः हा बदल सुधामांना उमगला. त्यांनी महाराजांना सांगितले. "महाराज, अगण म्हणता आहात की मध्यां आपल्याला बुद्धिमत्ता खेळण्यांत मजा येत नाही. आनंद नावाचा

एक गूढभूत बुद्धिमत्ता खेळण्यांत निघात आहे. निरनिराळ्या राज्यांतल्या बुद्धिमत्तापटूंशी खेळून जिंकल्यानंतर तो आज आपल्या राज्यांत प्रवास करीत आहे. आपली आज्ञा असेल तर त्याला एकवार इथे सोलावता येईल. आपण बुद्धिमत्ताबद्दल इतके विनम्र झाला आहात ते त्याच्याकडून मी विचारून घेईन. या खेळाबद्दल आपल्याला इतकी अनासक्ती करी! निर्माण झाली असावी? तो लागू असेल याच कारण."

रत्नपालांनी त्याचा प्रस्ताव स्वीकारला. सुधामांनी निर्माण दिले व ते त्याला घेऊन महाराजांकडे आले.

महाराजांनी सारी सांगितली. त्यांनी म्हणाला, "महाराज, एकदा माझ्याबरोबर ज बुद्धिमत्ताचा माळाला, तो आपली समस्या दर मार्ग दाखवू शकेल."

सगळे खेळाची व्यवस्था करण्यांत आली. मंत्री उपस्थित होतेच. पंडित हाच महाराजांनी जिंकला. त्यांच्या चेहऱ्यावर संतोष दिसू लागला. त्यानंतरचे डाव आनंद मिळाला. महाराजांनी पूर्ण तयारीनिशी खेळले, आपली विचारांची ताकद लावली, पण ते आनंदता हसू शकले नाहीत. ते रत्नपाले. पराजयाची भावना त्यांच्या मनाला कुसळता होती, चेहरा जात होत होता, पण काय फायदा? जेव्हा डाव खेळले गेले ते सवे आनंदच जिंकत होता. आता माच महाराजांची सहनशक्ती संपली.

एकूण नगर पाहून सुधाम म्हणाले, "महाराज, मी एक डाव प्रकट करून घेई कां?"

रत्नपालांनी निरुत्साही भावनेने मल डोलाकून संपली दिली. आणि सुधामांनी अगदी सहजपणे आनंदवर सफाईदार मल केला.

रत्नपालांना समजना हे स्वप्न आहे की मल आहे? सुधामांची जीत झाली ती त्यांना फारच संतोषदायक वाटली. त्यानंतर पुन्हा चारपंच डाव खेळताना सुधामच जिंकले. रत्नपालांना आनंद झाला. आश्चर्यही वाटले.

आनंद म्हणाला, "महाराज, आता आपल्या समस्येचे समाधान करू कां?" पुढे बोलू लागला, "महाराज, खेळातून खेळांत दोन प्रकारचा आनंद एक जिंकल्याचा व दुसरा जय-पराजयाचा विचार व कला. दुसऱ्या, खेळांत रत्न जयचा. प्रत्येक खेळाडूची सुरवातीला इच्छा असते केवळ जिंकण्याची. याचा अप्रसारला माझक असतो. खेळणान्याला पूर्णपणे निष्पक्ष ठाकतो, विचाराती नष्ट होते. खेळांत नसते कारण वधावाचा पवित्र राहतो. आता राहिला दुसऱ्या आनंद. हा औषधासारखा असतो. जय-पराजयाची त्याला कांही फर्कत नाही. प्रतिसपर्धांची हा एक चात मोठ्या तर्कशुद्धतेने तो पाहता, रागधपणे पाहता. एकचिपपणे डाव खेळतो. अशा खेळाचा खेळाडूला अपार आनंद मिळतो. खेळांत खेळाडू तडी तो गंभीर होऊन विचार करू लागतो ही हार का झाली, कशा चाली होत गेल्या वगैरे! आपल्या चुका त्याला समजून येतात, तो निर्णयाप्रत येतो, व यापुढच्या खेळांत जास्त तर्क लढवू शकतो. तो आपल्या पराजयाचे हताश होत नाही पण मज्जिपकाळी आणखी शूष

खेळण्यासाठी मनाचे तयार होतो."

तशीच होऊन प्रथमाच्या रत्नपालांनी आनंदने सांगितले, "धाकवास कां? मला वाटते, अजून थोडे स्पष्टीकरण शिस्तक आहे." आनंद विजयी मुष्टेने उत्तरला, "महाराज, इतके पिसृत विवेचन करून आपल्याला शास तर देत नाही ना, अशी भिती मला वाटली."

"असं बिलकूल नाही. माझ्या मते खेळाडूची मनःस्थिती जाणणे अगदी आश्चर्यक आहे." रत्नपाल उत्साहाने म्हणाले. त्यावर हसतहसत आनंदने उत्तर दिले, "महाराज, खेळांतला विजय हाच प्रमुख मगता आज्ञात यामुळे मंत्रीजींनी जेव्हा आपल्याला प्रथम हारले, ते आपल्याला सहन झाले नाही, त्यानंतर मंत्री वारंवार हारत होते. तरीसुद्धा आपल्याला खेळांत स्वारभ्य

रहितं नाही. यामें एक मजबूत कारण आहे. जेव्हां एखादा खेळाडू डाव हायला लागतो, तेव्हा त्याच्या चेहऱ्यावर फसलेली उदासी व अगतिकता किंवा नैराश्य पाहून विजयी वीराचा चेहरा गवनि फुलून निघतो, आणि असा अस्वाची महाराज, हीच संकथ आपल्याला लागली आहे. आता मंत्रीजींच्या वेडन्यावर दर खेलेला हातले तरी, ना उदासी दिसते ना अगतिकता किंवा निराशा! आणि तो भाव न दिसल्यामुळे आपल्याला आनंद होत नाही. कारण मंत्रीजींच्यामधे आपल्याला हल्ल्याची क्षमता आहे, परंतु जाणूनबुजून ते आपल्याकडून फराज घेतात."

हल्ल्यालांच्या तोंडून चकार शब्द उमटता. त्यांनी झोळे वेढ केले. पूर्वीच्या आठवणी एकापासून एक त्यांच्या खेळांमधोमधो येऊ लागल्या. त्यांना पठन की आनंद बोलतो आहे ते उगदींवर आहे. त्यांचा आनंदकी हुराशी पाहून आश्चर्याचकिता झाले.

झोळे उधळून आनंदकडे पाहता ते म्हणाले, "आपल्या पाहिल्या खेळांत तू कशा हाताला?"

आनंद हलून उत्तरला, "मी आपल्याला व आपली खेळाची पणत निरखून पाहता नवो.

आपण खेळांत निष्पान आहातच, तेव्हा आपण मला सहज हलू शकतात. पण आपली खेळण्याची रीत मला समजली तेव्हा मी सावध झाली आणि नव्यानव्या चालींचा प्रयोग करू लागलो, परंतु आपले लक्ष मात्र माझ्या खेळीकडे केंद्रित होत नव्हते. म्हणून दर डावांत आपण हार होतात."

"महा मंत्री दा वेडेल्या मला कसे हलत होत? ते कशांमुळे झाले?" महाराजांनी पुच्छल केला.

"ते माझे बुद्धिवल शिक्कणारे गुरु आहेत. एवढेच नाही, तर दारोम मला खेळातले वास्तविक शिक्कणारे हे माझे वडील आहेत." असं म्हणून आनंदने आपला सरा परिचय करून दिला. त्याने हल्ल्यालांच्या पायांस लक्ष ठेवून केला व आपल्या या प्रत्येकवाकडल त्याने पाकी मागितली.

हल्ल्याल अनिदाय खूप झाले. त्यांनी आनंदचे खूप कीतुक केले व त्याला आपल्या भोजारी बसवले.

त्यांचेकडपासून गुरुसम मिळाली की ते खुशाम व आनंदशी बुद्धिवळाचा डबळ झाला, परंतु जयपराजयचढल त्यांनी कधी निचार घेला नाही. खेळाचा स्वराखुर्त निर्भळ आनंद ते तुटत राहिले.

कावेरीच्या किनारी ५

बकरी - कूद

वर्णन : जयंती महालिंगम

चित्र : मौलम सेन

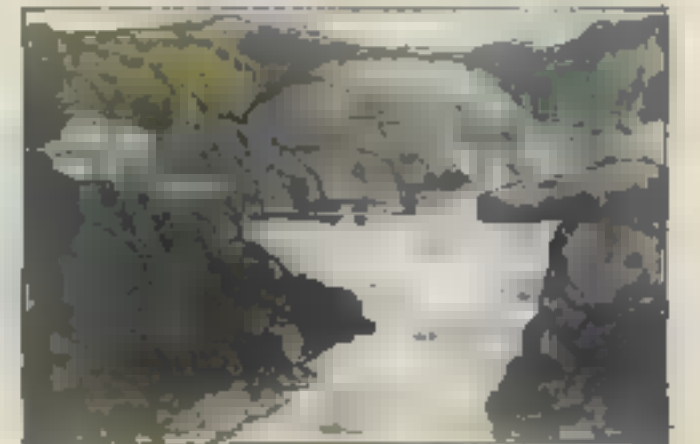
शिवसमुद्रमहून पुढे गेल्यावर आर्कावती नावाची एक अपनदी कनकपुरा इथे कावेरीला मिळते. ठिकाण बेंगलोरपासून ११३ कि.मी. अंतरावर आहे. बेंगलोरला पाणीपुलठा करणारे चामराजनागर धरण या नदीवरच बांधलेले आहे. कावेरी - अर्कावती संगम दाट जंगलांनी व्यापलेल्या भागात आहे. या जंगलांमध्ये देशभाषे किडे पाळणारे अनेक फसमन आहेत. संपूर्ण आपल्याला बांयूच्या तड्यांवर पाळते आत अरातेले देशभाष्या अळ्यांचे बोझा दिसतील.

इथे कावेरीचा प्रवाह खालच्या भागातून वहातो जशी काही कुणी अस्फळ नाविका खेळत आहे. कुठे मिश्रविचित्र आकाराच्या लकड्यांमधून बांदीच्या ऐरासारा दिसतो; तर कुठे तो एकाद्या लकड्यात अचानक झाल्यासारखा दिसून पुन्हा रोषळो अंतरावर होतो. पण जे हल्य कावेरीपेक्षाही स्वतःकडे अधिक लोचून घेते, ते म्हणजे लकडांनी बनलेली इथली जमीन, अनेक रंगांचे आहेत - निळे, तुलाडी, काळे अन् पांढरे, निरंतर वहाणाऱ्या पाण्याने यांना तारून खूप मजेदार आकार आहेत. एकादा रुढक हरिण्या पायासारखा आहे, एकादा भव्यामोठ्या बळशासारखा, तर दुसरा एकादा अगदी गोलाकार! त्या सर्वांचे पृष्ठभाग आरडा सारखे गुळगुळीत चमकदार आहेत.

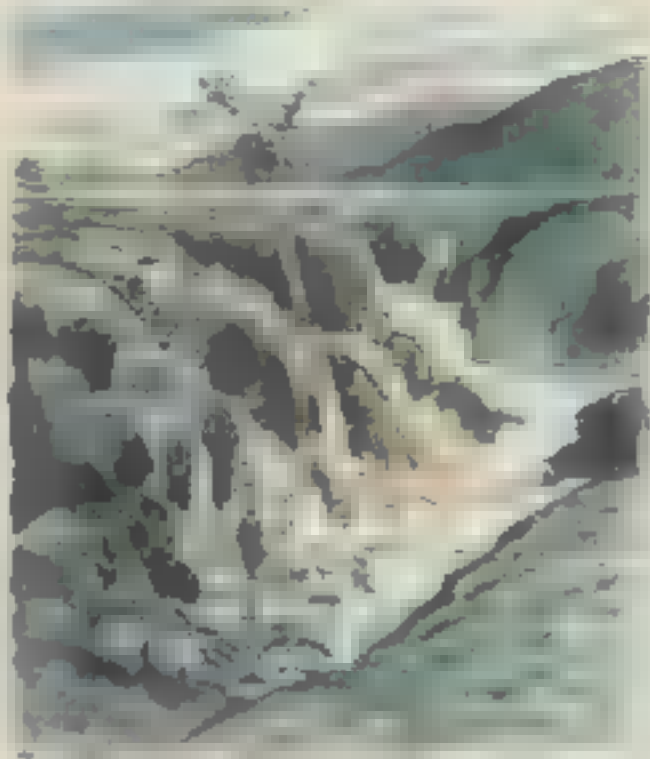
नदीच्या बरेचान प्रवाहाच्या मधेच, जरा वाजून एक डोह आहे. याला तिघने रविधारी 'हवेरदु चक्र' असं म्हणतात. असे मानले जाते की हा डोह अथाह आरुण. त्यात एकादी बानु पडली तर त्या कुंडात १२ वेळा चक्राकर फिरून तिघल्या भोवल्यात होते. अर्कावती संगमपासून पुढे ५ कि.मी. वा सुप्रसिद्ध 'मेकेंद्राडु' आहे. मराठीत याचे रूपांतर होईल 'बकरीची जुडी,' इथे कावेरी नदी धिंतीसारख्या दोन कळ्यांमधून १८ मीटर खात्री जुडी घेते. एक जरा तुटलेला आहे, दोन्हीमधील अंतर इतके कमी आहे की, तेथील रहिवाशांचे असे म्हणणे आहे की एकादी धडीकडी बकरी

चांगोचा

होगेनकल धबधबा

अगदी सहजपणे जुळी मासून इथे नदी ओतायू शकते.

वेळे हाटूनंतर नदी दक्षिणेकडे वळते, आणि कर्नाटकचे म्हैसूर - बेंगलोर आणि तमिळनाडूच्या धर्मपुरी जिल्ह्यांची सीमारेषा ती मतयगिरि पर्वतरांगेच्या डोंगर व दऱ्यांमधून सळखून, शेपा वंत पुढे जाते. १० कि.मी. पुढे तमिळनाडूच्या तोयूर होंगलमधे होगेनकल इथे एक आणखी विशाल धबधबा बनवते. 'होगेनकल' चा अर्थ आहे धुबीधार खडक, नदी इथे दोन प्रवाहात विभागली जाते. पश्चिमेकडील प्रवाह २२ कि.मी. अगोवावरून साती पडतो, साती खडकाचा आहे. त्यावर आपटून पाणी फवा-वासारले वर उठलेले उन् धुस्पासारले तुषार आसगात असल्यात, पूर्वेकडील प्रवाहाच्या दोन धरा आहेत. त्यातली एक मेळे

हाटू सारख्या धळीतून जाते. स्थान शानतीर्थ म्हणवले जाते. आणि इथे स्नान करणे शुभ मानले जाते. प्रवाहाच्या सुरभिततेसाठी इथे ननवले आहेत अन् सालळ्याही आहेत. आदि विदनाहू म्हणजे १८ ऑगस्ट व रेपाती महिन्यात (ऑक्टोबर - नोव्हेंबर) इथे स्नानमेळा भरतो. रेपातीचा अुत्सव संपूर्ण तमिळभाषिकांचा फार आवडीचा आहे. या दिवशी लोक सहकुटुंब नदीफलाठी विभक्तिक साजरी करतात. नदीत स्नान व नदीची पूजा हे या अुत्सवाचे खास माग असतात. भोजनात लवंग-हेचे भात-तिंबू भात, चिंच भात, नारळ भात व दही भात इत्यादि घाले.

घाटाच्या देवेस्वरचे मंदिर आहे. कावेरीशी घनिष्ठ संबंध असणारे महर्षी अगरत्य यांनी इथे पूजा केली होती असे मानले जाते.

होगेनकल इथे नदी पार करून धबधबा पहाण्यासाठी हरिगोलुचा अुपयोग केला जातो. हरिगोलु ही येताने बनयलेली एक गोलाकार मोठी टोफली असते. तिचा तळ ताळपत्रीने मटकेला असतो. अन् तीत पण्या वेळी साल प्रवाही बसू शकतात. प्रवाही लोकांचे

हरिगोलु

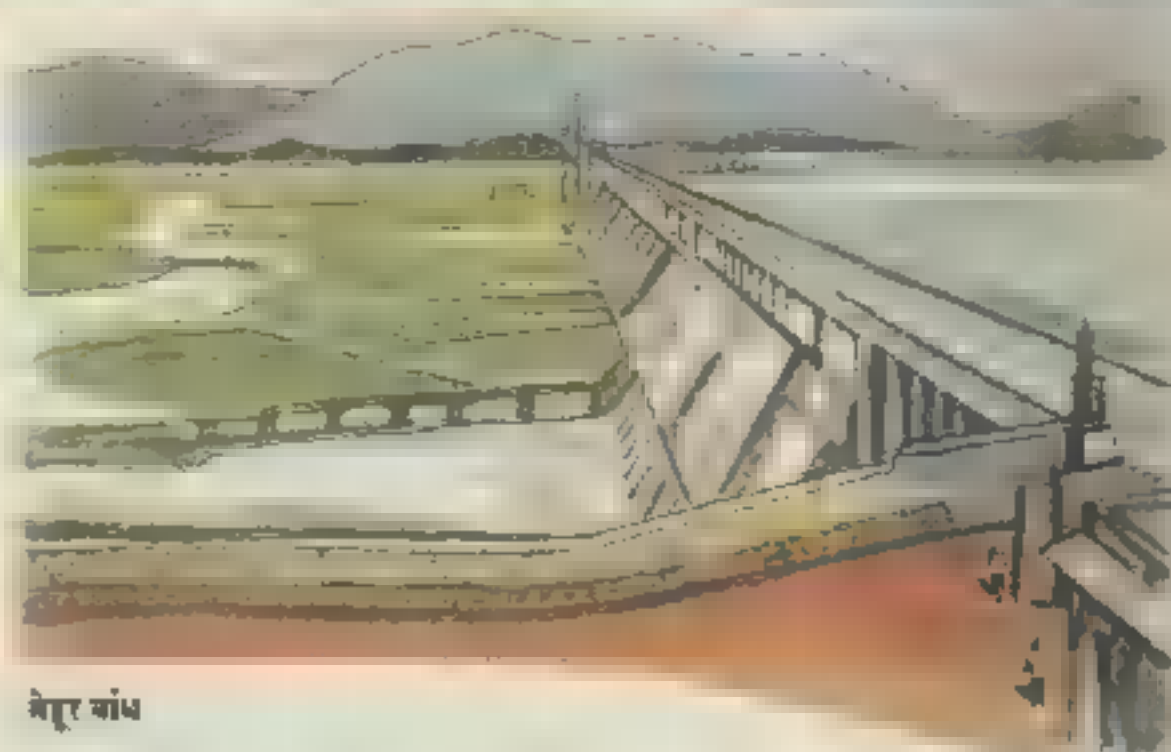
त्या वेळी एक अल्पवयीन तटनी होंवाटीण आपले कीर्तल्य दाखवत होती. सरदार तिचा खेळ तत्पूर्वक पकडत होता. अचानक त्याने दिले की, तू हातातल्या बांबूच्या मदतीने जुळी मारून या फिजान्यावर जुळी तरच तुला कुडकत घानीन. मग काय! त्या होंवाटीने बांबूच्या मदतीने शेप घेतली येऊन ती नायकाच्या मांडीवर धपकत पडली. म्हैसूरच्या राजाता लेंव्हा ही घटना कळली, तेंव्हा यविर तीर्थस्थानी हा आता बरिश खेळ घडल्याबद्दल तो फार नाराज झाला. त्याने पुन्हा कोणी असला प्रकार नसू नये म्हणून देण्यासाठी इकल नायकाला काबफ शिक्षा केली.

होगेनकलमधे मासे पकडण्यातही खर आवनंद वाटतो, इथे या नदीत माहवीर जातीचे मासे मिळतात. मासे आकृताले लूप मोंटे असतात. एक एक पांगले ५० कि.ग्रॅ. वजन येते! कधी कधी हे मासे तेथे मोठ मोठ्या कळ्याने घोडताना आदळतात, परंतु हल्ली प्रदूषणामुळे त्यांची संख्या घटली आहे.

कावेरी दक्षिणेकडे अुतरू लागते आणि जास्त रंद बनते. होगेनकलपासून ५० कि.मी.वर ती जिथे तमिळनाडूमधे प्रवेश करते, तिथेच बरोबर तिच्यावर मेडूर धरण बांधलेले आहे. इंग्रज इंजिनिअर आर्थर कॉटन याने १८३४ मध्येच याची करण्यात आली होती. या स्वप्नने बरोबर योजनेचा आकर घेतला १९१० मध्ये, प्रत्यक्ष

चांदोबा

मेरूर गांध

बांधकाम तर आजही पुढे १९२५ मध्ये सुरू आले. पुढे सहा वर्षांत ही बांधून तयार झाले. हा एक अमुष्क आहे यासाठी म्हेसूर राज्याने बीजपुरवठा केला होता.

मेरूर धरण १,५०० मीटर ५१ मी. रुंद ६४.२ अंश आहे. जेव्हा तयार झाले, तेव्हा ते जगातले सर्वात विशाल धरण गणले गेले, त्यात जमणाच्या ६० वर्ग कि.मी. इतक्या जलझायाची गमती मानवनिर्मित विशालतम धरणांमध्ये केली गेली. गम्हूर सर जोन स्टेशन या धरणामध्ये नाव 'स्टेशन' असे ठेवले गेले, धरणाच्या खाली बनलेल्या बीजकेंद्राला ३६,००० फिलोवॉट निर्माण केली जाते.

दुष्काळी वर्षात पाण्याची खोली ८-९ मीटरसह राहते. असे १९५२ मध्ये झाले होते. सन १९७५ मध्ये तर जलाशय अगदीच कोरडा झाला होता अन् त्यावेळी कालातीस एक मंदीर झाले होते.

इंधून कावेरी रेलम व मेरियम जिल्ह्यांमधील सीमारेषा बनून पाहू लागते. जुतरेला शिक्करय रोंगांमधून निघून रेलम शहरातून वाहणारी तिरुमणिपुत्तार नदी नामकालमध्ये कावेरीला मिळते. तमिळमध्ये मोत्यांना 'मुत्तु' म्हणतात. कदाचित येथील नदीच्या प्रवाहात मोती सापडत असयेत. सेनम शहरातील शिक्करदितल्या देवीच्या आभूषणत पडबलेला विशाल, कमफदार मोती हा तिरुमणिपुत्तार नदीचीच देवगी होय. पण आज नदीची फारच दुर्दशा झालेली आहे. हवक्यांनी त्यातल्या पाण्याचे वहाणे रुंद केले आहे. शहरातली आणि मांत्रिक कारखान्यांमधून निघालेले पाण पाणी यांनी नदीचे पाणी भयंकर प्रदूषित केले आहे. फक्त पावसाळ्यातच पाणी वहात असलेले दिसते - अन् तेही मातकट व.

रेलम विणणे व स्टीलच्या अद्योग धंद्यासाठी प्रसिद्ध आहे. इथे विणलेल्या चादरी व जरीकिनारीची धोतरे यांची मागणी पूर्ण इ. भारतात असते. रेलम शहराच्या अंगरक्षकाप्रमाणे अमुष्क अगणत्या शिक्करय रोंगांमध्ये मेकाड हे पर्यटन स्थल बसलेले आहे. अमुष्क्यात सालचे मैदान भद्दीसारखे तापलेले असते, तेव्हा येथीलमध्ये फवरांची जरी भासते.

तीन यक्षिणी - तीन वर

राम आणि केवळ एका गावचे महिबारी होते असे नव्हे, तर दोघे एकमेकांचे शेजारीही होते.

राम खूप कष्टालू होता, तो अगदी मनापासून आपल्या शेतांची देखदेख करी आणि त्याचे म्हागून त्याला चांगले पीकही मिळे. खाऊन पितून वाचणार धान्य विकून त्याने एक छोटेसे कोलारु घराही बांधले होते. तो काटकतरीने राहत असे अन् साध्यसुध्या जीवनात संतुष्ट असे.

राजा मात्र त्याच्यापेक्षा अगदी निराळा होता. तसा तर तो काष्ठला घराकू करी अन् अलट बाहेरील अवहनरात खूप खर्च करी. परिणामतः तो कर्जबाजारी झाला. इतका की त्याला आपले शेताही विकून लागले. त्याची म्हातारी आई नेहमी आजारी असे. त्याची चाचको नेहमी त्याला

रामाबत असे अन् पावलोपावली त्याला दोमणे मारत राही. अशा प्रपारा राजाचे जीवन फार दुःखी आणि अव्यवस्थित असे. त्याचे कुटुंब रामच्या कुटुंबाच्या नेहमीच कमी करी. पण राम अन् त्याची पत्नी यांच्या मनात मात्र राजाच्या कुटुंबाबद्दल कसलीच कटुता नव्हती.

राम आणि राजा महिन्यातून एकदा बरोबरच शहरगावी जाऊन येत आणि महिनाभराच आवश्यक सामान घेऊन येत. दोघेही जंगलातून जाणाऱ्या छोटा गरस्यातून जाऊन त्याच रस्त्याने परत येत.

एके दिवशी ते दोघे शहरातून आपापल्या घेत्यातून चरतु घेऊन जंगलाच्या वाटेने परत येत होते. वाटेत बोलता बोलता चिन्ता व्यक्त करत राम राजाला म्हणाला, "आपल्या देशाच्या राणीच्या नुकत्याच झालेल्या मृत्युमुळे आपला

रामने प्रथम अुदयाचे नाव बेटा अुच्चारून म्हटले, "आमच्या देशावर ज्या शत्रुराजाने आक्रमणाची घोषणा दिली आहे, त्याचं मन परिवर्तित होऊन त्यानं आमच्या राजाशी हातमिलवणी करावी."

नंतर सन्ध्याचे नाव सान बेटा घेऊन तो म्हणाला, "आमच्या गावात अनिवृष्टीही बव्हंशी अन् कोरडा दुष्काळही पडू नये, आमचं गाव मेढमीच खुशाल अन् हिरंगार रहावं."

निशाचं नाव घेतल्यावर तो म्हणाला, "मला स्वतः कष्ट करून जितकं मिळेल, त्यातच माझं कुटुंब सुखी अन् संतुष्ट द्यावं."

रामची देशभक्ती, गावावरचं त्याचं प्रेम अन् व्यक्तिगत जीवन सत्यमार्गानं अन् सधेपणानं जगायचा त्याचा आदर्श पाहून तिथी यक्षकन्या

फार प्रभावित झाल्या. त्यांचा निरोप घेऊन सकाळ अुजाडता अुजाडता राम आपल्या गावी पोचला.

नो गायच्या सीमेंट धुसताच त्याने पाहिले की राजाचा एक दबंदीवाला दोल वाजवून ओरडून सांगत होता की, "एका हो एका! आनंदवार्ता ऐका! शत्रु राजाने समझोता केला आहे. आता युद्ध होणार नाही."

हे ऐकून रामला सुटका झाल्यासारखे वाटले. प्रसन्न मुद्रेने त्याने आपल्या अुचरटवाकर पाअल ठेवले, इतक्यात जरासुद्धा न वाअर टपटपू लागला, थरात पोचलाच त्याने अडाल्या बायकोला अंगठीच्या चमत्काराची गोष्ट सांगून म्हटलं कि शत्रु राजाशी हातमिलवणी अन् ल पाअस ॥ दोन्हीही अंगठीच्याच प्रतापाचं फल होय. ॥ नोटवतली अंगठी काढून तिच्या डेअन तो की सी मोठ्या आदराने अन् पूज्य भावने ठेवून दे. तिने आदराने अंगठी आपल्या कपाळाता लावून मन देववतात नेवून ठेवली.

रामचा आवाज ऐकतच पोचायला त्याला अुडीर का झाला हे विचाराता राजा त्याच्या भराकडेच घेत होता. सिद्धकीतूनच अंगठीबद्दलचा त्या दोघांमधला संवाद ऐकून नो तिथूनच परत फिरला, बायकोला गावी हकिक्कत सांगून राजा तिला म्हणाला, "करांही करून ती दिव्य अंगठी चोरून घेअून आलीस तर मीही त्या यक्षिणीकडून तीन वर मागून घेईन."

"एक वर माझ्यासाठी माग येय. किती दिवस मी लाटेलाच खिळून आहे." कण्हून छाटेवर

पडलेली राजाची आई त्याला म्हणाली.

"माझ्यासाठीही एक कानमं वर मागून घ्या." बायको बोलली.

"ठीक आहे, ठीक आहे. अगोदर ती अंगठी तर आण, राजा बायकोला म्हणाला. तिने आपल्या पसतातून दोन-चार फुलं तोडली अन् ती देण्याच्या मिषाने ती रामच्या घरी गेली.

रामच्या बायकोला आवाज देत राजाची बायको म्हणाली, "अग, आज शुक्रवार नं, म्हणून पूजेसाठी फुलं आणलीत मी."

"छान, ठेव ती देवघरात नेअून. मी आता स्वयंपाकात गुंतलेय." स्वयंपाकघरातूनच रामची बायको अुच बोलली.

राजाच्या बायकोने पुरं ठेवून त्याच बेटा अंगठी अुचमून लपवली. मराभरा आपल्या घरी गेली.

रामचे बोलणं ऐकल्याप्रमाणेच राजाने सर्व काही केनं त्यासाठी त्याच ठिकाणी, तोच महान दिसता, त्यात आत त्यासाठी तीन यक्षवाला दिसल्या. त्यांनी रामला विचारलेला प्रस्न राजासाठी विचारला.

"मी तर तीन वर मागायला आलो आहे." राजा अुतसदाखून बोलता, राजाची मनोवृत्ती आणि वीतण्यावरून यक्षिणींना रक्त गोष्ट पळून चुकली. तेव्हा त्यांच्यानली एकजण म्हणाली, "आम्ही तुला वर देअु, पण ती तांच्याची अंगठी आम्हाला कर."

"पण आम्हाला आमच्या घरीच आई अन् बायकोबरोबर वर मागायचे आहेत. वर घ्यायची प्रक्रिया अशीच ना, कि तुम्हा तिथीही नावं सात

सात बेटा: अुच्चारून वर मागायचा? वास तेचदंच सगळं, म्हणजे अंगठी परत देतो."

"हां. हां, तसंच!" तिथीही थरोबरच क्रांतीवा खिन्न आवाजान बोलल्या.

"बास, मी ज्यासाठी आलोय, ते पुरं झालंय." असे सांगून त्याने यक्षिणींना अंगठी परत दिली. अंगठी हानी आल्याबरोबर महारासह त्या यक्षिणी अडस्य झाल्या. तरीही राजा खुषच होता, कारण त्याला ठाअुंक असलेल्या वर देण्याच्या पद्धतीला यक्षिणींनी अनुमोदन दिले होतं. आता त्या असल्या काय, अन् नसल्या काय! राजाना त्याची पर्वा नव्हती.

मोठ्या प्रसन्न मुद्रेने तो चालू लागला. घरी आई अन् बायको आतुरतेनं त्याची वाट पहात होत्या. थरी पोचल्यावर सर्व काही त्या दोघींना

समजाऊन सांगितले. तिघांनीही एक एक करून यक्षिणींचं नाव घेऊन काय मागावं याचा विचार करतायला सुरुवात केली.

प्रथम आईनं शंभर वर्ष जगायची इच्छा व्यक्त केली. राबंदिवस आजारी असणाऱ्या सासूची सेवा करता करता सून बैतागली होती; म्हणून ती सासूला म्हणाली, "शंभर वर्ष आजारी राहून काय कराल? त्यापेक्षा असं म्हणा की जगेन तोपर्यंत प्रकृती ठणठणीत राहून चाखतीफिरती राहीन."

बास, असं बोलताबोलताच सासू ठणठणीत होऊन अुभी राहिली. बायको म्हणाली, "अरे, काय घडलं! मी नोका-चाकर, सोनं-चांदी अशी आठी औडवय मागणार होते. पण म्हातारीचं निरोगी आयुष्य मागून आपला घर माय हाबून बसले! हाय हाय!"

आगली रोगमुक्त आई पाहून राजा खुश झाला, पण बायकोला चिडलेली पाहून नाराज होऊन तो बोलला, "माझ्या धडधाकट आईला पाहून चिडलेस कशाला? त्यामुळे काय आपल्या बराबर आकाश कोराळेंस की काय? आपला शेजारी

राम करोडपती झाला, तर जीवनभर रडत ओरडत रहावील."

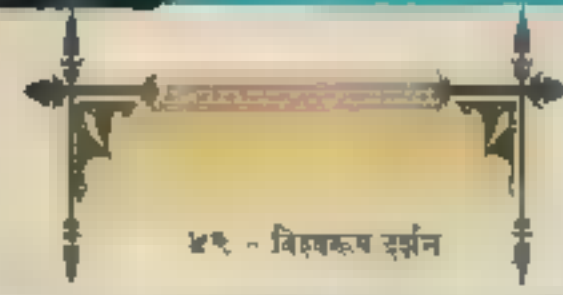
राजाचे हे बोलणे संपताच घराचे कौलार छप्पर करकळ ससले अन् भूकंपाप्रमाणे सारे घर कापू लागले. सर्वजण घाबरून जाऊन जीव वाचवण्यासाठी बाहेरच्या गल्लीत पोचले. अन् पहाता पहाता कौलार पडीक अवस्था प्राप्त झाली.

परंतु रामच्या जागी मात्र कित्येक मजल्यांची भव्य इमारत अुभी राहिली. हिऱ्या-मोत्यांच्या आभूषणांनी सारं घर भरून गेलं, रुपयांचे दीग लागले! राजाची बायको जळून रडू लागली.

स्वार्थ, घृणा ईर्ष्यामुळे राजा, त्याची बायको आई वारून फाही बोकळे तेच यक्षिणींचे वर घेऊन त्यांना घात साध ठरले. दुसऱ्यांचं वाटोळं इच्छिणाऱ्यांचं स्वतःचं वाटोळं होतं राजाने अनुभव घेतला असावा अन् पुन्हा नव आयुष्य सुरू करण्यासाठी कुटुंबासह तो कुठल्याशा दूरच्या गावी निघून गेला.

44 चांदेबा

महाभारत

परशुरामांच्या हितोपदेशानन्तर कथेची मुनींनीही दुर्योधनाला खूप समजावले. ते म्हणाले, "दुर्योधन, धर्मराजाशी तू करणं दे तुझ्या दृष्टीने सर्व प्रकारे हितचं होईल. यामुळे तुझीच शक्ती पावेल अन् तुम्ही दोघे मिळून संपूर्ण पृथ्वीवर निष्कण्टक राज्य करू शकाल. तूच तेवढा एकदा मर्यात शक्तिशाली आहेस. तूच भानगं म्हणजे तुझी चूफ आहे. स्पष्ट करण्यासाठी मी तुला मातलीची गोष्ट सांगतो."

देवेन्द्राचा सराफी मातली याची कन्या गुणकेशी ही अपूर्व सुंदरी होती. तिच्या सौन्दर्याला योग्य असा वर पृथ्वी आणि त्रैलोक्यातही कुठे नव्हता. मातली आपल्या

कन्येला घेऊन नागलोकात गेली. वाटेत त्याची नारदाशी भेट झाली.

वरणदेवाने दोघांचा स्वागत-सत्कार केल्यानन्तर मातलीचा अुद्देश जाणून त्यांना नागलोकात आणून बसवला. परवानगी दिली. खूप फिरत्यावर योग्यतीपुण्या पक्षा आतूनून तरुणाचा मातलीने आपल्या मुलीसाठी पसन्त केला. त्याचे नाव होते सुमुख.

"ता मुक्क गुणकेशीसाठी सर्वथा योग्य आहे. तेंव्हा करवही करून त्याला विवाहासाठी तयार करा," मातलीने नारदाला विनवले.

नारदाने सूमुखचं आजोबा (मातामह)

आर्यक यांच्याशी मातलीचा परिचय करून दिला अन् त्याची रांगितली. आर्यकला ऐकून आनन्द वाढला, पण आपली विचाराता प्रकट तो म्हणाला, "ऋषिचरा नुकतंच गरुडाने माझ्या मुलाला टाकलं अन् माझा नातू सुमुख यालाही पुढच्या माहेन्यात लावून टाकायची धमकी दिनेली आहे. यामुळे सध्या आम्ही भीतीग्रस्त आहोत. मग या विवाहाला आता रांगती कशी देऊ?"

हे ऐकून मातली काळजीत पडला. पुन्हा काही विचार करून तो म्हणाला, "महाशय! आपण आपल्या नातवाला माझ्या अन् नारदाच्या समवेत देवेन्द्राकडे पाठवा. आम्ही गरुडाचं काय करायचं ते पाहून घेऊ अन् सुमुखला मृत्यूच्या

तोंडातून वाचवून आणू आता हे काम तुम्ही आपल्यावर मोडून द्या."

आर्यकने मातलीचा प्रस्ताव केला. मातली व नारद सुमुखाला घेऊन देवेन्द्राजवळ पोचले. त्यावेळी देवेन्द्र विष्णूशी बोलत होते. मातलीने हविकत सांगून आपली इच्छा व्यक्त केली. मातलीचं भोवणे ऐकून विष्णू इन्डाला म्हणाला, "सुमुखला अमृत पावून देवांप्रमाणे अमर बनव. यामुळे मातली अन् नारद यांची इच्छा पूर्ण होईल."

पण तसे करून गरुडाचा क्रोध ओढवून ध्यायला देवेन्द्र तयार नव्हता. म्हणून तो विष्णूला म्हणाला, "तुम्ही स्वतःच आपल्या हातानं सुमुखला अमृत पाजा."

तेव्हा विष्णू पुन्हा इन्डाला म्हणाला, "तुम्ही तर त्रिलोकाचे अभिपती आहात. तुम्हाला मुण्णायं भय? अगदी निर्भय झेगून हे काम करून टाका."

देवेन्द्राने सुमुखला दीर्घायुषी तः बनवते, पण अमृत दिलं नाही. तरीही तात्कातिक भय न असल्यामुळे सुमुख मुण्णेशीही तय्यार व्हाऊन सुत्ताने सहू लागला.

गरुडाला जेव्हा सुमुखच्या दीर्घायुषी बनण्याची आणि विवाहाची बातमी मिळाली. तेव्हा रागावून इन्डाकडे जाऊन तो म्हणाला, "तू माझं भक्ष पळवून माझा केला आहेस. माझी शक्ती माहीत असूनही हे दुस्सहस तुझ्या हातून घडलं आहे. गरुड जेव्हा कुठाला शाय देतो, तेव्हा त्यामागे नक्कीच काही कारण असतं.

माझी परवानगी न विचारता तू आता जे कृत्य केला आहेस, माझी अक्षम्य अपराध मानतो. तुला याबद्दल मी नक्कीच शिक्षा करीन."

गरुडाच्या गर्वोत्तिवद्दल त्याला पटकारत विष्णू म्हणाला, "तू माझ्या समक्षच स्वतःबद्दल इतकं बरचढ बोलतो आहेस. वाहन असल्यामुळे बहुधा तुला गर्व झालेला आहे. पण खरं म्हणशील तर तू मला बाहून नेत नाहीस, तर मीच तुला याहत असतो. तू बाहू शकतोस असं समजत असशील, तर आता जरा माझ्या हाच्या हाताचं कजन पेटून बघ."

असे म्हणून विष्णूने हाथा हात गरुडाच्या पाठीवर ठेवला. भाराने गरुड स्वाती पडला अन् त्याचा जीव जाऊ लागला.

गरुडाचा गर्व नाहीसा झाला, अन् त्याने विष्णूची मागितली. आपल्या प्राणांचे दान देण्याबद्दल त्याला विनवते.

ही गोष्ट दुर्योधनाला सांगून कण्व म्हणाले, "दुर्योधन, तू जेव्हा युद्धक्षेत्रात पांडवांसमोर अुभा रहाशील, तेव्हा तुझी स्थिती त्या अभिमानी गरुडासारखीच होईल. आज तुझ्या रक्षणासाठी कृष्ण स्वतः तुझ्या दारी आला आहे. त्याचं सांगणं ऐकून स्वतःचा अन् आपल्या कुळाला सर्वनाशपावून वाचव."

कण्वाच्या सांगण्याचा अनुपास करत कर्णाकडे पाहून हसता अन् कण्वाकडे वळून म्हणाला, "मी करतं अन् काय करतं हे

अुत्तम प्रकार जाणतो. कुणाच्या सल्ल्याची मला मुळीच गरज नाहीय."

नंतर नारद दुर्योधनाला सांगू लागले. "दुर्योधन, हिताच्या गोष्टी सांगणारे जगान दुर्मिळ असतात. आपला हृष्ट सोडून यांच्या बोलाम्भाकडे लक्ष दे अन् आपलं हित साध. हृष्ट सर्वनाशाला कारण उरतो. अुदाहरणार्थ, विद्वामित्रविश्वय गालव यांची गोष्ट ऐकून घे. तोही तुझ्याच सारखा फार हड्डी होता."

विद्याग्रहणानन्तर आपल्या गुरूला गुरुदक्षिणा द्यायची इच्छा गालवाने व्यक्त केली. गुरूने 'गुरुदक्षिणा नको' असे म्हटले, तरीही तो हड्डाला पेटला.

अग्रसत्र होऊन तेव्हा विद्वामित्र म्हणाले,

"गुरुदक्षिणा म्हणून तुम्हाला हजेरा अर्पण कर एक एक कान काढता येतील असे आम्हाला शुभ्र घोडे मला आणून दे."

या मागणीमुळे गालव हादरलाचा त्याच्याजवळ धनही नव्हतं अन् असे अडक मिळण्याचे त्याचही त्याला ठाऊक नव्हतं त्याने भगवान विष्णूंचे स्मरण केले.

तेव्हा गरुड त्याच्यासमोर प्रकट होऊन म्हणाला, "भगवान विष्णूंनी मला आदेश दिलाच की मी तुला तुझ्या इच्छेनुसार हवे तिथे घेऊन जावं."

प्रसन्न होऊन गालव गरुडाच्या पाठीवर बसला अन् त्याला पुर्वेकडे जायची आज्ञा दिली. गरुड खूप वेगाने उडू लागला.

"आता आपला वेग कमी कर. इतक्या वेगामुळे मला काहीच दिसत नाहीय. विशेष प्रकारच्या घोड्यांचा मला शोध घ्यायचा आहे." गालव गरुडाला म्हणाले.

यावर गरुड दुय्यम नामक पर्यंताक उतरला तिथे शांदिनी नावाच्या तपस्विनीने त्यांचे स्वागत केले.

गालवाला सल्ला देत गरुड म्हणाला, "घोड्यांसाठी आधी तुला घनाची गरज आहे. नंतरच तू घोड्यांची शोधा करू शकशील, तेव्हा, म्हणशील तर मी तुला आपला मित्र प्रतिष्ठानपुरचा राजा वयाती याच्याकडे घेऊन आता. त्याच्याकडे तू घोड्यांसाठी का माग."

गालवच्या संमतीनंतर गरुड त्याला वयातीकडे घेऊन गेला.

गालवचे ऐकल्यावर वयाती म्हणाला, "मित्रा, पण आता तर माझ्याजवळ धन अस्तित्व नाही. तेव्हा ते तू तुला देऊ शकत नाही, पण आपली कन्या माधवी दिव्याशी तूला विवाह करून देऊ शकतो. तिच्या साहाय्याने तू घोडे मिळवू शकशील."

गालव माधवीला घेऊन आयोध्येच्या राजाकडे गेला व त्याला आपला वृत्तान्त सांगितला. राजा म्हणाला, "ही कन्या माधवी

सर्वगुणमय्यच आहे. ती मला दे अन् बदल्यात घोडे घेऊन जा. पण तुला हवेत तसे फक्त दोनशेच घोडे माझ्याकडे आहेत, ते तू घेऊन जा."

माधवीने आता गालवला असा दिला की, "अशाच प्रकारे इतर राजांकडे मला सोपवून तू बाकीचे घोडे मिळव."

माधवीकडून एक पुत्र प्राप्त झाला राजाने माधवीला गालवकडे सोपवले. यानंतर गालव काशी नरेश दिवोदासकडे गेला. त्याच्याकडेही एक काळा कानवाले दोनशेच घोडे होते. त्यानेही माधवीच्या बदल्यात घोडे दिले व तिच्याकडून पुत्रप्राप्ती झाल्यावर तिला गालवकडे परत दिले.

प्रकारे माधवीच्या मोजनगरचा राजा अुशीनरकडून तराजेंभ आणखी दोनशे मिळवले. अजूनही दोनशे घोडे कमीच होते. पण आता आणखी ते कुठे मिळू शकतील हे गालवला कळू शकत नाही. म्हणून झुलतेत्या प्रीत्याच्या बदल्यात विश्वामित्राला माधवीच सोपवली.

गालवने असेच केले.

ही गोष्ट सांगून नारद दुर्योधनाला म्हणाले, "इतके कष्ट करूनही गालव आपला हज पुरा करू शकला नाही. तेव्हा आता तू ही हजेरा सोडून दे. हितैषींचे बोलणे मान."

दुर्योधनावर कोणाच्याच सुपदेशाचा प्रभाव नाहीसे पाहून निराश झालेला धृतराष्ट्र श्रीकृष्णाला म्हणाला, "कृष्णा, जे काही घडलेय.

त्याच्याशी मी मुळीच सहमत नाहीय. दुर्योधनाला समजावण मला शक्य नाहीय. तू स्वतःच करून घे."

तेव्हा दुर्योधनाला संबोधित करत श्रीकृष्ण म्हणाला, "दुष्ट व्यक्ती करतात तसे करणं, तुझ्यासारख्या पुरुषाला योग्य नव्हे. काय ठीक आहे - हे तू जाणतोस, अचित - अनुचित तुला कळतं. युद्धामुळे सर्वांचाच सर्वनाश होतो. पांडवांचा पराक्रम त्यांच्याशी मिळून मिसळून राईनास सर्वांना प्रसन्नता वाटेन."

भीष्म व द्रोण यांनीही श्रीकृष्णाच्या म्हणण्याचे समर्थन केले.

विदुर दुर्योधनाला बोलला, "मला तुम्ही चिन्ता नाही वाटत. मला तर तुझे माता-पिता

गान्धारी अन् धृतराष्ट्र यांच्या भविष्याबाबत काळजी वाटतेच. तूला जन्म दिल्यामुळे ते बनत चाललेत."

धृतराष्ट्राने पुन्हा एकदा दुर्योधनाला समजवायला. "कृष्णाची मैत्री आपल्याला सर्व दृष्टींनी हितकर आहे. अशी संधी हातची घालवण्यात बुद्धिमानी नव्हे."

दुर्योधनाला कोणाचेच बोलणे आवडले नाही. तो कृष्णाला अडवून बोलला, "कृष्णा, सर्वजण पाह्या होण्यावरच मग त्या दोघांचे खापर फोडत आहेत. तूही पांडवांचीच री ओढत आहेस. त्यांचेच प्रतिनिधित्व करतो आहेस. तू दोन्ही पक्षांच्या बळ-पराक्रमांच्या बाबत विचार केलेला नाहीस. मला तर हेच कळत नाहीय, की मी जसं

काय पाप केलंय की सगळेच्या सगळे मलाच अपदेशामुक्त पाजत आहेत? स्वच्छेने घुत खेळते अन् अटीप्रमाणे त्यांनी भोगला. वात माझा काय दोष? पांडव का आमच्याशी युद्धाला भुभे राहिलेत? ते युद्ध करतील, तर क्षात्रधर्मानुसार आम्ही माघार घेणार नाही. पृथ्वीवरच्या राजांनाच काय, इन्द्राशीही युद्धाला डरणार नाही मी अजण होतो, तेंव्हा पांडवांना राज्य दितं मग होतं. पण आता मात्र जिवन्म असेपर्यंत अर्ध राज्यच काय, पण मुईच्या टोकावर मावेल इतकीही जमीन देणार नाही आता कोणी अपदेश करायचा करू नका."

एकदा शेंवटची तूचना म्हणून श्रीकृष्ण दुर्योधनाला, सांगू लागला, "तुझ्या इच्छेप्रमाणेच तुला शीरगती प्राप्त होईल. तू सर्व प्रकारे पांडवांशी कपट केलं. विरुद्ध कारस्थान केलंस; अन् म्हणतोयस की, तू करालंही पाप नाही केलंस! आज अर्धा अधिकार सायता तुझी तयारी नाहीय स्वतःच्याच हिताच्या गोष्टी ऐकत नाहीयस. जुवा ने पूर्ण तुझ्याकडून हिसकून घेतील."

श्रीकृष्णाचे बोलणे ऐकून चिडून दुर्योधन सभेतून अडून निघून गेला. त्याच्या पक्षाचे राजेही त्याच्या पाठोपाठ गेले.

तेंव्हा श्रीकृष्ण धृतराष्ट्राला म्हणाला, "महाराज, आपला वंश सर्वनाशापासून वाचवायचा असेल, तर दुर्योधन अन् त्याच्या

अनुयायांना कैद करून पांडवांच्या हवाती करी आणि त्याच्याशी तह करा."

कृष्णाच्या या बोलाण्याने धृतराष्ट्र भावला. त्याने गांधारीच्या द्वारे दुर्योधनाला तहाचा प्रस्ताव स्वीकारायचा संदेश पाठवला. पण दुर्योधनावर त्याचा काहीच परिणाम झाला नाही.

कृष्णाने दुर्योधन व त्याच्या मंत्र्यांना कैद करून पांडवांना सुपूर्त करायचा प्रस्ताव तांडव्याचे दुःशासनाला समजते, तेंव्हा तो दुर्योधनाला की इथे आपणच कैद करून ताब्यात का घेऊ नये? यामुळे पद्धतेच्या सापासारखी होईल पांडवांची।

सात्यकीला कारस्थानाची खबर मिळताच त्याने कृतवर्माला करून जमेत जाऊन कृष्णाला सूचना दिली की, कैद करायची योजना बनवली जात आहे धृतराष्ट्र अन् अन्य सभासदांनाही ती गोष्ट सांगितली.

धृतराष्ट्रने ताबडतोब दुर्योधनाला सभेत घेण्यासाठी निरोप पाठवला अन् या

कारस्थानाबद्दल त्याची चांगली कानबुधाळणी केली. विदुराने भरसभेत दुर्योधनाची निर्भत्सना केली.

श्रीकृष्ण आता दुर्योधनाला म्हणाला, "तुला काय वाटलं, की मी एकटा आहे? माझ्याबरोबर पांडवांची सेना, अंधकाचे वृष्टि योद्धे, आदित्य, रुद्र, ऋषी सर्वजण आहेत."

दुसऱ्याच क्षणी सर्वांना असे दिसले की, श्रीकृष्णाच्या दैदिष्यमान हृदयकेन्द्रापासून अग्निबळा निघत आहेत. त्याच्या मध्यावर सुध, बक्षस्थानी अकरा रुद्र, मुजांवर दिकपाल अन् तांडावर अग्नि विराजमान आहे।

अद्भुत व अलीकडक दृश्य पाहून सर्वांचे डोळे दिपले. दृष्टीपुढे त्यांना काहीच दिसना, त्यांचे यत्न शून्य. कृष्णाने द्रोण, भीष्म, विदुर व यांना दिव्य दृष्टी प्रदान केली त्यामुळे ते विस्वरूप दर्शन करू शकले.

श्रीकृष्णाने तेंव्हा धृतराष्ट्रालाही दिव्यदृष्टी प्रदान केली.

क्रमशः

लाकडी तलवार

पतंग स्थानिक सावकाराकडे कामाला होता. त्याच्या कामावर फार खूश होता. तो कधी कधी सावकाराच्या समस्यांच्या सोडवणुकीच्या मार्गाही शोधून असे. शहरात सावकाराचे धन तीन प्रतिस्पर्धीही होते. हे नेहमी सावकाराला खाली पाडावच्या असत. अशा विचित्र पतंगात पतंगच्या सल्ल्यांनी आजवर अद्भुत काम केले होते.

पतंगचे काम करणे त्याच्या आजीला मुळीच पसंत नव्हते. ती नेहमी म्हणत अगे की, सरकारी नोकरी चांगल्या दर्जाची असते, ती सुटायची भीतीही नसते, ती वारंवार त्याला अशेही म्हणे की सावकाराचा काय भरोसा! एकादा दिवशी तुझ्या सल्ल्याचा काही दुष्परिणाम झाला, तर कदाचित ते तुला नोकरीवरून काढून टाकतील, अन् मग दुःखी होऊन काय उपयोग? त्यामुळे ती पतंगच्या सारखी मागे लागत राहिली की, त्याने ताबडतोब

राजाकडे नोकरी मिळवण्याचा प्रयत्न करत होता. शेवटी नाइलाजाने विचारायला राजाकडे जायला निघाला.

पतंग राजाकडे नोकरी गेला. पण दिसायला किशोर-वयाचा दिसत असल्याने राजाने त्याला सैनिक नोकरी देता राजवाड्याच्या दरवाजावर रात्रीचा पहारेकरी म्हणून नेमले.

राजा कधी-कधी पहारेकऱ्यांच्या कामाची रवाना देखरेख करत असे. रात्री तो जेव्हा अस्तात देखरेखीला निघाला, तेव्हा पतंग राजवाड्याच्या दाराला टेकून झोपलेला दिसला. राजाने त्याला ओठवले नाही, पण हळूच त्याच्या म्यानातली नलवार भाज काढून घेतली.

पतंगने ओंठ ओपडले. तेव्हा म्यान रिकामे पाहून तो आचरून गेला. त्याला खान माहीत होते की, एका पहारेकऱ्याची तलवार हरवणं अर्थ काय होतो, त्याला मृत्यु-दंडही मिळू शकत

होता. दररोज सकाळी त्याला शस्त्रागारात तलवार जमा करावी लागे अन् त्यापूर्वी सर्व पहारेकऱ्यांबरोबर राजासमोर हजर व्हावे लागे. त्यामुळे सकाळपर्यंत कुठून तरी नलवार पैदा करण त्याला आवश्यक होतं. नाहीतर त्याची नोकरी जाण्याची शक्यता होती. अन् त्याबरोबरच राजाने दिलेली शिक्षा भोगायला असती.

या संकटक्षमशी पतंगला अचानक आपल्या सुतार दोस्त्याची अडवण झाली. त्याला सांगितले की, भावत-पळत जाऊन पतंगने आपली राम-कहाणी सांगितली. सुतार-मित्र म्हणाला, "मी नव जस्तान जस्तन लाकडी बनवून देऊ शकेन. त्यामुळे दिवसपुरतं तरी

टळू शकेल. पण शेवटी तर राजाच्या दयेनेच तुझे प्राण वाचू शकतील."

तत्काळ होण्यापूर्वी मित्राने पतंगला लाकडाची एक तलवार बनवून दिली. त्याची बाहेर दिसणारी मूठ तर खगोलीची दिसत होती.

प्रातःकाळी पतंगही इतर पहारेकऱ्यांबरोबर राजाच्या निरीक्षणासाठी ओळखत आभा राहिला.

नेहमी तर राजा या कामासाठी एकटीच येत असे पण त्या दिवशी राजाबरोबर सैनिकांच्या बंदोबस्तात एका कैद्यालाही आणले गेले होते.

कैद्याकडे निर्देश राजा पहारेकऱ्यांना म्हणाला, "हा राजद्रोही आहे आणि याला मृत्यूची शिक्षा सुनावली गेली आहे. माझी अर्दी इच्छा आहे की तुम्हापैकी एकाच्या हातून ती शिक्षा अंमलात आणली जावी."

इतके, बोलून सर्व पहारेकऱ्यांवेलून राजाने एक नजर फिरवली, पतंगवर राजाची नजर पडताच ती तिथेच थांबली.

"तू आपल्या तलवारीने पाचं डोंकं धडावेगळं कर," राजाने पतंगला आज्ञा दिली, पतंगचं हृदय भयाने जणू काही धडधडावचं थांबलं.

त्याच्याजवळची तलवार लाकडी असल्याने पतंग ती म्यानाबाहेर काढूही शकत नव्हता, कारण त्याच वेळी राजाला त्याच्या तलवारीची चोरी कळून चुकली असती, अन् कैलासजी त्यालाच मृत्युदंड मिळाला असता. त्याला असे वाटले की, कैलास गव्हे, तर आपल्यालाच डोंकं अखवायची शिक्षा देत आटे.

आता त्याने एकदम धैर्याने काम केले. साहस एकत्र करून तो म्हणाला, "महाराज, कृपा करून हे काम आपण दुराच्या कुणावर ठोपवा. निराश्र माणसावर हात अुचतणं भला नाही जमायचं."

"तू माझी आज्ञा मोडत आदेश, माहीत आहे? यासाठी तुलाही मृत्युदंड मिळू शकतो?"

राजा क्रोधाने म्हणाला.

घाबरून आता पतंगने डोळे मिटले अन् हात जोडून विनयणी करत तो म्हणाला, "माते भवानी! माझ्या हातून आता जर पाप होणार असेल, तर माझी तलवार लाकडाची बनव अन् पाप करण्यातून वाचव मला!" इतके बोलून त्याने झटकन म्यानातून तलवार अुपसली, ती तर खरंच लाकडाची बनली होती!

पहारेकऱ्यांना एका बाजूला तर हसू आले अन् तेव्हाच दुसरीकडे आश्चर्यही वाटले की तलवार खरोखरीच लाकडाची कशी झाली?

राजालाही आपले आपलेना! संकटातून वाचण्यासाठी पतंगने एका रात्रीत एक लाकडी तलवारीची व्यवस्था केली, इतकेच नव्हे आपली लाचारी अनुकूल परिस्थितीत बदलण्याचा हजारजबाबीपणाही दाखवला.

राजाने त्याला माफ केले, नव्हे, त्याला स्वतःचा अंगरक्षकही नेमला, पतंगच्या आजीला ही सुवार्ता मिळाली, नेन्हा तिच्या आनंदाला पारावार अुल्ला नाही.

स्वप्न की सत्य

राम, कृष्ण आणि भीम या एकाच नावात रहाणाऱ्या तीन युवकांची एकच समस्या होती.

रामला गौरी नावाच्या मुलीशी विवाह करायचा होता, पण गौरीची मुले तिचे आईबाप या विवाहाला तयार नव्हते.

कृष्ण चांगला बुद्धिमान अन् सुन्दर युवक होता, आपला भालक नजयती याच्या एकुलत्या एक मुलीशी विवाह करायची त्याची इच्छा होती. पुलगी ग्वातीही कृष्णाशीच विवाह करू इच्छित होती. गजपतीची तर अशी अट होती की, रोज शंभर रुपये कमवून आपणाऱ्या तरुणाशीच मुलीचं लग्न लावून देणार. कृष्णाला तर हे अगदीच होते.

भीम अन् कमला यांचं एकमेकांवर प्रेम होते. पण कमलाच्या मातापित्यांना एक घरजावई हवा होता. भीमला तर ते नव्हतं, कारण त्याचे आईबाप वृद्ध होते अन्

भीमशायर त्यांची काळजी घेणारं कोणीही नव्हतं.

एके दिवशी तिथेही अचानक एका ठिकाणी भेटले. तिघांनीही आपापली समस्या एकमेकांना सांगितली. तिघे एकमेकांशी चराच नेळ चर्चा करत राहिले. शेवटी या निर्णयावर आले की मुलतः पैसेच फार कमी आहेत. तिघांजवळ पुरेसे पैसे असते, तर तिघांच्याही इच्छा पूर्ण झाल्या असत्या, धन युक्तीचा विचार करता करता शेवटी ते अशा निर्णयावर आले की, पैसे मिळवणं हे आपल्या अकलेपतिकडचं आहे! त्यामुळे तिघांनीही आपा जात्महत्या करायचे ठरवले.

एका रात्री ते रायच्या सीमेवरल्या टेकडीच्या शिखरावर अुभे राहिले अन् तिथून अुडी मारण्यापूर्वी डोळे मिटून प्रार्थना करू

सांगले, "हे परमेश्वर! पुढल्या जन्मी आम्हाला धनवान बनव."

प्रार्थनेनंतर आता ते अडखी गारपार, इतक्यात त्यांना एक गंभीर आवाज ऐकू आला, "धांसा, धांसा! नाहीतर भयंकर परिणाम होईल!"

मागे वळून पाहिले, तर तिथे एक महात्मा अगुमे असलेले त्यांना दिसले. काहीही न विचारताच ते म्हणाले, "जीवन हा परमेश्वराचा एक अमोल वर आहे. अडचणीमुळे ते असं अकरमात संयवर्ण पाप आहे. त्यामुळे अडचण तर दूर नाहीच, अजून अडचणीत आपण अधिकच गुंतत जातो. आत्मवृत्त्येनंतर नरकालया घोर यातना सहन कराव्या लागतात. यातनांना कंटाळून पुन्हा आत्महत्या कराल तर

साहूनही निकृष्ट जीवन पटलात पडेल, ते माळ अन्तहीन नरकासारखंच असेल. जीवनातल्या अडचणींचं अन्तर जीवनातच मिळेल, मृत्यूने नव्हे."

महात्म्याच्या बोलण्यामुळे प्रथम ते घबराले, पण नंतर त्यांना शान्त वाटले. त्यांना वाटले की मोठं करण्यापासून आपण वाचलो आहोत. आता त्यांना जीवनात काही नवी राहिलेली नव्हती. म्हणून ते महात्म्याला म्हणाले, "महात्मा, आपण आम्हाला मरणापासून वाचवले आहात, पण आता जीवनात आम्हाला काही रस असलेला नाहीय. आता सांगा, आम्ही काय करावं?"

"तुम्ही सर्वजण स्वतःकडून तर मेलेलेच आहात. तें जीवनावर तुमचा काही अधिकार राहिलेला नाही. देवानच तुमचं रक्षण केलेलं आहे. म्हणून तुमचं अस्तित्व आयुष्य त्याचाच अर्पण करा. अन् त्याच्याचसाठी जगा. जीवनाचा भास भार, आपल्या समक्या त्या परम प्रभूला सांगा अन् घरी जा. तुमचं कल्याण होईल." असे सांगून महात्मा तेथून अदृश्य झाले.

ते तिघेही काही विचार न करता एका दिशेला चालू लागले. रस्त्यात त्यांना एक धडाकडा माणूस दिसला. त्याच्या मिश्रा झुककडा होत्या त्याने या तिघांना निरखून पाहिले अन् त्यांची काहाणी ऐकून तो जोरजोराने हसू लागला.

"चला माझ्याबरोबर. मी तुम्हा सर्वांना

जीवन जगायची नवी तऱ्हा शिकवीन. आयुष्यात जे ते सर्व तुम्हाला मिळेल-धन-दौलत, कीर्ती, सौ."

तिघेही त्याच्या मागे-मागे चालू लागले.

आपल्या घरी नेअून मिशीवाल्याने त्यांना व्यायना पाणी दिले. ते व्यायल्याबरोबर तिघेही वेदबुद्ध होअून पडले - जसे काही गाढ शोपेत आहेत.

वेशुद्धावरथेत राहता स्वप्न पडले की. गौरीशी विवाह झालेला आहे अन् आपण सुखात आहोत.

कृष्णने पाहिले की राजपतीने आपल्या मुर्तीचं नावून देअून आपल्याला घरजायर्ष करून घेतलंय. आपण स्वतःच त्या मातक बनलोय.

भीमला दिसले की आईयड्यांना विरोध करून कमलाने आपल्याशी केनय अन् ती सारू-साराण्यांची सेवा करत आहे - जणू त्यांची मुतगीच!

तिघे झुडीत आल्यावर फारच प्रसन्न होते. एक तुष्टता अन् शृंती त्यांना वाटत होती. आपल्या इच्छा खरोखरच पूर्ण झाल्या आहेत अन् आपले अनुभव काल्पनिक नसून, खरेच आहेत असे त्यांना वाटत होते. तिघांनीही आपापले अनुभव एकमेकांना सांगितले.

इतक्यात मिश्यावाल्याने वेअून म्हटले, "मी तुम्हाला थोडं औषध मिसळून पाणी दिलं होतं. त्यामुळेच तुम्हाला ती स्वप्ने दिसली. हे औषध मादक फुलांपासून-अफूच्या फुलांपासून - बनवलं जातं. इथे या फुलांची

एक वाण आहे. त्यात काम करण्यासाठी काही पुवकांची जखी आहे. तुम्ही सर्वजण इथे काम करू शकाल. त्याबद्दल्यात प्रत्येकाला दरमहा एकेक नासप रुपये मिळतील, अन् रोज ते औषधही घ्यायला मिळेल."

ऐकून तिघांच्या आनन्दाला पारावार असला नाही. ते बागेत काम करायला तयार झाले. मिशिवाना त्यांना अफूच्या बागेत घेअून गेला.

पण नुकते कुठे ते बागेत पोचले होते अन् एक काळा नाग कृष्णांना डगमला!

"इथे जवळच एक महात्मा ल्हानात. याला नवकर त्यांच्याकडे घेअून जा. अन्य कुठेही अफूचा होअू शकणार नाही." असे म्हणून मिशियाच्याने राम आणि भीमला महात्माच्या

आश्रमाची वाट सांगितली, पण तो मात्र बरोबर गेला नाही.

महात्माकडे जाताना वाटेतच कृष्ण बेशुद्ध झाला. तीन दिवसांपूर्वी आपल्याला आत्महत्येपासून पगवून करणाऱ्या त्याच महात्म्याला आश्रमात पाहून राम अन भीमला आश्चर्य वाटले अन् महात्म्यालाही त्यांना पाहून आश्चर्य वाटले. त्यांनी विचारले, "मुलांनो, मी तुम्हाला आवागत्या घरी जायला सांगितलं होतं. मग इथं कसे आलात? मला असं वाटतंय की, तुम्ही सर्वजण पुन्हा वाट चुकला आहात."

रात्री महात्म्याचा निरोप घेताना राम अन भीमने मधल्या काळातल्या साऱ्या घटना त्याला सांगितल्या. महात्म्याने प्रथम एक औषध कृष्णच्या नाकाशी धरलं. या वासाने कृष्ण

सुडीवर येऊन अदून बसला. मग तिघांनाही तो म्हणाला, "तिघांना भूक लागली असेल तर बोला बरे काय हवं खायला तुम्हाला? ज्या पदार्थाची इच्छा असेल, त्याचं नाव निसंकोच सांगा - मग तो कितीही दुर्मिळ असो."

पेकून तिघांनी एकमेकांकडे पाहिले अन नंतर आपापल्या आवडीचं जेवण सांगितलं. महात्म्याने तिघांच्याही कपाळांला आपल्या बोटांनी स्पर्श केला. त्याबरोबर तिघेही अचेत झाले! अचेतावस्थेत त्यांना दिसते की तिघे आवागत्या आवडीची मिष्टान्न खात आहेत! जेवण झाल्यावर तिघेही आपोआप सुडीवर आले.

तिघांनाही हेरु अन केळं देऊन महात्मा म्हणाला, "शांतगती फळं सांभून टाका. कारण माझ्याजवळ तुम्हाला देण्यासारखं दुसरं काहीच नाहीय. खरी तृप्ती तुम्हाला कशापासून मिळाली? सांगा - स्वप्नातल्या आवडीच्या पकानांनी, की वा खऱ्याखुऱ्या कैल्यानं अन पैरुन?"

तिघांही दोन-दोन दिवसांचे अपात्री होले स्वप्नातली काल्पनिक पकानं खाऊन त्यांची भूक जास्तच खबळली होती, पण केळं अन हेरु खाऊन त्यांची भूक भागली होती. तिघांनाही स्वप्न अन रातच पातला फरक कळून चुकला.

राम महात्म्याला म्हणाला, "महात्मा! भुकेपासून तृप्ती अन मोजक्याच आनंद तर आम्हाला या साऱ्या फळांनीच दिला. काल्पनिक पकानांनी तर भूक जास्तच तीव्र झाली."

"एकदम बरोबर! आम्हालाही तसेच वाटलं."

कृष्ण अन भीमही म्हणाले.

"बरोबर! माझ्या अन वास्तविक जीवनात - मग ते कितीही साधं-सुधं असो - जगण्या-चा खरा आनंद लपलेला असतो. खोड्या जगाची कल्पना फसवणूक अन धोकाच असते. तो म्हणजे वाळवंटातल्या पाण्याप्रमाणे केवळ आभास असतो, खरं पाणी नव्हे - मृगजळ असतं."

जीवनातून निराश होऊन आत्महत्ये करणं अन अकास्तविक व खोड्या आनंदासमंग धावणं - हे दोन्ही म्हणजे खऱ्या मार्गापासून चुकणं होय. तुम्ही तिघेही दुसऱ्या मार्गाच्या झाल्या. खोड्या कल्पनेच्या जाल्यात अडकवणाऱ्या कासेपानध्याच्या जाल्यात अडकला आहात. तुमच्यातल्या निराश तरुणांना मादक पदार्थांचे व्यापारी खोड्या जगाच्या अवास्तविक आकर्षणाचा मोह दाखवून त्यांना अन्तर्हीन नरकवातना मोगायला लावताना, तुम्ही सर्वजण अशाच एका मिश्याळाच्या तरक-दुताच्या जाल्यात अडकलात. एका नरकानून सुटून दुसऱ्या त्याहीपेक्षा मर्यादक नरकाच्या

वाटेवर चालू लागलात." त्यांना अपदेश करत महात्मा बोलला.

तिघं एकमेकांकडे पाहून बोलू लागले. "महात्मा! आपण पुन्हा एकदा आम्हाला मृत्यूपासून वाचवलं! खरोखर, दुसऱ्यांदाही आम्ही खरी वाट चुकलो - आगीनून अदून पुण्याच्या पळलो! आना आमचं डोळे अंधडले आहेत. आमच्या आता लक्षान आनंदा की, वास्तव जीवनातला नहानसा आनंदाही, काल्पनिक जीवनातल्या स्वर्गाच्या मोठ्या कायनेपेक्षाही फार श्रेष्ठ आहे. देवानं आम्हाला जितकं दिलंय, त्यातच आता आम्ही संतुष्ट राहू अन आखेवं आपुण त्याचीच ठेव घालून त्याच्या इच्छेप्रमाणे जगू."

"परम प्रभु, आपल्या मुलांकडून अशाच संकल्पाची आज्ञा वाळगेली." इतलं बरलं महात्म्याने म्हटलं "देवा, मार्ग दाखव."

तिघांनी जोडून महात्म्याला प्रणाम केले अन आपापल्या घरांकडे बळले. पूर्व दिशेला लालिमा अतुरक लागला होना आणि सफ़ाळ होणार होती.

शोध, सांगा, नि जिंका !

या अकाद प्रकाशित समवेत्या प्रसंगानीची। उत्तरे पुढील
अकाद दिती जालील तोंदपैत 'भारताचा शोध प्रस्नोत्तरी',
चंदामामा मिल्कीज, बटपळणी, चेन्नई - ६०० ०२६ या पत्त्यावर
आपली उत्तरे अवश्य पाठवा. 'पातु' या स्वर्णत भाग छेप्यालगी कांही मोटो
तुम्ही फायला हवा.

चंदोबाच्या मागल्या प्रसिद्ध ज्ञानेती कांही घचने, अवतरेने विजत पुनः
याकडे नीत. त्यापैकी तुम्हाला योणती जायते आवजली व कडे सपष्टरी ६ पानाचा प्रमाक
देउन तुम्हा शोध शब्दांत सांगा. तुम्हा 'शाब्दिक विज्ञान पाठक मॉडेफिकुम, तुम्हा प्रवेशिका प्रमाणित
बारा, त्याचे तुम्हा नम, सही, वय, वर्ग, विद्यालय (विद्यार्थी असाल तर) व संपूर्ण पत्ता लिहून मरीत
लावा.

पहिले बर्हीस : रु. १०००/-

दुसरे बर्हीस : रु. ५००/-

आणि
सांग उल्लेखनार्थ बर्हीस
प्रत्येकी रु. ५००/-

भारताचा शोध प्रस्नोत्तरी :

एक चांदळी मज होती. एकभूस व चित्तल याहुळे अयादमस्तक लळयळेत्या
एक नरुणाने नदीकिन्याथरीन एक घराचा भागीन दळ्या हा हाहायला
हानाम दिता घेतलेंका एका तळ्याने हा उघडले "हाहा, नाथ" या
भयाक राधी जोतने सहजगती नदी हा घराचा भागचा बाबांच्याथरी
गोण्याची काय जळी होती?" ती म्हणाली.

"तुम्हाथाचून एक पळयळी हाणें मना अमान

शोध" तरुण सुत्तरला.

"माझ्यावरीत प्रेम आणि अधर्षणाचा अर्धा अर्धा जरी प्रभुकरत असता,
तर काम केलें सानें अरितो" अुहाला टाकत ती पुढपुढली.

त्या हलीय युवकाच्या जेज्जान एका मोठ्या पविर्नयची
गुरुवत शाही, तो ईश्वरमतीकडे बळला अग काळंतपाने
फार मोठा संत बनला.

या घटनेशी जैन धर्मीचा संबंध आहे. ते कोणे
कोण?

जान्ती दिलेल्या पीराकि
धर्मीने एकमेकांशी कोण
नले आहे?

चांदोबा : भाषा अनेक : परम्परा एक

चांदोबा

१. आयुर्विज्ञानवरील पहिली भारतीय रचना कोणती?
तिचे लेखक कोण? लेखक कोणाच्या काळात होऊन गेला?
२. १११
३. इतिहासावरील पहिली भारतीय रचना कोणती?
तिचे लेखक कोण? ते कोणाच्या शासकीय होऊन गेले?
४. प्रमाक-शास्त्र, राजनीति-विज्ञान व म्याय यावरील

पहिली भारतीय कृति कोणती आहे? तिचे लेखक कोण? ते कोणाच्या काळात होऊन गेले?

५. मोठ्या कृतिवरील पहिली भारतीय कृति कोणती? तिचे लेखक कोण? ते कोणाच्या काळात होऊन गेले?

हे लक्षात
असू या !

जरी :

१. चंदामामा इंडिया लि., मिंटाम अभिरात्रीगर्भज हीड्या
लि., इमिडिप्रीतद मिडिया व इंडिगनेत्या इंग्रजीजचे
कर्मचारी चिन्हा त्याचे नातेवाईक. जिना गरजारी यांना
या स्पर्धेत पाग घेता येणार नाही.

२. पहिल्याचा निर्णय आनिम सहान व त्याचावरील योणतारी पळयवता
केला जाणार नाही.

३. याबाबत सपष्टावताच्या प्रवेशिका १२ उघडल्या जातील.

४. मे २००० च्या 'चांदोबा' मध्ये स्पर्धेचा निकाल जाहीर केला जाईल

५. प्रवेशिका आमच्याकडे २९ फेब्रुवारी २००० पर्यंत
पांचल्या पाहिजेत.

अ. अभिसन्	-	बलराम
ब. अराधन	-	प्रभुम्न
क. यदोक्त	-	सिधुपाल
ड. कीचक	-	परीक्षित
ई. कर्म	-	सुभद्रा

भारत ।

तेंव्हा व आता

चेन्नै : पाचव्या वेदाचे जन्मस्थान

तमिळनाडूची राजधानी चेन्नै हे नाव नुकतेच प्रचारात आले असले, तरी ते एक विस्मृतीत गेलेले जुनेच नाव आहे. शहराचे नाव मद्रास होते. अनेक त्याही श्राद्धी मद्रासपदम्.

पण चेन्नै अन् मद्रास ही नावे तरी अस्तित्वात कशी आली?

चेन्नै ॥ बहुधा चित्र केशवनवरून आलेले नाव असावे, चित्र केशवन या देवाचे एक जुने मंदीर समुद्रकिनारी होते. ईस्ट इंडिया कंपनीने १६ मोडून त्या जागी किष्ठा बांधला. दुसरी एक समजूत अशी आहे की इथे ब्रिटीश ठाण्याची स्थापना करणाऱ्या फ्रान्सिस डे याने नाइक दमरुना वेंकट रम्पा

याच्याकडून जागा विकत घेतली. मुख्य वेंकटरम्पाने अठरा शतकी की १७७० जागेचे १७७० आपल्या पित्याच्या नावाचे - चेंतम्पा नाईक-ठेबाचे; म्हणून १७७० चेन्नै झाले.

१७७० मद्रास या नावाचे काय? ते पुतलमान स्कूल - मदरसा - म्हणून मद्रास झाले का? मुस्लिम समाजाचा नेता मदरासन - याच्या नावावरून 'मद्रास' नाव झाले का? एका प्रभावशाली पोर्तुगीज कुटुंबाच्या मदरा या नावावरून झाले का? १७७० काहीच ठाऊक नाही.

दिल्ली वानगर्सी, मदुरा किंवा कांचीपुरम्, यांच्याशी तुलना केली ॥ चेन्नै शहर वयाने लहान असेल, पण तरीही ते एक स्मरणीय प्राचीन स्थान आहे. जवळ जवळ दोन हजार वर्षांपूर्वी, बरोबर सांगायचे म्हणजे मैसूरपुरा निरुवल्लुक्क म्हान असत. त्यांनी तेथे नमिळमथे बुद्धि व सूक्ष्म ज्ञान प्रकट करणाऱ्या तिरुकुरळची रचना केली. या ग्रंथात कधीकधी 'पाचवा वेद' असेही म्हणतात.

तिरुवल्लुक्क हा एक संत-कवी म्हणता, तो पाचव्या वेदाचा जन्मस्थान आहे. त्याच्याकडून जागा विकत घेतली. मुख्य वेंकटरम्पाने अठरा शतकी की १७७० जागेचे १७७० आपल्या पित्याच्या नावाचे - चेंतम्पा नाईक-ठेबाचे; म्हणून १७७० चेन्नै झाले.

१७७० मद्रास या नावाचे काय? ते पुतलमान स्कूल - मदरसा - म्हणून मद्रास झाले का? मुस्लिम समाजाचा नेता मदरासन - याच्या नावावरून 'मद्रास' नाव झाले का? एका प्रभावशाली पोर्तुगीज कुटुंबाच्या मदरा या नावावरून झाले का? १७७० काहीच ठाऊक नाही.

तिरुवल्लुक्क हा एक संत-कवी म्हणता, तो पाचव्या वेदाचा जन्मस्थान आहे.

त्याची पत्नी वासुकी हिना काही चमत्कारी शक्ती असत होत्या. एकदा वासुकी विहिरीतून पाणी काढत असताना, नवऱ्याने हाक मारल्यावरून, बादलीचा दोन सोडून देऊन तशीच भरकन तिरुवल्लुरसमोर हजार झाली. एक पाहुणा विहिरीजवळ गेला. १७७० विहिरीतल्या पाण्याच्या पानळीपासून अर्ध्या अंतगळ करून्ना ही आधार नसलेली ती बादली तशीच लोबन असलेली पाहून तो आश्चर्यचकित झाला.

येथे लिन्ताचा दिव्य ख्रिस्तगणनेच्या पहिल्या शतकात भारतात येऊन शेवटी मद्रासना पांचव्या आणि शहरासमोरील एका टेकडीवर तो ख्रिस्तवादी झाला. त्या टेकडीला 'सेंट थॉमस' असे नाव पडले. १७७० स्मृत्यर्थ असणारे दुसरे स्मारक म्हणजे सेंट थॉमस कैथेड्रल. इथे त्याला प्रथम पुरणाय आले.

१७ व्या शतकात चेन्नै हे ब्रिटीश ईस्ट इंडिया कंपनीचे व्यापारी केंद्र १७७० सुरुवातीला इंग्रज गाणारे समुद्रोत्तरी गवताच्या शोषका बांधून गहल १७७०. लवकरच नेथे प्रसिद्ध सेंट जॉर्ज फोर्ट हे स्मारक बांधले गेले.

अहम मैसूरपुराचे कापालेश्वर व त्रिपलिके नच्या पार्थसारथी थालारुच्या मंदिरांमुळे प्रसिद्ध आहे.

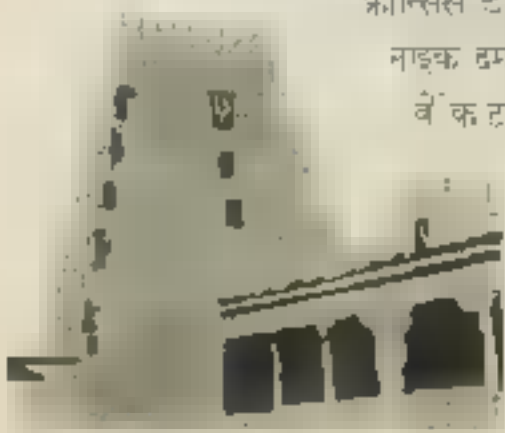
मार्च २०००

चेन्नैच्या एक भाग आधार हे अंतरराष्ट्रीय थिऑसॉफिकल सोसायटीचे प्रमुख १७७० आहे. १७७० स्थान ध्यान व अभ्यास करण्यासाठी आदर्श असे आहे.

आजचे आधुनिक १७७० हे १७७० (नॉक्सरुच्या १७७० १७० लाख) आत्मपश्यब्दा गुन्या व नवीन ग्रेषणीय स्थळांसाठी प्रसिद्ध आहे. नव्यापैकी एक आहे - जन्मजात कलाकारांनी मोडलेल्या, त्यांच्या कृतीचे प्रदर्शन असणारे बोलामंडल आर्टिस्ट्स व्हिलेज. तिथून फार दूर नसलेले, अन् समुद्रावर असणारे महाबलिपुरम् किंवा मामल्लपुरम् १७० ही आणखी एक. अलेंड दगडातून बनवलेल्या शिल्पांचे आणि स्मारकांचे ते आगारच आहे.

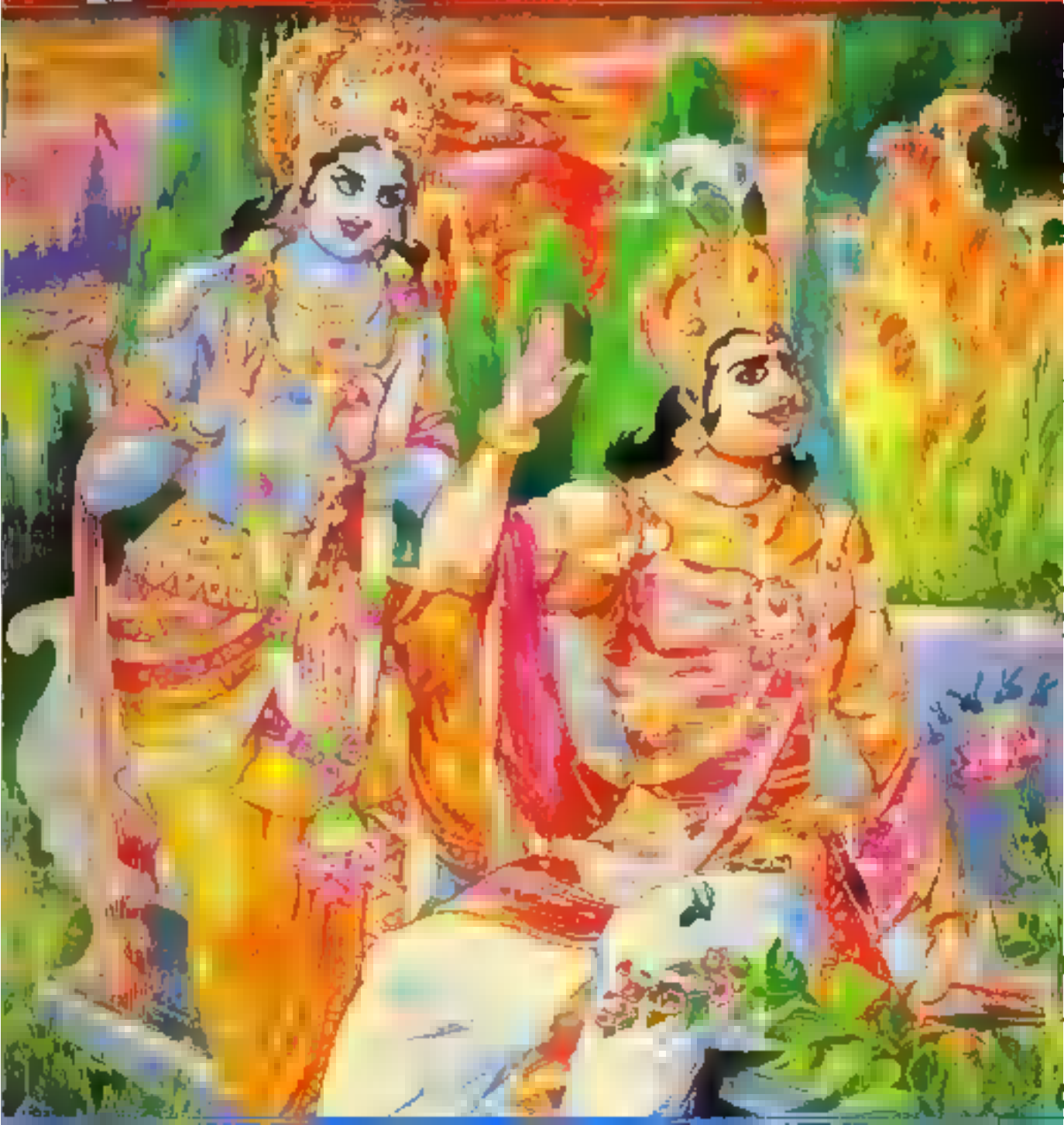
चेन्नैमध्ये अनेक विश्वविद्यालये, उत्तम प्रकारे राखलेली जुघाने, एक मोठे पुणवस्तुसंग्रहालय, एक अंतरदेशीय ग्रंथालय आणि प्राणिसंग्रहालये आहेत. इथे एक फिल्म इंडस्ट्रीही आहे. दक्षिण भारतातले हे सर्वात मोठे शहर होय.

65

चांदोबा

स्वास बातम्या

कॅनडाने मार्गदर्शन केले

मागेच्या वेळी आपणत्या मॉगितले होते की, एक सिगरेट ओढायामुळे माणसाचे आयुष्य ११ मिनिटांनी पटते. कॅनडाचा असा प्रस्ताव आहे की, ते सिगरेटच्या प्रत्येक पाकिटावर कॅन्सरपीडित कुस्कुसे व रोगमुक्त चेहऱ्यांचे रंगित चित्र छापवता सिगरेट कंपन्यांना भाग पाडतील. यामुळे नव्याने स्थापन करू पहाणाऱ्यां दहशत

बरेल. इतर देशांनी असेच करणार आहेत. पण अशा चिन्तात्मक धमक्यांची तरी प्रतीक्षा का करावी? अत्यंत आत्तापासूनच धूमपान करणाऱ्यांना निरुत्साहित करायला आरम्भ करू नये?

आणखी एका अधिकाऱ्याने वाद दाखवली

मध्यप्रदेशाच्या भोपाळ शहरात असणाऱ्या जयप्रकाश हॉस्पिटलमध्ये एक दिवशी रक्ताळी-सकाळी सूर्याचा प्रकाश चमकू लागला होता-डॉक्टरांवर, टोव्यांवर, इमारतींवर, वाहनांवर-आणि परिसरात जमलेल्या खाणीच्या ढिगाऱ्यावरही !

परंतु ही दोन माणसे (एक पुरुष व एक स्त्री) कोण होती? ती तेथे झालू मारत होती. ती मेहतरांसमोरी तर

दिरात नव्हती!

ते होते प्रशासक प्रशासन अॅकडेमीचे निदेशक श्री.पद्मश्रीर सिंह (एक बॉस आर.ए.एस.अधिकारी) व त्यांची धर्मपत्नी!

प्रशासनाधीनी त्यांना मदत केली, अन् बॉम्बेझोनें ही! सेन दिवस जमलेला कबिरा व धाणीचा वीग पहाता पहाता अरुप्य साता.

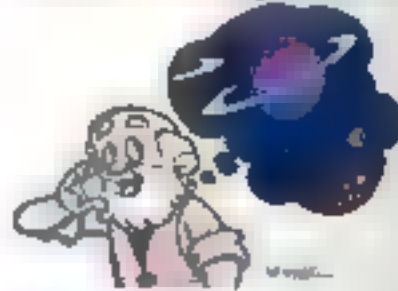
सतोसरच! वी कामं आणत स्वतः करू शकलो.

त्यासाठी दुसऱ्यांची मदत न पाहिती! कधी मेलू शकते, आयुष्यकाल देशावर व देशावरील प्रेम किनाऱ्याची! या गुणांचा

पुन्हा एकदा विंग बैंगव्या क्षणी

अमेरिकेच्या एका राष्ट्रीय प्रयोगशाळेत एक

सूक्ष्मआरसा (मायक्रोमिर) निर्माण केला आहे. आपल्या अत्यंत संवेदनशील प्रवाहीच्या मदतीने तो इल्युमिनाच्या निर्मितीच्या वेळी विंग बैंगव्या रंगीटामुळे निर्माण झालेले सूक्ष्मालीचे ग्रह ग्रहण करेल अशी आशा व्यक्त केली जात आहे.

चांदोना

वाचकांच्या

भनातील विचार

गेल्या वर्षी डिसेंबर महिन्यात 'चांदोना' पुन्हा सुरू झाल्यानंतराचा हा पाचवा अंक तुमच्या हाती येत आहे. आमची पूर्ण खात्री आहे की मध्यचे 'चांदोना' अंक तुमच्या आयुष्यात असतील. तुम्ही पाहिले असतील की, गेल्या ५० वर्षांपेक्षाही अधिक वर्षांपर्यंत हे मासिक ज्या विविध सुगंधावर प्रसिद्ध होते, तो याने आजही कायम ठेवला आहे. एण त्याचवेळी याच्या विविध लुप बदल व

त्याचे रूप, त्या विविध चित्रणातही परंपरा सुधारणा केल्या गेल्या आहेत. याच्या अत्यंत प्रवाहाच्या कागदाबद्दल तर बहुधा आपल्या काही मागायची आवश्यकता प्रत्येक अंका त्याच्या मागील अंकापेक्षा जास्त रंगवण्याकरिता केला आहे. निरसंशय गेल्या शंभर दिवसात वाचकांकडून आलेल्या पत्रांवरून आरे शिवा शिवा आहे की, या सुधारणा त्याच्या भवमान आलेल्या आहेत. पण तरीही अमडाता आपली वन्ही धांबवाकची इच्छा नाहीम; अतः असे वाटतेच की, आमचे या मासिकाने आपली जे मर्यादित दानेले पाहू शकिले आहेत, अन् त्या बदली जे स्तंभ पत्रे अने त्यांना वाहत असले - याबद्दलचे त्यांचे विचार भवनात येतून आपली काही सुधारणा करावी आहे. आहे की, तुम्ही आपले विचार पत्रेकडे पाहिले प्रकट करता. आपली इच्छा आहे की, तुम्हाला प्रत्येकाने खालील प्रश्नांची उत्तरे आणि वाचक्यांच्याप्रमाणे काय दितक्या नव्या आमच्यापुढे पाठवावी. उत्तरे देण्याची आम्ही खूप खोपी घेऊन, अधिकांश प्रश्नांच्या भुसासाठी तुम्हाला त्यासमोर दिवलेली बीकोमात चे चे चिन्हे

- I. मासिकाकडे मासिक वर्गातील
मी मासिक वर्तमानपत्राच्याकडून घेतो/घेतो
मी वर्तमानपत्राच्या दुकानातून खरेदी करतो/करतो
मी आपल्या मित्रा/प्रेमातल्या कडून घेतून घेतून घेतो/घेतो
- II. मी नियमितपणे/कधी कधी ही वाचतो/वाचते :

☐ कॉमिक्स ☐ गोष्टींची पुस्तके ☐ इतर मुलांची मासिके
बरे त्यांची नावेही लिहा

- III. मी मासिक खातील भाषेत वाचतो/वाचते :
इंग्रजी/तेलुगु/तमिळ/मलयालम/कन्नडी/हिन्दी/मराठी/गुजराती/बंगाली/
आसामी/ओडिया/संस्कृत
(आपल्या पत्रिकेची भाषा अधोरेखित करा.)

- IV. गेल्या चार महिन्यात मी वाचले :

☐ चार अंक ☐ तीन अंक
☐ दोन अंक ☐ एक अंक

V. मी खालील विषयांचे मूल्यांकन या प्रकारे करीन

☐ धारावाहिक गोष्ट	☐ भारताची वास्तव्य	☐ भारत : तेव्हा व आज
☐ भिन्न भिन्न देशांच्या गोष्टी	☐ न सुटलेली कोडी	☐ आंगले इंग्रजी शिक्ष
☐ बिंदोष वानम्या	☐ नद्यांची गोष्ट	
☐ भारताचा शोध : प्रश्नावली	☐ विक्रम-वेनमठ कथा	
☐ विश्वाचा झोळा	☐ इतर गोष्टी	☐ या माझीत करून घेऊ
☐ जीवन चरित्र	☐ पौराणिक गोष्ट	☐ कोडी/बटाओडी

आपल्या परांतीप्रमाणे क्रम देऊन १ ते १६ आकडे चौकोनात भरा.

VI. ६ पाणी इच्छा आहे की चांदोबा मधे खालील विषय असावेत :
(प्राथमिकता क्रमांकाद्वारे.)

i.	iv. ....
ii.	v. ....
iii.	vi. ....

VII. माझी इच्छा आहे की मुलपुढावर हे चित्र असावे.

☐ शास्त्री धारावाहिकाचा कथाक्रम	☐ पौराणिक कथेतील एक दृश्य
☐ बुरग्या एकाथा गोष्टीतील काही दृश्य	

VIII. मला घालणे की एका प्रतीची किंमत रु. १० ☐ फक्त जास्त आहे मी ☐ देऊ शकतो/शकते
☐ रबरत कागद वापरून करी केवी जावी

IX. i) मी प्राहक आहे. ii) मी प्राहक नव् इच्छितो/इच्छिते

नाव ..... वय .....

इयत्ता ..... विद्यालय .....

पत्ता .....

.....

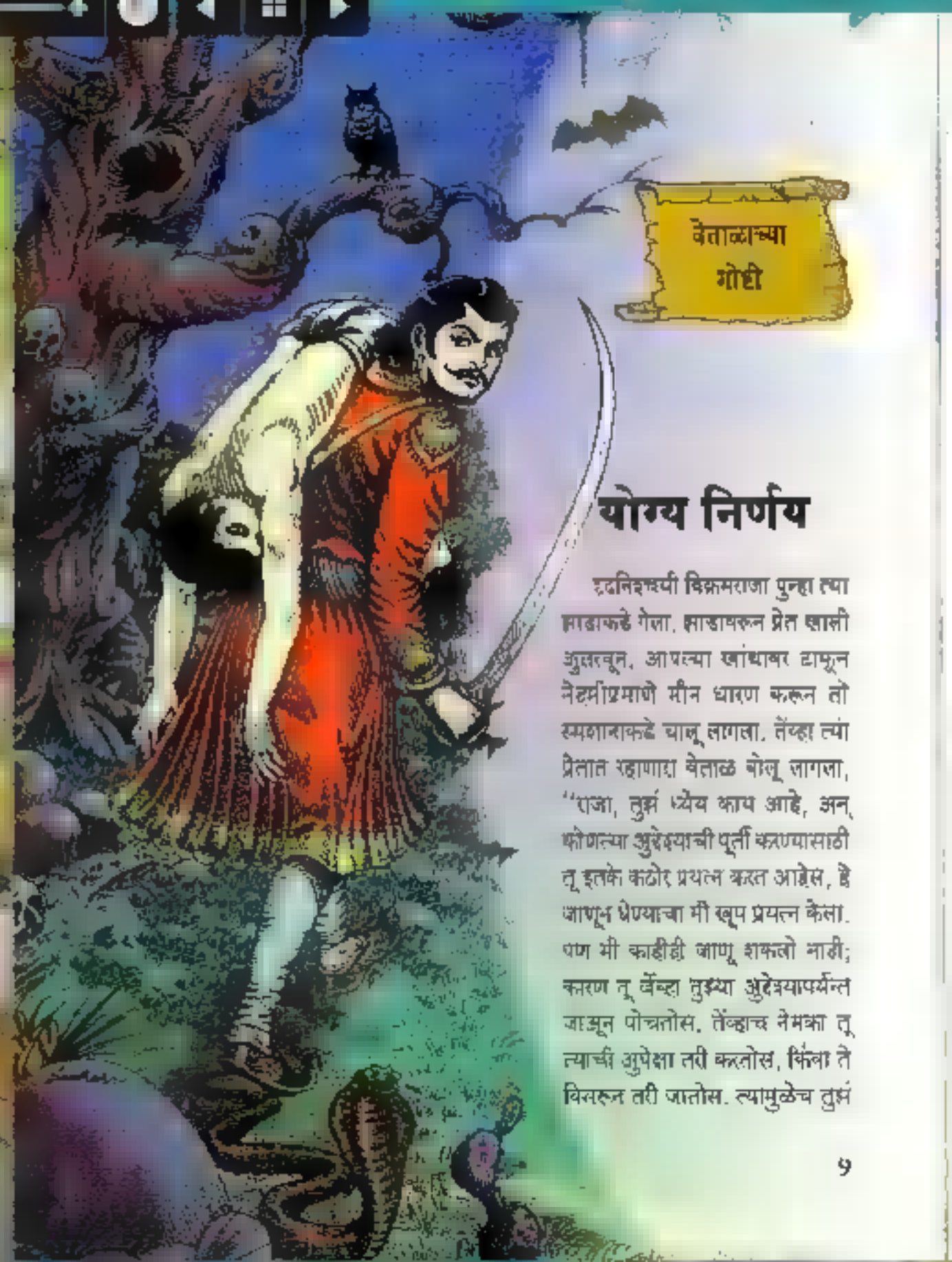
..... पिन कोड ..... राज्य .....

iii) मी शाळेत जातो/जाते : ☐ आपल्या मध्यकलेवरून ☐ रकूल वसने

☐ मिटी वसने ☐ आपल्या आई/बाईलांच्या काहाने

iv) मला फिरकीळ खर्चासाठी ☐ शंभर रुपयांपेक्षा अधिक मिळते

☐ शंभर रुपयांपेक्षा अधिक मिळते

योग्य निर्णय

इदनिश्चयी विक्रमराजा पुन्हा त्या भाडाकडे गेला. भाडावरून प्रेत खाली उतरवून, आपल्या खांद्यावर टाफून नेटप्रीप्रमाणे मीन धारण करून तो खमशाकाकडे चालू लागला. तेव्हा त्या प्रेतात रहाणारा वेताळ बोलू लागला, "राजा, तुमं ध्येय काय आहे, अन् कोणत्या अुदेव्याची पूर्ती करण्यासाठी तू इतके कठोर प्रयत्न करत आत्रेस, हे जाणून घेण्याचा मी खूप प्रयत्न केला. पण मी काहीही जाणू शकतो नाही; कारण तू वेव्हा तुझ्या अुदेव्यापर्यन्त जाऊन पोचतोस. तेव्हाच नेमका तू त्याची अपेक्षा तरी करतोस, किंवा ते विलरून तरी जातोस. त्यामुळेच तुमं

ध्येय कधी सिद्ध होऊ वाकत नाही. काही अधिवेकी माणसं तुम्हाप्रमाणेच परिश्रमाचं अगदी तोंडाशी आलेलं असतानाही ते मिळवण्यात असफल अन् असमर्थ होतात. सुवंती नावाची राजकन्याही अशीच होती. तिची गोष्ट आता लक्षपूर्वक ऐक."

इतके बोलून वेताळ राजकुमारी सुवंतीची गोष्ट सांगू लागला.

चन्द्रगिरीचा राजा चन्द्रसेन याचे एकुलते एक अपत्य म्हणजे त्याची ही कन्या - राजकुमारी सुवंती. मुलगा नसल्यामुळे राजाने तिचे पालनपोषण आपल्या मुलाप्रमाणेच केले. सुवंती एकाद्या राजकुमारप्रमाणे घोडेस्वारी, खड्गयुद्ध, धनुर्विद्या आणि इतर वीरचित विद्यांमध्ये प्रवीण झाली. शिकारीची तिला विशेष आवड होती.

आपल्या पित्याबरोबर तीही जंगलात जाऊन हरण आणि इतर हिंस्र पशूंची शिकार करत असे. तिचं साहस, मुद्दकौशल्य अन् वीरता पाहून लोक आश्चर्याने तोंडात भोट घातत.

राजकुमारी मोठी झाल्यावर राजारणीला तिच्या विवाहाची चिन्ता सतावू लागली. आता तिचं पुरुषवेश वापरणं, शिकार करणं आवडेनासं झालं. एकदा बोजारच्या राज्याच्या राजपुत्राशी तिचा ठरलेला विवाह, तिच्या पुरुषी वागण्यामुळे मोडताही, तेंव्हापाहून महाराणी चिन्ताग्रस्त राहू लागली. तिचं कशातही लागेनासं झालं. कोणत्याही तिचं तका लागेना.

एक दिवस सुवंतीने पाहिले, की आपली माता फार जुदास दिसतेय अन् मोठ्या नाचडीनेच भोजन करत आहे. आपल्या मातेच्या गळ्यात बालून तिचे करत म्हटले, "माझ्या विवाहाची जराही चिन्ता नकोस. पितार्जीच्या सिंहासनायोग्य उत्तराधिकारी निवडून मी त्याला घेऊन येईन."

एकटीनेच जंगलात जाऊन शिकार करायची सुवंतीची पर दिवसांपासूनची इच्छा होती. म्हणून एक दिवस सकाळीच पुरुषवेशात होऊन, धोरुवावर स्वार होऊन ती जंगलाकडे निघाली.

तो कार्तिक महिना होता. त्यामुळे सारं जंगल हिरवंगार क्षेत्रं अन् झाडंमुदुपं रंगीबेरंगी फुलांनी ढवळेली होती. विरळ विरळ धुकं असल्यामुळे जंगलाचं नैसर्गिक सौन्दर्य स्वर्गासारखं मोहमयी वाटत होतं. शिकारीची गोष्ट विसरून जाऊन ती नैसर्गिक सौन्दर्य निहालत जंगलात खूप दूरवर पोचली. जाता जाता ती खूप दमली होती, म्हणून

घोक्याता एका ठिकाणी चरायला सोडून ती स्वतः एका झाडाखाली विश्रान्तीसाठी बसली अन् तिला गाढ झोप लागली.

घोक्याच्या सिंकाळण्याने तिची झोप मोडली अन् डोळे खुपडून पहाते, तोच समोरच्या दड्यामुळे ती घाबरून गेली, सरोवरच्या बाजूने एक वाघ वेगाने तिच्याच दिशेने येत होता! ती आपले धनुष-बाण उचलणार, इतक्यात वाघाने गुरगुरत तिच्यावर झेप घेतली. वाघाच्या पंजाने तिचा रक्तबळ केला. वाघाच्या हल्ल्याने भयामुळे तिचे डोळे बन्द झाले. अन् तिची आपल्या प्राणांची आशाही सुटत चालली. दुसऱ्याच क्षणी तिला गुरगुरीऐवजी त्याचे कण्हणे ऐकू आले. पैयं एवढ्यात तिने खुपडून पाहिले, तेंव्हा तिला असे दिसले की, तीर लागल्यामुळे दूर गडगडून भरपडत आहे; अन् शेवटचे श्वास मोजत आहे!

तेंव्हाच तिची एका सुन्दर धनुष्यारी युवकावर पडली, तो तिच्याकडेच येत होता, ती त्याच्याशी काही बोलू इच्छित होती, परंतु जखमेतून चालू असलेल्या रक्तवावामुळे ती बेशुद्ध झाली.

सुवंती पुन्हा शुद्धीवर आली, तेंव्हा आपण एका पर्णझालेतील विछान्यावर पडलेली आहोत असे तिला आदळले. तिच्या दंडाला पडती बांधलेली असून, तिला खूप वेदनाही होत होत्या. थोड्याच अंतरावर तो धनुष्यारी तरुण कसला वाटून त्याचा तेंप तयार करत होता. तिने डोळे खुपडलेवे पाहून त्या युवकाने विचारले, "आता कशी आहोस तू? अजूनही खूप दुखतंय

का?"

"शेवटी वाघाच्या पंजाचाच प्रहार न तो? पंजा पडला असता, तर तत्क्षणी मरूनच गेले असते ना? तरीही दंडाची जखम बरीच मोठी अन् खोल असल्याने वेदना तर होणारच!" पड्कीकडे पहात अन् वेदना सहन करत सुवंती बोलली.

"जखम कितीही मोठी असली, तरी मी तेंप बनवतोय नं, त्यानं जखम महिन्याभरात बरी होईल काय, तिचा वणसुद्धा नाही रडायचा, समजतं?" असे म्हणत, आपले दोन्ही हात पुढे करत, तो हसू लागला.

सुवंतीने विचारल्यावरून आपला परिचय देत त्याने सांगितले की, आपण कोदंडपाणी नावाचा एक शल्यचिकित्सक आहोत. पित्याच्या मृत्यूनंतर आपला वंशपरंपरागत धंदा आपण

चातवत असतो. बनातले आदिवासी अन् जनजातींची निःशुल्क सेवा करणं हेच आपलं व्रत आहे. बन्धुपशून्वर औषधोपचार करणं हेही आपण आपलं कर्तव्य समजतो।

“तुला मी तुझ्या घोड्यावर लादूनच इथे पर्णशाळेत येऊन आलो. तुम्ही जखम शिथून पडी बांधत असतानाच तू एक स्त्री असल्याचं माझ्या ध्यानात आलं. पुरुषवेधात असाण्याचं काही विशेष कारण आहे का?” स्वतःबद्दल सविस्तर सांगितल्यावर कोदंडपाणीने तिची माहिती जाणायची इच्छा दर्शवली.

आपण राजकन्या असल्याचं या युवकाला कळावं, असं सुवंतीला वाटेना. आपली खरी ओळख लपवून ती म्हणाली, “नोकरीच्या शोधात एकट्याच राजधानीकडे निघाले होते ना, म्हणूनच

पुरुषवेध वापरवा लागला. तू केलेल्या फर्तीमदन मी सदैव तुझी कृतज्ञ राहीन. दिवस व्रतन आत्माय, तेव्हा मी चलते आता.”

कोदंडपाणी जरूर तेवढा लेप देऊन तिला घोड्यावर म्हणाला, “जपून जा. मधे कुठे न थांबता गेतीस, तर संध्याकाळपर्यंत सरोवर पोचशील.”

राजपाटवात पोचल्यावर सुवंती कोदंडपाणी-वरसच विचार म्हणाली, अन् मनातल्या पन्हात त्याचं साहस व रसाभास याबद्दल कौतुक करत राहिली. हिंदू पशूबद्दलही त्याला प्रेम व दया आहे असा विचार करत त्याच्या विशाल हृदयापुढे नतमस्तक होत राहिली. तिला असे वाटले की तोच आपल्यासाठी योग्य वर आहे. म्हणूनच जखम झाल्यानंतर ती त्याच जंगलाकडे चालू लागली.

वेळी तिने एका गरीब तरुणीचा वेद घेतला होता. तिची होती की कोदंडपाणीने एक राजकन्या म्हणून नव्हे, तर एक सर्वसामान्य तरुणी म्हणून आपला स्वीकार त्याला वैभवाचा मोठ्यादा नये. त्यामुळे विवाह होईपर्यंत ती राजकन्या असल्याचं रहस्य त्याला सांगू इच्छित नव्हती.

यावेळी सरोवराशी पोचतपोचता संध्याकाळ झाली. त्यावेळी तिथे एक शिंगमाला एक राक्षस स्नान करत होता. त्याला पळताच सुवंतीला मीती काढली अन् किंचाळत ती जाऊ लागली.

तिची किंकाळी ऐकून राक्षस पाण्यातून न्हंर आला अन् एक-दोन टांगा टाकून सुवंतीजवळ पोचला. तिला आपल्या सांध्यावर टाकून तो पर्वतावरच्या किल्ल्यात घेऊन गेला.

“मुली, धावरू नकोस. मी खाणार नाही तुला! कुतट या पुऱ्या जंगलाच्या साक्षीनं तय करीन मी तुझ्याशी.” असे म्हणून त्याने खोलीचा दरवाजा बंद केला अन् स्वतः कुठेसा बाहेर निघून गेला.

सुवंती राजमर झोपू शकली नाही. राक्षसाच्या तावडीतून कसं सुटवं याबद्दल ती विचार करत राहिली. शेवटी अन्य काही न सुचून तिने विचार करून ठरवले यत्ना एकच उपाय म्हणजे - बुद्धिबळ!

दुसऱ्या दिवशी राक्षस एक घड दूध अन् केळ्याचे किऱ्येक घट घेऊन आला अन् दारात बसून खाऊ लागला. मधेच ह्या गडगडल्यासारखा विकट हसत म्हणाला, “नोत मुली, यिवाहाचा शुभ-मुहूर्त केंव्हा आहे?”

ऐकून जखळ अन् मन्द मन्द सुवंती राक्षसाला म्हणाली, “तुम्ही तर अंतर्धामी आहात स्वामी! आपण कसं ओळखलंत की, मी एका योग्य वराच्या शोधात निघालेय अन् तुमच्याशीच लग्न करू इच्छितेय. तुम्ही सरोवराक आवडतात मला; पण...”

“पण काय?” राक्षसाने पुन्हा तसेच इतत विचारले.

“पण, तुमच्या डोक्यावर मधोमध फक्त एकच शिंग चांगलं नाही दिसत. तुमचं सुन्दर रूप विकृत होतं त्यामुळे। ते काढून टाकलंत तर तुमचं रूप सुतून दिसेल!” सुवंती हसत बोलली.

हे ऐकून राक्षस अुदास होऊन म्हणाला, “भाई रारी शक्ती शिंगातच तर आहे. माझे प्राणच आहेत तमज! तुला आवडत नसेल, तर पाहू नकोस त्याकडे!”

“पण स्वामी, वाटलं तर सौन्दर्यासाठी नफो, पण कमीत कमी माझ्या सौभाग्यासाठी तरी लागेल ना. सहानुभूती माझी कुंडली पाहून ज्योतिषी म्हणाला होता की, एक डोळा, एक हात, एक पायवाल्या माणसाशी, एक शिंगवाल्या राक्षसाशी किंवा एकाच एकुलत्या एक मुलाशी लग्न करतील, तर त्याच दिवशी विधवा होतील. हे शिंग काढायचं नसेल, तर दुसरं शिंगही घाबून घ्या. म्हणजे रुपाची विकृती कमी होईल अन् माझ्या कुंडलीतला दोषही दूर होईल.” सुवंतीने सांगितले.

हे ऐकून राक्षस विचारात पडला, अन् थोड्या वेळाने दुःखी होऊन म्हणाला, “माझ्या पित्याची दोन्ही शिंगे इथे किल्ल्यातच कुठे पडली असतील. पण ती आपल्या डोक्यावर बसवून घेणं शक्य होईल

का।

सुवंती अशाच संधीची बाट पहात होती कि ज्यात कोदंडपाणीला बोलवायची गरज पडेल, ती झटकन म्हणाली, "सरोवरजवळच एका होपडीत कोदंडपाणी नावाचा एक कुशल शल्यचिकित्सक राहतो. त्याला तर हे काम म्हणजे हातचा मळबा!"

हे ऐकून प्रसन्न होऊन राक्षस तसंच हो...हो...हो... हसत दरवाजा बन्द करून तिथून बाहेर निघून गेला.

सुवंतीला किल्ल्यात इकडेतिकडे फिरतांना एका खोलीत सोन्याच्या मोहोपांचा मोठाच ढोंगर दिसला. तो पाहून क्षणभर तिचा आपल्या डोळ्यांवर विश्वासच बसेना.

संध्याकाळी कोदंडपाणीला घेऊन राक्षस किल्ल्यात परत आला. सुवंतीचा परिचय देत तो

कोदंडपाणीला म्हणाला, "ही माझी मावी बायको आहे." कोदंडपाणी सुवंतीला खेवशात ओळखू शकला नाही, कारण पूर्वी त्याने तिला पुढ्यवेशात पाहिले होते.

"माझ्या मावी पतीच्या होक्यावर दोन शिंगं जडवण्यासाठी तुम्हाला इथं बोलवलंय" आपल्याला कदाचित ओळखून अशा आवाजाने कोदंडपाणीच्या होक्यात बसत सुवंती बोलली.

पण तिच्याकडे लक्ष न देता कोदंडपाणीने राक्षसाच्या शिंगाचे परीक्षण केले अन् तो म्हणाला, "होक्यावर दोन शिंगं लावण्यापेक्षा हे मधलं शिंग काढून टाकायं लागेल. नंतर दोन्ही शिंगं अंतरावर बसवावी लागतील."

यावर राक्षस धाकत म्हणाला, "हे एक शिंग पूर्णतः नैसर्गिक आहे. ते काढल्यावर माझी होऊ नये."

"पण मामाजींची जी दोन शिंगं पडलेली आहेत, ती लावल्यावर तर तुमची शक्ती दुप्पट होईल ना!" सुवंती प्रोत्साहन देत म्हणाली.

कोदंडपाणीने आडवं सांगून त्याला मेहोश करण्यासाठी त्याच्या नाक्यात औषध घातले. राक्षस थोरू लागल्यावर कोदंडपाणीने त्याचं ते एक शिंग एका हत्पाखने झटक्यात काढून कोपऱ्यात फेकले.

"चला कटकट फिरली! याची सारी शक्ती सत्तास झालीय अन् त्याच्या गुलामीतून माझी सुटका झाली. आता चन्त्या आपण इथून." सुवंतीने खूब होऊन कोदंडपाणीला म्हटले.

पण कोदंडपाणी दुसरी दोन शिंगं

होक्यावर बसवण्यात इतका मड होता की त्याने सुवंतीच्या बोलण्याकडे दिले नाही. तेंव्हा सुवंतीने बाघाने केलेल्या जखमेचा बण दाखवण्यासाठी त्याच्यासमोर आपला दंड अडवला करून दाखवला. तो ओळखून कोदंडपाणी आश्चर्याने म्हणाला, "अरे तू? बाघाला नुसतं पाहूनच नेशुद्ध पडणारी तू, आता राक्षसाशी लग्न निघालीस?"

"राक्षसाशी लग्न? अवाक्या! थानं जबरदस्तीनं कैद केलं होतं. याक्यापासून सुटका मिळवण्यासाठीच दोन शिंगं लावायची अट घातली. निमित्तानं तुला बोलयू शकेन अन् या कैदेतून मुक्त होऊ शकेन अशी आशा होती मला. चला, आता किल्ल्यातून बाहेर पडू मरुदे असाच!" सुवंती कोदंडपाणीला म्हणाली.

तोपर्यंत कोदंडपाणीने राक्षसाला दोन्ही शिंगं लावलीही होती. राक्षस वेदनेमुळे एकदोनदा कणहला. कोदंडपाणीने बेग्लेदीचे आणखी धोडे औषध नाक्यात घातले. तो पुन्हा गाढ झोपला. सकाळी ठीक होऊन तो बसला.

निघण्यापूर्वी कोदंडपाणी त्याला म्हणाला, "ही मुलगी तुझ्याशी विवाह करू इच्छित नाही. आपल्या शास्त्रिक्रियेसाठी जे सोनं बायचं तू कनूत केलं होतंस, ते आपल्याजवळच ठेव अन् त्याबद्दल्यात या मुलीला सोडून दे.

काही विचार करून राक्षस चेतला, "आमच्या वंशात एकशिंगी राक्षस मी एकटाच आहे, म्हणून सर्वजण माझी चेष्टा करत असत. या एक शिंगामुळेच राक्षसराजाच्या मुलीनं मला लग्नला

नकार दिला. पण आता दोन शिंगांमुळे ती झटकन तयार होईल बघ!"

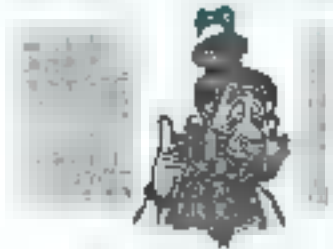
असा विचार घ्याल करून त्याने एकदम आनंदाने अडकी मारली अन् तो किल्ल्याबाहेर निघून गेला.

सोन्याच्या मोहोरा एका पोत्यात भरून त्या कोदंडपाणीला देत सुवंती म्हणाली, "तू दोन वेळा माझे प्राण वाचवले आहेस. म्हणून या नाण्यांवर तुझाच अधिकार आहे."

इतके बोलून सुवंती राजधानीकडे निघून गेली.

ही गोष्ट सांगून बेताळने विक्रमराजाला विचारले, "राजा, राजकुमारी सुवंतीची वागणूक अविवेकी अन् मूर्खपणाची नव्हे काय? तिचं कोदंडपाणीवर प्रेम होतं. त्याला मिळवण्यासाठीच ती दुसऱ्यांदा जंगलात गेली होती. पण तो

अन्द् रगांबर जशी क्रिया करते - त्यांना हक्के ठिकठे भुषवून देते - त्या प्रयत्नांचे संकटसमयी हसत राहिल्याने क्रिया धरते

- बाताजी

मिळाल्यानंतरही त्याच्यापासून आपले स्वरूप लपवूनच ठेवून तिने आपले मन त्याच्यापुढे खुबडं केले नाही. कोदंडपाणी सुन्दर अन् साहसी युवक होता, अन् त्याबरोबरच एक कुत्राला धिक्कितसकही होता, त्याने दोनदा सुयंतीचा जीव वाचवला होता. सुयंती त्याच्यावर प्रेम करत होती. मग तिने त्याच्याशी लग्न का नाही केले? सुयंतीचा हा मूर्खपणाच नव्हे तर काय? अन्तरमाहीत असूनही दिले नाहीस तर, राजा! तुझ्या मस्तकाचे तुकडे तुकडे होऊन पडतील."

राजा विक्रम आपले मीनभंग करून म्हणाला, "राजकन्या आपल्या पित्याच्या सिंहासनायोग्य पुरुषाशी विवाह करू इच्छित होती. पहिल्या मुलाखतीत तिला असे भासले की कोदंडपाणीत योग्य राजाचे गुण आहेत, पण राक्षसाच्या

किस्म्यातल्या त्याच्या वागणुकीमुळे तिच्या तक्षात आले की तो आपल्या जुबोनाच्या वर्तुळात कैद आहे. ते तोडून बाहेर येणे त्याला शक्य नाही. दम्पजीवन अन् आपला जुबोग यांमाबत तो प्रामाणिक आहे नव्हेच. पण एका योग्य शासकचं विश्वास नाहीय. म्हणूनच, आपण सोधत अससेला माणूस नव्हे, असे जेव्हा सुयंतीच्या तक्षात आले, तेव्हा त्याच्याबद्दल कृतज्ञता प्रकट करून, जन्मतः सस पतिव्रत न देताच ती राजधानीकडे परत गेली. यात सुयंतीचा मूर्खपणा नव्हे, तर खोस दृष्टी, धिक्कशीलता व दूरदृष्टी दिसून येते."

अशा प्रकारे राजाचे मीन भंग झाल्याबरोबर वेताळ प्रेतासह पुन्हा एकदा होऊन त्या साडावर लटकू.

बहादुर माणूस

नारायण अन् संपूर्ण यांचा दहा वर्षांपूर्वी विवाह होता. तेव्हा गाववाल्यांनी मुक्त कंठाने या नवदाम्पत्याची प्रशंसा केली होती अन् त्यांच्या सुखी प्रकट करून अशी आशा व्यक्त केली की, या कुटुंबाचे गावसमोर एक 'आदर्श कुटुंब' उदाहरण म्हणजे.

तसे घटले नाही. हळू हळू नारायण बाईत सक्तीकडे ओढला गेला. त्याची तब्येत दसळ लागली आर्थिक परिस्थिती बिघडू लागली. बारीक-सारीक गोष्टीवरून चिडू लागला अन् कधी-कधी संपूर्णावर हातही उचलू लागला.

शेजाऱ्यांनी त्याला खूप समजावले की, "बाईत सक्ती तोडून दे. बायकोला मात्पीट करणे असम्भवपणाचे आहे. मुलांवरही याचा बाईत परिणाम होईल अन् पूर्ण कुटुंबाचे अनिष्ट होईल."

परन्तु काहीच परिणाम झाला नाही. गुल्ल नशेत तो म्हणाला, "आपल्या बायकोला मारीन नाहीतर पिटीन, यात तुमचं काय देणं-घेणं? पाप-पुण्य, स्वर्ग-नरक असले काहीही नसतं. ती घेऊन आणीच भीती घालू नका." अशा प्रकारे तो जसतच शिथ्या देई.

दिवस संपूर्ण तलाबावर कपडे धुणायला गेली होती. तिथे तिची रुक्मिणीशी भेट झाली. रुक्मिणी एक प्रौढ व अनुभवी बाई होती; पारिवारिक जीवनाचे कटु-गोड प्रशंसा तिने अनुभवले होते, अन् बायकांच्या अडचणी ती जाणून होती.

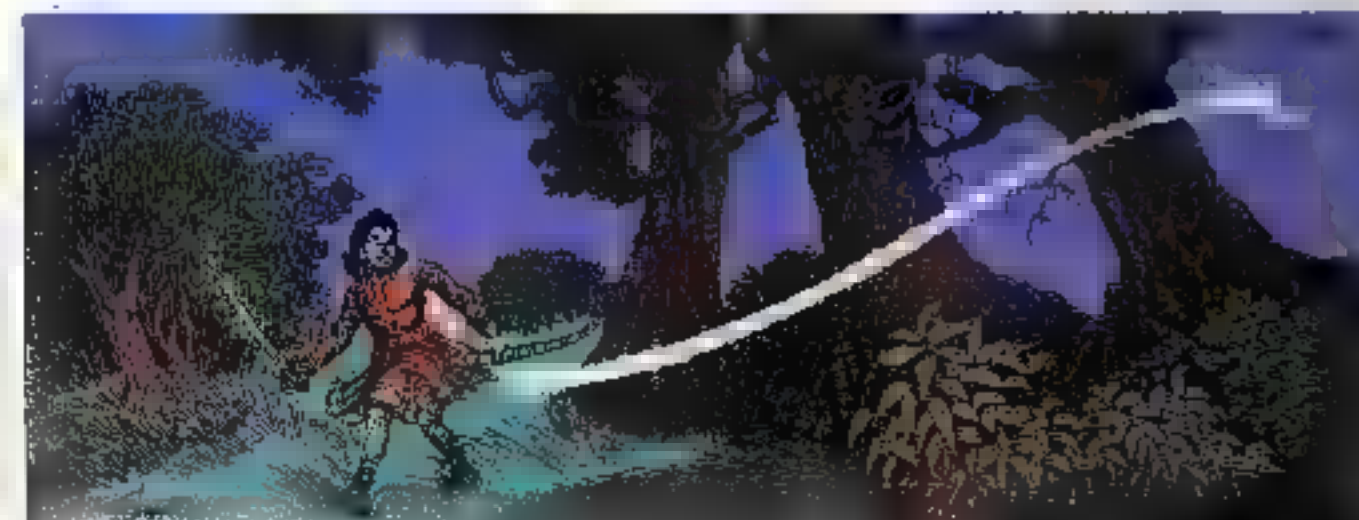
गावच्या दुखी तिला आपल्या मनची दुःखं सांगून त्यातून सुटकेसाठी सहज्ञा मागत असत. संपूर्णनेही आपल्या नवऱ्याबद्दल सांगून तो व सत्तावती हे सर्व सांगितले. रुक्मिणी तिला म्हणाली, "तुझ्या नवऱ्याच्या स्वभावाबद्दल अन् वर्तणुकीबद्दल इतरांकडूनही मी ऐकले आहे. नवऱ्याच्या मारपिटितून सुटून अजाडला जाणारा संसार बाचवायचा असेल, धैर्याने घ्यायला हवं. कदाचित तुझ्या स्वभावाबद्दल असेल, पण याशिवाय दुसरा अपायही नाही. नाहीतर तथाकथित पतिव्रता बायकांसारखे सारे अत्याचार मुकादयाने सहन करत रहा, तोंडही खुबडू नकोस अन् साऱ्या आयुष्यभर आपल्या भाव्याबद्दल रडत रहा."

इतके बोलून तिने संपूर्णाच्या कानात काहीतरी सांगितले. रुक्मिणीचे सांगणे ऐकून तिचा चेहरा गोममोरा झाला. ती म्हणाली, "ताई, तुझं बोलणं

सोनिया वाढके

एप्रिल २०००

17

येअून शिवानन्द विजयदत्तला अुदेशून म्हणाले, 'पुत्रा! आता सर्पराजाला तूच तोंड घायचे आहे. निर्भय होअून पुढे हो अन् सापाच्या प्रक्ष्माचे अुत्तर दे.'"

गुरु य पिथ्याचा आशिर्वाद घेअून शांत व एकाग्र चित्ताने विजयदत्तने खड्ड्यात प्रवेश केला अन् सर्पराजाला प्रणाम करून तो म्हणाला, "हे सर्पराज, मी तुमच्या प्रक्ष्माला अुत्तर घायला तयार आहे. बिचारा आपला प्रश्न."

विजयदत्तला चेतावणी देत सर्प म्हणाला, "हे वीर युवका! माझं बोलणं अगोदर नीट ऐक. माझ्या प्रश्नाचं अुत्तर बरोबर जो देईल, त्याच्या गळ्यात एक दिव्य हार वून मी कायम राहीन. पण अुत्तर बरोबर नसेल, तर मात्र त्याला मी कडकडून खेेन अन् यमलोकी धाहीन. धर्मेरीतिनुसार मी प्रश्न विचारण्यापूर्वीच तुला इशारा देत आहे. तरीही

आता माझ्या प्रश्नाचं अुत्तर घायची तुझी इच्छा असेल, तर मी प्रश्न विचारिन. नाहीतर तू इथून जाअू शकतोस."

सापाच्या बोलण्याने श्रीदत्त झक्कला अन् विजयदत्तला परत फिरायला सांगण्यासाठी खड्ड्याकडे जाअू लागला. त्याला रोखत शिवानन्द म्हणाले, "आपण मिअू नका महाराज! युवराजाच्या योग्यतेवर विश्वास ठेवा."

विजयदत्तही झणभर विचलित झाला. ताबडतोब पूर्ण आत्मवलाने तो म्हणाला, "आपलं धर्मसूत्र-अट-मला आहे. बिचारा प्रश्न."

"मग सांग बरं, एका राजाने पाळवेत असे तीन योग्य धर्म कोणते?" सापाले विचारले.

झणभर विचार करून विजयदत्त अुत्तरला, "एका राजाने तीनही त्रिकरण शुद्धीसह तीन धर्मांचं पालन करायला हवं. ते म्हणजे-स्त्य, धर्म अन् न्याय."

"अगदी बरोबर राजकुमार!" प्रसन्न होअून सर्प म्हणाला- "तू माझ्यावर विजय मिळवलास. आता, या झणीच पुष्पहार वून मी तुझ्या गळ्याची शोभा वाढवीन. अन् जोपर्यंत मी तुझ्या गळ्यात असेन, तोपर्यंत अत्यन्त, प्रभावशाली वीर सुद्धा तुझ्या-साठी अमृत व्हेल."

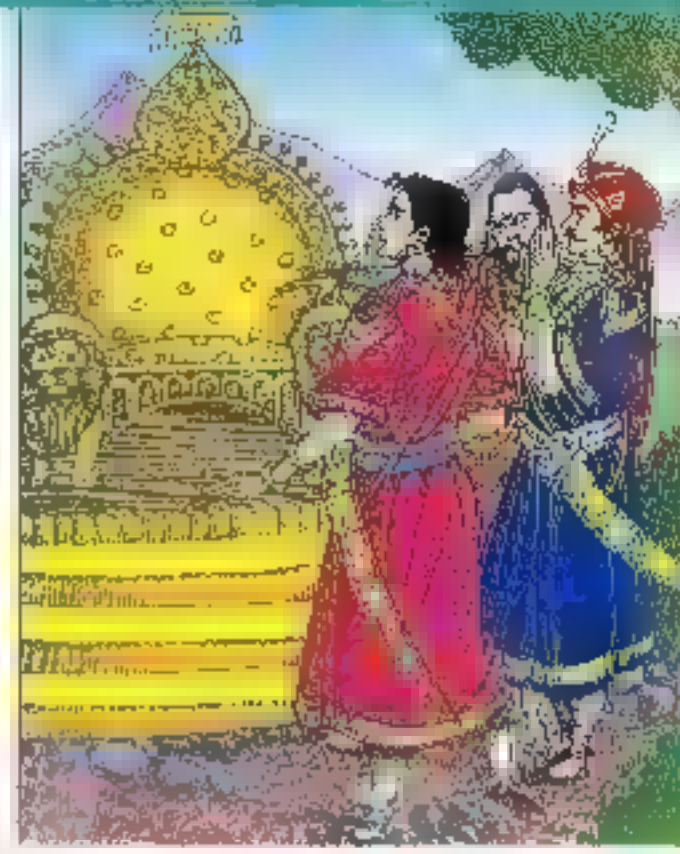
"आजचीही ऐक, ह्ये तीन फूट आणखी खोल खोदतंस. तर तुला एक विलक्षण दिव्य वस्त्र मिळेल. विजयी मव!" असा आशिर्वाद देअून साप अचानक सरळ अुमा झाला अन् पांढरे मोती विखरत एका पुष्पहारत परिवर्तित झाला, हार स्वतःच विजयदत्तच्या गळ्यात जाअून पडला.

खोदण्याचे काम पुन्हा सुरू झाले. अन् संध्याकाळपर्यंत तीन फूट खोलीवर पोचताच मजुरांना धातूचा 'सण्ण' आवाज ऐकू आला. मजूर मोठ्या सावधाने व हुशारीने त्याच्या आसपासची माती अुकरू लागले. विजयदत्तने सोलात अुतरून भूगर्भातून निघणाऱ्या धातूची परीक्षा केली. अंधार पसरू लागला अन् गुरू शिवानन्दाच्या आज्ञेवरून मशातीच्या रात्रभर चालू राहिले.

सकाळच्या बालसूर्याच्या सोनेरी किरणांत त्या सर्वांनी सुखद आश्चर्याने पाहिले की, ती वस्तु म्हणजे एक चक्रवर्ती सम्राटाची प्रतीका, शक्ती व वैभवाचे प्रतीक असे विशाल सुवर्ण-सिंहासन होते!"

त्या अपूर्व अन् अद्भुत सिंहासनाच्या शीर्षभागी हेह्य वंशाची कुलदेवी गायत्री हिची प्रतिमा अंकित होती. देवीच्या चरणांखाली अुत्तमदार विशाल पद्म होते. त्याच्या केन्द्रभागी एक माषिक जडवले होते. देवीच्या मुकुटामधोमध जडवलेल्या हिऱ्यातून पांढरे स्वच्छ किरण परावर्तित होत होते. सिंहासनाच्या दोन्ही बाजूंना दोन सिंहाकृति होत्या. त्यांची तोंडे बन्द होती, परन्तु रजोगुणाची सारी शक्ति जिवन्तरूपात दाखवणाऱ्या अग्निपिंडांसदृश त्यांचे खोले पाहून मात्र दर्शकांची हृदये धगधात होती.

त्या अद्वितीय सिंहासनावर चढून बसण्यासाठी त्यात तीन ठिकाणी पायऱ्या वनलेल्या होत्या. प्रत्येक ठिकाणच्या पायऱ्यांच्या दोन्ही बाजूंस सोन्याच्या दोन स्त्री-प्रतिमा स्वागत-मुद्रेत मुकलेल्या होत्या. या प्रतिमांची कर्मायता अन् शिल्पांची सूक्ष्मता दोन्हीही

विशेष रूपाने यक्षाच्या योग्य होती.

सिंहारानाच्या रौन्दर्याची मनोमन प्रशंसा करत महाराज श्रीदत्तने कुलदेवीच्या प्रतिमेला हात जोडून केला व म्हटले, "माते, आम्ही सर्व तुम्हीच अपत्य आहोत. आपल्या कुलाचा दीपक अन् भावी सम्राट विजयदत्त याचा राज्याभिषेक याच सिंहासनावर व्हावा अन् आपली कृपा कवच वून नेहमीच याच्या बरोबर राहील असा आशिर्वाद वा."

विजयदत्त आणि श्रीलेखा यांनीही कुलदेवीला नतमस्तक होअून प्रणाम केला. नंतर महाराज श्रीदत्त अधिकाऱ्यांना ते सिंहासन काळजीपूर्वक राजवाड्यात पोचवायची आज्ञा देअून सर्वांसह स्वतःही तेथून निघून गेले.

राजमवनात शिनिमुख नावाचा एक गुमहेर महाराजांची वाट पहात होता. शत्रूच्या

हालचालींबद्दल अद्यावत माहिती देत त्याने सांगितले की, मराठभूपती थोडीशी सेना घेऊन कालिन्दी राज्यातल्या अतिथी-भयनात तिथल्या राजकुमारीशी आपल्या कुमाराशी विवाह करण्यासाठी पांढला आहे. त्या दोघांना अद्यावत समजले की, राजकुमारी श्रीलेखा पुरुषवेशात तिथून पळून गेली आहे. त्यांची खात्री आहे, की ती आपल्याच राज्यात आलेली आहे. कालिन्दी राजालाही हीच शंका आहे.

मराठभूपतीने कालिन्दी नरेशाकडे निरोप पाठवलाय की, जे झालं ते झालं, पण युद्धाच्या योजनेत मात्र कसलाही बदल होणार नाही अन् पूर्वनियोजित रणनीतीनुसार कौटिल्यवर आक्रमण केलं जाईल. कालिन्दीनरेशनेही यासाठी आपली संमती दिली आहे.

चम्पक व कुन्द देशांचे सैन्य आतापर्यन्त

आक्रमणसाठी आपल्या देशाकडे चालू लागले असेल. कालिन्दीचे सैन्य मराठच्या थोड्याशा सैन्याबरोबर ज्येष्ठ युद्ध पंचमीच्या रात्री निघेल, आणि कालिन्दी नदीच्या किनारी तळ ठोकेल. अन् त्याच रात्री आपल्या देशावर हल्ला करील.

गुप्तहेराचे बोलणे ऐकून श्रीदत्त आपल्या पुत्राकडे पहात म्हणाला, "विजय, असं घाटतंय की, तुझे सासरे अजूनही शत्रुपक्षाला मिळालेले आहेत अन् कनुतराकडून पाठवलेला संदेश केवळ आपली दिशामूल करण्यासाठीच [REDACTED] पेशा होता.

हे ऐकून विजयदत्त विचारात पडला. नंतर म्हणाला, "असंही होऊ शकतं ना, कि शत्रूच्या घेन्यात असल्यामुळे ते राध्या त्यांना राख देण्याचं नाटक [REDACTED] असतील?"

मुलाच्या बुद्धीची मनोमन [REDACTED] श्रीदत्त म्हणाला, "होय, तशीही शक्यता आहे. युद्धनीतिनुसार संकट समयी शत्रुशी मित्रवत् वागणं हीही एक राजनीतीची चाल आहे. तो [REDACTED] शत्रूच्या राजूने असता, तर कनुतराकडून आपली एक संदेश त्याने पाठवला असता. काहीही असो, आपल्याला आपलं सैन्य युद्धासाठी तयार ठेवायलाच हवं अन् जय-पराजय परमेश्वरावर सोपवून आपल्याला युद्धाच्या ज्वाळेत जुडी मारवी लागेल."

थोडे थांबून काहीशा चिन्तित मुटूने तो पुन्हा गुरू विठ्ठानन्दना म्हणाला, "गुरुका! गुप्तहेराच्या बोलण्यातून आपण परिस्थितीची गंभीरता जाणलीच असेल. आपण शत्रूंनी वेढले गेलो आहोत. आता कोणत्याही क्षणी आक्रमण होऊ शकेल. शत्रूच्या सैन्यबळासमोर आपली शक्ती नगण्य आहे. थोड्या वेळापूर्वी सुवर्ण-सिंहासन

पाहून मला वाटलं होतं, की माझ्या पुत्रासारखा अशा दिव्य सिंहासनावर बसणारा दुसरा कोणी भाग्यदानी असूच शकणार नाही. पण आता मात्र परिस्थिती अनुकूल दिसत नाहीय."

तेंव्हाच शिनिमुख पुन्हा म्हणाला, "क्षमा असावी महाराज! आताच दुसऱ्या एका गुप्तहेराकडून कळतंय की, माधवसेनेने जेव्हा चक्रभूपतीला राजकुमारी श्रीलेखाशी विवाह पक्का करण्यासाठी बोलायतं होतं, तेंव्हा त्यांनी ही गोष्ट आपल्या महाराणीपासून लपवली होती. महाराणींना चक्रभूपतीबरोबर श्रीलेखाचा विवाह मुळीच [REDACTED] नव्हता. पण त्यांनाही राजकुमारी महाराणीच्या मदतीने पळून [REDACTED] सफल झाल्याचे नंतर कळले.

महाराणी अन् [REDACTED] माधवसेने यांच्यात श्रीलेखावरून मतभेद झाल्यामुळे माधवसेने काहीसे अडचणीत पडले होते. आता आपण कोणचं तोंड घेऊन चक्रभूपतीसमोर जावे हेच त्यांना कळेल. ज्या राजाने आपला इतका [REDACTED] केला, त्याच्याचसमोर कालिन्दीचं नाक कापलं गेलं! माधवसेनेसाठी आता केवळ राज्याचीच प्रतिष्ठा पणाला लागलेली नव्हती, तर [REDACTED] सारं राज्यच धोक्यात आलेलं होतं."

माधवसेनेने जेव्हा स्वतः काही निर्णय करू शकेना, तेंव्हा महाराणीच्या सल्ल्याने आपली रणनीतीच बदलली. [REDACTED] ही गोष्ट त्याने मराठभूपती अन् चक्रभूपती यांच्यापासून लपवून ठेवली त्यांचे सैन्य मराठभूपतीबरोबर अवश्य जाईल, संधी मिळताच आपला पवित्रा बदलून ते कौटिल्यला मिळेल. हा कालिन्दीच्या महानातला गुप्त संवाद आहे. तरीही महाराज, [REDACTED] सावधच राहवा!"

हे बोलणे ऐकून श्रीदत्त हसत विजयदत्तला म्हणाला, "तुम्हा आतला आवाज बरोबर निघाला रे! परमेश्वर [REDACTED] कुलदेवी खरोखरच आपल्यावर कृपादृष्टी ठेवून आहेत. या घोर संकटाच्या अंधारात आशेचा किरण स्पष्ट दिसतो आहे।

महाराजांची आशंका दूर करत राजगुरू शिवानन्द यांनीही त्यांना म्हटलं, "मी स्वतः ही आपल्याला हे सांगू इच्छित होतो की ज्योतिषगणने प्रमाणे युवराजांचरील संकटाचा काळ आता निघून गेला आहे. कालपर्यंत त्यांचे प्राण संकटात होते. पण आता त्यांचे ग्रह इतके प्रबल आहेत की, शत्रू त्यांचे प्राण घेणं तर दूरच, पण शत्रूलाच आपल्या जिवासाठी पळापळ करावी लागेल. त्यामुळेच आता त्याचा राज्याभिषेक लवकरात लवकर व्हायला हवा. आणि महाराज म्हणून सेनेचं नेतृत्व त्यानंच

संभाळावला हयं, विजयश्री निश्चितच त्याच्या माळ घालील."

शिवानन्दांचे बोलणे ऐकून दोघेही काही वेळ गप्प राहिले.

विजयदत्त गप्प राहिलेला पाहून महाराजांना वाटले की, विजयदत्त शिवानन्दांशी सहमत आहे. त्याने पुन्हा हात जोडून नमस्कार करत गुरुदेवांना म्हटले, "ही सारी देवी गायत्रीची कृपा आहे. गेले काही दिवस इथे घडणाऱ्या घटना म्हणजे देवीचीच कृपा होय. मानव-प्रयासाने घडल्या नाहीत त्या. आपल्या बोलण्यावरून माझ्या असं लक्षात येतंय की माझ्या पुत्रावर कुलदेवीची असीम कृपा आहे. आपल्याला वाटत असेल, तसेच करा गुरुदेवा!".

महाराजांच्या बोलण्यावर हर्ष प्रकट करत शिवानन्द म्हणाले, "फार उत्तम महाराज! अशा

माध्यमांनी पुत्राचे पिता म्हणून धन्य आहात आपण. मी युवराजांच्या सिंहासनासूट होण्याचा मुहूर्तही काढला आहे. आजपासून बरोबर चार दिवसांनंतर ज्येष्ठ शुक्ल पंचमी शुक्रवारी पहाटे सूर्योदयानंतर दोन पळांनी त्या अनुषंग वेळी याच्या राज्याभिषेकाची व्यवस्था करावी."

"शत्रुदत्तही त्याच मुहूर्तावर आक्रमणासाठी कूच करेल अन् इथे त्याच वेळी राज्याभिषेक साजरा होईल", विजयदत्तच्या तोंडून सहजगत्या शब्द बाहेर पडले.

महाराजांनी त्या मुहूर्तासाठी आपली संमती दिली. सर्वांचे असेच मत होते की राज्याभिषेकाचा उत्सव सरळ, आणि अयहंभराशिवाय

राज्याभिषेक व युद्ध या दोन्हीची बरोबरच तयारी सुरू झाली. सुवर्णकार सिंहासन चमकवणाऱ्या मागे लागले. अन् रैमिक आपापल्या तलवारींना भार करू लागले, अन् युद्धाच्या धड्यांची अंजळणी करू लागले.

चार दिवस जणू चार क्षणात निघून गेले असे भासले.

समा-भवन फुलांच्या माळांनी सजवण्यात आले. विविध प्रकारच्या रत्नांनी व मोत्यांनी सिंहासन अधिकच कांतिमान आले. सिंहासनासमोर जरा खालच्या भागात राजकर्मचाऱ्यांसाठी आसनांची व्यवस्था करण्यात आली. त्या मागे उभे राहून प्रजा राज्याभिषेक समारंभ पाहू शकणार होती.

सिंहासनामागे वेदज्ञ पंडित अर्च स्वरात वेदमंत्र म्हणू लागले. सर्वजण राज्याभिषेकासाठी खलेल्या शुभ मुहूर्ताची वाट पाहू लागले. इतक्यात शिवानन्दांचा संकेत मिळून विजयदत्त व

श्रीलेखाने गुरु व पिताजींच्या चरणांना स्पर्श केला अन् सिंहासनाच्या पहिल्या पायथीवर पाय ठेवला, इतक्यात वर्षा ऋतूतील मेघगर्जनेप्रमाणे गंभीर पण मधुर आवाजात कोणीतरी घोषित केले, "विजयदत्त, यांच जरा!"

गंभीर आवाजाने सर्वजण दचकले.

आस रोखून लोक गुढल्या घटनेची प्रतीक्षा करू लागले. श्रीदत्तचे मन आश्चर्यात होऊन अडले. त्यांनी मनातल्या मनात कुलदेवीचे ध्यान केले. अन् अज्ञानवश आपल्या हातून घडला असेल, तर त्यानंदात समा मागितली, तेथील घटना एकाचा अदृश्य जीवशक्तिद्वारा घडत असून ते स्वतः मात्र एकाचा फठपुतळीप्रमाणे त्या शक्तीच्या इशान्यावर आहेत-हे जाणणारी एकुलती एक व्यक्ती म्हणजे ते होते. शक्तीशी संपर्क साधून तिचा संकल्प ओळखायला मात्र ते असमर्थ होते.

परन्तु त्यांचे गुरु शिवानन्द एक अर्च

कोटीचे मंत्रवेत्ता असल्यामुळे गुरु जगताच्या शक्तिंशी त्यांचा परिचय होता, इतकेच नव्हे, तर तिच्या कार्यप्रणालीत दखत देण्याची शक्तीही त्यांच्यात होती. महाराजाचा त्यांच्यावर पूर्ण भरोसा होता.

जिचं संरक्षण गुरुच शक्ती करत आहेत अशी सुवर्णसिंहासनासारखी धस्तु गुरु शिवानन्दां मुळेच प्राप्त झाली होती. सर्व कार्य त्यांच्याच निदर्शनाखाली चालू होते. पण काय कारण असावं, कि ही बाधा...हा विचार मनात येऊन त्यांचं शंकाकुल मन चानसलं. त्यांनी प्रभात्मक दृष्टी शिवानन्दावर टाकली; जणू काही-आमचा काही अपराध आहे का?-असंय त्यांना विचारायचं असावं.

विजयदत्त व श्रीलेखा यांची पायलं यन्त्रवत मागे सरली. जणू काही त्या दोघांनी राजगुरुंकडे पहात नजरेनेच विचारले-"आता आम्ही काय गुढेव?"

क्रमशः

एका महान् संस्कृतीचा शोधः
युगायुगांचा गौरवशाली इतिहास

३. गंगावतरण

"हे खरं आहे?" संदीप ■ चमेलीची आई जयश्री हिने आश्चर्याने विचारले. तिच्या आश्चर्यात काहीसा अल्हासही होता.

"हे खरं आहे आई, पण प्रामाणिकपणे सांगावचं तर या निबंधस्पर्धेत मी नव्हे, तर आजोबा पहिले आले आहेत". संदीपने सांगितले. "तीन विषय दिलेले होते:

भारतीय इतिहासातील तुम्हाला सर्वात अधिक आवडणारी व्यक्ती, भारतीय पुराणशास्त्रातील तुम्हाला सर्वात अधिक असडणारी व्यक्ती अन् सर्वांना माहीत आवडणारी तुम्हाला परिचित असणारी व्यक्ती. मी दुसरा विषय नियहता आणि नचिकेतावरून लिहिले, परीक्षकांना कथाणीची व्याख्या सर्वात अधिक आवडली, ऋषीने जेव्हा नचिकेताला म्हटले की, "जा यमाकडे"; तेव्हा त्यांनी शाप नव्हता दिला. जुळट आपल्या

प्रतिभायन्त पुराणा मृत्यूच्या रहस्यावर ध्यान केन्द्रित करायला अुकसवलं. नचिकेताचं तीन दिवस अन् तीन रात्री यमाच्या दारी कातले. अर्थ असा-की नचिकेताने तेवढा काळ आपल्याच ध्यानात मृत्यूच्या रहस्यावरून विचार केला. ती या कहाणीची प्रकटे केली."

"असं, तर अशी बात आहे संदीप! नचिकेताच्या गोष्टीचा. असा अर्थ आहे, हे मला नव्हतं माहीत!" जयश्री म्हणाली.

"खोल असा गोष्टीरूपात प्रस्तुत केलं नाही; तर लोक ते मिसरूनही जाताना, त्याबरोबरच, अशा गोष्टी जर शेकडो, नव्हे हजारो वर्षपर्यन्त ऐकल्या गेल्या, त्या अज्ञासाठी की, त्यात सर्वोत्तम ज्ञान लपवलेलं आहे." आपल्या सोलीतून बाहेर येत आजोबा देवनायांनी आपलं प्रदर्शित केलं.

"आजोबा! तुम्ही फिरायला का? मी

पण सोबत येतो तुमच्या." सन्दीप अत्साहाने म्हणाला.

"मी पण!" आम्हाने अुद्ध्या भारत झेंडंगरूम बाहेर येत चमेली ओरडली.

तिचेही नदीकिनारी चालू लागले.

"आपण नदीच्या किनाऱ्यावर एहातो, ती गंगेची एक आहे. गंगेला इतकं पवित्र का मानतात?" प्रो.देवनायने विचारले.

चमेली पटकन् म्हणाली, "मला माहीत आहे! गंगा ऋषिकेश, हरिद्वार, काशी अन् कित्येक पवित्र वहाते."

"दातू तरे की! चमेली, याच्या बरोबर विरुद्धही होऊ शकतं ना! ही अज्ञासाठी आहेत, की पवित्र गंगेच्या किनारी वसली आहेत?" संदीप अुत्तरला.

"जास्त स्मार्ट बनावचा प्रयत्न नको करतस!" चमेली रागावली.

"मला पुराम करायची नाही. मी आहेच स्मार्ट! म्हणजे असं, की तुमच्यापेक्षा जास्त स्मार्ट आहे." संदीपने तिला चिडवले.

"हे सगळं नोखा रे मुलांनो! सरोसर तुम्ही दोघंही स्मार्ट आहात, यास्यापेक्षा जास्तचा!" प्रोफेसर म्हणाले, "आपल्या किनारी वसलेल्या पवित्र स्थानांपुढे गंगा पवित्र नाहीय, अन् पवित्र नदीकिनारी वसल्यामुळेही ही स्थानं पवित्र नाहीत. दोन्ही पवित्र असण्याची निमिश्रिती करणं आहेत.

आधी गंगा पवित्र असायचं कारण सांगा."

"तुम्हीच सांगा न प्लीज!" चमेली म्हणाली.

"चमेली, मी म्हटलं नाही, की मी या विषयात जाणू इच्छितो? आता याचं अुत्तर तुम्हा सर्वांनाच द्यायला हवं." आजोबांनी आठवण करून दिली.

"पण आम्हाला नाही माहीत!" संदीप बोलला, "शोधायचा प्रयत्न कर. जितकं जाणशील, तितकं अुष्वा सांग आम्हाला" आजोबा म्हणाले.

तरीही आजोबांनी मुलांना अगदीच निराश केलं नाही. कारण काही रोचक व शानमयर्धक गोष्टी ऐकण्यासाठीच त्यांनी मुलांना बरोबर आणले होते.

त्यांनी जगातल्या सर्वात लांब नद्यांबद्दल सांगितले- नील (नाईल) आणि अमेझॉन, आणि हेही सांगितले की, अमेझॉनच्या भुगमाचा शोध १९७१ मध्ये अमेरिकन शोधक लॉरेन मेल्नटायमने केला केला.

"आपल्या सर्वात महान नद्यांबद्दल हे लोक इतके दिवस अनभिज्ञ कसे राहिले?" चमेलीने आश्चर्य व्यक्त केले.

"आपल्याला अनेक विषय माहीत नसतात. समस्या अशी, की माणूस अहंकारामुळे हे कबूल करत नाही. मानव येण्याच्या खूप आधीपासून निसर्ग पर अस्तित्वात होताच. जन् त्यांनी आपलं सामंजस्य प्रस्थापित केले होते. पण माणसाने परिणामांचा विचार न करताच पर्यंत नष्ट केले, नद्यांच्या प्रवाहांशी खेळ केला. पण त्यांच्या पूर्वजांनी पर्यंत नद्यांना देव-देवतांच्या रूपान पाहिले होते. ऋषींना असा विश्वास होता की, या प्राकृतिक व गोचर वस्तूंच्या मागे अगोचर परंतु एचेतन संज्ञा अस्तित्वात आहेत. साधारण माणसांच्या 'हे देव-देवता आहेत' या विश्वासांमागे एक फार मोठा आशय दडलेला होता. लोक पर्यंत व नद्यांकडे आदरभावाने पहात असत". आजोबांनी सांगितले.

"पण त्यांच्या दृष्टिकोन बदलला तरी कसा?" संदीपने जिज्ञासा दाखवली.

"माणूस हळूहळू जास्त उपयोगितावादी बनत चालला. तात्कालिक किंवा ताबडतोब मिळणारा फायदाच त्याला महत्त्वाचा वाटत होता. त्याचा 'अहं' जपणारी प्रत्येक गोष्ट अशी अर्थपूर्ण होती.

माणसाने आज आपल्या भूतकालाबद्दल अवहेलना किंवा तिरस्काराचा भाव असून, मायी पित्यांनावत तो नेपथ्या आहे. तो पर्यावरण प्रदूषित करत आहे. जुनी सुन्दर वन वेगाने नष्ट करत तो. अन् नद्या व अन्य प्राकृतिक साधनांचं शोषण करत चालला आहे." समजावून सांगत आजोबा बोलले.

तिचेही घरी परतले. संदीप अन् चमेलीचे चेहेरे गंभीर होते. निसर्गाबद्दल अनेक सर्गिक आचरणाबाबत आजोबांनी दर्शवलेल्या निराशाजनक चित्रणाबद्दल ते चिन्तित दिसत होते.

"पण मुलांनो! तुमची पिढी तुमच्या वडलांच्या आणि पिढीपेक्षा अधिक बुद्धिमान होईल. पण एका भव्य भविष्याच्या निर्मिती-साठी आपला भूतकाल जाणून घेणं फार आवश्यक आहे. आशा तुम्ही गंभीरपणे घ्या काही सांगत अशी आज्ञा आहे!

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी संदीप व चमेली दोघेही आजोबांना त्यांच्या अभ्यास-खोलीत घेऊन फार प्रसन्न होते. दोघांनीही

आपापात्या घरीने गंभीर कळणी माहीत करून घेतली होती- संदीपने एका पुस्तकातून

अन् चमेलीने आपल्या एका शिक्षकाकडून, दीर्घांनी मिळून कहाणी सांगितली-

फार प्राचीन काळी एकदा रमर नावाचा एक राजा होता. त्याने अश्वमेध यज्ञ करायचे ठरवले. त्यासाठी एक अश्व सर्व राज्यांतून फिरवला जात असे. जगातल्या सर्व राज्यांतून अश्व निरापद परत आला, तर राजा स्वतःचा 'सार्वभौम' घोषित करत असे.

पण एक दिवस अश्व रस्त्यामध्य पडलीने अदृश्य

झाला. खूप शोधल्यानंतरही तो पृथ्वीवर कुठेच सापडला नाही, तेव्हा राजाने आपल्या शंभर पुत्रांना त्याला शोधण्यासाठी पाताळात पाठवले. पाताळलोकात तो अश्व एका खांब्याचा बांधलेला होता. जवळच एक ऋषी तपस्येत लीन बसलेला होता. सगरपुत्रांनी ऋषीवर अश्वारूढाचा चोरीचा आरोप केला, ऋषीने क्रोधित होऊन त्यांना आपल्या शायाने जाऊन भस्म केले. ऋषी निर्दोष होते, हे सांगायची गरज नाहीच. इन्द्राने सगराची चेष्टा केली होती.

ऋषीचे नाव होते कपिल. महान् अलौकिक शक्ति होत्या. शापातून मुक्त झोण्यासाठी सगर काहीही करू शकत नाही अन् त्याचा उत्तराधिकारी अन् त्याचा नातू अंशुमान किंवा अंशुमानचा पुत्र दिलीपही काही करायला समर्थ ठरले नाहीत.

दिलीपचा पुत्र भीमरथाने आपल्या पूर्वजांना या शापातून मुक्त करायचा मका निश्चय केला. त्याने खूप काळपर्यंत तपस्या करून कपिल ऋषींना आपल्या पूर्वजांना पुनर्जीवित करायची विनवणी केली.

कपिल ऋषी युवराज भीमरथावर प्रसन्न झाले; परंतु भरमाच्या दिगान्यातून चौसष्ट हजार राजकुमारांना पुनर्जीवित करणं सोपं नव्हतं, तेव्हा अजाकय गोष्ट शक्य करायचा एकच मार्ग होता-

स्वर्गातील पवित्र नदी गंगा पृथ्वीवर आणून तिचा प्रवाह भस्मावरून प्रवाहित करणं.

त्यावेळी गंगा ब्रह्मदेवाच्या कर्मचलून होती, हिमालयावर ध्यानस्थ बसून भगीरथाने ब्रह्मदेवाला आवाहन केले अन् त्याला गंगा पृथ्वीवर प्रवाहित करण्याची विनंती केली. ब्रह्माने द्रवित होऊन त्याची प्रार्थना स्वीकृत केली, पण त्या स्वर्गीय प्रवाहाचा आघात पृथ्वी कशी सहन करू शकेल ही एक नवी समस्या अुभी राहिली.

भगीरथाच्या विनंतीवरून शिवाने पृथ्वीवर अुभे राहून गंगेचा शक्तिशाली आपल्या जटांमध्ये आत्मसात करणं स्वीकृत केलं. गंगा सर्वप्रथम शिवाच्या मस्तकावर उतरली, नंतर पर्वतश्रेणीच्या शिलांमधून अुडपा मारत सरळ भूमीकडे वाहू लागली.

राजकुमार भगीरथाने शंख थांबवून तिच्या एक धारेला पाताळलोकाची दिशा दाखवली. त्याच्या पूर्वजांची रक्षा पवित्र प्रवाहावर तरंगू लागली अन् तत्काळ ते पुनर्जीवित होऊन अुठले.

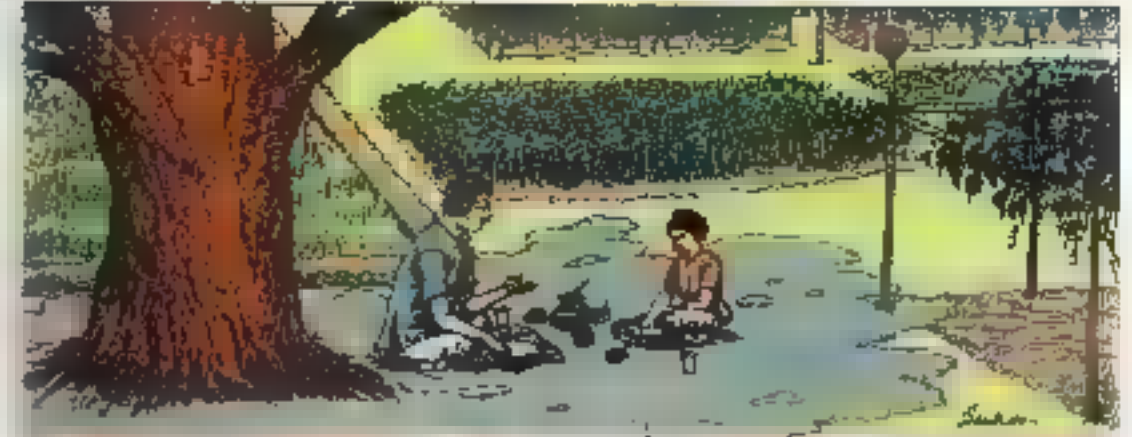

संदीप अन् चमेली कहाणीचा अुपसंहार करत बोलते, "गंगा अशासाठी पवित्र आहे. की ती स्वर्गातील नदी आहे, अन् तिने सारपुत्रांना पुनर्जन्म प्रदान केला."

कहाणी सांगण्याच्या नहारदार पद्धतीबद्दल अभिनंदन! गंगा अवतरणाचं आणखी एक आख्यान आहे. ते तिलाकंठं प्रचलित नाहीय. आपल्याला गंगेच्या पृथ्वीवर अवतरणापूर्वीच्या अन् गंगेच्या मूळ अुद्गमाबद्दल माहिती देतं. तोपर्यंत हेही ठेवा की ही आख्यानां प्रतीकात्मक आहेत. गंगेच्या स्पर्शानं मृत माणसं पुनर्जीवित होण्याचा अर्थ असा आहे स्वर्गची कृपा भृत्यूचा अभिशाप करतं." आजोबा देवनाथ यांनी सांगितले.

"गंगेच्या अुद्गमाबद्दलचं आख्यान काय आहे आजोबा?" आणखी काही माहिती मिळवण्याच्या अुद्देशाने चमेलीने विचारले.

"पुन्हा कधीतरी सांगेन हं लाडूवाई!" प्रोफेसर बोलले.

चांगुलपणाचे फळ

वीरभद्रचे आईबाईस त्याच्या तहानपणीच बाळगे. त्याचा आजोबा (मतामह) पाने आपल्या घरी आणून त्याचे पासनपोषण केले. आईबाबांच्या प्रेमासाठी अकल्याने आजोबांकडून त्याचे जरा योद्धीतुक प्रत्येक हट्ट पुरा अन् आईसारखी त्याची काळजी घेत. बोक मोठा झाल्यावरही त्यांनी त्याला कसलेही काम सांगितले नाही. परिणमतः मनस्वी आणि आळशी झाला. शिक्षणात त्याने बराही दर्शयली नाही. त्यामुळे तो अशिक्षितच राहिला.

रावब आल्या अर्धा एकर जमिनीत तन्हेतन्हेच भाजीपाता पैदा करी. त्याचे अुत्पन्न दोघांना आरामात पुरेसे होई. रावब एकराच दिवसभर खेतभर सपे. मोठा झाल्यावरही वीरभद्र आजोबांना कसलीही मदत करत नसे.

झाल्यामुळे अन् म्हातारपणी बसत कष्ट घेतल्यामुळे रावबची तब्येत बिघटू लागली. झाला तो पळिल्यासारखी मेहनत करू शकत नसे. त्यामुळे हळूहळू त्याची प्रगती कमी होऊ लागली अन् शेवटी फात साफलाही काही अुत्ते नाही.

शेतात काम करण्याऐवजी वीरभद्र आता

दुखत्यांकडून अुधार पैसे घेऊ लागला. चांगुलपणा पाहून सुरुवातीला गावचे सर्व लोक त्याला पैसे अुधार, पण नंतर वीरभद्रचा आळशीपणा पाहून लोकांनी त्याला मदत करणे बन्द केले.

प्राचींचे दुसरे कोणतंच साधन अुपलब्ध नसल्याचे पाहून वीरभद्र आपल्या बरोबरच्या म्हाच्या लोकांना धमकावूनभीनी दाखवून जमदस्तीने त्यांच्याकडून पैसे घेऊ लागला. तहानपणी पीष्टिक आहार भरपूर मिळाल्यामुळे त्याचे शरीर धोई फट्टे होते. आणि दोन-चार जणांना तो एकटा सहज लोळू शके. त्यामुळे गावचे तरुण भिअून, तो जे मागेल, ते मुकाट्याने देत, न देणाऱांना तो पिटून काढत असे.

गानात अुगीचच रिकामटेकडं फिरणं अन् लोकांना धमकी देऊन पैसे अुक्कळणं इनकंथ त्याचं काम होतं. मूक लागली की कुठेही तो कधी खात असे अन् राजी धर्मशाकेत जाऊन सोपत असे. त्याने आजोबांकडे जाणेही बन्द केले.

आजोबांना त्याच्या या अुयोगांमुळे बर्बट वाटले. त्याच्या लसात आले की, आपल्याच अवसत्तव लाढाने नष्ट निघळता आहे!

एका रात्री एक तरुण वीरभद्रला नववून

काढण्यासाठी धर्मशास्त्रेत आला. वीरभद्र त्यावेळी झोपलेला होता. तरुणाला पाहून एक कुत्रा भुंकायला लागला, अन् त्यामुळे वीरभद्र जागा झाला. त्याने तरुणाला ओळखले. वीरभद्रने एकदा त्याला मतभोव केली होती आणि त्याच्याच नदला बेण्यासाठी तो आला आला होता. दोघांच्या मांडगणामुळे धर्मशास्त्रेतले लोक जागे झाले आणि त्यांनी दोघांना एकमेकांपासून दूर केले.

त्या दिवसापासून धर्मशास्त्रेचा कुत्रा वीरभद्रचा जाली दोस्त बनला. वीरभद्र त्याच्यावर खूप प्रेम करू लागला. आणि त्याला खूप खायला घालू लागला. कुत्रा जाडजूड होऊन वाघासारखा दिसू लागला. वीरभद्र त्याला 'शेरू' म्हणून बोलावू लागला. डळडळी वीरभद्रच्या स्वयी जास्तीच बिघडू लागल्या. आता तो शेजारच्या गावी आठवड्यांच्या वाजारात जाऊन दुकानदारांकडून पैसे वसूल करू लागला. जो देणार

नाही, त्याच्यावर ओरडू लागे, मनात येईत ते नडवडे आणि पायपीटही करू लागे. गावचे काही रिकामेकडे तरुण त्याचे नवीन दोस्त नसले अन् त्याला मदत करू लागले. त्यामुळे लोक या प्रकारला घाबरून भुकाद्याने पैसे देत असत. त्याला शेरू कायम पड्याप्रमाणे त्याच्या नरोवर राहून त्याचे साथ करत असे. डळडळी त्याची प्रार्थी खूपच वाढली. आजोबांना तर तो जपूजपूळ मिसळलाच.

एक दिवस कुत्राकडून तरी आजोबा पत्र आचारी असल्याचे कळल्यावरून त्याला पहायला गेला. राग त्याला मिटी मारत म्हणाला, "आता माझा भयंकरा नाही उरिला काळी बेंड्या जाले खुपू जालीस कुत्रास ठाऊक! मला तुझीच काळजी सांगून राहिलेली आले रे! काही काम मीम राहू कर. तचेंन आयुष्य जाले जाईल? आपले शेत संभाळ. सारे आयुष्य सुखान जाईल यश."

"मागी काळजी नको करू आजोबा! आयुष्य संशयला माझ्याजवळ भरपूर धन आहे." वीरभद्र हसत बोलला.

राघवला वीरभद्रच्या सान्या बोदया माहीत होत्या. म्हणून त्याला समजावत म्हणाला, "अपेन्य गळतींमं कमावलेनं धन कधी केलेन येत ही आयुष्याची कमाई नवे नेते भलेपणानं जे धन मिळेल, तेच खरं धन. संकटात राहिलेल्या व्यक्तीला याच दोन वस्तु वाचवतात भलेपणा अन् भलेपणानं भिळकलेन धन. तुझ्याजवळ जे धन आहे, ते तुला संकटातून वाचवण्याऐवजी तुला संकटात टाकेल. म्हणून त्यावर भयंकरा करू नकोस आणि या अंधारतून निघून भलेपणाच्या ये."

राघव त्याला समजावत आतातानाच वीरभद्र त्याचे बोलणे कमावाहेर टाकून निघून निघून गेला.

आजोबांचे बोलणे त्याला नीस्त अन् कोरडे वाटले.

एक-दोन दिवसांनंतर शेजारावाच्या सिंह नावाच्या ताराच्या कुत्र्याने शेखला काडून पडून मारून टाकले. त्यामुळे वीरसिंहच्या मनाला पत्र घातला. त्या शेखन तो कितीतरी दिवस पत्र खराब अवस्थेत राहिला अन् त्याने काही खाळे-प्यायलेही नाही. जसे वाळवे की-अप्रा आपला शता कोणीच मुरला नाही. त्याला कुठे बाहेरही जावेते वाटेना. त्यामुळे मन्दिरेत तो भुकेसा-तहमेला तसाच पडून राहिला.

राघवला जेव्हा हे झाले, त्याला नानवाला शोभन पोक्ता अन् त्याला समजावत म्हणाला, "हे बेटे, जेवज्याण सोडून शरीराला घास देऊन काही लाभ नाही होजार. जेवज्या करून तू आयुष्य कृत्य रोडून. लोकांना सतावणं गरीबांचे तुला आहेन. तुला ज्याच्यावर इतका संस्कारा होता, तुला शेरू मरून गेला. अशा तुझ्या अशीच शरीरवळार भंवता. नितकंच मूर्खपणाच आहे, जितकं अनुचित भयंशची एकच वस्तु आहे, मो म्हणजे-भलेपणा! मी तुला बेंडो बेंडो हेच सांगत आलोय."

आता तरी जागा हो- सकाळी वाट चुकलेला माणूस संध्याकाळी कोर अशी पतला, तर त्याला 'चुकलेला' नाहीत."

आजोबांच्या आग्रहावरून वीरभद्रने जेवज्या केले, पण गुढेडी किन्त्येक दिवस तो घाबरे पडला नाही. त्याने आजोबांच्या बोलण्याचा गंभीरपणाने विचार करायला सुरुवात केली. त्याला त्यांच्या बोलण्यातले सत्य खुपू लागले. तो गप्प मीन आणि गंभीर वनून नसून उडू लागला.

एक दिवस त्याचा शेजारी जगत, त्याप असूनही संध्याकाळी आपल्या शेताकडे निघाला होता. यही तिथेच राहून पिकायी राखण करायची होती. त्याला ताप असल्यामुळे त्याची बायको अन् पुतगी शेतावर न जाण्याबद्दल विनवत होत्या, तरीही तो जाण्याबद्दल हट्ट धरत होता. कारण अगदी तयार पीक कोणी कापून नेईल, अशी त्याची भीती वाटत होती.

वीरभद्र आपल्या दयाजान वारून हे सगळं ऐकत अन् पडत होता. त्याला जगतची दया आली. त्याला अगदी मनापामून वाटले की ताप असताना त्याने शेतावर जाणं बंद नके. त्याच्या अन्तरात्म्याने त्याला दिसा की-तुला मदत कर, याचा शेजारीच माहेर न तू?

"जगतकाका! तुम्ही विधान्ती ध्या. तुमच्या शेतावर आज मी जातो. आजारी आहात तुम्ही मी चांगला ठणठणीत आहे." असे म्हणून वीरभद्र

जगतच्या शेतावर गेला,

आतच्या मुलीने जेवण एका घालून त्याला दिले.

वीरभद्राच्या स्वभावातले हे परितोष पाहून राख जन्म जगतला फार बरं वाटले.

तुसऱ्या दिवशी सकाळी अशीरामपर्वतही वीरभद्र परत न आलेला पाहून राख घाबरून भावत-पळत जगतच्या शेतावर गेला. तिथे शेताच्या एका कोपऱ्यात वीरभद्र अर्धमेल्या अवस्थेत पळलेला होता. नातवाला अशा अवस्थेत पाहून राख जोराने किंघाळला। नंतर इतर लोकांच्या मदतीने तो वीरभद्रला बरी घेऊन आला.

जगतचा एक नातेवाईक त्याची मुलगी सुचर्चला हिच्याशी लग्न करून त्याची इस्टेट इकडू पहात होता. पण जगतला रबळ परतून नव्हते. म्हणून त्या नातेवाईकाने जगतला मारून टाकून इस्टेट मिळवण्याचे ठरवले. जगत मेल्यावर बायकांकटून इस्टेट हडपणं करीत नव्हे-असे पाहले. त्याला मारण्यासाठीच काही लोकांना बोरेवर घेऊन तो शेतावर गेला. कारण त्याला माहीतच होते की शेताची रक्षण करायला तो तिथे होणेच.

वीरभद्र अजून झोपला नव्हता, त्यामुळे त्याने त्या लोकांना तोंड दिले. नातेवाईकाला जेव्हा कळतं,

की हा जगत नराल दुसऱ्याच कोणी आहे, तेव्हा ते लक्षात घरीच मार-पीट करून परत गेले; त्याचा नाही वेतला.

वीरभद्राच्या या त्यागाने त्याचे जीवनच बदलून टाकले. वीरभद्राच्या औषधपाण्याचा राग खर्च जगतने केला. सुचर्चलाने सर्वदिवस त्याची सेवाशुश्रुषा केली. वीरभद्राच्या घृणा भयाच्या जागी सर्वांना प्रेम व आदर वाटू लागला.

वीरभद्र पूर्ण भर झाल्यावर हिंदू दिवस राख म्हणाला, "बाळा, जगत आपली मुलगी सुचर्चलाशी तुझ्या लग्नबंध विचारयला होता. त्यासोबत तो सात एक जमीनही देणार आहे. मी तुझ्यातर्फी 'हो' आहे. तुला काही म्हणायचं आहे राख?"

"होय आजोबा" "काय" घाबरून राखने विचारले.

"इतकंच की-घोड्याला चंगुलपणाधं इतकं मोठे उड असू शकतं, असा माहीतच तुम्ही कोरडच सांगता आजोबा!" आजोबाने मिठीच मारली।

वीरभद्राच्या टोळ्यातून इतर अशू वडला हुंदके देत तो म्हणाला, "सकाळी रता चुकलेला माणूस रजेच्याकाळी घरी आला, तर त्याला 'रता चुकलेला' तर म्हणत नाहीत वं आजोबा!"

कावेरीच्या किनारी - ६

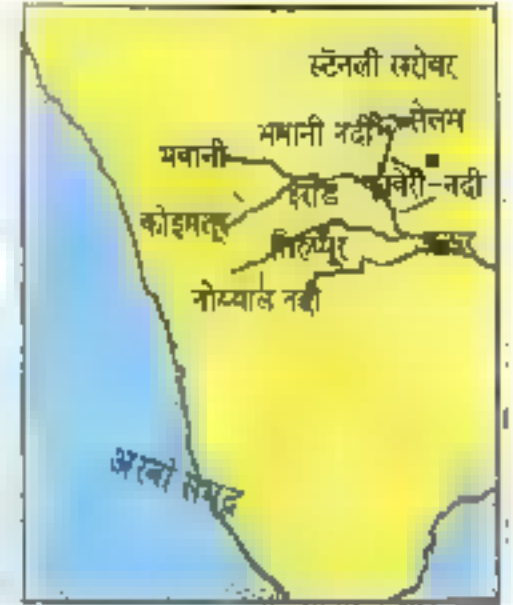
मन्दिरे व दन्तकथा

वर्णन : जयंती महासिंघम चित्र : नौतम सेन

सेलमच्या अग्नेयेला एक कसबा आहे - मवानी. मवानी नदीमून हे पडते आहे. ही नदी वेरळच्या वळतुनवाडू पहाडांमधून निघते व तमिळनाडूमध्ये कोडमनूर व ईरोड जिल्ह्यांमधून एकूण २९७ कि.मी. वाहते. या नदीला सिलवाणी, धितर, कुनूर, मुंदा पोवार सारख्या कित्येक लोकांना या येऊन पिळताने.

मवानी व जयंती या मवांया लंग ॥ मोठे पवित्र तीर्थस्थान आहे. अशी रामजत प्रचलित आहे ॥ मवानी आणि कावेरीच्या संगमावर अपुदा नावाची एक अदृश्य धार्मीय नदीही त्यांना मिळते. स्थानिक पुज्यनुराह अशी पहाती परावाने विष्णूकडून अमृतकलास घेऊन तो मवानी नदीत पुरून ठेवला होता. आश्रयाडी की तो पळवून नेऊ पाहणाऱ्या अशुभांपासून येईल. - काही पडताने येऊन पाहिले तो त्याचे दिवसिंघम रूपान् झाले होते. परावाने तो करून रूप केला, पण तो अचूक शकले नाहीत. या प्रपत्त्या सिंगतून पाण्याची धार फुटली. ती संगमावर अपुदा नदी साती.

लंनमेस्वर तमिळनाडूत पश्चिम स्थान आहे. स्थान दक्षिण प्रमाण, दक्षिण वादी आणि

महर्षी पराशराने विवाहिंग अचलायचा प्रपत्त कला

बाचता; कारण गूर येण्यापूर्वीच बरोबर त्याने बंगला दिवाणा केला होता. असे जाले की, भगवती वेदनामयी देवीने पुर येणार असल्याची घेतावणी स्वप्नात आधीच दिली होती. कसेकर गैरेने देवीचे भुषण करून मंदिराला, हस्तिदन्ताची एक पालनी ठानू काही जळजळारील भेट दिले.

भवानीपासून पुढे दक्षिणेला वीरेंद्र शहर मारले आहे. कावेरीतून काढलेल्या पेस्प्यास्यम आणि वल्लिगमन नामाच्या दोन काळव्यांचा व्हे अल्लेख करता येईल. ते तमिळमध्ये 'ओई' नावाने प्रसिद्ध आहेत. एका प्रचलित दंतकथेनुसार या स्थानाचे नाव तमिळमध्ये दोन 'ई' व 'ओई' हे शब्द जोडून बनले आहे. याचा अर्थ आहे - ओती खोपटी. देवीभक्तमंडळामध्ये दक्ष प्रजापतीने यक्ष केल्याबद्दलचा अल्लेख आहे. यक्षाने संप्लित होण्यासाठी दक्ष प्रजापतीने आपला जावई 'मंगवान द्विव' याला आमन्त्रण दिले नाही, परंतु दक्ष प्रजापतीची कन्या दाक्षायनी किंवा पार्वती ही मात्र न बोलावताच तेथे पोचली. तिच्या आई-वड्यांनी तिची कुपेक्षा केल्यामुळे दुःखी होऊन तिने यक्षकुंडलात खुटी मारली. ही बातमी कळल्यावर शिबला पारच राम आला अन् त्याने आपल्या जयंगमासून वीरमद्र आणि नद्रकस्ती नावाचे दोन गण निर्माण केले. हे दोघे यक्षवाळेत पोचले. त्यांनी दक्ष व अनुसंगाना मारून यक्षकुंडलात फेकले आणि त्यांची हाडे व कवठ्या कावेरीत टाकल्या तिथे त्या कथम ओत्वाच रहतात.

वीरेंद्रच्या अग्नेयेकडे पश्चिमघाटातून नोप्यल नावाची एक पावसाळी नदी जुगम पावते. ती कवेरतूर अन् निरम्पूर शहरातून वाहून जाऊन कावेरीला मिळते.

कोइमतूर हे तमिळनाडूचे दोन नंबरचे मोठे शहर आहे. इथे ३००० करूनले अन् काफलाच्या निरण्या आहेत. त्यामुळे याला दक्षिण मारताचे बॅचेस्टर असे म्हणतात. कोइमतूर 'कोई' या नावानेही प्रसिद्ध आहे. इथून ७ कि.मी. अंतरावर नोप्यल नदीच्या किनाऱ्यावर दिवाचे पेस्तर पट्टीवरस्थानी हे मंदिर आहे. याच्या कल्लसामा नामाच्या

दिवेणी या नावांनीही प्रसिद्ध आहे. याच्या चार दिगांना शंखधिर, तिरुचेनगोडु, पयमिरी व वेदगिरी ही मंदिरे आहेत.

१९०० च्या आरंभाच्या दहिन्यांत मन्दिषाच्या एक दरवाजा कल्लसामेल् - जडासवरी की, इव्वन कलेकर एव्वंद रेरो

बहेरुन भगवतचे दर्शन घेता येईल. हा गौरा अधिकारी संगमाजळच रहल. एकदा संगमात

अचभक्त रूप मोठा पुर आला. त्यात त्याचा बंगला अन् त्या

मुना

त्या पुतळून हा गौरा

अधिक १२१

दै व यो नाने

मंदपात कलात्मक मूर्ती बनवलेल्या आहेत. असे म्हटले जाते की, हे मंदिर इ.स.पू. पहिल्या शतकात बांधले गेले. अन् गामाप्पलनाच्या मूर्ती चौल राजा करीकालने बनवून घेतल्या होत्या.

करवमचे अमरावती नावाची तिसरी एक अपनदी कावेरीला मिळते. २०० कि.मी. लांबीची ही नदी कोइमतूर जिल्ह्यातल्या अण्णाप्रवै यहावांमधून उगम पावते. हिच्यावर बनवलेल्या धरणांमध्ये इतके पाणी उपलब्ध होते की, या जिल्ह्याच्या ५ लाख एकर जमिनीला पातून पाणीपुल्ल होतो. संगमातून काढलेल्या अय्यक्कनेवन कल्लसालातून तिरुचिरापल्ली शहरालाही पाणी पुरवले जाते.

कावेरी व अमरावती नद्या या चेन्नै, चौल आणि पांड्य राज्यांच्या नैसर्गिक सीमा बनल्या. या तीन राज्यांचे शासक कोणतीही प्रहनाची सेतणी करण्यापूर्वी संगमावर बनवल्या मंदिरात जाऊन चेत्तांडिअम्भन देवीचे दर्शन नकीच घेत असत. इथेच अमरावती कर्णाचे मंदिर आहे. लोकांना नदीपार करून नेणारे नावाडी आपल्या मिळकतीचा काही भाग आजही मंदिरात दान करतात. जवळच नैरुळमध्ये कांचीचे आचार्य परमशिर्षेद रसस्वनी यांचे दिव्य संत-संगीतकार सदाशिव ब्रह्मेन्द्र यांची आहे. त्यांच्या कावलीतल्या एका घटनेचा इथे अल्लेख केला जातो. एवदा ते कावेरीकिनारी कोडुमुठी जवळ भक्तस्थ बसले असता अचानक येथून नदीचे भिन्नरे पाण्यालाही बुडाले आणि स्वामीजी रेतिल इतके. त्यांना जेव्हा जेव्हा काढले, तेव्हा त्यांनी थोड्या वांताराने अंगारची भाऊन टाकली अन् बालू वागले. जतं काहीच घडलं नाही. म्हटले जाते तिळप्याळमध्ये कावेरीच्या प्रवाहातून त्यागशायच्या गीतांचे अमुपटात. त्याचप्रमाणे नेरुळमध्ये कावेरीच्या प्रवाहातून सदाशिव ब्रह्मेन्द्र यांच्या गीतांचा मधुर नाव वीवू येतो.

मंदी-प्रवृत्त

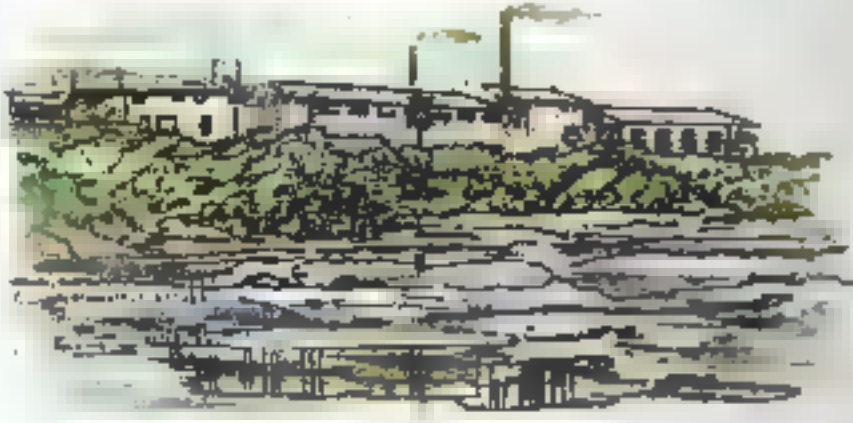
मेयूर व तिरुचिरापल्लीचे क्षेत्र बहुधा तमिलनाडूचे सर्वात मोठे औद्योगिक क्षेत्र आहे. मेयूर भवानी धरणाच्या आणि कावेरी जिल्ह्यासमृद्धक भवानी, नोप्यल व अमरावती किनाऱ्यांवर कारखाने बनलेले आहेत, त्यात हजारो लोकांना काम

कोडुमुट्टि येथील मंदिर

मिळालं आहे अर्
आर्थिक लाभ सार्वेला
आहे. पण कारखान्यांचा
नेवांवर फार वाईट
परिणाम सार्वेला आहे.
त्या जवळजवळ
'घावेरले नाते' बनल्या
आहेत. मेरूर भवानी,
होरोड, कोदमलूर आणि
तिरुम्पूर इ. गावांचा
मैला आणि कार-
खान्यांचा औद्योगिक

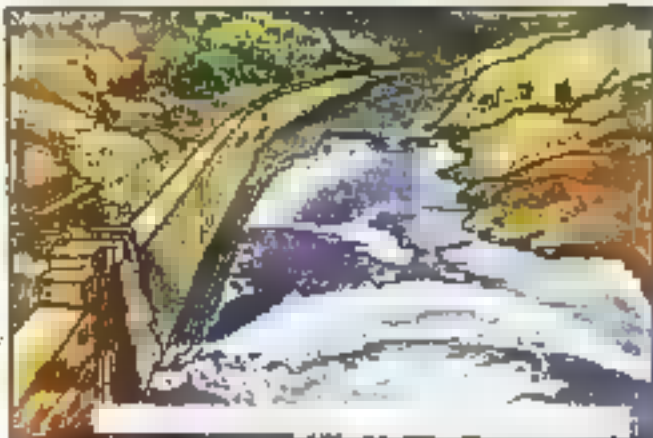
तिरुम्पूर जवळ नोय्यालचे प्रदूषित जल-क्षेत्र

कचरा दररोज काढेरी ॥ तिच्या उपनद्यांमध्ये सोडला जातो, त्यामुळे नदी-किनाऱ्यांवरून रिके व लोकांच्या आरोग्यावर
फारच अनिष्ट परिणाम होत आहे.

भवानी नदीच्या किनाऱ्यावर असणाऱ्या कारखान्यांमधून आलेला कचरा अस्तो की, गोंगदाफा,
धान्ये आणि अुसाचे पीक फारच वाढते आहे. एक काळ होता की तेंथळ कारखान्यांच्या पुढे नदीच्या
वनेलेल्या भवानी तलावर धरणात भरून प्रभाषात पावते पकडने जात असत, पण अकरा वा प्रदूषणामुळे
नाराच्या काही जमीन अजिबात नाहीवाच झाल्या आहेत, या उपयोग फुफुसे न
आतल्याचे रोग आहेत.

परंतु भवानी आशेचे निरुप बाकी आहेत. १९९३ मध्ये भवानी नदीचे प्रदूषण घटवण्यासाठी आंदोलन
साले. आणि आता न्यायालयांनी कारखान्यांना आज्ञा दिल्या आहेत. की, कचरा कचऱ्यासाठी
कचराकुडीकरण प्लॉट्स जाणून घ्यावीत. न येत्यासा कारखाने बंद केले जातील.

प्रदूषणामुळे नोय्यालना 'काळी नदी' म्हणून जात आहे. कारण केवळ ९७३ कि.मी. लांबीची ही नदी तिरुम्पूरच्या
कपडांगण व धुलार्चच्या जवळजवळ ८०० मुनिस्सू आणि कोदमलूरच्या कचऱ्यातून निपणाऱ्या कचऱ्याने अगदी
लुडूच भरलेली आहे. नोय्याल नदीवर वनेलेल्या ओरतपात्रयम धरणानी निर्मिती १९७२ मध्ये पूर्ण झाली आणि
आवारा केसी गेली होती की, नोय्यालच्या किनाऱ्यावरून ५३ जमिनीला पानीपुत्रवता केला जाऊ शकत, पणु तिरुम्पूर

होरोडजवळ कारखान्यांचा सारा कचरा काढेरीत सोडला जातो

ते कल्ल पर्यंतचे रोमकरी आता नदीचे पाणी
शेतांना देत नाहीत, कारण आज हे पाणी
उपयोगाच्या लायकीचे राहिले नाही.
न्यायालयांनी जनहिताच्या दृष्टीने नुक्ताव
एक निर्णय दिला आहे. निर्मातीद्वारा दहर्मी
२००० वरोड रुपये कमण्याच्या तिरुम्पूरच्या
कारखान्यांना सांगितले आहे, नदी व
धाण्याचे पाणी अन् तळ साफ करावे.
यानेरोसच असाही आदेश दिला आहे
१९९८ पर्यंत सर्वांनी मिळून एक
कचराकुडीकरण यंत्र रचाने.

शरणचे बुद्धिबळ

दोघे घनिष्ट मित्र होते. दोघे एकाच
गावात रहात असत, दोघे आपापसी मिळून
परन्तु काम अन् बुद्धी यांची सर्वत्र
प्रशंसा होई, मूर्ख अन् कुचकामी
मनले जाई, शामला याचं फार वाईट वाटे, शरण
बहुतेक त्याची संपजूत घालत म्हणे, 'तू
दुसऱ्यांच्या बोलण्याकडे लक्ष देऊ नकोस, कारण
लोकांना सर्वत्र गोष्टीत काही ना काही बळबळायची
सकय असते, तू स्वतः आपल्या समाधानी
असशीत, आपलं काम सन्नेपणानं केलं असशीत,
तर दुसरी म्हायचं काही कारणच नाही तुला. तू
स्वतःला काय समजतोस, तेच महत्वाचं लोक
काम म्हणतात ते नव्हे, समजतं?'

एक दिवस दोघं मिळून बायकोसाठी
सोन्याच्या खरीदण्यासाठी शहराकडे
निघाले. थोडे अंतर गेल्यावर एका झाडाखाली बसलेले
दोन प्रवासी दिसले, ते अंच आवाजात वाद-विवाद
करत होते. आपसात ते मांडत असावेत असे दिसत
होते. दोन्ही मित्रांनी त्यांच्याजवळ जाऊन मांडायचे

कारण विचारले. दोघापैकी एकाची अंगावरची वस्त्रे
पूखवान होती, तो आगरी कहाणी रांगत म्हाणाला,
'मी व्यापारी आहे. मी कोठ्यावधी रुपये
मिळवले. मला दोन मुली आहेत अन् त्या दोघीही
एका विविध रोगानं पळवलेल्या आहेत, त्यांना काय
रोग आहे, कुठल्याही वैद्य-हकीमाला कळू शकतं
नाहीय, शेवटी निराश होऊन मी त्यांना एका साधू
महात्म्याकडे नेऊन गेलो. त्यांनी दोघींना पाहून म्हणले
की, या तुझ्या पापांची शिक्षा भोगत आहेत. त्यांच्या
सखी रोज सोन्याच्या दोन-दोन बांगड्या बनवून रोज
नव्या-नव्या ठिकाणी जाऊन अर्ध्या थिम्पतीला विकत
जा. असे करण्ये वहा दिवसात त्या पूर्ण नव्या
होतील.

त्या साधूबाबांच्या आज्ञेनुसार मी बांगड्या
विकायला इथे बसलोय. ह्या दुसरा माणूस सोनार
आहे. याने बांगड्या पारखून पाहिल्या अन् जेव्हा
त्याचा पक्का विश्वास बसला, की या शुद्ध
सोन्याच्याच आहेत, तेव्हा तो स्वतःच विकत घेऊ
म्हणतोय, पण याच्याजवळ पुरेसे पैसे नाहीयत.

मुली तारे

एप्रिल २०००

तीनशे रुपये आहेत, अन् बांगड्या आहेत पाचशेच्या. बाकीचे पैसे आपल्या गांधी जाऊन घायला तयार आहे. पण याच गांधी भाऊ याचे घालणे दिशेला आहे. अन् मला तर लवकर आपल्या गांधी पोचायचं आहे.

बाकी दोनशे रुपयांसाठी मी याच्या गांधी जायला तयार नसलो, तर तो आपली सोन्याची अंगठी घायला तयार आहे. पण याची अंगठी शुद्ध सोन्याची आहे की नाही, हे मला कसं समजणार? हा स्वतः सोनार असल्याने माझ्या बांगड्या स्वऱ्या सोन्याच्या आहेत हे त्याने माहून ठेवलय.

मी यासाठीच आपल्या बांगड्या माला विकू इच्छित नाही. पण हा तर हडाला पेटला आहे. आमचं मांडण हेच.

शरण यावर काही बोलणार, झटक्यात त्याला मध्येच थांबवत सोनार म्हणावा, "आपल्या

दोघांच्या मध्ये तितल्याने हस्तक्षेप करायचं कारण नाही. लौदा आमच्या दोघात होत आहे. आम्ही आपसात काय ते ठरवून घेऊ."

"पण आम्ही दोघाही सोन्याच्या बांगड्यांसाठीच शहरात चाललो आहोत. आमचं काम इथेच होऊन गेलं, तर शहरापर्यंत दहा कशाला? आम्ही तर पूर्ण एकमेकीं घायला आहोत." शरण दोघांना अुदेगून बोलला.

सोनार पुन्हा म्हणाला, "पहिले पिशाडकर मीच आहे. या सोन्यावर पहिला मालाच हक्क आहे. किंमत तर मी ही घायला तयार आहेना! मीक तर नाही भागल ना? बाकीच्या दोनशेच्या कडल्यात अंगठी तरी घ्या. नाहीतर माझ्या गांधी घेऊन रोख पैसे घ्या."

नाराज होऊन धावली सोनाराला म्हणाला, "मांगितलं ना बांगड्या तुला विकणारच नाही!"

सोनाराला धावल्याने दिलेल्या रोखटाक अुत्तराने शरण व शाम लक्ष घाले. पाचशे रुपये देऊन त्यांनी बांगड्या लुटीदल्या. आपल्या भाव्यानेच आपल्याला लक्ष्या सोन्याच्या बांगड्या अर्ध्या किंमतीत मिळाल्याच्या खुर्दीत होते ते. त्यांना सोन्याच्या खरेपणाबद्दल जराही शंका नव्हती. तरीही गांधी पोचल्याबरोबर त्यांनी त्या सोनाराला दाखवल्या.

गांधीच्या सोनाराने प्रथम बांगड्या नीट पाहिल्या आणि तो म्हणाला, "या नकती सोन्याच्या आहेत, एक बांगडी पंचवीस रुपयांपेक्षा अधिक किंमतीची नव्हे, तुम्ही लोकांनी जास्त किंमत तर नाही दिलीत ना?"

"नाही, पार कधी जास्त नाही दिले. थोडेसे अधिक मात्र दिलेत." सरी गोष्ट शरण सुटला. अन् आपापल्या बांगड्या घेऊन दोघाही

घरी गेले.

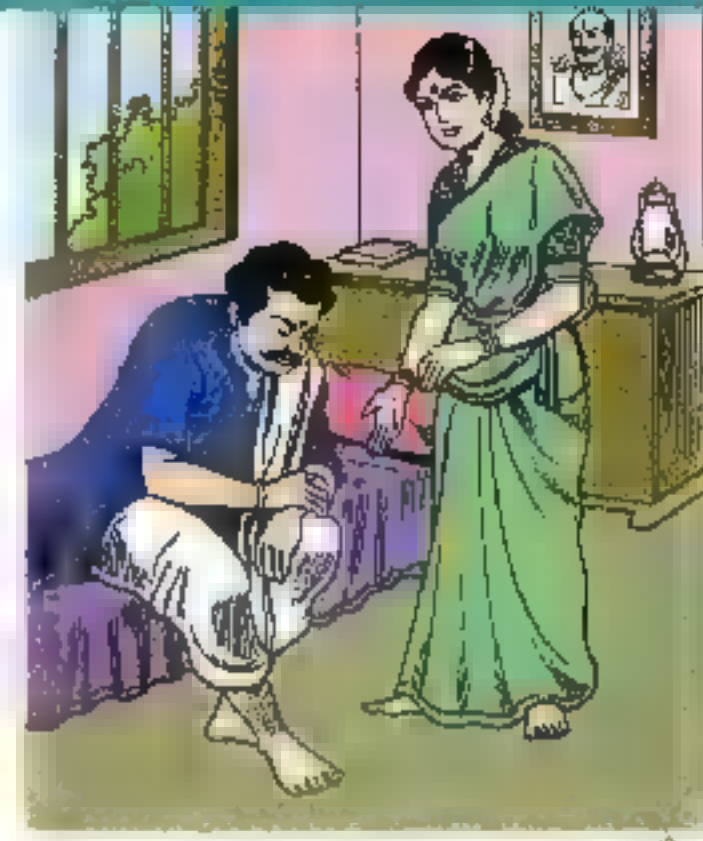
श्री आल्यावर शरणने रागळी हकीकत बायकोला सांगितली. बायकोला शरणच्या या कामाने फारशी चूक वाटली नाही. अुत्तर त्याच्या बुद्धिमतेची प्रशंसाच केली. ती म्हणाली, "या बांगड्या स्वऱ्या सोन्याच्या असल्या, अन् तुम्ही त्या घेतल्या नसल्या. तर एक सुवर्णसंधीच घालवली असली ना! बुद्धिमान माणूस अशी संधी कधीच सोडणार नाही. तुम्ही खरेच पार बुद्धिमान आहात, पण भाव्यांमोर अडकवल्याने काहीच घालव नाही. अन् भाव्याने दिली न मोठमोठी कारस्थानही यिफल होतात. तुम्ही समजा की भाव्य आपल्या राजून नाहीय. तुम्ही जे केलंत, ते प्रत्येक काळामेळी करायचं असंय होतं. तेंफा तुम्हाला चिन्ता करायचं करायचं कारण नाही."

त्यावेळी शामही शरणच्या जवळच होता आणि त्याच्या बायकोचे बोलणेही ऐकत होता. ते राव ऐकून शामलाही गाल्याना अन् शांती मिळाली.

त्यानेही जाऊन आपल्या बायकोला रव काही सांगितले. पण त्याची बायको त्याला पटकारत म्हणाली, "मला माहीतच होतं की तुम्ही परतवले जात. तुम्हाला तर बोणीही राहज मूर्ख बनवू शकतं, मूर्ख तर अडकतच ना! मी बरोबर असेल असते, तर नर शांत असतं. चुपचाच ते."

थोडा वेळ गम राहून नवऱ्याला रागावत ती म्हणाली, "तुम्ही विश्वासाच कसा ठेवलात, की तो खरं तोनं अर्ध्या किंमतीत घेईत? मला तर यात बरंच मोठे काहस्थान अलाबंसे दिसतंय. अन् असाही असू शकतंय की त्यात शरणाचही हल अलाबा."

शाम आपल्या दुर्भाग्याबद्दल पार दुःखी होऊन विचार करत होता की शरण किती भाव्यशास्त्री आहे! तोही तर परतवला गेला. पण त्याच्या बायकोने

तरीही त्याच्या बुद्धीची तारीफच केली. भाव्या बायकोनेही त्याला मूर्ख नव्हे मानलं. अुत्तर असाही की, या कारस्थानात त्याचाही हात असू शकेल; म्हणजेच, तो इतका हुशार आहे! शाम आता आपल्या भाव्याला दोष देत, लहान मुलाप्रमाणे भुसभुसून रडू लागला.

तिकडे शरणही आपल्या घरात एकान्तात बसून विचार करत होता. तो आपल्या भाव्याला नव्हे, तर आपल्या बुद्धीला दोष देत होता, कि कसं काय आपण एका अनोळखी माणसाकडून इतक्या सहजपणे फसवले गेलो! तरीही आपली बायको आपल्याला मूर्ख नव्हे, तर बुद्धिमानच म्हणते. त्याने निश्चय केला की खरोखरच आपण आपली बुद्धिमानी सिद्ध करायची अन् आपली घालवलेली छम घरात भिळवायची.

खूप विचार केल्यानंतर त्याला एक गोष्ट

आठवली, गावात काळुशिवाय आणखी कोणातच माहीत नव्हते, की आपण शामराव सोन्याच्या बांगड्या घ्यायला शहरात जात आहोत. काही दिवसांपूर्वी काळू आपल्या मुलीच्या त्रासासाठी सोने घ्यायला शहरात गेला होता, म्हणूनच आपण व शामने शहरात जातेवेळी त्याला-खरं सोने कुठे मिळतं-यानंदराव विचारले होते, त्या ठकांजवळही बरोबर धारच बांगड्या होत्या. असेही असू शकत की, काळू, बांगड्यांसाठी आमचं बांधकामे जाणं अन् ठकांचं खोटे भांडण-ही सर्व एकाच नाटकाची दृश्ये असतील!

ताचकडोच जुद्धन येणारे ग्रामपंचायतीच्या प्रधानाकडे जाऊन त्याने सर्व गोष्टी सविस्तर सांगितल्या, प्रधानाला काळूची काळी कृत्ये माहीत होती, पण काही पुरावा नव्हता जबरत, तो तर अशा संधीची वाटच पडत होता. त्याने शरणच्या रांशयाला अनुमोदन दिलं अन् खरी गोष्ट शोधायचं आश्वासन देऊन पाठवून दिले.

प्रधानाने काळूच्या हाताखालींवर नजर ठेवण्यासाठी दोन हेर त्याच्या मागे लावले ते वेगवेगळे करून त्याच्यावर नजर ठेवू लागले.

त्याच दिवशी, रात्रीच्या वेळी काळू होजारच्या गावी आपल्या भागीदार-ठकांकाडून आपल्या

हिश्याची स्कम करून काढायला गेला. पंचायत-प्रधानाच्या हेरांनी तिथेच त्याला अन् त्याच्या येव्हीला रंगत्या हातीच पकडले. त्यांनी करून केले की शरण व शामला नव्हती सोन्याच्या बांगड्या त्यांनीच विकल्या होत्या, त्या दोघांना आपले पैसी परतही मिळाले.

शामने बायकोला ही खूबखबर सांगितली. त्याने असेही सांगितले की शरण आपल्या बायकोच्या प्रोत्साहनानेच हे सर्व करण्यात असत झाला. पण त्याची बायको मात्र आपला रक्षिकेच बरोबर असल्याचं सांगत म्हणाली, "शरणच्या बायकोनं त्याच्या चुकीची खूप काळजी केली, त्यामुळेच त्याने दुष्टी आणली तीव्र वनयायचा प्रयत्न केला. मी काटू सोवले, त्याच्या काहीच तान नाही गेली. अखेर कोपल्यात बसून तुम्ही मागच्या बाजूला दोन दिवसात त्या बायकोची गुहाला कर्माच काळजी घेता नाही."

पण, मायेची ज्ञान बायकोवर नाराजही नाही अन् दुष्टीही शकत नाही. पण त्याला असे पटले की, बायको बरोबरच होतीली. शरण वरंच काही शिकायला शकते. बायकोच्या कुकृत्येन आज त्याला प्रेमाचा किण्व - काही शिकण्याची प्रेरणा.

तोंडाची कारवाई

खूप पूर्वीची गोष्ट आहे. एका राजाचा एक फार बुद्धिमान आणि अनुभवी मंत्री होता. राजाने त्याच्यापेक्षा अधिक बुद्धिमान मंत्री कुठेच पाहिला नव्हता.

एक दिवस मन्त्र्याने सांगितले की आता आपला निवृत्त होण्याचा दिवस जवळ आहे. आपले आयुष्याचे शेवटचे दिवस काढायचा आपला विचार आहे.

मन्त्र्याला तीन तरुण पुत्र होते अन् तिघेही सारसेच प्रतिभाशाली आणि कर्तव्यनिष्ठ होते.

"तुम्हाला निवृत्त व्हायचेच असेल, तर मित्रा, मला तुमच्या तीन पुत्रांपैकी कोणाही एकाला आपला उत्तराधिकारी म्हणून निवडू न. मला वाटतं की, तुमचा बोरला मुलगा ठीक होईल न? तुमचा काय विचार आहे?" राजा मन्त्र्याला म्हणाला.

"महाराज! आपली आपल्या मन्त्र्याकडून काय अपेक्षा आहे, यावर हे अवलंबून आहे.

आपल्याला निर्भीड अन् दुस्तराहरी माणूस हवा असेल, तर माझा ज्येष्ठ पुत्र नवीच फार उपयोगाचा असेल. आपल्याला या पदावर खूप चतुर अन् बुद्धिमान माणूस हवा असेल, तर माझा मधला पुत्र योग्य निवड होईल अन् जर एक सत्यनिष्ठ व्यक्ती हवी असेल. त्यासाठी सर्वथा योग्य, माझा धाकटा पुत्रच असेल" मंत्री उत्तरला.

आपल्या मुलांच्या स्वभावाविषयी इतकं सुनिश्चित विश्वासानं तुम्ही कामं म्हणू शकता? त्यांच्या विषयातलं तुमचं मत बरोबर आहे, असं पुराव्यानं सिद्ध करू शकाल?" राजाने प्रश्न केला.

"करू शकेन, महाराज!" मंत्री आत्मविश्वारानं म्हणाला.

राजा अतुल्यकतेन म्हणाला, "खरंच! तुम्ही सिद्ध करणं अशी इच्छा आहे माझी!"

"छान महाराज!" थोडा वेळ धनकून मंत्री म्हणाला, "मी तिघांनाही एक आज्ञा देईन.

पाहूया, या तिघांपैकी प्रत्येकजण तिथी कशी अंमलबजावणी करतो ते!"

नंतर याने तीनही मुलांना एका खोलीत बोलावले. राजा एक गुप्त दारोख्यातून त्यांना पहान होता.

मंत्री सिंह-गर्जने प्रमाणे मंभीर आवाजाने म्हणाला, "एका पुत्रांनो! राजबागेच्या मध्यावर एक खास प्रकारच्या गुलाबाचं रोप आहे. त्याची फुलं तोडायला मनाई आहे. पकडला गेलात, तर शिक्षेतून याचण्यासाठी तुम्ही फक्त आपल्या तोंडाच्या अपयोग करू शकता. होय, फक्त आपल्या तोंडाच्या! समजलं?"

संध्याकाळची येऊ होती. मुलांनी पित्याच्या साबलांना स्पर्शून नमस्कार केला अन् निरोप घेतला. बागेत घुसून ते लपत-छपत त्या रोपाजवळ पोचले. पण त्यांनी फुलं तोडताच राक्षस पहारेकऱ्यांनी त्यांना पकडले.

थोरल्या मुलाने ताबडतोब आपल्या तोंडाचे गगनभेदी आरोळी टोकली. अन् पहारेकऱ्याच्या श्वायध्मारासाठी आपले तोंड खुद्दले. म्यापलेल्या पहारेकऱ्याची पकड घामुठे विली होताच ती मुलगा पळून जाण्यात सफल झाला.

मधल्या मुलाने गुलाबाचे फूल पटकन आपल्या तोंडात लपवले अन् स्वतःला निर्दोष सिद्ध केले.

सर्वात धाकटा मात्र शान्त राहिला अन् पहारेकऱ्यांबरोबर मुकाट्याने राजाकडे गेला. आपला दोष कबूल करत तो म्हणाला, "मला माहीत आहे महाराज! त्या रोपाला दान लावायची मनाई आहे. माझ्या मनात एका गोष्टीबद्दल कसलीही संशय नव्हती कि जर आपल्या बुद्धिमान मंत्र्यांचे फूल तोडायला सांगितलं असेल तर त्याचं नकीच काही योग्य असं कारणही असेल."

तिघांचीही वागणूक स्पष्ट करत मंत्री म्हणाला, "पहा महाराज! पकडलं गेल्यावर प्रत्येकाने आपापल्या तोंडाचाच अपयोग केला- मी त्यांना सरी दिली होती ना! प्रत्येकाने आपापल्या पद्धतीने, आपापल्या स्वभावानुसार केले. एवढाने तोंडाचा अपयोग विलंबतमक पद्धतीने केला. धुतराईने केला अन् एकाने कां बीसून केला."

प्रसन्न होऊन महाराज हसले अन् गेतले. "एकदम बरोबर माझ्या प्रिय म्हणजे तिसरी आपापल्या पद्धतीने घेतल्या आहेत. तुमचा थोरला पुत्र सेनाधिकारी बनू शकतो. अन् दुसरा माझ्या सल्लागाराच्या रुपात" पण सर्वात धाकटाच, जो बुद्धिमान आहे, तोच आपण सोडणार असणाऱ्या पदाला योग्य आहे."

१० - बुद्धाची तयारी

महाभारत

कृष्णाने दिलेल्या दिव्यदृष्टीच्या साहाय्याने धृतराष्ट्राने कृष्णाचे दिव्य-रूप पाहिले. नंतर म्हणाला, "भगवंता, तू मोठ्या कृपेने मला हे दिव्य नेत्र प्रदान केलेस, ते आता परत घे. ज्या नेत्रांनी मी तुरां पाहिलं, त्या नेत्रांनी मी साधारण मानव अन् हे दिव्य पाहू शकिल नाही."

दुसऱ्याच क्षणी सभाभवन पूर्वघट्टे गेले. कृष्णही साधारण रूपाने दितू लागला. कृष्णाने सभेत अणुस्थित असलेल्या शत्रूंचा निरोप घेऊन आपला एक तात्पर्यकीच्या दुररा विदुराच्या हाती दिला. अन् सभाभवनातून बाहेर पडले त्याच्याचरोबरच मंदिर व राजेही चालू लागले.

सभाभवनाच्या दारी दाल्क रथ सज ठेवून अुभा होना. कृष्ण रथात बसला, तेव्हा धृतराष्ट्र त्याला

म्हणाला, "कृष्णा, गैरसमज नको करू माझाचदल! पांडवांबद्दल माझ्या मनात भीडही हेच नाहीय. दुर्योधनाला तर मी तुझ्यासमोरच समजावलं, सर्व सभासदानीही ते ऐकलं."

यानंतर कृष्ण, धृतराष्ट्र, भीष्म, द्रोण, बाह्लिक, कृप इत्यादी वडीलधाऱ्या माणसांना अुद्देगून म्हणाला, "महात्माहो! समेत काय झालं ते तुम्ही पाहिलंतच! दुर्योधन रंगाने निघून गेला, धृतराष्ट्र स्वतःला असमर्थ म्हणाले, मी ज्या कामारासाठी आलो होतो, ते झाले. मी आता परत युधिष्ठिराकडे जातो, मला आज्ञा द्या." सर्व वडीलधारी माणसं कृष्णाला निरोप देऊन आपापल्या घरी परत गेलीं.

नंतर कृष्ण रथात बसून आपली कुंती हिच्याकडे गेला. तिला सगळी बातमी देऊन

म्हणाला, "देवी, समज्यांनीं दुर्योधनाला अनेक प्रकारे सांगून पाहिले, पण त्याने काहीच ऐकू न घेतले नाही. कौरवांचा डोयट जकड आलाय आता बाहेर, अर्जुन शवाग्रीवभाणे त्यांना जाळून काढील. मी पांडवांकडे चाललोय, तुला त्यांना काही निरोप थायथा आहे?"

"पुत्र, युधिष्ठिरला म्हणावं की धर्ममार्गाचं अतिक्रमण करू नकोस. बाहुबळावर जंगल हा क्षत्रीयांचा धर्मच आहे. न्यायासाठी हिंसा करावी लागली तर ती देवाचीच इच्छा असेल. अतः ऐकलंय की, प्राचीन काळीं मुकुन्द नावाच्या राजाशी कुवेर सगळं पृथ्वीमंडळ देऊ करत होता. पण त्याने ते घ्यायला नकार देत म्हटले होते, "मी आपल्या बाहुबळाने राज्य जिंकू शकेन. तेवढंच पुरेसं आहे मला " यावेळी युधिष्ठिर ज्या मार्गाने जात आहे.

तो मला मुळीच पसंत नाहीय. तो मार्ग राजा पांडु किंवा भीष्म यांच्यासाठीही स्वीकार्योय नाहीय. त्याला सांग की, युधिष्ठिरासाठी मी तेच यज्ञ, दान, तप, वीरता, नळ यांच्या प्रार्थनेची इच्छा करतो आहे, राज्यशासन धर्मपूर्वक करणं हे उत्तम क्षत्रीय-लक्षण आहे. भिक्षाटन, शेती अन् व्यापार हे क्षत्रीयाला सोभून दिसत नाही. पांडवांनी आपल्या पित्याचं राज्य पुन्हा मिळवायला हवं. परक्यांच्या आश्रयाने जगण्यात कोणतं सुख मिळणार आहे? युधिष्ठिराला सांग, कि त्याने आपल्या पित्याला व पितृमहांना उत्तम सोकाच्या प्रार्थनेसाठी मदत करावी."

कृष्ण कुंतीच्या महालातून निघून कौरव प्रमुखांचा निरोप घेऊन राज्याची कर्ण आपल्या तयार वरातून त्यांना घाला. नगर पार करून निर्जन प्रदेशात पोचला, तेव्हा कृष्ण कर्णाला एकांतात म्हणाला, "कर्ण! तू वेद आणि धर्मशास्त्राचं अध्ययन केलं आहेस. म्हणूनच तू सर्व काही समजू शकशीस. कर्णच्या गर्भातून ज्याचा जन्म होतो, त्याला कानिन म्हणतात. अशी कन्या ज्याच्याशी विवाह करील, तोच माणूस त्या कानिनच्या पिता असेल. तू कुंतीदेवीच्या गर्भातून कानिन म्हणून जन्मलास. म्हणूनच तू राजा पांडुचा ज्येष्ठपुत्र आहेस. धर्मशास्त्रानुसार तू राजा बनण्यास योग्य आहेस. पित्याच्या पक्षाकडून पांडव अन् मातेच्या पक्षाने वृष्टिवंशी लोक तुझं मातेवाईक आहेत. तू माझ्याकडून येत असशील, तर पांडव त्यांचे पुत्र. पांडवांच्या पक्षाकडून सदायस आलेले सगळे राजे तुझ्या चरणांना नमस्कार करतील. तुला राज्याभिषेक होईत द्रौपदी तुला आपला सहाच

पती मानेल. युधिष्ठिर तुला युवराज बनून राहील. तू राज्य ग्रहण केलंस, तर कुंतीदेवीला आनंद वाटेस."

कर्ण दोलू लागला, "कृष्णा, माझ्याकडून प्रेम अन् स्नेह घांगुळे तू जे काही सांगितलंस, ते मी ऐकलं! मी पांडुराजाचा पुत्र आहे, काही शंका नाही. कुंतीदेवीने कृत मला जन्म देऊन नदीत सोडून दिलं. अधिरथ नावाच्या सूताने मला अचलून नेऊन आपली पत्नी राधा हिच्या हवाती केलं. असंय कष्ट उपसून पालनपोषण करणाऱ्या जोडप्याचे श्राद्धादि संस्कार हा माझा धर्म नाही का? त्यांनी मला वस्तुपेज असं नाव दिलं, मी त्यांच्याच जातीतल्या कन्येशी विवाह केला. पुत्र अन् नातूही मातेत.

आता मी कुटुंबाज सारखे आहे, तेच माझं कुटुंब आहे. आईपेक्षा जीवन देणारी आईच श्रेष्ठ असते, राधा माझी खरी आई आहे. तिने आपलं रक्त आटवून माझं पोषण केलंय. माझ्या शरीरातलं रक्त तिचंय रक्त. माझ्या शरीरातली एक एक पेशी तिची ऋणी आहे. कुंतीने आजपर्यंत माझी काहीच भेटली नाही. आई असं काय शकत का? तिनं तसं अशासाठी केलं की, तिला आपले पाच पुत्र आहेत. राधाला तर एकच पुत्र आहे. मला माझ्या त्या मातेशी कुतूहल होण्याचा स्फूर्त तू देत आहेस काय कृष्ण? गेली तेरा वर्षं धृतराष्ट्राच्या महालात मी दुर्योधनाच्या आश्रयाने राजभोग भोगत आहे. माझ्या बळावरच दुर्योधन पांडवांशी युद्धाला ठकलाय. त्यानं मला अर्जुनाशी द्वंद युद्ध करायला सांगितलंय. यासाठीच मी भय किंवा लोभामुळेही

दुर्योधनाशी नाही करणार. मी अर्जुनाशी युद्ध केलं नाही, तर आम्हा दोघांचीही अपकीर्ती होईल. तू तर जाणतोसच कृष्णा, की मी दुर्योधनाचा बिली ऋणी आहे. तारे पांडव मला दुत्कारत असताना दुर्योधनानेच मला आदर दिला. त्यावेळी तर तूही माझं जन्मसहस्य अन् माझे जन्मजात गुण जाणत होलार. मग मी कोण हे जगाला तेंव्हाच का नाही सांगितलंस? आज मी जो कोणी, जसा कसा आहे, तो सगळा राधा अन् दुर्योधनामुळेच आहे. मी मन, प्राण अन् शरीराने त्यांच्या ऋणसूत्रात बांधलेला आहे. त्यांच्याशी विश्वासघात नाही करू शकणार. तुझं सहाय्य मिळून पांडव नकीच विजयी होतील. मी मोठा माझू आहे, हे युधिष्ठिराला समजलं तर तो राज्याची इच्छा करणार नाही. मी सगळं विश्व जिंकून घेतलं तरी ते

दुर्योधनालाच देखून, म्हणूनच युधिष्ठिराला सान्या पृथ्वीचं शासन करू दे. पांडवांना तुच्छता दाखवत मी दुर्योधनाला प्रसन्न करायलासाठी आपले विचार प्रकट केले आहेत. त्यासाठी आता पर्यायवाचक वाटतो आहे. पण माझं हे बोलणं तू कुणाला सांगू नकोस. अन् अर्जुनाला युद्धासाठी तयार कर."

माथेर कृष्ण हसून म्हणाला, "म्हणजे तुला राज्याची इच्छा नाहीय तर! ठीक आहे. हा महिना युद्धाला अनुकूल आहे. एका आठवण्यात अमावस्या येईल. तू भीष्म, द्रोण अन् कृपाचार्य यांना सांग की त्या दिवशी युद्ध सुरू करावं, तूही तयार हो युद्धाला!"

यानंतर कृष्णाने कर्णाला आसिंगन दिले. आणि कृष्णाचा निरोप घेऊन कर्ण आपल्या रथातून घरी परतला.

कृष्ण निघून गेल्यावर विदुर कुंतीदेवीकड

जाऊन म्हणाला, "मला जे हवं होतं, तेच आहे. पांडव अन् कौरव मिळून युद्धात लाखो लोकांचा नवी चायला निघाते आहेत. कृष्ण आपल्या कार्यात असफल होऊन परत गेलेल्या."

कुंतीदेवीलाही युद्धात भीष्म, द्रोण आदीसारख्या महापुरुषांचा मृत्यु होणं फारच भयंकर वाटलं. तिला असे वाटले की, आपल्या पुत्रांकडून ज्ञानी लोकांचा वध होऊन विजय मिळण्यापेक्षा दारिद्र्यात धडपडून मरणं बेहतर आहे. तिच्या असेही मनात आले की, येणाऱ्या विपत्तीचं मूळ कर्णच आहे अन् पांडवांचा देव करत तो त्यांना निश्चय करून चुकला आहे. म्हणून तिने कर्णाच्या मनात पांडवांबद्दल अनुकूल भाव निर्माण करायचा निश्चय केला आणि ती गंगाकिनारी पोचली. कर्ण तिथे जप करत होता.

जप संपल्यावर कर्णाला कुंती दिसली तेंव्हा तिला प्रणाम करून म्हणाला, "माते कर्ण आहे, तुझ्या पायांवर माझे बोल, कामगारांनी आली आहेस माझ्याकडे? माझ्याकडून तुला करवली मदत हवीय?"

"पुत्रा, तू माझाच मुलगा आहेस. राधाचा मुलगा नव्हस, अन् सारथीकुळातलाही नव्हस. विश्वास ठेव माझ्यावर, तुझी आपल्या भावांशी ओळख नाहीय. दुर्योधनासोबत म्हणू पाप निघाला आहेस तू हे अनुचित आहे. अर्जुनाने आपल्या अतीने झिकलेलं राज्य कौरवांनी हळपलं आहे. ते धृतराष्ट्र-पुत्रांकडून घेऊन तूच त्या राज्यावर शासन कर बलराम अन् कृष्ण प्रमाणे तू अन् अर्जुन प्रेमाने रहा. तुम्ही दोघ एक झालात तर तुम्हाला काहीही असंभव राहणार नाही." कुंती प्रेमाने म्हणाली.

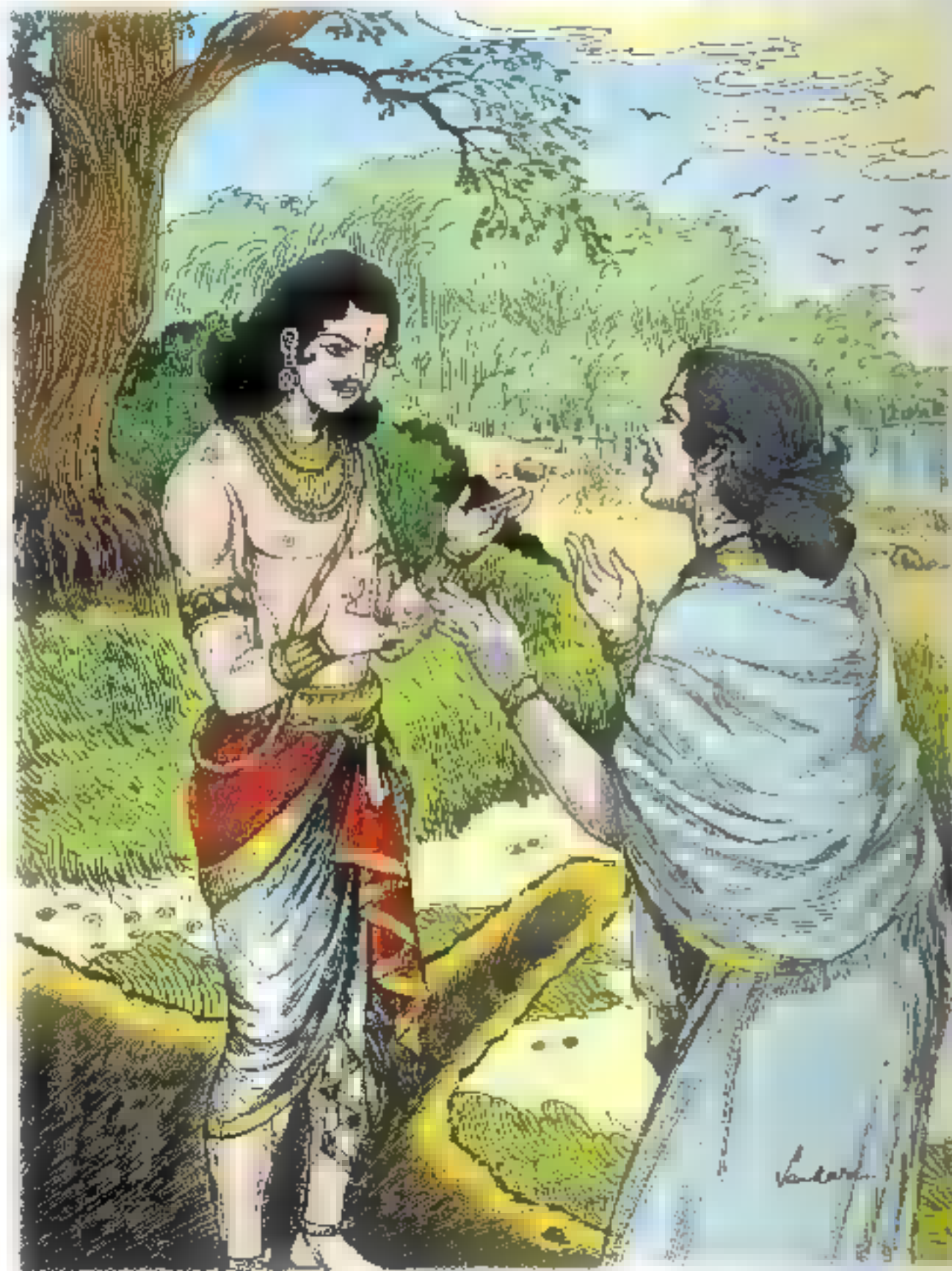
हे ऐकून बघली विचलित न होता तो कुंतीदेवीला म्हणाला, "माते, मी तुझं सांगणं ऐकू शकत नाही. तू माझ्यावर म्हणू केला आहेस. पाप केलं आहेस तू! कोणी शत्रू सुद्धा माझ्याबाबतीत असं पाप करू शकणार नाही. मी क्षत्रीय म्हणून जन्म घेऊनही सूतकुलात वाढलो आहे. क्षत्रीयांच्या संस्कारांशी मी अगदीच अपरिचित आहे. आजपर्यंत माझं कुशलक्षेम आपणून पाहण्यात प्रयत्नही केला नाहीस. आज स्वतःच्या हितासाठी मला तू सामोपचाराच्या गोष्टी सांगते आहेस. मी पांडवांच्या पक्षात गेलो, लोक म्हणतील की त्यांच्याकडे गेलो. युद्धाची तयारी झाल्यानंतर मी असं घोषित केलं, की मी पांडवांचा भाऊ आहे. तर सगळे राजे माझी निन्दा नाही करणार? धृतराष्ट्राच्या पुत्रांनी मला आश्रय देऊन माझा आदर-सत्कार केला. त्यांचा निरादर करू काय? शक्तीवर अवलंबून तयार झाले आहेत. घुकवण्यासाठी मला आपल्या प्राणांची आहुती द्यायला हवी. दुर्योधन आदि कौरवांबरोबर मी अन् माझे पुत्र-आप्पू शोबटपर्यंत तू, तू आपल्या पुत्रांसाठी मिळून आली आहेस, तरीही मी तुला निरादर करणार नाही. मी तुझ्या पुत्रांपैकी अर्जुन सोडून अन्य कोणासाठी वध करणार नाही. अर्जुनाचा वध करण्यानेच माझं बळ अन् पराक्रम सारथीकी लागतील. युद्धात अर्जुन मारला गेला, तरीही मी घरून तुझे पाच पुत्र जिवंत राहतील; अन् मी मारला गेलो, तरीही पाच जिवंत राहतीलच. तुझे सहा पुत्र कधीच जिवंत राहू शकणार नाहीत; याबद्दल खात्री बाळगा!"

दुःखावेगात कर्णाला आसिंगन देऊन कुंती बोलली, "पुत्रा, विधीच्या विधानात कौरवांचा विनाश नवीच लिहीलेला आहे, पण ही गोष्ट विसरू नकोस, कि तू आपल्या भावांचा जीव वाचवापचं वचन दिलं आहेस. तुझं कल्याण असेल." कुंतीने कर्णाला असा आशिर्वाद दिला. कुंतीच्या पावलांना रमई करून कर्णाने तिला प्रणाम केला व तो आपल्या घरी गेला. कुंतीही आपल्या निवासस्थानी परतली.

इत्तिनापुढून अप्रत्याप्यता परत गेल्याबरोबर कृष्णाने पांडवांना सगळा समाचार सांगितला. पांडव कृष्णाची मोठ्या आतुरतेने वाटच पहात होते. कृष्णाने त्यांना दुर्योधनाचे कपट, धृतराष्ट्राची कमट-नीती अन् कुंतीच्या दुःखाबद्दल सर्व काही सविस्तर सांगितले. कर्णाशी एकान्तात घडलेल्या

भेटीकलही कृष्णाने युधिष्ठिराला सांगितले. कृष्णाने हेही सांगितले की, दुर्योधनामुदे, द्रोणाचार्य, कृपाचार्य आणि बुर मितामहसुद्धा किती विश्वास आहेत. नंतर कदाचवेळ त्याने पांडवांची चर्चा केली. नंतर आपल्या निवारसम्याने जाऊन विश्वांती घेतली.

दिवशी रात्री पांडवांनी मुद्दाची तपशील कोरेंसनेची कृष्णाबरोबर गंभीर चर्चा केली. पांडवांच्या पक्षाकडून लढण्यासाठी रहन अशीहिणी झाले सैन्य तयार होते. प्लेला अशीहिणीसाठी एक नेगा नियुक्त करण्यात आला. विराट, द्रुपद, धृष्टद्युम्न, शिखण्डी, सात्यकी, चोकेतान व सीम हे सात जण अशीहिणीचे नेता नियुक्त. या सात नेत्यांचा एक महानापक असावा, की जो भीष्मांची बरोबरी करू शकेल, असा व्यक्ती कोण बरं असेल? हा प्रश्न युधिष्ठिराने आपल्या भावांवर विचारला. सहदेवाने विराटचे नाव सुचवले, नकुलने द्रुपदाचे, अर्जुनाने धृष्टद्युम्नचे अन् भीमाने शिखण्डीचे. सुचवले कोणाही दोघांच्या विचारांचा मेल बरान नव्हता, म्हणून युधिष्ठिराने सहजा दिला की, श्रीकृष्णाच्या विचाराने महारोनापती नियुक्त केला. यत्वर कृष्णाने धृष्टद्युम्नालाच पाठिंबा दिला.

सर्व राजांना जेव्हा कळले की, पांडवांच्या

सेनेचा मुख्य सेनापती धृष्टद्युम्न निवडला गेला आहे, तेव्हा सर्वांचाच खूप आनंद झाला. सैनिक-संचालन सुरू झाले. रथ पुढे झाले, शंख व दुंदुभींचा निनाद ऐकू येऊ लागला. तेव्हा पांडवांचे सैन्य महासागरप्रमाणे चालू लागले. सेनेच्या आग्रभागी भीम, नकुल अन् सहदेव चालू लागले. त्यांच्या पागे अभिमन्यु, अरु पांडव, धृष्टद्युम्न आणि पांचाल घोडा चालले. सेनेच्या मध्यभागी युधिष्ठिर होता. सैन्याबरोबर नव्हतानेची बाहने, यंत्रबाली आयुधे, वैद्य व पारिवारकही होते. परन्तु द्रौपदी मात्र दास-दासींबरोबर अपत्याभ्यलाच राहिली.

पांडवांनी सैन्याबरोबर रवाना होण्यापूर्वी ब्राह्मणांना गायी व सोने पांचे दान देऊन त्यांचे आशिर्वाद घेतले.

सैन्याच्या पृष्ठभागी विराट, कुंतिभोज, धृष्टद्युम्नचे पुत्र, चाखीस हजार रथ, होन लाख घोडे, पाच पायदल सैन्य, सात हजार हत्ती बरोबर घेऊन चोकेतान, धृष्टकेतु, सात्यकी, कृष्ण व अर्जुनही चालू लागले.

महासेना कुल्लेबावर पोचताच शंसध्वनी सुरू झाला. सैनिक परमानंदित होऊन सर्व दिशा प्रतिध्वनित करून सिंघनाद करू लागले.

इच्छा:

खरा न्याय

प्राचीन काळी गौतमी नदीच्या किनारी धनगुप्त नावाचा एक दारिद्री माणूस रहात असे. आपले नाव अगदीच निरर्थक आहे, या विचाराने त्याला बार्ड, धन कमवण्यासाठी त्याने खूप प्रयत्न केले, पण एकही शाला नाही, शेवटी जगायचा कंटाळा येऊन त्याने नदीत अुडी मारली.

नेमक्या त्याच वेळी तिकडून जाणाऱ्या एका गोसाव्याने त्याला बाबयले अन् विचारले, "तुला मरावंतं का वाटतं?"

धनगुप्तने त्याला आपली सारी रामकहाणी सांगितली. एक ताईत त्याच्या हाती देत गोसावी म्हणाला, "तू हा कायम बांधून ठेवतारा, तर तुझी नवीव अुषाबेल बघ. खूप पैरोवाला बनशील तू." अन् गोसावी आपल्या वाटेने निघून गेला.

आता गोसाव्याच्या ताइताचा प्रभाव, कि धनगुप्तमध्ये अुत्पन्न झालेला आत्मविश्वास पाच्यामुळे काय की, पण त्या दिवसापासून धनगुप्त

जे काम करू पाही, चांगलंच होऊ लागले. दिवसात की रातातल्या लोकांमध्ये गणता जाऊ लागला. त्याने एका सुन्दर मुलीशी वियाह केला अन् काही काळानन्तर त्याला एक मुलगाही झाला. आता त्याचे दिवस असाभात जाऊ लागले, अन् त्याला आता कसल्याही गोष्टीची कमतरता अुली नाही.

हवूहवू त्याने मोठ्या प्रमाणावर सुरू केला. किन्हेक शेत, गुरंदोर, वाहन सर्व काही पित्याबरोबर धनगुप्तने आपली ही सारी कामे पहाण्यासाठी त्याने एका मुन्शीचीही नेमणूक केली.

काही दिवसांनी धनगुप्तची बायको वारली. आपली काही दिवसांनी धनगुप्तही आजारी पडला. आपला मृत्यु निश्चय येऊन पोचला आहे, असे जेव्हा त्याला कळून चुकले, तेव्हा आपल्या मुलाची काळजी घेणारं कोणी अुधार नाही हे जाणून त्याने गावच्या चार वडीलधाऱ्या माणसांना बोलावून

घेतले आणि त्यांच्या सगळ्या मृत्युपत्रे लिहून घेतले. मृत्युपत्र असे होते.

"माझ्या मृत्यूनंतर माझ्या साऱ्या स्यावर जंगम इस्टेटीचा रक्षक मुन्शी असेल अन् तो माझ्या मुलाच्या सगळ्या गाऱ्या पुऱ्या करील. माझा मुलगा झाला, की मुन्शी माझ्या इस्टेटीतलं जितकं स्वतःसाठी पसंत करेल, तितकं माझ्या मुलाला देईल. अन् बाकीचं स्वतःसाठी ठेवेत."

हे मृत्युपत्र पाहून सर्वच वडीलधारी आश्चर्यात पडली. मुन्शी फारच खूश झाला. वाटले की, शेवटच्या दिवसात भातकाची बुडी नसू शाली.

मृत्युपत्र लिहिण्यावर निश्चित होऊन धनगुप्तने कायमचे मिटले.

धनगुप्तचा मुलगा होईपर्यंत मुन्शीने त्याला पद दिले नाही.

त्याने धनगुप्तच्या मुलाला चांगले शिक्षण देऊन सर्व प्रकारे योग्य बनवायचा प्रयत्न केला. त्याच्या प्रत्येक इच्छेची अन् छंदाचीही कदर केली. कारण पहाणारांच्या मनात 'तो धनगुप्तचा विद्यासपात्र मुन्शी आहे' अशी प्रतिभा बऱून राहिली. आतून तो फारच खूश होता, कारण मृत्युपत्राप्रमाणे धनगुप्तची सारी इस्टेट तर त्याचीच होती, असे तो समजत होता. त्याने धनगुप्तच्या मुलाला सर्व प्रकारे योग्य व समजदार अंशासाठी बनवले की आपण त्याला जे देऊ, त्यात तो खूश राहील अन् स्वतःच पैसा कमवेल. अन् तो जर दुष्ट निघाला तर मृत्युपत्राची पर्वा न करता आपल्या पित्याची इस्टेट त्याच्याकडून वळकावून घेईल.

धनगुप्तचा मुलगा जेव्हा सज्जन झाला, तेव्हा

त्याने मुन्शीकडे आपली इस्टेटीची मागणी केली.

मुन्शीने एक ताईत त्याच्या हाती देत म्हणले, "या ताइताच्या आधारेनेच तुझ्या पित्याने हा सारा जमीनजुमला कमवला आहे. आपल्या पित्याच्या इस्टेटीपैकी हा ताईतच घे तू, बाकी सर्व माझं आहे."

धनगुप्तचा मुलगा आश्चर्यात पडला. त्याने मुन्शीला विचारले, "हा कसला अन्याय? माझ्या पित्याची सगळी इस्टेट तुम्ही कशी घेऊ शकता? त्यावर तर सगळा अधिकार माझाच आहे!"

"तुझ्या पित्याने मृत्युपत्रात असेच लिहीलं आहे की, त्याच्या इस्टेटीतून मला जितकं हवं, तितकं मी घेऊ शकतो अन् जितकं मला वाटेला, तितकं तुला देऊ शकतो. पाहिजे तर तू ते पाहू शकतोस." मुन्शी म्हणाला.

पंचवीस वर्षांपूर्वी चान्दोबात प्रकाशित झालेली कथा

(तुमच्या जीवनात जेव्हा अडकलीला तोंड घाले लागले, तेव्हा असेच ही यमदंताची कृपा आहे. मनु सरोवर तसेच घरेल.

- श्री बाँ

धनगुप्तचा मुलगा पित्याचं मृत्युपत्र घेऊन काजीकडे गेला. त्याने तक्रार केली, "या मृत्युपत्राच्या आहून मुन्दी माझ्या पित्याची सारी इस्टेट हळू पहात आहेत, आपण त्याचा न्याय करावा. माझ्यावर अन्याय होऊ नये."

काजीने मृत्युपत्र काळजीपूर्वक पाहिले. अन् मुन्दीला बोलवून विचारले, "काय हो! हा मुलगा आता सहाज शालाय. आणि पित्याची इस्टेट मागतोय. मग इथवर तक्रार आणायची काय गरज? आपण होअूनच त्याला त्याची इस्टेट वायची ना!"

"होय हुजूर, मी देशार नाही, असं कधी म्हणलं? माझ्या मातकांनी सगळा जमीनजुमता या तारिताच्या आधारेच कमायला आहे. म्हणूनच मी त्याला हा तारित घ्यायला सांगतो आहे; बाकी सारं मी ठेवणार आहे. मृत्युपत्रात तर स्वच्छ लिहीलं

आहे की, मी तितकं ठेवू शकतो." मुन्दी बोलला.

"तर तो तारित सोडून बाकी सारी इस्टेट तुला पसंत आहे?" काजीने विचारले.

"होय. मी तर तीच विनंती करतोय तुम्हाला!" मुन्दी म्हणाला.

"अच्छा, असं असेल तर तारित तू ठेव अन् बाकी सगळी इस्टेट दे. या मृत्युपत्रात असंय लिहिलं आहे की, तुला जे आहे, तेच तू ठेवलेस." काजीने म्हणले.

आता मात्र मुन्दीचा चेहरा पांढरा त्याने मृत्युपत्र पुन्हा पाहिलं. त्याच्या आले की काजीचं म्हणणं अगदी बरोबरच आहे. मृत्युपत्र समजण्यात आणलीच चूक झालीय. त्याने ताबडतोब धनगुप्तची सगळी इस्टेट त्याच्या मुलाकडे देऊन टाकली.

जंगलातला सोबती

गोपाळची आई एक गरीब विधवा होती. तिच्या नवऱ्याने स्वेदलेली मृगजे जमिनीचा लहानसा तुकडाच ठेवला होता. या जमिनीतून काही भाज्यांची पैदास करी. तिच्याजवळ एक चरलाही होता. गायच एक व्यापारी तिला कपूर देऊन घेतलेले रूत घेत असे. मजुरी म्हणून व्यापारी तिला तांदूळ देत असे.

इतक्या सीमित साधनांतूनच ती व गोपाळचा अुदानिर्वाह चालवत असे. आपल्या जीवनात दोनच वस्तु तिच्या आवडीच्या होत्या. एक मृगजे तिचे इष्ट-दैवत कृष्ण (त्याला ती गोपाळच म्हणे) अन् दुसरा आपला मुलगा गोपाळ. आपल्या गोपाळप्राजेच इष्ट-दैव गोपाळशीही तिची चांगणुक असे. त्या दोघांना खाणं खाण्यासाठी अन् रात्री झोपण्यासाठी ती विनवत असे.

चोटा मोठा झाल्यावर गोपाळ शाळेत जाऊ लागला. तो स्वतः रायकृष्ण-महाभारत तिला वाचून दाखवू शकत दिवसाची ती आनुरतेनं वाट असे.

पण गोपाळमुढे एक अडचण अुभी

राहिली. घर व शाळा यांच्यामध्ये कुठे-कुठे तर एकदम निर्जन वाट झाडांनी भरलेलं एक स्थान होतं. तिथून जाताना त्याला भीती वाटे. त्यामुळे शाळेत तो कां-कुं करू लागला.

"अरे बाबा, तुझा मोठा भाऊ त्याच जंगलात त्याचं नावही गोपाळच आहे. तुला जेव्हा भीती वाटेस, तेव्हा देऊन तू त्याला बोलाव, तुझी हाक त्याला नक्की ऐकू जाईल. अन् तो तुला सोबत करील." एके दिवशी आईने गोपाळला सांगितले.

"तू कधीच त्याच्याबद्दल बोलली नाहीस माझाजवळ तो एकट्याच जंगलात काय करतो?" गोपाळने नातसुलभ अुत्सुकतेने विचारले.

"तो गुरांची देखरेख करतो अन् बासरी वाजवतो." आईने सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी जंगलातून जाताना गोपाळने एकाच चिंताने बासरीचा आवाज ऐकायचा प्रयत्न केला. अन् खरोखरच एक मन्दरा मधुर रवर त्याच्या कानी येऊ लागला. हळूहळू आवाज जास्त स्पष्ट होत चालला. यापेक्षा जास्त सुरेल आवाज त्याने

पूर्वी कधीच देकना नव्हता.

"गोपाळदादा! तुला धाकट भाऊ आहे! मासं नामही गोपाळच आहे. कुठे आहेस तू? जंगलातल्या अलि शांततेमुळे मला भीती वाटते, तू मला सोबत घेऊन येऊ नकोस?" गोपाळ मारत म्हणाला.

त्याला वी-वी-वी करत हसणाऱ्या एका बासकाचा आवाज ऐकू. अन् ताबडतोब त्याच्यापेक्षा थोडा मोठा असा एक मुलगा त्याच्या समोर प्रकट झाला. छोट गोपाळ, मोठ्या गोपाळवर जणू मोहित झाला। अन् मोठ्या गोपाळने त्याला जंगल पार करीपर्यंत सोबत दिली.

"मी नेहमी व्यस्त असतो. तेंव्हा, तुला जेव्हा खरंच भीती वाटेल, तेंव्हाच फक्त बोलून जा मला." मोठ्या गोपाळने सुचवले.

"मला आता तू माहीत झाला आहेस, म्हणून

आता मला बहुधा भीती वाटणारच नाही. मी नेहमी तुम्ही आठवण ठेवत राहीन."

"हो, हे ठीक होईल."

"पण जंगल पार करताना भयंकर नुकी, कधी-कधी सोळाप्यासहरी भाड्यान्वळ येणार नाहीस?"

"हा जंगल निव्वार आहे. मला सोळाप्यासारखं अडथळं." मोठ्या गोपाळ म्हणाला.

म्हणून कधी-कधी गोपाळ आपल्या गोपाळदादाला बोलवत असे अन् जंगलाच्या अंधुक प्रकाशातून तो जखनक प्रकट होई. नेत्र दोघं एकत्र सेकत.

गोपाळ आपल्या मागीलदारावर आणि त्याच्याशी सेकत्याच्या आनंदावरून सर्वकाही आपल्या आईला सांगे अन् आई मुलाला कृतातेचे अन्न काढत पुठपुठत आल्या. म्हणूनला धन्यवाद देई.

गोपाळच्या गुरुजींना आपल्या संस्कार करायचे होते. सर्व शिष्यांनी पुढीलप्रमाणे अशा वेळी काही करावे लागे.

गोपाळला माहीत होते की त्याच्या आईजवळ गुरुजींना देण्यासाठी काहीही नव्हते. त्यामुळे त्याने आईजवळ हा विषय नाही, तरीही आपण एकटेच शिष्य असे आहोत की, गुरुजींपुढे मोकळ्या हातांनी जाणार आहोत - या निचाराने तो खुदास झाला.

"तू खुदास दिसतोस?" जंगलात दोघं भाऊ भेटते, तेंव्हा मोठ्या गोपाळने विचारले. छोट्याने आपली अडथळा सांगितली. भाड्यान्वळ दुधाने

भरलेलं एक पात्र आहे. ते घेऊन जा तू गुरुजींकडे!" एका स्वतंत्र जंगलात आणून देत मोठ्या गोपाळ म्हणाला.

छोट्या गोपाळच्या आनंदाचा फरावर मुरत नाही.

शाळेत गुरुजींना शिष्यांनी मेटीदाखत निमिराळ्या वस्तु दिल्या - तांदूळ, केळी, गूळ इ. काहीनी पैसे दिले.

जेवटी संवत्सरेने शुभ्र असलेल्या गोपाळची आली. गुरुजींनी त्याच्याजवळचे पात्र घेऊन दूध ओतले. पण त्याच्या हातातले पात्र पुन्हा दुधाने भरून गेले. त्यांनी ने पुन्हा रिकामे केले. पण रिकामे करताच पुन्हा ते काठेकाठ दुधाने भरून गेले।

हा चमत्कार पाहून गुरुजींना चकर येऊ लागली. मोठ्या कष्टानेच त्यांनी त्याला रांभाळून घुमे ठेवले. कोणी पहाण्यापूर्वीच हातात ठेवून गोपाळला एक निराळ्या स्तोत्रीत घेऊन जाऊन ते दूधपात्र कुठे मिळते धाबडत चौकशी केली. गोपाळने त्यांना गोपाळदादाशी कधीकधी होणाऱ्या मुक्तस्तीनरुल सांगितले. हा मोठ्या गोपाळ करण, राफजायला त्या सगळी गुरुजींना मुळीच वेळ लागत नाही.

"अरे बाळा, तू जंगलात मला तुझ्या दादकडे घेऊन नाही जाणार?" गोपाळला विनवत गुरुजी म्हणाले.

"का नाही?"

गोपाळ गुरुजींना घेऊन जंगलात गेला आणि गोपाळदादाला पुढे येण्यासाठी खूपदा हाक मारल्या. पण काही खूप वेळ गेला तरीही गोपाळदादा आलाच

नाही.

छोट्या गोपाळला वाटले की आज आपला मागील भाऊ घेऊन बराच दूर गेला असावा. म्हणून गुरुजींना घेऊन "बाबा" "दादा" अशा हाका मारत तो जंगलात बराच खोलवर गेला. पण मागीलच बंदाही अकू आल्या नाहीत अन् गोपाळदादाच्या मुरलीचा आवाजही आला नाही.

सूर्यास्त व्हायला आला होता अन् संध्याकाळचा काळोख हळुहळू जंगलात अतारू लागला. रातकिळ्यांचा आवाज वादू लागला अन् वट्याचळांची चीं-चीं सुरू होऊन जंगलाचे वातावरण भयानक होऊ लागले. तरीही हे लक्षात न येऊन गोपाळ जंगलात पुढेपुढेच जात राहिला. गुरुजी मन्त्रमुग्ध झाल्यासारखे त्याच्या मागेमागे जात राहिले - जणू काही आज त्यांना आपल्या गुरुकडून जीवनाच्या सिद्धीचा

मेहामन्त्रच मिळणार आहे! त्यांच्या डोक्यातून अचिरत अश्रू वहात होते.

निराश छोट्या गोपाळला अगमनित अन्वजित झाल्या सारखे वाटले. अन् आपल्या दादाला धमकी देत म्हटसे, "तू जर आमच्या समोर प्रकट झाला नाहीस, तर मी पुन्हा कधीही तुझ्याशी खेळणार नाही.

अन् तेंव्हाच त्याला आपल्या दादाचा आवाज ऐकू आला.

"पण तू जितका माझ्याशी खेळतोस, तितकाच मीही तुझ्याशी खेळतो नं! माझी काय चूक आहे, की तू मला खेळाच्या आनन्दापासून वंचित करायस? गुळींना सांग की, मी त्यांच्या जिज्ञासेची प्रशंसा करतो, त्यांनी मला पहायें किंवा ऐकायें अशी वेळ अजून आलेली नाहीय, त्यांना वाट पहायी लागेल, मी आश्चर्याने देतो की ते जेव्हा खरोखर एक दिवस नवीच आपलं ध्येय गाढ शकतील, तेंव्हा लायक होतील. यासाठी तयार होतील.

"गुळी, गोपाळदादाचं सोलणं ऐकलंलं तुम्ही?" गोपाळने विचारले.

"नाही!"

"नाही? पण मी तर जगदी स्पष्ट ऐकलं."

गोपाळ म्हणाला. अन् त्याने ते बोलणं अगदी अक्षरशः गुळींना सांगितले.

नालकासरखे हुंदके देत गुळीं म्हणाले, "मला इतकंच पुरेसं आहे माझ्या बाळा! मला एका काचं कचन तर मिळालंय! तुझ्या आईची निद्रा महान आहे, तुझं प्रेम अपूर्व आहे तुम्ही दोघांही धन्य आहात!"

आतापर्यंत रात्र झाली होती. गुळी गोपाळला सोदायला त्याच्या घरापर्यंत नेले. त्याच्या आईला माहीत होतं की, छोट्या गोपाळला आपल्या गोपाळदादाशी खेळताना कधीकधी थ्री अशीर होतो, म्हणून ती निद्रिचिन्त होती. गुळी गोपाळच्या आईच्या पायांना स्पर्श म्हणाले, "आज तुमच्या गोपाळनं मला अशा महामन्त्र दिलाय की, आत्म्याचा अंधःकार नाहीसा झालाय. धन्य आहात तुम्ही, अन् तुमचा गोपाळ!"

शिखांच्या दहा गुरूंपैकी तीन गुरूंचा जन्म एप्रिल महिन्यातच झाला. सन १५०४ मध्ये २३ एप्रिलला गुरु अंगद, सन १५६३ मध्ये १४ एप्रिलला गुरु अर्जुन व सन १६२१ मध्ये १२ एप्रिलला गुरु तेग बहादुर या ध्यातलावर अवतरले.

आपणा सर्वांना माहीतच आहे की शीख धर्माची स्थापना गुरु नानक (१४६९-१५३८)

यांनी केली.

अखेरच्या दिवसात रसमुदायाला मार्गदर्शन करण्यासाठी आपल्या शिष्यांपैकी कोणा, एकाला आपला उत्तराधिकारी बनवणं वाटले. त्यांच्या शिष्यांमध्ये त्यांचे स्वतःचे दोन पुत्रही होते. परंतु गुरु नानक व्यक्तिगत संबंधा

पासून बरेच वर भुळते होते. त्यांच्या दृष्टीने अंगद रावविश्वा अधिक योग्य होता. म्हणून त्यांनी त्यालाच आपला उत्तराधिकारी बनवले. आणि खरोखरीच अंगद एक अजब कोटीचा नेता व उपदेशक सिद्ध झाला.

पाचवे गुरु अर्जुनदेव हे चौथे गुरु रामदास यांचे पुत्र होते. अर्जुनदेवनेच पवित्र ग्रंथ "आदि ग्रंथ" याचे संकलन केले. यात त्यांनी आपल्या अगोदरच्या गुरूंच्या रचना व हिन्दु धर्माच्या वाणीही सम्मिलित केल्या.

चालू महिन्यात जन्मलेली विशेष व्यक्ती

त्यांनी आपले पिता सम्राट जहाँगीरच्या विरुद्ध विद्रोह करणाऱ्या राजकुमार खुररोला मदत केली. त्यांनी खुररोची राजनैतिक महत्वाकांक्षे प्रोत्साहित करण्यासाठी नव्हे, तर त्याच्या संकटग्रस्त स्थितीवर दया आल्यामुळे मदत केली. परंतु जहाँगीरला आवडले नाही त्याने गुरु अंगदला मारून टाकले.

नववे गुरु, गुरु तेग बहादुर हे सम्राट

औरंगजेबच्या क्रोधाचे बळी ठरले कारण त्यांनी काश्मीरच्या बाह्यांवर त्याने केलेल्या क्रूर अत्याचाराला विरोध केला. औरंगजेबने त्यांना चर्चा करण्यासाठी बोलावले व कपटाने क्रूरतापूर्णक मारून टाकले.

शिखांच्या इतिहासाने या घटनेमुळे एक वळण घेतले. गुरु तेगबहादुरचे पुत्र बीर गोविन्द सिंह यांनी मोगल शासकाच्या अत्याचारां विरुद्ध शिखांना अनवरत युद्धासाठी प्रेरित केले.

तीन पराखी गुरु

भारत :

लेंव्हा व आत्ता

मुंबई

॥ छोट्या वेटांवर स्वार

केंद्रातरी एकमेकांपासून निराळी असणारी लहान नॅट आता आपल्याला दिगू शायत नाहीत. परंतु सर्वांना मिळून सध्या महत्त्वे जात असे, नाव नगराची अधिष्ठात्री हेवी मुम्बादेवी किंवा मुंबा-बाई हिच्या नावावरून पडले, देवीचं मुळ नाव अम्बा भवानी होते. आता समजता मुंबई म्हणजे जाते. हे नाव तिच्या प्राचीन उपनिवेशिक ओळखीच्या रूपाने जवळ आहे.

हिचा उपनिवेशिक घुसकाळ १६ व्या शतकापर्यंत मागे जातो. पोर्तुगीज लेनाभ्युक्त अल्बुकर्क याने सन १५१० मध्ये गोम्पावर अधिकार मिळवला होता आणि १५३५ मध्ये तो एका छोट्या क्षेत्राचा जमीनदार बनला होता. याने 'खिना अुरविस' म्हणजे 'सुन्दर शहर' स्थानही सामिल होते.

क्षेत्रामध्ये या नावाच्या आधुनिक अर्थाचे प्रयोजने शहर नव्हते. परंतु बाजार किंवा करले माघ नवीन होते. कारण ईसवीच्या शतकापूर्वी ते क्षेत्र

सीरिया, पर्शिया आणि रोमच्या व्यापाराचे आमलक - केंद्र होते.

जसो, पोर्तुगीज ही जमीनदारी महत्त्वाची मानत. ज्यावेळी त्यांची राजपुमारी कंधारिन द ग्रेगासा हिच्याशी ब्रिटीश राजपुत्र दुसरा चार्लस याने विवाह केला तेव्हा पोर्तुगीजांनी जमीनदारी त्याला म्हणून दिली.

आणि किंग चार्लसनने तरी या भेटीचे काय केले? जमीनदारीपासून त्याला दखनी दहा पौडोला जास्त उत्पन्न मिळत नसे, कारण त्याने या दखनेच जमीनदारी ईस्ट इंडिया कंपनीला पड्यावर देऊन टाकली.

इव्हल्ड सातवी मिळून मुख्य भूभलासा मिळून एक मोठा भूखंड बनली.

याची वृद्धी अन् समृद्धी नंतर माघ येणाने माली. काही फाळी आगत्या मालकांला फक्त दहा पौड

वार्षिक उत्पन्न देणारी आजची महाराष्ट्राची राजधानी भारताची आर्थिक राजधानी आहे. सर्व मुख्य देशांची प्रमुख कार्यालये मुंबईत असून इथे देशाचा सर्वात मोठा शेअर-बाजारी आहे. संपूर्ण देशाला आण्य वनादारे मिळणाऱ्या उत्पन्नाचा ३३ टक्के तर एकट्या मुंबईतूनच येतो!

मुंबईहूनच भारतातली पहिली आगगाडी सन १८५३ मध्ये आण्य पहिले स्थान ठाण्याकडे साना माली होती. युरोपहून येणाऱ्या जहाजांसाठी हेच पहिले बंदर होते. अन् आज देशाचे मोठे बंदर आहे.

माताच्या स्वातंत्र्य संग्रामातही मुंबईचे सक्रिय अशा प्रयत्ने मिळाले की भारतीय अधिभेशन सन १८८५ मध्ये इथेच घेतले होते.

मुंबईच्या विकसाला पेन्सल महाराष्ट्र, गुजरात व दक्षिण भारतामधून तर पारशी लोकचं चाही पार महत्त्वाचा हात होता. हे पारशी बाह्य आगगाडी नसल्याने शायमधून इथे येऊन बसले.

मुंबईच्या इतिहासाचा प्रत्येक काळखंड स्मारकांच्या रूपाने इथे आपले पद-चिन्ह सोडून गेला आहे. त्यांच्यात अफगाणी बर्ध, गेट व ऑफ ईरिया, सत्यजी शिवाजी टर्मिनस (पूर्वीचे व्हिक्टोरिया टर्मिनस) व महत्त्वाची मंदिर ही स्मारके विशेष महत्त्वाची आहेत.

मुंबई हे पित्त्य उपयोगाचे जगातले बहुधा सर्वोत्तम मोठे केंद्र आहे. यातारीच अमेरिकेची पित्त्य सिटी हॅलिवुड

च्या चालीवर याचा वॉलिवुड असे म्हणले जाते.

गणेश चतुर्थीच्या दिवशी संपूर्ण शहराचे वातावरण आनंदी होऊन जाते.

आज वृहत् मुंबईची लोक संख्या ९९ लाखापेक्षा अधिक आहे. नगराचा आतील भाग प्रशासनिक, व्यापारिक, सांस्कृतिक व शैक्षणिक संस्थांनी व्यापलेला असून त्याचे उपनगरीय क्षेत्र लहानमोठ्या अुघोणांनी भरलेले आहे.

गळ्यातल्या हाराप्रमाणे विराजारे मरीन ड्राईव्ह आणि हिरवेगार मलबार हिल्स पॉसह आरबी सागरावर स्थित असलेली मुंबई, अति संकुचित असूनही, आज जगातले एक सुंदर व मनमोहक शहर आहे.

जगातल्या कोणत्याही आधुनिक महानगराची मुंबईची तुलना होऊ शकेल.

शोध, सांगा नि जिंका !

या अंकाने प्रकाशित झालेल्या प्रश्नांची उत्तरे पुढील अंकात सांगतात. तोंपर्यंत 'शाळाचा शोध प्रश्नोत्तरी' चंद्रामास विलीन, सप्तपत्नी, चैत्र - २००० ०२६ पत्त्यावर आपली उत्तरे अक्षर्य पाठवा. पणतु या अर्थेत याग केवळसाठी काही गोष्टी तुम्ही फारपला नव्यात.

चांदोबाच्या मागल्या अंकाने प्रसिद्ध झालेली काही नवने, अक्षर्य किंवा पुरक प्रश्न नोंद घ्या. त्यापैकी तुम्हाला कोणती आकडली व कां आकडली पत्त्याचा अक्षर्य हेऊन तुम्हाला शोध घ्यावा. तुम्हाला शोध घ्यावा याचेकडून, तुम्हाला प्रवेशिका प्रश्नांचा काय, त्याच तुम्हाला नोंद, सही, कप, का, निवाक्य (विशेषी नवने तर) व संपूर्ण पत्र दिवून कडून पत्त्यावर पाठवा.

पहिले पत्तीस : रु. १०००/-
दुसरे पत्तीस : रु. ५००/-

कवि
सांग पत्त्यावर विलीन
प्रत्येकी रु. १००/-

चांदोबा

भारताचा शोध प्रश्नोत्तरी :

एक युवक कसल्यातरी गोष्टीबद्दल शर्चा करायचा एका ऋषीकडे गेला. ऋषीने तानकडून श्रुत न दिल्यामुळे तो प्रतीक्षा करत राहिला.

ऋषीची पत्नी विहिरीतून पाणी काढत होती. त्याने तिला हाक मारली आणि ती घडा तसाच दोराला

लटकता सोडून तानकडून धावत आली. घडा विहिरीत न पडता, दुसऱ्या कसल्याही आधारशिवाय लटकत सहिलेला पाहून युवकाला फार आश्चर्य चाटले. त्याची समजूत झाली की, ही ऋषिपत्नी पतिव्रता तर असणारच, पण तिच्यात चमत्कार करण्याचीही शक्ती असली पाहिजे.

हे ऋषी कोण होते? त्यांच्या पत्नीचे नाव काय?

सातवे विलेच्या पौराणिक व्यक्तीचे एकमेकांची कोणते नावे आहे?

अ. धृतराष्ट्र :	वाल्मीक
ब. सावित्री :	शाल्व
क. सद्येश्वर :	मद्रदेश
ड. कर्ण :	अंगदेश
इ. बभ्रुवर्धन :	समिपुर

१. रत्ना विक्रम व वेसाळच्या २४ कथा असणारी प्राचीन कृति कोणती?
२. काशिदासच्या काळी अजुनच नाव काय होते?
३. काशिदासापूर्वी सर्वात प्रसिद्ध नाटककार कोण होता?
४. प्राचीन भारतात कोणता विख्यात कवि राजा होता?

एव तो विले विले?

५. वाल्मीकी रामायणातल्या कोणत्या सर्गाबद्दल अशी समजूत आहे, की तो मागाहून जोडण्यात आला आहे?

हे लक्षांत घ्या !

अटी :

१. चंद्रामास इंडिया वि., सिंगर अमिचहीपुरीच इंडिया वि., इन्सिष्टिन्ड मिडिया न ब्रिटानिया इन्सिष्टिन्ड मिडिया किंवा त्याचे नातेवाईक किंवा सहकारी यांना या स्पर्धेत भाग घेता येणार नाही.
२. परीक्षांचा निर्णय अंतिम राहील व त्याबाबतीत कोणताही पत्रव्यवहार केला जाणार नाही.
३. गजाल इन्सिष्टिन्ड मिडिया अनेकदा रद्द ठरल्या जातील.
४. २००० च्या 'चांदोबा' मध्ये स्पर्धेचा निश्चल नाही केला जाईल.
५. प्रवेशिका आमच्याकडे ३१ एप्रिल २००० पर्यंत पोचल्या पाहिजेत.

चांदोबा : भाषा अनेक : परम्परा एक

आजचे जग

पुन्हा एकदा जगाचे लक्ष तिबेटवर

अगदी अलिकडेपर्यंत जगातल्या बहुतेक सर्व गोष्टींचा निर्णय केवळ असंस्कृत (अमानवी) शरीर बळानेच ठरवले जात. पण दुसऱ्या जागतिक महायुद्धा (१९३९-१९४५) नंतर परिस्थिती बदलू लागली, राजनैतिक अडचणींची सोडवणूक मिळून-मिसळून घड्याळी करून जाऊ लागली.

परन्तु अमानवी-असंस्कृत शक्तींची भूमिका अजूनही अस्तित्वात आहे. तुम्हाला ठाऊकच आहे की स्वातंत्र्यापूर्वी भारतात कितीतरी देशी संस्थाने होती. या संस्थानांच्या राजांना अर्वाी सवलत दिली गेली, की त्यांनी भारत किंवा पाकिस्तान यांपैकी कोणाहीबरोबर आपले संस्थान विलीन करावे. शेकडो संस्थानांप्रमाणे काश्मीरचे राजा महाराज

हरिसिंह यांनी मारताबरोबर विलीनीकरण करायचा निर्णय घेतला, परन्तु पाकिस्तानने कोणत्याही कायदेशीर अधिकाराशिवायच संस्थानाचा एक खूप मोठा भाग अधिकारात ठेवला आहे. याला 'पक्क अधिकृत काश्मीर' असे म्हटले जाते.

याच प्रकारे चीनने किमान्या शतकाच्या पाश्चात्या दशकात तिबेटवर कब्जा करायला सुरुवात केली. भौगोलिक दृष्टीने तिबेट चीनच्या असले, तरी आपली संस्कृती व सरकार होते. दलाई बौद्ध धर्माबरोबरच तिबेट सरकारचा प्रधानही असे. चौदावा दलाई लामा तेनाजिन ग्यात्सो याने भारतात आश्रय घेतला. दलाई धर्मशाळा येथील आपल्या मुख्य कचेरीतून निर्वास्त सरकारचे करतो.

दलाई लामाच्या दुसऱ्या स्वामी तिबेटवासीयांचा नेता पंचन लामा होता. या पंचन लामाचे कार्यालय चीनने आपल्या मुठेत घेतले आहे. चीनने तिबेटचा तिसरा महत्त्वपूर्ण नेता कर्मपा याच्याशीही असेच कथयचा प्रयत्न केला. वर्तमान कर्मपा (नाव-अुग्मेन ट्रिनले) पळून भारतात आणि जानेवारीच्या सुरुवातीस धर्मशाळा इथे पोचला.

किशोरवयीन आहे. गोष्ट अुधडच आहे, की तिबेटवरील चीनचे वर्चस्व असहा वाटले. काही साधीदारांसह तो बर्फाळ वादळे व तुफान यांना तोंड देत, बर्फाळ व चिंचोळ्या दऱ्या खोस खडे पार करत शेकडो तुडवून इथे आला.

दलाई लामाने 'द हेरिटेज' (चन्द्रामामाचे सह-प्रकाशन १९८५-१९८९) ता दिलेल्या स्वरूपात चीनने तिबेटमध्ये किती नासधूस आहे ते सांगितले. तथाकथित सांस्कृतिक क्रांतीच्या नावाने त्यांनी अधिकांश धार्मिक व सांस्कृतिक ग्रंथ नष्ट केले. आणि त्यांनी त्यांची हस्तलिखित आपल्या बुटांचे तळवे अन् वस्तु बांधायचे कामद म्हणून त्यांचा अुपयोग केला.

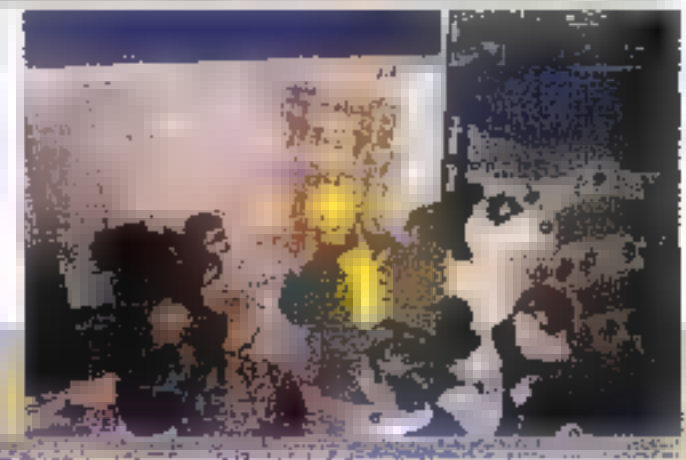
किंवा खताच्या खड्यात टाकून दिली.

'त्यांच्या वर्तणुकीत काही फरक झालाय का?' हेरिटेजच्या प्रश्नाला दलाई लामाने, 'होय, त्यांचा दृष्टिकोन बदलला आहे.' असे अुता दिले.

जगाला आशा आहे की हे आणखीही बदलेल आणि कमीत कमी तिबेटचा स्वायत्तता मिळेल. दलाई लामा व कर्मपा आपली राजधानी ल्हासा येथे परत जातील.

तिबेटला त्याच्या अुंचीमुळे 'जगाचे छत' म्हटले जाते. याचे सर्वात खालच्या पातळीवरील क्षेत्रही समुद्रसपाटीपासून चार हजार मीटर अुंचीपर आहे। शेती व मेंढपाळी हे त्यांचे मुख्य व्यवसाय आहेत. लोक लोकर, कस्तुरी, सोने, गहू व जवस यांचाही करतात. सर्वात अधिक ते अवलंबून असतात जनावर अत्यधिक थंडीही सहन करू शकते. जवळजवळ सर्वच तिबेटवासी बौद्ध आहेत. ते कष्टाळू व सरळ स्वभावाचे असतात.

असे मानले जाते की, तिबेट तिबेटच्या आध्यात्मिक साधनेचे फार मोठे केन्द्र आहे, आणि बौद्ध मताचे खूपसे सिद्ध योगी इथे रहातात.

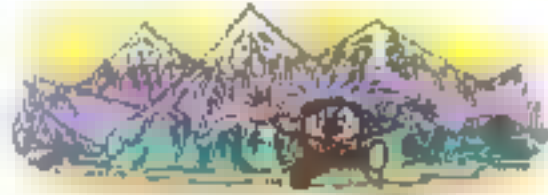
चांदोबा

स्वास बातम्या

हिमालय विरघळत आहे

मनुष्य जी अुष्णतर आकाशात स्नेहलो, जो कार्बन डायॉक्साईड आणि ग्रीन हाऊस गॅस क फैकत आहे, त्याला धन्यवाद! हिमालयाच्या अुंचीयर विशाल हिमश्रलया नशा यामुळे वितळू.

लागल्या आहेत, सन १९५९ मधे शिन्धु नदीची जल पानळी गळिल्यानेभा अधिक अुंच आढळली. मिडव प्रेक्षण संस्थान (वर्ल्ड बॉन्स इन्स्टिट्यूट) ने चेतावणी दिली आहे की, जर मानवद्वारा पर्यावरणाला नुकराण पो वषणधाच्या कामात लीड घालण्यासाठी पावलं अुचलली नाहीत, तर हिमालय होत्राचा एक विशाल असा खालच्या भाग वाहून जाईल.

अपहरणकर्त्यांना राईट बातमी

एक नवीन क्रमवीक्षण यन्त्र (स्कॅनिंग मशीन) प्रवाशांजवळची प्रत्येक वस्तू (दुग पासून विस्फोटकापर्यंत) त्याने ती वस्तू कितीही सावधपण आपल्या कपड्यांमधे लपवलेली असली तरी बरोबर सांगेल, दुसऱ्या शब्दात

सांगायच तर, धातू संसृचक (मेटल डिटेक्टर) करू शकणार नाही अशा वस्तूचाही पना साधील.

बधीर लोकांना स्वस्ववर

जन्मजात बहिरी मूल आन! निकट भविष्यात श्रवण शक्तीचा विकास करू शकतील चिटिश वैज्ञानिकांनी एका छोट्याशा कानाचा शोध लावला आहे. हा कान बालकाच्या कानात अडकवत येतो, तो दिसू शकतो. कान एका अनदी लहानशा बंदीच्या मदतीने करू शकतो. अन् कान चोळले की पुन्हा रीचार्ज करता येऊ शकतो. हे यन्त्र हियरिंग पेक्षा भिन्न आहे.

आमच्या वाचकांच्या

मनातील विचार

वर्षी डिसेंबर महिन्यात 'चोंदोबा' पुन्हा शुल प्रचलननाचा हा पन्ना अंक तुमच्या हाती येत आहे. आमची पूर्ण खात्री आहे की मागचे चारही अंक तुमच्या अन्वडले असतील, तुम्ही पाहिले असले की, गेल्या १० वर्षांपासून अधिक काळपर्यंत हे मासिक ज्या विंगड मुनोधायक प्रगित होते, ती याने आजही वस्यमरेवता आहे. एष त्याबरोबरच धाव्या विषयात लुप मरत प त्याचे रूप, आणि विजयानही धातू शुभाळा केव्या गेल्या आहेत. याच्या अन्म प्रचाराच्या बलादस्वन अ अस्ताना बगही मागायची होती. अम्ही प्रत्येक अंक त्याच्या मागील अंपर्याशा बारल घांगता निरंतरम गेल्या हांभा दिवसात कायकांषदून आलेल्या पर्यावरून अतो निवड हानि आहे की, या शुभाळा त्यांच्या आलेल्या आहेत, पण आम्हाला आपली बली धांवपायची इच्छा नाहीय; असत काढतेय की, आधचे आमच्या या मासिकात अणली जे ममांकि सामिले पाहू इच्छित आहोत, अन् त्या जे लंभ विविध असे त्यांना - पावरमने विचार पेंअत आस्सी शुभाळा आहोत. आता की, तुम्ही विचार मांवरुणाने प्रकट मातन, इच्छा आहे, तुमजवेली पायपाने प्रनांची सुसरे आगे हासबायाप्रभाणे वापून निमका नवर आमकासडे पाठवावे. अुळे हेप्याची गळत आम्ही लुग सोपी केवीय, अधिचरा प्रदनांम्य अुतरासरी तुमच्या त्यासमोर दिलेल्या बीषयेनात देव. ✓ बे चिन् वस्यमने आहे.

- I. माझ्याकडे मासिक वर्गणीतून घेते
  - ☐ मासिक वर्तमानपत्राच्याकडून घेतो/घेते
  - ☐ वर्तमानपत्राच्या दुकानातून खरेदी करतो/करते
  - ☐ मो आपल्या मित्रा/ग्रंथसलया कडून घेअत याचतो/याचते
- II. मी नियमितपणे/कधी कधी हे ही वाचतो/वाचते :
  - ☐ बीमिक्स
  - ☐ मोष्टीची पुस्तके
  - ☐ इतर मुलांची मासिके

- III. मी मासिक खातीस भाषेत वाचतो/वाचते :
  - इंग्रजी/तेलुगु/मलियळ/मलयालम/कानडी/हिन्दी/मराठी/गुजराती/बंगाली/आय्यापी/अुडिया/संस्कृत
  - (आपल्या पत्रिकेची भाषा अधोदखित कर.)

- IV. गेल्या चार महिन्यात मी वाचते :
  - ☐ चार अंक
  - ☐ तीन अंक
  - ☐ दोन अंक
  - ☐ एक अंक

V. मी खालील विषयांचे मूल्यांकन या प्रकारे करीन

☐ धारावाहिक गोष्ट	☐ भारताची गाथा	☐ भारत : तेंव्हा व आता
☐ भिन्न भिन्न देशांच्या गोष्टी	☐ व सुटलेली फोडी	☐ चंगेले इंग्रजी शिकू
☐ विशेष बातम्या	☐ नद्यांची गोष्ट	
☐ भारताचा रोध : प्रश्नाकली	☐ विक्रम-बेताळ कथा	
☐ चित्रवाचा झरोका	☐ इतर गोष्टी	☐ या मालेत करून घेऊ
☐ जीवन चरित्र	☐ पौराणिक गोष्ट	☐ कोडी/पटाजोडी

आपल्या परांतीप्रमाणे क्रम ठेऊन १ ते १६ जाकडे चौकोनात भरा.

VI. ६ माही इच्छा आहे की चांदोबा मधे खालील शिष्य असावेत :

(प्राथमिकता क्रमांकांनुसार)

i.	iv. ....
ii.	v. ....
iii.	vi. ....

VII. माही ☐ आहे की मुखपुष्पावर हे चित्र असावे.

☐ राष्ट्रीय भारताविकासाचा कथापत्र	☐ पौराणिक कथेतील एक दृश्य
☐ दुसऱ्या एकाचा गोष्टीतील काही दृश्य	

VIII. मला वाटते की एका प्रतीची किंमत रु. १० ☐ कार वास्त आहे मी ☐ देऊ शकतो/शकते

☐ रमस्त कागद वापरून कमी केले जाई.

IX. i) मी शाहूक आहे. ii) मी शाहूक वनू इच्छितो/इच्छिते

नाव	वय .....
इपता	विषयलय .....
पत्ता	
	पिन कोड .....
	राज्य .....

iii) मी शाळेत जातो/जाते : ☐ आपल्या रसकलकलून ☐ लुकल कडते

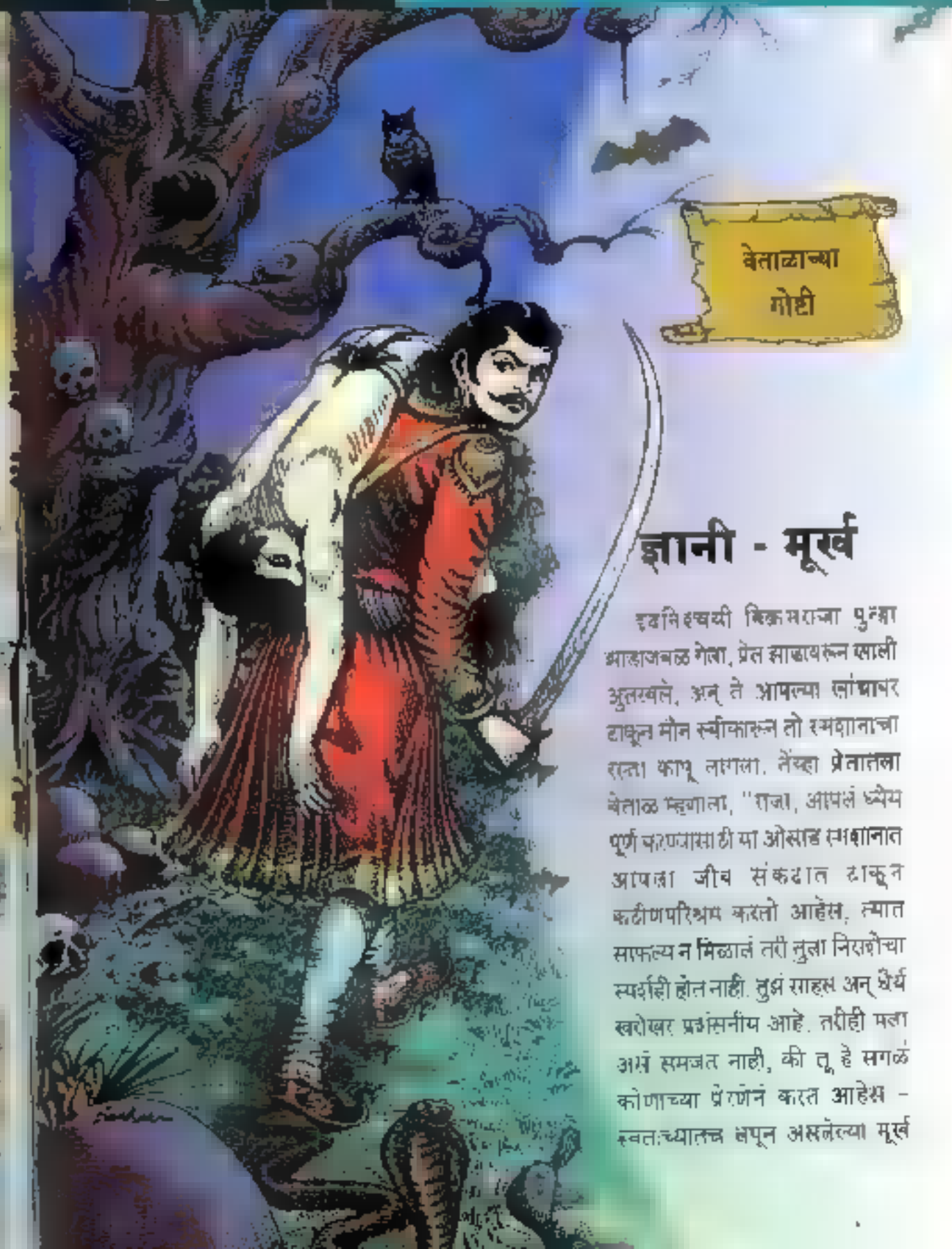
☐ सिटी नसते ☐ आपल्या आई/वडिलांच्या नाहकते

iv) मला किरकोळ खर्चासाठी ☐ शंभर रुपयांपेक्षा कमी खर्च मिळते

☐ शंभर रुपयांपेक्षा अधिक मिळते

आई/वडिलांची सही

सही

ज्ञानी - मूर्ख

इदमिदृशस्य विक्रमराजा पुत्रा
 आराजबळ गेला, प्रेत साडायकून खाली
 भुतखले, अन् ते आपल्या सांघावर
 दाकून मोन स्वीकारून तो रमदानाचा
 रस्ता कापू लागला. तेंव्हा प्रेतातला
 बेताळ म्हणाला, "राजा, आपलं ध्येय
 पूर्ण करण्यासाठी या ओसाड समशानात
 आपला जीव संकटात दाकून
 कठीणपरिश्रम करतो आहेस, त्यात
 सफल्य न मिळालं तरी तुला निराशेच्या
 स्पर्शही होत नाही. तुझं राहस अन् धैर्य
 खरोखर प्रशंसनीय आहे. तरीही मला
 असे समजत नाही, की तू हे सगळं
 कोणाच्या प्रेरणेने करत आहेस -
 स्वतःच्यातूनच संपून असलेल्या मूर्ख

व्यक्तित्वाच्या प्रेरणेने, की ज्ञानी व्यक्तित्वाच्या प्रेरणेने? कारण एकाच व्यक्तीत एकाच वेळी ही दोन्ही व्यक्तिमत्त्वे अस्तित्वात असतात. अन् कधीकधी त्याचं मूर्ख व्यक्ति, ज्ञानी व्यक्तित्वाचा कुण्ठोडी करत असतं. मला तुझ्याबाबत हीच शंका आहे. कारण राजा असूनही मध्यरात्री स्वच्छन्दपणे भुगीच कुटेतरी भटकत रहाय़्याचं काम कोणीही ज्ञानी माणूस करणार नाही. मी तुला विराज शर्मा नांवाच्या अशाच एका मूर्ख तरुण कलाकाराची गोष्ट सांगतो."

असे म्हणून वेताळ गोष्ट सांगू लागला -

खूप जुनी गोष्ट. चक्रवाक नांवाच्या राज्यात शशिधर नांवाचा राजा राज्य करत होता. त्याची एकुलती एक कन्या शम्पातता देवकन्येतारखी अनुपम - सुन्दरी होती. त्या वेळच्या परंपरेनुसार

राज्यासारख्या न्हियांना परंपुरावांकरे पहाय़्याची मनाई होती. त्यामुळे शम्पातता बिक्री सुन्दर आहे, हे चक्रवाकच्या प्रजेला ठाऊक नव्हते.

एक दिवस शम्पालताने आपली मूर्ती नवन्व घराय़ची इच्छा पित्याजमळ व्यक्त केली आपल्या एकुलत्या एका पुत्रीची इच्छा पूर्ण करण्यासाठी राजा शशिधरने संपूर्ण निपुण शिल्पकारांना आमन्त्रित केले. राज्यातले मोठे-मोठे कलाकार आपापले माग्य आज-मायण्यासाठी आले. त्यांना हेही माहीत होतं की परंपरेप्रमाणे ते राजकुमारीला पाहू शकणार नव्हते अन् तिला पाहिल्याचाचून मूर्ती बनवणंही अशक्य होतं. तरीही शिल्पकारांनी कल्पने-प्रमाणे राजकुमारीच्या एकाहून एक सुन्दर मूर्ती, पणतु त्यातली एकही मूर्ती राजकुमारीचं अनुपम सौन्दर्य प्रतिबिंबित करू शकल्या नाहीत, म्हणून राजकुमारीला एकही मूर्ती पसंत पडली नाही.

तेव्हा राजाने राज्यातल्या आणखी चांगल्या कलाकारांना आमन्त्रित करण्यासाठी अशी घोषणा केली की, जो कोणी शिल्पकार राजकुमारीची अद्भुत मूर्ती बनवीत, त्याला राज्याचा प्रमुख शिल्पकार बनवले जाईल. त्या वेळी विराज शर्मा देशाच्या सरहद्दीवरील वज्रकूट प्रान्तातून स्वदेशी परत येत होता. तो वज्रकूटमध्ये शिल्पकलेचं शिक्षण घेत होता. त्याला ही घोषणा ऐकून फार आश्चर्य वाटले.

विराज शर्माचा पिता प्रकम्पन शर्मा राजस्थानी शैलीचा एक सुप्रसिद्ध शिल्पकार होता. वृद्धावस्थेमुळे त्याने आता काम करणं बंद केले

होतं. श्री पोचल्याबरोबर विराजने राजाच्या घोषणेवरून पित्याशी चर्चा केली. आणि विरचले की, राजकुमारीला न तिची हुबेहुब मूर्ती बनवणं होईल?"

मुलाच्या या जुदगारावर हसत वृद्ध शिल्पकार म्हणाला, "तुम्हा हा प्रश्न स्वाभाविक आहे. याच मुणवार सगळे मूर्तिकार चिन्तित आहेत. हे काम नक्कीच अशक्य आहे. पण योग आणि मंत्रशक्तीने हे शक्य करता येतं. कलाकार जर योग आणि ध्यान या क्रियामधे प्रवीण असेल, तर केन्द्रित करून नमुन्याचं वास्तविक आपल्या दृष्टीसमोर आणू शकेल. प्राचीन काळचे कलाकार योगागारे ही दिव्य दृष्टी प्राप्त असत. म्हणूनच त्यांनी एन्दिराच्या अवतार अन् देवादिकांच्या मूर्ती अंकित केल्या."

"हे कार्य पन्त्र-तन्त्र जाणणांना मदत करूनही येईल, त्यांच्यात अलौकिक शक्ती असताना. त्या अशक्य गोष्टी करून दाखवतात. आपल्या राज्याच्या आज्ञेवेकडील अरण्य प्रदेशात दर महिन्याच्या अमावास्या यक्ष जातीचे लोक एकत्र होतात. देवगणांपेक्षाही अधिक मंत्रतंत्रनिपुण त्यांची मदत मिळवून हे शक्य करता येईल. परबाच अमावास्या येते आहे."

"पण त्यांची मदत मिळवणं कसं शक्य होईल? राजकुमारीचं शिल्प बनवून प्रधान शिल्पकार बनू इच्छितो." चिन्तायुक्त स्वरात विराज शर्माने विचारले.

"माग कुशीर कडाळा कस्तोर? साहस कर. कारण सफलतेची किह्मी म्हणजेच साहस.

माशीसुद्धा राज्याचा प्रधान शिल्पकार बनाय़ची इच्छा होती, पण नाही जमलं तू जर बनू शकतास तर सर्वात अधिक आनंद मलाच होईल. मी तहानपणापासून ऐकत आलोय की, काही लोकांनी यक्षांच्या कृपेने अन् मदतीने आपल्या अशक्य अशा महत्याकांक्षाही पूर्ण करून घेण्यात सफलता मिळवलीय. तू सुद्धा आपलं माग्य आजमावू शकतोस." पित्याने पुत्राला प्रोत्साहन दिलं.

आपल्या पित्याचा आशिर्वाद घेऊन तो दुसऱ्या दिवशीच घोड्यावर स्वार होऊन निघाला. बरोबर अमावास्येच्या दिवशी सूर्यास्त होता-होता तो यक्षांच्या प्रदेशात पोचला.

विराजने तिथे एका सरोवराकाठी एका झाडाखाली बसून घसून आणलेली दिवदोरी खाली. आणि सरोवराचं पायी पिऊन तो विभ्रान्ती येऊ

लागला. मार्गातल्या धुक्यामुळे त्याचा डोळा

थोड्या वेळाने दोन सुन्दर स्त्रियांचं सळसळ हसणं ऐकून त्याची झोप मोडली. त्या स्त्रियांचे वेष, हावभाव अन् त्यांचे अलीकडचे असे फुलांचे अलंकार पाहून त्याची खात्री झाली की या यक्षकन्याच आहेत. हे अलीकडचे सौन्दर्य मानवी असूच शकत नाही.

त्याला यक्षकन्यांची बोलायला संकोच घाटत होता. इतक्यात एक कन्या त्याच्या जवळ येऊन म्हणाली, "तरुण मानवा, या घनदाट अंधार्या रात्री यक्षांच्या वनप्रदेशात येण्याचं तू कसं काय केलंस?"

सविनय प्रणाम करत विराज शर्माने त्यांना आपली कहाणी सांगून आपल्या कार्यात त्यांच्या

मदतीची याचना केली.

या यक्षकन्येने दुसरीही संकेताने बोलून म्हटले, "प्रत्यक्षात न पहाता कोणा मनुष्याची मूर्ती बनवणं खरोखरच अशक्य गोष्ट आहे. पण आम्ही दोघी यक्षकन्या हे काम एका अटीवर शक्य करून दाखवायला आहोत. माझं नाव चपला आहे, अन् या माझ्या सखीचं चंचला. आम्ही दोघी जंगलाचं सौन्दर्य वाढवण्यासाठी आमची एकरक मूर्ती बनवू इच्छित आहोत. तू जर आमच्या मूर्ती घडवू शकतास, तर तुझ्यासाठी तुम्ही राजकुमारी आम्ही इथे करू."

विराज शर्माने त्यांची अट कळून केली तेव्हा चपलाने चुटकी वाजवून मन्त्रोच्चार केला आणि त्यांच्या स्पर्शा ती म्हणाली, "वे. ही तुमची राजकुमारी. तू विला बघून हिची मूर्ती बनव."

दुसऱ्याच क्षणी स्थानी राजकुमारी शंगालता अुभी होती. विराज शर्मा पाहून स्तंभित झाला.

"पण चंचला कुठय?" आश्चर्यचकित विराजशर्माने विचारले.

"मीच चंचला आहे, पण राजकुमारीच्या रूपात. माझ्या आवाजावरून नाही लक्षात आलं?" राजकुमारी रूपातल्या चंचलाने म्हटले.

"वा! अद्भुत चमत्कार! तुम्हा यक्षिणींना काहीच अशक्य नाही. पण राजकुमारीची मूर्ती घडवण्यासाठी मला संगमरवर ह्या अन् त्याही पेक्षा अधिक आवश्यक आहे प्रकाश. म्हणजे मी राजकुमारी अन् संगमरवरचं शिल्प पाहू शकेन."

चपलाने पुन्हा चुटकी वाजवून मन्त्रोच्चार केला

अन् दुसऱ्याच क्षणी संगमरवरचा दगडही आला, आणि राजकुमारीवर चांदण्यासारखा प्रकाश पसरला. विराजशर्माने ताबडतोब आपल्या-बरोबरची हत्यारं काढून मूर्तीचं काम सुरू केलं.

त्याच्या कामाची धीमी गती पाहून चंचला म्हणाली, "तुम्ही गती धीमी आहे, म्हणून तुझ्या अनुपकरणांमधे मी शंभरपट अधिक गती मी भरलेय. जमेत तितक्या तब्यार पुरं कर."

विराजशर्माने तल्लीनतेनं काम करून एका मूर्ती पुरी. नंतर यक्षिणींना आपली कृतज्ञता व्यक्त करत म्हणाला, "तुम्हां दोघींच्या कृपेनंच हे आज सातव्य. त्यासाठी कोटीकोटी धन्यवाद! आता आपली कृपा केलीत, अन् ही कलाकृती घरी पोचवतील, पुढल्या अमावास्येला येऊन दोघींच्याही मूर्ती बनवीन."

"डोळे कर. दोऊन जाईल." दोघी म्हणाल्या.

त्याने डोळे केल्याबरोबर राजकुमारीची प्रतिमा त्याच्या आगणात पोचली. आणि मूर्ती बरोबरच स्वतः ताही तिथे पोचल्याचं पाहून त्याला जास्तच आश्चर्य वाटलं. आतापर्यंत सूर्योदय झालेला होता, अन् सोनेरी किरणांत राजकुमारीचं अनुपम सौन्दर्य जणु जिनन्त झालं होतं. सारा वृत्तान्त आपल्या पित्याला सांगून विराजशर्मा म्हणाला, "बाबा, तुमच्या आशिर्वादा अन् प्रोत्साहनामुळेच शक्य झालंय."

विराजशर्माने यानंतर राजाचा निरोप कळवला की राजकुमारीची मूर्ती तयार आहे, अन् ती राजमहालात मागवण्याची व्यवस्था

करतावी.

राजाने मूर्ती राजमहालान मागवून सपरिमार पाहिली, तेव्हा मूर्तीची अद्भुतीय सुन्दरता, परिपूर्णता अन् अुष कोटीची शिल्पकला पाहून अवाक् झाला. वाटले की ही आपल्या कन्येची प्रतिमाच नव्हे, तर प्रत्यक्ष शम्भालताच स्वतः सजीव रूपात अुभी आहे! शंगालता ती मूर्ती पाहून आनन्दाने किंचाळत म्हणाली, "मी आरशासमोर स्वतःला पहात आहे. ही कोणा मानवाच्या हातची कलाकृती नव्हे, तर कोणत्यातरी जादूच्या बोट्यांचा चमत्कार आहे!"

राजा वाशिधरने आपल्या बचनप्रमाणे एका शुभ मुहूर्तावर विराजशर्माला 'राज्याचा मुख्य शिल्पकार' म्हणून घोषित केले. आणि त्याला बोलावून त्याच्या कलेची प्रशंसा करीत म्हटले,

“तुझ शिल्प अजोड आहे. तुझ्यासारखा महान शिल्पी जगात दुसरा क्वचितच असेल. आमच्या वशिनीची मुलगी मंजुळा इगमन्तक नगरहून आजच राजकुमारीची मूर्ती पहायला आली आहे. तुझ्या कलाकृतीचं कीतुक म्हणाली की - हिचा शिल्पकार विश्वकर्मापेक्षा कमी नव्हे. तिची तीव्र इच्छा आहे की, तू तिचीही एक अशीच मूर्ती बनवून. ती पूर्ण झाली की लगेच दोन दिवसांनी तुम्ही 'प्रधान शिल्पकार' म्हणून नेमणूक होईल.”

राजाचे हे बोलणे ऐकून विराज शर्मा हतबल व अन् निस्तेज झाला अन् थोडा विचार करून म्हणाला, “आमली आज्ञा शिरोधार्य आहे महाराज! आता मला जायची आज्ञा वा.”

थरी येऊन त्याने पित्याला सारी हकिकत

सांगून म्हटले, “अद्या सक्कळीच दोघाही वज्रकूटता रहाणाऱ्या आपल्या गुरुच्या शिल्पशाळेत जाऊया. ते आपल्या राज्याच्या सीमेबाहेर आहे. अन् तिथला आपल्या शशिभर महाराजांपेक्षा अधिक समर्थ अन् ज्ञानी आहे.”

इतकी गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला, “विक्रमराजा, विराजशर्मा आपल्या कलेचा मर्मज्ञ आहे, ज्ञानी आहे. तरीही त्याच्यात एक गूर्स, बुद्धिहीन व्यक्तिही आहे. त्याच्या भावाने येऊन तो हातात आलेली सफलतेची संधी सोडून देतो आहे.

“एका वेळी तो प्रमुख शिल्पकार बनवायचं स्वप्न पहात होता ते पूर्ण करण्या करता कठीण संकटही झेलायला होता. अन् आता, हे मुख्य शिल्पकार बनतच होता - अन् त्याची सारी जागरूकता, सारा उत्साह नाहीसा झाला. त्याने जराही विचार न करता समोर आलेली सुवर्णसंधी जाऊ दिली.

“ज्या प्रकारे त्याने यक्षिणीच्या मदतीने राजकुमारीची मूर्ती बनवली. त्याच प्रकारे मंजुळाचीही मूर्ती बनवू शकला असता. यक्षिणीच्या मूर्ती बनवल्यानंतर हे कठीण नव्हते. यानंतर तो राज्याचा मुख्य शिल्पकार बनून दुर्लभ अशी राजप्रतिष्ठा आणि अपार संपदेचा स्वामी होऊ शकला असता. पणु हे सर्व ठोकून आपला देश सोडून दुसऱ्या निघून जाण्याचा त्याचा निर्णय अविवेकपूर्ण नव्हे काय? माझ्या मते तो ज्ञानी असूनही मूर्ख आहे, कारण त्याने तुझ्याप्रमाणेच साहस अन्

जी संधी खोपकारासाठी खर्च होत नाही, ती आपली चमक एक क्षणभर ठोकण्यांना वास देऊन विलीन होऊन जाणाऱ्या विजेप्रमाणे आहे.
-कथा सरित्सागर

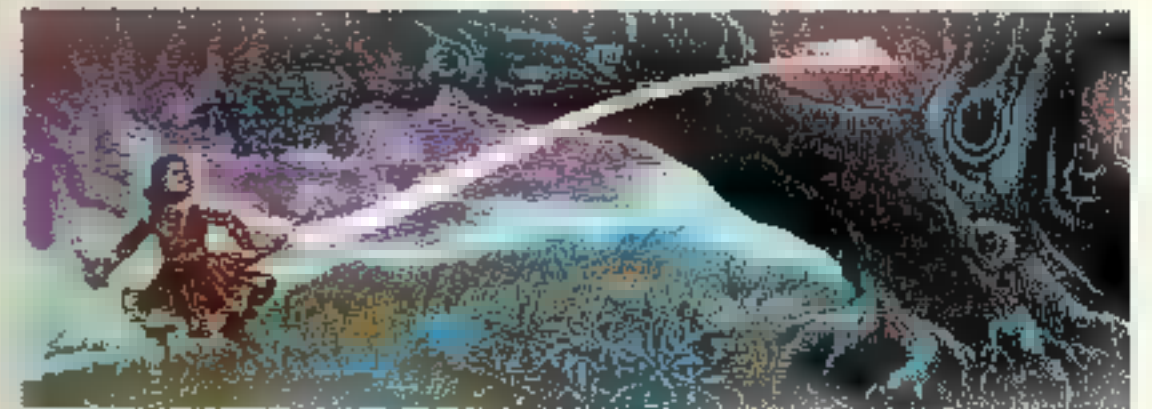
पारश्रमपूर्वक हात येणाऱ्या फलाची चिंता केली नाही.

शंकेचं उत्तर माहीत असूनही, ते सांगायचं टाळतंस तर तुझे मस्तक पुटून त्याचे तुकडे होतील.”

विक्रमने मौन भंग म्हटले “या कित्येक अचित अनुचित परंपरांवातू आहेत. शशिभरच्या वंशाची ही परंपरा - शिल्पकाराने राजकुमारीला न पहाताच मूर्ती बनवून घ्यावी, हे अनुचित, मूर्खपणाचे आणि अशक्य आहे. तरीही विराजयमनि, त्याच्यानुसार यक्षिणीची मदत घेऊन हे शक्य करून दाखवून. हे अशक्य कार्य साध्य बनवण्याचं जाणून घेण्याचा प्रयत्नही केला नाही. मूर्खपणा आहे. विराजशर्मा अजून प्रमुख शिल्पकार बनताही

नव्हता, तरी त्याला मंजुळाची तशीच मूर्ती बनवायची राजाकडून आज्ञा मिळाली. प्रधान शिल्पी बनल्यानंतर, कुणास ठाऊक अशा कितीतरी खियांच्या मूर्ती त्यांना न बघताच बनवायला लागल्या असल्या. यक्षिणींकडून पुन्हापुन्हा मदत मागणंही योग्य नव्हतं. त्यामुळे खूप विचार केल्यानंतर त्याने असा निर्णय घेतला की मूर्ख अन् अविवेकी राजाच्या नाबेदारीत प्रमुख शिल्पकार बनून रहाण्यापेक्षा आपल्या कला मर्मज्ञ गुरुवर्यर राहून कलेची सेवा अधिक सार्थक अन् संतोषप्रद होईल. यातच त्याचं अन् पित्याचं कल्याण आहे. राहणूनच विराजयमर्माचा हा निर्णय योग्य, विवेकपूर्ण अन् सुख-संतोष प्रद आहे. अयोग्य नव्हे.”

राजाचं अशाप्रकारे मौन भंग होताच वेताळ शबायह अडक्य होऊन मांडावर जाऊन बसला.

या महिन्यांत, ७ मेला आधुनिक भारताच्या जगप्रसिद्ध कवी रवींद्रनाथ ठाकूर यांचा जन्मदिन आहे. त्यांचा जन्म १८६१ साली आला. त्यांचा कलकत्त्यांत झाला. त्यांचे घडीत देवेन्द्रनाथ ठाकूर हे सर्वांचे हित सांभाळणारे एक उमदे व्यक्तिमत्त्व होते.

रवींद्रनाथ हे वर्णाने गौरे, रूपाने राजकिंडे. हाडापेराने मजबूत आणि प्रकृतिने निकोल होते. रवींद्रांना शिकवणूक - साठी घरीच शिक्षक येत असत. शाळेत त्यांचे मन (म्ह) शकले नाही. मुंज झाल्या - नंतर ते धंदिलांबरोबर हिमालयात जाऊन आले. या प्रवासांत त्यांना अनेक खांगल्या गोष्टी शिकायला मिळाल्या. १८७५ मध्ये त्यांची आई वारली. सन १८७८ मध्ये ते इंग्लंडला गेले. व सन १८८० मध्ये कोणताही अभ्यास पुरा न करताच स्वदेशी परत आले.

रवींद्रनाथांनी फारच लहान वयांत साहित्याची निर्मिती करण्यास सुरुवात केली होती. वीस वर्षांच्या काळाच्या वयांतच, आपले राष्ट्रगीत 'वंदेमातरम्' लिहीणारे श्रेष्ठ कवि महान कादंबरीकार बंकिमचंद्र यांच्याकडून रवींद्रांच्या प्रतिभा - दातीला मान्यता मिळालेली होती.

रवींद्रनाथ जरी जगांतले एक महान कवी म्हणून प्रसिद्धी पावले असले, तरी ते तितकेच श्रेष्ठ

चालू महिन्यात जन्मलेली विशेष व्यक्ती

कादंबरीकार, कथाकार व निबंधकार होते. सन १९१३ मध्ये त्यांच्या 'गीतांजली' का कविता

संग्रहाला नोबेल पारितोषिकाचा सन्मान मिळाला. बंगाली भाषेतल्या का कवितांचा इंग्लिश अनुवाद त्यांनी स्वतःच केला होता.

एक लघु देशभक्त होते. जेव्हा भारतीय राष्ट्रीयत्वाचे प्रतिष्ठित श्री अरविंद यांच्यावर इंग्लिश सरकारतर्फे खटला चालवला जात होता,

तेव्हा रवींद्रांनी 'हे अरविंद, रवींद्रांचा प्रणाम स्वामिकर' ही प्रेरक कविता लिहीली होती.

त्यांच्या देशभक्तीनेच त्यांना एक नव्या भूमीचे विश्व - विशालत्व, विश्व भारती, शांतिनिकेतन स्थापन करण्याची प्रेरणा दिली. या संस्थेत राष्ट्रीय शिक्षण व भारतीय संस्कृतीवर भर दिलेला होता.

रवींद्रनाथ बंगाली साहित्यामध्ये सर्वात जास्त रमले. भारतीय साहित्य व संस्कृतीवर त्यांचा फार मोठा प्रभाव पडला. सन १९४१ मध्ये ७ ऑगस्टला हा भारतीय साहित्यमूर्त्य अस्तित्वा गेला.

रवींद्रनाथ ठाकूर

निखाच्यासाठी

घंडीचे दिवस होते. कदाक्याची घंडी पडली होती. म्हणून दिवस कलत्याबरोबर खाणीपिणी भुरकून गाववाले आपापल्या घरांच्या आत निघून जाऊ लवकर झोपून गेले. अजून अर्धी रात्रही झाली नव्हती, पण गावभर शांतता पसरली. कधी-कधी चौकीदाराचा खडबडू आवाज घडत होता. मनात थरकाप उठत होते.

कितीच दिवसांपासून जमीनदार आपल्या रकतेचा निवाडा ऐकण्यासाठी कचेरीतच मुकाम करून होते. त्यामुळेच चौकीदार जवळीकत पहात देत होता. मध्यरात्रीपूर्वी आतापर्यंत तो गावच्या चौकीदाराला आला होता.

गावातल्या फारक घंडीभुळे त्याला चासवत नव्हतं. देगवानपश्चिमी दवा हत्याराप्रमाणे हाडात बोटत होती. त्याला खिन्न चाचपला तेव्हा त्यात अजून एक चिरूट पडलेला आढळला.

त्याने निखाच्यासाठी समोरच्या झोपडीचा दरवाजा खटखटवला.

"कोण आहे? काय हवंय?" झोपेतच दरवाजा खुबडत त्रासलेली एक म्हातारी नोचली.

"मी गांवचा चौकीदार आहे आजी, तुझ्या

चुलीत थोडा निखारा असला आण, चिरूट पेटवायचाय मला. अशी घंडी तर कैफ बघांनी पडली असेल." आपल्या निखाच्यावरचा कपडा हटवत चौकीदार म्हणाला.

"अरे बेटे, गेल्या काही दिवसांपासून माझ्याकडे चालच पेटली नाहीय, जमीनदार जेव्हापासून कचेरीत आले तेव्हापासून दुपारच जेवण तिथूनच मिळतं, रात्री देगळांतल्या प्रसादानं पोटा भरतं." असे म्हणून म्हातारीनं दरवाजा नव्वं केला.

चौकीदारानं आता जबळचा दरवाजा खटखटला. बऱ्याच वेळानं एका तरुणानं दरवाजा खुबडत्यावर चौकीदार म्हणाला, "भैया, बरात काढेपेटी किंवा निखारा असला तर आण बाचा, चिरूट पेटवायचाय, साली घंडीही फार आहे."

"घेन्हीही नाहीये भाई, नायकोनं कुणा शेजाऱ्या-

कहूँ विस्तार आणूँ घूँल पैठवसी. अन् स्वयंपाक
झाल्यावर पाणी ओतून विझवली पण. पुढे बघ
कुठे." असं म्हणून जांभई देत तोही दरवाजा बंद
करून आत गेला.

“हा कम्युक्त जमीनदार कच्चेरीत नसता, तर मलाही असं सत्रभर जागावं लागलं नसतं ! असा विचार करत चौकीदाराने “सायध रहा” ची आरोळी दिली.

कचेरीकी आठवण होताच त्याला जमीन-
दाराच्या नोकरीची आठवण आली. "ते पट्टे अजून
झोपले नसतील, तिथे भांडां काम होईल" असा
विचार करून "साधव रहा" ओरडत तो कचेरीकडे

कच्चेरीत अखून दिवाण व गुमास्त्यांमधे काही गप्पा चालू होत्या. चौकीदाराला पाहून त्याला शामारकी देत दिवाण म्हणाला, "खूपच आपली झगूटी करतोयस की? बा, सान, सान! चांगली गोष्ट आहे."

आपली साथी अन् कंदील जमिनीवर ठेवून दोन्ही हात जोडून याकून प्रणाम करून चौकीदार म्हणाला, "आपला सेवक आहे मातक! आपल्याच इत्येनं आपलं काम प्रामाणिकपणे करत असतो मातक!"

“पण झकडे कचेरी-
कडेकसां ओतारत? ही तर
गाथाबाहेर पडते ना! अन्
पहारा तर गाथात घासचा.
इथे येअन् एकादी झोप
काढायचा तर विचार नाही
ना?” शुमारता जरा
रागावत म्हणाला.

जीकीदार चटकन

कनन पयःकृत मृणांती, “राम-राम! हे काय बोललात मालक! रात्री खूटीच्या आरम हराम! गावचे रक्षण करणे ही माझी जबाबदारी आहे. अन् पूर्ण ग्रामाधिकाराने निभावतो मालक!”

पुन्हा जसा धातून म्हणाला, 'गोष्ट अशी मातक
की बंदी फार आहे अन् मला चिरुष्ट ओढायची
आली. म्हणून वाटलं की आपल्या नोकसकटून
पेटवायला धोडा निस्सारा मिळेल.

“अरे एण येइया, कंदील तर तुझ्याच हाती आहे ना! त्यानं नाही का चिरूट पेटवता येत?”
दिव्याणानं [ ] नजरेनं विचारलं.

॥ ऐकून मात्र चौकीदाराचा चेहऱा ॥
माला,

“सरंच की, माझी कुठे गेली काय? हातात किस्तच घेऊन तो सोधत राहिलो. फिली मूर्ख मी तरी! म्हणतात 'रवाकेंत अन् गायाला कळरा!' शरमून असा म्हणत आपली काठी अन् कंदिल घेऊन चौकीदार बटवन तिथून चालू लागला.

"सायब रहा SSI" शांततेला प्तिज असलेला हा आवाज ऐकून दिवाण अन् गुमस्ता गडगडून हसू लागले.

सुवर्ण सिंहासन

(अवतारपर्यंत) : हेच बंशाच्या कीर्तिस्थ अखिलानी वीरवत्तने दक्षिणापथाची राज्ये जिंकून एका वृहत् साम्राज्याची स्थापना केली. **राजा** **भुक्तप्रधिकारी** **राष्ट्र** **शक्ते नाडीग**. **वालिन्दी**, **चम्पक** आणि **कुन्दये** राने स्वांत्र प्राप्ते, **सुषम** एकदा **राहिते**, **सम्पकच्या राजाने धाकीच्या** **महात** येअून कोन्दिनयने आक्रमण करायचे कायस्थान रचते, कीन्दिनयराजा श्रीदत्तने आपला मुलगा विजयपदाला गुरुकुलाचा अभ्यास पुरी होण्यापूर्वीच तत्त बोलावून **अनु त्याला अस्य राजांच्या इतरस्थांनाधत सांगितले**, श्रीदत्तने आपल्या राज्यसूत्राच्या आदेशानुसार सोडकामातून **नासेल्या सुबर्ण-विंहरस्तनाम** आपला पुत्र **मासा राज्याभिषेक** योजना बनवली. **विजयपदाल विंहरस्तनाम चढू लागला**, नैऋ अचानक कुटुंबला एक प्रेमळ आयाज झाला : -
‘पांव, विजयपदला पाया’ शान्तः.)

विजय या अनपेक्षित आमाजाने दचकता अन् त्याचे पाय आपोआप मागे हट्टसे, वेद म्हणणारे ब्राह्मण अवाक झाले. एकदम शान्त पडले. दर्शक भयभीत झाले. संपूर्ण समारंभ मंडपात सुई पळेली तरी आवाज व्हावा, स्तकी शान्तता पसरली. आवाज कुटून आला, हे कुणाता कळेलना. राजगुरु शिवात्मन्द्हीं या अनपेक्षित प्रकाराने दचकले. त्यांना राजा श्रीदत्तचा चेहराही चिंतित अन् निस्तेज झालेता दिसता. विजयदत्तच्या कुंडलीच्या आधाराने त्यांना जरी खात्री असली की सर्व

अवस्थणी दूर करत तो अेक दिवस सार्वभौम स्वातंत्र्य नवी नयेत, तरीही त्या रहस्यमय सिंहास-नामर मान्विकाने करली प्रक्रिया कळून येवली होती हे माहीत नसल्याचे त्यांना दख वाटत होते.

रचितः मन्त्रविद् असत्यामुल्ले त्यानी इतके तर
नकी ओल्लखले की हे सिंहासन म्हणजे एका फार
सिद्ध अशा मान्त्रिकाच्या हातचे सृजन असून
त्याचा काणू कण सजग व सचेतन आहे. त्याची
रचना-प्रणाली अशी स्वयंचलित आहे की कोणी
अयोग्य व अनाधिकृत शासक व अपवित्र आत्मा

असणारी व्यक्ती सिंहासन प्राप्त करूंक शकणार नाही. केवळ अगदी सुयोग्य असा अंतराधिकारीच यावर आरुढ होऊ शकेल.

पण ते स्वतःच्या मन्त्रशक्तीच्या बळावर सिंहासनाचे शोभायला असमर्थ होते. म्हणूनच तेही इतर प्रेक्षकांप्रमाणेच या रहस्यमय घटनेचे मौन प्रेक्षक बनले होते. त्यामुळेच विजयदत्तने मार्गदर्शन आणि सहाय्यासाठी त्यांच्याकडे पाहिले, तेव्हा त्यांनी मूक संकेताने आपली असमर्थता प्रकट करत जणू असे सांगितले, की या रंगमंचाचा धीरदात नायक तर तूच आहेस. सिंहासनावर विजय मिळाला, युद्धभूमीवरही तूच विजयी होशील. त्यामुळे आपली अंतःप्रेरणा अन् आत्मा यांच्याकडून जी सूचना मिळेल, तसेच कर. राजगुरूकडून काही सूचना मिळाली नाही, तेव्हा

स्वतःला संयत करत विजयदत्तने गंभीर केला, "कोण? वेदमंत्रांच्या द्वारे आवाहन केलेल्या देवांच्या साक्षीनें सुद्धा झालेल्या या शुभ समारंभात उपस्थित करणार कोण आहे ते?"

तिथे उपस्थित असणारे सर्वजण स्वाम रोखून प्रश्नाच्या अुत्तराची अपेक्षा करू लागले. इतक्यात आकाशवाणीप्रमाणेच प्रेम अन् माधुर्य ओतछोत भरलेला एक पुन्हा ऐकू आला, "विजयदत्त, तुझ्यासमोर अद्भुत सिंहासनाच्या पहिल्या पायरीवर अुजव्या बाजूच्या मूर्तीतली मी सालभंजिका आहे. तुला सिंहासनाकडे पुढे जायला अडवत आहे."

विजयदत्तने हात जोडून आपल्या अुद्ध-पणाबद्दल शास्त्रून म्हटले, "हे दिव्य मातृशक्ती! मी अुद्ध आपल्याला प्रश्न विचारून धोडाच अपराध केलाय; त्यासाठी क्षमा यागता. या दिव्य सिंहासनाच्या शिखरावर वंशाच्या कुलदेवीची प्रतिमा पाहून मला धैर्य आले अन् मी सिंहासनावर आरुढ होण्यासाठी पुढे झालो. आपल्याच वंशाचं सुवर्ण सिंहासन समजूनच मोठ्या विश्वासानं सिंहासनावर आरुढ होण्यासाठी पुढे होत होतो, इतक्यांत मला अचानक रोखवत, मीतर कधी अशी कल्पनाच नव्हती केली. आता माझे मन अनेक शंकांनी जड झालंय. जरी याचा रक्षक सर्पराजे याच्यावर विजय मिळवला असला अन् तो पुष्पमालेच्या रूपात अष्टौप्रहर माझ्या गळ्यांत रुळत आहे, तरीही माझ्या मनात एक प्रश्न घुमत आहे, की हे सिंहासन आपल्या वंशाचं नाहीच आहे का? अन् जर असेल,

तर आपल्या रोखण्याचं अर्थ काय? आपण कृपा करून सांगत काय?"

सालभंजिका प्रेमळ आवाजात म्हणाली, "पुत्र विजयदत्त, तुझ्या विनवतेवर मी आहे. ज्या जुदेशासाठी सिंहासनाची निर्मिती जालीय तो अुदेश तू नकीच पुरा करशील।

"शेकडों वर्षांपासून जमिनीत दबलेलं हे अपूर्व सिंहासन तुझ्याच वंशाची ठेव आहे. खूप वर्षांपूर्वी महाराज पौरसूत तुझ्या वंशाचे पूर्वज होते. त्यांची कीर्ती दिशांना पसरलेली होती. तुला माहीत असेल, त्यांनी पूर्ण दक्षिण भारत सृष्टांत बांधून सार्वभौम साम्राज्याची स्थापना केली होती. अपत्यहीन असल्यामुळे त्यांनी आपल्या मुलगा हयग्रीव याला आयला बनयले. परंतु अयोग्य असल्यामुळे तो सर्वत्र अपमानित होऊ लागला. त्यामुळे सर्वांत चिन्तित होते पुतिन्द भडारक.

"पुतिन्द भडारक एक कुशल महामन्त्री होते. ते हयग्रीववर पुत्रवत प्रेम करत. त्यांनी हयग्रीवला थोड्या वनवण्यासाठी खूप प्रयत्न केले, पण ते सफल होऊ शकले नाहीत. त्यांनीच सिंहासनाची संकल्पना केली अन् त्यासाठी आवश्यक ते रोनें अन् जवाहीर विश्वात पात्र रोनांंच्या हजाली केलं, पण ही गोष्ट त्यांनी हयग्रीवला सांगितली नाही.

"हे सिंहासन तयार झाल्यावर पुतिन्द भडारकने अुद्ध कोटीच्या मन्त्रशक्तीचा अुपयोग करून महाशक्तीचं आवाहन केलं अन् अुजव्या बाजूच्या तीन पायऱ्यांवर असणाऱ्या तीन सालभंजिकांची केेली. दिसायला निष्प्राण वाटतत, पण खरोखर सचेतन आहेत.

त्यांच्या त्या तीन शक्ती म्हणजे आग्नी तिषी, मी सत्य आहे, मधल्या पायरीवरची सालभंजिका धर्म अन् तिसऱ्या पायरीवर आहे न्याय. आमच्या समोरच्या पायऱ्यांवरच्या सालभंजिकासुद्धा सत्य, धर्म अन् न्यायाच्याच शक्ती आहेत, पण त्या स्पृत शक्ती आहेत, पण आग्नी तिषी सूक्ष्म शक्ती आहेत.

"राजधर्म फार सूक्ष्म असतो विजयदत्त, सत्य, धर्म आणि न्याय यांची सूक्ष्म रूपं जो राजा अुत्तम प्रकारे समजून आचरण करतो, त्यालाच अुद्ध कोटीचा राजा म्हणतात. राज्य व्यवस्था एका अशा प्रकारची इमारत असते, की जिचे आधाराचे तीन सत्य, धर्म आणि न्याय असतात. या तीन्हीच पावन करणारा अुत्तम राजा हाच इमारतीचा चौथा खांब होय. जर हा चौथा खांब दुर्बल असेल तर

बाकीचे तीनवेळीस कमजोर होतात अन् राज्य-
व्यवस्थेची इमारत अध्वस्त होऊन जाते. प्रजेवर
पुत्रवत् प्रेम करणारा राजाच सत्य, धर्म आणि न्याय
यांच्या सूक्ष्म रुपांचे पाळन करू शकतो. प्रजेसाठी
हरप्रकारे व्यक्तिगत स्वार्थाचा त्याग करणे अन्
त्याचं हृदय सागरापेक्षा विशाल अन् विचार
आकाशपेक्षा अग्रे असायला हवेत.

“तुझा पूर्वज महाराज पीरस्वत यांनी राज-
धर्माची सूक्ष्म आणि स्थूल अशी दोन्ही रूपं
आपल्या जीवनात अंतर्गृहीत होती. परन्तु,
हयग्रीवला राजधर्माचं केवळ स्थूल रूपच समजलं
होतं. त्यामुळे त्याला मदत करण्यासाठी पुलिन्द
महाराजने आम्हा सालभंजिकांचं सृजन केलं. पण
हे अद्भुत सिंहासन पूर्णतः तयार होण्यापूर्वीच
हयग्रीव अचानक मृत्यु पावला. हयग्रीववर

पुलिन्दचं इतकं प्रेम होतं की, त्याच्या मृत्यूनंतर
त्यांना राजकाळावरून वैराग्य अनुभवत असतं अन्
त्यांना संन्यास घ्यावयास बघू लागला. पण अरुन
अपूर्व अन् अलौकिक सिंहासन तसंच सोडून
जावंसंही वटेना त्यांना. म्हणून त्यांनी एक अशी
योजना बनवली, की हे कुणा अप्रिय राजाच्या
हाती येऊ नये, अन् भविष्यात वंशाच्या
एकाचा समर्थ याची व्हावी. तोच
योग्य राजा दुसरा पीरस्वत असेल. त्यांनी
मन्त्रशक्तीने असा एक कार्यक्रम बनवला. त्यामुळे
भविष्यात सिंहासनायोग्य राजाची
आपोआपच निवड होईल आणि सिंहासनाचा
निर्माता अन् त्याच्या योग्य राजाचं नाव इतिहासात
अमर बनून राहील.

“त्यांनी आपल्या मन्त्रशक्तीने एका महाराजाची
रक्ता करून त्याला सिंहासनाचा रक्षक बनवले. विचारलेल्या
प्रश्नाला योग्य उत्तर देणाराच योग्य असून
भुक्ताधिकारी वनेल. अन् योग्य भुक्ता
तोच देऊ शकेल. जो धर्मसूत्रांचा असेल.
सिंहासन प्राप्त केल्यानंतर तीन पायऱ्यांवरच्या
सालभंजिका त्याची परीक्षा घेतील.

“पहिल्या परीक्षेत तर तू अस्तीर्ष जाताच
आहेस. जाता आम्ही पाळी आहे. आम्ही तिघाही
तुला एक-एक गोष्ट सांगून त्यावरून प्रश्न विचारू.
त्यांची बरोबर उत्तरे दिल्यावरच तू सिंहासनावर
बसू शकशील. पुलिन्द महाराजने हयग्रीव साठी
आणली एक खास वस्तुची - चन्द्रहासवी -
मन्त्रद्वारा रक्ता केली होती. आमच्या परीक्षेत सात
झड्यावर ही वस्तुही तुझ्या मालकीची होईल तू
आमच्या कोणत्याही उत्तर देऊ शकतास,

तर तुझ्या रज्ज्यातली श्वेत प्रकाश पसरणारी माला
अदृश्य होऊन जाईल, अन् सिंहासनाची अदृश्य
होऊन आपल्या जुन्या स्थानी पोचेत.”

तिथे उपस्थित सर्वजण श्वास रोखून असलेले
सालभंजिकांचे नेतणे ऐकत होते.

स्वतःच्या मुलाच्या माग्यावरून अत्यंत खूप
राजा श्रीदत्त, सिंहासनावराखा खजिना
हाती लालचाने जितके प्रसन्न होते, तितकेच
आता ते दुःखी विसू लागले. आपला पुत्र विजय
याला अभिमन्यूप्रमाणे दुःस्थितीच्या गराड्यात
स्पर्शलेला पाहून अतिशय दुःखी होत होते.
विजयदत्तच्या हावीकडे अग्रे असणाऱ्या
श्रीतेजाच्या चेहऱ्यावर कधी चिन्तेच्या रेखा अग्रे
होत्या, तर कधी रुजत होत्या. पण या सर्वांच्या
मध्ये अगदी लहकाप्रमाणे स्मिर, निश्चिन्त आणि
होऊन अग्रे असेल, तो होता
विजयदत्त.

त्याने मागे वळून पिता श्रीदत्त अन् गुरु
शिवानन्द यांना पदचर्या करून नमस्कार केला अन्
पहिल्या पायरीवरच्या सालभंजिकेला अग्रे
बोलला, “हे सत्यरूपिणी माते! मी आपल्या
परीक्षेसाठी तयार आहे. आणि त्यात सफलता
म्हणून आपल्या आज्ञांनुसार प्रार्थना अन्
याचना करतो आहे.”

“तुझ्या धीरोदात्त आचरणावरून मी तुझं
अभिनन्दन करते. आणि एक गोष्ट सांगते. ऐक
नीट.” असे म्हणून पहिल्या पायरीवरली
सालभंजिकाने गोष्ट सांगायला सुरुवात केली.

“त्रिपुरांतकदेशावर बसलेले तुलाचा एक मूर्ख
राजा राज्य करत होता. तो राज्यकारभारात कधी

कोणत्याही बुद्धिमान माणसाचा सहाय्य घेत नसे.
त्याची पत्नी समजूत होती की, जो कोणी
सिंहासनावर बसतो अन् ज्याच्या हातात
असतो, तो राक्षस मगयन्तापेक्षा जराही कमी
नसतो. म्हणूनच कुणाचा सहाय्य घेऊन विचारायची
त्याला गरज नसते.

“त्यामुळे तो आपल्याच मनाने राज्यशासन
चाळवी, परिणामतः त्याचे निर्णय चुकीचे होऊ
लागले. अन् देशाच्या व्यवस्थेची पातळी खाली
जाऊ लागली. खुशामत करणारे अन् भ्रष्ट
अधिकार्यांचे नशीब फळफळू लागले. ते राजाची
खोटी स्तुती करून आपला स्वार्थ साधू लागले.
प्रजेच्या भल्यासाठी दिलेल्या खजिन्याच्या मुद्रा
अधिकारी स्वतःच हडप करू लागले. राजकोष
रिकत होऊ लागला तेव्हा प्रजेकडून मोठा क्र

येतला जाऊ लागला.

पाऊस कमी पडू लागला, तेव्हां [ ] अन् तळी आटून गेली, पाण्यासाठी पाऊस हाच एकमात्र मार्ग आरला !

"कला व साहित्याच्या क्षेत्रात ब्रह्मचार पसरू लागला, फक्त सुन्दर कवित्यांचा नृत्य प्रदर्शनाची संधी मिळू लागली. अर्धकळ्या आणि निम्न हवीची चित्रे अन् काव्य यांना प्रोत्साहन दिले जाई. योग्य [ ] आणि साहित्यकारांचा अनादर केला जाई. देशभक्तीच्या [ ] दुसऱ्या देशांत जाण्यावर प्रतिबंध लावला गेला. त्यांच्या दृष्टीने कविताच रचणाऱ्या आणि गाणाऱ्यांना अत्यन्त कडक शिक्षा दिली जाई.

"कातकेतुच्या असल्या शासनामुळे सर्वांत अधिक दुःखी तर त्याची राणी हेमावतीच होती.

ती स्वतः कवियित्री अन् आपल्या मातृभाषेबरोबर संस्कृतचीही विदुषी होती. पतीचा मूर्खपणा तिला असाध्य वाटे, तरीही ती गप्प नसत असे.

"तिचं सांसारिक जीवनाही दुःखमय होतं. राजाता पहिल्या राणीपासून अमृत्यलाभ न घाट्याने त्याने आपली दोन विवाह केले. तो आपल्या तीन्ही राण्यांशी अगदी सामान्य कवित्यांसारखी वागणूक ठेवी.

"राजाच्या अत्याचारांमुळे निर्ममही क्रोधित [ ] दोन वर्षे पाऊसच पडला नव्हता. त्यामुळे देशात सर्वत्र दुष्काळ पडला. [ ] नाइलाजाने इतर देशांतून धान्य मागण्याचं लागलं. अन् ते धान्यही फार अधिक किंमतीनं विकून [ ] अनुचित पैसे कमवू लागला."

"ज्यांच्याजवळ धान्य व्यापला [ ] नसत, ते चोन्या करू लागले, [ ] घालू लागले. नुसलेयाल्याच्या नेतृत्वाखाली हरत-हेचे [ ] वादू लागले.

"बुरखाधारीचं स्त्रं नांव चित्ररथ छेतं. भावान चित्ररथाच्या कृपेने जन्मलेला हा [ ] जरी शस्त्र-शास्त्रांत निपुण असला, तरी अपराधांचा नेता कसा बनला हे कुणातच माहीत नव्हते. चोरीचा माल किंवा [ ] तो स्वतःसाठी उपयोगात आणत नसे. अलट गरीबांच्यात वाटत असे. लोक त्याला चित्ररथाच्या अयत्तार मानत. त्याच्याबाबत त-हेत-हेच्या गोष्टी पसरू लागल्या.

अशांतच एक विचित्र घटना घडली.

"एका शुक्रवारी महाराणी हेमावती कुसरीतीप्रमाणे चित्ररथनामीच्या मंदिरात पूजा करायला गेली. मंदिरातून येतेवेळी तिची दृष्टी एका

नृद साधूवर पडली. तिने स्तब्धच त्याला हत जोडून नमस्कार केला. साधूने हसून तिला आशिर्वाद दिला. आणि [ ] संस्कृत श्लोक ऐकवला. त्याचा भाव असा होता - सुगंध पसरणाऱ्या मनोहर फुलांनी लगवलेली जाईलता, तिचं रक्षण करण्यासाठी नसलेल्या मांडवाला - तो काटेरी असला तरी - मोठ्या प्रेमाने [ ] मारते. पण त्यामुळे जाईच्याफुलांचा नैसर्गिक सुगंध [ ] होत नाही. पण अलट तो मांडवही लोकांन्य आकृष्ट करतो.

"हा श्लोक ऐकून हेमावतीचे खेळे भरून आले. ती आपली [ ] ऐकू शकली नाही. अन् [ ] साधूला चरणस्पर्श केला.

"राजाला जेव्हां [ ] बातमी कळली, तेव्हां साधूचा श्लोक ऐकल्याबद्दल अन् त्याच्या पायांवर हत [ ] म्हणून त्याने राणीला [ ] महिन्यांच्या कारावासाची शिक्षा दिली अन् साधूलाही कैद करून त्याला अलुप्त अणु करून [ ] मालून बेशुध [ ].

"पूर्वीचा सेनापती [ ] देशभक्त श्रीमल्ल याला हे सर्व अनुचित व अस्वभाविक वाटले. त्याचं हृदय क्रोधाने पेदून आठले. त्याने आपला देश व त्याच्या दुस्स्थितीचं वर्णन करून शेजारचा राजा चन्दनवर्मा

याला खालील पत्र लिहिलं.

"आमच्या मूर्ख राजामुळे आमच्या देशांत मानवीय चेतना दिवसेंदिवस लुप्त होत चालली आहे. प्रत्येक माणूस आपल्या बचावासाठी कोणातही मारायला तयार असतो. प्रत्येकजण स्वार्थी झालेला आहे. याचं कारण असं, की [ ] राजाच अत्यन्त स्वार्थी आहे. त्याच्या आचारांमुळे देशात अल अन् पाणी यांचा दुष्काळ [ ] आहे. नद्या, सरोवर, तलाव सर्व काही कोरडे पडले आहे. अनेक वर्ष पाऊसही पडला नाही. मूक भागवण्यासाठी लोकां चोन्या अन् लूटमार करत आहेत. ही स्थिती आणखी काही काळ अशीच राहिली तर लोक आपल्या देशाचं मुसलं नाव घेतलं तरी मृणा करू लागतील. [ ] स्थितीत देशांत सुधारणा करणारा अन् जनतेला जागृत करणारा या-देशात कोणीच नाही. एकच समर्थ माणूस होता, तो तर बुरखाधारी वगून चुकीच्या मार्गाने चालला आहे. मी ब्रह्म, अशाक्त अन् असमर्थ आहे. केवळ आपणच या देशाला [ ] दुःस्थितीतून मुक्ती देऊ शकाल.

"त्याने हे पत्र आपल्या प्राचीन पोपटाकडून शेजारचा [ ] चन्दनवर्मा याच्याकडे पाठवले."

क्रमशः

भारत-गाथा

एका महान् संस्कृतीचा शोध
युगायुगांच्या गौरवशास्त्री इतिहास

४. पावन नदीची अत्युत्ति

रनिवार असल्यामुळे संदीप व चमेली यांना वाळा नव्हती आणि त्यांना संध्याकाळ होण्याची पहाण्याची गरज नव्हती, अन् तशी त्यांची इच्छाही नव्हती. देवनाथने वर्तमानपत्र याचपत्र संपवले, इतक्यात चमेली खळखळ हसत येऊन थपकन् त्यांच्या मांडीवर स्थापना घाली. सन्दीपच्या बागणुकीत संयम असे, तरीही त्याची अत्युत्ति चमेलीपेक्षा कमी नव्हती। पण चेहऱ्यावरून तसे दिसत नव्हते.

देवनाथचा व्यापार कार्याधिकारी असणारा पुत्र श्रीकुमार आपल्या पित्याच्या खोलीत आला. त्याला आपल्या मुलांवरून शालमायला फक्त रबिचारीच वेळ मिळत असे. "असं वाटतंय की तुम्ही याबाबतवर युद्ध करायला आला आहात." मुलांवर रागाळल्याचं नाटक करत तो म्हणाला.

"हां बॅबी, त्यांचं ज्ञान सुटण्यासाठी युद्ध." चमेलीनं रांगितलं.

"या विशेष स्थितीत आजोबांना सुटण्याने ते गरीब होणार नाहीत, हे माहीत नसतं, तर की

चमेलीला कधीच साथ दिली नसली." संदीप बोलला.

श्रीकुमारने मनोमन मुलांच्या हजेरज्याबी पणाचं कौतुक केलं. तो हसला आणि पित्याकडून वर्तमानपत्र घेऊन माहेर गेला.

"आपण आज पामन गंगेत कुम्भी मारल्या." खिदळत चमेली म्हणाली, "ती आहे, ते मांगायचा तुम्ही वापदा केला होता."

आजोबांनी सांगायला सुरुवात केली -

"तुम्हाला माहीतच आहे, हिमालय पर्वत युगानुयुगे भारताचं गौरवस्थान बनून राहिला आहे. हे खरोखरच एक क्षेत्र आहे. गूढकाळाची खात्री आहे इथे शक्तींचा निवास आहे. स्वतःपुरता एक लोकच आहे, कदाचित, असं म्हणजेच जास्त अचिंत होईल की हिमालयात कितीतरी लोक लपलेले आहेत."

"कितीतरी लोक या शब्दांचा अर्थ काय?" संदीपने विचारले.

"केवळ रस्य अस्तित्व नसतं, तर काही असेही जग असले की आपण पाहू शकत

नाही. त्यांच्या अस्तित्वासाठी भौतिक बाणांची जरूर नसते, एकाच देश-काळात अनेक लोकांचं अस्तित्व असू शकतं."

"व पहाताच आपल्याला जाणू शकतं का?" चमेलीने विचारले.

"तुम्हाला मग, इतकंच नव्हे तर तुम्हाला स्वतःचं मनही पाहू शकत नाहीस. पण तरीही अनुभवांनं जाणू शकतो, की मनाचं अस्तित्व आहे. असे ठीक-पुनी आहेत."

ते आपल्या अनुभवानं हिमालयाच्या जाणू शकतो, की मनाचं अस्तित्व आहे. असे ठीक-पुनी आहेत. ते आपल्या अनुभवानं हिमालयाच्या जाणू शकतो, की मनाचं अस्तित्व आहे. असे ठीक-पुनी आहेत.

"सुप पूर्वीचा गोह। एकदा नारदमुनी पृथ्वीची रचल करून आपले स्वामी भगवान विष्णूच्या निवारी स्वर्गलोकाकडे परत येत होते. त्यांचा जाण्याचा मार्ग हिमालयातून जात होता. म्हणजे पर्वताच्या भौतिक, स्थूल रूपातून नव्हे, तर त्यात लपलेल्या सूक्ष्म लोकांच्या मधून."

सर्वांना हे समज माहीत आहे की, नारद हे बीष्म राजावरून एक अग्रगण्य संगीतज्ञ होते. गायक होते ते म्हणजे गुणगुण करत राहत. संगीतात मग होऊन ते विशाल अन् दिव्य हिमालयाच्या दोन्ही स्थूल व सूक्ष्म दृश्यांचा आनंद घेत इड्डइड्ड करत होते. चांदणी रात्र होती. ते अुंचाळच्या एका सुंदर्या दृष्टीवरून होते, इतक्यात त्यांची चांदोबा

दृष्टी अनेक सुंदर आकृतींवर पडली - काही बसलेल्या, काही फिरत असणाऱ्या, आणि काही चन्द्रकिरणांनी धुतलेल्या हिमशिलांवर आकृती पडलेल्या.

नारदांनी गार्ग नन्द केतं अन् त्या आकृतींकडे बारकाईने पहात अुभे राहिले. त्यांच्या रूप-रंगा अणि मोहक हसण्याने शक्ति झाले होते!

नारदांना नवीच माहीत होतं की त्या अलौकिक शक्ती आहेत. पण एवढा विविधता असल्याने

कोणत्या प्रकारच्या शक्ती आहेत, हे त्यांना कळू शकले नाही.

ते त्यांच्या आणखी जयज गेले. सर्वांनी अुभे राहून अन् जोडून प्रणाम केला.

"आपण कोण आहात?" नारदाने विचारले.

आम्ही सर्वजण राग-रागिणींचे आत्मे असणारे गंधर्व आहोत.

नारदाने ताबडतोब पाहिले की त्या शक्तींमधे

काहीतरी विकृती आहे. काहींच्या गालांवर ओरखडे होते, तर काहींच्या शरीरावर मोडाचे आणि काहींच्यावर दणके खालत्याच्या खुणा होत्या!

"हे सारं काय आहे? तुम्हा लोकांना कोणी असं क्षत-विक्षत करून ठेवतंय?" नारदाने आश्चर्याने विचारले. गन्धर्वांनी त्याला खरी गोष्ट सांगून टाकली. केव्हाही गायक जेव्हा अहंकाराने किंवा रागावूनत प्रेम नसतना गातो, किंवा गाताना वेसावधपणं फांदी चूक करून बसतो, जेव्हा संगीतकार आपलं वास्त

रागाच्या आत्म्याला आत्मात पोचतो, तेव्हा तेव्हा त्याला असा ओरखदा अुठतो असा प्रकार अनेक वर्षांत त्यांची अशी स्थिती झालीय. नारदाचे मस्तक शरमेने खाली झुकले, कारण ते तर संगीतज्ञ होते ना।

थोडा वेळ शांतीत गेल्यावर नारदाने विचारलें, "हे सुदंत गंधर्वागणहो! कृपा करून आता सांगा नरं, कीं ही क्षती भरून फाटण्यासाठी काय करावला हवं?"

"आम्हाला जर अत्यंत परिपूर्ण व शुद्धतम संगीत ऐकण्याची संधी मिळाली, तर आमचे जखमी अवयव पुन्हा ठीक होतील."

"पण परिपूर्णतम संगीत कुठे मिळू शकेल? आपण काही मार्ग दाखवू शकाल?"

"होय, भगवान शिव परिपूर्णतम गायक आहेत. परन्तु आपणा लोकांसाठी गायला त्यांच्याजवळ

वेळ कुठला? त्यांना काय आपसी पर्वा? गंधर्वांनी आपले मत स्पष्ट केले.

"अरे, भगवान शिवाची कळणा अनन्त आहे. मी त्यांना गाण्यासाठी विनवतो !" असे म्हणून नारदाने त्यांचा निरोप घेतला.

नारदाला गाण्यासाठी शिवाला विनवाळं लागतं नाही. ते लोंच तयार झाले, पण ते म्हणाले "माझी अडचण आहे की थोल्यांमधे एकही परिपूर्ण श्रोता नसेल, तर मी तिथे गाऊ शकत नाही."

"परिपूर्ण श्रोता तरी कोण आहे?" नारदाने विचारले.

परिपूर्ण श्रोता केवळ दोनच आहेत - ब्रह्मा अन् विष्णु." भगवान शिव म्हणाले.

तांबड्यातून दोन दिव्यांसारखे त्यांना झाले. दोघेही म्हणाले की, शिवाचे गाणे ऐकायला मिळवून म्हणजे असाव्य लाभ आहे। तो सोडू इच्छील?

या कार्यक्रमासाठी एक मुद्दत निश्चित झाली. भगवान शिवाचा नियम केलास ब्रह्मा - किणु आले, सारं वातावरण संगीतमय झालं। सर्वत्र परमानंदाचा वर्षाव होऊ लागला. सर्व देव-देवता खुपचाप त्या स्थानी पोचले. शिव गाता गाता जवळ समाधी-अवस्थेत गेला. गंधर्वांच्या शरीरावरून जखमांच्या खुणा अदृश्य झाल्या.

अन् एकदम अचानक एक अकल्पित घडने! भगवान विष्णु संगीताच्या हाके गुंग झाले. की त्यांच्या शरीराचे ज्योतिर्मय तेजोवस्त्र निघळले अन् प्रवाहित होऊ लागले.

ब्रह्मदेवांनी हे पाहिले अन् कुणाच्या येण्यापूर्वीच विष्णूचं तल प्रकाश-मंडल कसं दळत भरून घेतले. तो दुर्लभ पदार्थ कसं दळत किती काळ राहिला कुणालाच ठाऊक नाही. पण

नंतर तो स्वर्गातच नदीच्या रूपाने प्रवाहित केला गेला. पुढे राजकुमार मनीषाने ते पृथ्वीवर अुतरवला."

"आश्चर्यजनक!" हातात शूर्तमानपत्र घेऊन दारांतच उभ्या असणाऱ्या श्रीकुमारच्या तोंडून अुदगार नहेर पडला. "बाबा, तुम्ही गोष्ट सांगत मी वर्तमानपत्र वाचायचं विसरून राहतच उभा राहिलो. कलाकला तुम्हा विनवतो पहा. गंगेच्या अुत्पत्तीच्या मते इतकी ठेकक कहाणी असेल, अशी कल्पनाच नव्हती मला!"

प्रो. देवनाथ म्हणाले, "जरे बेटा, मी तव्हाच असतां. आयतं वनवण्यात अन् सोपकर्म्यात अडकलो होतो, की तुम्हा मोठी सांगायला कधी मला जमलंच त्या कसतरतेच मला वाईट वाटतं, म्हणून तुम्हा मुलांना गोष्टी सांगून मी त्याचं अगतो."

"नाही, नाही आजोबा! अग्न्याला गोष्टी सांगणं होऊ शकत नाही," विरोध केला.

"मी जवळ अर्पणं वापर केला, तरांच

तुम्ही समजायला हवं. 'प्रायश्चित' शब्दांत काय दोष आहे? तो तर माणसाला पवित्र बनवतो, अुंचावा नेतो." आजोबा अुत्तरले.

"नावा! गंगेच्या अुत्पत्तीची कहाणी प्रतीकात्मक आहे. मी बरोबर बोलतोय ना?" श्रीकुमाराने विचारले.

"तू बरोबर बोलतोयस। यात अनेक पातळींवर प्रतीक-तत्वे आहेत. भगवान शिवाला सर्व कला, संगीत, नृत्य इत्यादींचा मूळ स्रोत मानला जातं. त्यांच्यात संगीत आपल्या अगदी शुद्ध रूपात निघास कातं. संगीत म्हणजे विश्वात व्याप्त असणाऱ्या आंतरिक समसत्तेची अभिव्यक्ती आहे. समसत्तेमुळे विषमरस होताना, म्हणूनच गंधर्वांना आपलं मूळ रूप प्राप्त झालं."

कहाणीत संगीताच्या शक्तीचं किती चित्रण झालंय।

परिपूर्ण श्रोता संगीताची ताडीन होऊ शकतो, संगीताबरोबर प्रवाहित होऊ शकतो. भगवान विष्णु म्हणजे अमर्त्य चेतना आहे. गंगेच्या रूपाने त्यांचं विश्वळलेलं प्रकाश-मंडल मृतकांना पुनर्जिवित करण्यांत समर्थ होऊ शकतं यांत काही आश्चर्य नव्हे!"

इतक्यात आजोबांच्या सुनेने नाश्याची वेळ झाल्याचं सांगितलं आणि ते अुठून उभे राहिले.

तार्किक आणि डांस

कोहली एकदा काही कामासाठी सहरात गेला होता. तिथे राजमार्गावर एका चिंचेच्या झाडासाठी काही लोकांची गर्दी जमलेली त्याला दिसली-अतुल्य होऊन तोही तिथे गेला. गर्दी हटवत तो बोटा पुढे गेला. तेव्हा त्याला एकजण व्याघ्रचर्म्यावर बसलेला दिसला. त्याला लांब सफेत दाढी असून कपाळावर कुंकूचा मोठा ठिळा लावलेला होता. गळ्यात रुद्राक्षमालाही तोंड होती. दिसायला तर तो भोव सिद्ध मांत्रिक दिसत होता.

गर्दीत काही माणसांच्या बोलण्यावरून त्याला समजले की, हा मांत्रिक दोन दिवसांपासून तिथे बसून आहे अन् तो सर्व अडचणी किंवा रोग दूर करण्यात तार्किक पांच रुपयात देत असतो. त्याचे तसे आग्रहानही आहे. विंध्य पर्वतातल्या एका मंदिराचा जीर्णोद्धार करण्यासाठी तो हे पैसे जमवत आहे.

कोहली आपल्या परताल धिडीर खोदयत होता. पण सूप खोत खणूनही गोद पाणी मिळालं नाही. धिडिरीसाठी सूप खर्च करूनही त्याच्या पदरी निराशाच पडली. त्यामुळे तो सूप शेततेला होता. ऐकून त्याला आशा पाटली. वाटलं, की हा आपलीही अडचण निवारेत. सिद्धान्त पांच रुपये काढून तो पोचला.

इतक्यात अचानक एक म्हतारा येगावे धावत येऊन गर्दीत घुसला अन् मांत्रिकाजवळ जाऊन म्हणाला, "म्हाराजा तुम्ही डांस पळवून लाबायचा तार्किक असं सांगून मला दिलात. हा सोतीत ठेवलास, तर डांस तिथे यायचं करणार नाहीत. पण तर अजूनही डांसाचंच राज्य आहे! मी तर मिनिटभरही थोपू शकलो नाही! तुम्हा तार्किक वेकार अन् कुचकामी ठरला."

मांत्रिक अगदी सहज व शान्त स्वरात म्हतारान्याला म्हणाला, "मी सांगितल्याप्रमाणे तू प्रयोग केला नसावास, मी तर सांगितले होतं ना, की तार्किक मच्छरदाणीच्या आंत ठेव म्हणून? तू तसे केलं नसक्या ना?"

अपकारांतून उपकार

जुनी गोष्ट. भुवनगिरि देशावर हेमरांकर राजा करत होता. कुशल होताच. याशिवाय कलांमध्ये निष्णात असा. अर्ध फोटीचा व फला-संस्कृत होता. 'कला कलाकरांना आश्रय देणारा' अशी, त्याची दुखार पसरलेली होती.

तो दरवर्षी आपल्या राजीसह देशाच्या निरनिराळ्या भागांत जाऊन राही व तेथील निरनिराळ्या ठिकाणी व रक्ष्ये यांचा आनंद बुट्टे.

एका वर्षी शरदऋतूत तो प्रदेशात फिरायला गेला. दोन पर्वतांमध्ये बसलेल्या या प्रदेशाचे अपूर्व असे सौंदर्य स्वर्गावरही मात करील असेच होते. अर्ध अर्ध वृक्ष जणू काही आकाशात स्पर्श करत होते. रंगीचेरंगी फुलांच्या रंगा इन्द्रधनुष्याचा आभास निर्माण करत होत्या. धनधन्यांचे संगीत तेथील नैसर्गिक सौंदर्य अधिकच खुलवीत होते. तिथे एक सतेवरही असून त्यात विविध रंगांचे मासे क्रीडा करत असत. शरद ऋतूत विविध जातीचे देशी-विदेशी पक्षी तिथे

मुक्कामाला येत. त्यांच्यामुळे तेथील शोभा जास्तच जात असे.

तेथील सौन्दर्याने हेमरांकर मुग्ध झाला. राजा व राणी यांना कायमचे तिथेच राहावे असे वाटू लागले. पण राजधानीला परतणे भागच. त्यामुळे काही दिवस तिथे घालवून दोघेही राजधानीला परत आले.

राजा आपला दरबारी अधिकारी चपल याच्या आग्रहानेच अरुणाचल प्रदेशात गेला होता. त्यामुळे परत आल्याबरोबर त्याला बोलावून राजाने त्याला शंभर मोहीरा बक्षिस दिल्या.

चपल हा रोचक व मनोरंजक गोष्टी सांगण्यात पटाईत होता. म्हणून राजाचे त्याच्यावर फार प्रेम होते. तो स्वतः मूळचा अरुणाचलचाच रहिवासी होता. आणि नोकरीच्या शोधात भुवनगिरीला येऊन तिथेच राहिला होता. त्याचे आपल्या प्रांताच्या नैसर्गिक सौंदर्यावर भारी प्रेम होते. त्यामुळेच त्याने राजाला एकदा तरी तिथे जाऊन त्याचा रसास्वाद घेण्याबद्दल आग्रह केला होता.

राजासाठी अरुणाचलचे सौंदर्य इतके पसंत पडले की, तो प्रत्येकाला तेथील सौंदर्याबद्दल सांगत लुटला! ते ऐकून बरेच लोक अरुणाचलसा जाऊनही आले.

अरुणाचलच्या वैशिष्ट्याची चर्चा करताना एक दिवस चपल राजाला म्हणाला, "तिथलं सौंदर्य नुसतं पाहिलं तरी आपोआपच प्रत्येकाला कविता स्फुरते."

"तू बरोबर बोललास चपला! अरुणाचल पाहून माझ्या मनात उठलेल्या भावनांबद्दल मी लिहून ठेवलंय. ते वाचून राणी तर म्हणाली की - "हे लेखन काव्यासारखंच आहे!" तिने सुद्धा तेथील रम्यतेचं वर्णन करणाऱ्या कांही कविता लिहिल्या आहेत." हेमशंकर हसत बोलला.

हे ऐकून चपल फार खूष झाला. तो म्हणाला,

"प्रभु! आपण तर जन्मजात कवी आहात. अरुणाचलच्या वातावरणात आपल्या भावना स्वाभाविकच प्रफुल्लित झाल्या. इधून तिकडे गेलेल्या इतरांनाही हाच अनुभव आला असेल अन् त्यांनीही आपल्या भावनांना शब्दरूप दिलं असेल. अशा लोकांचं एक संमेलन घडवून त्यांच्यापैकी श्रेष्ठ कवींच्या सन्मान कां नाही करत?"

चपलला स्वतःलाच कविता रचणं अन् ऐकण्याची आवड होती. ■ संमेलनात आपल्यालाही कविता ऐकण्याची संधी ■ आपला श्रेष्ठ कवि म्हणून ■ यदावा अशी त्याची ■ होती. म्हणूनच त्याने संमेलनाचा ■ राजासमोर मांडला होता.

त्याने एकदा आपलं काव्य स्थानिक कवी चतुरमती, पाला ऐकवलं होतं. त्याच्या कवितांबद्दल चतुरमतीने आपलं मत दिलं होतं, - "तुझ्या कवितेत काव्यगुण नाहीत. तुझी बोलण्याची ■ अन् गप्पा यांच्यामुळे अजून तरी लोभ प्रभावित होतात. राजाही तुला हुशार समजून तुझा आदर करतो. पण ते जेव्हा तुझं ■ ऐकतील तेव्हा हसतील तुला! तुझं काव्य त्यांच्या मनात तुला छोटं बनवील."

परंतु चपलला वाटले की, चतुरमती केवळ आपल्यानडलच्या ईर्ष्यामुळे असे बोलत आहे. आपली कविता श्रेष्ठ दर्जाची असल्याबद्दल त्याची खात्री होती. म्हणूनच तो अशा संधीच्या गोधांत तो होता. एकदा राजाला आपण आपलं काव्य ऐकवू शकू.

अरुणाचलमध्ये फिरून परत आलेल्यांचे कविसंमेलन भरवले गेले. यस्त ■ घेण्यासाठी

पहिली अट अशी होती, की, यात केवळ नव्या कवींनीच ■ अगोदरच प्रसिद्ध असणाऱ्या कवींना यात भाग घेता येणार नव्हता. कवितेचा विषय असावा अरुणाचलच्या नैसर्गिक सौंदर्याचे चित्रण! ■ कवीला दहा हजार मोहोरा बक्षिस देऊन त्याचा सन्मान केला जाईल.

जुन्या कवींना प्रवेश नाही - हे ऐकून अनेक ■ कवींनी संमेलनात भाग घेतला. थोतेही स्वरूप जुस्तुमि होत.

फजाने स्थानिक कवि चतुरमतीला परीक्षक बनवले. ५ पंक्तीत स्वतः ■ श्रेणीचा कवि असल्याने चतुरमतीने कदाचित नवकवींच्या कविता ■ केल्या ■.

"महाराज, ■ स्वतः कवि ■ अन् ■ सौंदर्याशी परिचित ■. तेव्हा सर्वश्रेष्ठ कवि कोण, ■ आपणच ठरवावे." ■ चतुरमतीने अनुमोदन दिले.

■ विचारांत पडता. शेवटी अस्तिम निर्णय आपल्या हत्ती ठेवून कवितेचे गुण-दोष सांगून प्राथमिक निर्णय घेण्याचा अधिकार त्याने चतुरमतीवरच सोपवला.

संमेलन सुरू झाले. ■ माणसांनी अरुणाचलवर आपल्या कविता ऐकवून थोल्यांना चकित करून सोडले. चपलनेही आपले काव्य ऐकवले.

संमेलन संपल्यानरोबर चतुरमती म्हणाला, "महाराज, माझी एक विनंती आहे. आपण आता सामान्य लोकांच्या अलाभान्य कविता ऐकल्या. अपेक्षेपेक्षा अधिक सुन्दर कवितांचा आस्वाद घेतला. अरुणाचलच्या हवेतच कविता गुणगुणत

असले आणि नुसतं तिथे गेल्याने कोणीही सहज कवि बनून जातो ■ खरोखर सिद्ध झालंय. परन्तु ज्याचा जन्मच तिथे झालाय, त्याच्या तर नलेनरोतून कविता प्रभावित होत असणार. म्हणूनच त्याला सुपरिचित व जुन्या कवींच्या श्रेणीचा मानायला हवे आणि पूर्वीचा निर्णय व घोषणेनुसार, त्याची कविता चांगली अरसी तरी, त्याला त्याथेच्या नाहेरचा मानला जावा," त्या कवींमध्ये चपलच एकटा होता, की ओ अरुणाचलमध्ये जन्मला अन् तिथेच पालनपोषण होऊन मोठा झाला.

राजा चतुरमतीच्या चातुर्यावर ■ खूष झाला अन् त्याच्या बोलण्याशी पूर्णतः सहमत झाला.

घोषणेप्रमाणे सर्वश्रेष्ठ नव्या कवीला दहा हजार मोहोरा देऊन सन्मानित करण्यात आले. इतर

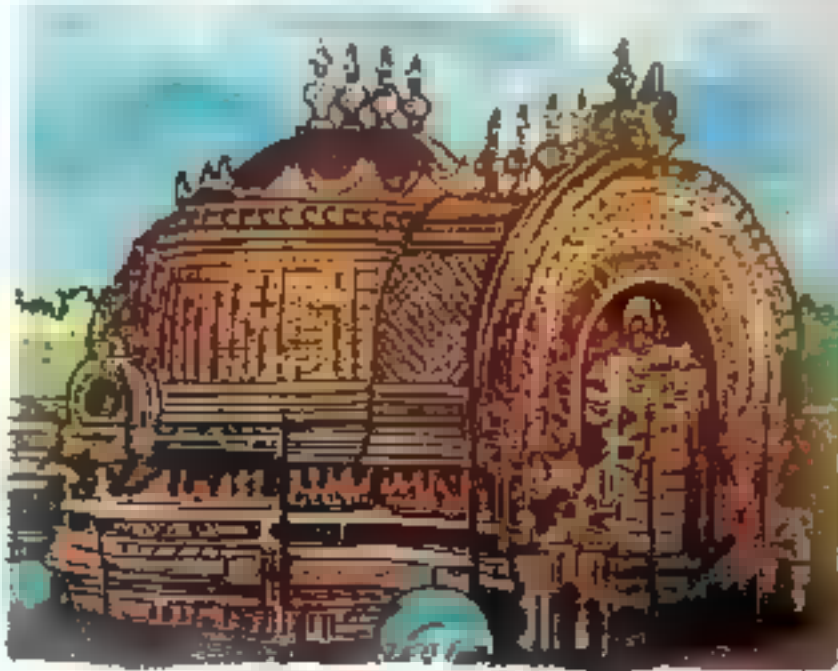

शिखरीक
मनेवा-मंदिर

इथीने त्यांचीच होती. नदीचे उभय पारण होवस आहे. शिखर किमान्यारील अन् पुढे मनेवा जणू तिच्या गळ्यातला आहे.

खडकाच्या खाली अर्ध्या सुताराम्म १०० खांब्यांचे सिनाचं मातृपुतेकर मन्दिर आहे. हे 'तमुकवकर' या संवालेही प्रसिद्ध आहे. त्याचा ठोकळपणे अर्थ असा - 'जो आई बनला.' एका गोष्टीच्या आभारे पुष्पुहात येथे रत्नागरी

आईच्या येण्याची प्रतीक्षा करत होती. पण नवीला एव आल्यामुळे आई नदी ओवाडू शकती नाही. अशातच रत्नागरीला प्रसन्नबेदना सुरू झाल्या. त्याने ली धुर भगवान विवाने तिच्या आईचे रूप धारण केले आणि आई त्रिचीला पोचेपर्यन्त एक आठवडाभर रत्नागरीची सेवा केली. या स्थानी एक साधूरहात असे. त्याने भक्ति रसपूर्ण अशा पदांची रचना केली. ती 'सिबन सेव्याल' या ग्रंथात संकलित

श्रीरंगम मंदिराचे सोनेरी विमान

संस्कृत आहे.

शिखरान्तर भगवान गणपतीचे देखूक आहे. त्याला अतिशय उंचावर मंडते जाते. शिखराच्या जुतावर साठव्या राज्याच्या भित्तीत दूर अनेक मंदिरे बनवली गेली आहेत. यांच्यात सर्वात प्राचीन असे गुहा मंदिर आहे. ते दक्षिणेकडील भित्तीत बनवलेले आहे. त्यात छोदलेल्या लेखावरून निस्संदेह सिद्ध होते की ही मंदिरे १०० पहिला महेन्द्रवर्ष याच्या शासनकाळात ६०० ते ६३० मध्ये बनवली गेली होती. त्यांच्यात किंदूंचे देव-देवता यांच्या मूर्ती आहेत व गणेशाच्या मूर्तीच्या छोदलेल्या लेखांत कावेरीच्या सौन्दर्याचे काव्यात्मक आढळते. नदी पारण करणा पर होतो. आजकालच्या

आहेत.

त्रिचीलासून जवळजवळ रात कितीमीटर दूर कवेरी देन शाळांमध्ये विधानकी जाते. आणि देन प्रवालांमध्ये बेट तयार होते. देन श्रीरंगम किंवा अंत्यरांग होय. श्रीरंगम मने रंगनापी (विष्णु)चे मने मन्दिर आहे. विष्णु धर्मिणेलाच्या शय्येवर पडलेले आहेत. हे मंदिर जवळजवळ निमःच्या किंवा चौथ्या इतरावरील बांधले गेले होते. पौराणिक दत्तकथेनुसार मंदिराचे बांधले की, विधीक्षण अपोधीहून पुन्हा संकेता परत निघाला. तेव्हा रामाने त्याला एक देवायत्न दिले. १५३२ अरातान् मंदिर विधीक्षण अन् कावेरी तीरावर विधानीसाठी पडले. सोपेतून जुल्ल्याय त्याने देवायत्न सुकतयचा प्रयत्न केला.

१५३२ मनेवा आहे. तो मोठ्याने विलास करू लागला. विलास ऐवून असा अन् त्याला शांत करायचा प्रयत्न करू लागला. भगवान रंगनाथ स्वतः होऊन मनेवाला, की मनेवा दक्षिणेला संकेत देतो. मनेवा देवूत विराजमान होऊ. त्यानंतर या देवायत्नाच्या चारी बाजूंनी वेळून मन्दिर बनवले गेले.

श्रीरंगम मनेवा 'शिखरीक' नामनेही प्रसिद्ध आहे. हे भारतातील सर्वात मोठे मन्दिर असून ते ६,३१,००० वर्ग मीटर एवढ्या क्षेत्रावर पसरलेले आहे. गर्भागार मनेवा तटांच्या मध्यावर आहे. बाहेरच्या तीन तटांमध्ये दुकाने व रत्नागरीची बरे आहेत. १० जाग्यांमुळे एक शहरच असून, तिथली लोकसंख्या १० लाखांहून अधिक आहे. २१ गोपुरे किंवा अनेकमजली दरावे आहेत. गोपुरांचा सुन्दर कलकृति बनवलेल्या आहेत. त्यातील एक राज-गोपुर होय. १६ दक्षिण भारतातील सर्वात अधिक ऊंचीचे गोपुर होय. हे ७२ मीटर मुंच असून त्यावरून चारी बाजूने मैलामैल लुटत दृश्य पडते. तीन मजली गोपुराचे बांधकाम सारे म्हणजे १८व्या शतकात सुरू झाले होते. परंतु इतर ३ मनेवा खर्च सुरू झाल्यामुळे ते बांधवने लागले. दोनही ते १८९७ मध्ये पुरे झाले. गर्भागार छोटे आहे. त्याची लांबी १६ मीटर अन् रुंदी ७ मीटर आहे. यात तेलाचा दिवा लावून ठेवलेला असतो. याचा प्रकाश अंधुक असतो. त्यामुळे पुजारी केवळ कापूर लावून आरती करतो. तेव्हाच फक्त मत्तगणांना भगवन्तांचे स्पर्श दर्शन होतं.

मन्दिरात बाण अत्तवासांच्या मूर्ती आहेत. हे अत्तवा प्रसिद्ध वैष्णव रात कवी होऊन गेले. त्यांच्या गीतांचा शोध घेऊन त्यांचा एक संग्रह तयार करण्याचं काम वैष्णव संग्रहाघाचे संस्थापक नाथमुनी यांनी केले. तो 'नसेयरा ग्रन्थ' म्हणजे प्रसिद्ध आहे. त्यांचे शिष्य रामानुजाचार्य हे एक महान वैष्णव गुरू व तत्वज्ञानी होते. त्यांची मूर्तीही श्रीरंगमच्या मन्दिरात आहे.

चौथ्या तटात वेणु योषात कृष्णचे होयसाळ गीतीचे एक सुन्दर मंदिर आहे. शिष्यकलेचा एक अजब मनुष्य आहे. त्यामुळे हे मन्दिर म्हणजे दक्षिण भारताची सर्वात सुन्दर कृति असे मानले जाते. या मंदिरातही हजार खांब्यांचा एक

श्रीरंगम मंदिराचे गोपुर

हॉल आहे. तिथे यात्रा-रथ ठेवलेला असतो. खांब्याचे जाणसोही एक दाखन (हॉल) आहे.

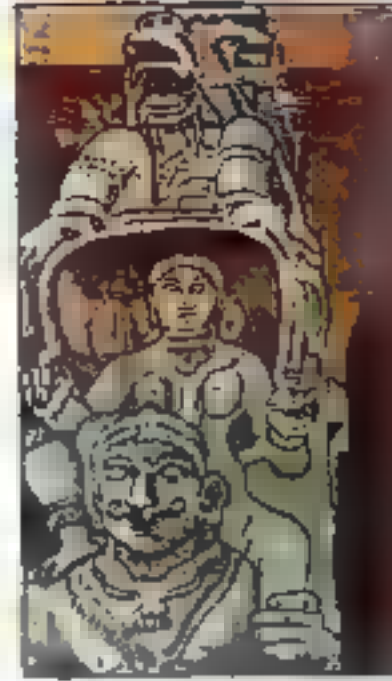
मदुरा व तंजावरच्या नायक राजांनी आपल्या शासनकाळात श्रीरंगम मंदिराला जमीन व धर्मादाय भेटी उदारपणे दिल्या आहेत. मंदिराचा पुनरुद्धार केला गेला व कित्येक नव्या इमारती बनवल्या गेल्या. अच्युत अर्था नयक राजा मोठ्या अुदार कृतीचे होते व त्यांचे कुशल प्रधानमंत्री गोविन्द दीक्षित हे फल्याणकारी कार्यांमधे त्यांना मदत करत असत. त्यांच्या शासनकाळात विधानावर रोण्याचा मुलाभा चढवला गेला होता. नायकांच्या शासनकाळात खडकावर बनलेल्या किल्ल्याची दुरुस्ती करवली गेली, व मळाउ रहींने तो मजबूत केला गेला.

एक मुरावमान राजकुमारी श्रीरंगमची अन्वय भक्त होती. एथे तिचे कन्नर पाहून मनात कुतुहल जागृत होते. ती तूला नमिथार (मुस्तमान सेनिका) या नावाने प्रसिद्ध होती. रंगनाथला रोज वपाती, खोपी, दूध व हिले चमे यांचे जो नैवेद्य अर्पण केला जातो, त्यांकरा मावी भाग या कर्तरीला अर्पण जाती.

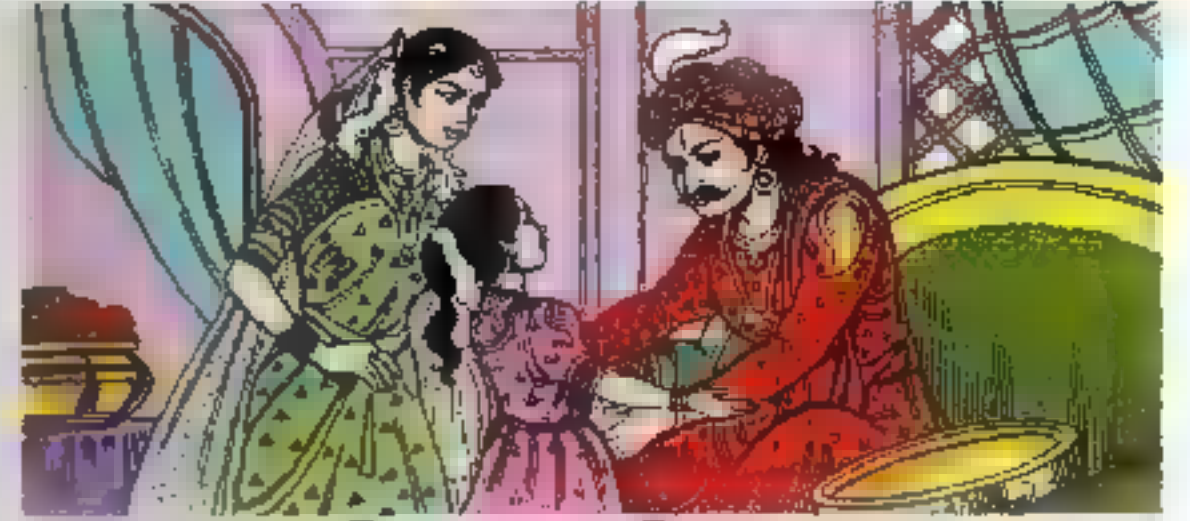
दिलेंवर - जानेबावीतील वैकुंठ एकदशीच्या दिवशी मंदिरात मोठा अुत्सव रावला केला जातो, या निमित्ताने भगवंताची शोभायात्रा काढली जाते. भक्तगण हा रथ ओढतात. मंतरालामधे ओठाग्याचा मान मिळवण्यासाठी जागू चडाओढ लागते. मार्च-वर्षित मनिन्यात रथ-यात्रा करवली जाते. ही यात्रा थोड राजांमधी मृतपुर्व राजधानी त्रिचीअवलीम अरिसुराच्य नमिथार एथे आपल्या धर्म्येला येदतात. नञू दिनसर्वात मुलम लाजला केला जाती. यान पुजायांच्या दलाकडून कार्य यांच्यात मांरुल शात्याचे नटवली चमले आते. तमित नयक्यांच्या दिवशी वार्षिक अुत्सवाची होतो. मंदिराचा नजिकदार आपल्या निविष्ट पोशसत भगवन्तासमीर दज्ज होतो, तो काल्पीनक न्यायसमिकांत मालगुजरीवर गावे देण्याचे नटव करतो. अशा प्रकारे भगवान रंगनाथ अजुनही जमिनी व गावांचे दरे स्वाभी आहेत व पुढेही वधमम दळतीन का नोहील पुरी दिली जाते.

श्रीरंगम मंदिराच्या हजार सांबाळ्या दालनाची शिल्पकला

श्रीरंगम येदला कावेरी नदीने वेगने असले तरी, नदीच्या दोन्ही झासा श्रीरंगमच्या पूर्वकडील टोकात एकमेकींना मिळत नाहीत. एक अुत्सफटे वळते. ही मुख्य रुपकडी फोतरून किंवा कोहीरुम नवाने प्रसिद्ध आहे. कावेरी जिथे दोन भागात विभक्तली जाते, तिथे कलाने किंवा जनेकट्टू नावाने एक अजज आहे. ते कळकळवळ १६०० वर्षापूर्वी चोल कायीकलान याने बनवले होते.

शिवचा विवाह

शरचंद्रिका देशका राजा चन्द्रसेन ॥ त्याची महाराणी चूडामणी हे दोघे बरेच दिवस संतानप्राप्ती न झाल्याने चिंतित होते. ॥ पूजा-याट, यज्ञादि अनुष्ठानें अन् मुनि सेवा-सुश्रुचा केल्यानंतर त्यांना एका सुन्दरशा कन्यारत्नाची प्राप्ती झाली. राजदम्पतीला पुत्राची अपेक्षा होती, म्हणून त्यांनी या कन्देचे पुत्राप्रमाणे केले आणि कारकृत्मात पुत्र नसल्याचं दुःख ते विरसून गेले.

राजकुमारीचे नाव मधुमिता ठेवले गेले. ॥ स्पर्शा दारी असल्या, तरी मधुमिता जास्त वेळ बहुधा सर्वात वृद्ध दासी शान्ता हिच्याचजवळ राही.

मधुमिता पांच वर्षांची झाल्यावर तिला आपल्याबरोबर खेळायला बरोबरचे कोणी मित्र-मैत्रिण नसल्याचे जाणवू लागले. अन् त्यामुळे ती फर जुदास राहू लागली. तिचं मन रमवण्यासाठी शान्ता तिला तिच्याच आपल्या नात्वाइल - शिवदल - काही ना काही सांगत असे. मधुमिता

अगवी लक्षपूर्वक शिवदल एके अन् तेवढाच वेळ खूप आनंदी विरत असे.

एक दिवस मधुमिताने शान्ताला म्हटले, "अुगा आपल्याबरोबर शिवलाही घेअून ये धात्री आई! आम्ही दोघे बरोबर खेळू-नकी आण हं!"

शान्ताच्या मनात भीती होती की शिवला अंतःपुरात आणले तर महाराज नाराज होतील. तरीही ती राजकुमारीचा आग्रह टाळू शकली नाही. दुसऱ्या दिवशी आपला नानू शिव याला अंतःपुरांत बरोबर घेअून आली. यावर कोणीही आक्षेप घेतला नाही. मधुमिता शिवला भेटून खूप खूप झाली अन् दिवसभर त्याच्याशीच खेळत राहिली. मधुमिताला शिवबरोबर खूप पाहून महाराज अन् महाराणीही खूप दिसले. आता तो रोजच राजकुमारीबरोबर खेळू लागला.

एक दिवस राजकुमारीला शिवबरोबर पाहून महाराणीच्या मनात आलं की, आतां ही काही लहान मुलगी राहिलेली नाही. अन् आता महाराजांना हिच्या विवाहाबद्दल विचार करायला हवा. ही गोष्ट

तिने महाराजांना सांगितली, दुसऱ्याच दिवसापासून शिवचे येणे बन्द झाले. अन् राजदम्पती राजकुमारीच्या विवाहामुळे गंभीरपणे विचार लागली.

शिवचे येणे अचानक बन्द झाल्यामुळे मधुमिता दुःखी राहू लागली. अन् दारदारीकडून तिने जेव्हा स्वतःच्या विवाहामुळे ऐकले, तेव्हा ती शान्ताला म्हणाली, "भात्रीआई, मी शिवविवाह दुसऱ्या कुणाशीही करणार नाही. अन् तसे न झालं, तर मी जिवंतही रहाणार नाही."

हे ऐकून शान्ता धरकापली. शिव अन् राजकुमारी यांचे एकमेकांवर प्रेम आहे, हे तिला ठाऊक होते. पण राजकुमारी शिवशी लग्न करण्याचा हट्ट करील असा विचार तिच्या मनात कधी आलाच नव्हता. तसे घडलं तर तिच्या नातवासाठी अनर्थ माजला असता.

शान्ताला समजेना की कश्याने ती आपल्याच कृतीचा परिचाय करू लागली, की शिवला अन्तःपुरात आपल्यामुळेच हा सारा अनर्थ ओढवला आहे.

तरीही स्व विचार करून मधुमिताला देत ती म्हणाली, "मा तू एक काम कर बाळ! महाराज महाराणी यांना सांग की आपल्याला इतक्यांत विवाहच नाही या मेळत नाही असाय शोधते."

राजकुमारी मधुमिताने सांगण्याचे हे बोलणे मानले. आपल्या आजीकडून ही बातमी ऐकून शिवचा आनंद गगनात मावेना!

"पण या शक्ति आनंदाने तुमच्या समवेता लोडगा मिळणार नाही," समजावत शान्ता बोलली. "तुला राजकुमारीयोग्य वृत्त, व शक्ति मिळनायला हवी, वारंवार दुर्दैवाचा उपयोग तुला एखाद्या राजकुमारपेक्षाही अधिक योग्य वनायला हवं. इतकं योग्य, की महाराज राजकुमारीशी विवाहामुळे तुमच्याजवळ इच्छा प्रकट करतील."

ऐकून शिव गंभीर झाला, अन् दुसऱ्याच दिवशी सकाळी धन, शक्ती व योग्यता प्राप्त करून घेण्याचा संकल्प करून त्याने घर सोडले. चासतचालत तो जंगलात पोचला. तिथे हतात बाजा घेऊन अद्रासपणे एका झाडाला बसलेल्या एका व्यक्तीवर त्याची गाठ पडली.

शिवच्या विचारण्यावरून आपला परिचय देत तो म्हणाला, "माझे नाव राग मी काळपर्यंत आपल्या गुरूची सेवा केली. त्यांनी हा बाजा दिलाच. हा बाजल्यावर विकृत स्वर बाजतात, ते ऐकून दोंकेदुखी सुरू होते, जो कोणी हा बाजा ऐकेल तो मारपीट करून मला हाकलून देतो. ■

बाजा मला निर्विकल्प ठरलाच."

"वीर वर दुर्दैवाचा उपयोग यातूनच लाभ मिळवू शकशीत तू चंत माझ्याबरोबर," त्याला प्रोत्साहन देत शिव नोतवा अन् त्याला बरोबर घेऊन पुढे निघाला.

आजही काही अंतर पुढे गेल्यावर एक असा माणूस भेटला की तो आपले मस्तक चिखलात घालून शीर्षासन करत होता. त्याने डोंक बाहेर काढल्यावर शिवने विचारले, "कोण आहेत तू? अन् असे चिखलात डोंक का आहेत?"

"माझे नाव आहे नेत्र! गृथीच्या गर्भात सपसेलं पहिलो आहे," तो म्हणाला. आश्चर्याने शिवने विचारले, "दिसतं का काही का?"

"हो, मला दिसतं हंभर फूट खोल अफाट मोलं पडलेलं आहे. पण मी एकटा हे सोडून बाहेर काढू नवीन," नेत्र दुःखी म्हणाला.

"काळजी नको करुंदा! सगळं ठीकच होईल. पण आधी सांग की ही शक्ती कशी प्राप्त झाली? त्याचं सात्वत करत शिव म्हणाला.

"एक मुनी एका माडाखाली ध्यानस्थ होते. तेव्हा त्यांच्यावर एका बाघाने झडप घेतली. मी आपल्या तत्त्वज्ञानावर बाघाला धरून टाकले. अन् मुनीने प्रसन्न होऊन मला ही दिव्यदृष्टी प्रदान केली.

"मा आता चिंता सोडून दे अन् माझ्याबरोबर चंत. वेळ आली की सांग काही ठीक होईल." असे म्हणून शिवने नेत्रलाही आपल्या बरोबर घेतले.

पुढे गेल्यावर त्यांना एक शिकारी दिसला. त्याच्या हातात एक खेळण्यातले छोटेसे धनुष्य होते. तो झाडाखाली नसून कसला तरी विचार करत होता.

शिव त्याला म्हणाला, "मुलांच्या या छोट्या धनुष्याने काय करतोर तू? याने तर एकादा पक्षीही येणार नाही!"

"अरे लेळातलं धनुष्य नसतं, पण एक अद्भुत शक्तीयाने सचेतन धनुष्य आहे। बलवानात बलवान शत्रूलाही एका क्षणांत पराजित करू शकतं। नास, लश्करावर मन एकाग्र करून, देवीचं ध्यान करून बाण सोडावा लागतो इतकंच." धनुष्याचा महिमा सांगत शिकारी बोलला.

"पण तुला हे दिव्याक कसं मिळालं? अन् तुझं नांव काय?" शिवने विचारले.

आपला परिचय देत शिकारी म्हणाला, "मझे नाव आहे, एक मान्विक निष्ठाप लोकांना फसवून दुष्ट शक्तीच्या सिद्धीसाठी त्यांचा नळी देत असे. मी त्याला फसवून देवीच्या पायावर त्याचाच नळी दिला. देवीने प्रसन्न होऊन मला हे दिव्य धनुष्य

वित्तं, पण याचा अपभोग करूं, हेच मला नाही."

"चिंता सोडू अन् चस माझ्याबरोबर." असे म्हणून शिवने बल्लाही बरोबर घेतले अन् चौघाही पुढे निघाले.

आणखी थोडे पुढे गेल्यावर त्यांना कठोर कर्ण नाथाचा एक नरभक्षक राक्षस दिसला. रस्त्यावरून जाणाऱ्या लोकांना तो खाऊन टाकत असे. शिव अन् त्याचे दोस्त पाहून तो आनन्दाने ओरडला. अन् दिशेने शेपावला.

शिवने पटकन् रागचा राजा घेऊन जोरजोरात वाजवायला सुरूवात केली. त्या कर्णकटु आवाजाने राक्षसाचं डोकं फुटू लागलं. पण शिव वाजवतच राहिला. शेवटी बेदनेने तळमळत राक्षस म्हणाला, "हा राजा प्राणघातक आहे. तुला कुठून मिळाला हा? ताबडतोब आयाज्य कर, तुझ्या पाया

पडतो मी आता तुमहाला कुणाता खाणार नाही. अशी तू म्हणशील ते करील."

रन्द करून शिवने राक्षसाला सोम्याच्या खाणीची दाखवून तिथे लग्न नाहेर काढायला सांगितलं. राक्षसाने आपलं सारं बळ एकत्रित त्या खाणीतलं सगळं सोनं नाहेर काढून दिलं.

शिव नंतर आपल्या मित्रांसह सोनं घेऊन राजाला अन् ते त्याला भेट देऊन म्हणाला की आपल्याकडून पडेल तेंव्हा प्रजेच्या कल्याणासाठी आम्ही आणखीही सोनं भेट देऊ शकतो.

राजा चन्द्रसेनने होऊन शिवला राजकीय दिता! आणि एका अतिथीगृहात मित्रांसह राहण्याची सोय केली.

तेव्हांच राजा चन्द्रसेनकडे शेजारच्या राजा श्रीचन्द्रकडून एक प्रस्ताव आला. तिथल्या दुताने अशी सत्कार आणली की, एक चन्द्रसेनने आपली राजकुमारी मधुमिता शिव विवाह त्याच्या एकुलत्या एक पुत्राशी करून घ्यायचे म्हणून करावे. नाहीतर तो त्याच शंभर हत्ती, दहा हजार घोडेस्वार अन् पन्नास हजार इतकं पायदळ घेऊन शरचन्द्र देशावर आक्रमण करण्यासाठी येणार आहे.

ही बातमी ऐकून राजा चन्द्रसेन फार गेला. त्याची श्रीचन्द्रच्या मुलाशी मधुमिताचा विवाह करून घ्याची इच्छा नव्हती! अन् त्याच्या विशाल सैन्याला तोंड देण्याइतकी त्याची तयारीही नव्हती. श्रीचन्द्रचा मुलगा बिलासी, दुराचारी व अयोग्य होता. अन् मधुमिताच्या लायकीचा नर मुलीच नव्हता. पण दुसरीकडे त्याच्याकडे इतके सैन्यही नव्हते. त्यामुळे युद्ध करणेही शक्य नव्हतं. राजा किंर्तन्यमूर्द झाला.

महाराजा चन्द्रसेनने ही मोठ राणी व मधुमिता यांनाही सांगितली. मधुमिताकडून राजाची ही अडचण शिवलाही कळली.

शिव राजाला एकान्तात भेटून म्हणाला, "महाराज! अशा अपमानजनक स्थितीत कोणीही प्रतिष्ठित राजा आपल्या मर्यादेच्या रक्षणासाठी युद्ध करणं स्वीकारेल, माग परिणाम काही का होईना! प्रतिष्ठा संभाळून युद्धात मृत्यूला कवचवळणं, हे अपमानित जिण्यापेक्षा तास वेळा श्रेयस्कर! मग सुखकर तरी! तेंव्हा आता चिन्ता सोडून युद्धाची तयारी करा, अन् त्यांच्या दूताकरवी आणण युद्ध करायला तयार असल्याचं कळवा."

"शेजारचा राजा दुष्ट आहे, आसुरी प्रवृत्तीचा आहे - हे त्याच्या निरोपावरून दिसतंय. त्यामुळेच त्याचा मुलगाही लम्पट, बिलासी अन् दुराचारी निघताय. सारी आटे की, या दिव्य धनुष्याच्या साघाने दुष्ट - त्या कितीही विशाल असल्या तरी - नक्कीच पराभूत होतील."

"आपलं सैन्य कितीही तरी, माझ्याबरोबर पाठवा आणि राजभवनात निश्चितपणे रहा."

राजाची धोडीली सेना अन् आपले मित्र बरोबर

घेऊन शिव युद्धासाठी निघाला.

शिवच्या हातातलं तें छोटे धनुष्य पाहून हत्तीवर बसलेला श्रीचन्द्र गडगडून हसला अन् म्हणाला, "अरे मूर्ख! मुलांच्या खेळातलं धनुष्य घेऊन इथे कशाता आलायस? हे खेळाचं नव्हे, लढाईचं खंखुरं पैदान आहे."

शिवने तेव्हांच मन शान्त करून देवीचं ध्यान केतं अन् एकाग्रचित्त होऊन श्रीचन्द्रचं हृदय हेच लक्ष्य बनवलं अन् नाण सोडला!

बांधाने आपले काम अचूक केले. या आकस्मिक आघाताने राजा जखमी होऊन हत्ती-साठी कोसळला अन् गतप्राण झाला. इकडे रागने शत्रुसैन्यात घुसून आपला बाजा वाजवायला सुरूवात केली. कठोर कर्ण पळणाऱ्या शत्रु सैनिकांना पकडून गिळून टाकू लागला. युद्ध सुरू होण्यापूर्वीच श्रीचन्द्रच्या सैन्यात शाही 'शिव की जय' च्या घोषणा सर्वत्र निनावू लागल्या. युद्धात श्रीचन्द्रचा मुलगाही मारला गेला.

राजा चन्द्रसेनने मोठ्या धादामाटांत मधुमिताचा विवाह शिवशी करून दिला अन् जिंकलेलं शेजारचं राज्य जांवघाला आंढण दिलं. शिवने आपल्या मित्रांना निरनिराळे मन्त्री बनवलं अन् तो 'शिवसेन' नावाने प्रसिद्ध राजा झाला.

सृजनात्मक पद्धती

या स्तंभामधील वास्तुप्रचार केन्द्रीय भावना वक्ता गोष्ट सिहीण्याचा एक नमुना आपल्या वास्तुवाचकांच्या मार्गदर्शनासाठी इथे दिला जात आहे.

कोल्हाता द्राक्ष आंबट

एका गावात रामनाथ नावाचा एक व्यापारी राहत असे. गावात त्याची चांगली प्रतिष्ठा होती. त्याच्या अपत्य असणारी एक सुन्दर मुलगी होती - सुकन्या. खेळपाल राहिल्यामुळे ती जास्त विाकू झाली नव्हती, पण घरामात मात्र ती खूपच तरेतरे होती. रामनाथ व त्याची पत्नी दय्यमन्ती, आता तिच्या विवाहाबद्दल चिन्तित होते.

पुर्वी त्या गावात राहणारा, रामनाथचा एक मित्र स्वामसुंदर आपला व्यापार वाढवण्यासाठी सहरात पांढूर राहिला होता. त्याचा मुलगा मनोहर बोंबट वरून नोकरीसाठी परदेशात गेला.

"तुमचा मित्र स्वामसुंदर याच्या मुलाचा अजून विवाह झालेला नाही. असं ऐकतंय तोही मुलासाठी योग्य मुलीच्या शोधात आहे. तुम्ही का नाही त्याच्याशी बोलणी करत? मुलगा होतकाल आहे, बोंबट आहे, परदेशात नोकरी करतोय, असा मुलगा हातात मशास घेऊन शोधातयला गेले तरी सायबरमाचा नाही. जमूनही जाईल एकाचा बेडी! मुलगा-मुलगी तहातपणापासून एकमेकांना ओळखताही आहेत." रामनाथला राजी चिन्तित पाहून तन्मयन्तीने सल्ला दिला.

रामनाथला विचार पडला. तकाळी अजून स्वामसुंदरला घेटयला तो शाहरात गेला. स्वामसुंदर एक दिवस मुलीला पहायला गावात आला. त्याला मुलीची पसंत्त पडली. पणु तरी गेल्यावर त्याची वाक्ये म्हणाली, "खेळपाला ही मुलगी मनोहरबरोबर परदेशात जाऊन राहू शकेत? त्याचा तर चांगली शिक्षण - सहरातही शाहरी मुलगी हवी. पहा, नंतर तिला होवून-मिळून दिले जाऊ नये! तसं झालं तर सगळ्यात माक कापलं जाईल आपलं!"

नंतर दोघांनी आपसात विचार करून रामनाथला पत्र लिहितां की, मुलगा निदेशात कुठल्या मुलीची आपल्या मनाविकड लग्न करू नये म्हणून आपल्या दुसऱ्या स्वच्छाशी कर्तव्य नाही.

हे ऐकून रामनाथचं मन धड धडलं. तो काय कायजीत राहू लागला. गळ्याच्यावाडी कपड्याकान बातमी कळती होती की, त्याच्या मुलीचं लग्न स्वामसुंदरच्या मुलाशी करत आहे. आता गळ्याच्यावाडी तो काय सांगणार? फसं तोंड दाखवणार?

सुकन्याही हे ऐकून खूब होती की आपलं लग्न मनोहराशी होणार, अन् त्याच्याबरोबर आपलं परदेशात जाऊन राहणार. पण आता ही बातमी कळून तिच्या मनालाही थोडाच घका बसला. पण पित्याला चिन्तित अन् घाबरेला पाहून ती म्हणाली, "हे तर कलच झालं ना मामा! की त्या कोकती 'नाही' म्हटलं. नाहीतर मीच म्हणणार होते की - मना मनोहराशी लग्न करायचं नाही, जो माणूस माकरी भित्तिवण्णसाठी मालेसाठी असणारी आपली मातृभूमी सोडू शकतो, तो जुळा आपले आई-वडय आणि नाककोताही सोडू शकत. म्हणूनच ही काही कळवी करायची गोष्ट नव्हे. अजून खूप होण्याची आहे. माता तर तुम्ही भगवन्ताची कृपाच म्हणा!"

"हां, मुली, ही द्राक्ष आंबटच आहेत!" आपल्या छातीतली खळ दस्त अन् मुससा सोदत पिता म्हणाला.

५१ - पुढाची तयारी

महाभारत

पांडवांच्या सेना कुस्क्षेत्रात प्रवेश करताच सैनिक-शिविर वनवण्यासाठी अनुकूल जागा शोधली गेली. तिथे पवन, ताकूड आणि पाण्याची चांगली व्यवस्था होती. जवळ कुठे स्मशान, देवळ आणि ऋषींचे आश्रम नव्हते. कृष्ण आणि अर्जुन यांनी अनेक राजांना बरोबर घेऊन रथातून शिविर निर्मितीचा सारा प्रवेश दिवून पाहिला. कांही कांही ठिकाणी करीब सैनिक गट बनवून बसले होते. कृष्णाने त्यांना हाकलून दिले.

धृष्टद्युम्न, सात्यकी व युयुधान यांनी शिविर निर्मितीसाठी माघे घेतली. हिरण्यती नदीच्या किनाऱ्यावर पांडवांची शिविर तयार झाली. त्यांच्या चारी बाजू घेऊन कृष्णाने मोठा संदक सोदवला. पांडवांच्या शिविरांसारखी शिविर इतर राजांसाठीही

बनवली गेली. सर्वच शिविरांमध्ये भोजन व पाण्याची सर्व व्यवस्था केली गेली, सैन्याबरोबर कित्येक हजार शिल्पकार व वैद्यही होते. कवच, आयुध, धध, तूप, भूष इत्यादींचे डोंगरासारखे ढीग लावले गेले. युधिष्ठिरने प्रत्येक शिविरात जाऊन सारी व्यवस्था ठीक आहे की नाही हे स्वतः पाहून घेतले. पांडवांकडून शिविर व्यवस्था झाल्याचं कळल्यावर त्यांचे मित्र राजे आपल्या दल-बलासह तेथे येऊन दाखल झाले.

तिकडे कृष्ण हस्तिनापुरहून निघाल्याबरोबर दुर्योधनाने कर्ण, शकुनी व दुःशासन यांना बोलावून म्हटले, "कृष्णाची तर अशीच इच्छा आहे की साऱ्यात आणि पांडवांच्यात युद्ध व्हाय. तो पांडवांना मान्याविरुद्ध भडकवील, आपल्याला

मुडाची जंगी तयारी करायला हवी. तेंव्हा तुम्ही लोक रूप जागरूकपणाने मुडाची तयारी करून कुंभक्षेत्रावर शिबिरं तयार करावा. आपल्याला साक्षपदार्थ ज्या मार्गाने मिळणार, शत्रूच्या ताब्यांत न जातील यासाठी आवश्यक तो अत्तम पहारा बराबायला हवा. शिबिरांना आवश्यक सामानाबरोबरच आयुधही भरपूर प्रमाणांत उपलब्ध असावीत. ताक्षोच्या संख्येने पताका अन् ध्वजा तयार करवा. दिनिरांगधले रस्ते समतल बनवून घ्या. अुषाच सैन्य इथून निघून शिबिरात पोचावे."

कौरवांची शिबिरंही तयार झाली. सैनिकांच्या आवाजांनी हस्तिनापूर द्रुमदुमतं. कौरवांचे सैन्य ही आपापल्या शिबिरात पोचले.

कौरवांना मारण्यासाठी सारे प्रयत्न करून

चुकल्यावर शेवटी युधिष्ठिर विनोत. त्याने कृष्णाला विचारले, "कृष्णा, आपण करत असलेले प्रयत्न धर्मविरुद्ध नाहीत का? आपण अत्यंतच नातेवाईक, भाऊ, आजोवा कौरवांमार्फत आपल्याच वंशाचा सर्वनाश करू पहात आहोत. हे धर्मसंमत आहे? आपली या नसंहारात कितीयेंक निर्दोष व्यक्तींचे प्राण जातील, कितीयेंक स्त्रिया विधवा होतील, कितीयेंक मातांची ओटी होऊन जाईल! यावर धर्मनीती म्हणते?"

यावर कृष्ण उत्तरला, "आपल्याला राज्याचा हिस्सा दिला नाही. आपण कौरवांशी समसोता करू नको. अशा युद्ध अनिवार्य होतं. युद्ध झालं, नः अधर्म आणि पावन राहिल, आणि पाप वाढेल. धर्म अन् न्यायाच्या राक्षसांसाठी आहे. धर्ममुक्क आहे. आणि ते आपण टाळू नको."

कृष्णाच्या तोंडून बोलणे ऐकल्यानंतर युधिष्ठिरने मुडाची घोषणा त्यामुळे रीन्यात अुत्साह संचरला.

यानंतर युधिष्ठिर भीम व अर्जुन यांना म्हणाला, "वंशाचा विनाश रोखण्यासाठी वनवास आणि अज्ञातवासाही भोगला, अस्तंत्य घालना झेलल्या पण कौरवांनी आपल्या भावनांची किंवा काचबण्याच्या आपल्या प्रकल्पांची मुळीच कदर केली नाही. अुत्त आपतं हे दीर्घत्व आहे अस्तंत्य ते समजत राहिले. त्यांचं प्रत्येक कपट अन् दुष्ट माकडा नितसायचा प्रयत्न केला, परंतु सगळं व्यर्थ झालं, पण वंशाच्या विनाशाचा आता आपण जो प्रयत्न करत आहोत, तो सफल होणार हे निश्चित आहे. मला समजत

नाही की आपण आपले गुरुजन अन् दूजनांचा बंध करून करताला विजय मिळवणार आहोत?"

"आपली माता आणि विदुरकाकांनी आपल्याला ज्या हिताच्या गोष्टी सांगितल्या, त्यापेक्षा अन्य अुत्तम धर्म कोणता? द्रौपदीच्या अपमानाचा सूड घेण्यापेक्षा दुसरा कोणता चांगला धर्म आहे? अधर्म अन् अत्याचार नाहीता करण्यापेक्षा श्रेष्ठ धर्म दुसरा कोणता? युद्धभूमीवर आता सैन्य समोरसमोर अुभं असताना क्षत्रियाला युद्धापेक्षा दुसरा चांगला धर्म कोणता? आपला मार्गदर्शक कृष्ण याच्या आज्ञेपालनापेक्षा मोठा धर्म कोणता? तेव्हा आता युद्ध नकीच अटळ आहे." भीम-अर्जुन एका सुरात म्हणाले आणि कृष्णाने त्यांच्या निचारांचे रामर्षन केले.

दुसऱ्या दिवशी दुर्योधनाने त्याच्या पक्षाकडून

लढायला आलेल्या अकरा अक्षौहिणी सैन्याचे त्यांच्या ताकदीनुसार वर्गीकरण केले. त्याने अुत्तम सैन्य पुढे, मध्यम शक्तीचं सैन्य मध्यभागी व दुर्बल सैन्य मागे अुभं केले. तुटलेल्या रथांची दुस्स्ती करण्यासाठी लासोच्या सल्लेने ताकदं तय्यार ठेवली. सर्व रथांमध्ये तुर्णीर व बाण गेले. तऱ्हातऱ्हाची अजयुधं, तेत अन् अन्य सामग्री एकत्र जमवली.

यानंतर दुर्योधनने आपल्या अकरा अक्षौहिणी सैन्यासाठी अकरा सेनापति नियुक्त केले. ते होते- कृपाचार्य, द्रोण, शल्य, सैधव, सुदर्शन, कृत्स्नार्मा, अस्वत्थामा, कर्ण, भूरिश्रक्व, शकुनी आणि वासिष्ठ.

भर जेव्हा अशा प्रकारे अक्षौहिणी-पतींची नियुक्ती करण्यावरून दुर्योधनने भीष्मांकडे गळून हात जोडून त्यांना नमस्कार केला म्हणजे, "महात्मन्! कितलीही का सैन्य असेना, योग्य सेनापतीच्या अभावी ते मुन्यांच्या वाळूपात्रांमध्ये खिरडले जाईल. तिरतिराळ्या सेनापतींमध्ये आपसांत स्पर्धा होईल, पण मैत्री नाही होणार! प्राचीन काळी हेतूय क्षत्रियांशी ब्राह्मणांनी युद्धाची घोषणा केली, त्यांच्या बरोबर राहून वैश्य अन् शूद्र बंडीयांनीही हेतूयांशी युद्ध केले. अनेक लढाया झाल्या, तरी अल्पसंख्यांक हेतूपांचाच विजय होत राहिला. याचं कारण असं की, त्यांचा एकच समर्थ जसा नेता होता, पण बाकी तीन वर्णांच्या सैन्याचे अनेक नेते होते. या रहस्याचा पत्ता लावून ब्राह्मणांनीही एका समर्थ व्यक्तीला नेतृत्व देऊन हेतूयांवर विजय मिळवला, आपण तर नीतिशास्त्राल शुकसहस्रे आहूत, आमचे हिलेथी आहूत, धर्मात्मा आहूत, अजेय आहूत. म्हणून माझ्या सगळ्या सैन्याचे तुम्हीच अधिपती आणि

इन्द्राने देवांचं रक्षण केले, तसं आपण आमचं रक्षण करा."

दुर्योधनाच्या सैन्याचा सेनापती बनण्यासाठी भीष्मांनी दोन अटी घातल्या - एक म्हणजे, पांडवांपैकी कोणाचीही मी हत्या करणार नाही, अन् दुसरी म्हणजे कर्ण युद्धक्षेत्रात असेपर्यंत मी युद्ध करणार नाही; कारण तो नेहमी माझ्याशी ईर्ष्या करतो, म्हणून कर्णाने प्रथम युद्धक्षेत्रावर कब्र किंवा मी तरी."

भीष्माच्या तोंडून हे बोलणे ऐकून कर्ण दुर्योधनाला आश्वासन देत म्हणाला, "राजा, मीधम जिवन्त असेपर्यंत रणक्षेत्रावर पाऊल ठेवणार नाही."

दुर्योधनाने शास्त्रविधीप्रमाणे भीष्माला सेनापती म्हणून मान्यता देता त्याच्या बरोबर त्याचं भाऊ अन् सैन्यही कुलशेखर-कडे चालू लागले.

बलरामने ऐकले युद्ध सुरू होणार आहे. म्हणून काही यादव वीर बरोबर घेऊन तो पांडवांच्या शिबिरात. सर्व राजे, पांडव आणि कृष्णानेही अुत्तम आश्रपूर्वक त्याचे स्वागत केले. बलरामने रक्त विरट, दुपद इत्यादींना नमस्कार केला, नंतर एका आसनावर बसून तो म्हणाला, "तबकदच महाभयंकर युद्ध अन् प्रजेचा विनाश होणार आहे. हे टाळण्याचा काही अुपायही दिसत नाही. मी अशी इच्छा करतो की युद्धांत तुम्ही कोणीही विकलांग होता किंवा न मृत्यू पावता सहीस्वामत परत यावं. पांडव जसे नातेवाईक आहेत, तसेच कौरवही आहेत. मी कृष्णाला अनेकदा दोन्ही पक्षांकडे रथीनं पहायला सांगितले, पण

कृष्णाला अर्जुन आपल्या प्राणापेक्षाही प्रिय वाटतो, म्हणून त्याने माझं ऐकलं नाही, भीम अन् दुर्योधन दोघांनी माझे प्रिय शिष्य आहेत. दोघांनी माझ्याजवळ गदासुद्धाचं शिक्षण घेतलंय, युद्धात कृष्णाच्या साहाय्याने पांडवच नकी जिंकणार आहेत, पण मला कौरवांचा विनाश पाहवणार नाही, म्हणून मी सरस्वती किनारीच्या तीर्थस्थानांचं भ्रमण करणार आहे."

असे सांगून बलराम निघून गेला. त्याच वेळी रुक्मिणीचा भाऊ रुक्मी एक अक्षौहिणी सैन्यासह पांडवांकडे आला. युधिष्ठिराकडून अतिथी-सत्कार झाल्यानंतर तो भर समेत अर्जुनाला म्हणाला, "अर्जुन, युद्धात तुला माझी गरज असेल तर सांग. मी तुझ्या शत्रूंचा समूळ नाश करीन. माझ्या पराक्रमापुढे कोणीच टिकू शकत नाही. या सर्व

राजांना इतून जरासुद्धा इलायची जख्म नाही. कृपाचार्य अन् द्रोणाचार्यांचाही बंध करून मी तुला तुझा राज्य परत देवधीन."

यावर उरून उत्तर देत अर्जुन म्हणाला, "हे वीरश्रेष्ठ, युद्धाचे नाव ऐकून मी भिण्याच्या प्रसन्न नाही - कुणाचीही भद्रत न घेता मी एकट्याने गंधर्वांपासून दुर्योधनाचं रक्षण केलं, लांडव वनाचं शहन केलं, कौरव सेनेकडून विराटाच्या गायी सोडवल्या, तुला मदत करायची असेल, तर दुसऱ्या कुणाला कर. नाहीतर नुसताच आमच्याबरोबर राहून मी फसं युद्ध करतो ते पहा."

नंतर आपलं भारी सैन्य घेऊन स्वर्गीने दुर्योधनाकडे जाऊन अस्त्रांचे आत्म प्रशंसा आरंभली, तेव्हा दुर्योधनानेही त्याची मदत नाकारली अन् स्वर्गी आपल्या सैन्यासह आपल्या देशी परतला.

अशा प्रकारे बलराम अन् स्वर्गी कुस्वेत्रावरच्या या युद्धातून वगळले गेले. नाकी सर्व राजांनी बघेणा न कोणाच्या तरी पक्षाकडून लढाई केली.

तिकडे हिरण्यवतीच्या किनारी शिबिरात रहाणाऱ्या पांडवांकडे दुर्योधनाने शकुनीपुत्र अलूक याला आपला दूत म्हणून पाठवले. त्याच्या करवी त्याने युधिष्ठिर, कृष्ण, भीमार्जुन अन् नकुल - सहदेव यांना दंभपूर्ण संदेश पाठवला.

"युधिष्ठिर, तू ह्दाश धारण केलेल्या मांजरासारखा आहेत. तुझा जय म्हणजे शेकेतन्यासीपणा आहे. जगाचा भोक्ता देण्यासाठीच तू वेद आणि सहनशीलता ग्रहण केली आहेत. अजूनतरी क्षात्रधर्माचं पालन करून युद्धांत उतर! तू माझ्याकडे राघ गावं पागितलीस. ती पायला नकार देऊन तुला युद्धाला प्रवृत्त करंय. म्हणून आता तरी युद्ध करचा!"

"हे कृष्णा, तू सभेत कांही जडू करून एक विचित्र रूप दाखवलेस. तू युद्धश्रेष्ठांत माझ्या समोर ये, योद्धे असली मर्या नवून कुड होतात. नसतात! तू लढाई मारलीस की युद्धात पांडवांना विजयी बनवून तू त्याला राज्य परत देणार आहेस. तेव्हा दाखवच आता तसं करून!"

"भीमा, तू सादाच आहेस फक्त. युद्ध करण्याचोय नाहीस. मी आपल्या प्रतापाने तुला विराटाचा स्वयंपाकी बनवलं. तू प्रतिज्ञा केलीस की धृतराष्ट्राच्या सर्व पुत्रांना तू युद्धांत पराजित करशील. ती प्रतिज्ञा पाळूनच दाखव."

अशाच प्रकारे दुर्योधनाने अर्जुन, नकुल, सहदेव व धृष्टद्युम्न यांना संदेश पाठवले. अलूकने

ते त्यांना पांडवांच्या शिबिरात ऐकवले. दुर्योधनाचा संदेश ऐकून सर्वांनाच खूप राग आला. तेव्हा ते अलूकला म्हणाले, "तू जाऊन दुर्योधनाला सांग की, तो आम्हाला युद्ध करण्यासाठी भदकवत आहे. त्याची इच्छा नकीच पूर्ण जाईल."

अलूकला पाठवून दिल्यानंतर युधिष्ठिर व धृष्टद्युम्न यांनी आपल्या वीरांना कौरव योद्ध्यां विरुद्ध नियुक्त केले. कर्णासाठी अर्जुन, दुर्योधनासाठी भीम, शल्यासाठी धृष्टकेतु, कृपाचार्यासाठी अुतमौजा, अश्वत्थामासाठी नकुल, कृतवर्मासाठी शैब्य, सैधवसाठी युयुधान, भीष्मासाठी शिशुपदी, शकुनीराठी राहदेव, वृषसेनासाठी अभिमन्यू, त्रिगर्त राजांसाठी अुपपांडव अन् द्रोणांसाठी तो स्वतः.

प्रकारे कौरव सेनेच्या योद्ध्यांसाठी आपल्या सेनेतले प्रतियोद्धे नियुक्त. धृष्टद्युम्नाने पांडवसेनेची व्यवस्था केली. त्याच्या मत्ताप्रमाणे अभिमन्यू हा अर्जुनापेक्षाही सरस योद्धा होता.

तिकडे कौरव सेनेचे नेता भीष्म यांनी दुर्योधनाच्या मागणीवरून दोन्ही दप्तांच्या महावीरांची श्रेणी अशाप्रकारे ठरवली - कौरवसेनेत

कृतवर्मा, शल्य, सैधव, कृपाचार्य, अश्वत्थामा, द्रोण, बाल्हिक इत्यादी अतिरथी अन् अुत्तम कोटीचे वीर आहेत. अश्वत्थामाला आपल्या प्राणांचा फार मोह आहे. हा दोष नसता, तर दोन्ही सैन्यात मिळून त्याच्यासारखा अुत्तम वीर अन्य कोणीही नसता. वृषसेन अन् अंतंबुस नावाचा राक्षस हे महारथी आहेत. सुदर्शन, नील, शकुनी, बिंद, अनुविंश इत्यादी एकरथी आहेत. कर्णाने आपली कवच कुंडलं घासवली आहेत आणि शापाची धनी द्वालाय म्हणून त्याला रथी लोकांच्या श्रेणीत बरस्वर्ण शक्य नाही. म्हणून तो अर्धरथी आहे.

पांडवांच्या सैन्यात, पाचही पांडव अतिरथी आहेत. त्यांच्यात अर्जुन अुभय सेनांमध्ये असामान्य योद्धा आहे. त्याला तोंड देऊन लढण्याची शक्ती केवळ भीष्म व द्रोण आहे. पण ते दोघेही खोचूद्ध आहेत, अभिमन्यू, रात्यफी, अुतमौजा, युधामन्यू, शिशुपदी, धृष्टद्युम्न, त्याचा भाऊ रात्यजित, धृष्टकेतु हे सर्वजण अतिरथी आहेत. पाचही अुपपांडवांना महारथी म्हणू शकू. तरेच विराट, द्रुपद, शिशुपालपुत्र धृष्टकेतु इत्यादी महारथी आहेत.

क्रमशः

गोष्ट माहीत नसणारा

एका गांवात एक खेळणी बनवणारा जिनकर राहात होता. त्याचं होतं विषराम. हस्त-नेची मातीची खेळणी बनवण्यांत तो हुशार होता. त्याच्या खेळण्यांत सर्व प्रकारचे पशुपक्षी, दैवीदेवता व माणसं असत. त्याची खेळणी अगदी सुख आणि हुबेहुब दिसत. रणारुदीच्या वेळीं तो आपली खेळणी जवेल बिकायला नेत असे. आता दोन महिन्यांनंतर बसरा येणार होता म्हणून त्याने गरीब खेळणी बनवली व ती सुंदर रंगांत रंगवली. जेव्हां दसरा जवळ आता तेव्हां एका मोठ्या हान्यांत सारी खेळणी नीट लवून तो आजूबाजूच्या गांवांत बिकायला गेला.

गांवोगांवे हिंडून तो वस्तीकडे जायला लागला तोंवर अंधार पडला. जवळपास एखादी वस्ती दिसेना कीं एखादे गांव. अंधारात तो तसाच चालत राहिला. दुसरे दिव्याचा मंद प्रकाश त्याला दिसला तेव्हां त्याच्या जीवात जीव आला.

एका घरांत हा दिवा तेवत होता. त्या घराजवळ शिवराम आला तेव्हां तिथे त्याला एक म्हातारा

दिसला. शिवरामने त्याला विचारले, "बप्पा, मी सूप बांबून आलो आहे. वाटेंतच अंधार मी इथे स्फाळपर्यंत थांबतो तर चालेल कां?"

"त्याला मास? तो तिकडे वाजूला आणि इथे येऊन. गप्पा मारण्यांत माझाही वेळ जाईल. मी आता स्वयंपाकात सुलात भरतो आहेच. दोघं मिळून जेवू या."

शिवराम एकदम लूप झाला. म्हातार्याचा मला माणूस दिसतोय. कुठल्यातरी माहात्म्यी दगडमातीत झोपाय लागले असत ते टळले. इतकंच नाही तर बावांच्या मेढखानीमुळे भोजनदेखील मिळणार होतं.

मनातल्या मनांत तो बावांची तारीफ करीत होता या आपल्या नशिवाला दाद देत होता.

स्वयंपाकासाठी गेला व लवकरच परत आला. "मी चूल पेटवलीय. आता तोंकर जेवण तयार होईल. तोपर्यंत एखादं गरण ऐक्य." शिवरामच्या समोर बसत तो म्हणाला.

"मला गरणविणं येत नाही" शिवरामने

सांगितलं.

"अरे, तुला गरणं येत नाही? बरं, मग एखादी गोष्ट तरी सांग" बारा बोलला.

"मला गोष्टीदेखील येत नाहीत." शिवराम म्हणाला.

चिडला आणि एकदम उठून म्हणाला, "गरणं म्हणता येत नाही, गोष्ट सांगता येत नाही... आता मी तुला क्षणभदेखील इथे थांबू देणार नाही. चल बाहेर!"

शिवराम चक्रावला. म्हातार्याचाचं बागणं फार वाटतं. इतका वेळ तो ज्याला देवदुतालाखा तमजत होता, तो आता त्याला सैतानासारखा वाटायला लागला. आपल्या कमनशिवाबद्दल त्याला वाईट वाटतं. शिवरामला जर गरण किंवा गोष्ट ऐकवता आली असती तर ही समस्या उद्भवली नसती. पण आता काय करायचं? आपला खेळण्यांचा हारा घेऊन बाहेर पडता. त्याला वाटतं परत बोलवेत. पण म्हातार्याचांनी तरां कांही एक केलं नाही.

शिवरामला जाण्याची इच्छा नव्हती. रात्रीच्या अंधारात वाट चुकण्याची होतीच. म्हणून ज्या गांवातून तो या बाजूला आला होता, त्या गांवातच कुणाच्यातरी घरी रात्रीपुरतें थांबायचे असे त्याने ठरवले.

खेळण्यांचा हारा झोप्यावर ठेवून तो आल्या वाटेने परत फिरला. थोड्या अंतरावर गेल्यानंतर रस्त्यातलातच कडेला चुलीवर कुणीतरी कांही शिजवत ठेवलेले त्याला दिसले. अंधारामुळे त्या व्यक्तीचा चेहरा नीट दिसत नव्हता.

"तूच शिवराम आहेस ना? ही पळी थोडा वेळ या हंड्यात फिरवत राहा. मी आता येतो" त्या व्यक्तीने सांगितलं.

कोण होता तो कुणाला ठाऊक! त्याने आपल्याला ओळखलं करतं हे कांही शिवरामला नाही. त्याने दिलेली पळी घेऊन तो हंड्यां-मधे फिरवत राहिला. काय त्यांत शिजत ठेवतं होतं कोण जाणे. पण हंड्याभर पदार्थ शिजत होता आणि खाणारी व्यक्ती तर एकटीच होती तिथे. शिवरामला वाटतं की आपल्यालाही जेवण मिळणार आहे.

पळी देवारी व्यक्ती जी निघून गेली. ती येण्याचं चिन्ह कांही बराच वेळ दिसेना. "अरे ... माऊ ..." शिवरामने हांक मारली, पण कांही उत्तर मिळाले नाही.

"कां? इकडेतिकडे काय नवत राहिला आहेस? पळी कां हतयत नाहीस?" जुल्यावरच्या हंड्याने विचारलं.

शिवराम धावरला आणि पळी खाली फेकून देऊन उभा राहिला. आपण मुतांच्या लावडीत

कसेही स्वरू

एकदा कांही साधूंचा जशा फिरलाफिरला एका गांवात पो'वना. गावाच्या वेठेवर त्यांनी झाडने लंन ठोकले. त्यांच्यामोठेर वीस दुसऱ्या गावी होत्या. त्या गाईची ते आनंदाने सेवा करत. दूध, दही तूप, खीर मसूर खात आणि देवाचे कर्ज कीर्तन करणेत गुंग असत.

गांवातल्या कांही टकाळ मुलांना साधूंनी ही आनंदी वृत्ती रुचली नव्हती. साधूंना कास देण्याच्या हेतूने एका रात्री त्यांनी त्यांच्या सांगण्या गावी गांवात आणून लपवून ठेवल्या. सकाळी उठल्यानंतर साधू कसे चिडलेले ते पाहण्यासाठी ही सांगळी दुसऱ्या लग्न बसली. सकाळी जेव्हा साधूंना गाई दिसलेना तेव्हा ते फार खूप झाले. आनंदाने ते गाई माचू लागले आणि देवाचे आभार मानू लागले. "देवा, तू मला आहेस! आभार घेऊन दूर केलेस. आता आम्ही ज्ञान आणल्या खांद्यामाटी बंदीनाथ - केदारनाथच्या बाबेना जायना बिबू."

तरुणाचा वाटावी की गाईमुळे हे साधू जर प्रसन्नसे आले तर त्यांचा कस काढण्यासाठी त्यांना गाई आणून देण्याकड संभलता.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी साधूंसकळी उठली व आनंदाने माचू गाई लागली. मुलांपुढे देवाचे आभार मानत घडू लागली. "भय हो प्रभु! तुम्ही मुला आसीस आहे. दुष्ट वस्त्रां विलास आता आम्हाला मरुत दुरुस्त. आम्ही जेवच राहून मुले भजनकीर्तन करित रावू. जशी तुम्ही इच्छा!"

हे पाहून गांवातले बाबड नकण बेचैन झाले. ते साधू कुठल्याही परिस्थितीत धूप पहायना दे पाहून ते जास्त व देवात समे नि बैतायले.

सांगळीतले अतं त्याला घाटलं.

"इतकी मजारा?" असं म्हणत पळी जमिनीवरून उठली व त्याच्या डोक्यावर जोरात आपटू लागली.

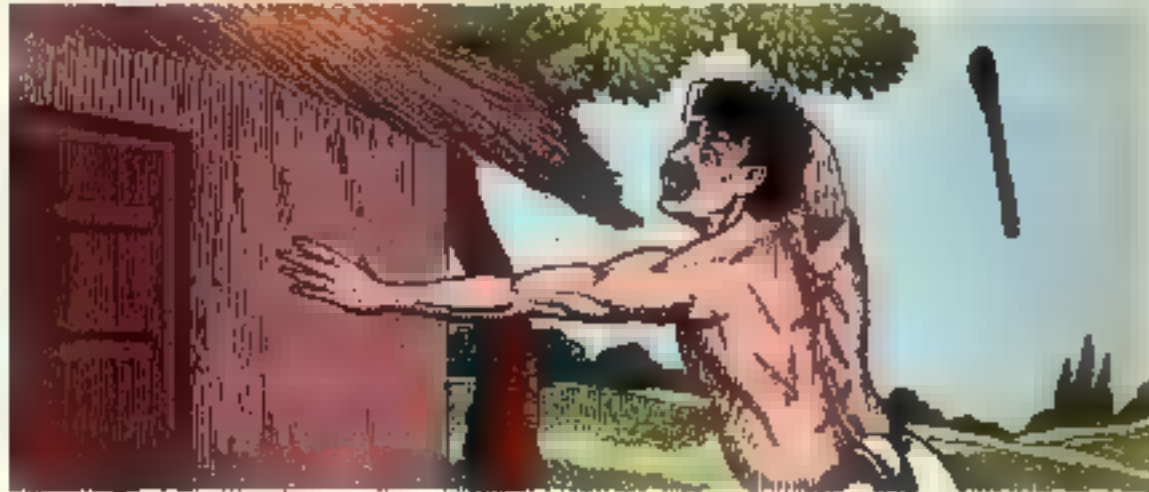
शिवराम जास्तच बाबरला. इतका बाबरला की त्याला आपल्या हाऱ्याचीदेखील आठवण झाली नाही. पाठीला पाय लावून तो धूम पळत रुदला. पळी त्याच्या पाठलाग करू लागली व त्याच्या पाठीवर आपटू लागली.

सुदैवाने रस्त्यांत शिवरामला एक घर दिसले.

त्या घराचे दार उघडे होते. आंत घुसून त्याने दार बंद केले. व मागे वळून पाहिले तो काय, ते त्या म्हातारबाबाचे घर होते.

"कामरे झालं? इतका कां धावरला आहेस?" म्हाताराने विचारलं.

जे धडलं ते शिवरामने म्हातारबाबाला सांगितलं. ऐकून साधू खूप झालेला दिसता. "जर हीच गोष्ट अगोदर सांगितली असती तर मी तुला बाहेर घालवलं नरात. स्वयंपाक तयार आहे. आता आपण जेवू या." त्याने शिवरामला म्हटलं.

लांकडी दिवा

उपाध्यायजी अनार्दनस्वामीच्या मंदिरात पुजारी होते आणि ते विष्णुस्तोत्राचे पारायण करीत. देवाच्या पूजेनंतरचा नैवेद्य ते स्वतःच त्यासाठी स्वयंपाकघरांतली चूल्हा ते पेटवत असात. प्रज्वलित करण्यासाठी त्यांनी जुन्या लांकडी दिव्याऐवजी शमीच्या लांकडाचा खास दिवातयार केला होता, व त्यांतून अग्नि निर्माण करण्यासाठी तागणारी उभरीदेखील केली होती.

उपाध्यायजी एक ग्रीड ब्रह्मचारी होते. ते देवस्थानच्या धर्मशाळेत राहात. तिथल्याच पाकशाळेत भोजन करत.

त्यांच्या सोबत बारा वर्षांचा एक अन्या मुलगा राहत होता. तो त्यांना प्रत्येक कामांत मदत करीत असे व वेळ मिळेल तेव्हा त्यांच्याकडून वेदमंत्र शिकत असे.

एकदा उपाध्यायजी आजारी पडले. त्यांना तपासण्यासाठी एका वैद्यांना बोलावणे गेले. वैद्यांनी उपाध्यायजींची नाडी पाहून सांगितले, "विशेष कांही झालेलं नाही. दोन दिवस विश्रांती घेतलीत

की तुम्ही ठीक व्हाल. मात्र डोक्यावर पाणी पडणार नाही वार्ची काळजी घ्या." त्यानंतर "पुन्हा येईन" म्हणून वैद्य निघाले. त्यावर उपाध्यायजी म्हणाले, "अहो, वैद्याने आणि कर्ज घेणाऱ्याने 'पुन्हा येईन' असं न म्हणता, 'जातो' असं म्हणूनच निरोप घ्यायला हवा."

वैद्यांना त्यांचे हे बोलणं आयकले नाही. त्यांच्या अहंकाराला धक्का बसला होता, व त्यांना तो अपमान वाटला. त्यांनीही हंमत, उपरोधिक स्वरांत सांगितलं, "स्वर्गात शकुनअपशकुन सांगणारी मात स्वतःच खाली आंबोणांत पडते. सर्वांचे रक्षण करणाऱ्या अनार्दनस्वामींचे तुम्ही पुजारी आहात. तुम्ही त्यांनाच मंदिरातून बोलवून ध्यायला हवं होतं. म्हणजे मला 'पुन्हा येईन' म्हणण्याची जरूर नासली नसती."

वैद्यांच्या उपहासापुढे उपाध्यायजी दुस्खाबले व म्हणाले, "भगवान तर सर्वव्यापी आहे. तो फक्त मंदिरात राहातो ही तुमची कल्पना चुकीची आहे. आमचा विश्वास आहे की परमेश्वर सर्वत्र हजर असतो. आपणच आपल्या सोयीनुसार त्यांना एका

नरहरी शास्त्री

जागी प्रस्थापित करतो, मूर्त स्वल्पांत आकार देतो. म्हणजे आपले सुखदुःख आणि पापपुण्याचा झडाझडती त्यांच्यासबळ देता येते, त्यामुळे आपल्या मनाला शांती मिळते. ज्यांचा देवावर गाढ विश्वास आहे, त्यांना तो कोणत्या ना कोणत्या रूपांत येऊन मदत करतोच."

उपाध्यायांचा उपदेश वैष्णवांना मुळीच पटला नाही. अपमानाची वेदना त्यांच्या मनांत अजून दुसऱुसत होती. पुन्हा उपरोधाने ते म्हणाले, "तुमचा वेदांत ऐकायला चांगला वाटतो, पण व्यवहारांत कांही उपयोगी नाही. तो ऐकून तुम्हाला किंवा मला जेवायला कांही मिळणार नाही, तेव्हा बराय, मी जातो."

एवढं बोलून ते जोरांत वळले व जायला निघाले, तेव्हा मंदिरातल्या एका खांब्यावर त्यांचे डोके आपटले व ते खाली पडून बेहोश झाले. आंबोशांत

पहणाऱ्या फालीची गोष्ट त्यांच्यावरच उतरली. उपाध्यायांनी त्यांच्या सोनत असलेल्या मुलाच्या मदतीने त्यांच्यावर उपचार केले. वैद्यराज हळूहळू शुबीर आले.

सावध झाल्यानंतर ते मोठ्या नम्रतेने म्हणाले, "उपाध्यायजी, वाटतं की एतके घटनेच्या मागे कांही ना कांही कारण असाय असते. मला पटलं की सोन्याच्या थाळीलादेखील दुसऱ्याच्या मदतीची जरूर भासते. स्वतः वैद्य असूनदेखील स्वतःची रोगचिकित्सा करू शकतो नाही. परंतु त्यामुळे वैद्यकशास्त्र कांही निरूपयोगी ठरत नाही."

या प्रसंगानंतर उपाध्यायांची प्रसिद्धी वाढली. सर्वजण म्हणू लागले की उपाध्यायजी मोठे शकतात. लांकडी दिव्यांतून फक्त तेच अग्नी प्रज्वलित आणि जर एसाधाने त्यांचा अनादर तर जनार्दनस्वामी त्याला शिक्षा करतात.

यामुळे उपाध्यायांची मनांत अहंकार निर्माण झाला. स्वतःला खरोखरच महान समजू लागले.

एक दिवस मोठे वादळ झाले व त्यांत देवालयचा ध्वजस्तंभ खाली गोकन्यांनी यथाशक्ती पैसे जमवले व ध्वजस्तंभ पुन्हा उभारण्यासाठी एक शुभमुहूर्त नक्की केला. त्या मुहूर्ताला अजून दहा दिवस अवकाश होता. तितक्यांत उपाध्यायांना नातमी कळली की दुसऱ्या एक गांवातला त्यांचा जवळचा नातलग मरण पावला आहे. उपाध्यायांसेही त्याला इतर कुणीही आप्त नव्हता. त्यामुळे त्याचे अंतिम संस्कार करण्याची जबाबदारी त्यांच्यावर आली.

इकडे दहाव्या दिवशी ध्वजस्तंभाची

प्रतिष्ठापना करण्याची होती. आणि त्याच्यासाठी लांकडी दिव्यांतूनच अग्नी निर्माण करायचा होता. नेमक्या त्याच दिवशी त्यांना त्या आत्ताचे श्राद्धविधी करावे लागणार होते.

उपाध्यायजी त्यांच्या छोट्या शिष्याला घेऊन त्या दुसऱ्या गांवी गेले व त्यांनी अंत्यविधी पार पाडले. नंतर दहाव्या दिवसाच्या श्राद्ध विधीसंबंधीचे क्रियाकर्म करण्याची संधा त्या मुलाला समजावली व ते आपल्या देवालयांत परत आले. दुसऱ्या गांवात दिवस राहाण्याचे, व दिवशी श्राद्धाचा विधी पार करणाचे मुलाने त्यांचा दिले होते. सर्व विधी त्याने पित्यासाठी करावेत इतक्या श्रद्धेने केले तो उपाध्यायांकडे.

त्या दिवशी मध्यरात्री ध्वजस्तंभाच्या प्रतिष्ठापनेचा मुहूर्त होता. सगल्या गांवात उत्साहाचे होते, सगळी जप्यत तयारी होती, ऋत्विजांनी यज्ञकुंड तयार केलेले होते. लांकडी दिव्यातून मंत्रोच्चारानेच त्यांत अग्नी प्रज्वलित होता.

उपाध्यायांनी आपल्या हातांत त्यांचा लांकडी दिवा घेतला व ते म्हणाले, "स्वल्पपुराणांत सांगितलं आहे की नारदाने त्रेतायुगात याची प्रतिष्ठापना केली होती. पहा, आज पण ते इथे आपली वीणा वाजवायत येत आहेत, जेव्हा मी अग्निदेवाला आवाहन करीन तेव्हा ऋत्विजांच्या मंत्रोच्चारानेच देवतादेखील इथे प्रकट होतील." असं म्हणून उपाध्यायांनी दिवा अग्नीने दासायला सुरुवात केली.

एथीं, इतर दिवशी ते अगदी सहजपणे दिवा घालून काझागि निर्माण करीत असत, परंतु आज मात्र बराच वेळ प्रयत्न करूनदेखील ज्योत उजळत

शेवटी थकून, निराश होऊन ते तिथून बाजूला सरले. त्यानंतर तिथे उपस्थित असलेल्या वैद्यपंडितांनीही प्रयत्न केला पण त्यांना यश आले नाही. गावांतल्या पुण्यवंत मानल्या जाणाऱ्या व्यक्तींनीही प्रयत्न केले, पण व्यर्थ!

उपाध्यायांच्या डोळ्यांत अश्रू तरळले. त्यांना अतिशय वाईट वाटले. त्यांच्या मनांत आले, "प्रभो, माझी कांही चूक झाली आहे का? मला भ्रमा कर. या बोर अपमानांतून या तुझ्या सेवकाला मगवंता!"

त्यांचा छोटा शिष्य त्यांच्यासमोर येऊन म्हणाला, "गुरूजी, मी प्रयत्न केला तर चालेल का?"

"उरे, तू तर माझ्या मृत बंधूच श्राद्ध केले आहेस. तेव्हा आता वर्षभर तुला यज्ञकर्मात भाग घेता येणार नाही." असं म्हणून उपाध्यायांनी

त्याला दिव्याला हात लावू दिला नाही.

त्यावर एक वेदसंपन्न शास्त्री म्हणाले, "या लहान मुलाने खऱ्या ब्राम्हणाचे कर्तव्य पार पाडले आहे. मृताचे संस्कार हाही एक यज्ञच आहे. व त्यामुळे ह्या मुलाची पुण्याई वाढली आहे."

तेव्हा उपाध्यायजी मग तेने म्हणाले, "खरोखर, मी तर विसरलोच होतो, की मानवसेवा म्हणजेच माधवसेवा आहे. प्रेतसंस्कारकर्म कोटीयज्ञां इतकंच महान आहे. धन्य आहे हा बालक, मला गर्व होता की फक्त मीच हा दिवा लावू शकतो. परमेश्वराने माझे होठे उघडले. हा मुलगा जर प्रयत्न करे."

त्यावर त्या मुलाने प्रथम आपले गुरु उपाध्यायजी यांना प्रणाम केला. नंतर अग्निदेवाला आवाहन करत तो म्हणाला, "मी नेहमी तुमच्या आज्ञेचे पालन करतो. गुरु हा देवासमान असतो. अगर सत्य असेल ■■■ दिव्यांतून अग्नी प्रज्वलित होईल." ■

शब्द दोनवेळां उच्चारून त्याने दिव्यांत ती अरणी

घासली. अचानक ज्योत दिसू लागली ■ अग्नी प्रज्वलित आला. सर्व उपस्थित मंडळींनी व वेदवेदितांनी त्या बालकाची खूप प्रशंसा केली.

यज्ञसमाप्ति झाल्यानंतर वेदवेदितांत ध्येयस्तंभाची प्रतिष्ठापना केली गेली. दुसऱ्या दिवशी जनार्दनस्वामींसाठी नैवेद्य नमवायचा होता. उपाध्यायजींनी मुलाला सांकडी दिवा घासण्यासाठी बोलावले.

"मी गुरुचे ■■■ पेऊं ■■■ नाही. ■■■ संस्कारामुळे कोटीयज्ञांचे फल मिळते ■ सिद्ध करण्यासाठीच देवाने मला ही संधी दिली होती." हे सांगून त्या मुलाने दिवा लावण्यास नकार दिला.

तेव्हा उपाध्यायांनी मनःपूर्वक देवाची शर्पणा करून दिला ■■■ केला. आणि आज्ञेच्याची गोष्ट की अगदी सहजपणे अग्नी प्रज्वलित ■■■ पण आता मात्र ■■■ मनांत अहंकाराचा लवलेशही नव्हता. कृतज्ञानेने जनार्दनस्वामींसाठी ते नतमस्तक झाले.

कांही दिवसांनंतर उपाध्यायांच्या जागेवर त्या मुलाची निपुणता झाली व त्याला खूप नावलौकिक मिळाला.

मनावरचे डाग

■ गांवच्या वैशेषिक एक बनवाई होती. गांवातली गुरु तिथे चरायला नेत असत. एकदा गांवातला एक लोखंडी दुसऱ्या गांवी लश्कर जाण्यासाठी आपल्या मुलाबरोबर त्या एनांतून जात होता.

एक छोटीशी बकरी आपल्या कळपापासून बाजूला जाऊन तलावाकडे पाणी प्यायला जात होती. तलावाच्या कांठी बरीच दलदल होती व पाणी जरासे दूर होते. बकरीने भलाशयाकडे जाताना दलदलीत पाय ठेवला व तिथे पाय त्यांत अडकले. बाहेर पायची जेवढी ती धडपड करायला लागली. तेवढी ती आंल अडकत होती. केविलबाण्या स्वरांत ती कंकाटू लागली.

शेतकऱ्याने जेव्हा ■■■ ही दुरावस्था पाहिली तेव्हा त्याला दया आली. भोतर करून तो दलदलीत उतरला. त्या लहानशा बकरीला त्याने उचलून हातावर घेतले व कांठावर एका कोरड्या जागी आणून ठेवले. बकरीने अगत्या गरीबाला मदत देऊन विस्तार ■■■ व पळतपळत ती आपल्या कळपांत घासील झाली. पण ■■■ जवळच ■■■ असलेल्या शेतकऱ्याच्या भोतरावर चिरखलाचे शिंतोडे उठाने व दाग पडले.

हे पाहून त्याचा मुलगा ■■■ "बाबा, उगीचच त्या बकरीला बांधवाकला तुम्ही गेलात, आणि आपले कपडे घाग बरेचत आता या ■■■ कपड्यांत लग्नाना कसे जायचं?"

मिठ्याने हसून सांगितलं, "बाल, कपड्यांक पडलेले चिरखलाचे दाग तरून धुता ■■■, पण, मदत करणे हाक्य असताना ह्या मदत घेवी नसती, ह्या माझ्या मनावर धापाच्या धावनेचे डाग पडले असले. आणि हे डाग कधीही साफ ■■■ येत नाहीत. आशी सत्कृतीक्षेपी ■■■ आपुण्यांत वेळोवेळा केव्हा येतेच, आणि त्यावरच आपली भाव्यरेखा उरत ■■■ जाता लग्न, ■■■ सांपडलेल्या बकरीकडे व पाहिल्यासारखे करून आपण पुढे गेलो असलो, आणि योगायोगाने आपण कधीतरी एखाद्या अडचणीत अडकलो, तर देवाकडे बघाला तोंडाने मदतीसाठी सांकडे घालायचे? त्यांत देव वाळ, परीपकाराची लहानशी गोष्टच माणसाला देवत्वाबद्दल नेत असले."

शोध, सांगा, नि जिंका !

या अंकात प्रकाशित झालेल्या प्रश्नांवरील उत्तरे पुढील अंकात दिली जातील. तोपर्यंत 'सांगा'चा शोध प्रयत्नचही, चांदोबाचा निवडीकड, बडपळणी, चेन्नई - ६०० ८२६ या पत्त्यावर आपली उत्तरे अवश्य पाठवा. फक्त या स्पर्धेत याग घेण्यासाठी कांही गोष्टी तुम्ही करायला ठरविल.

चांदोबाच्या मागच्या अंकात प्रसिद्ध झालेली कांही नवने, अन्वयार्थी किंवा एक नाकवे नोट वाचा. त्यापैकी तुम्हाला कोणती नाकवे आकडती व कां आकडती वे घालाच क्रमवक देऊन सुमारे २ पर शब्दांत सांगा. तुम्ही शोधक किंवा पत्ताक चांदोबाकडून, तुम्ही प्रवेशिका प्रभाषित, त्यापर तुम्ही नांव, सही, वय, वर्ग, निवास (मिवाणी असल्या तर) व संपूर्ण पत्ता लिहून बरीत पत्त्यावर पाठवा.

बहिर्गें बरीत : रु. १०००/-

पुढे बरीत : रु. ५००/-

आणि
पांच उत्तरांकरिता बहिर्गें
प्रत्येकी रु. ५००/-

चांदोबा

भारताचा शोध प्रश्नोत्तरी :

अंधारी रात्र होती. नीस शांतता होती. पायन नदीच्या काठावर स्मशानघाटावर कांही चिंता जळत होत्या.

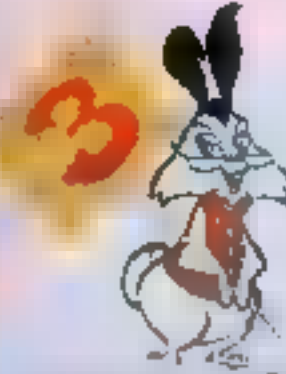
एक खी खत, मुगसुरत, आपल्या मेलेल्या मुताला छातीशी धरून स्मशान घाटावर एकटीच पोचली. तिच्या मुतावर अंतिम संस्कार करण्यासाठी कांही पैसे सापडला हवे होते. स्मशानघाटाच्या मालकाचा कमीने त्याचा

पहारेकरी पैशांची वसुली करत असे.

त्या खीजळक पैसे नव्हते. आणि ते दिल्याखेरीज पहारेकरी अंत्यसंस्कारास परवानगी देईना. अचानक त्याने त्या खीला ओळखले. ती दुसरी कुणी नसून त्याचीच पत्नी होती. आणि मृत बालक त्याचा मुलगा होता.

हा पहारेकरी धोख होता? ती खी कोण होती? स्मशानघाट कुठे होता?

लाली दिलेल्या पोरयि
यांनी ये एकमेकांशी को
नाले आहे?

१. समुद्रकिनार्यावाच्या पुंपहार नगराचे वैभव वर्णन करणारी कोणती प्राचीन कृती आहे?
२. उरसा कोणतासेखक आहे ज्याच्याविषयी अरुं मानले जाते, की त्याने प्राचीन काळीं कथांचा संग्रह करताकरता साऱ्या भारतवर्षाची साधा केली.
३. रात्यवान व मावित्रीचे आव्यान कोणत्या प्राचीन ग्रंथात आढळते?
४. नापीळ व हिंदी भाषांमध्ये कोणते दोन कवी आहेत. ज्यांनी रामायण लोकप्रिय केले?
५. कोणता प्राचीन भारतीय तान्यवेत्ता प्रसिद्ध नासिक होता?

दे लक्षांत
असू या !

अदी :

१. चंद्रमामा दोष्ट्या लि., निंदार अभिप्रायीपुगीज इंदिया लि., इनिशिएटिव मिडिया व क्रियानिया इंडस्ट्रीजचे फर्मवारी किंवा त्याचे नातेवाईक किंवा सहकारी धांना या स्पर्धेत भाग घेता येणार नाही.

२. परीक्षकचं चा निर्णय अंतिम राहील व त्याबाबतीत कोणताही पणवचदार केला जाणार नाही.

३. नवीन हस्ताक्षरांतल्या प्रवेशिका रद्द ठरवल्या जातील.

४. जुलै २००० च्या 'चांदोबा' मध्ये स्पर्धेचा निकाल जाहीर केला जाईल.

५. प्रवेशिका आमच्याकडे ३१ मे २००० पर्यंत पोचल्या पाहिजेत.

अ. कृष्ण	:	विदर्भ
ब. नलखद	:	कुसाम्बळी
क. नल	:	निवाध
ड. मार्कडेव	:	पुण्यभरतीर्थ
ड. गुरु	:	मुंगीवरपू

चांदोबा : भाषा अनेक : परम्परा एक

भारत :

तेव्हां व आता

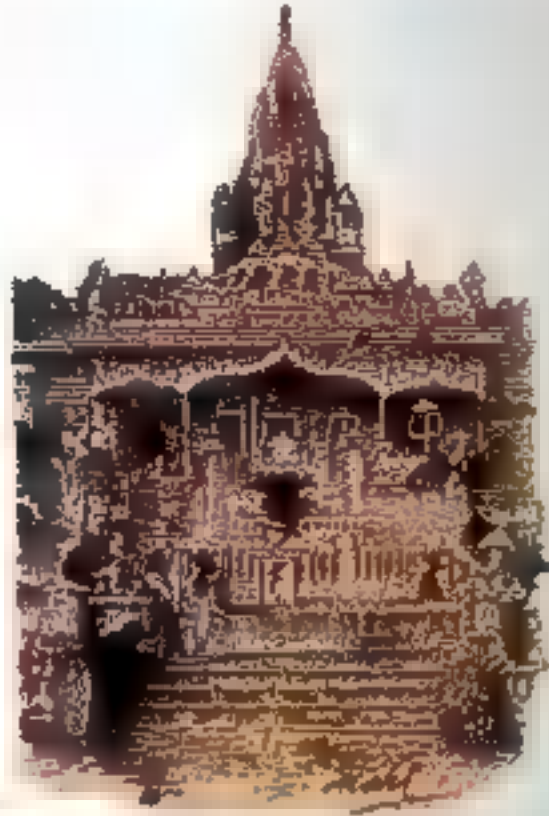
कलकत्ता

ब्रिटिश भारताची पहिली राजधानी

कलकत्ता की कोलकाता? कलकत्ता शहराचे नांव कोलकाता ठेवायचे ठरलेले आहे, पण यामुळे शहराच्या नांवातल्या अर्धामध्ये कांही करक पडतो आहे का? नाही, कारण कलकत्ता व कोलकातामध्ये फेरफट उच्चारणाच करक आहे, आणि त्याचा अर्थ अद्याप रहस्यमय राहिलेला आहे.

१६९८ साली ९ नोव्हेंबरला जमीनदार सचर्गराम चौधरी यांनी ईस्ट इंडिया कंपनीला आपली तीन गांवे विकली, ईस्ट इंडिया कंपनी हा एक ब्रिटिश व्यापाऱ्यांचा समूह होता, आणि त्यांना भारताशी व्यापार करायचा होता ही तीन गांवे होती - कालीघाट, गुटानाटी आणि गोबिंदपुर. कंपनीतर्फे ज्या व्यक्तीने ही गांवे खरीदली त्याच नांव होतं जॉन चारनॉक. या गांवांच्या समूहाला कलकत्ता नांव करत पडलं कोण जाणो! हे नांव कालीघाटावरून घेतलं असावं, कारण या तिन्ही गांवांमध्ये कालीघाटचं प्राचीन काळीमंदिर हे सर्वात जास्त महत्त्वाचं होतं.

चारनॉक हा कलकत्त्याचा संस्थापक मानला जातो. एकदा एक विधवा तरुणी पतीच्या चित्तेवर सती जाणार होती, पण चारनॉकने तिला आपल्या

सोबत नेले व तिच्याशी वियाह केला, अजूनही तिचे समाधी त्याजागी आहे.

गंगेच्या काठावर - इथे तिला हुगळी नदी म्हणतात - फलकता शहर पसरले आहे, त्याचा विकास फार झपाट्याने झाला. स्टुवार्ट फिफ्टिंग यांनी या शहराला 'मॅगोन-निर्मित, मॅगोन-निर्देशित शहर' असे म्हणले आहे. ईस्ट इंडिया कंपनीने इथे एक किल्ला बांधायला सुरुवात केली ते काम १७१६ मध्ये पूर्ण झालं. पुढल्याच वर्षी मोंगल बादशाहातर्फे कंपनीला बंगालमध्ये व्यापार करण्याचे अधिकार दिले गेले. किल्ला हे त्यांचं व्यापाराचं केंद्र होतं, हा किल्ला फोर्ट विल्यम या नांवाने प्रसिद्ध झाला.

आता व्यापाऱ्यांना किल्ल्याची खरोखरीच आवश्यकता असते का? फक्त सरकारी

कामकाजातार्थ किल्ला आवश्यक असतो. स्वकरच व्यापाऱ्यांच्या या कंपनीने आस्थासची जमीनदारी खरीदणें, आणि तत्परी सेवा नियमित पुरवणें, असं करून वेगवेगळ्या राज्यांतली क्षेत्रे काबीज करण्यास सुरुवात केली.

बंगालचे नवाम सिराजुद्दौला आणि कंपनीच्या तत्पकरामध्ये एक मोठी लढाई झाली. नवाबाने कंपनीच्या सेनेला १७५६ मध्ये हरवले व कलकत्ता शहराचा कनजा घेतला, परंतु वर्षानंतर कलईव्हाच्या नेतृत्वाखाली कंपनीच्या सैन्याने ■■■ जिंकलं, पुन्हा एकदां प्लासीच्या मैदानांत दोन्ही सैन्यांमध्ये एक घनघोर संघर्ष झाला, या युद्धांत सिराजुद्दौला ■■■ व भारता गेला. सन १७१२ पर्यंत कंपनीने एक गव्हर्नर - ■■■ नेमून बरीच राज्ये बळकावली होती ■■■ परावर नेमणूक झालेली पहिली व्यक्ती म्हणजे फॉरन हेस्टिंग्ज फोर्ट विल्यम इथून तो राज्यकारभार ■■■ होता. भारताचा बराचसा भाग कंपनीतर्फे जिंकून झाल्यानंतरदेखील ब्रिटिश हिंदुस्थानची राजधानी कलकत्ताच होती. सन १९१२ मध्ये भारताची राजधानी दिल्लीला हलवण्यांत आली.

आजही कलकत्ता ही पश्चिम बंगालची किंवा बंगदेशाची राजधानी आहे. जुन्या कलकत्ता शहरांतली सर्वात प्राचीन संस्था म्हणजे कालीघाटचे मंदिर. फार पूर्वी जेव्हां इथे जंगल होतं, त्यावेळेपासून इथल्या इष्टदेवतेची उपासना चालू आहे. इथे इतरही प्रसिद्ध मंदिरे आहेत. उदा. सुंदरबन पूजास्थल, पारसनाथ, मदनमोहन मंदिर, अमेरिकन चर्च, सेंट पॉल्स कधीहूळ लागली शेकडो वर्षे जुनी चर्चस, शहीद मिनार, व्हिक्टोरिया मेमोरियल, अजायबघर, टागोरांचे जन्मस्थान, वगैरे प्रसिद्ध इमारती आहेत. त्यापैकीच इथं अनेक विषम विचालखे, ■ कला आणि संस्कृतीला बाविलेली केंद्रे आहेत. अजून ■■■ कलकत्त्यांतच विजेची द्रामाडी चालू आहे. भारतांतले पहिले कृत्रिम नयोंमंडळ इथे १९६२ मध्ये सुरू झाले. १९९७ मध्ये कलकत्त्याला "प्रथम विज्ञान नगरी" ही पदवी मिळाली. ■ शहराची लोकसंख्या ४४ लाखांवर गेली आहे. कलकत्त्याचे जुळें शहर हायडा- त्याची लोकसंख्या ३८ लाखांवर आहे, बोधीस परगणा जिल्ह्याचा एक भागदेखील नृहन्कल- कत्त्याचा एक हिस्सा मानला जातो.

एक संस्मरणीय आदान-प्रदान

एव्हाना, राष्ट्राध्यक्ष क्लिंटन यांची भारतायात्रा इतिहासांत जमा झाली आहे. या घटनेला सर्वत्र अवाजवी प्रसिद्धी दिली गेली. राष्ट्राध्यक्षांच्या भेटीपूर्वी कांही महिने सगळ्या भारतीय वर्तमान पत्रांत जवळजवळ रोजच या भेटीबद्दल कमीजास्त मजकूर किंवा चर्चा छापली जात होती. प्रत्येक राजकीय पक्षाच्या नेत्याने याबाबतील कांही ना कांही भाष्य केलेले होते.

अमेरिकेच्या अध्यक्षांची ही भेट इतकी

महत्वाची कां होती? अमेरिका हा बलाढ्य देश आहे म्हणून? अनेक कारणांपैकी हे एक कारण होऊ शकते. परंतु नवीन मोठे कारण आहे ते म्हणजे अमेरिका हा लोकशाहीची मूल्ये जपणारा देश आहे. आणि भारतवर्ष ही जगांतली सर्वांत मोठी लोकशाही आहे.

सन १९४७ मध्ये भारताची फळणी झाली व पाकिस्तानचा जन्म झाला. परंतु पाकिस्तानमध्ये बराच काळ हुकुमशाही राजवट

होती. पाकिस्तान आपली एकी कायम ठेवू शकला नाही आणि भयंकर तत्पतानंतर बांगला देश अस्तित्वांत आला. पाकिस्तानच्या जनतेसाठी लोकशाही हे सत्यापेक्षा एक स्वप्नच राहिलेले आहे. अद्यापही त्या देशांत एका लष्करी अधिकाऱ्याची हुकुमशाही चालू आहे, व लोकशाही पद्धतीने निवडून आलेला प्रधानमंत्री तुरुंगात बंदी आहे. तरीही अमेरिकेचे अध्यक्ष कांही तासांसाठी पाकिस्तानमध्ये थांबले. अनेक मुत्सदांचं मत होतं की त्यांनी तरां करायला नको होतं. त्यामुळे लष्करी राजवटीला मिळाल्यासारखीच आहे. इतर कांहीजणांचं मत वेगळं होतं. सर की राष्ट्राध्यक्ष फक्त कांही तासच थांबले, परंतु भारतांत पांच दिवस राहिले. यामुळे पाकिस्तानला केवळ औपचारिक भेट होती असं दिसतं.

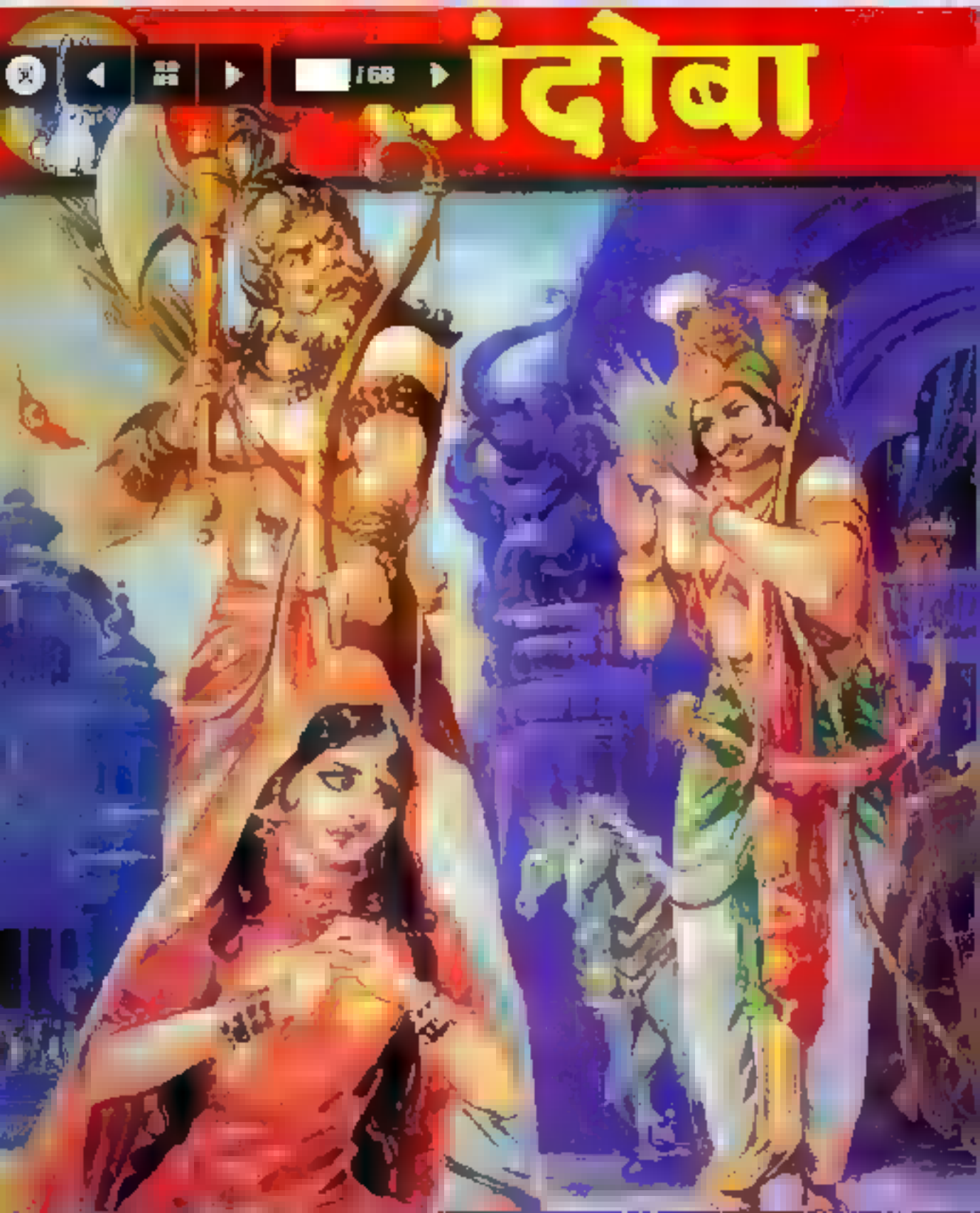
परंतु त्यापूर्वी परिस्थिती वेगळी होती. त्यावेळची आपत्ती महाशक्ती सोव्हिएट संघ अमेरिकेचा कडुर शत्रू होता. भारताची रशियाशी मैत्री होती म्हणून अमेरिकेला पाकिस्तानला खूप राखण आवश्यक समजतं जायचं, आता स्थिती बदललेली आहे. तो कडुर शत्रू आता राहिला नाही. अमेरिकेने पाकिस्तानशी उगीचच प्रेमाचे नाटक करण्याची जरूर राहिली नाही. परंतु दुसऱ्या बाजूला अमेरिकेत असे कांही लोक आहेत, जे भारताच्या विदेश आणि कडील अशा लोकशाहीतंत्राचे, पालन करण्याबद्दल भारताची प्रशंसा करत आहेत. त्यांना पुरेपूर ठाऊक आहे की भारताचे एका महाशक्तीमधे

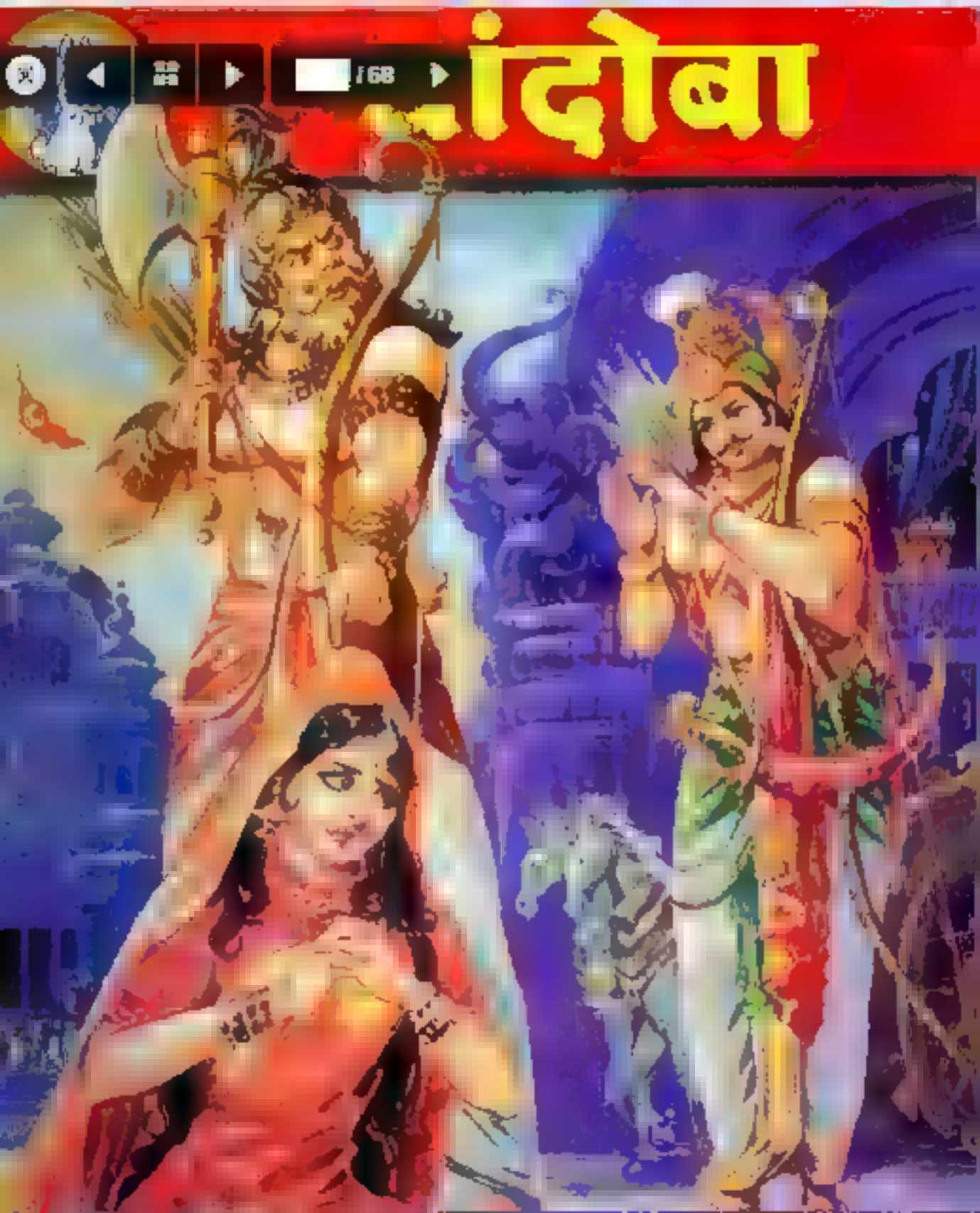
रुपांतर होण्याची बरीच शक्यता आहे. दोन्ही राष्ट्रे जोडण्यासाठी मैत्री ठेवण्याची अमेरिकेची इच्छा राहिल.

राष्ट्राध्यक्ष बिल क्लिंटन यांचे आपण किती प्रेमाने स्वागत केले होते ते आपणां सर्वांना ठाऊक आहेच. कांहीही होवो, त्यांच्या भेटीचा परिणाम लवकरच भविष्यकाळांत स्पष्ट होईल.

क्लिंटन यांच्या भारतभेटीच्या वेळीच पाकिस्तानप्रेरित अतिरेक्यांनी काश्मीरमधल्या गुरडातंत प्रार्थना करणाऱ्या त्या निर्दोष शीखांची हत्या केली व आपली भेकड वृत्ती प्रकट केली. आता हीच वेळ आहे जेव्हा अमेरिकेने भारताच्या रचनात्मक कार्यांना मोकळेपणीं महत्त्व घ्यायला हवे आणि मूर्खासारखी अनिष्ट कृत्ये करण्यांत मशगुल असलेल्या इतर दुष्टशक्तींचा तीव्र निषेध केला पाहिजे.

प्रांदोबा

स्वास बातम्या

शेक्सपीयर इटालियन होता का?

सिसितीचे ७१ वर्षांचे प्रा. मार्टिनो लुयारा यांचा दावा आहे की विन्यम शेक्सपीयर हा इटालियन होता आणि त्याचे पूरक नाव

मायकेल अँजेलो होते. याच्या घोषित्याच्या वर्षी त्याने लंडनला स्थलांतर केले. शेक्सपीयरच्या ३७ नाटकांपैकी १५ नाटकांची कथानके इटालीत घडतात, याचं म्हणजे अराम असं त्यांचं मत आहे.

बाघ नष्ट होत आहे

ब्रिटनचे पर्यावरण मंत्रालय म्हणते की जर बाघाची हिंकार धांवली नाही, तर पृथ्वीवरचा एक सुंदर, अजोड वन्य प्राणी, पुढच्या दहा वर्षांतच जगातून नाहीसा होईल. बाघाच्या हातभार्यांपासून केलेली अनेक औषधे

चिनी लोकांत बापरली जातात, आणि त्यासाठी ते भारतीय शिफार्यां अवतं वून असतात, आणि

बाघाचं कातडं आपणा भारतीयांना असलेच की!

आईन्स्टाईनला शह

डॉ. जोआन मेगुईजो हे एक तरुण पोर्तुगीज शास्त्रज्ञ

आहेत. आईन्स्टाईनने म्हटल्याप्रमाणे प्रकाश-

ताचा वेग ठराविक असतो. पण डॉ. जोआं

म्हणतात की या वेगात फेरबदल होऊ शकतो. जर

त्यांचा शोधनिबंध शास्त्रज्ञांनी स्वीकारला,

आणि त्यांचा आक्षेप केला, तर बिसाव्या

शतकांतली एक अति महत्त्वाची घटना साक बदलाची जाणेल.

एक महान घटना

यंदा ये महिन्याच्या पहिल्या आठवड्यांत एक महान आणि दुर्मिळ घटना आकाशात दिसली. आपल्या सूर्यमालेतले सर्व ग्रहांसह रवी, चंद्र, मंगळ, बुध

गुरु, शुक्र आणि शनी वृषभ राशीत एकत्र आले होते. अशी युती यापूर्वी सुमारे पंधराशे वर्षांपूर्वी ५८९ साली ये महिन्यांत झाली होती.

यंदाचा युती आपल्या पृथ्वीमातेसाठी चांगली आहे असं मानलं जातं.

बिसाव्या शतकाच्या सुरुवातीच्या दशकात, ज्या गीताने स्वातंत्र्यलढ्याच्या कळमेला जोरात चालना दिली व जागृतीची भावना चेतवली, ते गीत प्रत्येक भारतीयाच्या मनांतले एक पवित्र स्तोत्र आहे. ते गीत म्हणजे 'वंदे मातरम्'. त्याचा अर्थ 'मातेला वंदन असो' असा आहे. अर्थात ही माता म्हणजे मातृभूमी, भारतमाता. हे सांगायची आवश्यकता नाहीच।

हजारो देशभक्तांनी 'वंदे मातरम्' हा जप करतच ब्रिटिश राज्यकर्त्यांचा जुलमी शासन केला. संतापलेले ब्रिटिश अधिकारी, मोकट सुठलेल्या हिंदू स्वामिदांप्रमाणे निराश, सत्याग्रहींवर ताडीमार करीत होते, गोळीबार करीत होते. देशभक्तांच्या ओठांवर एवढा 'वंदे मातरम्', फांशीची मालेतले क्रांतीवीरही 'वंदे मातरम्' म्हणत फांसावर चढले.

ज्या मंगल काळी कविश्रेष्ठ बंकिमचंद्रांना कविता स्फुरली, तो सरोसरच एक अत्यंत शुभमुहूर्त होता. त्यांच्या आनंदमय कदंबरीसाठी ही कविता

त्यांनी तिहीली होती. औरट इंडियन कंपनी, व ब्रिटिश अधिकाऱ्यांविरुद्ध सुरू झालेल्या स्वातंत्र्यलढ्याचे सूत्र घेऊन, लिहीलेली, ही एक चित्तबेधक कलाणी आहे. हा लल वगळा होता, कारण याची सुरवात साधू व संन्यासी यांनी केली होती. बंकिमचंद्रांना वाटलं की जे देशप्रेमी या परकीय कलाक सरोविरुद्ध लढत आहेत, ते साधू-संन्यासांसारखे निस्पृह व निस्वार्थी असले पाहिजेत. जसे क्रांतिवक्ता साधू कातीमातेचे भक्त होते, तसे स्वातंत्र्यतैनिवदेतील भक्तमातेचे भक्त असायला हवेत, 'वंदे मातरम्' या सुमधुर व भावमय

चालू महिन्यात जन्मलेली विशेष व्यक्ती

गीतांत, भारतामातेचे गुणगान त्यांनी अतिशय आदरपूर्वक आणि अभिमानाने केलेले आहे.

बंकीमचंद्रांचा जन्म २८ जून १८३८ ला बंगालमध्ये झाला. बियाप्रीठांतून पदवीधर होणाऱ्या

पहिल्या दोन विधाध्ययिकांनी ते एक होते. नंतर ते मेजिस्ट्रेट म्हणून काम पाहू लागले, त्यांच्या कामात फार हुशार होते. आणि त्यांचे आई वी जास्त महत्त्वाचे म्हणजे ते मातृभूमीचे परमभक्त होते.

आधुनिक बंगाली गद्य साहित्यातले त्यांचे योगदान अपूर्व आहे. बंगाली भाषेत त्यांनी एका मिराळी गळाळी व चैतन्य दिले. ते उत्कृष्ट श्रेणीचे कवी, कादंबरी-

कार, पत्रकार आणि निबंधकार होते, त्यांनी इंग्लिशमध्येही लिखाण केलेलं आहे. काही भारतीय साहित्याच्या इतिहासकारांचं आहे की त्यांची कादंबरी 'राजमोहन्य वार्ड' ही भारतीय लेखकाने लिहीलेली पहिली इंग्लिश कादंबरी आहे.

भारताच्या राष्ट्रीयतेचे प्रेषित श्री अरविंदभाबू हे बंकिमचंद्रांना काव्यविधि - ऋषीकवि म्हणत असत. त्यामुळे भावीकाळात ते ऋषी बंकिमचंद्र म्हणून ओळखले जात आहेत.

ऋषी बंकिमचंद्रांचे १८९४ मध्ये निधन झाले.

चांदोबा

मे, २०००

भुत्तरे

१. हरिचंद्र ■ तारामती, वाराणसीमध्ये
२. अ. श्रीकृष्णाने विदर्भची राजकन्या रुक्मिणीशी विवाह केला.
- ब. बलभद्राने कुशास्थळीची राजकन्या रेवतीशी विवाह केला.
- क. नल निषाध देशाचा राजा होता.
- ख. मार्कंडेय मुनींनी पुष्पभद्रतीर्थमध्ये तपश्चर्या केली.
३. गुह शृंगीबरपुरमचा राजा होता.
४. १. विलम्पदिकारम - इळंगो आदिमल कृत
२. बृहत्कथा गुणाक्ष कृत
३. महाभारताच्या वनपर्वामध्ये
४. काम्बन व तुळसीदास
५. चारवाक

नव्या स्पर्धा

चांदोबाचे

राजकांस आवाहन

मिरमिराळ्या क्षेत्रात शोध, लेख व कव्यनादितोस यांना चातना देऊन त्या स्पर्धेमध्ये घेऊ घ्या.

छायाचित्र

शीर्षक स्पर्धा

१. छायाचित्रकारांनी या स्पर्धेसाठी एकमेकांशी संयुक्त छान छान चित्रे घ्यावी. दोन्ही चित्रेद्वारे छायाचित्रकाराने आपले स्पर्धामार्ग ठोकून घ्यावे. **इलेक्ट्रॉनिक चित्रांचा खेरीब** २, ५००-२००० रुपये. **या स्पर्धेसाठी केव्हाही छान छान चित्रे घ्यावे.**

२. चांदोबात अजिब केलेली इदम किंवा वाङ्मय-का यांचा अर्थ सांगून स्पर्धेमध्ये २५०-२५५ शब्दांत एकदा **इदम** किंवा **नवीन** गोष्ट सांगण्याची. तुमच्या लेखांत गोष्टीचे तत्त्वार्थ जरूर आणवे. पण तुमच्या मूळ कथेमध्ये ती **प्रकटित** झाली, ती कथा पत्र नसावी.

या महिन्यातली स्पर्धा

"मुलाचे ■ वाङ्मयांत दिसताना"

तुमचे लेख ३० नून २००० च्यापूर्वी

आपल्याकडे आले पाहिजेत.

पुस्तकत किंवा चांदोबाच्या ऑगस्ट २०००च्या

अंकात प्रकाशित होईल.

वेताळ
कथा

अजीब पेय

हृदयनिश्चयी विक्रमराजा पुन्हा त्या द्वाडाजवळ गेला. द्वाडायलून प्रेत खाली उतरवून, आपल्या खांद्यावर टाकून, नेहमीप्रमाणे मौन धारण करून स्मशानाकडे जाऊ लागला. तेव्हा प्रेतांत लपलेला वेताळ मोलू लागला, "इतक्या दाट काळोखांत कांहीच दिसत नाही आहे, तरीही तू आपला चिकाटीने आणि निश्चयपूर्वक पुढे जातो आहेस. तुझं कांहीतरी इप्सित असेल असं दिसतंय. वाटेमधल्या घातक आणि भयंकर संकटांची पर्वा न करता, आपले ध्येय साध्य करण्याचा तुझा ह्रादा आहे. पण त्याच्यासाठी इतर सुलभ मार्गदेखील असू शकतात. त्याऐवजी तू मात्र विकट मार्ग निवडला आहेस.

"राजाचे पहिले कर्तव्य असते आपल्या शत्रूच्या शस्त्रांची माहिती गोळा करणे। मग ते शत्रू राज्यांतले असोत, किंवा राज्याबाहेरचे असोत. मयूरक्ष राजाला आपले शत्रू व त्यांची फारस्थाने चाविषयी माहिती मिळवण्याचे एक सोपे आणि सुगम साधन मिळाले होते. परंतु केवळ मूर्खपणाने त्याने ते घालवले. कदाचित तूदेखील आपल्या क्षत्र्यापर्यंत पोचणारा सुगम मार्ग आपल्या अधिवेकीपणाने सोडून दिला असतील, आणि म्हणूनच तुला अयघड नि बिकट मार्ग स्वीकारावा लागला असेल. तुला मनोरंजनासाठी आणि एक धडा शिकवण्यासाठी म्हणून मयूरक्ष राजाची गोष्ट सांगतो. त्यामुळे रस्त्यांत तुला येणार बघवाही दूर होईल."

वेताळाने आपली गोष्ट सुरु केली. "फार फार पूर्वीची कथा आहे. कम्भोजचा राजा मयूरक्ष याला

आगळ्यावेगळ्या व विचित्र वस्तू जमवण्याचा छंद होता. अशा दुर्लभ वस्तू आपणारांना तो सोन्याच्या मोहरा ■ सरकारी सन्मान वहाल करित असे. त्यामुळे दूरदूरच्या देशांतले लोक नव्या व अनोख्या वस्तू घेऊन राजाकडे येत असत.

एक दिवस राजाच्या दरबारांत एक विचित्र दिसणारा आगांतुक आला. संपूर्ण शरीर झांकणारा अंगरखा त्याने घातला होता. कोळे भावनाशून्य होते, दोघ्याला टाकुल होतं, आणि छोटीशी दाढी होती. त्याच्या हातांत एक सुई होती.

त्याने राजाला लपून स्त्रातम केला आणि परीक्ष करून देत म्हणाला, "महाराज, मी भुतांचा गुरु कसबकेतूच्या शिष्य गुरुभोगी आहे. बरीच वर्षे गुरुची सेवा केल्यानंतर एक अजीबोगरीब पेय बनवण्याची कृती मी शिकलो आहे. हे पेय प्यायले की मनुष्याच्या आंत लपलेला आणखी ■ माणूस बाहेर येतो. हा लपलेला माणूसच खरी व्यक्ती असतो."

राजाला आगांतुकाची वेगळी निराळी दिसत होतीच. आता त्याची जास्त माहिती कळल्यावर राजा आणखीनच चक्रावला. त्याने आज्ञावर्षा विचारले, "मनुष्याच्या आंत लपलेला आणखी एक मनुष्य? तुला काय म्हणावयाचंय? एका मनुष्याच्या आंत दुसरा माणूस असतो तरी कां? कोठे घातल्यासारखं तुझं बोलणं आहे."

"होय महाराज! प्रत्येक व्यक्तीची दोन स्वें असतात, एक बाहेरचे व दुसरे आंतले! कितीतरी लोक दाखवण्यासाठी वेगळे वागतात. पण त्यांच्या मनांत दुसऱंच कांहीतरी असतं. उदाहरणार्थ, आपल्या दरबारांत असे कांही लोक असतीलच कीं जे आपल्यावर भक्ती असल्याचं वाटक करत असतील, परंतु आंतून आपले शत्रू असतील. ■

पेयाच्या प्रभवापुढे व्यक्तीचे आंतले, म्हणजे खरे स्वरूप समोर येते."

"आश्चर्यच आहे" राजा विस्मयाने बोलला. "पण हे तू रिश्ट करून दाखवू शकतील कां?" राजाने भुवया उंचावून प्रश्न केला.

"होय महाराज आपल्यासमोर दारवर उभा असलेल्या पहारेकऱ्याला हे पेय पाजून पाहवें. हातच्या कांकणाला आरसा कसाय?" आगांतुक म्हणाला.

राजाने सागतीच पहारेकऱ्याला बोलावून आगांतुकने आणलेले पेय पिण्याची आज्ञा केली. आगांतुकने तुरळीवे थोडेसे पेय त्याला प्यायला दिले.

कांही क्षणांतच पहारेकऱ्याच्या चेहऱ्यावरचे ■ बदलले. ■ उपस्थितीतच तो असाभ्यर्षणें ■ म्हणत, राजाच्याजवळ बसलेल्या मुख्य संरक्षकांकडे त्याने रागावून बघितले आणि मोठ्याने ओरडून म्हणाला, "अरे मुख्य संरक्षका, आधी लाली ■, सगळ्यांच्या देखत तू माझ्या थोबाडीत मारली होतीस ना, आता दाखवतोच तुला!" असे म्हणून त्याने आपल्या हातांतला थाला संरक्षकावर फेंकला.

प्रमुख संरक्षकाने मोठ्या शिताफीने त्याच्याकडे येणारा थाला हातांत पकडला. सारा दरबार ■ दृश्य पाहून स्तंभित झाला. "तू झाच्या थोबाडीत मारली होतीस हे खरं आहे कां?" राजाने प्रमुख संरक्षकाला विचारले.

"होय महाराज. एक दिवस या पहारेकऱ्याने ■ कर्तव्यपालनात बसू केली होती, म्हणून नियमानुसार त्याला शिक्षा कवण्यासाठी मी तसे केले होते." प्रमुख संरक्षकाने सुतारा केला.

"याचा अर्थ असा होतो की पहारेकऱ्याच्या

मनांत संरक्षकाच्याबद्दल सूडाची भावना जगभगत होती. आणि या पेयाच्या प्रभावापुढे ती उघडकील आली." राजाने सांगितलं.

"होय महाराज! आमचं पेय आंत लपलेल्या व्यक्तीला बाहेर आणतं. या पेयाच्या मदतीने एसाद्याचं खरेतुं व्यक्तीमत्त्व आपल्याला समजू शकतं." आगांतुक म्हणाला.

"हे पेय खरेच अगदी विचित्र आणि प्रभावी आहे. असली अद्भुत वस्तू आम्ही आजपर्यंत पाहिली नव्हती. ही वस्तू आमच्यासाठी फार महत्त्वपूर्ण आणि उपयुक्त ठरू शकेल." राजाने मनांत विचार केला.

त्याने पहारेकऱ्याला तुसंगात टाकण्याचा आदेश दिला आणि आगांतुकाची अतिथीभयनांत सन्मानपूर्वक राहण्याची व्यवस्था केली.

त्यादिवशी प्रमुख संरक्षकाने राजाला एकांतात

भेटून सांगितलं. "महाराज, मला संशय यादतो की आगांतुकारने महारेकच्याबरोबर हातमिळवणी करून हे नाट्य केलं आहे. ह्या पेयाच्या परिणामाची परीक्षा मी स्वतः करूं शकितो. म्हणून माझी आपत्त्याला विनंती आहे की माझ्यासाठीही थोडंसं पेय मागवायं."

"कल्पना बाईत नाही. पहिल्या प्रयोगाचा प्रभाव एक घोगायोग असू शकेल, किंवा त्याच्यामागे कांही धोकाही असू शकेल. दुसरा प्रयोग केला की वस्तुस्थिती अधिक स्पष्ट होईल." असा विचार करून राजाने थोडेसे पेय संशकाखाली मागवले.

प्रमुख संरक्षक ते पेय घेऊन रात्री शिवमंदिरात गेला. तिथे एक जटाधारी साधू ध्यान लावून बसला होता. संरक्षकाने त्याला दंडवत घालून नम्रतापूर्वक सांगितले. "महाराज, मी आजच तीर्थयात्रा करीत काशीहून परत आलो आहे. या भांड्यात तिथलं

पवित्र गंगाजल आहे. जस आपण हे घ्यायनंत तर मला पुण्य मिळेल."

साधूने त्याला आशिर्वाद देऊन त्याने दिलेलं पेय पिऊन टाकलं. प्रमुख संरक्षक साधूकडे तक्षपूर्वक पाहान होता. त्याच्या वागण्यांत कांही फरक पडतो आहे का ते बघून होना. अचानक साधू जोरात उठला व आपला दंड व चिमण्याने त्याने संरक्षकाची खूप पिटाई केली. इतकंच नव्हतं, तर साधूने संरक्षकाची सोन्याची आंगठी व गळ्यांतली साखळी देखीस काढून घेतली.

रात्रीच्या घमट घालणाऱ्या महारेकच्यांनी संरक्षकास [REDACTED] व साधूला पकडून नुसता टाकले. [REDACTED] याणी कळली तेव्हा संरक्षकाची दुर्दशा व फजिती ऐकून राजा जोरजोरात हसण्याला लागला व नंतर मात्र मनीस [REDACTED]

"किती गुन्हेगार साधूच्या घेसांत [REDACTED] राज्यांत लपलेले असतात कोण जाणे' या पेयामुळे मर्याच्या चेहऱ्यावरचे [REDACTED] पडदे दूर होतील ह्या पेयाच्या निर्मितीसाठी मी लाखो अश्वपत्ता खर्च करूं शकेन." [REDACTED] मनांत विचार घालले दोन

नितक्यांन राणी तिथे आली. राजाने राणीला त्या विचित्र पेयाची सारी कथा सांगितली या पेयाच्या प्रयोगाच्या मदतीने दोन गुन्हेगारांचे असली रूप बाहेर पडलं. भविष्यकाळांत राज्यांतले समष्टे अपराधी पकडण्यासाठी [REDACTED] उपयोग होऊ शकेल हेही राजाने सांगितलं.

राणीला ह्या पेयाच्या विशेष परिणामाबद्दल आश्चर्य जरूर बाटले, [REDACTED] तिककारा विश्वास बाटला नाही.

"बोपर्यंत मी याची परीक्षा स्वतः घेती नव्ही, तोवर याच्या परिणामामुळे अपराधी सहज शोधून पकडता येतील हे मी कल्पू करणार नाही." राणीने

आपला संदेह व्यक्त करित म्हटले.

"तुला हवं तर तुंही प्रयोग कर. मात्र साबध रहा हो! संरक्षकासारखी नुसतीही फजिती होणार नाही याची वळखी घे." राजाने विबोदाने म्हटले.

"होय महाराज, सरोजरच, मीही निश्चितपणे या पेयाचा प्रयोग करून पाहीन. जोपर्यंत मी माझे मत देत नाही तोपर्यंत याबाबतीत आपण मात्र कोणताही निर्णय घेऊ नये अशी माझी आपत्त्याला विनंती आहे." "ठीक आहे" राजाने म्हटले व राणीसाठी आगखी थोडे पेय मागवलं.

राणीने ते पेय आपली खास दाती व राखी सुभाषिणी दिला [REDACTED] दिलं. ते पिऊन सुभाषिणी [REDACTED] पाकशाळेत गेली आणि स्वयंपाकघरात म्हणाली. "कात पडाराणींनी इतक्या मुळूक कारणावरून [REDACTED] अपमान केला मी त्यांना कस्य अरालेल्या पारिजातकाच्या सुगंधाने हवान घातण्याऐवजी चमेलीचे जस्त वापरले. आता ह्या दिवसांत पारिजातकाची फुले मिळत नाहीत हा कसप कात दोष? मला नाही हा आग्रह राहून होत. मी याचा बचपा जरूर कराईन. आज राणीच्या बोजमांत विष मिळवून [REDACTED] मी स्वतः त्यांचे भोजन घेऊन जाईन व त्यांना आपल्या इताने भरवीन."

स्वयंपाकघरने सांगितलेली ही बातमी ऐकून राणी हैराण झाली. आणि स्वतःशीच विचार करूं लागली. हे पेयाच्यापत्त्यानंतर सुभाषिणीच्या वागण्यांत बाईत परिवर्तन झाले होते. वास्तविक सुभाषिणीला राणी [REDACTED] प्राणापेक्षाही प्रिय होती.

राजाला जेव्हा ही गोष्ट कळली तेव्हा त्याने राणीला सांगितलं. "आता तुला संशय पिटला आहे ना? या विचित्र पेयामुळे तीन दुष्ट व्यक्ती पकडल्या गेल्या आहेत. आता लाखो अश्वपत्ता खर्चून मोठ्या प्रमाणावर या पेयाची निर्मिती करता येईल. आपले

सारे अधिकारी, कर्मचारी आणि प्रजाजनंना हे पावून कोण चांगले नि कोण बाईत आहेत याची माहिती मिळेल. दुष्ट लोकांना शिक्षा दिली जाईल. दुनियेतले लोक म्हणतात की कम्मोजच्या राज्यांत फक्त चांगले लोक राहातात. सर्वत्र कम्मोजची कीर्ती पसरेल."

राणीने राजाचे बोलणें तक्षपूर्वक ऐकून म्हटले. "अजूनही या पेयाच्या परिणामाबद्दल मला शंका आहे. सुभाषिणीचे माझ्यावर आपल्या घाणांपलीकडे प्रेम आहे. तिच्या मनांत माझ्याविषयी कोणतीही बाईत भावना किंवा दुष्टपणा नाही. न्यादिबद्दी घडलेल्या घटनेवरून स्पष्टच आहे. न्या दिवशी आपल्यासमोरच, बागेत असताना, मला वांचण्यासाठी, आपल्या प्राणांची पर्वा न करता, केवढ्याच्या झाडावरचा नाग तिने हातांत पकडून दूर फेंकला होता."

मनुष्य बनण्यासाठी नियम व शिस्त असलीच पाहिजे. नाहीतर तुम्ही मनुष्य नसून जनावर व्हाल.

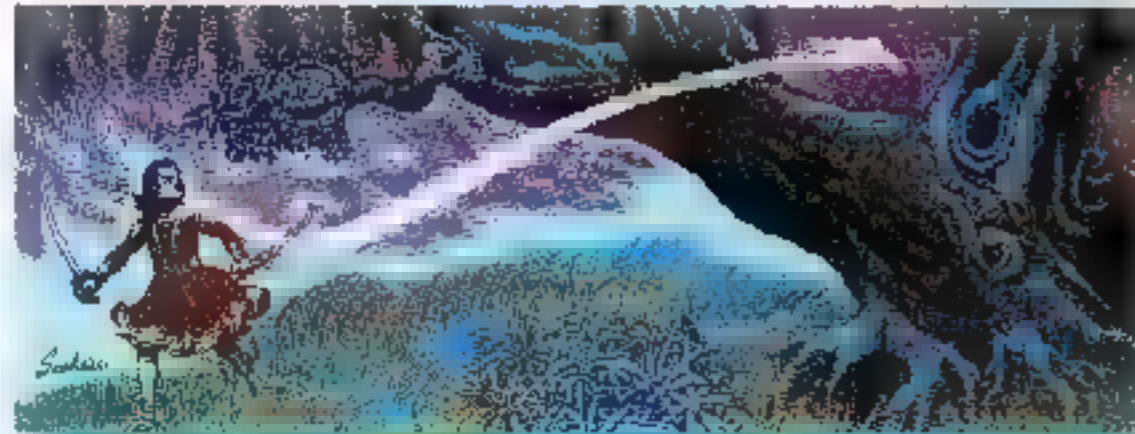
- श्रीमाँ

हे ऐकून राजा झटकन उठला, आणि महालाच्या प्रमुख दारावरची घंटा वाजवू लागला. पाहता पाहता अनेक सैनिक पळत आले, राजाने त्यांना आज्ञा केली, "ताबडतोब जा आणि अतिथी भवनांत राहता असलेल्या अंगरखावाला आगांतुक गरलभोगी याला पकडून चाकूसुऱ्यांच्या विहिरीत फेकून द्या."

ही गोष्ट ऐकून घेताळाने विक्रमार्क राजाला विचारले, "राजन्! गरलभोगीला चाकूसुऱ्यांच्या विहिरीत टाकण्याचा राजाचा निर्णय आततायी आहे की नाही? पेयाच्या मदतीने त्याला मित्र आणि हितचिंतक कोण व शत्रू कोण? सहज समजू शकलं असतं, चोर कोण, खुनी कोण, राजद्रोही कोण? समजू शकलं असतं, आणि त्यांना राजा शिक्षा करू शकला असता. आपल्या प्रजेला दुष्ट व अपराधी लोकांपासून निश्चित वाचवू असाता. परंतु आपला शत्रू ओळखण्याचा इतका सोपा मार्ग व संधी, त्याने राणीच्या रांगण्यावरून, केवळ भावनेच्या आहारी जाऊन

क्षणांत घालवली. हा त्याचा मूर्खपणा आणि अविचारीपणा नाही का? याच्या या प्रस्नाचे उत्तर माहीत असूनही तू गप्प राहिलास. तुझ्या दोषाची शकलं होतील, तुकडेतुकडे होतील."

राजा विक्रमार्कने उत्तर दिलं, "विचित्र व अद्भुत वस्तूंच्या मोहांत राजा इतका असे की त्यांचे अप्रत्यक्ष व सूक्ष्म परिणाम त्याच्या लक्षांत येत नव्हत. यामुळेच पेयाच्या प्रभावामुळे तो चाकृत होता की भुतांच्या गुरूच्या शिष्य गरलभोगी याच्यावरून मनांत पत्किंचित विचारसुद्धा नाही. गरलभोगीही भूत असेल व राज्यांत दुष्ट व गुन्हेगारांची संख्या वाढवण्याचा त्याचा हेतू असेल, राणीने पेयावरून शंका घेतल्यानंतर त्याला लगेच समजलं की त्या पेयाचा परिणाम चांगल्या व्यक्तींला वाईट होतो. म्हणून आगांतुकाला कठोर शिक्षा देण्याचा राजाचा निर्णय अवघी योग्य आहे." राजाचे मौन भंग झाल्यामुळे घेताळ लगेच उठत जाऊन शाखावर बसला.

शाल

कन्हैया गांवातला साधारण व्यापारी होता. आपल्या व्यापारानिमित्त एक दिवस तो शहरांत कामाराठी गेला. पुरे झाल्यानंतर जेवायला तो एका भोजनालयांत गेला. तिथे त्याला आपला गांवकरी शंकर भेटला.

"ज्ञातं, तुझी भेट झाली - आता आपण बरोबरच गांधी परत जाऊं," शंकरच्या खांद्यावर हात ठेवत कन्हैया म्हणाला. कन्हैयाची भेट झाल्यामुळे शंकरलाही आनंद वाटला.

दोघेही एकत्र जेवले आणि पैसे देऊन बाहेर पडले. पाटीमागून भोजनालयाचा नोकर पळतपळत त्यांच्याजवळ आला आणि म्हणाला.

"आपण आणसी कितलून शाला होतात साहेब, ही प्या," असं म्हणून त्याने कन्हैयाला शाल दिली.

कन्हैयाने सांघावर टाकली आणि विशांतून एक अंधेली (आठ आण्यांचे जुने नाणें) नोकराला बर्फीत नोकराने जरा लवून केला व तो आनंदाने परत गेला. "शाल परत दिल्यावरून तुम्ही त्या नोकराला आणे कशात दिते? दोन आणे पुरते असते की!" शंकरने म्हटले.

कन्हैयाने मोठ्या कौतुकाने न्याहाळली तो म्हणाला, "इतकी किंमती शाल मला आठ आण्यांत मिळाली आहे. सौदा तर नुकस्वानीचा नाही ना?"

त्याच्याकडे आश्चर्याने पहातच राहिला.

-बंकीधर

चतुरक्ष

एकदा कुण्यापूरचा जमीनदार घोड्यावर बसून गांधाबाहेर रपेट करायला निघाला होता. रस्त्याच्या काढेला गमतात एक कुत्री आपल्या चार नथजात पिढ्यांना दूध पाजताना त्याला दिसली.

त्याच वेळेला समोरच्या दिशेने बैलगाडीतून एक शेतकरी येत होता. जमीनदाराची सवारी घोड्यावरून येत आहे हे पाहून तो बाबुरला, आणि जमीनदाराला बाट देण्यासाठी त्याने बैलगाडी बाजूला घेऊन गमतात वळवली. बाजूचा रस्ता ओढाओढा व खाचखळण्यांचा होता. त्यामुळे गाडी एकदम कलंडली व कुत्री अन तिची पिल्ले गाडीखाली आली. तीन पिल्ले तर लगेच मैली. थोडा वेळ तडफडून कुत्रीही मरण पावली, ते करुण दृश्य पाहून जमीनदाराचे मन हेलावले. वांचलेल्या त्या चौथ्या पिल्लाला घेऊन तो

नाडबाबर एतला. पिल्लाचा नीट

त्याने नोकरांना हुकूम दिला.

जमीनदाराचा पुरोहित त्यावेळेस तिथे होता. त्याने पिल्ले नीट पाहिले व म्हटले, "सकार, याच्या डोळ्यांखाली दोन दोन ठिपके आहेत. अशा चार ठिपके बात्या कुठ्यांना चतुरक्ष म्हणतात. प्राचीन काळात असे कुत्रे अनिष्ट सूचक मानले जात असत आणि अश्वमेध यज्ञासाठी दिव्दिजय यात्रा सुरू करण्यापूर्वी यांना मुसळाने कांडून कुटून मारत असत. म्हणून माझ्या दृष्टीने हे पिल्ले पाळणे शुभंकर होणार नाही."

जमीनदार हंसून म्हणाला, "असे म्हणतात की प्राचीन युगांत सूर्याला नेत्र, चंद्राला मन, दिशांना कान, प्रजापतीला जीवात्मा, आणि वायुदेवाला देहाचे पंचप्राण अर्पण करून शेळी

किंवा इतर एखाद्या प्राण्याचा बळी रोम्यज्ञांत किंवा अश्वयज्ञांत दिला जात असे. चतुरक्ष प्रतीक मानले जाते असे आपण म्हणता आणि कोणत्याही शुभ कार्याचा आरंभ करण्यापूर्वी मुसळाने कांडून त्याला मार मारतात, मी चाला करण मारं शकें? या अजाण, मूक, असहाय, प्राण्याने माझ कांही नुकसान केले आहे का? त्याच्याशी मी असा निष्ठुर आणि क्रूरपणे मुर्छीच वागू शकणार नाही.

"आपण पुरोहित आहात. शास्त्रार्थ जाणता, दुसरी प्राण्यावर दया करणे हे शास्त्रानुसार मोठे पुण्य आहे. आणि सर्वांना हाऊक आहे. माणूस प्राणाला घात करू शकतो. पण प्राणी कधी विश्वासाघात करू शकतो नाही."

पुरोहित निरुत्तर राहिले. चतुरक्षाचे पातनपोषण चांगल्या प्रकारे होऊ लागले. वर्षभरानंतर तो चांगला धष्टपुष्ट आणि छान दिसू लागला. जमीनदाराच्या महालांत, कचेरीत, बागेत - सगळीकडे तो निर्भयपणे आणि स्वच्छंदपणे असे, कधीकधी कचेरीत जमीनदाराच्या शेजारी बसत असे. वर बेळेला तो सावधरुपेने कचेरीत अनोळखी लोकांवर भुंकत असे. कचेरीतल्या लोकांप्रमाणे आनंदास राहणाऱ्या घरांतल्या लोकांनाही चतुरक्ष आवडत असे. मुलांचा तर तो लाडका दोस्त बनला होता. पुरोहिताला हे सगळे पाहून फार राग येत असे. पण निरुपायाने त्याला आपला राग आवडत नाही होता. पुरोहित कुठ्यावर चिडला की सर्वजण हंसायला लागत.

एक दिवस चतुरक्ष सरळ पुरोहिताच्या घरांत

शिरोला. जमीनदाराचा पाळलेला आवडता कुत्रा, म्हणून त्याला हाकलण्याचं धैर्य मुणाला होईना. थोड्याच दिवसांनंतर चतुरक्ष पुरोहिताच्या घराच्या ओढ्यावर झोपू लागला, व जिथेजिथे पुरोहित जाई, तिथेतिथे त्याच्यामागे हाडी जाऊ लागला, पुरोहिताने नाराजीच्या सुरांत म्हटले, "पूर्वीच्या काळीं अश्वमेध यज्ञाचा थोडा स्वच्छंदपणे हिंडत असे, माझ्या आमपार स्वच्छंदपणे हे कुत्रे हिंडत असतं. बहुतेक माझा हा स्वानमेध यज्ञ होतो आहे असं वाटतं!"

एका दिवशी सकाळी पुरोहित पतंगावर झोपलेला होता, नेहमी चतुरक्ष त्याच्याजवळ येऊन जोरजोरांत भुंकू लागला, "छी छी" करत पुरोहित उठला, त्याच्या मनांत कुठ्याला काहीने मारून हाकलले आहे आले, अचानक त्याच्या

लागला नाही, प्रजाजनांजबळ चौकवी केल्यानंत आगल्याला माहीत नसल्याचं गर्वानी सांगितलं.

चंद्रमहर्मा राज्यावर आल्यानंतर त्या राज्यांतले गुन्हे कमी गेले आणि राजाने कोणाही अराध्याला पकडलं नव्हतं. चित्ररथासंबंधी बोलताना माजी रानापती धीमडाने सांगितले.

"मी ऐकलंय की आपण आक्रमण करण्यापूर्वी तो आजारी होतं, प्रजेत तो फार लोकप्रिय आहे. प्रजेच्या तो एकमेव हिंमती आणि रक्षणकर्ता होता. त्यामुळे प्रजा त्याच्याबद्दी कृतज्ञ आहे. कदाचित शिक्षा होईल या भीतीने प्रजाजनांनीच त्याला एखाद्या गुतराखळीं साधून ठेवलं असेल."

चंद्रमहर्माने विचार केला की जर चित्ररथ आजारी असेल तर कोणता तरी वैद्य त्याचा इलाज निश्चित करत असणार. त्याने राज्यांतल्या सर्व वैद्यांवर नजर ठेवण्याची आज्ञा दिली.

एक दिवस राजाला माहिती कळली की अश्वमुख नांवाचा एक प्रसिद्ध वैद्य कुणावर तरी औषधीपचार करणारा नाही. एका रक्षकाम्य त्याने जातो, त्याने वैद्याला बोलावून चौकशी केली. प्रथम वैद्य घाबरला होता, परंतु नंतर त्याने राजा सांगितलं की चित्ररथाच्या बाबतीत त्याला काहीही टाळक नाही, किंवा तो गुप्तपणे त्याच्यावर उपचारही करू शकतो.

वैद्या सोपटं बोलत आहे हे राजाला कळत नाही त्याने वैद्याला सोडून दिले.

दुसऱ्या दिवशी चित्रनेमी नांवाचा एक उच्च अधिकारी राजाला राजी गुप्तपणे नेटायला आला व म्हणाला,

"महाराज, कास लघी मी अश्वमुखाला पुढेगेली एकटा जाताना पाहिले म्हणून मी त्याच्या कडून केला. आता चित्ररथ कुठे आहे हे ठिकाण मला ठाऊक झाले आहे. वैद्य ओपधोंगचारासाठीच लिथे जात होता." चंद्रमहर्मा निमिषांन घेऊन स्वतः तिथे गेला व त्याने चित्ररथास फेट केले.

चित्ररथास महालांतल्या एका भाग्यात ठेवत गेले व राजवैसांकडून त्याच्यावर उपचार केले गेले. त्याची प्रकृती ठीक होताना त्याने शिबुरात्मक राज्याचा मांडलिक राजा म्हणून घोषित केले गेले.

जातवड्यानंतर चंद्रमहर्माने नगरपालिकेवर चित्रनेमीला चाबकाने फटके मारले आणि अशा प्रकारची कठोर शिक्षा पातुदे अभैतिक कार्यां करण्याच्या देण्यात येईल असेही जाहीर केले.

तो म्हणाला, "चित्ररथाने निर्धन व दुखी प्रजेला मदत केली म्हणून तो प्रजेचे प्रेम व जादर मिळवू शकला, त्यामुळेच मीसुद्धा त्याला मांडलिक राजा घोषित केला आहे. उत्तम माध्यात्मांनी, उत्तम साधनांचे साहाय्य न घेतल्यामुळे आणि उच्च भवेय

असूनही ते मिळवण्यासाठी गैरमार्ग स्वीकारल्यामुळे त्याने काही चुकादेखील केल्या आहेत. त्याचे प्रायश्चित्त म्हणून त्याला चित्ररथस्वामींच्या मंदिरात तेवक म्हणून काम करावं लागेल. त्याशिवाय प्रत्येक एकादशीच्या दिवशी त्याला मंदिराची झाडतोड स्वतः करावी लागेल. हीच त्याची शिक्षा आहे."

आपली कथा संपवत, सातभंत्रिका पुढे म्हणाली, "भावी महाराज विजयदत्त चित्ररथ कुठे लपला आहे हे सत्य केवळ चित्रनेमीच्यामुळेच समजते. सारी आणि सुर अश्वमुख वैद्यानेदेखील, खरं माहीत असून, खोटं सांगितलं. पण सारं म्हणजे चित्रनेमीला मात्र चंद्रमहर्माने कठोर शिक्षा दिली. आणि खोटं बोलणाऱ्यांना काहीच झालं केलं नाही. अपराध करणाऱ्या, लपून चित्ररथाला त्यांनी देशाचा मांडलिक राजा केले, चंद्रमहर्माच्या दृष्टीतून सत्य-असत्य याचा कोणता आहे? तर चित्ररथाच्या शिक्षा देण्यातच एखादा गर्हित लपलेला आहे का? जर तसं असेल तर तो धर्म तरी कोणता? अ प्रश्नांचं ठीक उत्तर दिलंल पहिल्या पायरीवर ठेवण्याचा अधिकार तुला मिळेल नाहीतर तुझ्या दोळ्यांसमोर हे सुवर्ण सिंहासन अदृश्य होईल."

विजयदत्तने मान खाली घालून नम्रपणे सांगितलं, "हे सत्याची अत्तमा! आपल्या कडणीचा बीरेदल नायक चंद्रमहर्मा, पाचो सर्व निर्णय व वागणूक राजधर्मानुसार आहे आणि एखाद्या समर्थ आणि आदर्श राज्यकर्त्याला शोषणारे आहे. चित्ररथाने संकटकाळात दुखी व असहाय प्रजेला मदत केली, राजाच्या अन्यायांशी आणि अन्यायाने गांजलेल्या प्रजेला फवारणी

दिल्या दिला. जरी या उच्च आदर्शासाठी त्याने चुकीचे मार्ग निवडले होते, तरी देखील त्याचे कार्य देशप्रेम आणि भक्तीने प्रेरित झालेले होते. त्याच्या चोरी आणि हिंसेच्यामार्गे, मानवता, परोपकार, दया आणि करुणेच्या उदात्त भगवना आहेत आणि ही सत्याची दाखलत मूर्त्ये आहेत. वास्तविक, चित्ररथाने मानवतेचे कर्तव्य निभावले आहे, सत्या अर्थाने सत्याचे पातळ केलेले आहे. चंद्रमहर्मा सत्याचा हा सूक्ष्म अर्थ समजला आहे, आणि त्यानुसार त्याचे निर्णय सत्या न्यायावर आधारलेले होते. चित्ररथाला शिक्षा न दिल्यामुळे त्याने सत्य व न्यायाचे रक्षण केले.

"प्रजेचं हित करणाऱ्या अशा लोकांच्या, खुशामती आणि भ्रष्ट अधिकारी द्वेष करतात, तिरस्कार करतात. कारण असले चांगले लोक त्यांच्या भ्रष्ट आचरणात अडथळे आणतात. केवळ

ईर्ष्या आणि द्वेषामुळे चित्ररथाचा शिक्षा देवघण्यासाठीच चित्ररथाबद्दल खरी माहिती पुढेली. क्षामागे त्याचा वाईट हेतू होता. म्हणूनच खरे सांगितल्यानंतरदेखील चंद्रनवमनि चित्रनेमीला सजा दिली. हा निर्णयदेखील सत्य व न्यायाचा अनुकूल आहे.

"मन, वचन आणि कर्म - पापसाध्या बाणकुलीची ही तीन अंगे आहेत. त्यापैकी प्रमुख आहे मन. कधीकधी वचन किंवा कर्म स्वऱ्यासारखं विसत असतं तरी सध्या मनाने बोललं किंवा केलं गेलं नाही तरी ते छल-कपट होतं. स्वऱ्या भावनेने प्रेरित असलेले, परंतु असाच वाटणारे वचन आणि कर्मही सत्य होऊन जातं, सत्य असल्यामधलं सूक्ष्म अंतर जाणणारा राजा प्रजेच्या खरा हिनेची आणि म्हणूनच असतो, चंद्रनवमा या उत्तम श्रेणीतला राजा आहे. म्हणून त्याने

सद्भावनेने प्रेरित झाला असल्यामुळे, चित्ररथाची अपोम्य वाटणारी कृत्ये केल्याबद्दल, त्याला चित्ररथ भावनाची सेवा करण्याची पवित्र शिक्षा दिली. असं करून त्याने प्रजेला दाखवून दिलं की पवित्र आणि श्रेष्ठ ध्येयानुसार, त्या ध्येयपूर्तीची साधनेदेखील नीतिमान आणि पावन हवीत. म्हणजे चित्ररथाच्या राजवटीत प्रज्ज अयोग्य मार्गांचे अनुसरण करणार नाही आणि मन, वचन व कर्म तिन्ही स्तरांवर सत्याचे आचरण करीत.

चंद्रनवमाच्या जागी असतो तर मीदेखील असंच यागलो असतो."

"शाकास विजयदत्ता ! माझ्या प्रज्जांची आणि योग्य उतारे देऊन तूं सिंहासनाची पहिली पायरी चढण्याचा अधिकार प्राप्त केला आहेस. तुझं स्वागत असो."

पहिल्या सातभंजिकेचे शब्द ऐकताच प्रजाजन

आनंदाने विजयदत्ताचा जयजयकार करू लागले. श्रीदत्त महाराजांनी आपल्या पुत्राला अभिमानाने पोटाशी धरले. श्रीतेखा आनंदाने भावविच्छन्न झाली व तिचे दोळे भरून आले. मंगलवाद्यांचा नाद वातावरणात गुंजत राहिला. विजयदत्ताने पहिल्या पायरीवर ठेवला.

पहिल्या पायरीवर पाऊल ठेवताच दुसरी सातभंजिका म्हणाली. "माझी भगिनी सत्याची आत्मा, तिने सांगितलं होतं ती मी भर्माची आत्मा आहे. आता माझी गोष्ट ऐक. सांगितल्यानंतर तुला विचारून.

"एकदा सुवर्णगिरी राज्यांत कुशध्वज नांवाचा राजा करीत होता. मंत्रीमंडळाचा सहा व सहकार यांच्या मदतीने राज्यकारभार मोठ्या कौशल्याने भातवत होता. त्याच्या राज्यांत प्रजा हसकारे सुखी होती.

राजाचा एक मुलगा - मलयध्वज ! तो मुलगा होता. मोठेपणाची तल्लो लहानपणीच दिसत होती. त्यामुळे मंत्र्यांनी शिक्षणासाठी त्याला त्यापयलांतले आणि सर्वश्रेष्ठ गुरु कृष्णचंद्र यांच्याकडे राहून दिला. राजाच्या तेच होते. राजकुमाराला ज्योतिषाच्या सोप्यासाठी स्वतः गेला.

तीक्ष्ण बुद्धिमत्ता आणि असाधारण प्रतिभेमुळे मलयध्वज लीकरच आपल्या गुरुचा लाडका बनला. त्याच्यात कुशल व समर्थ राज्यकर्त्याचे सारे गुण एकत्रटलेले होते. आपले शिक्षण पूर्ण करून जेव्हा तो आपल्या राज्यांत परत येण्याची तयारी करू लागला, तेव्हा त्याला अत्यंत दुःखद बातमी कळली. सुवर्णगिरीच्या शेजारच्या राज्यांतला राजा बजरकीर्ती याने कपटाने आक्रमण करून, राजा व

राजाची केली व महालाचा ताबा घेतला होता.

या बातमीने राजकुमार मलयध्वजाच्या हृदयावर जाणू घातामान झाला, त्याचे सांखन गुरु कृष्णचंद्र त्याला म्हणाले, "तुझ्यावर अचानक आणि अवेळीं आलेले हे संकट किती दुःखद आहे ! मी तबजू शकतो, परंतु वर्तमानांतून जितकं सबब बाहेर पडून, साबध राहून भविष्यात काय वाटून देवसंय याचा गंभीरपणे विचार करतायला हवा. तुझ्या पाणांवरदेखील संकट येऊ शकतं, तू आणखी कांही दिवस श्येंच थांब."

मलयध्वजाने अतिशय दुःखित स्वरात गुस्ता सांगितलं. "गुरुदेव, एखाद्या एकदा मनुष्याच्या रजाची चटक लागली, की तो दुसऱ्या शिकारीच्या शोधात राहणारच. मी भिकून, तपून राहिलो तर नातपुढे संकट टळेल पण भीती तशीच कायम राहील. पण यापेन्नी जर आपणच बापावर

हला करून त्याला खतम केलं, तर आपण निर्भय आणि निश्चित होऊं शकू."

त्याच्या म्हणण्यावर विचार करून गुरू कृष्णचंद्रांनी सांगितलं, "माता तुझी तीक्ष्ण दृष्टी, कुशाग्र बुद्धी, असाधारण चिकाटी आणि आत्मविश्वास चांगलाच ठाऊक आहे. तुला जे योग्य वाटेत ले कर, माझे आशिर्वाद सदैव तुझ्या पाठीशी आहेत, विजयी भवा"

गुरूचा आशिर्वाद घेऊन मलयध्वज एका सामान्य नागरिकाच्या घेसांत चंद्रहासबरोबर घोड्यावर सवार होऊन निघाला.

सुवर्णगिरी राज्याच्या सीमेवर भिटांचा छोटासा स्वतंत्र प्रदेश होता, तिथला राजा सिंहगुप्त, कुशाध्यजाचा चांगला मित्र होता. संध्याकाळ होईपर्यंत मलयध्वज त्या राज्यांत पोचला व सिंहगुप्तास भेटला. त्याने आपली ओळख सांगून

आपली योजनाही सांगितली.

मलयध्वजाला राहून सिंहगुप्त म्हणाला, "तुं आताम ते कंच ज्ञान. मी स्वतः तुमच्याशी संपर्क साधणार होतो. माझे सैनिक तयार आहेत. मी तुम्हाबरोबर आहे आणि बळकीर्तीला मारून तुला सुवर्णगिरीचे व बळकीर्तीचेही राज्य जोपर्यंत मी देखू शकत नाही तोपर्यंत मी स्वतः करणार नाही."

"या कार्यात पोण्या सैन्याची आवश्यकता नाही. फक्त आपल्या सेनेतला एक श्रेष्ठ, युगत योद्धा, थोडे धन, कांही आभूषणे आणि कांही विपरीत सुवांची मला लागू आहे." मलयध्वज म्हणाला. "माची युद्धिमत्ता व आत्मविश्वास पाहून सिंहगुप्ताला आपण, तो म्हणाला. "तुझी योजना ठीक पडते आहे, पण इतकी थोडी सामुग्री पुरेशी होईल?"

"हो, जर नशिबाने साथ दिली तर इतकंच पुरेसं आहे." राजकुमाराने आत्मविश्वासाने उत्तर दिले.

दुराच्या दिवशी सिंहगुप्ताने आवश्यक वस्तूंबरोबर एक तरुण मलयध्वजाबरोबर दिला. हा तरुण म्हणजे दुसरा निद्रा कुणी समजून एका युगत योद्ध्याच्या घेसांत त्याची मुलगी शांतिनी होती. दोघेही दोन घोड्यावर सवार होऊन सुवर्णगिरीच्या राजधानीकडे जाऊ लागले. अंधार होताहोना ते राजधानीच्या सीमेवर पोचले. तिथे त्यांनी थोडा वेळ विप्रांति घेतली. जेव्हा रात्रीचा पहिला प्रह संपला, तेव्हा घोड्यांना तिथेच सोडून ते दोघेजण नगराच्या रस्त्यातून जाऊ लागले.

एका घरांत कांही लोकांचा बोलण्याचा आवाज येत होता, हे दोघे त्या घराच्या ओढ्यावर उभे राहून आंतला संवाद ऐकून होते.

एक स्त्री विचारत होती, "हे लोक युवराजाची-

इतलीस हत्या करतील का?"

"बळकीर्तीला रक्तेची हॉव सुटली आहे नि त्यांत तो वेळोवेळी कांहीही कोळ. त्याला धर्म-अधर्माचे भितकून चाड नाही. राज्यशाहीसाठी युवराजालादेखील तो निर्दयपणे मारून टाकेल." एका पुरुषाचा आवाज आला.

छोटा वेळ शांतता होती. नंतर पुन्हा तो पुरुष बोल् लागला, "यज लव तोमी तर कल्प आहे. घरांतला दारू बाहेरच्या शस्त्रेकां जगत बोकदासक असातो. असल्या लोकांचे हुकाडेहुकाडे करून निघाडांस लागला घालायला हवेत म्हणजे मोठेच पुण्य मिळेल."

स्त्रीचा आश्चर्यचकित आल्हाप्रमाणे आवाज आला. "काय? आपल्या सेनापती कंठपनिच आपल्या गजानपतीची हत्या करतो?"

"इतुं बोल की? कुमां ऐकून तर आपलीही तीच दसा होईल, आता मध्यरात्र झालीय. झोंप आला."

बराच वेळ कांही म्हणू नयेना. थोड्या वेळानेच मलयध्वजाने दाराबाहेर हसकेच धाव मारली.

"कोण आहे?" पुरुषाने जादूत विचारले.

"मित्र!" मलयध्वज उत्तरला. थोड्या वेळानंतर शर उधडले नेले व मलयध्वज आणि शांतिनी चटकन आंत शिरले व दार बंद झाले. मलयध्वजाने संकोचाने त्या पुरुषाला आपले नांव सांगितले. आपल्या घरांत आपला युवराज आला आहे हे पाहून बराच मालक सुकेतू फारच आनंदित झाला. मलयध्वजाने त्याला विद्वासांत घेऊन आपली योजना सांगितली. योजनेनुसार दुराच्या दिवशी सवाळी सुकेतू बळकीर्तीच्या राधनगरापासून लागू पहारेकन्याचा आपल्या घरी देऊन आला.

मलयध्वजाने आपल्या जवळचा एक फिमर्ती हार काढला आणि त्याने सांगितले.

"मला नवत वेळोवेळी ही माझी मुला प्रेमाची भेट आहे."

"माची आश्चर्यकता नाही महाराज, आपल्यालाही कर्तव्यपालन करता येणं हीच माझ्यालाही आपली प्रेमाची भेट आहे, आपण आमचे राजा आहात, आज रात्रीच्या दुराच्या रात्री आपण बाहेर " एवढे बोलून, युवराजाच्या पायाला हात लावून पहारेकन्याने प्रणाम केला, व ती बाहेर गेली.

एका महान् संस्कृतीचा शोध
युगायुगांचा गौरवशास्त्री इतिहास

भगवानाची कोमलधारा

"आई, जेव्हा आपण बघोषाल गेलो होतो तेव्हा मी किती वर्षांचा होतो म?" संदीपने ज्येश्ठीला विचारले. "ओ, तू फक्त तीन वर्षांचा होतास. पण तुला हे सगळं आठवतंय हे आश्चर्यच आहे!" ज्येश्ठीने कौतुकाने म्हणले.

"मला खूप सगळं कांही आठवत नाही, पण आपण नावेतून फिरतो ते मात्र बरेच वेळां आठवतं. एक रात्र नदीकिन्यावरच्या एका घरात राहिलो होतो, आणि दुसऱ्या दिवशी पहाटेच उठून बाघांभरोबर आमण फिरायला गेलो होतो. सूर्य उगयला तेव्हा त्याची किरणें नदीच्या पाण्यावर पडली आणि पाणी सोनेरी विसायला लागले. तुम्ही बोवही उगवत्या सूर्याकडे टक लावून पाहत होतात, आणि मलाही सूर्याकडे पाहण्याला सांगितलेत. तो शांत सुंदर देवाना माझ्या स्वप्नांत शंभर वेळां आला असेल." संदीप म्हणाला.

चमेली व संदीप आपल्या आजोबांबरोबर

न्याहारी बसले होते. त्यांचे आजोबा-प्राध्यापक देवनाथ. आपल्या सुनेचा आणि नातवाचा संवाद लक्षपूर्वक ऐकत होते.

"पण तसला मोठा सूर्य आयुष्यांत पुन्हा कधी मला कां हो दिसला नाही?" संदीपने आजोबांना विचारले.

"सूर्योदय नेहमीच असतो पण तू तक्षपूर्वक सूर्याकडे पाहण्याची ती बहुतेक पहिलीच वेळ असेल. तुझे आईवडीलदेखील सूर्याकडे टक लावून पाहत होते आणि ते दृश्य त्यांना तुलाही दाखवायचं होतं.

ती आठवण तुझ्या मनांत अजून ताजी आहे याला आजही एक दुसरं कारण आहे."

"ही फरनालीची गोष्ट आहे. नर्मदेच्या किनाऱ्यावर आम्ही एका आश्रमांत एक रात्र राहिलो होतो. मोठमोठ्या जुन्या काळच्या वृक्षांच्या छायेत असलेला तो आश्रम सरोवरक एक रमणीय आहे." ज्येश्ठी म्हणाली.

"ते दु सारं कारण कोणतं आहे आजोबा? तुम्ही आता म्हणालात ना?" संदीपने उत्सुकतेने विचारले.

"ओ संदीप, खरं म्हणजे मी तुम्हाला सांगणार नव्हतो, कारण ते समजावून सांगायचं म्हणजे त्याचं त्याहीकरण करायला हवं आणि त्यासाठी तुम्ही अजून आहत, तुम्ही नीट समजू नाही."

"संदीपदादाक सांगू नका तर, पण सांग. संदीपदादा अजून आहे, पण मी कांही लहान नाही तर मला आजीबाई म्हणतात." त्याचे संपण्यापूर्वीच चमेलीने सांगितले.

आजोबा हसले नि म्हणाले, "तुमच्या दोघांच्या हुशारीबद्दल जाणी आहे. माझ्या मनांत जे सांगायचं आहे सभजणयास्तक तुम्ही कुशाग्र बुद्धीचे आहात. सांगावं की नाही असं थलाच वाटत होतं. पण सांगतोच आता," आणि त्यांनी सांगायला सुरुवात केली.

"मनुष्य शरीर, प्राण आणि स्वल्पाचाच बनलेला नाही. शरीरांत प्राण की मनुष्याला इच्छा आणि आवेशही येतात. जर मनुष्यांत मनाचा विकास नसेल, तर तो जनावराच्या पातळीवरचाच राहतो, चांगले काय आणि वाईट

काय, याचा विचार करण्याचे ज्ञान मनामुळे मिळते, आणि त्यालाच विवेक म्हणतात. परंतु मनुष्याच्या आंतील सर्वश्रेष्ठ गौष्ठ म्हणजे त्याचा आत्मा! आत्मा हा मनुष्याच्या आंत असणाऱ्या परमेश्वराचा अंश आहे. त्यांत परमेश्वराचे सगळे श्रेष्ठ गुण आहेत. आत्मा असल्यामुळेच मनुष्याला भगवंताच्या प्रकाशाच्या दिशेने ओढ वाटते. हे सर्व श्रेष्ठ गुण मनुष्याला राम, कृष्ण, जीझस किंवा बुद्ध बनवतात.

बास्तविक हेच माणसाचं खरं स्वरूप आहे. शरीर, प्राण आणि आत्म्याचे तेथेच आहेत, आत्म्याची यंत्रे अशेत, जोपर्यंत आत्म्याचा विकास होत नाही, तोपर्यंत प्राण आणि मन मनुष्यावर काबू ठेवतात, बाळपणांत आत्मा त्यांच्या सत्तेनुसार वागतो, सुंदर आणि पवित्र गोष्टी पाहून आत्मा विचळतो, प्रेम आणि स्नेहाला छान प्रतिसाद देतो, पण माणूस बवाने मोठा ज्ञाता की आपल्या स्वार्थबुद्धीबरोबर मन, आणि इच्छा-आकांक्षांबरोबर असलेला प्राण यांच्या शक्तीवर

आत्मा नियंत्रण करू शकतो, त्यावर काबू ठेवतो. मी काम सांगितोय ते तुम्हाला समजतंय असं वाटतं!"

"मला समजतंय आजोबा, मी संदीप दादापेक्षां लहान आहे म्हणून माझा आत्मा अजूनही माझ्या ताब्यांत आहे. तुम्ही आता ज्या आश्चर्यजनक

सरतूवरल बोलतात, तिचा स्पर्श मला कळतोय ना," चमेली खिदळत बोलली.

परंतु संदीपचं मन मात्र दूर, करनालीमधे भूतकाळात हुंमत होतं. "आजोबा, गंगेच्या गोष्टींसारखी नर्मदा नदीची पण एखादी कहाणी आहे कां हो?" त्याने विचारलं.

"भारतांतल्या बहुतेक सर्व नद्यांच्या संबंधी आश्चर्यकारक कथा आहेत. नर्मदेची कहाणी तर नुराती मधुच्छ नव्हे तर अतिशय काव्यमय आहे." प्राध्यापक महाशय म्हणाले आणि एक गोष्ट सुट्टे केली.

"एकदां अमरकंटक पर्वतावर भगवान शिवजी वराच वेळ ध्यानांत मग्न होते. त्यांच्या शांत, सुंदर

व स्थितप्रज्ञ पूर्तीच्या सौंदर्यातून एक लावण्यवर्ती कन्या प्रकट झाली. तिने ~~आपले~~ जीवनदात्या भगवान शिवाच्यासमोर नमामस्तक होऊन त्यांना वंदन केले. कृष्णाकनार शिवाने म्हटले, " ~~आपले~~ नवळे, तूं माझे हृदय कोमल आणि नरम (नर्म) बनवले आहेत, म्हणून तूं नर्मदा आहेस."

भगवान पुढे म्हणाले, "तुला ~~आपले~~ वरदान हवे आहे?"

"प्रभू, आपण मला अता ~~आपले~~ कीं ~~आपले~~ तदैव स्वतंत्र राहीन" त्या सुंदरीने सांगितले

"एवम् अस्तु!" शिवाने आदेशावट दिला. नर्मदा ~~आपले~~ पर्वतराजीत गत, नाचत, त्यच्छंदमणें, कोणाची पर्या न करता, निंदल होती

लीकरच तिच्या अनुगम सौंदर्यामुळे, चित्तवैक देयांची नजर तिच्यावर पडली. एका देवाने तर तिच्यासमोर ~~आपले~~ होऊन तिला पकडण्याचा प्रयत्न केला. त्याक्षणीच नर्मदाने उत्तरूप धारण केले व त्याच्या हातातून ~~आपले~~ निसटली आणि प्रवाहण नदी होऊन वाहू लागली.

"अशा प्रकारे, शिवाच्या सौंदर्यापासून नर्मदा वाहू लागली. जशी विष्णूच्या स्थापनातून गंगा बाहायला लागली." प्राध्यापक देवनाथ म्हणाले.

"भारतातल्या नद्या, पर्वत, वने ह्यांच्या उत्पत्ती होण्याच्यामार्गे मनोत्सवक कथा आहेत, त्यांतल्या अनेक प्रतीकात्मक आहेत, पण कांही काळानंतर या प्रतीकात्मक लोक विमळ गेले." आजोबा दुःसाने म्हणाले "तरीसुद्धां नुराती गोष्ट म्हणूनदेखील ही किती छान आहे नाही?" संजीवने आपले मत नोंदवले.

"आणि यांची नांव तरी किती गोंड आहेत - गंगा, नर्मदा, ..." चमेलीने आपलेही मत सांगितले.

"भारतांतल्या शहरांची प्राचीन नावेही तितकीच मधुर आहेत हे! तुम्हाला पाटण्याचं जुनं नांव खज्जक आहे कां?"

"पाटलीपुत्र" संदीप व चमेलीने एकदम कोरसपधे उत्तर दिले.

"अगदी बरोबर! पण त्या शहराचं त्यापूर्वीचं नांव पुष्पापुर किंवा कुसुमपुर होतं - पुलाचं शहर! त्रिवेद्रम लिह-अनंत-पुरम होतं. आता जुनं नांव पुन्हा प्रचारात आलंय, ~~आपले~~ अर्थ अनंत भगवानाचं पवित्रकार. शिवेचं नांव दारवती होतं. गुलमर्ग गौरीनार्ग होता - हिमालयाची दिव्य ~~आपले~~ हिच्या नांवामुळे! ~~आपले~~ नांवावरून लक्ष्मणावटीचं बहुतेक लखनौ शारांत असावं, कुवाहाटी, प्रागज्योतिषपुर होतं - पूर्वेची ज्योतिर्मयी आभा! गोवा गोमांतक होता, पोंडिचेरी वैदिक ~~आपले~~ केंद्र वेदपुरी होते, मदुराई मधुरपुर मधुर शहर होते. अजमेर अजय मंदिर होतं. कुतुकुलान्त पीठ ~~आपले~~ मानव निवाराची कावन सीमा

व्यापाराचे रहस्य

हेतापुरीमध्ये हनुमान वाण्याचे किराणा सामानाचे दुकान होते. चोरत माल, वाजवी दाम, योग्य वजन व सधोटीबद्दल सगल्या जिल्ह्यांत ते प्रसिद्ध होते. त्याचा व्यापार चालता होता.

नंतर रांगधीपुराहून समस्त नांवाचा बाजी त्या गांवात आला. त्याने हनुमान वाण्याच्या दुकानातमोठे एक नवे दुकान खुलू केले. कांही दिवसांतच त्याचे दुकान चांगले चालू लागले. हनुमानाची खुनी गिन्हार्दिकदेखील समस्तच्या दुकानावर जायला लागली. हनुमानचा व्यापार पंढावला.

हनुमान काळजीत आले. आपले गिन्हार्दिक समोरच्या दुकानांत कां जाते छूप विचार केला तरी कळले नाही. दोन्ही दुकानांतला माल स्वच्छ होता, रास्त किंमती होत्या, तरीही गिन्हार्दिक हनुमानाच्या दुकानांत नसते.

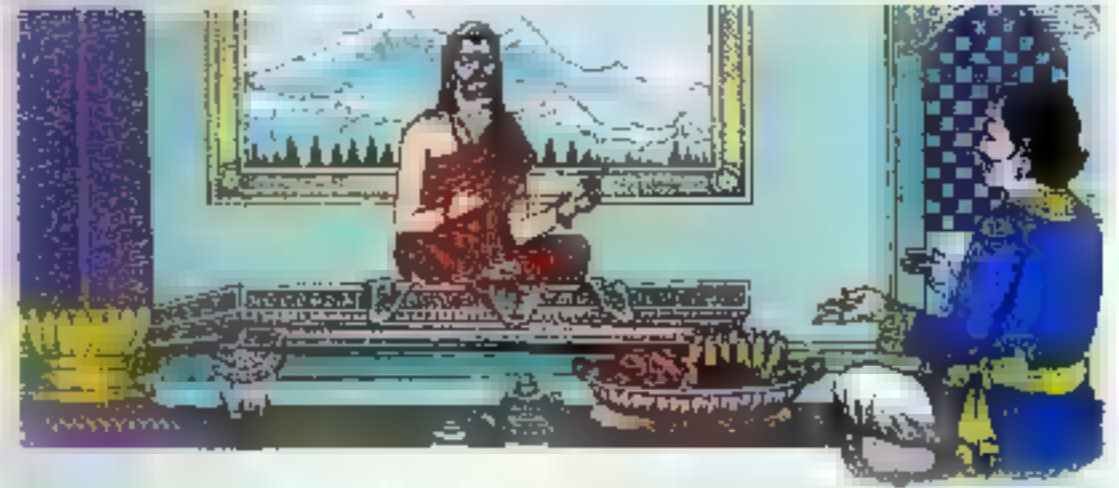
जेव्हा त्याला कारण समजले तेव्हा त्याने समस्तलाच सांगितले. समस्तने हसून "ओ हनुमान, व्यापाराची गुप्त खुबी आहे. तरीही मी तुला छरं ते सांगितलं.

व्यापाऱ्याच्या व्यापाऱ्यांत कसतं आलेख गुपित?

"त्याचं असं माल तोलतानाच तू प्रथम तराजूच्या ताज्यांत जास्त माल घालतोस. नंतर अंदाजाने त्यांतला थोडाथोडा कमी करत जातोस. गिन्हार्दिकाला मिळणाऱ्या मालाचं प्रोब अस्तंत. तरीदेखील उगीचच कमी कमी मिळतोय किंवा तुला त्यांना कमी नसत आहे."

"पण मी मात्र करत नाही. जाणूनबुजूनच प्रथम अंदाजापेक्षा माल ताज्यांत घालतो. थोडाथोडा मजनाचा फांटो बरोबर आला की तोलून सामान देतो. माझा माल मजनापेक्षा जास्त नसतो. ग्राहकाला वाटतं की मी त्याला थोडा माल दिलाय. आपल्या दोघांच्या व्यापाराच्या पद्धतीकता हा आहे."

हनुमानानेदेखील ही पद्धत स्वीकारली आणि दोन्ही दुकाने चांगली चालू लागली. गिन्हार्दिकांना वाटायला लागले, की दोन्ही दुकाने एकाच कुटुंबातल्या दोन भावांची असतील. हनुमान आणि समस्तसमर्थे प्रतिस्पर्ध्यांची भावना अजिबात नसून सहकाराची भावना जास्त होती.

देखरेखीची कला

रमापती सर्वात श्रीमंत शेळी होते. दिव्या कामधंदा व वसूल खाऊं पिऊं शकतील इतकी संपत्ती त्यांच्याजवळ होती. तरी देखील कांही दिवसांपासून त्यांचं अस्वस्थ होतं. एक अज्ञात चिंता त्यांच्या घनाला जाळीत. कांही मित्रांच्या सल्ल्यानुसार वैद्याकडून संपादणी करवली, पण कांहीही आढळली नाही.

शेठ रमापती एक धार्मिक निष्ठवंत गृहस्थ होते. साधुसंतांची सेवा व अतिथींचा सत्कार करण्याचा त्यांचा स्वभाव होता. बरी आलेल्या पातुण्याला जेवायला घातल्यानंतरच ते स्वतः भोजन करीत.

एक दिवस त्यांच्या बरी एक साधू आला. त्यांनी शेळींच्या आतिथ्यशीततेवर खूप खेजून सांगितले, "तुम्ही उत्तम श्रेणीतले सदगृहस्थ आहात. तुमचे प्रत्येक काम तुम्ही मनशुद्धी आणि श्रद्धेने करता आहात. भस्मेश्वर तुमच्या सुखी ठेवो."

"मी तरां म्हणू शकत नाही, पण माझ्या सेवेत कांही उणीव राहू नये म्हणून प्रयत्न मात्र करतो.

तरीसुद्धा महाराज, कांही दिवसांपासून मज अस्वस्थ आहे. छूप विचार केला तरीदेखील मला याचं कारण सांगत नाही आहे." रमापतींनी सांगितलं.

हे ऐकून साधूला आश्चर्य वाटले. याचं कारण शोधण्यासाठी त्यांनी रमापतींना कांही प्रश्न विचारले. प्रश्नांच्या उत्तरांवरून त्याला कळलं की कुटुंबात चांगले वातावरण आहे.

मग रमापतींच्या काळजीचे कारण काय असू शकेल? साधू विचार करू लागला. थोड्या वेळानंतर त्याने विचारलं, "या नगराखेरीज कुठे तुमची संपत्ती आहे कां?" "होय महाराज, पांच गांवात शेती आहे. त्या गांवातले शेतकरी ती शेती करतात आणि त्याचे उत्पन्न इमानेइतबारे वेळेवर देतात."

"तीट आठवून पाहा. या शेतांवरून कधी मोठजतंय झालेला आहे कां?" साधूने पुन्हा विचारलं.

रमापतीने आठवून सांगितलं. "विवरपुरांत माझ्या आईच्या बहिऱांनी एक राममंदिर बांधलं होतं. त्या मंदिराच्या खर्चासाठी शुभारंभ शंभर एकर जमीनही

सम्पत कुमार

देऊन ठेवलेली होती. ■ मंदिरात दखणी मोठा उत्सव होत आहे. पण गेली काही वर्षे हा उत्सव बंद पडला आहे. ■ फळत्यागंतर मला दुखा जखम झाले होते, पण माझ्या अस्वस्थ मनाचे हे कारण नाही. कारण हे सर्व मी श्रीरामाच्या ■ जखमेवर सोडून दिलेले आहे."

राधुने हसून म्हटले, "ही तुमची वैयक्तिक समस्या नाही आहे. देवाला कोणाच्याही गोष्टीची आवश्यकता नसते हे सर्वांना ज्ञात आहे. तुमच्या आजोबांना काय माहीत नव्हते की श्रीरामाला हवे असेल तेव्हा त्यांचे निवासस्थान ते स्वतः शोधतील म्हणून? तरीदेखील आजोबांनी देऊल बांधलेच ना? शंभर एकर जमीन कवारासाठी दिली? मंदिरातल्या देवाला असमर्थ समजून दिली होती थोडीच? वास्तविक देवासाठी आपण जे काही करतो त्यामुळे आपण आपलेच कल्याण करतो, आपल्या

आत्म्याला जागृत करतो. आपल्या मनाची शांती मिळवतो. तुम्ही मंदिराच्या व्यवस्थेचा भार त्यांच्यावर टोळवलात, हीच तुमच्या मनाच्या अस्वस्थतेची कारणे आहेत."

हे ऐकून रामाची मनातून वाजून गेली: आपल्या वर्तनाचे समर्थन करीत ते म्हणाले, "महाराज, तिथली परिस्थिती पाहण्याला गतवर्षी मी स्वतः परतीपरी गेलो होतो. सर्वकाही ठीकठाक चमकत पडत असे. थोडक्यात कुठे होतो आहे ते मला माहीत नव्हते. म्हणून सगळ्या मार मी देवाकडे सोडून दिला."

"तुमच्या पूर्वजांच्याबद्दल जशी रागभक्ती होती, तशी आता तुमच्यात राहिली नाही. हेच कारण आहे की । खोलात शिवन सत्य काय आहे ■ पाहण्याऐवजी तुम्ही फक्त दाखवत, जोपर्यंत त्या राममंदिरात पूर्णप्रमाणेच भक्तीभावनेने पुण्य भक्तीला भजत असत नाही, तोपर्यंत तुमचे मन अशांत राहील." राधुने सांगितले.

"पण महाराज! यापुढे माझ्या मनाची अशांची काही जादूच? ही गोष्ट मला कळूच नाही. धृष्टा करून मला रामजाणून घ्या. रामाची नक्कल राधुना विनवले

आपली लांब दाढी कुरवाळून राधुने हसून सांगितले, "गहा जाता! मंदिराची निर्मिती फक्त महापुरुषांसाठीच असते. ते देवच निर्मिती आहे. तिथे भक्तीभावनेची उपस्थिती आहे. त्याच्यामुळे पापी जनांचे पाप कमी होत, आणि पुण्यवान लोकांचे पुण्य वाढत जात. यज्ञात, मंदिरात काम करणाऱ्यांमुळे त्यांचा धर्मार्थ वाढतो. त्यांच्यात धर्मेश्वराच्या ठायी भक्ती आणि निष्ठा जागृत राहते. या मंदिराची देखभाल रीत झेने आहे, त्यांचे विरोधी वृत्ती घुस्सोती करत नाहीत हे पाहणे तुमचे फल कर्तव्य आहे. हा परम कर्तव्याच्या दिशेने तुमचा

आत्मा तुम्हाला संकेत करीत आहे. पण तुम्ही ते समजून घेत नाही आहात आणि तुमची मनःशांती ढळली आहे असं तुम्हाला वाटतंय.

रामाची साधूच्या सांगण्यांत तथ्य आणि सत्यपणा आढळला. त्यांनी विचारले, "आता मी काय करावे करूं ते ■ सांगावं."

"पुन्हा एकदा तिथे जा आणि वस्तुस्थिती समजून घेण्याचा प्रयत्न करा. तिथली देखभाल एखाद्या लायक व्यक्तीच्या हातांत सोंपवू. मंदिराच्या व्यवस्थापनात निश्चितच काही गडबड आहे. देखरेख ठीक ठेवली ■ परिस्थिती आपोआप सुधारेल," राधुने सांगितले.

मंदिराची व्यवस्था सांगण्या व ज्ञानी व्यक्तीच्या हातांत आहे, ■ रामाची गाढ विश्वास होता. तरीसुद्धा कुठे तरी, काहीतरी घडवळा जर आहे ते जाणून घेण्यासाठी त्यांनी साधूला मंदिराच्या व्यवस्थेबद्दल तक्रार माहिती सांगितली.

"साधुमहाराज! राममंदिरात चार पुजारी आहेत. तिथेजण श्रीराम, सीतामाई व हनुमानजींच्या पूजाअर्घ्य गुंतविले असतात. चौथा पुजारी गोपुरांत वेदमंत्रांचे पठण व प्रार्थना करीत असतो. श्रीरामाची कीर्तनासाठी चार संगीतज्ञ नेमलेले आहेत. पुराणांतल्या कथा सांगण्यासाठी एक प्रवचनकार आहे. मंदिराच्या शेतांची जबाबदारी दहा शेतकऱ्यांच्यावर आहे. जमाखर्च व हिशेब सिद्धीच्याचे काम दोन व्यक्ती पाहतात. दोन वर्षांपूर्वी रामशेखर नांवाचा एक नुद तर्क्याच्यावर तक्रार ठेविले असे. त्याच्या घरी कुडीच नव्हते, म्हणून रात्रंदिवस तो मंदिरात राहात असे व मंदिर हे त्याचे सर्वस्व होतं. तो दिवसेंदिवस आत्म्याने उद्धतक नांवाच्या इस्मावर ही जबाबदारी तोपवली, त्यावेळेपासूनच देवभक्तीत ढिलाई आली आहे."

हे ऐकून साधू म्हणाला, "नसा आता, माझा म्हणणं करं ठरलेना? आता अगदी स्पष्ट आहे ■ उद्दालकाच्या देखरेखीतच गडबड आहे. तेव्हा त्याच्याबाबती दुसरा कुणीतरी नेमून द्यावा."

"पण साधुमहाराज, उद्दालक तर्क्यादी मिळून मिळवून वागतो. तो चांगला स्वयंपाक बर्फ शकतो. स्वतः आकडोटे करण्यात त्याला संकोच वाटत नाही, मंदिर अतिशय स्वच्छ ठेवतो. माहिती ■ शाखांत त्याला बरीच माहिती आहे, तो चांगला प्रवचक आहे. पण पैसा हिशेब ठेवतो, आणि सर्वात महत्वाची गोष्ट म्हणजे तो विश्वासू आहे. असा माणूस शोधूनदेखील सांपडणार नाही. विदुरपुरातल्या सर्वजणांचे त्याच्या बाबतीत हेच मत आहे."

"याचा अर्थ असा होतो की तो रामशेखरपेक्षा जास्त लायक आहे."

"नाही महाराज. रामशेखरला रामाच्या

मत्तीखेरीज इतर कांहीही ठाऊक नव्हतं.

"हे सगलं विविध वाटतंय. तरीदेखील कांहीतरी गडनड जरूर आहे. ते पाहण्यासाठी मीपण तुमच्याबरोबर विद्रुपुरात येईन, आणि म्हाशक्ती तुम्हाला मदत करीन." साधुने सांगितलं.

विद्रुपुरांत कांही दिवस रोधंही राहिली आणि त्यानंतर त्यांना कळलं की उद्यालक खोसरच कुशाव व कर्तबगार आहे. पण आपल्या पत्नीच्या कामांत जो जास्त गुंतलेला असे, कारण त्याची पत्नी हे त्याचं सर्वस्व होतं.

त्याची पत्नी सुशीला उत्तम शेणीची देवभक्त होती. इतरांना मदत करण्यांत ती सदैव तत्पर असे. मंदिरांतल्या कार्यक्रमांचे संयोजन ती पुढाकार घेऊन करीत होती. पण ती म्हत्वाकांक्षी होती, भक्तगणांनी आपली रत्नुती करावी म्हणून ती आसुरालेली असे. रोजचे कीर्तन, कथापुराण, अभयान, यज्ञदान यांचे कार्यक्रमांत ती गुंतलेली असे. पण लक्षात कार्यक्रमांना व्यवस्थित रूप न देऊ शकत नव्हती, म्हणून सगळी हमाली व वेळबिगारीचं काम ती उद्योगका-कडून काढून घेत असे.

इतकंच नव्हे तर मंदिराच्या इतर कर्मचाऱ्यांनाही ती आपल्या कार्यक्रमांत गुंतवून असे. त्यामुळे मंदिराच्या व्यवस्थापनांत ढिलाई झाली होती.

हे सर्व ओळखल्यानंतर साधुने हंसार, आपली

लांब दाखी कुस्वाळून त्यापतींना म्हटलं, "मला या गोंधळाचं रहस्य समजतं आहे. तुम्ही असे उदात्तकला त्या पदावरून हटवा आणि त्याच्या जागी त्याच्या धर्मपतीची नेमणूक करा. सर्व गोंधळ नीट होऊन जाईल."

"पण महाराज, तिच्यांत तर देखभाल करण्याची फारशी कुबत नाही आहे."

"देखभाल करण्याची सर्वांत मोठी कुबत आहे, योग्य व्यक्तीकडून योग्य काम करून घेण्याची कला आणि लोफेकणा ! हे दोन्ही गुण तिच्यांत आहेत. मंदिराच्या व्यवस्थापनाची जबाबदारी मिळाल्यावर तिला अभिमान वाटेन. तरी ती फारशी लायक नसली तरी ती देवालयाला व्यवस्थेचं रक्षण उदात्तकडून घेईल. त्यानंतर तो रणळा उठारेला त्याच्याऐवजी तिला लागला असता, त्याचं सर्वस्व त्याची पत्नी आहे. तुम्ही देवालयार्थं सारं तिच्यासाठी घेता पाहून करीत."

साधुने सांगितलं त्यापतींनी केले, कांही दिवसांनंतर राममंदिरात पूर्वीप्रमाणेच भव्य उत्सव झाला व सारं श्रेय मुद्दालाला मिळालं. त्यापतींचं मन आता खोसर झालं होतं. त्याबरोबर व्यवस्थापनकलेतलं अंतरच सत्यही त्यांना उमगलं.

गोंगल

इतकडच्या आरापात तंनय करळानं बांधलेलं अतं म्हणतात.

कोबेंगजन नांवाच्या चोत राजाने हे बांधलं होतं.

अपूत्रिगम (अपू याचा अर्थ पाणी) मंदिराचा पाया इतक्या उंचाई बांधलेला आहे की त्याच्या पाणी बाजूला पाणी भरलेलं कोणे एके काळी, मंदिराच्या झाडांची राई होती. आणि एका माढाखाली निचलिंग होते. एक हत्ती आणि एक कोळी शिवाचे अनन्य मत होते. पूजक पाचोळा शिवलिंगात

चंजुकेझवर मंदिर

काबेरीच्या किनारी - ८

गोष्ट : जयंती महालिंगम

चित्रण : गीतम सेन

तिरुचिरापल्ली शहर केवळ मंदिरांसाठी प्रसिद्ध नसून, १८व्या व १९व्या शतकांत इंग्लिशांनी बांधलेली खुंदर चर्चल, नगरपालिका, बॉरी खरकारी इमारतींसाठी देखील प्रसिद्ध आहे. ख्रिस्तचर्च १७६६ मध्ये टेम्पेकुतम तलावाच्या उत्तरेला बांधलं होतं. त्यानंतर १८१६ मध्ये जॉन चर्च विभागांत फिल्ल्यांच्या दक्षिणेला बांधलं गेलं. 'अबर लेडी ऑफ लॉर्डर' हे कॅथलिक चर्च १८२० मध्ये तलावाच्या किनाऱ्यावर बांधून पूर्ण झालं. लॉर्ड क्लार्क इमारतीत राहात होते, ती इमारत आज लेंट कॉलेज फीदेजचा एक भाग आहे.

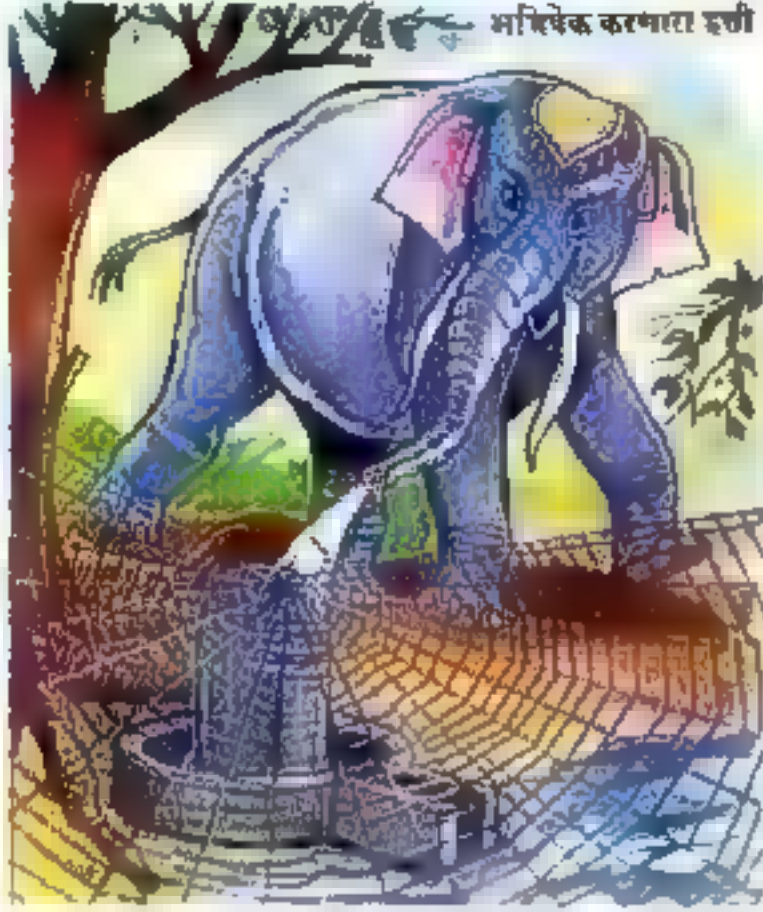
भौरंगम वेडावर तिरुवनैकामधें जंजुकेझर हे महादेवाचे मंदिर आहे. पण मंदिराची भव्यता अद्वितीय आहे. आकाशात विडणाऱ्या गोपुरांवर, आणि अनेक दालनांमध्ये अतिशय मनोहर कोरीवकाम केलेले आहे. हे प्राचीन मंदिर इसवी सनापूर्वी पहिल्या

शिवलिंगावर रोम

भारिषेक करणारा हत्ती

एव नये म्हणून कोळी रोम त्यावर जाले विणत असो, आणि कावेरीचे पाणी सोडेत आणून हत्ती शिवलिंगावर रोम अभिषेक करित असे, त्यामुळे कोळ्याचे जाले रोम तुटून जाई. एका प्रकारे होवही घनान्या अर्जनेच्या पद्धतीमुळे वाद उत्पन्न झाला, एक दिवस कोळ्याला फारच राग आला. हत्तीच्या सोडेत घुसून तो हत्तीला बोर्तल झाला. इतरा भयामोठा हत्ती फज त्या जाण्याने गेला. या इतकथेनुसार त्या कोळ्याने डीमूच्या चोल राजवंशात कोचेंयवनच्या पुन्हा जन्म घेतला.

या कथे पंढिरात प्रचलित आणि प्रदक्षिणागार्ग आहेत. त्यांच्या रुंद आहेत आणि उंच उंच खोब आहेत. दुसरा व तिसरा प्रदक्षिणागार्ग वेगळ्या बांधले गेले. चौथ्या

प्रदक्षिणागार्गात अश्विनांश्वरीदेवीचे मंदिर आहे. श्यांतली देवीची मूर्ती व उत्कृष्ट आहे. देवीचे दोळे तऱ्हीव असल्यासारखे तेजस्वी आहेत. परंतु, एके काळी, याच देवीचे शर मोठे रुद्र होते. ते इतके उग्र होते की नाभाच्यान कुणीही फार वेळ थांबू शकत नसे, असं म्हणतात की आद्य शंकराचार्यांनी देवीचं दर्शन घेतलं व देवीला चक्राकार नक्षी असलेली कर्णपुलं बघवली. त्यानंतर देवीचं रूप सौम्य झालं. म्हणून मुक्तेश्वरी देविकार हे कर्नाटकी संगीनातल्या तीन हजांपैकी एक रूप होते. देवीच्या रूपामुळे ते इतके मारून गेले, की त्यांनी देवीची प्रार्थना करणारी अनेक मधुर सुगंध्य गीते लिहीली.

तिस्वनेक हे तामीळनाडूच्या शिवमंदिरांपैकी कैबाचे सर्वात पवित्र स्थान मानले जाते. चोन राजांच्यापयतिरेक होयसळ, पांऊ, व नायक राजवंशानीदेखील या मंदिराला उदात्तार्थ भरणेच पदत केलेली होती. गेल्या अनेक शतकांमध्ये या मंदिरात प्रचलित वेळो बांधकाम होत गेले. वेळोवेळी त्यात बदलही करण्यात आले. कर्नाटकमन तद्विर्त इंग्लिश सैन्यापासून बांधण्यातली म्हणून फ्रेंच सैनिकांनी याच जंजुकेदरम मंदिरात आश्रय घेतला होता आणि आपली शस्त्रे खाली टाकली होती.

श्रीरंगम नेट्यापासून सुमारे दोन किलोमीटर अंतरावर, कोलेरु किंवा कोलीरुम नांवाची कावेरीची एक धारा निघते. या ठिकाणी एक मोठा अर्निकट किंवा कलाने बांधलेला आहे. कलाने म्हणजे तामीळमधे द्यादी वून. इंग्लिश शब्द 'अर्निकट' हा तामीळ भाषेतल्या अनेकद्वारन कला आहे. त्याचा अर्थ मंदिरा बांधणे असा होतो. असं सांगतात की दुसऱ्या शतकातला कलिकलान हा चोन राजाने हा अर्निकट किंवा बांध बांधून घेतला. या

बंधन्यामुळे कावेरीचा प्रवाह नियंत्रित केला गेला. तिचे पाणी शेतीसाठी उपयोगांत आणण्याचा, व नदीचा पूर रोखण्यासाठी केलेला. सर्वप्रथम प्रयत्न होता.

हा बांध ३२९ मीटर लांब, १२ ते १८ मीटर रुंद व ४९ मीटर उंच होता. हे मूळ धरण आता अस्तित्वांत नाही, कारण इंग्लिश अंजिनियरांनी, सर आर्थर कॉटन यांच्या देखरेखीखाली, कावेरी डेल्टा घोजनेनुसार सन १८०० च्या आसपास, नवे धरण, अर्थात ठिकाणी बांधले. १८०६ मध्ये त्यांनी त्याची उंची वाढवली, आणि १८६० मध्ये त्यावर जलनियंत्रक (स्लूट गेट्स) करवल्या. मगतीने व सध्या दगडांनी बनवलेला जुना बंधारा कणव्याचा प्रचंड तोंडा कसा कम अडवू शकत होता, हा प्रश्न नवीन धरण बांधणाऱ्या इंग्लिश अंजिनियरांना मुचकळ्यांत पाडणारा होता. अप्पर अर्निकट किंवा अप्पर कोलेरुम बंधारा मोठ्या अर्निकटहून सुमारे ३८ किलोमीटर अंतरावर कॉटनतर्फे १८३६-३८ यांमध्ये बांधला गेला आहे. हा बंधारा ७८० मीटर लांब व २ मीटर उंच होता. त्यावर २२ जलनियंत्रक फाटके लागलेली होती. १८९०-१९०४ च्या दरम्यान अप्पर अर्निकटचे संपूर्ण बांधकाम पुन्हा करावे लागले होते.

मोठ्या अर्निकटध्यानंतर डेल्टा किंवा दुआबाच्या मुखापासून ६ किलोमीटर अंतरावर कावेरी-वेण्णार नियंत्रक १८५१ मध्ये बनवली गेली. त्यामुळे कावेरीला मिळणाऱ्या प्रमुख नद्यांतून पाण्याचा पुरवठा नियमित होत राहतो. कावेरीला मिळणाऱ्या नद्या आहेत वेण्णार, पडार, कणनार, कामनी, कुट्टेमुडी आणि अरगवार. या नद्यांच्यामुळे तऱ्हावर जिल्ह्यात कावेरीचा दुआथ अत्यंत सुपीक बनला आहे.

मोठ्या अर्निकटकड्या उत्तरेला गंगेकड्याचोतपुल आहे. ही राजराजा खोसचा मुलगा राजेंद्रन याची प्रचीन राजधानी होती. अथवा बृहद्देश्वर मंदिर त्याने बांधलं आणि नाभान्यांत ३.९ मीटर

मोठा अर्निकट

नंदिकोटा चोलनुरम मंदिर

आहे, महामंडपाच्या सभोर तोंड करून म्हासेना नंदी तंजावरच्या नंदीमरालाय आहे. मात्र पुढे हे तला ओशाळ कां पडले याचे कारण सापडत नाही.

मंतराच्या शातकांत या मंदिराकडे कुणी कासं लक्ष दिलं नाही. कोलेकला धरण बांधताना इंग्लिश अंजिनियरांनी या मंदिराच्या भिंतींचे इगड बापरले होते. तंजावरचा हा शहर भाग एके काळी चोलमंडल था बांधले ओळखता जात असे. त्याबद्दल या प्रदेशांत चोल राजांचा प्रभाव किती कमरदून आहे ते समजतं. वक्या शातकांत सिद्धायमथ चोल राजाने तंजावरला आपल्या राज्यांत सामील करून घेतले आणि तंजावर हीच राबधानी केनी. रांगमळ्यांत कसेरी हुआबावर चोल राजवंशाचं राज्य होतं. मंतर विजयालय व त्याचा पुत्र अदित्य यांच्या जमकीटीन चोलराजे पुन्हा वैभवसंपन्न बनले होते. दक्षिण भारतांत त्यांनी एक न्हाळ सड्डाज्याची स्थापना केली. हे राजाज्य नेहल्या शातकामधेही टिकलेलं होतं.

उंचीच्या सिविलिजन्ची स्थापना केली. दक्षिण भारतांतलं हे सर्वान मोठे सिविलिज आहे. राजाची रोजी की उत्तर भारतात त्याने सिद्ध सिळसता त्याची आठवण म्हणून एक स्थाळ बनवलं जावं. त्याची लेना उत्तर भारतात बांगलाच्या रीतेपर्यंत पोचली होती. निभून परत घेताना त्याची आपल्यावरून परितं गंगायव आणतं होतं. म्हणून राजेंद्राचं नांव गोविंदेंद्रचोळम् असं पडतं. जे राजा गेल्या दक्षिणेंत घेऊन असो तो गोविंदेंद्रचोळम् !

या मंदिराची बसतुकला बसतुकला मंदिराचेभां कमी मुंदर नाही. एका विलीर्ण यल्लारांत हे मंदिर बांधलेलं आहे. गजु त्याची कळसं मात्र कायला उंच नाही. हे मंदिर बसतुकलाचा एक उत्कृष्ट नमुना

तरंगिणीची हुशारी

शाम जेव्हां बीस वर्षांचा आता तेव्हां एक दिवस आजीने त्याला बसवून घेतले आणि म्हणते, "हे बघ बाळ, जेव्हां तूं वर्षांचा देखील नव्हतास, तेव्हां तुझे आईवडील मारले, तुझं पालनपोषण मीच केलं. तुला कांही नवरेल, कारण त्यावेळीं तूं अगदी लहान होतास. आपल्या दोळ्यांदेखत मुक्या आणि लून मस्ताना पाहून अगदी कोतमडून गेले होते. तुझ्याकडे पाहूनच जगले. तुझ्यासाठी काय काय मी करू शकते? म्हातारपणीं मोसमजुती केली, दुसऱ्यांकडे स्वयंपाक केला, भांडी धारली, किर्तीकांकडून अपमान सोसले बरं। पण एकाच आशेवर मी होते. एक दिवस मोठा होऊन तूं आपल्या पायावर उभा राहाशील आणि माडी जबाबदारी संपेल! आता तूं मोठा झाला आहेस, तुझं तूं पाहू शकशील. आता माझा कांही भरोसा नाही. मी दिवसाकडे दोळे लावून वाट पहात होते तूं केव्हां मोठा होतो आहेस ते, आता मी मरायला मोकळी आहे.

"तूं जती बयाने मोठा झाला असलास, तरी बऱ्याच बाबतीत अजून लहान मुलासारखाच जिवनशी आणि शिवाय सावेस, साफलाय पालन

स्वभावाचा आहेस, हल्लीच्या जगांत तुला मिभाव लागणं कठीण, गांवातल्या लोकांना तुझा हा नेभळट स्वभाव खऊक आहे. इथले लोक लोभी आणि लबाब आहेत, ते तुला इथे सुखाने राहू देणार नाहीत.

"मी तुझ्यासाठी कोलेबरे दहा हजार रुपये लाठवून ठेवलेले आहेत. घेऊन तूं शहरांत जा, तिथे चारपांच म्हशी विकत घे आणि दुधाचा व्यापार कर, ती मुकीं अश्राप जनावरं तुझं अहित कारणार नाहीत. इथे जर राहिलास ना, तर गांवघाले कांही दिवसांतच हे पैसे तुकाडतील." असं म्हणून तिने शामच्या हातांत एक पैली दिली.

योगायोगाची गोष्ट अशी की ज्या दिवशी आजीने शामशी ही बातचीत केली, त्याच रात्री आजी जी झोपली ती झोपलीच, ती पुन्हा उठली नाही, आजीनं जसं सांगितलं होतं, तसंच करायचं असा शामने निर्णय घेतला.

आजीचे श्राद्धकर्म केल्यानंतर तो भाक्याची जगा पाहायला शहरांत जायची तयारी करू लागला. पैशाची पैली घरी ठेवली तर चोरी होण्याची शक्यता जास्त होती. म्हणून त्याने गांवच्या सावकाराजवळ गेले तेव्हा त्याने म्हणतं, त्याची आजीदेखील

सावकाराकडे पैसे ठेवत असे.

म्हणून शहरांत जाण्यापूर्वी एक दिवस तो पैली घेऊन सावकाराच्या घरी गेला.

त्यावेळीं सावकार य त्याची पत्नी यांचं भांडण चाललं होतं. काही दिवसांनंतर त्याच्या पत्नीची आई त्याच्या घरी येणार होती. सावकाराच्या पत्नीला वाटत होतं कीं आईसोबत एक छानगीं सडी घ्यावी. पण सावकार पडला महाकंजूस. सायनाईसाठी सडी खरेदी करण्याची तयारी काही झाली नव्हती. म्हणून त्याची पत्नी खूप चिडली होती. शामला येताना पाहून, त्याच्याशी काही न बोलता, ती त्याने त्याच्याकडारांत निघून गेली.

इक्यांची पैली सावकाराच्या हातांत देऊन शामने सांगितलं, "यांत दहा हजार रुपये आहेत. दोन दिवसांनंतर शहरांतून परत येईन तेव्हां घेऊन जाईन. तोपर्यंत माझे पैसे आपल्याकडे सुरक्षित

म्हणून ठेवून घ्या."

सावकाराने पैली घेत म्हटलं, "हो तर, कां घेणार नाही रे? अनामांना मदत करणं हा माझा धर्म आहे."

तोंच त्याच्याकडारांत रागाने तणतणत असलेल्या सायकाराणिबाईने जोराने म्हणून पाहून जमीनीवर आपटला. मोठा आवाज झाला तो ऐकून शामने धावून येथारलं, "सावकार साहेब, हा फाटला हो आवाज होता?"

"अरे, धरणीकंप होणार आहे. जा, नसकर नीच स्थून."

सावकाराला आमच्यादेखत बायकोने घेऊन मंदिरा नवो होते.

जाऊन शांत दिवसभर गोभत होता. पण त्याला कुठेही जाण मिळाली नाही. शहरांतून निघाल्यावर तो खूपच होता. त्याला फार तहान लागली होती. जवळ पर दिसले, थोडेसाणी माणसासाठी त्याने त्या काय करवाजा होतयला.

"कोण आहे? काय माहिजे?" अठरा वर्षांच्या एका तरुण मुलाने दार उघडून विचारलं.

"थोडं पाणी मिळत का त्यायला? तहान लागली आहे." शामने सांगितलं.

"अहो बाबा, जरा इकडे या, कुर्मीनरी आले आहेत." यदिताना मोठ्याने हांक मारून ती आत पाणी आणायला.

मुलीचा पिता बालमुकुंद तिथे जाला. त्याने शामला विचारलं, "एकदां नकोस दे तुला पाहून तो घाबरला उरलेल म्हणून मला ओरडून तिने हांक मारली. अरे, इतक्या द्या मोठ्या फांत मी आणि माझी मुलगी तरंगिणी, आम्ही दोघांच राहतो. म्हणून कुणी अजोळखी माणूस पाहिला की नी जरा घाबरलं. एक तर हे कफार मोठं आहे, आणि दुसरे, इथं

एवढी नाही. शहराच्या बाहेर असल्यामुळे कुणी भाडेकऱ्ही राहायला येत नाहीत."

तोपर्यंत तरंगिणी पाणी घेऊन आली. शामने पाणी प्यायलं व नंतर बालमुकुंदाला, शहरांत येण्याचं सांगितलं. तो पुढं म्हणाला, "जर इथे मी आपल्या म्हशी नांभल्या तर तुमची काही इकत नसली तर मीच तुमचं भाड्याने घेईन."

आंधळ्याला रष्टी मिळाली तर आणाली काय हवं? बालमुकुंदालाही कुर्मीनरी भाडेकरू हवा होता. तोही राख, परिचित, सतोस्थाने राहीत असो चांगल्या स्वभावाचा हवा होता. बालमुकुंद आनंदाने म्हणाला, "तुला जेव्हां केव्हां राहायला तेव्हां भाडेंही तुला वाटेत ते दे."

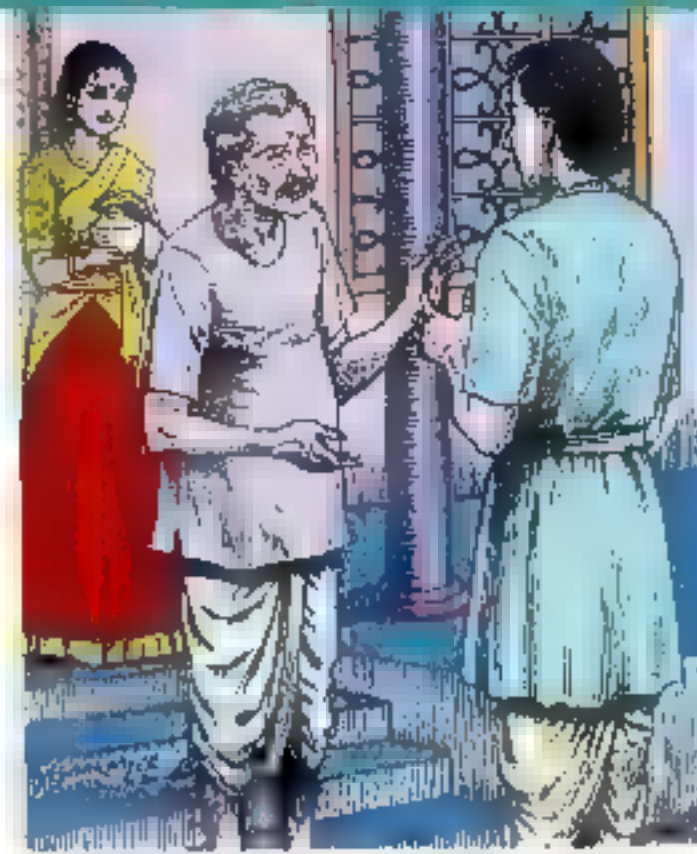
"नाही हं बाबा" तरंगिणी टाकून टाकलंत तर वं पडेल." मधेच तरंगिणी बोलली, ती शामलाडे बळून म्हणाली, "दशमहा दोनदो रुपये भाडें पडेल, कसूल आहे का?"

शहरांत दिवरावर हिंदून घर नाही म्हणून शाम आधीच बैतागलेला होता. शहरांत मरेला, शहरातगत तर आहे कीं, पाणी प्यायच्या निमित्ताने इतक्या सहजासहजी घर मिळेल अशी त्याला बित्तकूल नव्हती. म्हणून त्याने दोनदो रुपये भाडें पान्य केले व "मला कसूल आहे" असे म्हणून दोन दिवसांत गांवाहून परत येईन असं सांगून तो गांधी गेला.

गावांत पोचल्यावर तो प्रथम सावकाराकडे गेला आणि त्याने आपली पैशाची पैली परत मागितली.

त्यावेळेस सावकार काही लोकांशी गप्पा मारत होता.

"कसले रुपये? आणि कसली पैली? केव्हां दिली होतीस?" सावकाराने आश्चर्य दाखवीत ताने विचारलं.

"अहो, जेव्हां धरणीकंप होणार होता त्यावेळेस, आठवतंय ना?" गोंधळून जाऊन शामने हताशपणे विचारलं.

मोठ्याने हंरत सावकार म्हणाला, "अरे, मी जन्मल्यापासून अजून इथे कधीही धरणीकंप झालेला नाही. काय मंडळी, तुम्हाला आठवतंय कां कधी धरणीकंप झाल्याचं?" तिथे बसलेल्या लोकांना त्याने विचारलं.

शामला दटाबत तो म्हणाला, "तुझी आजी मेली म्हणून तुझं डोकंकिं त फितलं नाही ना? जा, आ, मोठा आलाय दहा हजारांची पैली न्यायला!"

सावकाराची अशी कोलांटी पाहून शाम अवाक झाला, आपण जुबाडले गेलो आहोत हे त्याला पुरतं कळून चुकलं. त्याचं सर्वस्व तुटलं गेलं होतं. निराश, हतप्रभ झाल्यामुळे काय करावे ते त्याला समजेना.

शहरात परत जाऊन त्याने आपली सारी दुर्दैवी

कहाणी होळें पुरत पुरत बालमुकुंद व त्याची मुलगी तरंगिणी यांना सांगितली. बालमुकुंदने त्याला सहानुभूती दाखवून म्हटले, "बाग्य जाल्ले असले, तुझ्या नशिवांत हेच सिद्दीलं होतं बहुतेक. आता आपण काय करूं शकणार आहोत म्हणा."

पण तरंगिणीने सांगितलें, "अमे कां म्हणता बाबा? सावकार इतक्या सहजपणें फुलाचेही दहा हजार रुपये हप्ता करील कीं काय? त्या लबाडाकडून पैसे परत मिळवण्याच्य प्रयत्न केला पाहिजे."

"पण आता आपण काय करणार? शामने सावकाराजवळ ठेवायला दहा हजार रुपयांची पैसी दिली होती पाला कांहीही पुरवण हातांत नाही." बालमुकुंदने निराशेने म्हटलें.

"अजूनही रुपचे परत मिळवण्याची शक्यता आहे. मी जरुन सांगते तसं तुम्ही दोघांनी केतलं तर पैसे परत मिळवण्याची बरीच आशा आहे." असं

म्हणून तरंगिणीने त्यांना आपली योजना समजावून सांगितली.

दोघेही एक संदूक घेऊन मोठ्या सावधानतेने निघाले. बालमुकुंद पेटी घेऊन सावकाराच्या घरी गेला व आंत जाऊन खुर्चीवर बसला. शाम घराच्या बाहेरच गल्लीत थांबला होता. सावकाराने बालमुकुंदला विचारलें, "कोण आहेंस तूं आणि कमासाठी आला आहेस?"

बालमुकुंद म्हणाला, "महाराय, ईमानदारीचा दस्ता देऊन मी इथें आलो आहे. माझं नांव बालमुकुंद. तुमच्या गावांतला तय्य मुल्ला शाम ह्याच्या मी भावी सासरा आहे."

शामचं ऐकून सावकाराने विचारलं, "हो हो, पण कोणत्या कामासाठी आला आहात ते तरी सांगा."

बालमुकुंदने सांगितलें, "इच्छा होती कीं न्याचं तय्य रामचंद्रांत तय्य लयाच्या सवर्गिणी साठ हजार रुपये आणले आहेत. आम्ही माझी पेटी, रुपये आहेंत. तय्यच्या सवर्गिता लगेस तय्यी थोडीथोडी रकम जर्जीग्रनागें आम्ही घेत जाऊं. आपण या गांवातले प्रमाणिक आणि एक मोठे सावकार आहात. आपल्यापाशी माझी रकम सुरक्षित राहिल आपल्याला त्रास देतो आहे त्याबद्दल तय्यावुं नये."

"हो हो, कांय करतल आल्यय तय्य? माझ्यावर विश्वास ठेवून आपली लेवा करप्याची रांधी मला देत आहात, हा आपला मोठेपणा आहे." नाबळ्य म्हणाला.

इतक्यांत शाम झटकन आंत आला आणि म्हणाला, "काल जेव्हां मी दोन दिवसांपूर्वी आपल्याला दिलेली दहा हजार रुपयांची पैसी

मानायला आलो होतो तेव्हां तुम्ही मला विचारलं होतलं मी पैसी केव्हां दिली होती म्हणून. आठवतंय कां आता? दिवशीं तुमची बायको खूप संतापलेली होती, स्वयंपाकघरांतून जोरांत आवाज होता. आणि मी जेव्हां विचारलं कीं हा कसला आवाज आहे? तेव्हां तुम्ही म्हणाला होतात कीं धरणीकंय होणार आहे, आता तरी आठवतंय कां?"

सावकाराने शामच्या खांचावर प्रेमाने हात ठेवून म्हटलें, "मला चांगलं आठवतंय कीं! तूं दहा हजारची पैसी माझ्याजवळ ठेवायला दिली होतीस. पण ते विसरल्याचं जे केलं होतं ना, ते तुझ्या भल्यासाठीच होतं. जे लोक नसले कर्ज आसले होते, त्यांना कर्ज बायचं नाकारलं होतं. पैशाची फार अडवण होती. जर त्याच वेळेला मी तुम्हा परत दिले असले तर ते लोक तुझ्याकडून रुपये घेऊन गेले असते. तुम्हे रुपये मी आता आणून देतो." असं म्हणून सावकाराने शामची रुपयांची आंतून आणून परत दिली. तो घेऊन बाहेर निघून गेला.

बालमुकुंद आपली संदूक घेऊन उभा राहिला

आणि म्हणाला, "आपला नोतण्यावरून कळतलं शाम किती नेमळट आणि भित्रा आहे तें. माझी मुलगी नाही अतल्या माणसाशी लग्न करावची!" सावकाराचे आभार मानून तो शामच्या पाटोपाट संदूक घेऊन निघून गेला.

सावकार निराश होऊन डोक्याला हात लावून खुर्चीवर बसला. दुसऱ्याच दिवशी आपले सारे सामान शहरांत बालमुकुंदच्या घरी शाम घेऊन आला आणि त्याच्याजवळ कृतज्ञता व्यक्त करून म्हणाला, "तुम्हां दोघांच्यामुळें माझं गमावलेलं धन परत मिळालं, आणि शहरांत राहामला जागादेखील मिळाली. आपले उपकार मी कसे फेडूं?" "माझ्या मुलीशी - तरंगिणीशी लग्न करुन!" बालमुकुंद हसत म्हणाला, "तुम्हा साळ स्वभाव आणि माझ्या मुलीची बुद्धीमत्ता म्हणजे दुधांत साखरच!"

आपलं नशीब इतकं चांगलं असेल याची सुतराम नव्हती. तो गोंधळून गेला. त्याच्या कोरड पडली. त्याच्या तोंडून शब्द आले, "पाणी, तहान जागलीय."

"आता आणते हं" तरंगिणी सुगीत येऊन म्हणाली व लगबगीने जाऊन ती पाणी घेऊन आली.

दुरुन डोंगर साजरे

पावली गांवातला कुदलत अली सुताकापांत फर दुडार होता. आमपासच्या गांवातले जमीनदारदेखीज आपले पलंग नि सुर्च्या त्याच्याकडूनच करून घेत. त्याच्या फौजालाही त्याचेच खांद्यावरील कल, पण जेव्हाच त्याच्याकडूनच खचपिठा जाला मजुरी तातंत पलंग नव्हती. रवोदिस मेवत करून, त्याची बिक्री अलि चार बरे पांची कर्माकरां मुजराण होत होती. मोठ्या मुनीचं, चोंबचं तर कसं करवायेईत ही चिंता त्याला सारखी जाळत असे.

आज देशांत सुताकांची जहरी आवे आणि त्यापासोभा दुतपट मजुरी मिळते असं त्याने काही तोकावेदून रेवतं होतं. अनेकजणांची आज देशांत जाऊन नोच पैसे कमावले होते. कुदलत अलीला घाटने की घाटक देखील एकदोन वर्षांसाठी तिकडे जावे आणि भरपूर पैसा गांवीशी बांधून घेत यत्ने. इकल्या कुदलतुन्ना कमाईत मुनीच्या लग्ना पैसे कर्माच जमवता आले गसते.

एक दिवस तो राजधानील गेला आणि एका साकरी कर्माचायाम पेठ्या. केंद्रकार पैसे घेऊन आज देशांत जाण्यासाठी लागणारा परवाना तो कर्माचाही मिळवून देऊन होता. कुदलत अलीने आपले गावून राहून सामक्याकडून थोडे कर्माच घाबरे आणि आज देशांत जाण्याचा परवाना मिळवला.

नंतर त्याने एक दिवस आपली बिक्री आणि मुने जांना समजावून सांगितले, 'तुम्ही बाकंय मका. मी ज्या देशांत जातो आहे तिथे सोन्याच्या मोहांचा काजस पडतो, मी गेले की नगेच तुमच्या कर्मासाठी तुम्हाला पैसे घेऊन जाईन. वर्षभरानंतर बाक सोनं आणि पैसे जमवून घेत येईन, आणि आपल्या गावकृत बांदणी शास्त्री मांजरा घाटात कोन.' असं सांगून तो आज देशांत निघून गेला.

कुदलत अली त्या देशांत पोचला, तेथे त्याच्या मित्र केंद्रकाराच्याही नेट घडल्या. दोडे शकली नाही. तो रोज कामाच्या सोपान दिडे आणि कांहीनये ओनं फोंगं काऊन राहत्या काऊन सोपून आई. प्रकॉर एका मशिना माला, पण त्याला काही त्याच्यामोने काम मिळाले नाही. तिथे सगळ्या लोकांनी तो, तिथे अगोवाच सुता नेंवनेने होते, त्यांनी आपुणेही नव्या पडनीची होती. कुदलत अलीने त्याचे बुन्या पडनीची होती. त्यामुळे अतिनाजूक सगी त्यातून होत नये. म्हणून त्याला कुदेही काम मिळेल.

त्याने जे स्वयं पाहिलं होतं त्याला बळकूर आता. एकटेपणा त्याला कायना उरे. कथकंमुलांची चिंता मतवत होती तो निराळीच, त्याची गुजरात कशी होत होती ते त्याला माहीत नव्हते. दुःख होत. तिथे त्याचं कुणीही नव्हतं.

एक दिवस अचानक घेट मुलाखतवाही शास्त्री. तो त्याच्या दोजराच्या कांकना गावपास होता. आज देशांत मुण्य मिळी कायना आता होता, पण त्याला काम कांही मिळाले नाही. तेव्हा त्याने मित्रां ने पडुणे काम करून आपले घेट बरोवता मुरवात केला. शाहराच्या बाहेर एक मोठी इमारत त्याच रोल होती. त्याच्या पडुने पडून काम करीत होता, कुदलत अलीवेखीन त्या बांधकामाक काम सोपवता गेला.

त्या दिवसापासून दोघांनी एवज काम केले व एकत्र घरवासाची होय केला. एक दिवस कुदलत अली मुलाखतवा पडणावा, 'अरे भाई, मी तर आपली चिबीबबे खाना अलीच्या नरंजवाय मी दूर आलो आहे. त्यांना तर मागून आलो होतो की इथे पोचतो की तुम्हाला पैसे पाडुईत, पण इथे आल्यावर जे मनांत ठरवून होतं, ते कांहीच झमतं नाही. मागी बांधकामात कधी काम राहिल असतील कुणाम उरवून आता मला नवकर फरी घेत जमवत बांधू नापाय.' अस म्हणताना कुदलत अलीचे बीळें पाण्याने भरले.

मुलाखताना त्याची स्या आली. 'तुला इथे असतं तर माझ्याकडून थोडे पैसे घे आणि जमोदर चरी पळवून दे. चाखोन मदिने काम कर, शांतोत कांही पैसे धोडक पळते की घरी पळत जा.' मुलाखताने सांगितले.

कुदलत अलीने मुलाखतानकडून कांही रुपये घेऊन घरी पाठवले व त्याच्या मदतीकडून त्याचे आपले घाबरे, त्याने दोन महिने धर मनेच्या मजुरीचे काम केले, आणि दोन महिन्यांची मजुरी घेऊन तो घरी पळत आला, की त्याची मुने उपासमारीने आजारी पडली होती, घरी घरकामावर बाकलेपुने त्याला बिसाची आणि ओकमबोवरी रडकता नव्हती. आज देशांतला आपला अनुभय त्याने जेव्हा त्याच्या बिडीला सांगितला तेव्हा ती म्हणली, 'दुरुन डोंगर साजरे. आज तर तुम्हाला वेळत ना!'

महाभारत

दुर्योधनाने विचारल्यावर भीष्मापितामहांनी दोन्ही पक्षांतल्या योद्ध्यांचे सविस्तर वर्णन केले. शिखंडीबद्दल माहिती देताना ते म्हणाले की मी त्याला मांक म्हणतो. जरी तो माझ्याबरोबर युद्ध करतो तरी मी त्याच्यावर राख नाही.

झाबः दुर्योधनाने पुन्हां प्रश्न विचारला, 'आपण तर म्हणाला होतात की युद्धांत मी सर्व शत्रूंचा करीन, मग शिखंडीला नाही नाही असं कां म्हणतां?'

झा प्रश्नाचं उत्तर देताना पितामहांनी सांगितलं, 'झाचं कारण मी सविस्तर सांगतो. इथें उपस्थित असलेल्या सर्व राजांनीदेखील लक्षपूर्वक ऐकावे.

'माझे वडील शांतनुमहाराजांनी बरीच वर्षे

राज्य केले. त्यांच्या मृत्यूनंतर मी चित्रांगदाला सिंहासनावर बसवले, पण त्याचा अकार्यी मृत्यू झाल्यामुळे माझ्या देखरेखीखाली विचित्रवीर्याने राज्य संभाळले. विचित्रवीर्य लग्नाला योग्य वयाचा झाला, पण तो प्रकृतिने फार अशक्त होता, मला त्याची कालजी वाटत होती, तो दुवळा असल्यामुळे एखाद्या राजकुमारीचे हरण करून तिला आपणघाची स्थायी झुयत.

त्यासुमारस कादिराजाने आपल्या तिन्ही राजकुमारींसाठी स्वयंवर करायचे ठरवले. त्या तिघींची नांवे होती - अंबा, अंबिका आणि अंबालिका. स्वयंवरसाठी सर्व राजांना निमंत्रण दिलेलं होतं. विचित्रवीर्य इतका सामर्थ्यवान नव्हता, म्हणून मी एकटाच आपला रथ घेऊन काहीला गेलो. तिन्ही राजकन्या अतिशय सुंदर

होत्या, मी तिथें जाऊन सर्व उपस्थित राजांकडे नीट पाहिलं आणि त्यांच्या शक्तीचा अंदाज घेतला. नंतर तिन्ही राजकन्यांना माझ्या रथांत बसवले. जमलेल्या इतर सर्व राजांना ओरडून जाहीरपणे सांगितले, "मी शांतनुराजाचा पुत्र भीष्म आहे. या तिन्ही राजकन्यांना मी रथांत बसवून घेऊन जात आहे. ज्यांच्या अंगात सामर्थ्य असेल त्यांनी मला रोखावे व राजकन्यांची माझ्या रथांतून सुटका करावी."

"त्याचरोबर, उपस्थित असलेल्या सर्व राजांनी माझ्यावर आक्रमण केले. आपले हत्ती, घोडे, रथ घेऊन मला वेढले. परंतु माझ्या बाणांच्या वर्षावापुढे फोणीही टिकले नाहीत. सगळेजण रणभूमी सोडून पळून गेले.

त्या तिघीजणींना मी माता सत्यवतीच्या स्वाधीन करून सांगितले, "मातोश्री,

कशीराजाच्या तिन्ही कन्यांना मी पळवून आणले आहे. विचित्रवीर्याच्या पत्नी होतील. तेव्हा आपण ह्यांच्या विवाहांची तयारी सुरू करावी."

"माता सत्यवती फारच प्रसन्न झाली. लक्षांची तयारी जोरात सुरू झाली, तेव्हा कशीराजाची पोरनी मुलगी अंबा, हिने सांगितले, "माझे शास्त्रराजावर प्रेम आहे आणि त्यांचंही मन माझ्यावर जडलं आहे. आम्हाला दोघांना विवाह करण्याची होती. पण गोष्ट माझ्या पित्यास माहीत नव्हती. माझी विनंती आहे की आपण मला शास्त्रराजाकडे पाठवावे."

"माता सत्यवती पुरोहितांशी विचारविनिमय करून मी तिला सन्मानपूर्वक शास्त्रराजाकडे पाठवले.

"परंतु शास्त्रराजाने तिला पत्नी म्हणून स्वीकारण्यास नकार दिला व म्हटले, "जिता भीष्म बळजबरीने हण करून आपल्याबरोबर घेऊन गेला आहे, तिचा स्वीकार करू शकत नाही. तुझ्यावर भीष्माचा अधिकार आहे. जर तो तुझ्याशी विवाह नसेल तर तू स्वतंत्र आहस. तुला जिथे जायचं असेल तिथे जाऊ शकतेस."

"अंबाने शास्त्रराजाला समजावण्याची परकाळा केली, पण त्याने आपला निर्णय बदलला नाही. अंबाला वाटलं की मी तिचे हण केले म्हणून शास्त्राने तिला धिक्कारले. अंबा माझा तिरस्कार करू लागली आणि माझ्यावर सूड उगवण्याची तिने प्रतिज्ञा केली.

"शास्त्राने धिक्कारल्यानंतर अंबा शैलाकृत्य ऋषींच्या आश्रमांत गेली व त्यांना तिने तिची व्यथा सांगितली. परंतु मुनींनी तिला सांगितले, "ह्ये सर्व तपस्वी राहत आहोत, आणि ते तुला मदत करण्यास असमर्थ आहेत." अंबा

म्हणाली, "मी जीवनांत नितरास झाले आहे आणि मलाही तपस्या करावीशी वाटते. मला तपस्येचा विधी सांगा."

त्या ऋषी-मुनींनी तिला आपला पिता कशीराज याच्याकडे सल्ला दिला. परंतु अंबा सोडीना.

त्यावेळी त्या आश्रमांत होत्रवाहन नांवाचे एक राजर्षी आले ते अंबाचे पणजोबा होते. त्यांनी अंबेची करुण कहाणी ऐकली व म्हणाले, "मुली, तपस्या करणे तुझ्या शक्तीपतीकडचे आहे. सांसारिक इच्छा तपस्येच्या मार्गात बाधा जरी शास्त्रराजाने तुला स्वीकारली नसली तरी तू भीष्माकडे परत जा. परशुराम तुला या कामांत मदत करू शकतील व तुला भीष्माकडे पोचवू शकतील. भीष्माने स्वीकार केला नाही तर ते भीष्मावर सती करू शकतील. जर पडली तर यासाठी त्याच्याशी युद्धही शकतील."

योगायोगाने महेंद्र धर्मतावर राहणाऱे परशुराम दुसऱ्या दिवशी त्याच आश्रमांत आले. अंबा व तिच्या सख्यांनी त्यांचे स्यागत केले, सत्कार केला. बोलता बोलता होत्रवाहनाने आपली नात अंबा हिची करुण कथा त्यांना सांगून या तपस्येचे निराकरण करण्याची प्रार्थना केली.

परशुरामांनी अंबेला विचारले, "मुली, तू भीष्माकडे जाण्यास तयार आहेस की शास्त्रराजाकडे? तुला ज्याच्याकडे जायचं असेल त्याच्याकडे मी तुला पोहोचती करीन."

अंबा म्हणाली "भीष्मच माझ्या त्रासाचे आहे. त्याच्यामुळेच माझी दुरावस्था झाली आहे. भीष्माने माझे बळजबरीने हण केले नसतं, तर शास्त्रराजाने माझा त्याग केला नसता. शास्त्रराजाचे अजूनही माझ्यावर प्रेम आहे. पण

सामाजिक प्रतिहेला बाध येईल म्हणून माझा स्वीकार करण्यास त्यांना संकोच वाटतो आहे. ह्याच कारणाने मला भीष्माची चीड आहे. त्याचा सूड घेण्याच्या विचाराने मी रात्रंदिवस तळमळते आहे. त्याच्यावर सूड उगवण्याविषायाय माझ्या मनाला शांतता मिळणार नाही. भीष्माचा वध करण्यासाठीच मी तपस्या करते आहे."

हे ऐकून परशुराम म्हणाले, "मी भीष्माला माहं शकत नाही. पण जर त्याने तुझा स्वीकार केला नाही तर त्याच्याशी युद्ध करू शकेन."

परशुराम व अंबा कांही ऋषींच्याबरोबर सरस्वती नदीच्या किनाऱ्यावर आले व कुरुक्षेत्रांत राहिले. त्यांनी मला निरोप पाठवला.

मी एक रात्र व कांही ब्राह्मण घेऊन त्यांना भेटायला गेलो व त्यांचा योग्य सत्कार केला. परशुरामांनी मला म्हटले, "भीष्मा, तू तर जन्मभर

अविवाहित राहण्याची प्रतिज्ञा केली आहेस, मग तू अंघेचं हरण कां केलेस? आणि जर केलेस तर तिला आपल्याजवळ कां ठेवले नाहीस? तुझ्यामुळे तिथे जीवन नष्ट-भ्रष्ट झाले आहे. आता तिच्याशी कोण लग्न करील? तुझ्यामुळे शान्त्वाने तिला स्वीकारले नाही. आता तुला तिच्याशी विवाह केला पाहिजे."

भीष्म पुढे म्हणाले, "तेव्हा मी त्यांना समजावण्याचा प्रयत्न केला व म्हटले, 'मी माझा पुतण्या विचित्रवीर्य द्याच्याबरोबर विवाह करण्यासाठी काशीराजाच्या तिन्ही राजकन्यांचे हरण केले होते. मी त्यांना माझ्यासाठी अग्निलेव्या नव्हत्या हे मी सर्वांना स्पष्टपणे सांगितले होते. अविवाहित राहण्याची माझी प्रतिज्ञा अटळ आहे.

"जरी मला इंद्राशीही युद्ध करावे लागले तरी चालेल परंतु कोणत्याही परिस्थितीत मी विवाह

करणार नाही. जेव्हा अंबेने शास्वराजाकडे जाण्याची व त्याच्याशी विवाह करण्याची इच्छा प्रकट केली तेव्हा मी तिला सन्मानपूर्वक त्याच्याकडे पाठवले होते. आता शास्वराजाने तिचा स्वीकार केला नाही, यांत माझा दोष?"

माझ्या बोलण्याने परशुरामांना आला व त्यांनी म्हटले "जर तू अंबेशी विवाह केला नाहीस तर मी तुला ठार मारीन."

मी त्यांच्याशी युद्ध नव्हतो. ते माझे गुरू होते. मी त्यांना गोष्टीची आठवण करून दिली आणि सांगितले. माझे गुरू आहत, आपण युद्धविद्या शिकवली आहे व त्याबरोबर शस्त्रे-अस्त्रेही होतील. त्यावर ते म्हणाले की मी तुम्हा गुरू आहे ना, तर तू माझी.

त्यावेळी मी त्यांना स्पष्ट सांगितले की कोणत्याही परिस्थितीत मी माझी प्रतिज्ञा मोडणार नाही. त्यांच्यासाठी जरी तुमच्याबरोबर करावे लागले तरी मागे हटणार नाही.

त्यांच्या अज्ञाहारांमुळे मला त्यांच्याशी युद्ध करणे भाग पडले. कुरुक्षेत्रावर युद्धाची तयारी मुठ झाली.

युद्ध सुरु होण्यापूर्वी मी हस्तिनापुरात येऊन माता सत्यवतीला सर्व लकीकृत सांगितली, व तिचा आशीर्वाद घेऊन कुरुक्षेत्रावर प्रसन्न आलो. परशुराम तेथे आलेले होते आणि युद्ध करण्यासाठी माझी वाट पाहत होते. आम्हा दोघांचे युद्ध पाहण्यासाठी अनेक ऋषीमुनीजन तिथे आले होते.

आमच्या दोघांच्यात भयंकर युद्ध झाले. चोवीस तास सतत युद्ध चालतल्यानर त्यांनी हार

मानली व अंबाला सांगितले, "तू पाहिलेस ना, मी भीष्माला मारू शकलो नाही, तेव्हा आता तू शरण जा" अंबेने असं करण्याला साफ नकार दिला आणि मला मारून माझा सूड घेण्यासाठी ती यमुनेच्या कांठी तपस्या करण्यासाठी निघून गेली. तिथे तिने बारा वर्षे धोर तपस्या केली. या संकटांतून तिला वांचवण्यासाठी तिचे भाऊ घरी नेण्यास आले होते. पण ती तपस्येत मग्न होती. तिच्या भावांनी तिचा तपस्याभंग खूप प्रयत्न केला, अराफळ ठरले. तिची पाहून भगवान शंकर प्रसन्न झाले. तिला 'वर माग' असं म्हणाले. अंबाने 'युद्धामधे भीष्माला पराभूत त्याचा वध करीन' असा मागितला.

शिवाने वरदान देताना सांगितलं, "पुढील जन्मांत तू स्त्रीरूपांत घेशील. पण कालांतराने तुला पुन्यत्व प्राप्त होईल. तू भीष्माचा वध करू शकशील."

भीष्म पुढे म्हणाले, "अंबेला सूड घेण्याची इतकी धाई झालेली की तसेच चिन्ता केली व 'भीष्माचा वध करण्यासाठी मी अग्निप्रवेश करीत आहे' म्हणून तिने त्या चितेत उडी घेतली.

ही नंतरच्या जन्मांत दुषदाची मुलगी म्हणून जन्माला आली. तिचे नांव शिखंडी !

एकदा माझ्याबरोबर युद्ध करताना दुषद पराभूत झाला होता व तोही माझा सूड घेण्याच्या विचारांत होता. वध एक पुत्र मिळावा या इच्छेने त्याने धोर तपस्या केली. शिवाने होऊन वर दिला - "भीष्माचा शेवट तूच्या घरांत पद्म स्त्रीरूपांत जन्म घेईल.

व युद्धांत त्याच्या हातून भीष्माचा मृत्यू होईल."

काही काळानंतर दुषदाच्या पत्नीने एका मुलीस जन्म दिला. मुलगा झाला आहे असं जाहीर केले. त्या मुलीचे पालनपोषण एखाद्या मुलाप्रमाणे पण गुप्तपणे केले. कारण दुषदाचा व त्याच्या राणीचा भगवान शंकराच्या वरदानावर पूर्ण विश्वास होता. बालकाचे नांव शिखंडी ठेवले गेले.

दुषदकन्या शिखंडी जन्मतः विविध कलांत निपुण होती. व युद्धकर्ततही प्रवीण होती. पुरुषवेष धारण करून तिने द्रोणाचार्याकडून धनुर्विद्या शिकून घेतली.

आता ती विवाहास योग्य झाली होती आणि दुषदास तिच्या लग्नाची काळजी वाटू लागली. तिच्या पुरुषाशी विवाह करावा कां स्त्रीशी? पदे

पत्नीच्या विचाराने दुपदाने तिचा विवाह करणचे ठरवले.

दशार्णवा राजा हिरण्यरोम ह्याच्या कन्येचे नांव पण शिखंडी होते. त्याने आपल्या मुलीचा विवाह दुपदाची मुलगी शिखंडी दिला मुलगा आहे असे समजून आनंदाने ठरवला. दोन्ही शिखंडींचा विवाह मोठ्या धाट्यात साजरा झाला.

परंतु दशार्णवा राजाच्या मुलीच्या लग्नकाल लक्षांत घ्यावे की तिचा पती खीच आहे. जेव्हा ही बातमी तिच्या पित्यास कळली, तेव्हा तो संतापला व त्याने दुपदास निरोप पाठवला की "तुम्ही आपल्या मुलाचा विवाह माझ्या मुलीशी करून मला फसवले आहे व माझा अपमान केला आहे. त्याचा सूड घेण्यासाठी मी माझ्या सैन्यासह येऊन तुमचा सर्वनाश करणार आहे."

राजा दुपद व त्याची पत्नी या संदेशाने

भयभीत झाले. दशार्णवा राजाशी सामना करण्याची त्यांची शक्ति नव्हती. त्याद्विषाय, शिखंडीचं रहस्य प्रकट झालं असतं तर सर्व उजांनी त्याची टार उडवली असती. फजितीच्या आणि अपमानाच्या कल्येने ती दोघे पारच अस्वरय झाली. शिखंडीताही आपल्या आईवाड्यांना पळलेली चिंता पातून फार काळजी वाटत होती. म्हणून प्राणत्याग करण्यास तो बर्नात गेली. ते वन स्थूणापर्व नांवाच्या चक्षाचे होते.

त्या बर्नात शिखंडीने अग्रपाणी यज्य प्राण त्याग करण्याचा निश्चय केला तिची स्थिती पाहून यक्षाने विचारले, "देवी तू कोण आहेस? बर्नात तू कां आलीस?"

शिखंडीने म्हणले, "मी असल्यामुळे इथे आले आहे परंतु संकट निवारणे आहे." त्यावर यक्षाने आपली ओळख करून दिली, व तो पुढे म्हणाला, "मी कुबेराचा मित्र आहे. तुला बरदान देऊन तुमं संकट दूर करू शकेन."

तेव्हा शिखंडीने आपल्या आईवाड्यांच्या संकटाबद्दत सविस्तर सांगितले.

यक्षाला तिच्या दाहण अवस्थेबद्दत करुणा वाटली परंतु तिला कायमचे पुरुषत्व प्राप्त करून देण्याइतकी शक्ति नाही त्याला जाणवते. पण घोडे दिवसांपुढे आपले पुरुषत्व देण्याइतकी शक्ति त्याच्यासाठी होती.

"कांही काळापर्यंत मी माझे पुरुषत्व तुला देऊ शकेन आणि तुझे स्त्रीत्व मी घेईन. अशा प्रकारे तात्कालिक स्वरूपांत मी तुला थोडीपार मदत करू शकेन." शिखंडीला करण्याच्या हेतूने यक्ष म्हणाला.

शिखंडीने त्याचे म्हणणे लगेच कबूल केले ती पुरुष शिखंडी बनून ताबडतोब आपल्या आईवाड्यांकडे गेली.

दुपदाच्या आनंदात सीमा राहिली नाही. त्याने दशार्णवा राजास हा संदेश लिहून पाठवला, "माझा पुत्र शंभर टके पुरुष आहे. संशय असेल तर प्रत्यक्ष येऊन परीक्षा पाहा."

दशार्णवा राजाने कांही दासींना पाठवून दुपदाच्या सांगण्याची प्रचिती पाहिली. शिखंडी पूर्ण पुरुष आहे सारी पाठवली व दुपदाची भमा मागितली.

यादरम्यान एक दिवस कुबेर आपल्या विमानातून स्थूणापर्व्या बर्नात पोचला. वी वनतेला असल्यामुळे स्थूणापर्व त्याला भेटायला आला नाही. त्यामुळे कुबेराला खूप आश्चर्य वाटते. कुबेराच्या दूतांनी स्थूणापर्व स्त्रीरूप झाल्याचे सांगितले. स्थूणापर्वाला स्त्रीरूपांत पातून कुबेराने कारण विचारले. वस्तुस्थिती समजल्यावर कुबेर अतिशय संतापला व स्थूणापर्वाला "तू सदैव स्त्रीच राहाशील." असा शाप दिला. यक्षाने शापभुक्त करण्याची कुबेराला बाबत विनंती केली.

तेव्हा कुबेर म्हणाला की शिखंडी मरण पावल्यानंतर स्थूणापर्व पुन्हा पुरुष बनेल.

इकडे शिखंडी पुरुषाचे रूप मिळाल्यामुळे आनंदात होता. शिवाचे बरदान खरे झाल्यामुळे दुपद व त्याची पत्नी फारच प्रसन्न होते. परंतु कांही दिवस गेल्यानंतर यक्षाला दिलेले वचन शिखंडीला आठवले व तो फिरून उदास झाला.

कांही दिवसांनंतर उदास मनाने शिखंडी आपल्या वचनानुसार स्थूणापर्व यक्षाला त्याचे पुरुषत्व परत देण्यासाठी आला. परंतु कुबेराच्या शापामुळे स्थूणापर्वाला शिखंडीकडून आपले पुरुषत्व घेता येईना. त्यामुळे शिखंडी आमरण पुरुष राहिला.

वीष्म पितामहांनी दुर्योधनाला शिखंडीची कथा सांगितली व म्हणले, "अंबानेच माझा प्राण घेण्याची प्रतिज्ञा करून शिखंडीच्या रूपांत पुनर्जन्म घेतला आहे मी तुला आता सांगितलंच आहे. मी प्रतिज्ञा केलेली आहे की मी स्त्री, स्त्रीनामभारी किंवा स्त्रीचरित्रवाल्या व्यक्तिवर दाख चालवणार नाही. ह्या कारणानेच मी शिखंडी बरोबर युद्धही करणार नाही किंवा त्याला मारणारही नाही."

खरा विजय

निरंजनपूर गांध्याच्या बाहेर एका चार तरुण संध्याकाळी गप्पा मारत होते.

भूषण म्हणाला, "माणसाना कोणतेही कार्य अवश्यक नाही. एखाद्याने प्रामाणिकपणे आणि निष्ठेने प्रयत्न केले तर आप्तत कठीण कामदेखील स्याता जमू शकेल."

"जे काम असते, ते कितीही आटोकाट प्रयत्न केले तरी माणसाना पूर्ण करता येत नाही." दयानिधीने आपले विरोधी मत स्पष्ट केले.

चर्चेला गंभीर वळण लागले व त्याचा शेवट पैज लावण्यांत झाला.

दयानिधी म्हणाला, "तुझे घडील सिगरेटशिवाय मिनिटमरदेखील राहू शकत नाहीत. त्यांची सिगरेट सुटणे अशक्य काम आहे. जर तू हे करून दाखवलेस तर मी तुला शंभर रुपये देईन." दुसऱ्या दोघा मित्रांनी दयानिधीचीच टी ओढली.

भूषण थोडा वेळ गप्प राहिला. नंतर म्हणाला, "मी तुमचे आव्हान स्वीकारतो. पण मी हे तुमच्या शंभर रुपयांसाठी स्वीकारत नाही आहे, परंतु हे सिद्ध

करण्यासाठी फी हे असाध्य नाही. मला कराय लागेल तरी मी माझे म्हणजे सिद्ध दाखवीन."

दुसऱ्या दिवशी भूषण जेव्हा आपल्या मातुला भेटला, तेव्हा भूषणाचे घाईट परिणाम त्यांना सांगू लागला. "सिगरेट ओढण्यामुळे माणसाचे आयुष्य कमी होते, तऱ्हेतऱ्हेची दुखणी होतात, त्या व्यक्तीला असा हा वेदना सोसायला लागून तो अकालीच मृत्यूची शिक्षा होऊ शकतो."

भूषणचे घडील माधवराव एक चांगले गृहस्थ होते, पण त्यांना गप्प मारण्याचे आणि सिगरेटचे जबरदस्त न्दरन होते. ते स्वयंच गप्पिष्ट होते आणि मजेदारी गप्पा मारीत. बोलताबोलता एका पाटोपाट एक अशा सिगरेटी ओढत.

त्यांनी आपल्या मुलाचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकले. सिगरेट ओढण्याचे दुष्परिणाम त्यांनाही ठाऊक होते. तरी आपल्या संवयीचे समर्थन करताना ते म्हणाले, "जरे भूषण, जीवन आणि मृत्यू - दोन्ही आपल्या हातांत नसत. जे नशिवांत होणार असेल

ते टळत नाही. ज्या क्षणी मरण येणार असेल त्यातून कुणाताही वाचवणे अशक्य असतं. सिगरेट न ओढणारी माणसं मरत नाहीत का? आता प्रकृतिसाठी सिगरेट अपायकारक आहे हे मी मानतो. पण सिगरेट ओढण्याचा जो आनंद मिळतो आहे, तो निगेगी प्रकृतीच्या आनंदापेक्षा कितीतरी पटीने जास्त आहे. पण सिगरेट सोडून मी त्या आनंदाशिवाय नीरस जीवन कशाता जगायचं? तर शुद्ध मूर्खपणा आहे म्हणून या बाबतीत मू लुडबूड करू नकोस."

इतकं बोलून त्यांनी तोंचेच एक सिगरेट पेटवली म्हणाले. "सिगरेट ओढणे म्हणजे श्वास घेण्यासारखे आहे. मी बंद केली तर मलाही घेता येणार नाही." भूषणला कीं खरोखरच हे एक अशक्य काम आहे. तो अगदी निराश होऊन गेला. बाडिलांच्या मनांत घर करून बसलेला चुकीचा विचार आहे. सिगरेटशिवाय ते जगू नाहीत का? हा त्यांचा विचार बदलताच पाहिजे. म्हणून पुन्हा म्हणाला.

"हे तुमचे मत आहे बाबा! कोणतेही विचार आणि मते परिस्थितीनुसार बदलतात, नष्ट होतात. अशी कोणतीही घाईट संवय नाही की ती सुटू शकणार नाही. जर आहे फक्त मनाचा निश्चय करण्याची. तुमची मनापारून इच्छा असेल तर तुम्ही या घातक संवयीपासून मुक्त व्हाल."

"मला कितीही घाटले कीं सिगरेट सोडावी, तरी मी सोडू नाही." माधवरावांनी सिगरेटचा एक झुरका घेऊन म्हटले.

भूषणने थोडा विचार केला व म्हणाला, "बाबा, समजा तुम्हाला कुणी सिगरेट सोडण्यासाठी एक लाख रुपये दिले तर तुम्ही काय करता?"

"सोडून देईन की! पण मला एक लाख रुपये

कोण वेडा नसलाय?"

"म्हणजे याचा अर्थ आहे कीं जर तुमची इच्छा असली तर तुम्ही जर सिगरेट सोडू शकाल." भूषणने उत्साहित होऊन मोठ्या आशेने बाडिलांना म्हटले.

"आणि जर कुणी तुमच्या गळ्यावर सुरी ठेवून सांगितले कीं सिगरेट सोडू नाहीतर गळा कापीन, तर?"

"सोडीन म्हणून सांगीन ना। जोपर्यंत त्याची सुरी गळ्याजवळ आहे तोपर्यंत, तो निघून गेला कीं सिगरेट पेटवीन." माधवरावांनी हंसतहंसत प्रत्युत्तर केले.

हे ऐकून भूषण दुःखी व उदास झाला. तो नाराज झाला आणि जरा रागांतच म्हणाला, "तुम्ही माझ बोलणं मनावर घेत नाही आहात, देवाने दिलेलं हे सोन्यासारखं आयुष्य, तुम्ही याच्याशी अरग खेळ

नाही करू शकत, जर तुम्ही सिगरेट सोडणाऱ नसाल तर मीही मला वाटेल ते करीन". एवढं बोलून तो ताडकन उठून तिथून निघून गेला.

त्या दिवशी भूषण जेवला नाही. आईने खूप समजावला पण तो कांही आपला हट्ट सोडला, जेव्हा माधवरावांना हे कळलं तेव्हा ते पत्नीची समजूत घालत म्हणाले, "भूक लागली की आपोआप येईल जेवायला. किती दिवस उपाशी राहाणार आहे? उगीच चिंता करू नकोस."

भूषणचा अजसल्याच कांही दिवस चालू राहिला. तो दिवसभर आपलं कांही करीतच होता. एक दिवस कांही कामासाठी मो परगांवी गेला आणि कांही दिवसानंतर परतला. तिथेही त्याने कांहीही खाई नव्हते.

आता त्याची प्रकृति बिघडायला लागली. चेहरा निस्तेज, खोल गेले, तोंडावर उदास, आजारी दिसायला लागली. तो महिनाभर आजारी होता तरी पकीकडे त्याचे काम चालूच होते.

भूषणची परित्यक्ती पाहून त्याच्या आईनेही त्याच्याप्रमाणेच जेवण सोडले. दोघांची प्रकृति गंभीर झाली. आईने उन्धळण धरले. घरांतले बाहेरचे, रंगळेजण याचा दोष माधवरावांना देऊ लागले. ते

म्हणू लागले, "मुतगा सिगरेट ओढतो म्हणून बंदिल नाराज असलेले पाहिलं होतं. पण बाप सिगरेट ओढतो म्हणून मुतगा नाराज होताना प्रथमच ऐकतो जाहोत." माधवरावांना लोक कस्य म्हणताहेत याची विशेष पर्वा नव्हती. परंतु मुतगा व बापकोची दशा पाहून त्यांचे हृदय हेलावले. सिगरेटसाठी पत्नी व मुलगा गमवायला ते नव्हते.

"जर माझ्या मुलगा कांही झालंच तर....." हा अशुभ विचार मनांत येताच त्यांच्या हृदयाचा थरकाप झाला.

त्यांनी सिगरेटचं पाकिट गटारांत फेकून दिलं आणि भूषणला पोरून तो म्हणले, "तुं जिंकलार बेटया! मी हारलो, आ, जाऊन जेवायला बैस."

"सरी जीत तर तुमची सिगरेटच्या भुसने तुमच्यावर विजय मिळवलेला होता पण आता तुमच्या आनंदासाठी तुम्ही सिगरेटवर अवलंबून नाही. आता तुम्ही स्वतंत्र आहात."

कठीण आणि अशक्य वाटणारं हे काम शक्य झाल्याचं पाहून बापलेकांना दोघांनाही एका वेगळ्या आनंदाचा अनुभव मिळाला.

ठोंब्या

कावेरी नदीच्या काठावरच्या एका गांवात गोवर्धन नांवाचा एक गरीब राहात होता. खूप दिवसांनंतर एक मुलगा झाला. त्याचे नांव त्यांनी ठेवले श्रीवर्धन, बालपणापासून श्रीवर्धन जरा मूडच होता, जिथे बसेल तिथे बसून राहायचा. जोपर्यंत तिथून कुणी नव्हते तोपर्यंत एका जागी बसलेला कोणी बोलावले की यायचा आणि आतां जा म्हटले की त्याला झोप आली तरीदेखील "झोप जा आता" असं सांगायं लागत असे.

त्याची तऱ्हा पाहून त्याच्या पित्याने असा विचार केला की त्याला बसतीगृह असलेल्या शाल्लेत पाठवावा. तो एकदां लिहायला बाबायला लागून अभ्यास करू म्हणजे त्याचा मळपणा जाईल. तिथे गुरुकुलांत बारा वर्षे राहूनही तो अजिबात बदलला नाही. तो बुद्ध होता पण आळशी नव्हता.

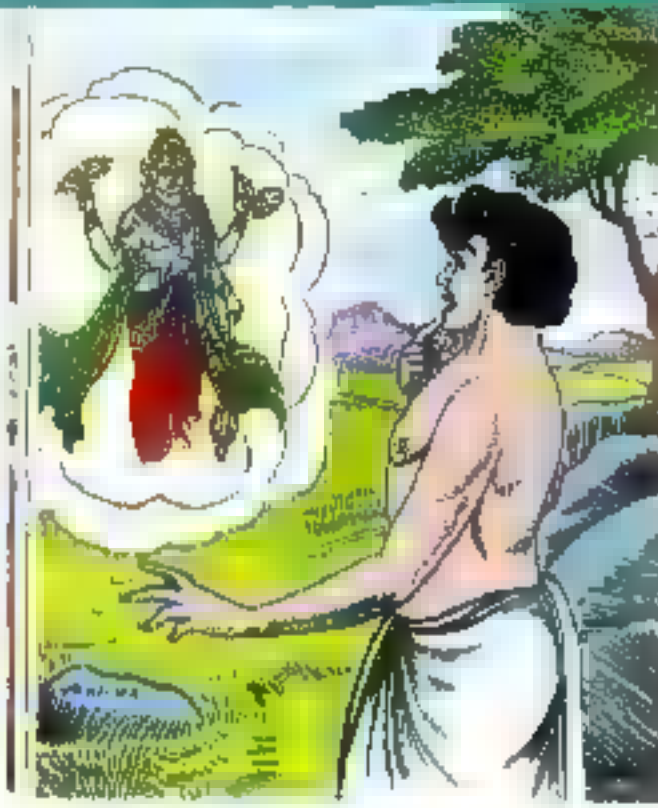
बारा वर्षे गुरुकुलांत राहून आल्यानंतरही जेव्हा त्याच्यांत कांहीही बदल आढळला नाही. तेव्हा

त्याच्या बडिलांनी त्याला घरांतली कारीकरतारीफ कामे सांगायला सुरवात केली. त्याच्या आईची दृष्टीही अधू होऊं लागली होती. त्यामुळे स्वयंपाकाचे काम गोवर्धनलाच करावे लागे. जोपर्यंत श्रीवर्धनला कांही काम सांगितले नाही तोपर्यंत तो कांहीही करत नसे. आणि प्रत्येक कामासाठी त्याच्यामार्गे धोशा लावला की तो चिडचिड करायचा.

श्रीवर्धनचे लग्न एखाद्या समंजस मुलीशी करून दिले तर ती त्याच्याकडून गोड बोलून कांहीतरी कामधाम करवून घेईल. निदान स्वयंपाक करताना रोज आपली बोट भाजतात. ते तरी बांचेल असा विचार करून गोवर्धनने त्याचे लग्न केले.

पत्नी घरी आल्याने आता श्रीवर्धनला कांहीच काम करावे लागत नव्हते. तो आपला एका जागी बसून राही. श्रीवर्धनच्या पत्नीला तिचा त्रासरा म्हणाला, "तुं तुझ्या नवऱ्याला कांही काम करायला सांगून तुझी कामे करत जा ने!" परंतु ती आपल्या नवऱ्याला कोणतेही काम सांगेना व सर्व कामे स्वतः

करील होती.

मातीच्या गोळ्यासारखा बसून राहिलेल्या आपल्या मुलास पाहून श्रीवर्धन त्याला म्हणाला, "अरे, तुझ्या बापकोला विचार ना तिला कांही मदत पाहिजे का? नुसता बसला आहेस, तिचे कांही तरी काम कर की!"

श्रीवर्धन बापकोजवळ गेला नि म्हणाला, "जर कांही काम असेल तर सांग ना, मी करीन."

ती म्हणाली, "बडीत माणसं काम सांगतल आणि लहानांनी ते करायचं असतं. साशूबाईला जाऊन विचारा की कांही करायचं आहे का?"

श्रीवर्धन आईकडे गेला व म्हणाला, "आई, कांही असेल तर सांग, मी करीन."

आई म्हणाली, "मी आंधळी आहे. मी काय सांगणार? तू तुझ्या बडिलांना विचार जा."

तो बडिलांकडे गेला आणि म्हणाला, "माझी

बायको आणि आई मला कांहीच काम सांगत नाहीत. काय करं, तुम्हीच कांहीतरी काम सांगा."

"अरे, सांगा काय म्हणतोस टोंब्यासारखे? तुला नाही का काम करावं ते? माझंच सर्वात फुटकं म्हणून तू माझ्या घरी जन्माला आलास! घरात कांही काम करीत नाहीस तर पेरा कमावण्यासाठी कुठे नोकरी तरी कर. इतकी वर्षे शाळेत शिकून होतास, कांहीतरी पैसे मिळवायला शक. मुलांना बोलावून शिकवले तरी पैसे मिळतात. नाहीतर एलाचा मंदिरात पूजापाठ करी करत जा. मी काय सांगू? जा, निदान भगवंताची प्रार्थना तरी कर, तो प्रसन्न झाला तर एलादा करी देईल." पित्त्याने हेटाळणीच्या तुरात म्हटले श्रीवर्धन अरण्यांत जाऊन तपस्या करू लागला.

दिवसानंतर, त्याच्यासमोर प्रकट झाले आणि म्हणाले, "तुझ्या तपस्येने तंतुट झालो आहे, बोल, कोणता धर्म देऊं तुला?"

"काय धर्म असावा अगतो हे मला नाही, तुम्ही धर्म वेळ, मी परी घट्यांना विचारून घेतो..." असं म्हणून श्रीवर्धन मोठ्या खुशीत वरीं गेला आणि त्याने गोवर्धनला सांगितले, "बाबा, तुम्ही सांगितलं तशी तपस्या केली. भगवानाने प्रत्यक्ष दर्शन देऊन मला कर माग असं सांगितलंय, तुम्ही सांगा मी कोणता धर्म मानू?"

पित्त्याला मुलाचा म्हणणा पाहून अतिशय रग आला, त्याने त्याला रागावून म्हटले, "अरे, भयूर पैसा-अडका, ऐश्वर्य मागायचं की 'जन्मभर आपण गर्भवित राहून जाओत.' अशेही मुलाचे बोलणं ऐकले होते. तिने मुलाला आपल्याजवळ बोलावले आणि म्हणाली, "तू भगवंताजवळ धर्म माग की! माझ्या आईची दृष्टी जिला मला मिळवी."

वपदेशाबुद्धे कुणाचा पदलत नसतो. कारण अगदीं उक्कल देवलेले पाणीसुद्धा पुन्हा आपल्या मूळ स्वभावानुसार शीतल होऊं लागतं. - पंचतंत्र

जेव्हा पत्नीला कळलं की आपल्या पतीला परमेश्वराने दर्शन दिलंय, तेव्हा ती त्याला वाजूला नेऊन म्हणाली, "आपल्या संतान होऊं दे असा धर्म."

सगळ्यांना "बर, बर" म्हणून श्रीवर्धन पळतपळत पुन्हा अरण्यांत जिथे त्याने तपस्या केली होती, जागेवर पोचला. परंतु भगवंत तिथे दिसना. भगवानाला तो शोधायला लागला, त्या ठिकाणी त्याला पुनी तपस्या दिसली.

वेळांपूर्वी मला इथेच भगवान दिसले होते, ते या वाजूला आले होते का?" त्याने मुनीला विचारले

हे ऐकून मुनीला आश्चर्य वाटलं, त्याने श्रीवर्धनकडून सारी कथा विचारून घेतली, सगळं ऐकून मुनीने विचारलं, "जेव्हा भगवान प्रत्यक्ष आले होते, तेव्हा तसेच तू धर्म का मागितला नाहीस? भगवंताकडून धर्म न मागता तू धर्म विचारायला गेलास? अरे, मला कां नाहीस? अभागी कुठचा! मी इतकी वर्षे इथे तप करतो आहे तरी मला कांही भगवानाने दर्शन दिलं

नाही." ते चिडून म्हणाले.

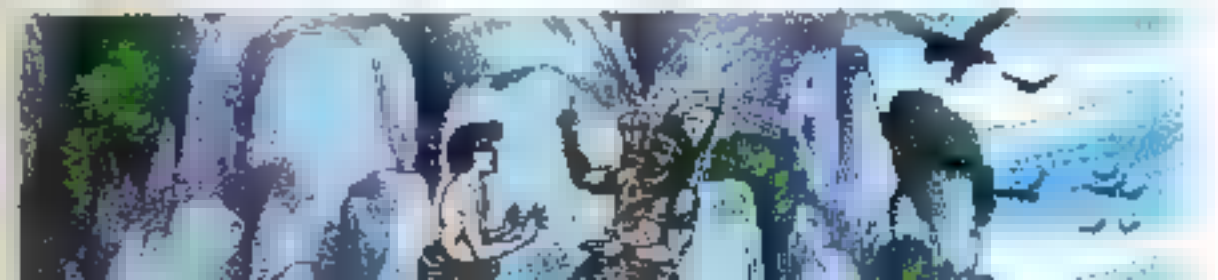
"मेला नाहीस" हे मुनीचे शब्द ऐकल्यानंतर श्रीवर्धन मरण्यासाठी जागेचा शोध करायला लागला. थोड्या अंतरावर एक पहाड दिसत होता, त्या पहाडावर चढून खाली उडी घेतली की आपणांस मरण येईल या विचाराने तो पहाड चढू लागला.

अध्या वाटेवर एक शिकारी भेटला व श्रीवर्धनला म्हणाला, "पहाडावर तर कांहीच नाही, तू उगीचच पहाडावर कदासाठी चढतो आहेस?"

"धर्म जाऊन, तेथून खाली उडी मारून, मरण्यासाठी" श्रीवर्धनने उत्तर दिले आणि आपली सारी कहाणी शिकार्याला सांगितली, त्याच्या मनाचा सरळपणा पाहून शिकार्याने सांगितले, "तुम्ही इच्छा देव पुरी करील, धर्म जा, आत्महत्या करू नकोस."

त्याच्या सांगण्याप्रमाणे श्रीवर्धन धर्म आला, त्याचे धर्म ऐश्वर्याने भरलेले पाहिले, आईला दृष्टी आली, श्रीवर्धनला खूप आनंद झाला. वर्मानंतर त्याला मुलगा झाला, घरात आनंदीआनंद झाला,

त्याला भगवताने दर्शन दिले हे ऐकून या छेव्याला गांवकरी "छेवेगुरु" म्हणू लागले.

उत्तर सरळ होतं

फार पूर्वीच्या काळीं एक श्रीमंत व्यापारी राहत होता, तो अतिशय कंजूष आणि स्वार्थी होता.

एका दिवशी उजाडलाच तो व्यापारानिमित्त कुठल्यातरी दूरच्या गावी जाऊ लागला. आपल्याबरोबर चालत जाण्यासाठी त्याने युसूफ नांवाच्या एका तरुणाला नोकरीवर ठेवले.

"पण मालक, इतक्या लांबच्या प्रवासाचा थकवा मी सहन करू शकणार नाही," युसूफने हळूच प्रस्तावना केली.

"काही हरकत नाही, थकवा वाटून घ्यायला मी आहे ना बरोबर," व्यापारी म्हणाला.

व्यापाऱ्याने घोड्यामागच्या गाडीत सामान लावतं, आणि आपण घोड्यावर बसला, आणि युसूफ मात्र घोड्याच्या पुढेपुढे धावत होता. व्यापाऱ्याने थोडा वेळदेखील त्याला घोड्यावर बसायची संधी दिली नाही.

मधूनमधून थोडा आराम करत दिवसभर त्यांचा प्रवास चालू होता. रांध्याकाळीं ते एका मुळामावर पोचले. तिथे रात्री विश्रांति घ्यायचे ठरले होते. त्यांनी तंबू ठोकला. जेवण झाल्यानंतर व्यापाऱ्याने घोड्याचे जीन उतरवून घोड्यावर राखण करण्यास

युसूफला सांगितलं. तोपैल तो स्वतः तंबूत थोडा वेळ झोंपण्यासाठी गेला.

"मासफ, वाटून घ्यायचा होता ना? आता अर्धी रात्र मी जरा झोंपू का? तोपर्यंत आपण घोड्याची राखण का?!" युसूफने अजीजीने विचारलं.

"अरे पोर, थकवा वाटून घ्यायचा आहेच, पण जरा वेगळ्या तऱ्हेने! तुला सामान आणि घोडा, दोन्हीवर नजर ठेवणं पुष्कील होईल. म्हणून तू तंबूच्याबाहेर राहून फक्त घोड्याची राखण कर, मी तंबूच्या जांते सामानाची निगाणी करतो," व्यापारी म्हणाला.

युसूफ झाल्याने तंबूच्या बाहेर एका झाडाला टेकून बसला व पहारा करू लागला. थकल्यामुळे त्याला झोंप लागली.

अचानक मध्यरात्री तंबूच्या आतून व्यापाऱ्याने अर्धवट झोंपितच विचारले, "काय करतो आहेस रे युसूफ?"

"मी विचार करतो आहे" नोकरीने उत्तर दिले. "कसला विचार करतो आहेस?" व्यापाऱ्याने पुन्हा प्रश्न वेढा.

"मी विचार करतोय की जर आपण गुलाब तोडायला गेलो आणि फक्त काटेच दिसू लागले तर?"

"म्हण काट्यांना हात न लावता परत ये, तू एक चांगला आहेस. शाब्बास रे मेरे नचे" खुष झाला आणि पुन्हा झोंपी गेला. दोन तासांनंतर व्यापाऱ्याने पुन्हा विचारलं.

"अरे माझ्या पोर, काय करतो आहेस?"

आळखलेल्या आवाजांत युसूफ म्हणाला, "मला अजून आश्चर्य वाटतं आहे. मालक."

"कसलं आश्चर्य वाटतंय रे?"

"मालिक, उद्यां सूर्याने नाही असं ठरवलं तर काय होईल हो?"

"मी नाही काळजी करणार गोष्टींची. पहाट झाली की सूर्याच्या उगवण्याची वाट न पाहता मी चालू लागेन," त्याने दिलाला बायच्या सुरांत सांगितलं आणि पुन्हा झोंपी गेला.

थोड्या वेळानंतर पुन्हा आवाज दिला.

"अरे युसूफ बेटे, काय करतो आहेस रे? आता काय वाटतंय?"

"आता तर मी फारच सोतवर विचारांत गढलो आहे."

"होय रे! म्हणजे तू इतका वेळ विचार करत आहेस आणि अजून तुला आश्चर्य आहे का?" जागून घोड्याची काळजीपूर्वक

देखभाल करणारा हा विस्वास्त नोकर पाहून मालक अगदी खुष झाला.

"होय मालिक, मी खरंच खूप विचार करतो आहे, आणि आश्चर्य करतो आहे की काल तुम्ही घोड्यावर स्वार झाला होतात आणि मी पुढे पळत होतो. पण आज घोड्यावर कोण बसणार, आणि घोड्याच्या पुढे कोण पळत जाणार, जर घोड्याचं नसला तर?" युसूफने चांचरत विचारलं.

"उत्तर सरळ आहे. आपण दोघांही बरोबर चालत जाऊ. व्यापाऱ्याने पटकन उत्तर दिले. त्याच्या सुरत डोक्यांत पुराफाच उत्तर जरा उशीरां शिल्ले. तेव्हा तो तीरासारखा तंबूच्याबाहेर आला आणि पाहता तो जमिनीवर फक्त जीन पडलेलं होतं, त्याचा देखणा, उमदा घोडा दिसत नव्हता. तो आपल्या दुर्दैवाबद्दल हळहळू लागला.

तेव्हापासून त्या स्वार्थी, कंजूष आणि घमेली व्यापाऱ्यांत एक नरमाई आली. आणि त्याचं सर्वांना आश्चर्य, त्याला आता फाळून चुकलं होतं की जर युसूफला त्याने अधेमधे विश्रांति देण्यासाठी घोड्यावर बसवलं असतं, आणि अर्धी रात्र घोड्याची राखणी केली असती, तर युसूफ जाग्य राहू शकला असता, आणि मग चोराखा इतक्या शिताफीने घोडा चोरणं शक्य झालं नसतं.

चांदोबा

आपली परंपरा

ओळखा

घातीं दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरे पुढच्या अंकात दिली जातील.
तोपर्यंत तुम्ही स्वतः ही उत्तरे सोधून काढा, आणि परंपरेचा
भरोसा करून घ्या.

1

"दररोज असंख्य लोकांना
आपण मृत्यूच्या खाईत जातांना
पाहिले आहोत. तरीही
आपल्याला वाटत असतं कीं
आपण अमर आहोत. हे सर्वांत
मोठे आश्चर्य आहे."

हे कुणी, केव्हा आणि कां म्हणतं?

2

स्मरणीय पौराणिक व्यक्ती : त्याने यांचा
एकमेकांशी काय संबंध आहे?

अ. शकुनी	-	गांधार
ब. केसरी	-	महामेढ
क. सहदेव	-	महिष्मती
द. भरत	-	केकय
इ. वाल्मिकी	-	तमर

चांदोबा : भाषा अनेक
ज्ञान आणि आनंदाची भावना एक

संवय

एक दिवस शिव सराहपुरच्या बाजारांत एक गाय विकायला गेला. गाईचं वर्णन करतांना तो प्रत्येक
गिऱ्हाईकाला सांगत होता, "गाय किती उत्तम जातीची आहे, हे सांगायची जरूरच नाही. गाय पाहिलीत
कीं तुम्ही समजूं शकातच."

दुसऱ्या गांवातला विष्णू सहज फेरफटका मारायला म्हणून बाजारांत आला होता. त्याने आपली गमत
म्हणून खोऱ्या उल्लुकतेने गाईची किंमत विचारली.

"शंभर रुपये," शिवने सांगितलं.

विष्णूने गाय पाहिली. गाईची किंमत शंभर रुपयांपेक्षा जास्त होती हे विष्णूला सहज कळून चुकलं पण
त्याने जाणूनबुजून इतकी कमी किंमत सांगितली कीं त्या किंमतीत कुणीही एखादी गाय विकली नसती.
विष्णू म्हणाला, "पंचवीस रुपयांना देशील कां?"

शिवने विष्णूला आपादमरतक न्याहाळले आणि म्हणजे, "ठीक आहे, आण पंचवीस रुपये."

विष्णूने विष्णूला खिशांतून पंचवीस रुपये काढून दिले. रूप आनंद झाला होता. शंभर रुपयांपेक्षा
अधिक किंमतीची त्याला केवळ पंचवीस रुपयांत मिळाली होती. शिवने इतक्या कमी किंमतीला
गाय विकली. फुलून त्याला होतंच. त्याने शिवला म्हणतं, "मी तर उगीचच कांहीतरी बोलायचं
म्हणून आगदी सांगितली. चंगली शंभर रुपयांपेक्षा जास्त किंमतीची दिसते आहे. तू
ती इतक्या कमी किंमतीला विकतो आहेस?"

रुपये खिशांत टाकून शिवने दिले, "जेव्हा कुठलीही धरतू माझ्या मालकीची नसते, तेव्हा ती
विकताना तिच्या किंमतीबद्दल फारसा विचार किंवा घालाघीस न करण्याची माझी संवय आहे." असं
बोलून बाजारांतल्या गर्दीत तो दिसेनासा झाला.

हे ऐकून विष्णूचे हातपाय लटपटले.

ती गाय तिथेच सोडून तोही लगबगीने बाजारांतल्या गर्दीत मिसळून गेला. पण दुसऱ्या तऱ्हेने

देहापाहे

भारत :

तेव्हां व आता

द्वारका

गतकालीन प्रशांती

भारतातले एक प्रमुख पौराणिक स्थळ आहे गुजरातेची द्वारका. दुसऱ्यातिसऱ्या कुणी नव्वे, तर प्रत्यक्ष भगवान श्रीकृष्णानी वास्तवलेली पवित्र नगरी आहे. हिला द्वारावती म्हटलं जात होतं; त्यापूर्वीचं हिचं नांव होतं कुशावती.

पुराणकथेनुसार श्रीकृष्णाला आपल्या राजधानीसाठी मोठ्या भूमीची आवश्यकता होती. म्हणून समुद्र मागे हटला आणि श्रीकृष्णाला आवश्यक भूमी मिळाली. श्रीकृष्णाच्या निधनानंतर समुद्र पुढे सरला आणि ती भूमी समुद्राने पुन्हा घेतली. म्हणजेच, द्वारकेचा एक भाग समुद्रात बुडाला. परंतु श्रीकृष्णाच्या किल्ल्याच्या आतला जो भाग होता तो तसाच राहिला. वेद द्वारका या नांवाने हे वेदाच्या रुपांत अजून उभे आहे.

वेद द्वारकेच्याजवळ खणल्यानंतर शेंकडो वर्षांपूर्वी इथे एक समृद्ध शहर वसलेले होते याच्या खुणा आहेत. सध्याची द्वारका ही पूर्वीच्या पांच शहरांच्या अवशेषांवर वसलेली आहे. पुराणांनुसार हे स्थान श्रीकृष्णापूर्वीच्या काळातही होतं. परंपरेनुसार द्वारका भारतातल्या सात पवित्र

तीर्थक्षेत्रांपैकी आहे. इतर सहा स्थाने आहेत - अयोध्या, मथुरा, उज्जयिनी, वाराणसी, हरिद्वार व कांचीपुरम.

श्रीकृष्णाचा रमणीय दैत्यक पर्वताच्या पायथ्याशी तरी होता किंवा दोंगटाच्या अर्ध्या उंचीवर. वेद द्वारका म्हणजे दोंगटांचा एक समूह आहे. त्यांचा बहुतेक भाग नुसत्या रानटी झुडुपांनी भरलेला आहे व ही भूमी शेतीला निरूपयोगी आहे. परंतु निरनितळ्या ठिकाणी प्राचीन मूर्तीचे व वेळोवेळी बांधलेल्या स्मारकांचे अवशेष अधूनमधून सापडत असतात. त्यावरून हे स्थान इतिहासाच्या वेगवेगळ्या काळांतही महत्वाचे होते हे स्पष्ट होते.

शंकराचार्यांनी भारतात चार पवित्र स्थानांवर मठांची स्थापना केली. या मठांमध्ये द्वारकासम

दक्षिणेंत शुंगरी, पूर्वेला पुरी आणि पश्चिमेंत द्वारका द्वारकेंतला शंकरमठ, द्वारकेंतल्या सर्वात आकर्षक स्थळाच्या, म्हणजे द्वारकाधीश मंदिरातला आहे. मंदिरात श्रीकृष्णाची मूर्ती द्वारकाधीशाच्या रुपांत स्थापन केलेली आहे.

गोमतीच्या किनाऱ्यावर स्थापन केलेल्या या मंदिराचा मूळ आराखडा श्रीकृष्णाचा पणनूण वज्रनाम घाने केलेला होता. राजा जगतसिंह राठोड यांनी बांधलेल्या भव्य मंदिरात रोज हजारों भक्तांची गर्दी दर्शनासाठी जमत असते. श्रीकृष्णाचा महाल वेद द्वारकेंत बांधला होता आणि पा मंदिराच्या ठिकाणी त्यांचा मंदिराचा होता.

इथली मूर्ती अत्यंत आहे. मेयाडची (चितोडगाडची) राणी मीराबाई १५९६ मध्ये या मूर्तीत झाली होती असं मानतात.

मंदिराच्या दक्षिणेस ५६ पायऱ्या उतरून गेल्यानंतर शांतसरिता गोमती नदी आहे. ही गुप्तपणे पवित्र गंगानदीस जाऊन मिळते असं भाविक मानतात.

या प्रसिद्ध मंदिरापासून दोन किलोमीटरवर श्रीकृष्णाची आर्धांगिनी रुक्मिणीदेवी हिचे मंदिर आहे. नागेश्वर महादेव तीर्थ नांवाचे एक पुरातन दिवमंदिर आहे. त्याच्याजवळ एक पवित्र आहे. तिथे श्रीकृष्णाच्या बालपणांतली मित्रमंडळी गोपगोपी, त्यांचा सखा श्रीहरी वाला भेटण्यासाठी द्वारकेला आले होते. त्यांच्यासाठी इथे शिबीर स्थापले होते.

भगवान श्रीकृष्णापासून, शंकराचार्य आणि मीराबाईपर्यंत भूतकाळांतल्या आठवणींत द्वारका-नगरी रमलेली असते.

नगराच्याजवळच काही आधुनिक उद्योगधं-

द्यांच्या व्यतिरिक्त, द्वारका अजूनही एक शांतानिवांत भूमी आहे. आधुनिक जीवनशैलीतली सर्व साधने असली तरी इथल्या वातावरणात भूतकाळांतल्या ऐश्वर्याचाच जास्त प्रभाव आहे.

आधुनिक द्वारकेंत अनेक शैक्षणिक व सांस्कृतिक संस्था आहेत. भारतातल्या इतर शहरांप्रमाणेच त्या संस्था द्वारकेचे एक अभिन्न अंग आहेत. सुदैवाने इथले पारंपारिक भक्तीमय वातावरण अद्यापही कायम आहे. बहुतेक संस्था श्रीकृष्णाच्या कोणत्या ना कोणत्यातरी नांवाशी निगडीत आहेत.

कोणे एके काळीं स्वयं भगवान इथले राजे होते, या गोष्टीचा जर द्वारकानिवासी नागरिकांना अतिशय अभिमान वाटत असला, तर त्यांत आश्चर्य कासले?

दुनियेला धडा शिकवणारा कलंक

प्राचीन अथेन्स शहरात खेळांचे ऑलिंपिक सामने मोठ्या उत्साहाने आयोजित केले जात असत. नव्याच वर्षांतर ६ एप्रिल १८९६ रोजी सामन्यांचे पुनरुज्जीवन करण्यात आले.

प्राचीन काळातल्या ऑलिंपिक सामन्यांत, विजेत्याला, ऑलिम्प शब्दाच्या पानांचा मुकुट पारितोषिक म्हणून दिला जात असे. त्याच्या गौरवाचं ते प्रतीक होतं. खेळांमधील कुबल, क्रीडालय, भवक व

सध्या मात्र एक सामुदायिक अहंकाराची वृत्ती खेळांमध्ये पसरलेली दिसते. देशाचे नगरिक इतरांच्या उधळ आणि भुट्ट वृत्तीने वागण्याला लागतात. कीं जणू काही त्यांच्या देशाचे मोठेपण, या खेळांत जिंकण्यासाठी जगणाऱ्या या मूर्ख खेळाडूंच्या हातांतच राहिलंय! खेळाडू आपली खिताद वृत्ती विस्तारते आणि ते खेळातला नागले पैशासाठी किंवा आपल्या सामुदायिक अहंकारासाठी !

आपले साध्य व कर कुणी विस्तारते, तर त्यातला मूळ उद्देश वगळतो. खेळांत भाग घेणाऱ्या स्पर्धकांनी उत्तेजक, औषधांसारखे अनैसर्गिक मार्ग स्वीकारले, केवळ जिंकण्यासाठी ! मात्र हे घोर व कटु सत्य उघड झाल्यात आल्यासमोर उभे ठामसेले आहे. दक्षिण आफ्रिकेच्या क्रिकेट संघाच्या कप्तानला लांच दिव्याचा आरोप आहे. त्याने जपूनजुन भारतीय संघासमोर पराभव पत्करला. कारण ज्यांनी या खेळावर भारताच्या नाजूने पैजा लावल्या होत्या, त्यांचा भरघोस कपड्या भाता भरला. हा आरोप सध्या चर्चेचा विषय आहे आणि त्याची सत्कारी स्तरावर कसबेदारी चौकशी चालू आहे.

यामुळे एक गोष्ट स्पष्ट आहे - चड नयेत अशा गोष्टीही घडतात.

ही शस्त्रेची आहे. जर या घटनेपासून काहीच शिकलो नाही भविष्यकाळात यावेळांही जास्त धक्कादायक आणि ताबडोबाच्या गोष्टी घडतील. खेळांबद्दलचे आपले आचरट ग्रेम कमी केले पाहिजे. खेळाचे, खेळाडूंचे कौतुक जरूर करावे, परंतु

आजचे जग

सहनशीलता या सामन्यांत आजमावली जात असे. आणि हे सारे गुण फक्त निष्कलंक चारित्र्य, सरळ स्वभाव व प्रामाणिक असलेल्या खेळाडूंतच असू शकतात असा पूर्वीच्या लोकांचा गढ विस्तारा होता.

ऑलिंपिक खेळांचे सामने पुन्हा सुई झाले सरे, पण पूर्वीच्या काळात असलेली खिताद वृत्ती मात्र त्यांत राहिली नाही. हळूहळू या खेळांत भाग घेणं म्हणजे चांगला पैसा कमवणं अशी अनेकांची धारणा झोक लागली. जुन्या काळातल्या खेळांमध्ये बघण्यातली आदर, वैयक्तिक ज्ञान आणि इतर वृत्ती विसून येई पण

आपले भविष्य त्यांच्यावर अवलंबून असल्यासारखे अग्रगण्य महत्त्व त्यांना देऊ नये.

खेळांचे प्रशिक्षण, नवशिक्षण, लढाऊ, उमेदवारांना देताना, प्रत्येक देशाने खेळाबद्दलची योग्य वृत्ती त्यांच्यामध्ये रुजवली पाहिजे. एहीकोन निकोप असता कीं आपल्या आयुष्यातल्या प्रत्येक गोष्टीकडे चांगल्या रीतीने आपल्याला पहाता येते.

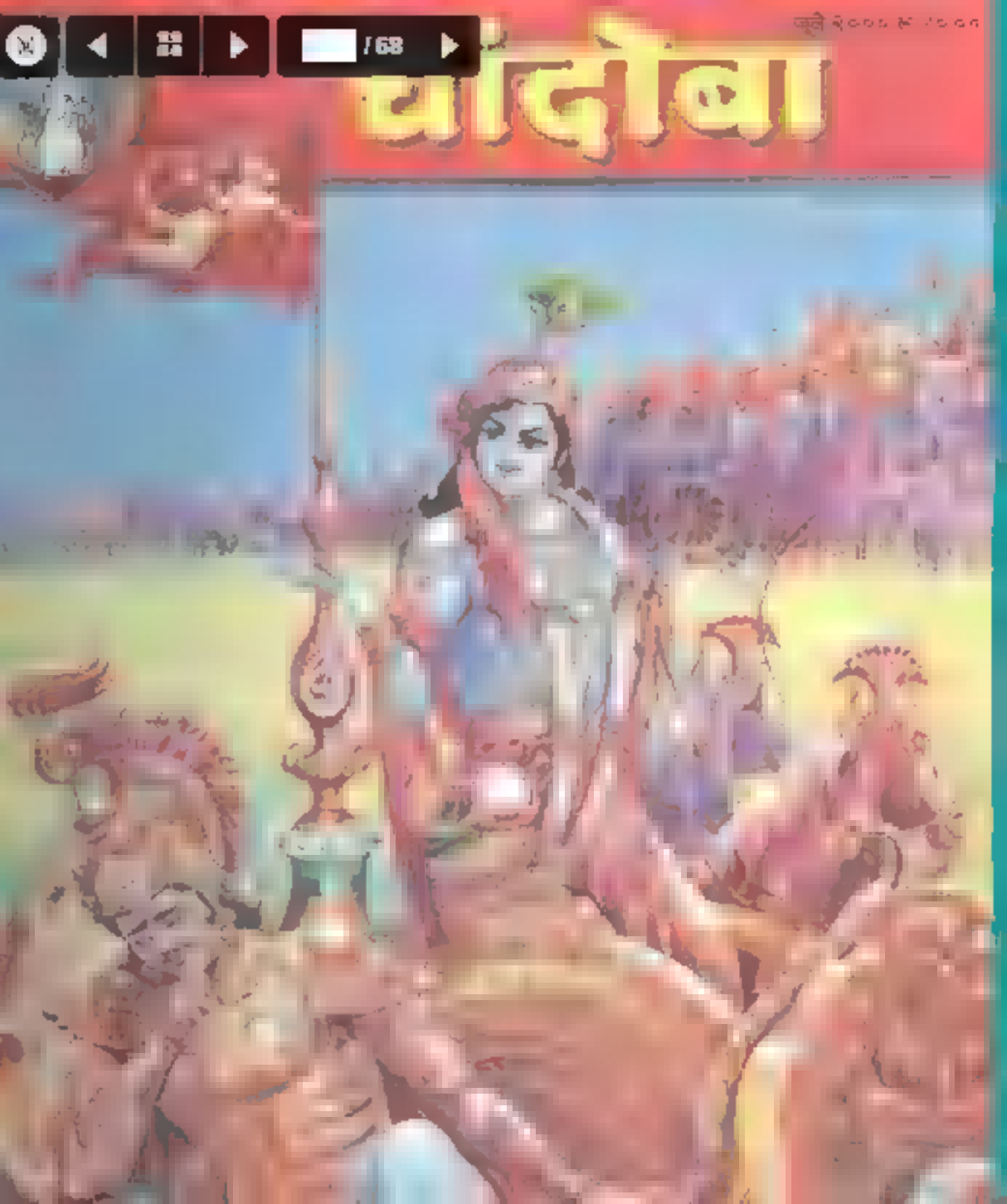
कायद्याच्या कसेतून पाहिलं तर खेळांच्या निकासावर पैजा लावणे हे कसबाने बंद केले पाहिजे. शिवाम जी मंडळी यांत भाग घेतात त्यांना कठोर शिक्षा द्यायला हवी. खेळाचा व्यापार होऊ देऊ नये.

सुप्रसिद्ध लेखक जॉर्ज ऑव्हेल यांनी मोठे मार्मिक विधान त्यांच्या "खिताद वृत्ती" च निबंधात केले आहे. ते म्हणतात, "गंभीरपणे जिंकण्यासाठी, हास्वीत होणाऱ्या खेळांचा न्यायीवृत्तीशी संबंध नसतो. जिंकण्यासाठी खेळतांना, ईर्ष्या, भत्सर, तिरस्कार, नव्हाई.

निधमांचे उलंघन व क्रीर्य पाहताना मिळणारा आसुरी अन्नद, दुष्टपणा - या सगळ्या गोष्टी खेळाभोवती गोळा होतात. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचं तर ती विनवदुकांची लढाई ठरते."

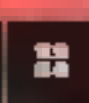
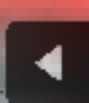
ऑव्हेलनी आपल्याला सावधानतेचा इशारा दिलेला आहे. आपण जर आपल्या निष्क्रिय वृत्तीत कव्यांच्या भूमिकेत बदल केला नाही, तर खेळारेवची ते खेळाचं विडंबन होत राहील.

चान्दोबा

कुवेर २००५ ए १०००

1:58

चन्द्रशौर्ङ्गस्य नूतन अन्कार देवः ॥ १॥

सृजनात्मक चढाओढ

[illegible]

गंगा नगराच्या शाही बगीचांचे दृश्य नेहमीच सुन्दर
 दिसत. अनेक पक्षी येथेच वसून आणि फुलं येथेच रोवून
 घालून, शाही प्रत्येक वृक्ष व गंगाचाच आपल्या स्वतःच्या
 सुलोकप्रमाणे राखण्याचे देखरेख करत असं.

त्या **माकडा** खूप माकडे होती, परंतु **मै** सामान्य माकडांपेक्षा **मोठ्या** होते, त्यांचे पुलांचेकडे प्रेम होते. माकड्यांना पुलांची देखरेख करताना जी येवढीच **सतत** असत. **मै** पक्षा पुलांचे **कडे** सराय करत **सतत** पुलांची **देखरेख** असत. त्यामुळे माकड्यांबरोबर त्यांची मैत्री घातक होती.

एवम् विचित्री मालायाः ॥ १०० ॥ ज्ञानो यो वै, त्याज्या
पदं वात्, रोधनां पाणीं करोण पावणात्? ॥ साचा विचय
मल्ल लान्वा, आणि ओवरी त्याच्या मनात एक विचार

इस संख्या का सम्बन्ध उत्तरे कैसे किया? धलो, अपनी लेखनी और कागज उठाओ, तुम्हारी प्रविष्टि एवं १० नून तक लिख जानी चाहिये, सिजपी प्रविष्टि अग्रत अंक में प्रकाशित होगी।

आता त्याने **आज** माकडाना भोतावून एका दिवसासाठी **आज** काय करून घेयला विनंती ऐसी ती राय कडून झाली. त्या रायची **आज** **आज** **आज** होती, अन् त्यांना पाणी वट्टून आणायचे **आज** माहीत **आज**.

दुसऱ्या दिवशी लॅपे पाकड एकत्र शाही जमिनी येथील
भावी धान-तांदूळी, त्यांच्या नेता दुसऱ्या फाट्यावर देखरेख करत
थोडा भरनू घेयला. त्याचवेळी एका कोनात "शेपांना
पुढील भागात कितीतरी नवे का' कर्मी रोषणा न्यास्त पाणी
देण्यात आले नाही?

इति श्री अष्टाध्यायीया ऋषिः त्वाने कृतः सप्तमः
अध्यायः समाप्तः ॥ काण्डः समाप्तः ॥ तुष्यतीति
अन्तर्गतः ॥ अन्तर्गतः ॥ अन्तर्गतः ॥ अन्तर्गतः ॥
अन्तर्गतः ॥ अन्तर्गतः ॥ अन्तर्गतः ॥ अन्तर्गतः ॥

जून २००० अंकित प्रकाशित प्रदत्तोत्तरीची भुत्तरे

१. ■ होतं सरोवरावर वसतेत्या बागवत्याच्या स्वप्न मृत्युदेवता यषाकडून विचारलेल्या याच प्रश्नाचं युधिष्ठिराकडून दिलं गेलेसं. उत्तर.
२. अ. हाकुनि हा गांधारचा राजकुमार होता.
 ब. महामेरु हे स्थान जिथे कैसरी स्थान येता, ते होतं.
 स. सहदेवने युधिष्ठिराच्या राजसूय यज्ञापूर्वी पश्चिष्मती राजाला परास्त केतं होतं.
 द. भरताची मर्ता कैवर्त्या ही वैद्वय नरेशाची कैवय याची कन्या होती.
 इ. वास्तिभेदी कर्षीचा उग्रभ्रम नर्मदा नदीच्या किनाऱ्या होता.

पंखवाला घोड़ा

हृदयनिश्चयी राजा विक्रमार्क पुन्हा
प्रासाजवळ गेला. त्याने प्रासाजकून शय
खातीं उत्तरवसे, आणि ते ~~प्रासाज~~
खंडावर घेऊन ती स्मशानाच्या दिशेने
चालू लागला त्या रात्री घनदाट अंधार
होता, सोसादण्याचा वारा, विजांचा
नखलघाट आणि भूतप्रेतांच्या कर्कश
फिंकाळ्यामुळे वातावरण जार-तच
भीतीदायक झाले होते. तरीही निर्भय
विक्रमार्क पुढे चालला होता. जेव्हा
हृदयाचा थरकास करणाऱ्या स्मशानाच्या
जवळ तो आला, तेव्हा प्रेतांत लपलेला
वेताळ म्हणाला, "राजन, मी तुला
सांगूनसांगून थकलो आहे, तुझे हे श्रम
व्यर्थ आहेत. विनाकारण तू या मध्यरात्री
संकटाशी खेळतो आहेस. ज्या उद्देशाने
ज्या कामनापूर्तीसाठी तू इतके साहस

कदतो आहेस, तो तुम्हा रेतू काहीही पूर्ण होणार नाही. बुधिमत्तन घ्याती प्रथमम्ह ~~हे~~ करतात ~~हे~~ ज्या कार्यसिद्धीसाठी ते ~~हे~~ करायला आलात, ते कार्य त्या सिद्धीच्या योग्यतेचे आहे किंवा त्या सिद्धीजोगे ते कार्य अनुरूप आहे का हे। कठीण पुरुषार्थ दाखवून योग्यतीही इच्छित अस्तु मिळवणे पुरुषार्थच पुरे होत नाही. त्या चरित्त्याच्या योग्यतेचे असणे हे जागरण महत्त्वाचे आहे.

“शांतीपूर राज्यांतला एक युवक प्रतप्त, असाच एक धुल्लू होता त्याने अरंभच वाद्यधारे कार्य करून दखवले पण त्या कार्याच्या योग्यतेचा तो नव्हता त्यामुळे त्याचे सारे श्रम न्यायां गेले. तुला समजावून सांगण्यासाठी त्याची कहाणीच तुला ऐकवतो. नीट लक्ष देऊन ऐक.” असं म्हणून वेदनाळाने त्याला ही गोष्ट सांगितली.

‘शांतीपूरा राजा इंद्रलेन याची एक मुलगी होती, देवदत्ता । ती जेव्हा विवाहयोग्य झाली तेव्हा

राज्याने मंत्र्यांना तिच्यासाठी एक संगिता योम्य
राजकुमार शोभाप्यादा संगितले आसपादाच्या
राज्यांत त्यांनी चौकशीसाठी दत्त पाठवले.

देवदत्ताला जेव्हा हे फल तेव्हा ती म्हणाली,
 "पितामही, लहानगणागतून माझी एक प्रबळ इच्छा
 आहे. जो कोणी माझी ही इच्छा पूर्ण करेल
 त्याच्याशीच मी विवाह करीन." तुझी काय इच्छा
 आहे ते तरी गांग मी तुझ्यासाठी अगदी गुला हज
 तगच राजकुमार शोधून काढीन. राजाने प्रेमाने
 नेकीला विचारले

“माझा इच्छा आहे [redacted] पंत असलेल्या
पोट्यावर वसून स्वच्छ, शुभ चांदण्यांत आकाशांत
बिंबात पावून [redacted] राजकुमार किंवा इतर कुणीही
असा श्रोता आणील त्याच्यादी मी [redacted] करीन. हा
माझा ठगर्दी अटळ निश्चय [redacted] कुणासाठी हे
अमल नाही, [redacted] मी [redacted] अविवाहित राहीन.”
राजकन्येने निश्चयपूर्वक सांगितले

■ ऐम्मुन राजाता आङ्घर्य काटल आणि त्याबरोबर तिन्ही काळजीही वाढायला लागली. त्याच्या मनांत आले, "कहाण्यांमचे गंजबाबला पोंड्याबद्दल वाचतं होतं पण पृष्णीयर असले घोडे असतात पाला कांहीच तेल पुरवण नाही. एखादी व्यक्ती कितीही शूर असली तरी हे अशक्य कार्य त्याला पूर्ण करता येणार नाही."

राजा इंद्रसेनाने ~~अपनी~~ मुर्तीला समजावून सांगितलं की ~~ही~~ सोदीतलं आहे. पृथ्वीवर राहाणाऱ्या मानवाला हे कळत नाही. वृद्धांचित रत्नांतोळांत राहाणारे देव कदा कदाहीलं लोकांतिने आपला निश्चय बदलीवत, पण राजकन्या ह्यास पेटली होती.

नाईलाजाने राजाने देशभर घोषणा करवली की जो राजकुमार किंवा व्यक्ती पाहत्या पंखांचा धोडा आपण त्यांच्याशी राजकार्याला विवक्षित करीत.

वर्षभरंत अनेक राज्यांतिल्या राजकुमारांनी धोडा

मिथिलवाच्यं प्रत्यक्षं वैशेषिकं च तत्त्वज्ञानं समाहृतम् ।

है। राज्यात प्रताप नावाचा एक कुंक्षी राजा होता. त्याने राजाची ही घोषणा केली की एक वर्षापर्यंत जेव्हा हे राज्य राज्यवादात होते तो राजकुमार पुढे येऊ शकला नाही, त्याप्रमाणे हे राज्य सर्व तहणासह आले असे मानले तो मानले विचार करू लागला.

चौस वर्षांचा हा तरुण प्रताप त्याच्या शोकासत
 पवाटाच राहिला होता. फुलें दिवून व फुलांची
 सजावट करून तो ~~आजही~~ चौतार्थ चानवत होता.
 रंगीचेरंगी, सुनंधी फुलाच्या माळा बनवून
 उत्सवामधे मुख्य दरवाजावरची तारण बनवण.
 मंदिरासमोरी ~~आजही~~ मूर्ती फुलांनी ~~आजही~~ हाच
 त्याचा शोकापणघापा ~~आजही~~ होता. ~~आजही~~
 मूर्ती तो विशेष श्रद्धेने ~~आजही~~ आज ~~आजही~~
 पूजार्थाचा तो ~~आजही~~ ताडका ~~आजही~~

एष दिवसो तो पुजा या गङ्गाधर धामधामद्वय
सांगत होता. तेव्हा त्याच विचारले (पु. १००) की,
भूमीकाल पंथावाला तोंडा मिळतो का? (पु. १००)
श्री १००. पालकपालक्य दत्तता

मुद्रायाम्ने हंसत म्दळी, परमधान पौढे तृष्याः
नसेनात कां परं इत ॥२॥ सांगतात २ मिळुं
शकतात. या लोकांत देवाच्या अनेक जाती निघतात
ब्रह्मता अतल्या पुण्याच्या जवळचें विश्वपर्वत
मालेच्या दयालो यांत निर्मीतरी सुनी यांत ॥३॥
पुण्यांनी तिथें जाचचें धाडस केत, त्याच ॥४॥
कीं स्थित्या तसेंच हंसनेन ब्रह्मपुत्रांत ॥५॥
त्यांच्या लोकांतून बऱ्याचवेळीं येतात ॥६॥
लोकांनी त्यांना पाहिल्याचें हें मंडळी स्त्रीपुंवक
सांगतात.

पुजायाच्या सांगण्यावर पालकना विचारता
वरता दुसऱ्याच दिवशी लष्कराची ती
विध्यवर्तीतरीच्या दिशेने पाहू पावता. अन्तर्
आणि पहाई पाह करतोकरता लष्कराच्या ती लष्करा
चांदोचा

[illegible]

तस्मात्तस्माच्छा वेलेच्या संनिप्रकाशांत त्या
प्रांताचा पारंगी आगळेंच रचणीच तेज अग्ले झाले व
ते जग अतिवार लोख्ख वाटत पांरी.

तिथ्यानी पुनर्पादन उच्च वातावरत मन
उच्चकृत आलं तिथल्या लंच झाडांना बिलगलेल्या
फलबेरींच्या गुजात त्याने एक बेरींच्या शोपाळा
पुनर्पादन व लगीत पुनर्पाच्या माळ्यांनी तो सजवला
तोपरीत सुवर्णित झाले गेला दुकन पर असल्यामुळे
शुद्ध चांदणे पानामधून झरपत शोपाळावर पडत
होते तिथल्या देखावा फुलाचा त्याजालेकांन असावा
असा अतिशयच व चित्तोमर्शय होता. तो एका
जुलै, २०००

आदर्याचक्रांत आसी.

प्रताप घोड्यावरून उतरला व राजकन्येजवळ येऊन म्हणाला, "राजकुमारीजी, आपण लहानपणापासून पंखवाला घोडा बघण्याचं स्वयं पाहान होतात तो घोडा याभरणी आपल्या होळ्यासमोर आहे. यावर बसून पाहिजे तितका वेळ चांदण्या भक्तादांत हिंदून यावे." इतकं बोलून प्रताप तिथून निघून गेला."

वेताळाने ही गोष्ट सांगून विक्रमाकला केला. "राजन, ज्या लक्ष्याच्या पूर्तीसाठी प्रतापने सादर दाखवले आणि श्रम केले, त्या लक्ष्यापर्यंत पोचून निलांजली देऊन दयाली. तो इतका विपादशून्य होता का, त्याची बुद्धि चालेनाही होती? तो असा कांयणला? त्याने राजकन्येशी विवाह केला नाही? याचं स्पष्टीकरण माहीत असूनही जर तू सांगितलं नाहीस, मी तुझ्या होम्याचे नुकाहेतुफळे होतील."

वेताळाचा संदेह दूर करण्यासाठी विक्रमाकाने आपले मीम रोडले व तो म्हणाला,

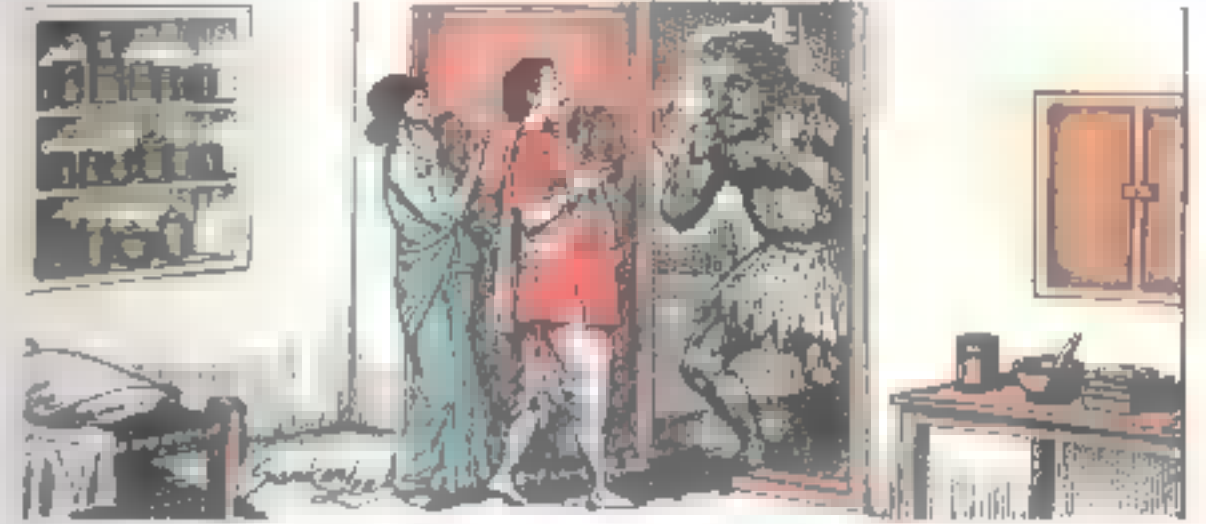
"प्रतापने गुरुवार्तीपासूनच राजकन्येशी विवाह करण्यांत जास्त स्वास्थ दाखवले नव्हते. तो धाडशी होता पण महत्वाकांक्षी नव्हता. राजकन्येशी विवाह करण्याच्या सातारनेच पंखवाला घोड्याचा शोध

त्याने केला नव्हता. सर्व तरुणांना हे एक आव्हान समजून तो घोड्याच्या शोधांत निघाला, जेव्हा देशांतले सारे राजपुत्र वाढविले असमर्थ ठरले तेव्हा त्याने हे आव्हान स्वीकारले.

'राजकन्येशी विवाह न करता दुसरे कारण असं होत की पंखवाला घोड्याचा सहज त्याला होता. साठरी होता कळोव्हदपी मळता. तो फुलांची करण्याच्या कलेत इतका वास्तव्यार होऊं शकता. कारण त्याचा स्वभाव संवेदनाशील व हळवा होता. पाने, फुले आणि झाडेवेली यांच्याशी त्याचे मन जुळवले होते. आपल्या कल्पनेने फुलांचे नैसर्गिक सौंदर्य वाढवणे व्यावसायिक व्यवसाय, धर्म आणि कर्म होतं. तो कधीही गुची राहिला. पंखवाला घोड्याच्या सूचनेमुळे आपल्या गुरूस्वभावधर्माचे मर्म समजावे.

म्हणून यश वेळ केल्यानंतर प्रतापने निर्णय घेतला. राजकन्येशी विवाह न करता पूर्वीप्रमाणेच सर्वसामान्य नागरिकाचे जीवन व्यतीत केले. निःस्वार्थीपणाने त्याने राजकुमारीचे आज्ञा वाटणारे पूर्ण केले. याचा त्याला जो आनंद मिळाला, तितका आनंद राजा झाल्या-नंतर बहुधा मिळाला नसता.

राजाचे मीम भंग होताच वेताळ उठून जाऊन पुन्हा जाडघर जाऊन बसला.

राक्षसाचा आजार

जुन्या काळधी गोष्ट आहे. एका घनदाट जंगलाच्या जवळच एक दोंडो, त्या खुनंदन मांयाचा एक निष्णात राहत. त्याचं औषध नेहमी लागू पडत असे औषध घेतलं तोंग त्यामुळे त्याच्या आज्ञांच्याची नेहमी तीव्र लागलेली असे.

तोव्यांकडून खुनंदन कधी पैसे मलात नये. पण तोंक त्याला वृत्तज्ञता म्हणून फूल ना फुलाची पाकळी देत असत. अशाप्रकारे त्याचा उदरनिर्वाह चाले. गरीब तोव्यांकडून तो काहीही घेत नसे.

त्याचा हा उदर जवभाव त्याच्या पत्नीला, भानुमतीला, वितरून पसत नव्हता. या घटनेत लहानंतर ती जेव्हा आली तेव्हा अनेक इच्छा, आकांक्षा यनांत घेऊन आली होती. निला बादल होतं, इतक्या मोठ्या तेद्याचं घर किंमती सामानाने भरलेलं असेल, तेसायना उंची रेझमी साख्या मिळतील, सोन्याच्या दागिन्यांनी ती मलजिखानत सजेले, घरा इथे तर मालांचे उत्तं होतं. दोन्ही वेळचेचेयणखराण जेमतेम भागवण्याइतक्या

कमाई होत होती. तिच्या त्यांच्याचा थकाथूर आला.

एका मध्यरात्री कुणीतरी त्यांचं धार ठोठावले. दोघांनाही जाग आली. भानुमती पुतपुतत म्हणू लागली, "या घरांत रात्रीवेळील शांतपणे, गुळाने संगंता घेत नाही रे देवा! जेव्हा पाहावं तेव्हां योणत्याही वेळीं तोंगी घेत असतात." नाईलजाने ती उठली आणि दार उघडायला गेली. धेक्रेवेलील उठून तिच्या पाठोपाठ गेला.

दार उघडल्याबरोबर समोर एक भीमकाय राक्षस उभा होता. दोघांनी मीमने घरापर कांपू लागली. भानुमती विंचालली आणि झाडने आंत निघून गेली.

"तुम्ही प्रचुर नया. होजारच्या जंगलाला राजागारा मी एक राक्षस आहे. गेल्या कांही दिवसांपासून माझी प्रकृति खराब झाली आहे. तुमचं नांव पेंकून तुमच्याकडे नपासणी करून घ्यायला आलो आहे." एवढं यास्ताना त्याला धाप लागली आणि दोन्ही हातांनी हाकं घड भरून तो मदकत खाती बसला.

संपवतं तर आपण निर्धोर आणि निश्चित होऊ शकू.

“याची दुरारी बाजू तितकीच आहे गुरुदेव. माझ्या मातापित्याची हत्या ते शयनकक्षांत झोंपलेले असताना झालेली आहे. याचा सख्त अर्थ होतो की आपल्याच राज्यांतल्या विद्वान्महात्म्यांची व्यक्तींनी हा कट रचला असला पाहिजे. आज प्रजेची सहानुभूति आपल्या बाजूला आहे पण जर काही दिवस त्यांना माझ्याकडून कांहीच बातमी मिळाली नाही, तर यादेल की मी शत्रूंच्या पदयंत्राचा बळी झालो आहे. जुन्या राजाला विसरून ते नव्या परिस्थितीचा स्वीकार करतील. म्हणून मला म्हणू तितक्या तातडीने माझ्या राज्यांत गेलंच पाहिजे आणि तिथली राजकीय स्थिती समजून घेतली पाहिजे. अर्थात अगदी गुप्तपणेच!”

त्याच्या वीसण्यावर विचार करून कृष्णचंद्र म्हणाले, “तुम्ही रती, कुशाग्र बुद्धी, असाधारण जीवन, आणि तुम्हा आत्मविश्वास मी पूर्णपणे ओळखून आहे. जे योग्य यादेल ते नु माझे आशिर्वाद सदैव तुझ्या पाठीशी आहेत. विजयी भव!”

गुरुचा आशीर्वाद घेऊन आपली चंद्रहास घेऊन, एका सामान्य वेश्यापाशांत निघाला. सुवर्णगिरीच्या सीमेवर भिल्लांचे एक छोटेसे स्वतंत्र राज्य होते. तिथला राजा सिंहगुप्त कुशध्वजाचा जवळचा मित्र होता. रंध्याकाळ होताहोता मलयध्वज सिंहगुप्ताच्या राजधानीत पोचला व सिंहगुप्तास भेटला.

मलयध्वजाला पाहून सिंहगुप्ताला फार आनंद झाला. तो म्हणाला, “तू आला आहेस ही फार चांगली गोष्ट घडली आहे. कुशध्वजाची हत्या जुलै, २०००

झाल्याची दुःखद बातमी समजल्यानंतर मी स्वतःच तुझ्याशी संपर्क साधण्यासाठी येऊन बसलो होतो. माझे सैन्य तुझ्या मदतीसाठी सज्ज आहे. युद्धांतदेखील मी तुझ्याबरोबर उभा राहीन. जोपर्यंत त्या दुष्ट दयकीनीला मारून तुला तुझे सुवर्णगिरी राज्य परत मिळवून देत नाही, तोपर्यंत मी स्वस्थ बसणार नाही.”

“पण महाराज, शत्रूजवळ तर आता दोन्ही राज्यांचे सैन्य आहे. आपले मूठभर सैनिक त्यांच्याशी सामना करू शकतील? आपला स्नेह व मदत मला मिळाली आहे त्याबद्दल मी कृतज्ञ आहे. परंतु विद्वान आहे की केवळ सैन्याच्या मदतीने विजय मिळवणे कठीण आहे. माझ्या पितार्थीना ज्या कपटनीतीने मारले आहे, त्याच पद्धतीने त्यांना मारण्याची माझी उद्देश्ये. असेही खारीपूर्वक की आपल्या सैन्यांतला कुणीतरी वरिष्ठ अधिकारी सामील असला पाहिजे. पावसालाची बसुस्थिती शोधून काढायला हवी. शिवाय विश्वासघात करणाऱ्यांना शिक्षा द्यायला हवी. हे गनिमी काव्यानेच शक्य आहे म्हणून सैन्याऐवजी आपण मला आपल्या सैन्यांतला एक कुशल योद्धा, मोठे धन, कांही सैन्याची आभ्युपेक्षा आणि कांही विषाने भरलेल्या गुप्या देण्याची व्यवस्था करावी.” मलयध्वजाने आपली योजना सांगितली.

त्याचे चातुर्य आत्मविश्वास पाहून सिंहगुप्त फारच प्रसन्न झाला व म्हणाला, “तुझी योजना तर चांगलीच आहे, पण इतकंच पुरे होईल का?”

“होय महाराज! जर दैवाने साध दिली तर इतकंच पुरे आहे.” मलयध्वज निर्धाराने म्हणाला.

“तर मग ठीक उधा सक्कळपर्यंत चांदोबा

ताच्या गौरीची व्यवस्था केली जाईल. आता मोजन थोडीशी विश्रान्ति घ्यायला हवी तुम्हा!” सिंहगुप्त प्रेमळपणे म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी सिंहगुप्ताने एका सुंदर व नलित्र योद्ध्यास मलयध्वजाकडे आणले. सिंहगुप्त हंसून म्हणाला, “या तरुणाचं म्हणणं आहे की औपचारिक परिचय करून देण्याची कांही आवश्यकता नाही. त्याची शक्ती व सामर्थ्य तुला नंतर आपोआप कळेल; अला त्याचा दावा आहे.”

मलयध्वज मनांत समजला की सिंहगुप्त त्याची चांचणी घेत आहे. त्यानेही सिंहगुप्ताला हंसून प्रत्युत्तर केले, “जर राजकुमारी शालिनीसारखी कुशाग्र बुद्धीची घेरांगना माझ्याबरोबर असेल तर विजय निश्चित आहे. माझी आकांक्षा सफल होईल मला विश्वास आहे.”

मलयध्वजाने हे बोलणे ऐकून दालिनी राजाजी जुलै, २०००

व तिची नजर लाजेने खाली झुकली.

सिंहगुप्ताने आश्चर्याने विचारले, "अरे मलयध्वज! तुला कळलं कीं सैनिकांच्या वेधांत ही एक स्त्री आहे आणि ती देखील माझी मुलगी आलिनी आहे न्हय? तू तर माझी आलिनीला कधी पाहिलेलेही नव्हतेस! तुझ्या बुद्धीमत्तेची मी परीक्षा बघत होतो आणि त्यांत तू खरोखरच चानुर्य दाखवलेस. आता मात्र माझी शास्त्री पटलीय कीं तुझा उद्देश्य साध्य करण्यांत तू जरूर यश मिळवशील.

"मला ठाऊक होतं कीं युद्धविघ्नंत अतिशय पारंगत असलेली आपली कन्या असतांना, माझ्या मदतीसाठी आपण इतर कुणाला पाठवले नसतं. म्हणून मला सहजगत्या राजकुमारीला ओळखता आतां," मलयध्वजाने उत्तर दिले.

पण सिंहगुप्ताचे कांही या उत्तराने फारसे जुलं, २०००

समधान झाले नाही. एवढे कारण कळायं अज वाटलं, तरी त्याने तो निषय पुढे वाढवला नाही. तरी त्याने मलयध्वजाला हव्या असलेल्या सगळ्या वस्तू त्याने देऊन त्यांना आदिवादि दिला व त्या दोघांचा निरोप घेतला.

मलयध्वज व आलिनी अद्वरोहणांत निपुण होते. सिंहगुप्ताचा आदिवाद घेऊन दोघांनीही आपापले घोडे पिटाळले. आणि घोडेही त्यांचा इशारा मिळताच यामुवेगाने दौड लागले.

सूर्यास्त होण्यापूर्वी ते सुवर्णगिरीच्या राजधानीजवळच असलेल्या एका यनांत थांबले. तिथे त्यांनी थोडी विश्रांति घेतली तेव्हां आलिनीने विचारले, "सकाळीं आपण मला ओळखू शकलात त्याबद्दल जो खुसासा केलात, तो कांही पटण्याजोगा पुरुषाचे ओळखलंत? पाच सवसूर उत्तर दान कां?"

"कोणतीही कुठल्याही वेधांत असली तरी सामान्य परिस्थितींत आगली कोमलता, लाजरेवणा आणि डोळ्यांचा चंचलपणा लपवू शकत नाही. गिराळ्या परिस्थितीत ती कदाचित या स्त्रीतुल्य गोष्टी लपवू शकेलही म्हणून मला आधल्याला ओळखणं फारस कठीण नव्हतं," मलयध्वज हसून उत्तरला.

दोघेही पुन्हा थोड्यांवर खार होऊन पुढे निघाले. जेव्हा ते राजधानीच्या सीमेवर पोचले तोपर्यंत अंधार झालेला होता. गरमपासून खरा दार असलेल्या एका धनदाट वृक्षाच्याजवळ ते थांबले. आपले घोडे त्यांनी त्या वृक्षाखाली बांधले. रात्रीचा पहिला प्रहल उजळपर्यंत ते तिथेच बसून राहिले. नववॉल वेळाले व जाणारे नागांक ते लांबून पाहिले होते. नंतर ते चालत नवक्रडे निघाले. नववॉलच्या राज्याबद्दल

नववॉलच्या घाली असलेल्या लहान दस्त्यांवरून ते फिरत राहिले.

रात्रीचा कुपरा प्रहल झालेला होता. चोईकडे नीटच जातता होती. सकाळी दोर बंद करून लांब शोषायच्या तयारीत होते. पण अंधान्या रात्रीत मलयध्वज व आलिनी पाऊल न वाजवता अगदी सावधपणे चालत होते.

बायेंत एका घरांत जरा अंधुकसा उजेड आतल्या राजूला दिसत होता. ही दोघे त्या घराच्याजवळ गेली. खिडकीतून त्यांनी होकावून पाहिले तर त्या घरांतली पर्तापली त्यांना चोसत असताना दिसली.

ती स्त्री विचारत होती कीं हे लोक सुवर्णगिरीच्या राज्यात कां? पुरुषाने सांगितले, "हा वृक्षकीर्ती राजा सत्तंय. लोभाने वेडापिरला झालेला आहे. अन्यथा मर्णा आहे. धर्मअधर्माची खाड नाही. छलकपट करून जगां त्याने राजाराणीची हत्या केली, त्याचप्रमाणे राज्य मिळवण्यासाठी तो सुवर्णगिरी मारायला मार्गेपुढे येतो. सुवर्णगिरीच्या आध्रमांत आहेत. फार चांगले आहे. तरीमुद्दां शत्रू तिथे पंचणार नाही असे थोडंच आहे?"

"हे परमेश्वरा! आमच्या सुवर्णगिरीचा रक्षण कर दे नाचा!" ती स्त्री हात जोडून म्हणाली.

थोडा वेळ दोघेही गाय बसलेली होती. नंतर ती पुरुष म्हणाला, "यण खरा गुन्हेगार तर दुष्ट लेनापती कंदर्प आहे. सारांतलाच चोर आणि वर विरजोर! सारांतला शत्रू बाहेरच्या शत्रूपेक्षा जास्त धोकादायक असतो, आपल्या राज्याचा रक्षकच मुळी, रक्षक बनला आहे. असल्या दुष्टांचा शिक्षा द्यावी म्हणजे त्यांचे कुकडेनुकडे करून गिधाडांना चांदोबा

साऊं घालण्यापेक्षा जास्त मूल शिक्षा हवी."

ती आश्चर्याकित होऊन म्हणाली, "काय? आपला रोनापती कंदर्प हाथ आपल्या राजाराणीचा खुनी आहे?"

"अग हळू बोल जरा! कुणी ऐकलं तर आपलीदेखील तीच मल होईल. मध्यरात्र होऊन नेनी आहे. झोप आता." पुरुषाने तिला सुचवलां.

जराच वेळ आतून कांही बोलण्याचा आवाज आला नाही. तेव्हां मलयध्वजाने हळूच दारावर टकटक केले. तरीही कांही आवाज आला नाही. म्हणून मलयध्वजाने पुन्हा दार ठोठावले.

"कोण आहे?" त्या पुरुषाचा दबकत आवाज आला.

"मित्र" मलयध्वजानेही हलक्या आवाजांत उत्तर दिले.

थोड्या वेळानंतर दार उघडले. ते उघडताच

ती दोघे आंत शिरली व त्यांची आंतून दार बंद केले. मध्यरात्री अंधार्या घरांत दोन अनोळखी तरुण शिरलेले पाहून, घराचा मालक सुकेतू व त्याची पत्नी भांबावून गेले होते.

जेव्हा मलयध्वजाने आपला परिचय करून दिला तेव्हा सुकेतूच्या आनंदाला परावार राहिला नाही स्वतः सुवराज आपल्या घरांत आलेला पाहून त्याला धन्य झाल्यासारखे वाटले.

मलयध्वजाने सुकेतूला विश्वासांत घेतले आणि त्याच्याकडून आणखीही थोडीफार माहिती मिळवली. अत्याचारी राजा वज्रकीर्ती व हत्यारी कंदर्प यांचा नायनाट करण्यासाठी त्याने ठरवलेली योजना सुकेतूला सांगितली. सुकेतू सुवराजाला सर्वप्रकारे मदत करण्यास तयार होता. तो म्हणाला, "आपण आमचे राजे आहात, जे कांही घडलं त्याबद्दल साऱ्या प्रजेला फार वाईट वाटत आहे.

पण हे नमळं इतकं गुपचुप आणि अचानक घडलं कीं प्रजाजनाना त्याची खांदेखील कुणकुण लागलेली नव्हती. या हत्येमुळे प्रजा दुःखी तर आहेच पण रगावलेली देखील आहे. कंदर्पाच्या राजूचे कांही धोटे लोक सोडल्यास बाकी सारे नागरिक आपल्या राजूला आहेत. आपल्या आदेशानुसार आम्ही आपण सांगाल ते करावला. आहोत."

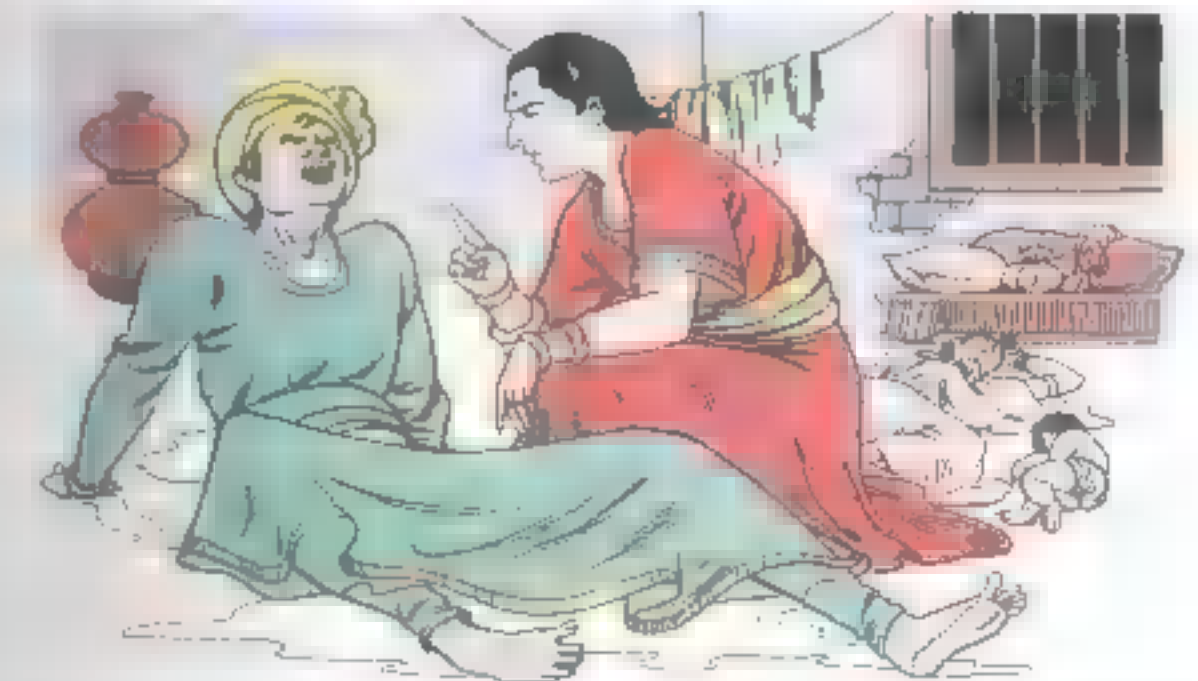
"आपल्याला उपद्रवणं कांहीच बरायचं नाही. नाहीतर आणि आम्ही दोघं त्यांत होऊन जाऊ. म्हणून सांगतो आहे तसंच पण अगदी गुप्तपणे कात राहा. देवाच्या कृपेने सत्याचाच विजय होईल." मलयध्वजाने सुकेतूला सांगितलं.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी, राजकुमाराच्या लागण्यावरून, सुकेतूने वज्रकीर्तीच्या पहारेकरी गुरू आपल्या घरी बोलावून आणले. मलयध्वजाने आपली ओळख सांगितली, व त्याच्याकडून मदत मागितली. ऐकून गुरू चाबवरून गेला. तेव्हा मलयध्वजाने आपल्या अंगरुखाच्या सिंशांतून एक किंमती हार काढला व त्याला हार दाखवून म्हटलं, "तुझा हे इनाम आहे. काम झाल्यानंतर याच्या दसपट इनाम वाचरं नकोस. तू सत्य व न्यायाची मदत करतो आहेस, पापाची नाही. या धर्माच्या कामांत जे पुण्य तुला मिळेल, तं तर निराळेच आहे."

गुरूने हार घ्यायचे नाकारत म्हटलं, "आपण आमचे सरे राजे आहात, आपल्याला मदत करणं माझा धर्म आहे. तेव्हा त्याच्यासाठी इनामाची आवश्यकता नाही. आपण पुन्हा गादीवर यावं हीच आमची इच्छा आहे. आपण आज रात्रीच्या दुसऱ्या

प्रहानंतर येण्याचं ठरवावं. असं सांगून गुरूने राजकुमाराच्या पायाला हात लावून प्रणाम केला. वज्रकीर्तीचा पहारेकरी गेल्यानंतर, मलयध्वजाने सुकेतूकडून कंदर्पाच्या शयनागाराच्या पहोकेन्यास बोलावून घेतले. सुवराजाची ओळख होताच त्या पहोकेन्याचा, वीरचा, चेहरा मोरामोर झाला, व झटकन तो थरथर कांपू लागला. नंतर सुवराजाशी बोलल्यानंतर तो सांबरता. त्याने आनंदाने सुवराजाला हर प्रकारे मदत करण्याचे वचन दिलं.

मलयध्वजाने कथड्यांतून एक सुई काढून वीरच्या हाताला टोंचली. ती वेदनेने कळवळ्या व जोरांत ओरडू. मलयध्वजाने तोंडावर पाडी बांधली, व शासिनीने सुकेतूच्या मदतीने त्याचे हातपायदेखील बांधले. नंतर मलयध्वजाने सुकेतूला पाठवून त्याच्या पत्नी व मुलाला बोलावले. त्यांना गुपीत आणणारी सुई टोंचली, त्यामुळे ते वेसुड झाले. योजबळ

येऊन मलयध्वज म्हणाला, "तुझ्या मनांतली कपटी भावना मी ओळखली नि तुझ्या शरीरांत दिचवाचे विष टोंचले. तुझी पत्नी आणि मुलगा बेहोष आहेत, जं तूं मला मदत केलीस तर तुझा परिचार आणि तूं सुरक्षित राहास. पण जर मला मदत केली नाहीस तर तुमच्यापैकी कोणीही जिवंत राहाणार नाही.

मलयध्वजचे बोलणे ऐकून वीर रुज झाला. पत्नी आणि मुलाचे ज्ञान संकटात आहेत हे पाहून त्याने हात जोडून खुणेने सांगितले कीं आपण जसे सांगाल तसे मी करीन.

जेव्हा मलयध्वजाला पूर्ण खात्री वाटली कीं हा आता विश्वासघात करणार नाही, तेव्हा त्याने त्याला एक औषध पाजले, व म्हटलं, "या औषधाने तुझ्या अंगातील विष जखरेल. जसे मी सांगतो आहे तसे रात्रीच तुला करावे लागेल. उद्या सकाळी तुझी पत्नी व मुलगा तुला इथेच भेटतील. तूं जराही कपटीपणे वागलास ती तुला इथे मृतावस्थेत सांपडतील." (क्रमशः)

भारत-गाथा

गंगा महान् संस्कृतीचा शोध
धुमायुगांचा भीरवशाही इतिहास

सभ्यता बरौबर एक बृहत् अरण्य

"भारतातल्या गांवांच्या जुन्या नांवांची जी यादी तुम्ही तैल्लिती पाहून मनोरंजक होती ही नावे पुन्हा काळातल्या अनेक आश्चर्यकारक लोकांची आठवण पुन्हा उजळतात." प्रो. देवनाथ श. संदीपबरोबर तैल्लितीतल्याच फिल्लाना चमेली उदगाहली

“ही नांव केवल धोर व्यक्तोच नाही तर त्या श्रेष्ठ कार्याचबद्दलही आपल्याला माहिती देतात. हाय की नाही, आजोबा?” संदीपने विचारले.

शिमेंदच्या शक्ती यांच्यावर बराच प्रभाव पडतो. शक्तीच्या
परीक्षेत आपण दृष्टी ठेविलेल्या दोघांच्या ४ शक्तीच्या
धूमने रेषेमागे भरतारा जाणाऱ्या तूर्तकालीन ते शक्ती
पाहिले असते.

“दीक्षा आहं भुक्तानां। पण आणया पूजका। इत्येता
मोक्षा आणि गुंतागुंतीचा जाहे कीं स्थानां-नाथ
दयेलें। येण स्वामी म स्थाने कार्य मांचेच
स्मरण देत अता नाही भूतपूर्वकालांतल्या क्षीणुत्वांची
धनोवृत्ती समजावून घेणे शक्य। येतां भवपद गात
असले। गता पूर्वक हाउत्का आहं की जाले स्थानांची
नाथे अत्र। ध्यक्षीयण ऐवलीं गेलीं पं शूर नवले।

पुर्वाने नव्हते. त्यांच्याकडूनही आसामात
येता येऊ शकते. तेच अर्थाने वाटले की जर त्यांची
नाम या जगताला देणे गरजेची वाढीत तर भविष्य कायसे
जाईल त्या तर्जने पुरस्कारांना आजचा म्हणावे

पण ह्या गांधी विसरल्या गेल्या का? आणि असल्या अत्याच घटनांसाठी दुर्जनंज्या नांवाला अमरत्व कदासाठी नायला ठरे? संदीगने विचारले.

नाथ बाबा अशा प्रश्नांची घटना इतकी महत्त्वाची
होत की पितरायचे म्हणजे तरी ती दिसली जात नाही.
अधोप **आत्म्या** आत्म्या त्याचोसार बोललेली असते.
जस **पणाची** आठवण देवायची **पर** कंताचीही
अधोप **काय** **जोडलेली** आहे.
वर पाहिले तर यादत ध्यातींना त्या मथितार्थातून वेगळे
होता येत **आपली** ब्रह्मणी त्यांच्यापुढे
निर्माण झालेली असते. " **अज्ञोर्बान्नी** आपला विचार
पाहिला.

"उदाहरण सांगत आहे. 'आपल्या भवाचढे हसून पाहून घेण आजेबांधासून तोंड लपवून घेते' ती चहापती, तिच्या मुहाऱ्याने ती जणू आपल्या भवाच्या तोंडात हसते पण आजपांना एखादी गोष्ट सांगण्याचा आग्रह कर.

विज्ञानभ्रम

नरुण राजामुळे अमर झाले हा नावाचा अर्थ आहे. सन्माननाचा वायक नव्हता असे म्हणायला हवे.

[illegible]

‘एष ही तत्र पुराणप्रकाशना कथा
महणप्राप्त्याणं ॥ आना दल
आहे कां’ ॥ ज्ञानेश्वर

“आफल्या भारतदेशांत जेव्हा जेव्हा
हेवदेकर जंगले नष्ट केली जात
मिथ्याचें नष्टाचें आश्चर्य आतां जाणवत
विताळ्यांनीं आशेन घेतोवाच्या खेच
देवदेकराच्यांत समाजशास्त्राच्या अनेक
विध्या राखती तरेन दिने
समाजी विवाद करण्यार्ची इच्छा
लक्षणांने तिचे नाकाकांसे हीते कधींमूर्तीच्या
विघ्न ओण्णान्या अनेक राक्षसांनीं घेतोवाच्या
समाज शास्त्र राखणाने नीतेचे
वृक्षराजीतच राखणाडी
ज्यायु रवर्गचारसी हाका
प्रचंड मोठे अरण्य
हें घनदाट अयुनही परसतें

आजोश, या असंभवता नवाग्रहता का कहानी
 दुर्घटना संग्रह होता ना, तू सांगा ना! नंदीप तय्यो
 झली होना

इन्द्रजायन्ती मीनः चतुर्थः कैलीः.

फर प्राचीन काठानली गांठ आटे ही या मांड्या
प्रदेशावर राज्यसत्ता राज राज्य करीत असत रेषा
वेसातला एक गावा येन वरून फर ख्यातीमुद्रासत
राज्यत, आनंदी व जेनाला नव्या जेना

क्यों कि 'कृषि' में सफलता के लिए होना ही है।

अस्य शैला अद्वैत तं एकः कल्पयन्वत्तु शंभुना
प्रकाशितुं यत्तु गुह्यं यो वाह्यं प्रोक्ष्य यत्तु तस्य
पाहिती नी प्रकाशे परं तत् नववृत्ति ना? दृष्टकालात्
विचार कला. कणरासंघर्षे असं अनुपम सौंदर्य अयम्
वसन्तः प्रकाशः प्रकाशः विद्यमानः श्रीना.

ती तरुणी धोडेस्वाराला पाहून किंचित हसली व दुसऱ्या दिशेला वळून जायला निघाली. परंतु, दंडक पाड्यावरून झटकन उतरला आणि तिच्यागवळ जाऊन उभा राहिला. ■ माघरती आणि साजून तिने धान खाली शेतली.

"तुझा मार्ग चुकला आहे का? की तुम्हा कांही मदत हवी आहे?" तिने स्वागत प्रश्न केले.

"जिथे मी जायला नियतो, तो भाडा मार्ग बनतो. कारण हा सान्या प्रदेशाचा मी राजा आहे. तुझ्या दुसऱ्या प्रश्नाचे उत्तर थायचं तर होय, मला तुझ्याकडून मदत जरा हवी आहे. मला तुझ्याशी विवाह करायचा आहे." दंडक म्हणाला.

ती तरुणी रस्तंभिल झाली. पण लगेच स्वतःला सायबत ती म्हणाली, "हे बघ तरुणा, तू स्वतःला इथला राजा म्हणवतोस, पण माझा त्यावर विश्वास नाही. एका गजाली तरी निदान हे माहीन असायला हवं की

घोषणाही मुख्य एका खेडी दोन प्रकारच्या परिस्थितीत विवाह करू शकतो. त्या खेडीच्या त्या विवाहाला संपत्ती असायला हवी, किंवा तिची इच्छा असावी. आणि त्या खेडीच्या मातृपितृयांनी विवाहाचा प्रस्ताव स्वीकारायला ■. तुझ्याशी विवाह करण्याची माझी इच्छा नाही, आणि नु त्यासंबंधी माझ्या मातापितृयांची अनुमतीही घेतलेली नाहीस."

■ ऐकून राजा असम्यपणे हसला ■ म्हणाला, "हे अहंमन्य मुली, कोणताही बघ मला. एका ■ जायई म्हणून स्वीकारण्यास स्वतःला भावयवान गणजे. रीतीरिवाज मी मानत नाही. ये, माझ्याघोरा चार गजाली मज्याच्याबरोबर ■ भरभरून भेटवर. ■ बांडसांफडे ■ आणि त्यांना खूप ■ टाकू. ■ असा ■ घेतलाचोसता त्याने तिचा हान पकडण्याचा ■ केला.

■ ती दुसरीतिसरी ■ मरून शुक्राचार्याची ■ असा होता. ■ मरून पुर्नीचा ■ होता. तिच्या सगळ्यात ■ ती ■ येत होती.

■ ती, ओ आददाद तरुणा, तुला विचार असो की किंवातून म्हणाली, "मला मिला की एककरी आहेत आणि तुझा सारा खजिना आणि सगळेकडेहीस त्यांना संपुष्ट ■ शक्यार नाही. ज्योतीच्या चारित्र्याबरोबर राखी सार कांही त्यांच्या तली तुच्छ आहे."

■ दंडकाच्या हातानून आपला हान सोडवून घेतला. तरी दंडक पुन्हा तिला पकडण्याचा प्रयत्न करू लागला. या मान्यी जनवरयासून आम्ही सुटका करून घेण्यासाठी तिला फार बलाढ्य कलाची लागली. त्यांत तिला बोट खरचटले व जखमेंतून रक्त येऊ लागले.

"नीच, दुष्ट, निघून जा इथून. तुझ्या पां गुरुसार्क दिशत तुला लोकरच मिळेल." ती रडतडन तिच्या गर्द जाडीस शिंपली व दिलेनाडी झाली. ■ अरण्यातले सर्व लहानगोळे मार्गे तिला ठाऊक होते. तिच्या पकडतान करण्याचा खूप प्रयत्न दंडकाने केला ■ त्याला ती सांपडली नाही.

जवळच एका नदीच्या काठावर शुक्राचार्यांचा आश्रम होता. त्यांचे ध्यान संपल्यानंतर जेव्हा त्यांनी शेळे उघडले, तेव्हा रडत, मुसमुसत असलेली, ■ बाबलेली अरुडा त्यांनी दिली.

"काय बात बाळे?" भुविघर्षांनी विचारलं.

■ ती ओकराबोवडी रडायला लागली. ती इतकी भेंदरलेली होती की बघच वेळ तिच्या तोंडून एका शब्द पडला. तिला बाधी वाटलेसेत नव्हत की जंगली, ■ जनावरांपेक्षा माणूस हा जास्त धोकादायक जनावर आहे म्हणून. ■ आणि माणसाला अरुड्या परिस्थितीशी सामना द्यावा लागतो तेही तिला नवीन होते. तिच्याचा सान्त्वनेर आवाज ऐकल्यावर तिने त्यांना ■ दुसरे वटना सांगितली.

भुविघर्षांनी ध्यान करले. त्याचा अंतर्ज्ञानने पळले की हा आघाट दुवाचारी माणूस राजा दंडकाबरोबरच ■ त्यांना हे दर्शित करले. ■ सान्या राज्यांत अरुड्या प्रचलने अत्याचार वाचणेच ■ आहेत.

त्यांनी एक चतुःश्रयाचे ठरवले आणि सर्व देवी शक्तींना त्याच्या सार्वदाश ■ म्हणून आवाहन केले. त्यांनी ■ दिला. "पवित्र आत्मे आणि निर्दोष पद्म यांच्याबरोबर पाणी दंडकराचाचे सारे राज्य जळून ■ होऊ दे."

धोड्याच वेळांत राजमहलाचोवर अरुड्याच्या

चारी दिशांची नगरे आणि गावे जशीच्या अनंत ज्वाळांनी वेढली जाऊ लागली. ही आग अनेक दिवस व रात्री टिकली होती. या विनाशालेखे दंडकाचा व त्याचे सारे राज्य जळून खाक झाले. फक्त कांही निर्दोष खोपुश्य व सुधी जनावरे त्यांतून वाचली. ■ ते आसऱ्यासाठी दुसरीकडे गेले.

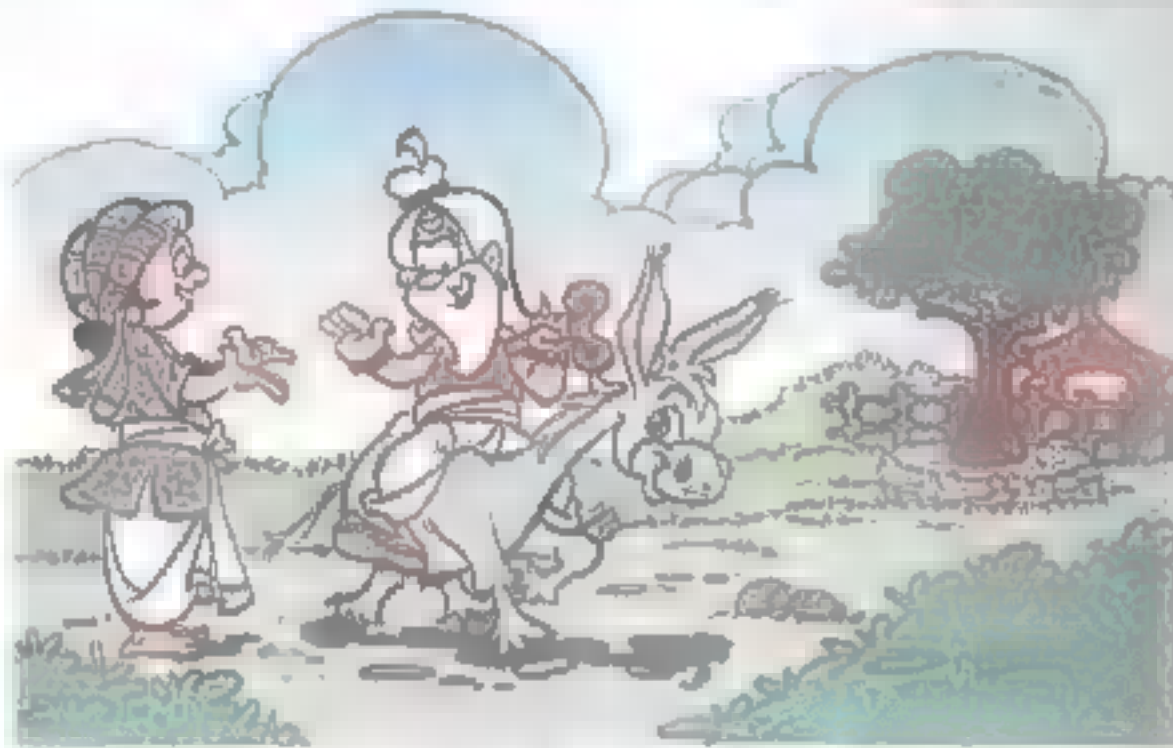
सैकडों कोसांवर सगळीकडे सगळच राख घमलेली होती. खरोखर, हा अभिप्रलय फारच भयंकर असला पाहिजे!

हळूहळू कालक्रमानुसार हे दंडक पातळले. पावसाळी वाऱ्यांबरोबर इतर अरण्यांतून आलेल्या विषा त्या मरुस्थळावर अंगुरित होऊन ■. शेकडों वर्षांनंतर ■ सारे क्षेत्र पुन्हा जंगलमय झाले. शतके उलटली आणि पंढरीने हे ■ तपस्वी व ऋषीभुनी ■ शरण-रथळ यत्ने इतकेच नव्हे, तर राक्षस आणि पिशाच्चांचा अज्ञादेखीम तिथे तयार ■.

■ प्राणी व मुर्तींना ■ अरण्याची ■ माहीत होती, त्यांनी त्या अमागी राजाच्या व त्याच्या लोकांचा नांवावरून थाल दंडकयन किंवा ■ असे नांव दिले. कारण हे नाव पडण्यास तोच जबाबदार होता.

"किती अद्भुत आहे हे सार, नाही?" चर्चेली व संदीपने आपले जाडचर्चे प्रगट केले.

खुळचट गाढव

एक गुरुजी आपल्या घराबाहेर शिष्यांच्या घरी शिष्यांशी चहापेऊन बसले होते. त्यांचे बघीत होते, आणि ते लोकांना बघून जात असत. पण त्यांनी काही त्यांच्यातून कुठल्याही काही.

एक दिवस त्यांच्या एका शिष्याने त्यांना एक छात्रास गाढव आणून दिले, आणि सांगितले, "गुरुजी, आपण गांवोगांव फिरण्यासाठी याचा स्वीकार करावा ही विनंती, रेली आणि चिखल तुम्हाला आपल्याला पायी हिंडताना पाहून आम्हाला सर्वांना फार वाईट वाटत असे, हे अगदी तगडे जमावर आहे आणि आपल्याला फार उपयोगी पडेल."

गुरुजींना पायी हिंडण्याची विनंती काळजी नव्हती. पण इतक्या प्रेमाने दिलेली भेट माकारावचे त्यांच्या शिवावर आले म्हणून त्यांनी गाढवाची भेट स्वीकारली.

दुसऱ्या दिवशी गुरुजींना गांवच्या जमीन-

दाराकडे गेल्या. ते गुरुजींना बघले आणि त्यांचे शिष्यगण त्यांच्या मागोमाग निघाले. जमीनदाराच्या गाढवालागोर अनेक शिष्या व मुख्य गुरुजींच्या स्वागतार्थी उभे होते. गाढवावर उतरण्यापूर्वी गुरुजींना हार घालण्यात आला. त्यांच्यावर उचललेल्या काही फुलांपैकी थोडी फुले गाढवावर फेकली. त्यांचेच गाढवाला निश्चितच गर्व झाला असला पाहिजे.

गुरुजींना शिष्यगण गाढवात घेऊन गेले आणि गाढवाला जमीनदाराच्या गाढवांशी बांधण्यात आले.

लिथली जमीनदाराची गाढवे या गाढवाला म्हणाली, "आपण महान आहात, आपल्या जातीतल्या एकाच जातीची प्रतिष्ठा मिळाली आहे. पाहून आम्हाला फार अभिमान वाटतो आहे."

गुरुजींच्या गाढवाने अगदी छानदार मंदस्मित

केले. त्यालाही आपण कुणीतरी थोर जाहील असेच वाटायला लागले. तस दोन तासांनंतर गुरुजी गाढवाला बाहेर निघाले. तेथेच ते गाढवाला त्यांच्या गाढवाला भरपूर खाऊपिऊ घेतले. गुरुजी आपल्या आश्रमात परत आले.

जेव्हा गुरुजी गाढवावर बसून शिष्यांच्या घरी जात, तेव्हा गुरुजी गाढवावरून खाली उतरण्यापूर्वीच शिष्यगण त्यांना गाढवात नमस्कार करीत. गाढवाला वाटाचना लागले की तेव्हाच त्यालाच हा मानसन्मान देत आहेत.

एका जमीनदाराच्या घरात काही धार्मिक लोकांचा राहता. त्यासाठी गुरुजी ओळखीने तीन दिवस तेथे वाढवावर जात होते. ते गाढवाला त्यांच्यात राहून पसंत होते. तो वाढवावर जायला नेहमी उत्सुका असे. तिथे गाढवावर पाहण्यावर त्यांच्यात हाई. दुसऱ्या घरातून त्यांचे असे चौकुक होत गेले. याच त्याला फार वाईट वाटे, घरी गाराज असण्या

तो समारंभ संपल्यानंतर गुरुजी गाढवाला वाढवावर बाहेर कुठे गेले. नंतर एका शिष्याच्या निमंत्रणातून त्यांच्या घरी जाण्यासाठी ते तयार झाले. तेव्हापासून तिथेच गाढवाला आनंद होतो. गुरुजी गाढवावर बसले आणि शिष्यांच्याघोबर त्यांच्या जाण्याच्या ठिकाणी जाऊ लागले. काही अंतरावर एक चौक होता. त्याच्या

एक घरात जमीनदाराच्या घराकडे जात होता.

ज्या शिष्याच्या घरी गुरुजींना जायचे होते, त्या शिष्याच्या घराकडे दुसरा रस्ता जात होता. शिष्याने जसे गुरुजींना आपल्या घराच्या दिशेने माघला सांगितले, तसे गाढव थांबले आणि पुढे जाईल. कारण गाढवाला जमीनदाराच्या घराकडे जायची फार इच्छा होती.

त्या शिष्यांनी गाढवाला आपल्या घराकडे जाण्याच्या रस्त्यावर आणण्याचा खूप निकराचा प्रयत्न केला. तेव्हा गाढवाला राग आला. त्याने गुरुजींना खाली पाडले आणि जमीनदाराच्या घराकडे ने धांवत सुटले.

जमीनदाराचे घर जवळच गाढव मोठ्या आनंदाने दाराच्यातून धांवत आले व पायऱ्यांपर्यंत पोहोचले. चौकात ते धुरणार तेथेच गाढवात नोकरीनी त्याला वाढवा घेऊन मारावयास सुखात केली, आणि त्याला बाहेर पळवून लावले.

सगळी सगळी ते पुन्हा आपल्या गल्लीत परतले, आणि लागले, "मला वाटते, त्यांनी मला ओळखलेच नाही असेच."

हंसण्याची मोकळीक

बाबूशेट दारोज सकाळी आपल्या शेताची निगराणी करायला घरून शेतावर जाई व दिवसभर निधेण राही, त्याथे जेवण व पाणी त्यांच्या नोकरीची मुक्ती शांता घरांतून घेऊन शेतावर जाई, त्यांचे जेवणखाण अगटोपले की शेतावरची गरीकसारीक कामे करीत बसे.

बाबूशेट महातारा होता व गलेसड होता, म्हणून प्रत्येक कामासाठी त्याला कुणी ना कुणी मदतीला लागत असे. शांता त्याला शेतावर जेवण वाढी, पाणी देई आणि त्याची फिरकाळ कामे ती अगदी शांतपणे करीत असे म्हणून बाबूशेटही तिच्याशी खूप प्रेमाने वागायचा.

एक दिवस जेवण झाल्यानंतर बाबूशेट शेताच्या बांधावरून घातून देखरेख करत होता, पाय घसरून तो बाजूच्या चिखलांत धपकन पडला. सारे शरीर चिखलाने लढवळते, हातावर जोर देऊन उठण्याचा त्याने प्रयत्न केला, पण धर्या तो इतका तुंबिततून होता की त्याला उठता येणे काही शक्य नव्हते. शांताने आधार देऊन पाहिले, पण तिला त्याला उठवता येईना. तेव्हा बाबूशेटने कव्हळ सांगितले. "बघ, आजूबाजूच्या

शेतांमधे कुणी असतील तर त्यांना बोलावे जा!"

जवळच्या शेतांतला मूषण सादरेना मिहीरीचे पाणी देत होता. शांता त्याला बोलावण्याला गेली, तेव्हा मदतीला यामला दिला व म्हणाला. "वर मग मला फाजेचे त्याने शिष्या दिल्या होत्या, नाही का! त्या वरी प्रोक्षा करी आहे देयाने!"

बिचारी शांता खेलेली होऊन परत येत होती. गटेल तिला घामर नांवाचा एक मजूर भेटला. शांताची गोष्ट ऐकल्यावर त्यानेही बाबूशेटला उठवायचे नाकारले. तो म्हणाला. "त्या जाड्याला जमिनीवर पडलेला दे. गरीबांच्या दुःखाची काधीही जाणीव नसते जमिनीवर मातीत ओपण करून असतं ते जर तरी कळू दे त्याला।

शांताला कगले ने समजेना. थोड्याशा अंतरावरून नामनाथ आणि सोमनाथ हे दोन शेतकरी आपापल्या शेतांकडे जात होते. शांता थावतथावत त्यांच्याजवळ गेली आणि बाबूशेटला उठवते म्हणून तिने त्यांना विनंती केली. बाबूशेट अडचणीत सांपडलाय हे पाहून सोमनाथाला फारच हसू आले. तो

तिला म्हणाला. "बाबूशेटनाचला होत्या माकलीत चिखलाने पडलेत पाहिलाना तुला माहीत मज नाकली असेल ना? तू नदीच्यान ओहोरा गशी. आमचं मुळलं आलंम फवटे याल्य?"

परंतु नातनाभास। बाबूशेटची दया आली. दुसऱ्याच वेदना होत असतना हसणे अजून चकोच आहे असे म्हणून त्याने सोमनाथला दटावत आणि बाबूशेटच्या मदतीसाठी तो तामडतोय निघाला.

बाबूशेट जखूवही ओल्या मातीच्या सडांत पडलेला होता. त्याला देऊन उठण्यास मदत घेती व म्हणाला, "जवळ आता थय झालं आहे. एकट्याने असं शेतावर येणं ठीक नाही. आजपासून कुणी बाबूशेटला मदत करीत नाहीत, तुला दुसऱ्याच्या अडचणी पाहून हसतात त्यांची तर दुसऱ्याच्या हो पांणी शांता इतकी खेलेली होती की तिला पाहिल्यावर लगेच बाबूशेटने चुपचुप की मुन्हाला खुपच बसत होत पाहिले।"

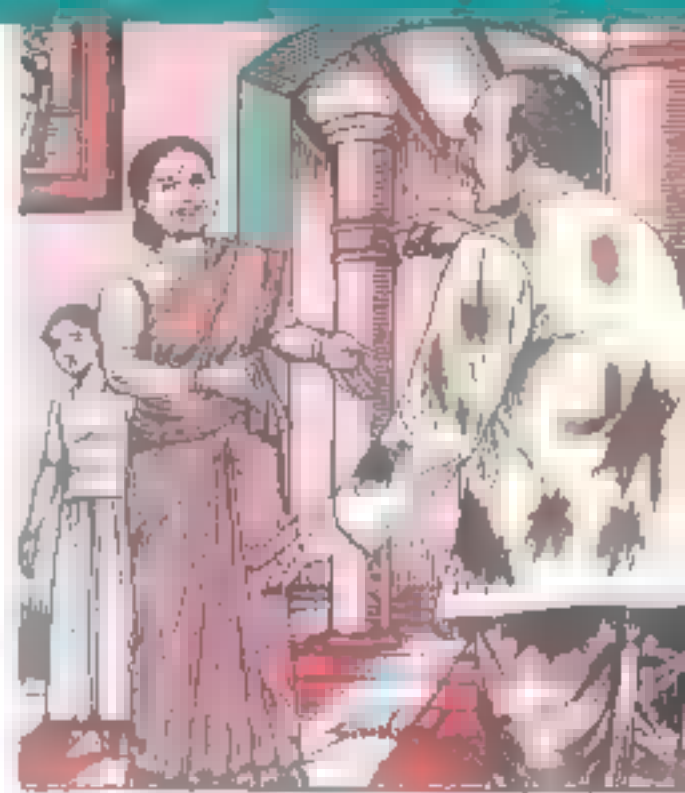
बाबूशेटने शांतावर पाहिले ती खरीच खुप उदास आणि केविल्याणी दिसत होती. जग हाकलं भराचं अशी बाबूशेटाची दिसत होती. "अग, फाजे नकोस इतये, मला यांही एक झालेच नाही च शांता!" तिला धीर देत बाबूशेट म्हणाला नातनाथने आपल्या शेतगाडीतून बाबूशेट आणि शांता यांना घरी पोचवत.

बाबूशेटचं चिखलाने चकडलत शरीर आणि चंद्रा पाहून त्याची बायको प्रथम धावतून म्हणाली, "तुम्हाई, काय ही दशा झालीय तुमची? काय झालं हो मुन्हाला?" आणि नंतर मात्र तिला हसू आयलेना. ती हसयतच लागली.

"माझा पाय घसरला आणि शेताच्या बांधावरून मी चिखलांत पडलो आता कठीण जबरथा झाली होती. ती पाहून ही बिचारी दहा यषांची पोर चकडवळून येवी आहे आणि तू मात्र हसतेस करी?"

हे ऐकून शांता कासानीस झाली. पळतपळत बायच्या अंगणात गेली. तिथे बाबूशेटची खुनकाम करत होती. तिला शांताने विचारलं, "बहिनी,

चांदोवा

शेजारच्या सुभद्रापाडे येऊं का?"

सुभद्रा ही शांताच्या बयाचीच मुलगी होती. शेजारच्या घरात ती याम असे

बाबूशेटच्या तुमने धमकून शांताना विचारलं, "तुम्हाला काम आहे न तिच्याजवळ?"

"काम नाही बरंही. मातक शेतांत पडले ना, ने मला तिला सांगायचंय."

"मग पाई करानी पवडी? इथलं काम संपव आणि जा नंतर, चल, सारी कामं तशीच करायची खट्टीत आजून, ती अगोदर पुरी कर." सुनवाईनी फर्मावत.

बिचारी शांता खडू होऊन कामाला लागली, जेव्हा वींगर भांडी घालली, कपडे धुऊन टाकले, तेव्हा बाबूशेटच्या बायकोने सांगले उन्हांत वाळत टाकले होते, त्यावर लक्ष देवायला सांगितलं. कावळे आले काहीने हाकलायचे हे काम तिला दिले.

तापलं मन मारून बिचारी अंगणान बसून सांडबांवर करीत बसली.

जुलै, १९८८

तंजावूर शैलीचे एक चित्र

मंथे राजाजना व त्याची मंथी मुंदवी यांची आहेत.

मंदिराच्या आजारांत आजही एक वैखानाथकी देवीचे मंदिर आहे. चोत राजांच्यानंतर जवळजवळ पन्नास वर्षे तिथे राज्य करणाऱ्या पांड्या राजानी व मंदिराचे वले आहे. सुततान अहोअरिन छिलजीचा सेनापती मलिक कापूर याने हा प्रदेश जिंकता १११ इ.स.वी म. १३७७ मध्ये विजयनगरचा सुभेदार बुक्का भुसगा याचे दिव्हीच्या पुतलमान सुभेदाराचा पांड्या केला. त्यानंतर पुढी २०० वर्षे या दुआकाय नामकाचे राज्य होते नाथक राजे विजयनगरच्या साम्राज्याशी एकत्रित होते. त्यांनी तंजावूरमध्ये १५५७ मध्ये मंदिर बांधले. १५५७ मध्ये (इ.स. १६००-१६३२) हा साहित्य व संगीतप्रेमी राज्यकर्ता होता. महाराजांच्या प्रभावप्राप्त्या काळामध्ये तिथील त्या जुन्या पोरन्या त्यानेच १५५७ मध्ये दोस्त असं मानतात.

तंजावूरमध्ये जवळजवळ ३५ वर्षे मराठ्यांचे राज्य राहिले. त्यांचे तिथे देशाचे वीर अहोअरिन मिळाले आहे. त्याचे असं मत, की विजयनगर साम्राज्याच्या अंतर्गत राज्यांमध्ये ही इलाहा विजयपूरच्या सुततानाच्या त्याच्यात गेला, त्याने आपला एक नवराज राजाची भोरले याला तंजावूरची महाराजा विजय. महाराजांनी त्याचा मुलगा पंथोजी उर्फ पंथोजी १५५७ जन्मिदास माला. एवढी हा कत्रपती गिवाजीचा नाथक भाऊ होता. विजयपूर

राज्य दुर्बल झाल्यानंतर एकोजी स्वतंत्र राज्यकर्ता बनला. पानायोगाची पोष्ट अशी की एकोजी आणि दिव्हाजी, दोघांचाही राज्याभिषेक सन १६७५ मध्ये झाला. अहोअरिन राज्याच्या राज्याच्या राजांनी महाराजा राज्याकर्त्याला निवृत्तीवेतल देऊन त्याचे राज्य आपल्या त्याच्यात घेतले.

मराठी राजांनी तंजावूरची समृद्ध, सांस्कृतिक परंपरा पुढे घांगल्या प्रकारे घासू ठेवली - खाम कथन तुळसाजी व त्याचा पुत्र दुसरा सरफोजी यांनी ११ वसुन्हा सरफोजीला एक डेनिश प्रोटेस्टंट पाद्री विजयवाला होता. महाराजापासूनच त्याला संख्या-वाचनाची व पुस्तके जमा करण्याची आवड होती. त्याने आपल्या १५५७ मध्ये एक कथन सुरू केले. त्याने दुर्लभ पांडुलिपीतल्या पोथ्या खरेदी करण्यासाठी, किंवा त्यांच्या प्रती तयार करण्यासाठी, विद्वान पंडितांना देशभर पाठवले होते. आज सरस्वती १५५७ प्रभावप्राप्त, संस्कृत, नेतुंग, मराठी, उर्दू, फारसी व आजही काही युरोपीय भाषांमध्ये २२,००० पेक्षा जास्त अप्रत्यक्ष ग्रंथ आहेत. सरफोजीने जमवलेल्या वस्तूंचे एक छोटे १५५७ आहे. त्यांच्या महाराजांच्या

पोळपा, वडिनेतु आणि चिन्नप्पा, तंजावूर चौकरीतले तिथे बंधू

एका टोराळा एक १५५७ मध्ये, गणेशमंदिर व नृसिंहमंदिर मंदिराच्या आजारांत एक महाराज महाराज त्यांनी बांधला.

चोत राजे व मराठे राज्यकर्ते संगीत व नृत्यकलेचे प्रेमी व जाणकार होते. फिमाल १६५० संगीतयात्रांना मराठा राजांच्या दरबारात १५५७ मिळालेला १५५७ कंठी गजे स्वतःच संगीतकार होते, व त्याच्या संगीतचरणा प्रसिद्ध आहेत. चोत १५५७ १५५७ १५५७ १५५७ देवदारींनी भरतमुनीच्या नावधाराच्या आधारेले भरतनाट्यम् सर्वात प्रथम सादर १५५७ होते १५५७ नृत्यास १५५७ सादरआहम पंथ्या दासीआहम १५५७ जात होते. नृसिंहमंदिराच्या मंदिरात नृत्य करण्याच्या देवदारींनी, १५५७ राजांच्या काळात, मंदिराच्या घात बाजूच्या गल्ल्यांमध्ये कोटिली जात होती

एकोणिसाव्या शतकाच्या सुरुवातीस सुप्रसिद्ध तंजावूर चौकरीने सदिआहम नृत्यास: सुनिश्चित १५५७ देऊन, त्याला शाहीत नृत्याचा दर्जा देववता. तंजावूर चौकरी म्हणजे पोळपा, चिन्नप्पा, दिवागंदन आणि वडिनेतु हे १५५७ भाऊ १५५७. त्यांनी भरतनाट्यम्चा कायकल्प करून या नृत्याला तंजावूरच्या सीमेबाहेर नेने आणि दूरदूरपर्यंत त्याची लोकप्रियता पसरली. कर्नाटक संगीताचे प्रसिद्ध तचनाकार मुत्तुस्वामी दीक्षितार यांनी या बंधूंचा संगीताचे प्राथमिक १५५७ दिलेले होते.

चोत राजांच्या काळात तमिळ संस्कृती फक्त नृत्ययात्रांतच मध्ये, तर चित्रकलेत देखील उत्कर्षास पोचली होती. तंजावूर चित्रवालेची ओळख म्हणजे १५५७ रंगच्या रेखांमध्ये इतर रंगांचा प्रखर, रंगीत खडे.

महाराज सरफोजी (वुसरे)

विवाहाच्या प्रस्तावाला मान्यता दिनी उदयची संमती मिळतांच त्याच्या आईवडिलांनी भार्गवला ही आनंदाची बातमी कळवली.

जेव्हा अरुणाला ही गोष्ट समजली तेव्हा तिने आपल्या आईला सांगितलं की तिला उदयशी लग्न करायचं नव्हतं. तिला याचं कारण विचारल्यावर ती म्हणाली की पांच वर्षांपूर्वी जेव्हा उदय त्यांच्या घरी आला होता आणि ती त्याला त्यांचे गांव दाखवत होती, गांवातल्या प्रमुख गोष्टींची माहिती देत होती, तेव्हा त्याने तिला दटावून म्हटले होते, "उगीच बायको बसचढ करू नकोस ग !"

"ती चांगला नाही आई" असं म्हणून ती तिथून उठून निघून गेली.

तिची आई तिच्यापाठोपाठ गेली आणि जुलै, २०००

हसून म्हणाली, "अग, हे कांही योग्य कारण तरी आहे का? अजूनदेखील तू व्हान मुलांसारखी कसली रुसतेस? उदयला मी तुझ्यापेक्षा जास्त ओळखते, तो अनिदाय दुष्टा आणि प्रामाणिक मुलगा आहे. त्याच्याशी जर लग्न केलंस तर जीवनभर सुखी होशील."

आईकडून उदयची तारीफ ऐकल्यावर अरुणाला जाठबल कीं दोन वर्षांपूर्वी उदयची आई जेव्हा त्यांच्याकडे आली होती, तेव्हा तीदेखील आपल्या मुलाची तोंड फाटपर्यंत स्तुती करता होती. त्यावेळेलासुद्धा तिला उदयचे दटावणें आठवतं होतं.

अरुणाचा विवाहाला जेव्हा भार्गवला आपल्या गप्पांकून कळला, तेव्हा तीही हसून म्हणाला, "ही कांही फारशी कठीण नाही. लग्नापूर्वी ती दोघे एकमेकांबरोबर दोनचार दिवस घालवतील तर अरुणाचा गैररामज दूर होईल." मन भार्गवने उदयच्या आईवडिलांना कळवले, "जरी सामाजिक वहिवाटीनुसार लग्नापूर्वी बंधूवर एकमेकांची नीट ओळख व्हावी म्हणून मुलीच्या घरी भेटतात, तरी शेजाऱ्यासारकी टोमणे वजतातच." पूर्वी इतक्या वेळां भेटले आहेतच. मग काय करावा? हवंच हे नाटक उगीचच?" असं कांही होऊ नये म्हणून लग्नाची बातमी सध्या गुप्त ठेवू आणि उदयला कांही दिवसांसाठी माझ्याकडे एकटाच पाठवून द्यावा. तुम्ही दोघे अज्ञान तर पुन्हां चौकस शेजाऱ्यांना चौबडेपणा कट्याची संधी मिळेल."

हे पत्र मिळाल्याबरोबर उदयच्या वहिवातीने चांदोवा

त्याला बोलावून सांगितले, "धनापूरच्या हातमागाच्या रेहामी साड्या फार प्रसिद्ध आहेत. शहरांतून या रेहामीच मामणी जसते. तू तिथे जा आणि दोनचार दिवस राहून त्या साड्यांचे निरनिराळे आणि त्यांच्या किंमती याची सखंत माहिती गोळा कर. कामांत भार्गवदेखील तुला मदत करील. त्याच्या फी तू राहा."

उदयने दिवसभर आपले काम केले. रात्री जेवण झाले आणि आपल्या धोड्याचा टांगा घेऊन तो रात्री धनापूरला जायला निघाला. त्याचा टांगा भार्गवच्या इरासमोर धांवला. तोपर्यंत पहाट झालेली होती. त्यावेळी अरुणा अंगणातली रांगोळी पूर्ण करण्यात होती. तिची आई तिथेच उभी राहून तंकीच्या कलेची तारीफ करीत होती.

उदयची अभावितपणें अरुणावर पडली. तिच्या मनोमन प्रशंसा करीत तो तिला पाहात राहिला. अरुणाने पण उदयला पाहिले. तिने त्याला दाखवत, त्यांना ती पटकन आंत निघून गेली. उदय मात्र अंगणातल्या रांगोळीकडे एकटक पाहत होता.

अरुणाची आई त्याच्याजवळ घेऊन म्हणाली, "अरे उदय, तू काय पाहतो आहेस एवढं" अरे, पांच वर्षांपूर्वी तू पाहिती होतीस तीच अरुणा आहे ही ! आता चांगली मोठी झालेच आणि खूप बदलली आहे. चल ना, अरे, घरात चल."

उदय घरांत शिरल्याबरोबर भार्गव उठला आणि त्याने नाराजोच्या सुरांत उगीचच

चांदोवा

कांहीतरी आरडाओरडा केला. तो चिडून म्हणाला, "सफाळी उठून कसली कलकल चालवली आहेस ग? उदय आला म्हणजे कांही आभाळ कोसळलं नाही. आताच आहे तर राहिल दोनचार दिवस ना जाईल. इतक्या छोट्या गोष्टीसाठी माझी झोंप कशाला खराब केलीस?"

हे ऐकून उदयचा राग उत्साह भावळला. त्याचं येणं भार्गवला पसंत नव्हतंयसं त्याला वाटतं. पण धोड्या वेळानंतर भार्गव उठला आणि त्याने अनिदाय प्रेमाने उदयची विचारपूस केली, उदयला थोडा दिलासा वाटला. तरीदेखील त्याच्या मनांत ही गैरस्मजाची दुसतुस राहिली. त्याने आपल्या येण्याचे कारण भार्गवला सांगितले, भार्गवच्या लक्षांत आले की उदयच्या

जुलै, २०००

बाळ्यांनी त्याला खरं कारण सांगितलेलं नाही. ते तर चांगला वस्तीने भार्गव उदयला म्हणाला, "माही! तुझ्याबरोबर येण्याची जरूर नाही. अरुणा तुझ्यासारखीच तुझ्या आणि व्यापारी तैलबुद्धीची आहे. सगळ्या विणकरांची घरे, त्यांना माग, त्यांचे कापडाचे पोत, यांतली सारी पारीकरारीक माहिती तिला आहे, ती तुझ्याबरोबर येईल. तिला सगळेजण ओळखतात. तिच्यापेक्षा गेलास तर सगळेजण तुला आपला समजून व्यवहार करतील."

चांगळ कांदं लवून उदय तयार झाला. अरुणा त्याला येवयला वाढत होती, तेव्हा भार्गव आपल्या खांद्यावरची रेशमी शाल नीट करीत अरुणाला म्हणाला, "उदयला जुलै, २०००

विणकरांच्या वस्तीत घेऊन जा, आणि चांगल्यापैकी रेशमी साड्या पाहायला आणि पलन करायला मदत कर. गांवात कांहीतरी नवी अडचण आलीय, त्या कामासाठी मला दुसरीकडे जायला लागेल."

उदयचे जेवण झाल्यावर अरुणा त्याच्याजवळ आली व म्हणाली, "बरं, तुम्हाला कोणत्या मिन्हाईकाराठी साड्या हव्या आहेत ते सांगा पाहू आधी!"

"कोणत्या मद्राजे? मिन्हाईकाराठी साड्या हव्या आहेत. बस." उदय म्हणाला.

"मद्राजे सांग. मिन्हाईकारांना, श्रीमंत ग्राहकांना की मध्यम श्रेणीच्या लोकांसाठी?"

"आं वा! तूं तर माझ्यापेक्षा चांगला व्यापार करू शकशील की! तुला ग्राहकांच्या निरनिराळ्या दर्जाविषयी बरीच माहिती दिसते आते." उदय तिची तारीफ करू लागला.

दोघांची मार्गाल भेट जरी पांच वर्षांपूर्वी झालेली होती तरी अरुणाच्या मनांत अपमानाची अदी अजून शिल्लक होती. म्हणून पावेळेला उदयशी बोलताना ती सावध होती. उदयच्या मनांतले जे अरुणाचे त्यावेळचे धूसर चित्र होते, ते केव्हाच पुसले गेले होते. आता त्याच्या मनात त्यावेळच्या एका अलड, बरबडका व बेफिकीर मुलीच्या जागी एक सुंदर, संवर्मी, विचारी, सुसंस्कृत व बुद्धिमान तरुणीचे चित्र उभे राहिले.

"बरं, आता हे सांग, इथे फक्त शुद्ध रेशमी साड्या बनतात, की कृत्रिम रेशमाच्यादेखील बनतात?" उदयने मुद्दामच तिच्याबरोबर जास्त चांदोचा

वेळ घातवण्याच्या दृष्टीने हा प्रश्न विचारला होता.

"पन्नास विणकरांपैकी फक्त पांचजण शुद्ध रेशमी साड्या बनवू शकतात. त्यांच्या साड्या पोळमोट्या इतक्यातच परदेशांतदेखील जातात." अरुणाने थोडक्यांत समर्पक उत्तर दिले.

अशा रीतीने दोघांनी धरिं बसूनच गप्पा मारल्या, आणि कुठे बाहेर गेले नाहीत.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी कुणा श्रीमंत शेतकऱ्याचा नोकर भार्गवला योलावण्यास आला. भार्गव अजून नव्हता. अरुणाने भिऊन बाईलांना उठवले नाही, आणि त्या नोकराला सांगितले "ते अजून शोपलेले आहेत, तूच उठव त्यांना," नोकराने भार्गवला हांप मारली. भार्गवची शोपमोड घाली. तो त्या नोकराला खूप तमाघला. पण थोड्याच वेळांत तयार होऊन त्याच्याबरोबर निघून गेला.

त्यादिवशी उदय व अरुणा खाऊनपिऊन घरांतून लोकरच निघाले, पण साड्या पाहायला त्यांना वेळ नाही. दिवसभर गांवातल्या जुन्या इमारती, राधेचे मंदिर, बाजारपेठा, वस्त्या, नाटकगृहे, बगिरे दाखवत त्यांची माहिती अरुणा उदयला सांगत होती. उदय जितका तिच्या सौंदर्यावर मोहित झाला होता, तितकाच तिची बुद्धिमत्ता पाहून चोबित झाला होता. दोघांनी धरिं फक्त आल्यानंतर अरुणाच्या आईने उदयला विचारले, "आमची अरुणा कशी काम वाटली तुला?" संकोचून उदयने कांहीच उत्तर दिले नाही. नंतर तिने आपल्या मुलीला एका बाजूला योलावून विचारलं, "उदय तुला कसा

चांदोचा

वाटतो आता?"

अरुणाने कांहीच उत्तर दिले नाही. पण तिला माच आईला स्पष्ट सांगावंसं वाटत होतं की पावेळेला जरी ती चांगला वाटत आहे, तरी पांच वर्षांपूर्वीचा मनांतला राम अजून कायम आहे.

रात्री सर्वजण पक्कं बोवायला बसले होते. त्यावेळेस गांवातला एक शेतकरी, भरत, त्यांच्याकडे आला, तो भार्गवला म्हणाला, "उद्यां सकाळी माझ्या शेतांत बिहीर खणण्याचा मुहूर्त कायचा आहे, त्यासाठी आपण वायला हवं."

"उद्यां नाही रे येता येणार मला," भार्गवने सांगितले, "मम आपल्याला केव्हां सवड आहे? तेव्हांचा मुहूर्त काढू या. कारण आपल्या

43

जुलै, २०००

ज्येष्ठेतीशिवाय आणि आशिर्वादखेरीज हे काम छेणार नाही," भरतने सांगितले.

"तुझा इतका अग्रदूत आठे तर मी उद्यांच येतो, पण मला सकाळी उठवण्याला कुणाला तरी पाठव," भार्गव म्हणाला.

"कुणाला तरी कशाला? मीच स्वतः येईन आणि आपल्याच घेऊन जाईन. आपण तिथे आल्या की नला सारे काही पावले," भरतने नम्रपणे सांगितले.

हा संवाद ऐकून उदयला आश्चर्य वाटले. ती भार्गवला म्हणाला, "आपल्याला सकाळी लोपेतून कुणी काढून काढेल की तुम्ही त्याच्यावर रागावला, मग भरतला कशाला त्या वेळेलाच बालावजत? जरा उशीरा बोलवायचं."

हे ऐकून भार्गव जोर जोराने हंसायला लागला, आणि आपले सांगितले. "सकाळी उठल्यावर मला राग कुणावर तरी काढला नाही, तर मी दिवसभर जेवून असतो आणि रोजरोज कुणाला माणसावर रागवायला मला आवडत नाही.

त्यांनी कां म्हणून माझा राग विनाकारण सहन करावा? म्हणून मी रोज निराळा माणूस निवडतो. वर झालं, आज भरत आला तो! त्याचंही काम झालं नि माझंही!"

सुटकेचा निवास सोडून उदय म्हणाला, "आता माझ्या लक्षांत आले, आपला राग हाही एक दिनचर्येचा आवश्यक भाग आहे. पहिल्या दिवशी माझी चुकीची समजूत झाली होती."

भार्गवने आपला मुद्दा अधिक स्पष्ट करत म्हटले, "आपली व्यक्ती आपल्याला दुर्लभ दुष्ट आणि दांभिक दिसतात पण जवळून ती व्यक्ती पाहिली की आदरणीय, सौम्य आणि सुखभावी आहे असं कळतं."

भार्गवने बोलणे ऐकून उदय म्हणाला, "मनांत उदयवदन अट्टी होती ती विरघळली. भार्गवचा राग पाहून उदयचा गैरसमजदेखील नाहीसा झाला. दोघांनीही दुसऱ्या दिवशी आईला सांगितले एकमेकांना ते पसंत आहेत.

६३ - पुद्धाच्या आदल्या दिवशी महाभारत

दुसऱ्या दिवशी युद्ध सुरू होणार होतं. कांही प्रहरांनंतर तो विनाशालीलेचा प्रलयंकारी क्षण येणार होता. मोठेमोठे असंख्य महारथी या युद्धाच्या ज्योतत कीटक-पतंगाप्रमाणे भस्म होऊन जाणार होते, आणि आता जवळ येणार होतं.

त्या रात्री दुर्योधनाने आपल्या सेनेतल्या प्रमुख योद्ध्यांना बोलावून विचारले, "पांडवांना निर्मूलक करण्यासाठी किती दिवस लागतील?"

भीष्म पितामहांनी सांगितलं की पांडवांच्या सर्वनाशालाठी किमान एक महिना तरी लागेल. आपल्या बार्धक्याविषयी बोलताना द्रोणाचार्यांनी देखील तितकाच काळ सांगत असं सांगितलं. द्रुपदाचार्यांच्या मते पांडवांचा सर्वनाश करण्यास दोन महिने लागतील असं म्हणत. अत्यंतयामा म्हणाला की तो पांडवांचा शेवट का दिवसांत घडेल याचा तो

पोंचवू शकेल. कर्ण म्हणाला की या कामाकरता पांच दिवसांपेक्षा जास्त दिवस लागणार नाहीत. त्याच्या बोलण्यावर भीष्म हंसेले, आणि म्हणाले, "जोपर्यंत कृष्णावरोवर अर्जुन तुझ्यासमोर येत नाही तांवर ही बघाई मार तो तयार आला की तुझा अहंकार पोकाळ होईल. तोपर्यंत गैर स्वतःची खोटी स्तुती करीत."

सारी रातमी गुप्तचरसंमार्फत जेव्हा धर्म राजाला कळली, तेव्हा त्याने अर्जुनाला बोलावून विचारले, "जोपर्यंत सध्या सध्या नष्ट करण्यास तुला किती तयारी आहे?" धर्मराजाला विजयाचे धोरण देत अर्जुन म्हणाला, "भ्राताश्री, आपण चिंता कां करीत आहात? आपल्या योद्ध्यांच्या हातून कीर्यांचा फल्य व आपला विजय निश्चित आहे. जिन्ही संकटस्थितीत जरी आपल्या विरुद्ध

शत्रूंना उभे राहिले, तरी एका क्षणांत त्या सर्वांचा विनाश होऊ शकेल. कारण आपल्याकडे असे एकदास पाशुपत आहे की जे भीष्म प्रोत्साहन, कृपाचार्य, काण, कुण्डलदेवी नाही. पणु असल्या महान अस्त्राचा प्रयोग सर्वांवर करता येत नाही."

दरम्या दिवशीं पहाटे होताच कौरवांच्या व पांडवांच्या सेना, दोन समुद्रांच्या वादळी लाटा वाण्यात तशा रणभूमीच्या दिशेने येऊ लागल्या. दुर्योधनाच्या पक्षांतल्या सर्व योद्ध्यांच्या चेहऱ्यावर विजयाची अशा झळकत होती.

सेनांच्या या अथांग गर्दीत सान्या देशांतले सगळे गुरू, व धडेकडे पुरुष, दोन्हीपैकी एका पक्षातून लढण्यासाठी आले होते. ग्रोघरी फक्त लहान मुले, स्त्रिया, वृद्ध व आजारी माणसे उरली होती

युद्धाला मुखात घालेली कडवी, तेव्हा अस्त्र-मुने धुताराप्रमाणे आने आणि म्हणजे, युद्धा-मुशांचा आणि त्यांच्या राजूने लढणाऱ्या सर्व राजांचा अंत जकड येत चासता आहे. तू त्यांची चिंता करू नकोस. कारण हीच त्यांची अटक नियति आहे. जर युद्धभूमीचे दृश्य पाहण्याची तुझे इच्छा असली तर मी तुला दिव्य दृष्टी देऊ शकेन. त्यामुळे युद्धक्षेत्रांतली प्रत्येक घटना तू आपल्या होळ्यांनी पाहू शकशील."

त्यावर धृतराष्ट्राने सांगितलं, "आपले पुत्र व भाऊजंद मला पाहणं कष्टाचे होईल. पण युद्धाची सविस्तर आणि संपूर्ण माहिती अवश्य जाणण्याची माझी इच्छा आहे. त्याच्यासाठी कोणी उपाय असतो तर कृपया..."

तेव्हा व्यासांनी सुचवतं, "मी दिव्य दृष्टी प्रदान करतो. कुलक्षेत्रांतलं प्रत्येक दृश्य तू पाहू शकेल आणि तिथली सविस्तर माहिती तू तुला ऐकशील आहेस."

एकदं रोखून व्यासांनी संजयता दिव्य दृष्टी प्रदान केली. युद्धाचे सारे दृश्य पाहता पाहता संजय धृतराष्ट्राला माहिती वर्णन करत लागू लागला.

युद्ध सुरू होण्यापूर्वी कौरवांचे सेनापती भीष्म पितामह यांनी आपल्या योद्ध्यांना संवोधून म्हटलं, "राजे हो आणि शूरवीर योद्धे मंदळीनो! हे युद्ध आपल्या सर्वांसाठी स्वर्गाचे द्वार आहे. या द्वारातून प्रवेश करून इंद्रलोक किंवा ब्रम्हलोकाला जाता येते. धत्रियांसाठी परलोकममनाचा हाच एक उत्तम मार्ग आहे. धत्रियांना अंधारणावर आजारी पडून नव्हे तर शौर्याने असताना रणभूमीवरच्या मृत्यू उत्तम असतो. तेव्हा निर्भय होऊन आपण सर्वजण युद्धाला सज व्हा."

कपाने प्रतिज्ञा केली होती की जोपर्यंत

भीष्मपितामह रणभूमीवर अरस्तीत तोपर्यंत तो युद्ध करणार नाही, म्हणून त्याच्याखेरीज इतर सर्व योद्धे रणभूमीवर पुढे सरतवले.

दोन्ही पक्षांच्या सेना आपापल्या व्यूह-रचनेनुसार उभ्या होत्या. पांडवसेनेचं नेतृत्व भीष्म करत होता. शिखंडीची सेना व्यूहाच्या मध्यभागी होती. व्यूहाच्या भागाचे रक्षण उत्तम होतील अशा, धृष्टद्युम्न संपूर्ण व्यूहाचे निरीक्षण करीत होता. १५ दोन्ही सैन्यांच्यामधे उभा करून श्रीकृष्णाने म्हटलं, "अर्जुना, ज्यांच्याशी तुला युद्ध करावचं आहे त्या भीष्म, द्रोणाचार्यासारख्या महारथीकडे जरा..."

समोर युद्ध वारण्यासाठी उभे असलेले आपले गुरूजन, आजोधा, माऊ, पुतळे, या सर्वांकडे अर्जुनाने एकसार पाहिले. आणि त्यांना मारण्याच्या करण्याने जिव्याचा परधोप आला. त्याचं शरीर शिथिल झालं आणि त्याच्या गांडीच धनुष्य गळून पडलं. त्याचं मन विषण आणि कष्टी झालं.

त्याने श्रीकृष्णाला म्हटलं, "अपत्यच वंश व परिवाराचा नाश करून राज्यसुख भोगण्यांत मला कांही औचित्य दिसत नाही. असतं रक्तंजित राज्यसुख मला नको. मी यांना मारू शकत नाही. म्हणून मी युद्ध करणार नाही."

असं रोखून अर्जुन निराश होऊन रथाच्या मागील भागात खाली बसला. तेव्हा अर्जुनाला मुद्धास्तरी प्रेरित करण्यासाठी श्रीकृष्णाने सांगितलं, "अर्जुना, युद्धभूमीवर अचानक तुझी अरस्ती करतील. लासिराणां मनोवृत्ती झाली रे? सत्रियधर्माच्या विरुद्ध कल्पुल्याचा तुझा हा भव्य तुझ्यासारख्या श्रेष्ठ वीराला शोभत नाही. रणभूमीवरून भिडून पळून जाण्यांत तुझे किती चांदोबा

आणि कसे अपयश ठरेल याचा तू विचार तरी केला आहेस का? जग तुला काय म्हणेल?

"ओ, धत्रियांचा उत्तम धर्म आहे - युद्ध! जर तू आपल्या धर्माचे पाळन केले नाहीस तर तुझी मुललीच दुष्कीर्ती होणार नाही तर तू स्वर्गातदेखील नसू शकणार नाहीस. आणि दुष्कीर्ती ही धत्रियाला परणारामान आहे.

"आता राहिली गोष्ट तुझ्या हातून गुड्या मातेवार्कांचा व परिवाराचा होणार मृत्यू! एक तर विवेका आणि ज्ञानी लोक जीवनमृत्यूच्या विचारांत जास्त गुंतत नाहीत. कारण त्यांना माहीत असतं की आत्म्याचा मृत्यू होत नाही. आत्मा शाश्वत आहे व अमर आहे. जरी आपण जुनी वस्त्रे उतरवून नवीन वस्त्रे धारण करतो, त्याचप्रमाणे आत्मा देखील जुने शरीर टाकून देऊन नवे शरीर ग्रहण करतो. म्हणून मृत्यूची चिंता करणे निरर्थक आहे.

'दुला जीवन-मृत्यु, गुलदस्ता, कम-हानी, जय-पराजयाच्या भावनांच्या गतीकडे जाऊन, गुड्डे करीजे व शत्रियसमवेत पावले तू असा कतायला हवेस. बुद्धिमान व्यक्ती हेच कतायला. तर तू पुढांत विजयी झालाय तर राज्यसुल उपभोगशील तर लढनाचा तुला मृत्यु भाला तर स्वर्गसुख उपभोगशील. तेव्हा आता युद्ध करण्यांतच तुझा लाभच लाभ आहे. आणि युद्धातून पळून जाण्यांत रावतोपरी नुकसान व हानी आहे म्हणून तू असा उठ आणि तुझे कर्तव्य आणि वीरधर्माचे पालन कर.' अशा रितीने श्रीकृष्णाने अर्जुनाला गीतेचा उपदेश केला.

श्रीकृष्णच्या उपदेशामुळे अर्जुनाची विषण्ण मनस्थिती दूर झाली आणि तो पुन्हा जोमाने युद्धासाठी उभा राहिला.

त्यानंतर धर्मराजाने आपले कवच व अस्त्र-जुले, २०००

शस्त्रे खाली उतरवली आणि तो आपल्या खातून हावी उभला. चातकचात तो भीष्माकडे जाऊ लागला. अर्जुन व दत्ता पांडवांनी त्याचे अनुसरण केले. रावात शेवटी श्रीकृष्णही चातू लागला.

अर्जुन व इतर बंनूंनी युधिष्ठिराला विचारले, "भ्राताश्री, आपण निशस्त्र होऊन शत्रूसेनेकडे का चालला आहात?" पण कांहीही उत्तर न देता युधिष्ठिर पुढे चालू लागला. तेव्हा श्रीकृष्णाने त्यांचे शंकांनिवारण करण्यासाठी सांगितले की धर्मराज, भीष्म, श्रेण, कृपाचार्य आणि राज्य यांची युद्धात समर्थता व त्यांचे आशीर्वाद घेण्यास आहे. गुरूजनांचा आशीर्वाद मिळाल्यामुळे विजय निश्चित असतो.

कोणत्याही परिस्थितीत यादव व पांडव यांच्या युधिष्ठिर युद्धाच्या मोर्ताने जाणवल्या. नागांसह भीष्माला शरण आहे हे आगावातच कुजमुजू लागले व म्हणायला लागले, "हे श्री पांडव! सगळे शत्रिय नाहीत तर ते सगळे शत्रू असतील. त्यांचेच युद्धाची वेळ आल्यावर मृत्युच धावले केली? आता तर काय लक्षणे न दाखवत दुयोथनाचा विजय जाणवतो आहे."

पांडवांच्या सेनेतही धर्मराज भीष्माला बंदी सांगतील व भीष्म त्यांना काय उत्तर देतील याबद्दल खूप उत्तुकता होती. त्यांच्या चोखण्याचा अर्जुनावर व श्रीकृष्णावर परिणाम होईल? युद्धाचे नांव काढले तरी हर्षभरित होणाऱ्या भीमावर काही कोणती प्रतिक्रिया होईल? हे सर्व जाणून घेण्यास दोन्ही पक्षांच्या सेना फार उतावीळ झालेल्या होत्या.

धर्मराज शत्रुसेनेच्या मधून भीष्मा-मवळ पोचले व म्हणाले, "युद्धांत आपल्याशी सामना करणे हे अतिशय कठीण व चाडवीर कार्य आहे. म्हणून आम्ही आपल्याकडून युद्धात चांदोना

खरा पंडित

कर्मभयान् एकं सहायं संरक्षणं रहितं
 तस्मात्, नानाकारानां चानेकानां योता
 तेषां च योगात्, अस्माकं च, मरणं तं
 निमित्तं भवति, तस्मात् तं न भवेत्, भास्फार
 पितृणां च योगात्, अस्माकं, अस्माकं च सुभ
 सुभं च, अस्माकं च, अस्माकं च, अस्माकं च
 अस्माकं च, अस्माकं च, अस्माकं च, अस्माकं च
 अस्माकं च, अस्माकं च, अस्माकं च, अस्माकं च
 अस्माकं च, अस्माकं च, अस्माकं च, अस्माकं च

आणि त्या गाव्हून प्रत्येकपक्षातून प्रत्येकजण सध्या वेगवेगळ्या गावात जाऊ लागला आहे. पालक तो दत्तात्रेया, आणि जवळचा दोघातून वेगवेगळे गावात जाऊ लागले. काही वेळा, विद्यालयांतून प्रत्येकपक्षातूनच बंड, पाठा, प्रत्येकपक्षातूनच बंड, काही मुला नियम त्यात शिस्तही ठेवत होते, त्याच्या आधारे त्याच्या वर्तनाचा प्रत्येकपक्षातूनच होण्या अर्थात प्रत्येकपक्षातूनच प्रत्येकपक्षातूनच अर्थात.

प्रस्तावित विधेयक के अन्तर्गत एक कमीशन
वर्ष के लिए कार्य करेगा, जिसकी प्रतीति

करीत तो म्हणाला, "तू एक चांगला कवी आहेस, त्याचबरोबर चांगला गायकदेखील आहेस. परंतु या कलांना जोपर्यंत प्रोत्साहन व आश्रय मिळत नाही, तोपर्यंत त्यांना लोकिप्रियता व प्रसिद्धी मिळत नाही. माझा सल्ला आहे की तू राजाश्रय मिळवण्याचा प्रयत्न कर. त्यामुळे तुझ्या पोटापाण्याचीही नीट सोय होईल, समाजात मानसन्मान मिळेल, आणि तुरुन कचकचला दिवाळी नडालेला बहू येईल, तूही कविता असावी हीईल."

या प्रेक्षण्याने कवींच्या उत्साह दुष्काचला. दुष्काच दिवशी राजाला भेटण्यासाठी तो राजधानीकडे निघाला. राजधानीला पोचण्यापूर्वी संध्याकाळ झाली, म्हणून तो पक्षागांवात थांबला व उतरण्यासाठी धर्मशाळा ओढू लागला. त्या गांवातल्या सडाच्या झाडाखाली पातकर बसलेल्या केशवने त्याची विचारपूस केली. चक्रोची सारी कहाणी ऐकून केशव त्याला म्हणाला, 'मीदेखील ब्रह्मच

आपने तुम्हारे धर्मशास्त्रों में
आपकी नाई पादुका
आहूत, उद्यां भी तुम्हारे
पाठवर्षाओं व्यवस्था कराई
आनंदने केशवचे निमंत्रण स्वीकार्य

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 स्यात्तु पुनः ॥
 काले विना, त्यागा
 पुनः ॥
 राहः ॥
 धर्मः ॥
 मित्रता ॥
 राजः ॥

ता. ५ वैशाख १९८०
आदि. २२२ तुम्हाला

[illegible]

संस्कृत-भाषायां चतुर्थः प्रश्नः ।
 तत्र प्रश्नः द्वौ च । तत्र प्रश्नः द्वौ च ।
 द्वौ च । तत्र प्रश्नः द्वौ च ।
 द्वौ च । तत्र प्रश्नः द्वौ च ।
 द्वौ च । तत्र प्रश्नः द्वौ च ।
 द्वौ च । तत्र प्रश्नः द्वौ च ।

वर्तमानकालात् अत्र कदाचित् भू-
भारतं न हिमं तस्य ब्रह्मात्मनः शक्तिः न सत्य
वेदना - यन्मया आत्मनः सा विद्या विद्या एव
ब्रह्मेणोपासीत। एतन्मया वेदना दत्ता ह्येव
वर्तमानकालात् अत्र कदाचित् भू-

ह्यती अपि चक्रीचा ह ह्म येवढा
चंदोदा

[illegible]

निम्न वक्तव्यांत हा संवाद प्रकट होण
 त्याची संतुष्टी. त्याचा जटफळीत आला.
 ते म्हणजे, "महाराज, त्या दोघांनी या
 संवादत आल्या निमित्तपाविषयी अन्यंत
 असा जटफळीत घ्या. त्याची अहित. दिवसाचा
 कधी. कधी. घेतले हे संवादत जगान्मात्र
 वक्तव्यात संवादतचा कथा विषय पंडित
 योग्यात संवादत. अहित. घेतलेचा कथाघेतले

व्यभिचारी मानला जातो."

राजाने स्वाती आणि चक्रीला दुसऱ्या दिवशी राज्याभेद बोलावून सांगितले, "तुम्ही दोघांनी आमच्या दरबाराच्या कविपंडितांवर लादलेले आरोप सिद्ध करून दाखवा. नाहीतर तुम्हाला कठोर शिक्षा भोगावी लागेल." चक्री आणि स्वातीने प्रथम एकमेकांशी बोलून राजाला काय उत्तर द्यायचे ते ठरवले.

चक्रीने राजाला वांकून अभिवादन केले आणि मोठ्या नम्रपणे तो म्हणाला, "महाराज, दिवसाचा कवी याचा अर्थ असा आहे - सूर्यामुळे पांढऱ्याची दुःखमयी गाथा जाणवत नाही; म्हणजे महाभारताचा कवीपंडित. संध्याकाळचा कवी म्हणजे ज्याला सीता-हनुमंतांची कथा ठाऊक आहे तो - म्हणजे रामायणाचा पंडित. आणि रात्रीचा कवी जो आहे तो रसाचा राजा शृंगार - त्यांत संयोजविद्येच्या दोन्ही गोष्टी ओतप्रोत भरल्या आहेत असे श्रीकृष्णाचे जीवनचरित्र जाणवते. म्हणजेच मदभागवताचा

कवीपंडित."

"आपले तिन्ही कवी या तीन महान ग्रंथांचे महापंडित आहेत. जर या तिन्ही महापंडितांनी मला योग्य समजले तर मी खरा पंडित बनू शकेन. मग मला आपल्या हत्येत राहाण्याचे सौभाग्य प्राप्त होऊ शकेल. स्वातीच्या व माझ्या संवादाचा हा खरा नि सरळ अर्थ आहे."

चक्रीचे स्पर्शोत्तरण ऐकून कवी फारच खूप झाले. त्यांनी सांगितले, आम्ही सर्वांनी तुझ्या संवादाचा मुद्दामच विपरीत अर्थ लावला होता. आम्ही तिघे कोणकोणत्या महाकाव्याचे पंडित आहोत हे तू त्या विपरीत अर्थानेच ओळखले. त्यावरून तू पंडित आहेस हे निश्चित समजले आहे.

राजाने चक्रीचा योग्य केला. त्याला आपल्या दरबारात नेमणूक दिली. थोड्याच दिवसांनंतर चक्री व स्वाती यांचे लग्न झाले. कांही काळानंतर चक्रीने सुंदर केल्या व तो एक श्रेष्ठ कवी म्हणून प्रसिद्ध झाला.

काटकसरीचे महत्व

एका गांवात पश्चिमी किनाऱ्यावर गणेश व गंगाधर नांवाचे दोन तरुण राहात होते. लहानपणापासून ते जिवलग मित्र होते. मोठे झाल्यानंतर ते दोघे आपला निर्वाह करण्याच्या विचारास लागले. वेळेला त्यांच्या गांवात फार मोठा दुष्काळ पडला. म्हणून दोघांना विचार केला. पूर्व किनाऱ्याच्या बाजूला जाऊन एखाद्या शहरात आणि कांहीतरी नवा पोटोपाण्याचा उद्योग मिळवण्याचा प्रयत्न.

"अरे बाबा, मनुष्याला पोटोसाठी असं कितीसं अन्न हवं असतं? थोडेसे तांदूळ आणि सुकी भागळी खाऊन आपण कितीच वर्षे जगू शकतो. आपण काटकसरीने राहिलो, आणि मेहनत करून जे कांही मिळवू त्यांतली कांही रक्कम बाजूला साठवत राहिलो तरी चांगलेच! त्या पैशांतून आपण व्यापार करू शकू आणि नंतर आपले आयुष्य आरामात घालवू शकू." गंगाधर म्हणाला.

"छान, छान, आपण काटकसर करून पैसे

साठवू!" गणेशाने दुजोरा दिला.

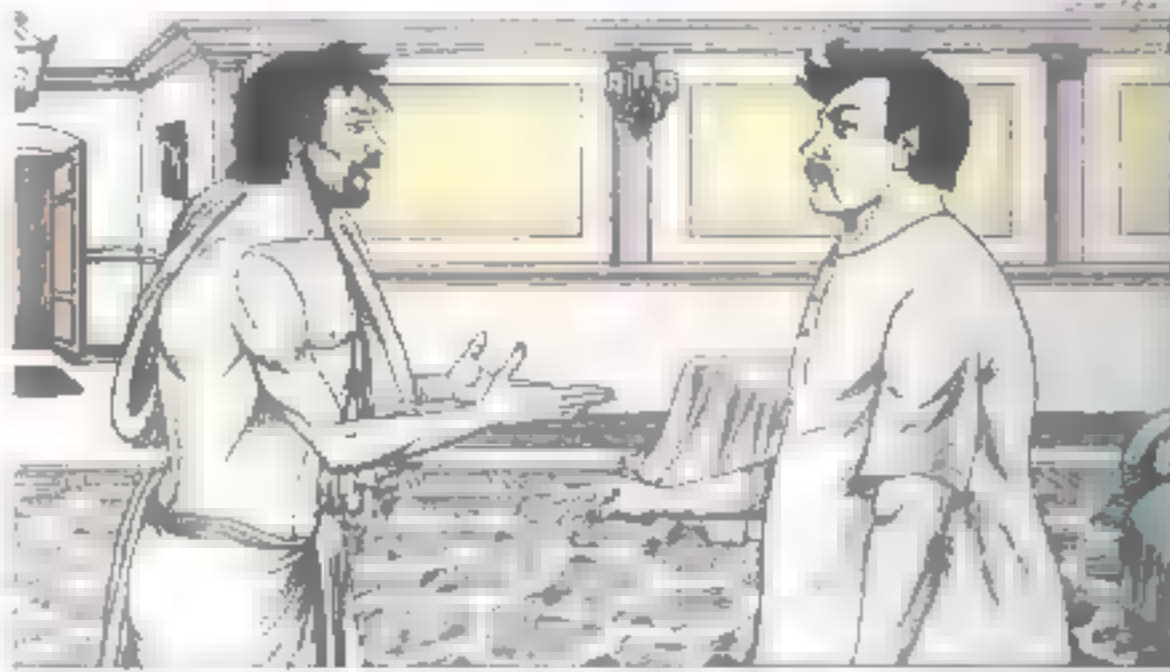
दोघेही घराबाहेर पडले. पूर्वेच्या किनाऱ्यावर जाऊन पुढे चालू लागले. तिकडच्या प्रदेशांत चारी बाजूला हिरवीगार डोलत असलेली शेते होती. ती पाहून त्यांना खूप आनंद वाटला. मंतर ते वांघे दुसऱ्या एका शहरात पोचले. एक व्यापाराचे केंद्र होते. दोघांनी विचार केला की एकदोन वर्षे आपले काम आपण दोघांनी वेगवेगळे राहून करावे. आपापल्या नदियाची परीक्षा पाहावी. म्हणजे एकाचा भार दुसऱ्यावर पडणार नाही. असे ठरवून दोघेही दोन निराळ्या दिशांना बघले.

गणेश मनापासून कष्ट करीत पैसे साठवू लागला. गंगाधरच्या सांगण्यानुसार तो भात आणि सुकी भागळी खाऊन आपले पोट भरीत. काटकसरीने राहून दिवस घालवू लागला.

पण अशा तऱ्हेने गणेश फार दिवस राहू शकला नाही. साधे जेवण त्याला रुचेना. जवळ पैसे असताना अग्री कंजूषी करणं त्याला मानवना. एक दिवस त्याने कोवळी बिकत

आणगी आणि ही शिजवून त्याच पाण्या, त्याच्या मनावी तृप्ती शाली, त्याच्या मनात आले. नीट मनसोक्त जेवण करता आणि बाकी तर पैसे भिन्नप्रण्याचा फायदा तरी करूया?

पण आणगी काटकराची नियम ही त्या याची त्याला खंत वाटायला लागली. पणून पुन्हा त्याने भात व सुक्या मासळीवर राहण्याचे ठरवले. पण ते सोपे जेवण त्याला आवडूना. त्याला नेहमी कोंबडीच्या रड्याची आवडण येऊ लागली.

शेवटी त्याला कोंबडी खायच्या मोठे आवडेना. त्याच्याजवळ जे पैसे शिष्टांक होते ते तो रव्यादिष्ट जेवणावर खर्च करू शकता. अशा प्रकारे एकंदर त्याच्या पैसा खर्च होऊ लागला. अशा काम करणाऱ्या त्याला रड्याची पोट लागला. शरीराचे काम करीनाये आहे, दिवस खाला-

वताना भात व सुक्या मासळी खायच्या इतके पैसेही त्याच्याकडे राहिले नाहीत.

ज काळज गंगाधरच्या धंदा चांगल्याप्रकारे चालत गेला. त्याने काटकरावर करून व भरपूर मिळवून करून स्वतःच्या हिमतीवर खर्च करून जमीन विकत घेतली. त्याची कमाई सतत वाढत होती. त्याने एक घर विकत घेतले व लग्न करून तो आनंददायक राहू लागला.

गणेशला समजत की त्याच्याप्रमाणेच मित्राच्या सनतने प्रसन्न आलेला गंगाधर पोटाची काळजी आहे आणि आरामात राहतो आहे! आपल्या जुन्या मित्राकडे मदत मागण्याच्या विचारात तो गंगाधरच्या घरी गेला. आणि त्याला म्हणाला की देवाने त्याला साव दिला नाही; म्हणून भात-सुक्या मासळीचे दोन घांस मिळणे देखील त्याला कठीण होते.

तुलाही भात व सुक्या मासळीचे दोन घांस मिळेल याची मी व्यवस्था करेन. पण तू आजपासून पायांवर उभा रहा!" असं सांगून गंगाधरने आपल्या घराच्या आवारात एक छोटी झोपडी तयार केली आणि रोज तो गणेशला नात आणि सुकी मासळी पाठवायला लागला.

आणगी कांही दिवस गेली. एक दिवस गंगाधरने गणेशला बोलावून समजावले, "रोज भात आणि सुकी मासळी खाऊन तू कदाचित कंटाळला असशील. तू काही काम कर. आपल्या चिंचेच्या बागेतले सर्वात मोठे झाड मी तुला देतो. त्या झाडाची तू मारलीत घालून शिजव. तुला दिवस आनंद चविष्ट लागेल."

गणेशला गंगाधरने चिंचेच्या बागेत गेला. तिथल्या सर्वात मोठ्या रोपाची पाने आणून त्याने मारलीच्या घातली कातवज चवदार बनले. पण दिवसांतच त्या रोपाची सारी पाने संपून.

गणेश आपल्या मित्राजवळ गेला आणि चिंचेच्या झाडाची पाने तोढायची परवानगी मागू लागला. गंगाधर म्हणाला, "तू आजपासून सर्वात

मोठे झाड तोडून घ्या. त्याच्या पाने खाऊन आणगी कांही दिवस तू खाऊन राहिलीस. बोलावून मिचारले, 'तु जवा... त्याने तू तोंडतोस, त्याची पाने संपली. तिलाही त्रासण?'

"अरे बाबा, त्या झाडाच्या पाने संपतात कशी? मो एका दिवशी फक्त मूठभर पाने तोंडतो, तर दुसऱ्या दिवशी दोन मुठे पाने खावलेली असतात." गणेश म्हणाला.

"अरे मित्रा! मी आणि तू जे काम केले, त्याच हाच फरक आहे. तुझी कमाई जेव्हा खूप कमी होती, तेव्हा तू सारे पैसे खर्च करतस. भात पसं त्यावेत म्हणून जोर धरला. चिंचेच्या त्या झाडाने झाडासारखं तुझे आयुष्य मर्यादित झालंय. पण चिंचेच्या मोठ्या झाडाप्रमाणे नाश आयुष्य मात्र फुलत आहे, फळांवा आले आहे." गंगाधर म्हणाला.

"तू मला चांगला धडा शिकवलास. आजपासून मी तुझ्या कमाईवर निर्भर राहाणार नाही. आणि आपल्या पायांवर उभा राहाण्याचा मुन्हा करीन." हा सांगून गणेशने आपल्या मित्राचा किता गिरवायचा निश्चय केला.

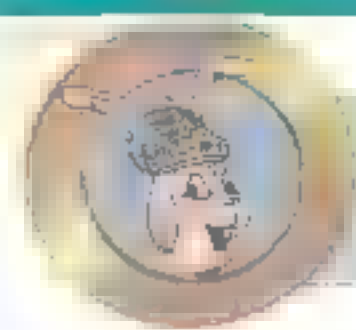

राजादेखील आसावा

चित्र : शंकर ली

भारताचा शोध - प्रश्नोत्तरी

खातीर दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरे पुढच्या अंकाने दिली जातील.
नोपरीत तुम्ही स्वतःही उत्तरे शोधून काढा, आणि आधल्या पांश्यांचा
परिचय करून घ्या.

१. 3) प्राचीन भारतीय साहित्यांतली पहिली कादंबरी कोणती मानली जाते?

न प्राचीन भारतीय साहित्यातल्या कोणत्या कृतींची रचना दीर्घा कर्षणी मिळून केली आहे?

क. भारतातले पहिले ऐतिहासिक नाटक कोणते?

उ काळिदासानंतरचा प्रसिद्ध नाटयकार
कोण आहे? त्याची प्रसिद्ध कृती
कोणती आहे?

एक राजकुमार, सैन्यावरोध, आपला राजा
असण्याच्या ज्येष्ठ पंधूने मोठलेल्या घोड्याबरोबर
फिरत होता हा घोडा जर कुणा राजाने न अडवता
परत आला असता, तर त्या घोड्याचा ध्वनी
समाप्त म्हणून घोषित केला गेला असता.

पण धोड्याबरोबर चातल जाणाऱ्या राजकुमाराला व त्याच्या सैन्याला, एका तळ्याने आम्हान दिलेला साहजिकच, दोर्धाच्यात युद्ध झाले, राजकुमार मारला गेला. पण एका रीतीने त्याला पुन्हा जिवंत

कैसे, नंतर समजते कीं तो तरंग
दुसरा कुणी नसून त्या
राजकुमाराचाच मूलगा होता.

हा राजकुमार कोण होता?

युवक कोण होता? ती स्त्री कोण होती?

2

जे रोफ बांकल नादी, ते वृषा होऊन शंकेल कां?

वाईट संवयी

देवकीपूर गाँवात राम नामाचा एक सामान्य शेतकरी होता. ११ वर्ष वयचाच होता. आगदी जलपद्धती राबवत तो खर्च सजित करी. मुलांनी जर पावसत उरले अच सकले तर तो त्यांना राहत असे आणि मंता 'अच म्हणजे वेव आहे त्याची नासपदी कंढं नये' देत्यांना ताराभरासमकवत व्हे, तो एकींना नेहमी सागावचा, १२ मुलांना वेवडे की १३ आकतीज, तेवढच जेवण नष्टये रगावण फलीतल सीताला त्याची ही १४ आवडत नसे आपला नवरा एक कस्युय च्याम आहे असे तिना बलासच. ती मुलांची दान्यु घेऊन त्यांना म्हणे 'देव १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९

पञ्च रात्र्यां मर्ते, मरुदवस्त्राणि भोजनोद्दीर्घां निष्कालनीयं वाचा शूलवर्णं, आग्निं फलसु शर्चिता आत्मा शूलर्षे, वा सुधीन् शूलवस्त्रं गोर्षा त्यागा आप्त्या नायसोमुतांज्या उभय्या संवर्षा नसत मृदुनूर त्प्रांदा मरुदवस्त्राणि एक योन्ना

एक गुप्तद्वीप संस्थाकडून त्याने भित्ताला रांगितले. 'उवा सकाळी आपण सर्वांनीं अन्नपूर्णपर्वी देवीच्या मंदिरात दर्शनाना जायचे आहे. योदेव धोलां पयलाच संभन. देवीचं दर्शन घेऊन घाईत काहीतरी खाऊ आणि परत येऊ.'

गणेशी कल्पना सीतला उषाकरी, दुसऱ्या दिवशी नव्या [ ] [ ] [ ] घडोई [ ] [ ] [ ] तिखट फराळाचे जिन्नस [ ] [ ] न्यारो एक गांठेचे बांधून घेऊ [ ] [ ] घेतले व रामजयकट दिने भग मुक्तांबा तयार केली सर्वजण रंगीतच्या मंदिरात जमला निघाले

उत्तराखण्ड विधान सभा निर्वाचन क्षेत्र संख्या १०० का मतदाता सूची, २००८

॥॥ तिथेयमां लभितुं वा पुनः वाच्यते चेत् ॥॥ त्रयान् रूपान् वागसी हन्ती, त्रयानां पुष्टं वाचयेत्, वादितं दया
 वाचयेत्, वादितं वाचयेत् ॥॥ इति ॥॥ वाच्यं कर्त्तुं वा पुनः उपायं भुक्तेजसी आदित आदि चान्दन
 दत्तः ॥॥ तिथेयमां लभितुं वा पुनः वाच्यते चेत् ॥॥

६०ने त्रिशूरीस हन् चलेना ॥१॥ हन्चुम पाहिजे, अणि ॥२॥ होडन म्हणवा ॥ "गंधर्वच झाला सगळा। यमुनेच
जगळाची दिवशी, आगम ॥३॥ खोरी येन, ॥४॥ युक्तामांतच विसवरी असावी आग उपासीपोटीच धी पलाय

उदाहरण वृद्धदेवमाचदत गीता । नून जिह्वा । पण दण्णा काय? चकृत भागूल आवलत संगळे धर्मी बाँबले सीता तूहक सोपिस्वधर्मां कित्तो अणि भुवासाळीं बार्जिलेथें ज्ञापका वरुथदया तनयिजीला साक्षरी

[illegible]

२५ निमृद्वर्ण गिरे रागवर्ण देवून फेन होत। **॥ २५ ॥** उनदून संमत होती, गुलाना फगल वज्ज होती, फकीफडे आपणही खात होती, आगि स्वातन्त्र्यता रावक खप उमरसुसट रागवत होती,

येहां मुलांचे खाण झाल तेव्हां राम गीतावर म्हणाला, "अन्नां मुलांच्या ताटांकडे बघ तरी जण! अन्नाचा एक कणदेखील संपतले राहो! तसो त्याफाई ना? कं ना?"

[illegible]

स्व-दिवसप्रसून भीता मृतांच्या नाटन थोडे कमी जेवण वाढवता लागली. ज्ञानन पदार्थ मागिताने तरच तो पुन्हा लपवून धेवो देई. धामन नाटन असे अज रावणजीची मृतांची संख्या सुटरी. भीतासाठी काटकासिंहे मर्म स्पर्जन.

- आर. निवासर

भारत : तेव्हां व आता श्रीनगर

सुंदर आणि आकर्षक शहर

श्रीनगर हा जम्मू व काश्मीर राज्याची राजधानी आहे. श्रीनगर शहर नावाप्रमाणेच सुंदर आणि लोभसा असले कारण निरगमने इथे शीतदर्याची शुद्ध उधळण केली आहे. समुद्रसपाटीपासून १७६८ मीटर उंचीवर हे गांव वसले आहे. मनमोहक दल सरोवर, तर गांवाचा मानविंदू, त्याजिवाय इतर अनेक उद्याने व बनिच्यांनी गांवाचा चेहरामोहरा फारच देखणा झालेला आहे. इथे झेलम नदी आपल्याला भेटते.

पुराणकळांत काश्मीर हा वाण्याचा मोठा जलाशय होता. त्यांत जलोद्भव नांवाचा गव्हास राहात होता. जलोद्भव म्हणजे पाण्यातून बाहेर

येणारा तो जलराज्यातून उडी बाहेर येई आणि आजूबाजूची उधळत करी, तो पाण्यांत असेपर्यंत कुणीही न्याता कांही करू शकत नव्हतं त्याला मिळालेला होत. महर्षी जाबगण त्याच्या मृत्यूचे रहस्य होते. त्यांनी एक जादूचा नांगर तो सारा नसाब खणून काढून, सारे पाणी खेचून काढले, तलाव कोरला पदल्यगंतर जलोद्भवाची ताकद संपली व तो मेलला, त्या जमिनीला काश्मिर-मीर म्हणू लागले व पुढे त्याचे काश्मीर झाले.

कळून यांनी तिहीलेल्या 'राजतरंगिणी' चा प्राचीन काश्मीरवेवारांवेधींच्या अखरींत श्रीनगर हे सम्राट अशोकाने वसवले होते अला उल्लेख आहे, बारतविक, या शहराच्या स्थापनेचे श्रेय अशोकाची कन्या चारुवती हिला हय. हा समणीय प्रदेशांत या मनमोहक ठिकाणी, ती आपल्या पितृमनसोवर गेली होती. मन लोभावणारे दल सरोवर फक्तून ती म्हणाली, "ध्यान करायला किती शांत जागा आहे ही" हा शब्दामुळे इथे एक बुद्धविहार

बांधाचा अगरे सम्राटांना प्रेरणा झाली हनुहनु त्याभोवती हे शहर विरनाले.

श्रीनगर कुणी केवले ते भाहीत नाही, एका दंतकथेनुसार हे नांव जुन्या न्यूनक नांवावरून पडले आहे. हिंदुस्तानची १९४७ मध्ये फाळणी झाली तेव्हा जम्मू-काश्मीरच्या महाराजांना, त्यांचे संस्थान हिंदुस्तान किंवा पाकिस्तान, यापैकी एकात विलीन करण्याची तंची दिलेली होती, महाराजांनी निर्णय घेण्यापूर्वीच पाकिस्तानला पाई आणि त्यांनी आपल्या सैन्याच्या मदतीने, डोंगरी भागांतले अनेक रहिवासी काश्मीरमध्ये पुरायत. महाराजांनी संस्थान भारतात विलीन करायचे ठरवले आणि ताबडतोब भारतीय सेनेने पाकिस्तानी उपद्रुभांगा हाकलले, पण त्यांच्या विजयाच्या भाग त्यांच्या ताब्यांत राहिला आहे संयुक्त राष्ट्रसंघाने लढाई थांबवण्याचा इशारा केला व युद्धबंदीची तीमारेषा आंखली.

अजूनही पाकिस्तान काश्मीरमध्ये प्रार देत आहे, हे सान्या जगाना पुरते आहे. श्रीनगरमध्ये हजारों पर्यटक दरवर्षी येत असत तिथे विजयेक वर्षे विजय जातला होती. आता परिस्थिती जाग वदलू लागली आहे. पाकिस्तानच्या मदतीने हाणारी दडपशस्त्री जरा कमजोर होऊ लागली आहे.

जुन्या श्रीनगरमध्ये इतकी प्रेक्षणीय ठिकाणे होती, दडपशस्त्री, रणवे आणि भवभवे असलेली चष्मेझाही, स्वर्गीय उद्यान निशातबाग, जहांगीर बादशहाने तयार केलेली शालिमार बाग, शंकराचार्यांनी व श्रीअरविदांनी जिथे ध्यानध्याना केली तो हरीपर्वत व शंकराचार्य देवडी,

चांदोबा

आणि हजरबाल मशीद, जिथे महंमद पैगंबराचा केंस ठेवलेला आहे असं म्हणतात.

आधुनिक श्रीनगरमधे पर्यटकांसाठी अनेक हॉटेल्स, हाऊसबोटी व इतर सुविधा आहेत पर्यटन शक्ती प्रमुख व्यवसाय आहे. श्रीनगरमधे, नवनमनांहर परिसरांत, अनेक शैक्षणिक संस्था स्थापन झालेल्या आहेत जम्मू-काश्मीर विद्यापीठ, ओर-ए-काश्मीर कृषीशास्त्र व तंत्र विद्यापीठ, भासेरीन अनेक महाविद्यालये व अकादमी इथे आहेत.

एक तरंगती भाग-एक जुने चित्र समोरच्या पृष्ठवर - दल सरोवरांत शिकारा

श्रीनगरमधेच आजूबाजूला बरीच समणीय पर्यटनस्थळे आहेत. काश्मीरची हलकल प्रसिद्ध आहे त्याजिवाय कागदाच्या नगडाच्या गुवच.वस्तू, कांकडी पौरीवकाम केलेल्या वस्तू, फर्निचर, लंफिरी नाखिचे, शाही, स्वयंपाकात लागणारे केशर, व सुगंधी अत्तरांसाठी व औषधांसाठी जम्युत झालणारी कस्तुरी - या सर्व गोष्टींसाठी काश्मीर प्रसिद्ध आहे.

श्रीलंकेतली

श्रीलंकेची जुनी यस्स 'महावंश', त्यानुसार कोणे एके काळी, पूर्व हिंदुस्तानांतला एक राजपुत्र विजयसिंह या वेदांत पोचला. त्याने वेदाचा नावा घेतला व तिथे राहाणाऱ्या छोट्या जमातींना जंगलाने पळवून लावले. त्याच्यापरोबर गांचडो सैनिक होते त्यांची जंश त्याने मधुरेहून तरुण मुली आणवून त्यांच्याशी लावली. राक्षसांथे जे सिंहली नागरिक आहेत ते सगळे या सैनिकांचे वंशज आहेत. वेदाचे

तक्रार करत होते. त्यांनी धुनायटेड निचोशन फ्रंट फोर्स (TULF) या संघटनेमार्फत चळवळ सुरू केली. १९८७ इतर नाभिक संघटना सुरू होऊ लागल्या त्यांपैकी सर्वात आक्रमक हिंसाचारी संस्था आहे. (सिंहवंशाने राक्षसां ऑफ नाभिक इन्सम LTTE) किंवा तामिळ नाडो या वाघांना श्रीलंकेतून त्यांचे स्वतंत्र राज्य ठरते आहे. या संस्थेच्या उदयादरम्यान तामिळ चळवळीतला निर्माण

आजचे
जग

सिंहलंकीय भे विजयसिंहासलन वळले. पुढे राक्षस अशोकार्थी मुले राजपुत्र पंडित व राक्षसच्या राक्षसिशा यांनी सिंहलंकीयच्या राज्य वराणाच्या राजधराण्याला व वेदांतल्या जमनेला पुढाधार्याची शिक्षा दिली.

साहित्यिकच, दक्षिण हिंदुस्तानांतले, विविधतः तामिळ भागांसले राजेरजावळे हि व्यापारी यांनी या डीपांत लहान बसावली सुरू केल्या. त्यांचे बहुसंख्य लोक भारताच्या आगदी जवळ असलेल्या प्रदेशांत, म्हणजे जाफनामध्ये राहून होते.

सिंहली व श्रीलंकेचे तामिळ या दोन्ही जमातींची मुळे भारतीय आहेत परंतु, इयत्ते अल्पसंख्यांक तामिळ नागरिक, त्यांच्यावर बहुसंख्यांकांकडून त्यांच्यावर होत असलेल्या कत्त्याच अन्यायांविरुद्ध

रणधुमाळी

चळण लागले तामिळ वाघांची संस्था म्हणजे तामिळ नागरिक रं चा एकमेव आवाज आहे असं तामिळ दावा आहे. इतर कुणालाही मोडारा जरी

आवाज उठलेला दिसता, तर ती व्यक्ती ठार मासतो जात होती. अशा अघोरी रितीने अनेक अनुभवी व निद्रायंत तामिळ

नेत्यांचा कांटा तामिळ वाघांनी काढला, आणि अखेरिच भारताचे भूतपूर्व पंतप्रधान राजीव गांधी यांचीही हत्या केली.

तामिळी वाघ व श्रीलंकेचे सैन्य मांच्यातली लढाई सतत चालू राहिली आहे. यांत जाफनाच्या नागरिकांचे मात्र बरेच नुकसान झाले आहे. राज्याची आर्थिक परिस्थिती फारच बिकट झालेली आहे. इजारां तामिळ नागरिक निर्वासित होऊन भारतांत परत आले आहेत हा संघर्ष पुन्हा एकदा फार गुंतागुंतीचा झालेला आहे.

भारताने नेहमीच श्रीलंकेतून तामिळ नागरिकांबद्दल सहानुभूती दर्शविली आहे. परंतु श्रीलंकेची फाळणी व्हावी वल्पना भारताला मान्य नाही. भावताला त्यानुषंगाने फळून चुकले आहे की देशाची फाळणी व संघर्षाचा उतार असू शकत नाही. भारताची फाळणी जाली तरी त्यामुळे भारताची किंवा पाकिस्तानची कुठलीच चंगू जाली नाही किंवातुना, दोन्ही देश त्याचामतीत राहिले असमाधानी आहेत.

दुसरा मुद्दा म्हणजे तोकशाहीवर विध्यास देवणारा कोणताही देश तामिळ वाघांच्या हिंसाचार मान्य करणार नाही. देशांतल्या बहूभा नेत्यांचे त्याधिर्की कांही आदरणीय ज्येष्ठ नेते होते, त्यांचे भ्रुत्वाकांड कांही सुभार्युक्त विचारसरणी नव्हते. त्यांच्या दहशतवादाचा सर्वांनी तीव्र निषेध केला आहे.

समजूनदारपणे जर उमयपक्षांमध्ये चर्चा होऊ शकली, तर सामोपचाराने बरेच कांही करता येईल. श्रीलंकेतला हिंसाचार थांबवून तिथे सत्तेच्याचे वातावरण निर्माण व्हावे, अशी भारताप्रमाणेच जगांतल्या इतर देशांचीही इच्छा आहे.

दादाबा

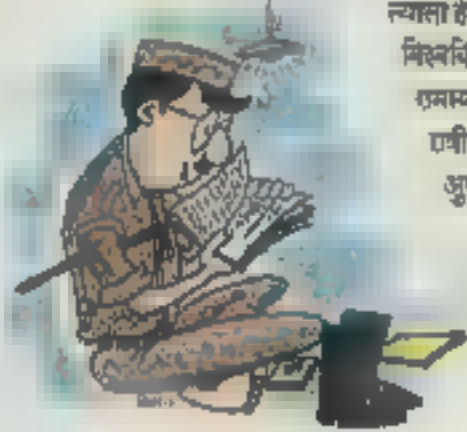
विशेष बातम्या

ही काही नव्ये

आजकाल मुलं बहुधा कर्मात जायला अन् लिह्यायायना बाबत नाहीत. तरीही काही जण कधी कधी बाबतून पळून जाऊ इच्छित असतील. नवी दिल्लीच्या एज्युकेशनर पॉलेम्याच्या गोष्टीमुळे नवीन या निष्कर्षांना प्रेरणा मिळेल. दिल्ली विश्वविद्यालयाच्या ४४ वर्षीय मुख्या गौरी गुक्ताच पी.एच.डी.च्या पदवीसाठी आपला शोध-ग्रंथ प्रस्तुत केलाय, तो १९८० मध्ये गुजरातप्रदेशातील आपल्या गावच्या विद्यालयातून बारावी इयत्ता पास करून आला होता आणि दिल्ली विश्वविद्यालयात मजुरीवर नोकरी करू लागला होता. त्याने कोणत्या फॅलेजमध्ये कायला घेतला नाही. परंतु भवतंत्रविद्यार्थी म्हणून परीक्षा देऊन त्याने पी.ए. रॅन्डम एम.ए. पास करून घेतले. यामध्येच त्याचे सगळे झाले. त्याला चार मुलांही झाली. त्याने जेव्हा पी.एच.डी.च्या दाखल्यासाठी

आवेदन केले, तेव्हा त्याला दोन वर्षे बिनपगारी राजा झाला होता. पण त्याला हे कसे शक्य होते? कारण, त्याला त्याच्या कुटुंबातील कसल्याच कोणाचा मदत नाही. 'आभार' म्हणून 'आभार' याचा तुलनात्मक अर्थ करून घ्यायला लागला. त्याचे 'आभार' आहे की त्याच्याकडून काढून घेतले आहे.

आजकाल एक निरुद्धी गोष्ट पहा. सेंट्रल इन्स्टीट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजीच्या सुभाष पनोरपा या सफेकपारून घेतून घेतले जात आहे. त्याच्या १०५ वर्षांपूर्वी जन्मला. तेंडा प्री-स्कूल सादली कोणतीही इयत्ता नव्हती, आणि त्याची त्या अल्पवयीन आयुष्यात कोणत्याही शाळेत शिकवण्यास घेण्या नाहीत.

कमीत कमी आणि बजट

गरीब जड वारं वेळीच बाळगेत जाणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे दृष्टी भाषात सर्वसाधारणपणे पहायला आणि. शिक्षणामध्ये भेदभाव न करता विविध अर्थव्यवस्थांचे निषेध संता मंडित्यांपासून शाळांच्या लोकप्रिय डिझाइनची पहाणी करत आहेत, आणि कमीत कमी बजटाच्या दारांचा सांगडा बनवत आहेत. मुलांकडून पाठ व लांबे दुर्लक्ष्यता गंभीर लक्षात आल्यानंतर, अध्ययन केले जात आहे.

महासर्गाच्या आधीत विशेषज्ञांना लायला की, मुने आपल्या दारात गुस्तकांमिनाय पेल्लिन-बॉक्स, पाण्याच्या बाटल्या व लेखणीही ठेवतात. यांपुढे दाराचे बजट आणिच काढते. विशेषज्ञांच्या

दाराचे आता दाराचे एक असे डिझाइन बनवते आहे कि ज्यात कोणते बाकलेसा बनवायला साज आहे. दाराबाची कमानही आहे. ती सधन करावचे करते. अशी दारा पुढील सवापासून आता बाबतातही दिल नागतीत, अशी आशा आहे.

बिडी ओढण्यावर प्रतिबंध

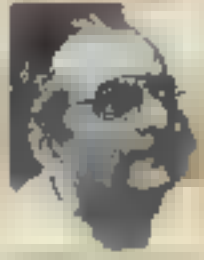
कुस्तीचा मंडित्याच असेल की, सिगारेटपाने बिडीही एक घुसपानच होय. भारत, विशेषतः दक्षिण भारतात बिडी पारलोच्य आहे. अन् हे कमी बक्ष प्रचल ओढणारे बिडी पसंत करतात. कुस्तीच पाची निपातीही सुलभा आहे, अन् भारतातही बिडी बिंदेली पैसा कमावू लागली आहे. निर्वात-न्याय करणाऱ्यांना येत्या काही दिवसात नोंद घेऊन घेतले जावे लागेल आहे. बिडीच्या उत्पादकांवर प्रतिक्रिया लावता आहे, अधिकार्यांचे असे म्हणणे आहे की, बिडीच्या उत्पादकांना मुलांचे सारांसे आहेत. कसल्याही, अमेरिकन लष्करात आता दूताची निर्मय घेतलेला आहे की, ते बाळकांच्या भयाने भुत्पादित झालेली कोणतीही नव्हे जायत यत्नार नाहीत. ही पार दुःखाची गोष्ट आहे की, मध्यात अजूनही पेटाके, बाळक्या आणि गतिचे या गेजरात नडत मुलांचे बाळक्या मोठ्या प्रमाणात लावते आहेत. दुःखाची गोष्ट आहे. त्यांना कोर्टांमधेही पेटाके भुत्तला व पाचोळ पळुपीचे बजट करतला अजूनही पहातोच.

अुंदीर (माभूस) दाबल्याबरोबर पंचतंत्र पहा!

पंचतंत्रात अुंदीरानी भरलेल्या गोष्टी आहेत. परंतु या शीर्षकाचा अुंदीर (माभूस) इंग्लिशशी संबंध ठेवून आहे. यात संपूर्ण पंचतंत्र व कथासहितसागरच्या गोष्टी उपलब्ध होतील, अन् त्या कंप्यूटर युनिटवर माभूस दाबल्याबरोबर पाहण्यास बाळक्याला मिळू शकतील. पुणे विश्वविद्यालयाच्या विज्ञान-विभाग आवश्यक अशा सॉफ्टवेअरने जयळजवळ पूर्ण तयार आहे; यात अन्य कार्यक्रमांबरोबरच संस्कृत साहित्यातल्या म्हणी समाजतेच्या असतील. संस्कृत इनफॉर्मेटिक्स नावाच्या परियोजनेत प्राचीन संस्कृतच्या मुळापासून अुद्धृत केलेल्या सुभाषित सूक्तीही सामिल असतील. 'संस्कृत इनफॉर्मेटिक्स' नावाची ही परियोजना कानपूर जाय-आय.टी. आणि हैदराबाद व बंगलोर - सी.टॅक्.च्या विशेषज्ञांकडून तयार केली जात आहे.

संस्थापक - प्रकाशक यांच्याकडून

'चान्दोबा' ची जेव्हा सुरुवात झाली, तेव्हा भारत काहीसा निगळाच होता. प्रकाराने फक्त कमी असत आणि 'मुलांसाठी पथिक' खरे पाहता एकही नव्हती. मुद्रणाची पद्धत (हाताने एक-एक जोडून) रचना, आजच्या चमत्कारीक शिल्प-विज्ञानापासून कित्येक दूर होती! टेलिव्हिजन नव्हता, कंप्यूटर नव्हता, आणिही नव्याची गोष्टी - ज्या आजच्या वैज्ञानिक युगातल्या सर्वसाधारण वस्तु आहेत नव्हत्या.

परंतु भारत आपल्या जीवनाच्या नव्या प्रवेश होता; शासनापासून मुक्त होऊन राष्ट्र आपल्या पायांवर उभे होते.

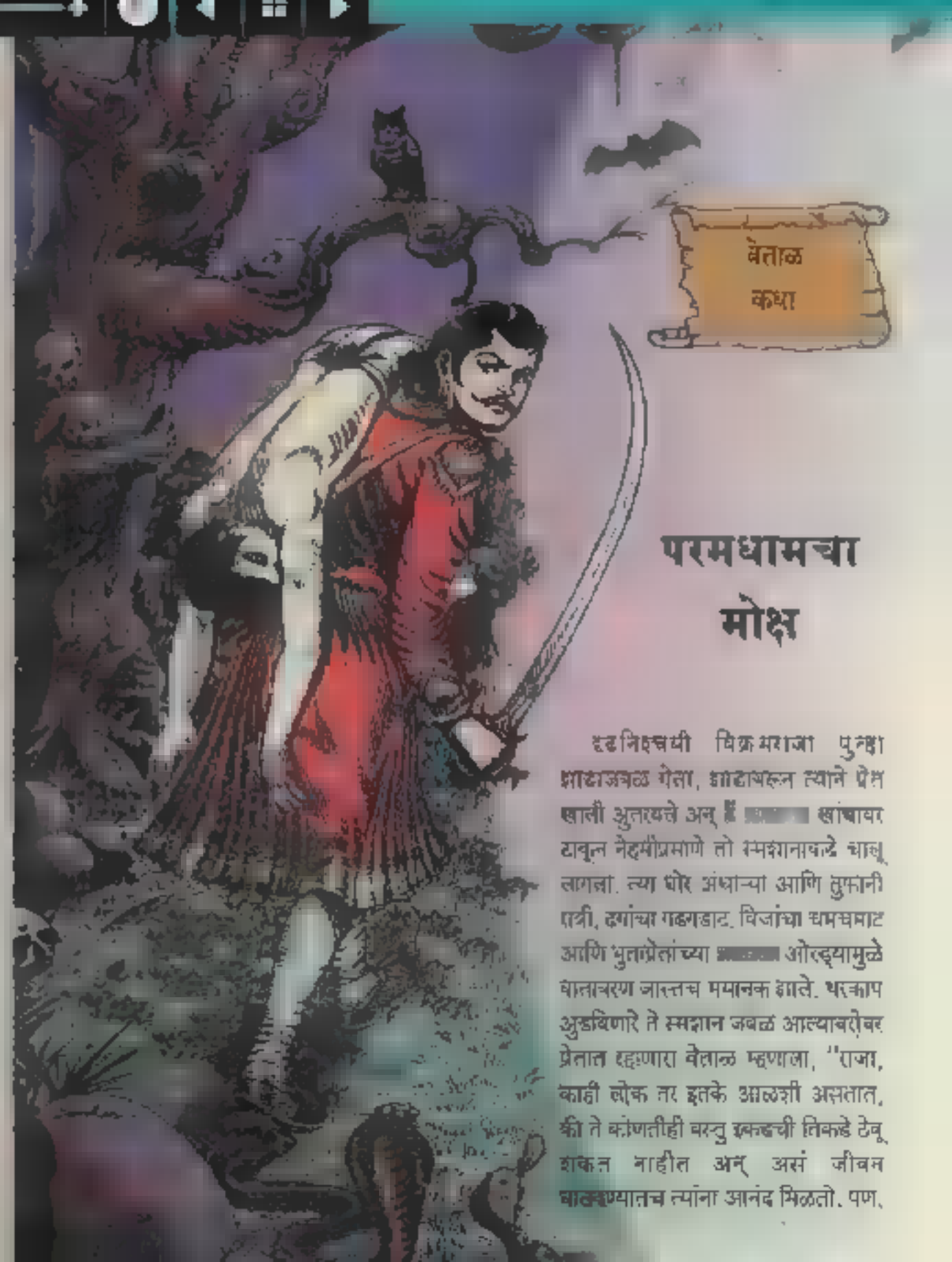
आमचे दिवंगत मित्र श्री चक्रपाणी मी - आमचा दोघांवाली असा विज्वास होता की जेव्हा आजच्या मुलांना संसाधन शिकवू, तेव्हाच युवांच्या भावनांच्या प्रवाहात उमटेल. आजच्या मुलांना असाच आत्मज्ञान महान प्रपंचेय! प्रेम काव्यना शिफारस, तेव्हाच युवांच्या भावना एक राष्ट्र, या साहित्य-सामुहीचा आनंद त्यांनी एकत्रपणे भारतीय भावनेशी असा रितेने, या अद्भुत प्रयोगाचा नव्हे, एका चान्दोबा या साहित्यात। व्यक्तिव्यक्तासासाठी भारतीय भावने, पौराणिक गोष्टी आणि लोकसाहित्याचे अक्षर मुलांसाठी "मिळा उभे" वसले.

चान्दोबा हेव्हाच लोकप्रिय झाला. आमच्या जीवनमार्गाच्या अतार-चक्रावरून प्राप्त तो पुढे जात राहिला. अनिकटच्या दिवसात त्याने आपल्या जीवनातील संकट तेव्हा एक वर्षाहूनही अधिक काळ याच प्रकाराने राहिले! परंतु याच्या मार्गाची एक सद्भावना पुन्हा माली आहे. त्या साहसी हितचिंतकांचे मी अभिनंदन करतो, ज्यांनी याच्या रचणे रस्त्यांवर ती चाकं पुन्हा स्थापित केली.

माझ्यासाठी ही आनंदाची दुहेरी संधी आहे - पहिली यासाठी की, आपली 53 वी जयन्ती साजरी करत आहे अन् दुसरी यासाठी, की यादवाशय वेळोवेळी हा चान्दोबा पुन्हा नव्या शक्तीसह जगा झाला आहे.

चान्दोबाच्या या यशानिमित्त, सर्व वाचक, शुभचिंतक व संरक्षकांना माझा शुभेच्छा

बी. नागी रेही

वेताळ
कथा

परमधामचा
मोक्ष

दृढनिश्चयी विक्रमराजा पुन्हा शाळाजवळ गेता, शाळावरून त्याने प्रेम खाली अंतरवले अन् शाळा खांब्यावर टावून नेहमीप्रमाणे तो स्मशानाकडे चालू लागला. त्या घोर अंधार्या आणि तुफानी रात्री, दगांचा गडगडाट, विजांचा धमधमाट आणि भुताप्रेतांच्या ओरड्यामुळे घातावरण जास्तच मयानक झाले. थरकाप अडथळ्याने ते स्मशान जवळ आल्याबरोबर प्रेतात रहाणारा वेताळ म्हणाला, "राजा, काही लोक तर इतके आलशी असतात, की ते कोणतीही वस्तु स्वच्छची तिकडे ठेवू शकत नाहीत अन् असं जीवन वाढण्यातच त्यांना आनंद मिळतो. पण,

या विपरीत तू मात्र या भयानक तुफानी तप्रीसुद्धा इतका प्रयत्नशील राहिलेला आहेस की आनन्द मालत अग्रेसर. या प्रयत्नांमार्गे तुझं काही ध्येय असेल, तर एक गोष्ट तूलात ठेव. जेव्हा तुझ्या ध्येयपूर्तीची वेळ येईल, तेव्हा परमधाम प्रमाणे चूक करू नकोस अन् अविद्येची माणसाराखा बागू नकोस. तुला रावध करण्यासाठी मी तुला त्याची गोष्ट सांगतो. ती नीट लक्षपूर्वक ऐकून घे.

एका जंगलाच्या जवळच्या एका गावी परमधाम नावाचा एक तरुण रहात असे. आपल्या कुटुंबात तो एकटाच होता. खूप मेहनती असूनही तो अल्पजत गरीब होता. पुष्कळ कष्ट करूनही तो आपल्या पोटापुरतेही मिळवू शकत नसे. खूप आर्जवे करूनही त्याला मजुरी इतकी थोडी मिळे की आपली गुजराण करणे त्याला कठीण जाई. आयुष्यामधल निराशा

होऊन तो जंगलात जाऊन तपस्या करू लागला. त्याच्या कठोर तपस्येने प्रसन्न होऊन भगवान प्रकट झाले व त्याला वर मागवला सांगू लागले.

"मता मोक्ष या प्रभु! ॥ जीवन-मरणातून मुक्ती ॥ अन् स्वतःच्या मतेत दिलीन करून ॥" परमधामने भगवन्ताजवळ मागितला. हसतहसत भगवान त्याला प्रेमाने म्हणाले, "बत्सा, मानव जीवन कुणाला वासाटी दितं जातं. की माणसानं स्वतःसाठी जगत असताना दुसऱ्यांसाठीही काही करावं. यादच मानव-देह धारण केल्याची सार्पकता आहे. तुम्हा दोघांपैकी कोणी एकाही तलं फर्म केलेलं नाही. म्हणून तुम्हाला आता मोक्ष दिला जाणार नाही मी तुम्हाला काही अद्भुत अशा शक्ती देतो. त्यां द्वारा दुसऱ्यांचं भतं करा. तुम्ही जेव्हा निवार्थ भावानं परोपकार करू लागाल, तेव्हाच तुमचं मानव-जीवन भव्य होईल. अन् तुम्ही मोक्षाचे अधिकारी ॥ तोग्यन्त मानवसेवा करत रहा." इतके बोलून अन्तर्धान पावले.

परमधामला कोणत्या घसतूचइत आसुकी राहिलेली नव्हती त्याची शीघ्रातिशीघ्र मोक्ष प्राप्त करून घ्यावची इच्छा होती. जंगलातून परत येताना त्याला एक तरुण दिसला. तो आपले डोके अुतट हाती करून आपल्या हातांच्या आधाराने चालत होता त्याला पाहून परमधामला फार आश्चर्य वाटले अन् त्याने पुढकाला याचे कारण विचारले.

"माझे वडील कसल्याशा गुप्त रोगाने आजारी आरून अंधरुणात सिळलेले आहेत. सर्व औषधं प्रभावीहीन ठरली. आमच्या नावच्या पुजाऱ्याने म्हटले की, कुठ्ठा तरी दुष्टत्मा स्वार झालेला आहे. मी जस दरोज काही वेळ अता

चालतो, तर तो दुष्टत्मा शांत होऊन माझे वडील बरे होतील." म्हणाने सांगितले.

"पण असं हातांच्या आभाराने चालण्यामुळे तुला वारस नाही होत?" परमधामने विचारले.

"का होत नसेल? फार शांत होतो बुद्धा. याशिवाय माझा हात तर जन्मापासून कमजोर आहे. वैधानं सुचवतं आहे की आणली काही दिवस मी याच्या आधाराने चालत राहिलो, तर मी या हाताने होईना माझ्या या हाताची अशी किंमत देऊनही जर माझे वडील बरे झाले, ॥ त्याहून मोठ्ठा अन् सुख कशामुळे मिळेल?" आपला हात हात दाखवत तो म्हणाला, "ते पूर्ण ॥ माते, म्हणजे मी अधिक सुखानं अन् शान्तीनं जगू शकेन.

त्या तरुणाच्या परोपकार-भावनेनं प्रभावित होऊन परमधाम म्हणाला, "तू वारतपतः एक थेंड कोटीचा माणूस आहेस. तुसं पुण्यच तुला तुझ्या चिन्ताला बरं भरील. आता तू हातांवर चालणं बन्द कर, अन् आनन्दानं घरी जा. माझं बोलणं ॥ नाही."

तो तरुण जुभा व्हात म्हणाला, "मग तर आपण ॥ वेअून माझ्या वडिलांना दर्शन देण्याची कृपा करा."

"मी जुणाच्या घरी जाऊन त्याची परतफेड किंवा सेवा-सत्कार स्वीकारत नसतो." परमधाम म्हणाला.

"त्वामी, आम्ही असमर्थ माणसं आपणासारक्या महात्म्यांची परतफेड कशी करू शकणार? मी तर आमच्या घरी चलाण्याची प्रार्थना अश्लाकरता करतोय, की माझ्या वडिलांवरच गावचे इतर पीडित लोकही आपल्या दर्शनानं लाभान्वित होतील" तो तरुण म्हणाला.

"अच्छा, असं अग्रेसर तर जरा धांद एक काम थुक्कून घेतो." परमधाम म्हणाला.

परमधामने शान्तपणे दोळे मिटून घेतले अन् आपल्या हृदयातच बागंलाचे स्मरण केले अन् म्हटले, "हे देवा, मी अगदी निरवार्थ भावनेनं एक परोपकार केलाय. आता तरी मला स्वतःमध्ये विनीत करून घे."

निवार्थ परोपकार करणारे तुझ्यापेक्षा चांगले जिलीतरी आहेत. त्यांनादेखील मी अजूनपर्यंत मोक्ष दिलेला नाहीच. मग तुलाच इतक्या मोक्ष करता मिळेल? तो युवक रुद्धा तुझ्यापेक्षा जास्त परोपकारी आहे. त्याच्यासमोरच अुभाआहेस तू." हृदयातून भगवन्ताचा आवाज आला.

"हा युवक माझ्यापेक्षा जास्त परोपकारी कसा बरं होऊ शकतो?" आश्चर्याने परमधामने विचारले.

"ज्यवेली तुला हे रहस्य समजेल, त्या क्षणीच तुला मोक्ष मिळेल बघ!" भगवान म्हणाला.

भगवन्ताचा हा आदेश घेऊन परमधाम त्या युवकासह त्याच्या घरी गेला. त्या वेळेपर्यंत युवकाचे वडील बरे झाले होते. युवकाने परमधामबद्दल गावच्या लोकाना सांगून टाकले की या महात्म्याच्या आशिर्वादांमुळेच त्याच्या वडिलांची रोगापासून मुक्तता झालीय ते ऐकून गावचे सारे लोकही परमधामच्या दर्शनासाठी पुढेपुढे येऊ लागले अन् आपापल्या दुखापासून मुक्तिसाठी त्याचे आशिर्वाद मागू लागले.

कोणी रोगाने पिडलेला होता, कोणी रान आपल्या सारंमुळे दुखी होती. तर कोणी लारू आगच्या सुनेमुळे कोणाचे पीक निकालात लागले होते, कुणा विहीरीचे पाणी आटून गेले होते. परमधामच्या आशिर्वादांमुळे अन् देवाने दिलेल्या त्याच्या अद्भुत शक्तीमुळे गावचे सगळे लोक सुखी-सामान झाले, कोणाला कसलीही अडचण

राहिली नाही. गाव स्वर्ग बनला.

गावात रंगा नामाचा एक बढमाश होता. त्याच्या मदतीने श्रीमन्त लोक मरीबांना सत्तावत असत. गावात आता कोणाची कसली अडचण किंवा दुःख नव्हतं. त्यामुळे रंगाता करतलं काम सुरेसं नव्हतं. त्याला आता कोणीच विचारत नसे. त्यामुळे आता त्याच्या काण्ड वैराग्य आले.

तोही एक दिवस परमधामजवळ जाऊन म्हणाला, "स्वामी, मी दुष्ट माणूस आहे. मी लोकांना फार सत्ताबलंय आता मुसता तो विचार आला, तरी मनाला होतात, यातून होण्यासाठी एवढे वाट आहे. कृपा मला मोक्ष करा."

"या शिवाय दुसरं माग-धन, आभूषण, काही वापला मी तयार आहे. दुसऱ्या एकाचा गावात मानाने राधन देऊ गवजो मी तुला. पण मोक्ष मात्र नाही देऊ शकणार." परमधाम

"नाही स्वामी! दुसऱ्या एकाचा गावी गेलो, तर पुन्हा मी पूर्वीच्याच रंगात्ताखा वागू लागेन; पुन्हा लोकांना शाकळी सुखात करीन. आता मला मोक्ष देऊन या पापमय जीवनातून मुक्तीच दे. हे आपणासारख्या महात्म्याच्या कृपेनेच घडू शकेल." परमधामचे पाय धाल रंगाने प्रार्थना केली.

"ठीक आहे. विचार करीन, अुचा ये." परमधाम बोलला.

रंगा निघून गेल्यावर परमधामने पुन्हा एकदा रुदयात ध्यान करून भगवन्ताचे केले.

"रंगाता मोक्ष देऊ इच्छित असतील, तर मोक्ष त्यागावा लागेल. यावर नीट विचार करून ते ठरव." भगवन्ताने त्याला सावधगिरीचा दिला.

दुसऱ्या परमधामने रंगाता म्हटले, "मी तुला आपले सारं पुण्य देत आहे. नदीच्या पाण्यात स्नान कर अन् ध्यान करून मोक्षाची कामना तुला भगवान मोक्ष प्रदान करील."

रंगाता मोक्ष दिल्यानंतर भगवन्त आपण होअत. परमधामच्या रुदयात जवळ झाले अन् त्यांनी म्हटले, "पुढा, तुला मोक्ष प्रदान करत आहे."

"नाही, आता मला मोक्ष नको प्रभु." परमधाम निश्चयपूर्वक बोलला.

"तुला कर्तव्य तर पुरं झालंय. आज रंध्यकाळी पयित्र नदीत स्नान करून भगवन्ताचं ध्यान कर अन् मोक्षाची कामना कर. भगवान तुला मोक्ष प्रदान करील, इतके सांगून भगवान अदृश्य झाले.

"तुला कर्तव्य तर पुरं झालंय.

बेताळने काढणी इथेच समाप्त केली. अन् म्हणाला, "यजा, परमधामनं प्रथम मोक्षसाठी केली तरी प्रार्थना केली. पण भगवन्ताने दिला, पण परमधामनेच मोक्ष घ्यायला नकार दिला; तेंव्हा भगवन्ताने त्याला मोक्ष केला. यात काही धडय आहे की परमधामची शिष्यकारीनला आहे? दुसरीकडे रंगारंगस्थ. दुष्ट व्यक्तीला परमधाम इतक्या सहजपणे मोक्ष देत आहे. यात त्याची

नादानी नव्हे तर काय? या प्रश्नांचे उत्तर माहीत असूनही तू दिलं नाहीस, तर तुझ्या मरणाचे तुकडे-तुकडे होतील."

वेताळच्या प्रश्नांचे उत्तर देत राजा विक्रम म्हणाला, "परमधामच्या मोक्षाचा नकार देण्यापागे त्याची परीपकार व त्याग ही महान् भावना आहे; त्याची विवेकहीनता नव्हे। भगवन्ताकडून प्राप्त झालेल्या अद्भुत शक्तीद्वारा अधिकात अधिक जनकल्याण करायची त्याची इच्छा आहे। मानवकल्याणासाठीच देवाने त्याला या शक्ती प्रदान केल्या होतील, भगवन्ताच्या सृष्टीची सेवा म्हणजे प्रत्यक्षा भगवन्ताचीच सेवा होय। मर्म समजूनच त्याने आपल्या मोक्षाचे पुण्य त्याला दिले, या भावनेनेच त्याने मोक्षाचा अस्वीकार केला, जोपर्यंत त्याला हे नव्हते, तोपर्यंत तो जीवनाला भार समजत होता; तोपर्यंत तो जीवनातल्या त्रासांभोगून पळून जाऊन मोक्षाची सेवा होता. त्यावेळी त्याला मोक्ष दिला गेला असता, तर त्याचा आत्मा, मन आणि प्राणांचा विकास झाला नसता।

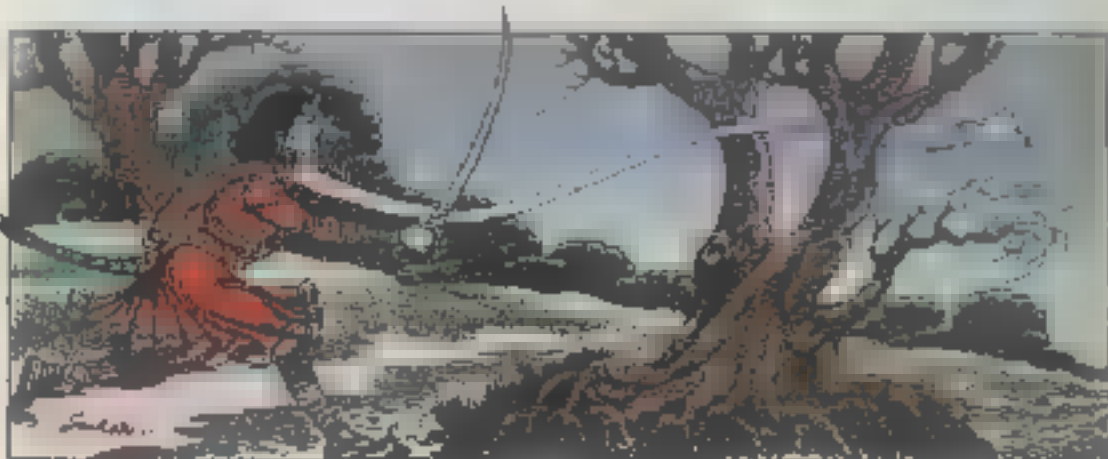
जोपर्यंत रंगारारख्या दुष्ट व्यक्तीला मोक्ष देण्याचा प्रस्न आहे, तेंव्हा तोरुद्धा अविवेकपूर्ण

म्हणवला जाऊ शकत नाही, रंगारारखे सत्यापश्चात्तापाने अवय झालेला होता, तो आपले असले जीवन बदलू इच्छित होता, त्याच्यात खरे वैराग्य जागे झालेले होते। परमधामने यावेळी त्याला मोक्ष दिला नसता, त्याच्यासाठी स्वतःच्या मोक्षाचा त्याग केला नसत, तर त्याची भीती होती की रंगारारखे दुष्ट व्यक्ती काला जलता, त्याने मोक्ष देऊन एका दुष्टात्म्याचा अद्भुत कल्याण केला त्यासाठीच त्याच्या अत्याचारांपासून परमधामने लोकांची मुक्तताच केली।

परमधाम जेव्हा पूर्ण स्थाने निराश्रयी बनला, त्याचा आत्मा शुद्ध व निर्मल होता, तेंव्हा भगवन्ताने त्याला यत्र बनवून त्याच्याकडून पृथ्वीवर मानवकल्याणासाठी जे कर्म करायचे होते, ते त्याची भूमिका जेव्हा पूर्ण झाली, तेंव्हा त्यालाही मोक्ष प्रदान केला।

चारसाठीच परमधामच्या जीवनात कुठेही विरोधाभास नाहीच, तुझी शंका निराधार अन् अज्ञानरूचक आहे।

राजाच मौन भंग करण्यात येतो, भिडल्याबरोबर वेताळ त्या शब्दातून अत्यंत मानातून पुन्हा त्याच शब्दातून जाऊन बसतो।

पिता डॉक्टर कुमपुत्र बंधू व माता स्वर्णलता यांच्या घरी कलकत्ता इथे सन् १८७२ मध्ये १५ ऑगस्ट रोजी जन्मलेले श्रीअरविन्द घोष चांना कात्यायनस्यैतच्च दार्जिलिंगच्या एका आयरिश कॉन्व्हेंट स्कूलमध्ये शिक्षणासाठी पाठवले गेले, तेथून तीन वर्षांच्या वयातच त्यांना रम १८७९ मध्ये इंग्लंडला पाठवण्यात आले, कारण त्यांची इच्छा होती की, आपल्या मुलावर भारतीयतेचा करसलाही प्रभाव पडू नये।

श्रीअरविन्द चांना प्रथम लन्डन येथील सेंट फेलर्स स्कूलमध्ये शिक्षण देण्यासाठी पाठवले, तिथे शाळेत त्यांनी सर्व प्रमुख बक्षिसे मिळवली, नंतर त्यांना छात्रवृत्ती (रयॉलशिप) देऊन केम्ब्रिजच्या किंग कॉलेजमध्ये पाठवण्यात आले, तेथे त्यांनी सर्वात अधिक मार्क्स मिळवून ते ट्रिपोस परीक्षा झाले, त्याचबरोबर भारतीय प्रसारकिक सेवा (इण्डियन सिव्हिल सर्विस) ची खुली चव्वाओदही उत्तीर्ण केली, परन्तु त्यांनी प्रशासनिक सेवेत त्यांना इंग्रजांची नोकरी करणे पसन्त नव्हते, म्हणून घोडेस्वारीच्या परीक्षेत ते अनुपस्थित राहिले, त्यावेळी बडोद्याचे महाराज सर तयाजीराव नायकबाहू सण्ढनमध्ये होते, त्यांनी आपल्या त्यांना नोकरी देण्याचा प्रस्ताव मांडला, श्री अरविन्द सन् १८९३ मध्ये भारतात

चालू महिन्यात जन्मलेली विशेष व्यक्ती

त्यांना कैद करण्याचा व देश सोडून जाण्याच्या शिक्षेचा प्रयत्न केला गेला, परन्तु या सर्वांबद्दल काही माहिती नसलेले श्रीअरविन्द फ्रेंचांची बसाहल पांडिचेरी येथे आले,

इथे त्यांच्या जीवनाचे एक नवेच पर्व सुरू झाले, ते पूर्णतः योगाकडे वळले, आणि योगाच्या साध्यमातून जीवनाचे रहस्य शोधण्याच्या कामाला लागले, त्यांना असा अनुभव आला की, सृष्टीच्या विकारात मानव हेच अन्तिम

पाऊल नव्हे, माणूस एका उच्च ध्येतिस्थानात अजूनही विकसित होईल - मनापारून नव्हे, तर मनापेक्षाही अत्यंत उच्च चेतनेने चालित होईल, त्या चेतनेला त्यांनी 'अतिमानसिक चेतना' असे म्हटले आहे.

भारताला स्वातन्त्र्य श्रीअरविन्दांच्या वातदिवशी मिळाले.

आज मानव-जातीच्या भवितव्याबद्दलच्या श्रीअरविन्दांच्या दृष्टिकोनाबद्दल अगभरातील लोकांची रुची निरन्तर वाढत चालली आहे.

व्यायाम आवडला नाही

एका राजाचे दोन पुत्र होते - अजेय व विधेय दोघेही कुशाग्र मुक्तीचे व होतकरू होते. दोघेही सोळा वर्षांचे झाले. सोळा वर्षांतच त्यांनी सर्व विद्या शिकून घेतल्या.

आता राजासमोर एक समस्या होती, राज्यभार दोघांपैकी कोणावर सोपवावा. दोघेही रामान दृष्टीने त्या योग्य होते. लूप विचार करून त्याने निश्चित केले की राजा हा सर्वप्रथम शारीरिक रूपाने, भगवंताच्या सुंदर प्रतिवेप्रमाणे सुंदर व सौष्ठवपूर्ण असायला हवा; कारण राजाही प्रजेला भगवंतासमानच असातो. म्हणूनच ज्या राजकुमाराचे शरीर आकर्षक, स्वरुच व सौष्ठवपूर्ण असेल त्यालाच राजा व्हायला हवे. राजाचे रसिक केवळ त्याच्या चेहऱ्यावर नव्हे, तर त्याच्या अंग-अंगारुत प्रतीत व्हायला हवे.

म्हणून त्याने दोन्ही राजकुमारांना बोलवून म्हटले, "तुम्ही दोघेही दोन वर्षांपर्यंत महालाबाहेर राहून आपापले शरीर स्वस्थ, सुन्दर, आकर्षक आणि सौष्ठवपूर्ण बनवा. ज्याचे शरीर अधिक आकर्षक वनेल त्यालाच 'राजा' बनवले जाईल.

पण लक्षात ठेवा, तुम्ही राजपुत्र आहात. गोष्ट गुप्त राहिली पाहिजे."

त्या जयमल पहिलवान होता. तो वर्षांत एकाच शिष्याला शिकवत असे. तो मल्ल-युद्ध कलेसरोवरच अशा व्यायामाचा वत दहा होता कि ज्याच्यामुळे शरीराच्या प्रत्येक अवयवाची चढण सुन्दर व आकर्षक वनेल.

चित्याचे बोलणे ऐकून दुसऱ्याक दिवशी राजकुमार अजेय जयमलकडे गेला. दिवशी जयमल आपल्या शिष्यांची निवड करणार होता. अजेयसुद्धा त्या निवडीत सामिल झाला. आणि प्रकारे अप्रमुक्त रिस्त झाला. जयमलने त्याला आपला शिष्य बनवला आणि मल्ल विद्या, त्याचप्रमाणे निरनिराळ्या व्यायामांचा शिक्कू लागला.

विधेय एका दुसऱ्याच गावी जाऊन अज्ञात रूपाने राहू लागला. त्या गावचे लोक आळशी आणि भाव्यवादी होते. चित्येक वर्षापासून तिथे पाऊल पडला नव्हता. त्यामुळे पीकपाणी चांगले नव्हते.

तरीही बोकळनी काहीच उपाय केले नाहीत, अन् माव्याच्या भरेवशावर नुसतेच बसून राहिले. फलतः कुणाजवळही खायला एक दाणाही अमुला नाही. गाव तर भीषण दुष्काळाच्या सीधेवर होता.

विधेयने गाव सुधारण्याचा निश्चय केला. तो गावच्या प्रमुख अधिकार्यांना भेटला. व त्याला म्हणाला की, गाववाल्यांनी मिळून परिश्रम केले. तर इथले पालटू शकते. परंतु तो अधिकारीही गावच्या लोकांप्रमाणेच सुस्त होता. त्यामुळे त्याने विधेयचे म्हणणे गंभीरतेने घेतले नाही. अन् ते नुसतेच चेष्टा समजून सोडून दिले. परंतु विधेयने गाव सुधारण्याचा अन् गाववाल्यांच्यात चित्वात वेदा करायचा पक्का संकल्प केला होता. म्हणून त्याने ग्रामाधिकाऱ्यासमोर हरा परिचय दिला.

अधिकारी राजकुमाराचा परिचय जाणताच गेला. त्याने ताबडतोब गाववाल्यांना बोलावून त्यान राजकुमारने आपला सारा परिचय दिला.

"हा शापग्रस्त आहे. आम्ही परिश्रम

करूनही काही लाभ होणार नाही." एक युद्ध निराशेच्या सुरात बोलला.

"या शापातून मुक्त करायलाच तर मी इथे आलो आहे. कोठे परिश्रमाला दुसरा काही उपाय नाही. शापाचा उपाय म्हणजे थमचा मी सांगेन तसे तुम्ही सर्व मिळून करा म्हणजे त्याच फळ गोडच मिळेल. मावा साध दिली नाहीत, तर तुमचे वारिष्ठ कधीच दूर होणार नाही. त्याबरोबरच तुम्हाला राजदण्डही मिळेल." राजकुमार विधेयने त्यांना पेरक भयभीत करणाऱ्या शब्दांनी जुलूसहित करायचा प्रयत्न केला.

काही लोकांनी मनापासून प्रेरित होऊन अन् काहींनी त्यांना भय दाखवण्यामुळे राजकुमाराला सहाय्य करायचा निर्णय घेतला. अशा प्रकारे सारा गाव राजकुमारच्या निर्देशनाखाली कांठण परिश्रमात दंग झाला. रावांनी मिळून शेकडो तलाप खोदले की ज्यामुळे पाणी देण्यासो व्यवस्था होऊ शकेल. रावांनी आपापल्या शेतात भाव्य पेरले. पाणी दिल्यामुळे त्याच पीक चांगले ताराले पुरवल्या वर्षी पावसाचे पाणी तलापांमधे भरल्याने

गाणी कमी पडले नाही. लोकांनी गावच्या चारी बाजूंना वृक्ष लावले. अन् रस्ते ही बनवले. दोन वर्षात गावाचा कायापालट झाला. आता विधेय गाववाल्यांचा निरोप घेऊन आपल्या महासात पित्याकडे परत आला.

अजेय राजवाड्यात अगोदरच पोचला होता. राजाने दोघांच्याही गोंष्टी ऐकल्या अन् दोघांचे शरीर सौष्ट्यही पाहिले. दोघांची स्वरूप, सुंदर व आकर्षक दिसले. परंतु अजेयचे शरीर अधिक घाटदार व पुढ्योचित होते. त्याने राजा वनण्याचा दावा करत म्हटले, "मी तर एका बर्षातच आपली अट पूर्ण केली. या दिवाय मी अटीनुसार आपण राजकुमार म्हणून रहाय कोण्याही समोर येत नाही. पण विधेयने मात्र अट भंग केली. त्यामुळे राजा वनायच्या अधिकार केवळ मलाच आहे."

राजा हसत म्हणाला, "देश माती, डोंगर इत्यादी पदार्थांना म्हणत नाहीत. देश तर माणसांपासून बनतो. प्रजा ही जिवन्त सत्ता आहे. तोच देश आहे. परित्थम तोच सार्थक होतो, जो प्रजेसाठी निच्या कल्याण अुत्थानारासाठी केला जातो. तुम्हा दोघांचेही शरीर सुगठित व सौष्ट्य आकर्षक आहे. पण तुम्ही श्रम करत आणत्या शरीरासाठीच केलेले

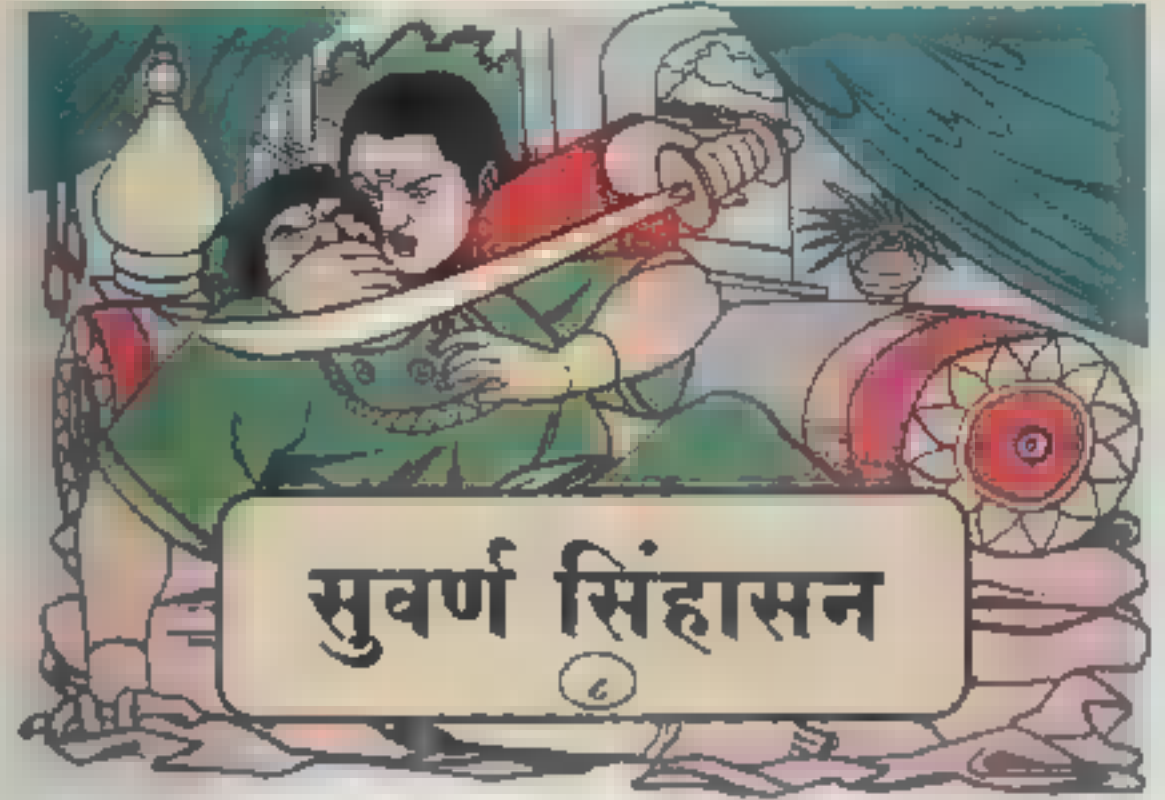
आहेत. पण विधेयचे श्रम प्रजेच्या कल्याणासाठी केलेले आहेत. बहुजनहिताय आहेत. म्हणूनच जास्त सार्थक आहेत."

"याशिवाय तू मला कल्पन राजा वनण्यासाठी श्रम केलेस, विधेयने राजा वनण्याच्या अटीची पूर्वा केली नाही अन् गाव सुधारण्यासाठी, त्यांना परिश्रमी वनवण्यासाठी अटही मोडली. त्याच्या कार्यामुळे सारी प्रजा प्रसन्न आहे. दारिद्र्याने प्रस्त गाय आज भात्मनिर्भर झाला.

"जरी तो वयाने तुझ्यापेक्षा लहान असला तरी माझ्या विचाराप्रमाणे राजा वनायच्या अधिकारी तोच आहे. जे याम राजा करू शकत नाही, ते तुम्ही पुरं करू शकता. म्हणूनच माझी इच्छा आहे की, तू सेनापतीच्या त्यात राज्य संचालनात मुख्य भूमिका कर अन् दोघांची काळ मिळून प्रजेची देखरेख करा

माझा स्वीकारासत तुम्हा दोघांच्यात तपलेले गुण यांचा निरंतर विकास होत राहील अन् त्यांच्या मदतीने पूर्ण राज्य लक्ष्मी संपृद्ध होत राहील."

अजेयने पित्याच्या अटीचे वास्तविक मर्म समजून घेतले. त्याच्या आदेशाचा तर्क स्वीकार केला.

सुवर्ण सिंहासन

(आतापर्यंत सुवर्णनिर्वाह गजबुद्धात नुकसनात विषाध्ययन होत. पित्याच्या तत्त्वेची रातामी परतल्याच तो आपल्या मित्र सिंगगुलला युवराजही मानितो. युवराजात सुवर्णशिरीषा राजधानीत तिथे एका देशात नागरीकांच्या नराधाने व जपेति आणि बन्दर्प यांच्या बायन कशा व्हाय पहावे त्यांना आपल्या पश्चात मिळवून घेतो.)

अर्ध्या रात्रीनंतर मलयध्वजने गुरूच्या साक्षाने वज्रकीर्तीच्या गयनागारात प्रवेश केला. त्यावेळी तो गाढ झोपेत होता. मलयध्वजने त्याला पायाने लाघ मारून अुठवले. समोर अुघडी तलवार घेतलेल्या एका युवकाला पाहून वज्रकीर्ती किंचाळला. मलयध्वजने त्याचे तोंड बन्द करत म्हटले, "तू कषटने माझ्या राज्यावर आक्रमण करून झोपलेल्या माझ्या पित्याची हत्या केलीस. पण मी मात्र तुला जाणवून न्यायपूर्वकच मारत आहे." इतके बोलून त्याने वज्रकीर्तीच्या छातीत

तलवार घुसवली.

त्याच वेळी वीरच्या मदतीने पुरुषवेधात शालिनीने विश्वासघातकी सेनापती कन्दर्पच्या शय्यागारात प्रवेश करून त्याला जमावले. तो जागा झाल्याबरोबर त्याच्या शरीरात विषपूर्ण सुई भोसकली. काही क्षणातच तो मृत्यूच्या मांडीवर कायमचा झोपला.

मलयध्वज वज्रकीर्तीला मारून गुरूचरोवर कन्दर्पाच्या वक्षाकडे सरकत होता, इतक्यात वाटेतच शालिनी भेटली. तिने कूटभाषेत संकेताने

सांगितले काम झालंय.

मलयध्वजाने वीरता आदेश देऊन राजमहालातल्या साऱ्या पक्षारकन्यांना तिथे बोलावले व आपला परिचय देऊन म्हणजे, "इशता राजा आता मीच आहे. विश्वासघातकी कनदर्प अन् कपटी वज्रकीर्तीला त्यांच्या पापांची शिक्षा आता मिळून चुकली आहे. माझ्या आदेशावाचून महालात जे कोणी आले, त्यांना कैद करा. आजची रात्र फार भयंकर आहे. खबरदार, एक पक्षीही इथे प्रवेश करायला धजूनये, जा, स्तर्कलेनं आघापल्या कर्तव्याचं पालन करा."

यानंतर मलयध्वज बन्दीगृहाकडे चालू लागला. त्याने बन्दीगृहाच्या अधिकाऱ्याला म्हणजे, "मी राजकुमार मलयध्वज आहे. कनदर्प अन् वज्रकीर्तींवरण पावले आहेत. मी आपले मंत्री

आणि राजाचे भक्त सेनाधिकाऱ्यांना मुक्त करायला आलो आहे. बन्दीगृह अधिकाऱ्याने ताबडतोब मंत्री व सेनाधिकाऱ्यांना मुक्त केले.

"मन्त्रीमहाशय, आता आपण पुन्हा राज्याच्या संचालनाचा भार हाती घ्या. रस्त्यातले सर्व काटे दूर झालेले आहेत. कनदर्प अन् वज्रकीर्ती मारले गेले, अद्या सफाळीच नवीन राजाची घोषण व्हायला हवी. आतापर्यंत दोघांच्याही मृत्यूची खबर महालाबाहेर पोचलेली आहे. आता आपण जसं अचित्त समजाल, तसं करा." मलयध्वजने कन्याता सादर प्रणाम करत म्हणजे,

"साधुवाद मलयध्वज ! तुझ्या पित्याचा सूड घेऊन राज्याची पत्त मिळवलेस हे तू मोठ्या वीरतेचं काम केलं आहेस. आता सर्व काही झालंय लोड. परंतु हा तुझ्याबरोबरचा युवक कोण आहे?" शालिनीकडे संकेत करून मन्याने विचारले.

"ते नंतर सांगेन. हा न्यासाठी अुपयुक्त वेळ नव्हे. आता माझ्यासाठी काय आदेश आहे? मलयध्वज म्हणाला.

"तू आता आराम कर. सफाळी सात वाजता समाभवनात हजर हो." मंत्री म्हणाला.

यानंतर मन्त्री सेनाधिकाऱ्यांना घेऊन त्यांच्याबरोबर जे कैदी होते ते सारे सेनाधिकाऱ्यात पोचले. आणि सर्व सेनाधिकाऱ्यांना संबोधित करत,

"आपल्या पहिल्या राजाच्या राजपुत्राने शासनाचा भार आपल्या हाती घेतला आहे. सफाळी सात वाजता समाभवनात त्यांचा

राज्याभिषेक होईल. राज्याचं अनुशासन ही सेनेची जबाबदारी राहिल. कनदर्प व वज्रकीर्ती यांचे परिवार पुढल्या निर्णयापर्यंत कैदखान्यातच राहातील. सफाळी पाच वाजता नगरभरात अशी दगडी पिट्या की प्रजामुद्रा या समारंभात सामिल होऊ शकते."

सफाळी नवीन आक्रामक राजा आणि कनदर्पाचा मृत्यु व युवराज मलयध्वजच्या राज्याभिषेकाबद्दल प्रजेने आनन्दोत्सव साजरा केला.

राजा म्हणून घोषित झाल्यावर गुरूला सोनं व चांदीच्या अगणित अक्षर्या, भेट दिल्या आणि वीरता बोलावून घेऊन म्हणजे, "तुम्ही एका व विश्वासघाती व्यक्तीला दिसी आहे. तुम्ही विचारी कीटकप्रमाणे धोकादायक आहात. तुम्ही वररतीही जबाबदारी देण्याच्या लायकीचे नाही आहात. मी तुमची मदत घेतला आहे. म्हणून तुम्हाला प्राणदान देतो आहे. तुम्ही आजपासून अुद्यानातल्या तेंपांची काळजी घ्याल."

नंतर त्याने सुकेतुला सहपरिवार आपल्या राजभवनात भोजनासाठी निमंत्रित केले. आणि त्यांच्याबद्दल वृत्तज्ञता प्रकट करत म्हणजे की, "आपण माझ्याबरोबर संकटातही बन्धुप्रमाणे स्नेहपूर्ण व्यवहार केलात. म्हणून आपण माझे बन्धुच आहात. मरिष्यात राजमहालाच्या प्रत्येक अुलखात आपण आमचे सन्मानित अतिथी असाल."

एका आठवड्यानंतर मलयध्वजने परिवारासह गिळ राजा सिंहगुहाला आमन्त्रित करून शालिनीबरोबर विवाहाचा प्रस्ताव केला.

काही दिवसांनी विवाह झाल्यानंतर दोघेही प्रजेच्या कल्याणकार्यात रजु झाले.

दुसऱ्या सालभंगिथेने कळणी इथेच समाप्त करून विजयदत्तता म्हणजे, "युवराज विजयदत्त शालिनीशिवाय मलयध्वजला त्याच्या अुद्देश्याच्या पूर्तीत सहाय्य देणाऱ्या तीन्ही व्यक्ती त्याच्याच राज्याचे नागरीक होते. तिघांमध्येही जर एक जरी व्यक्ती त्याला मदत न करता, तर त्याला राज्य मिळवणं अशक्य होते, म्हणजेच त्याच्यासाठी तिन्ही व्यक्तींचं सहाय्य स्वरुपाखंच होतं. तरीही त्याने तिघांच्या सन्मानात त्यांच्याबद्दल कृतज्ञता दाखवण्यात परत का बां केला? गुरूला त्याने फक्त सुवर्णमुद्रा दिल्या, परंतु सुकेतुला राज सन्मान देण्याबरोबरच स्वजन अरवल्याप्रमाणे प्रेम दिले. आणि वीरता दोन्हीपैकी

काहीच दिले नाही, अतः त्याला अपमानित करून निम्न स्तराचे काम दिले. त्या तीनही नागरीकांबद्दल मलयध्वजच्या व्यवहारात अशा भेदभावाचे कारण काय? त्याने तसे काही अज्ञानामुळे केले? किंवा जाणूनबुजून पक्षपात केला, किंवा यामागे राजधर्माचे काही सूत्र नपलेले आहे? आणि मलयध्वजच्या जागी तूच स्वतः असतास, तर तू त्या तिघांशी कसा वागला असतास?

"तू जर या प्रश्नांची योग्य उत्तरे दितीस तर सुवर्ण सिंहासनाची अधिष्ठात्री देवी, त्या तीन नागरीकांच्या बाबतीत मलयध्वजच्या व्यवहारात मिळतेमुळे त्यांचे अज्ञान किंवा पक्षपात नव्हे, परंतु राजधर्माचे गूढ सूत्र नपलेले आहे. राजधर्माचा ज्ञाता भिन्न भिन्न व्यक्तींबरोबरची त्याची चेतना व बुद्धीच्या स्तरानुसार व्यवहार

करतो. तीन्ही नागरीकांच्यात स्तरभेद असल्यामुळेच त्याने तिघांचे - सत्कार निरतिराख्या पद्धतीने केला.

'वीरचा स्तर अन्नम आहे, तो राजद्रोही, नीच व कुटिल आहे, तो नाइलाज प्रत्येकावर नजमुनवला मदत करण्याचे वचन देतो, असे लोक दण्डपात्र आहेत. परंतु मलयध्वजच्याचा अप्रकार दुर्लक्षित करू इच्छित नाही. मग त्याने नाइलाजानेही मदत का केली नसेल? म्हणूनच त्याला प्राणदण्डापासून मुक्त करतो, प्राणदानच पुरेसे आहे.

गुरुदेखील पदोत्तरी आहे. त्याच्यात कृतज्ञता आहे. राजभक्ती तो नागरीक आहे. तो स्वच्छेने राजकुमाराला मदत करतो, जरी तो दीन आहे, तरीही राजकुमारचे अनुचित धन घेत नाही, असे मानसिक स्तर असणाऱ्या लोकांसाठी धनाची भेट फार महत्त्वपूर्ण असते, असे लोक यादून अभिकाची इच्छाच करत नाहीत. म्हणून गुरुला अगणित अन्नार्थ्या देऊन त्याची जीवनमसाची दरिद्रता केली. गुरुच्या मानसिक स्तरानुरूप हा सर्वोत्तम उपहार होता. अन् यामुळे तो पूर्णतः संतुष्ट होता.

"सुवर्ण हा अतिसुखी नागरीक आहे. तो केवळ राजभक्तीसंबंधी ठेवत नाही, पण अतः त्याच्यात राजभक्तीही आहे. त्याच्यात मातृभूमीबद्दल प्रेम आहे, त्याला अनुचित - अनुचितच ज्ञान आहे. म्हणूनच तो कल्पवृक्षा विश्वासघाताला मोठेच अधम कर्म मानतो, तो आपल्या राजासाठी सर्व काही करावला तयार आहे. हेच कारण आहे की त्याने मलयध्वजला

आसरा दिला अन् त्याची संपूर्ण योजना कार्यान्वित करण्यात मुख्य भूमिका पार पाडली. त्याने राजकुमारला स्वजनाप्रमाणेच आपल्या घरात ठेवले, आणि त्याला सर्वप्रकारे मदत केली. त्यामुळेच राजकुमार मलयध्वजनेही राजा झाल्यावर त्याला व त्याच्या पत्नीला आपल्या नातेवाइकाप्रमाणे सारखाच राजसन्मान दिला. धनापेक्षाही अचूक श्रेणीची ही राजकीय प्रतिष्ठा विदिष्ट नागरीकांनाच सुखी होते. हा सन्मान सुवर्णाच्या मानसिक स्तराला सर्वथा उपयुक्त होता. आणि तो यामुळे पूर्णतया सन्तुष्ट होता.

"माझ्या दृष्टीने तिघांशी निरतिराख्या व्यवहार त्याची योग्यता व स्तराला अनुगुण असल्यामुळे गर्वचा अचित्तच होता. एका अतिसुखी नागरीका राजाला द्यावे. राजधर्माचे हेच तात्पर्य आहे. - मलयध्वजच्या स्थानी अरं गी नव्हे, तर त्याच्या व्यवहार केला असता.

"विजयदत्तचे उत्तर ऐवून दुसरी सातभंजिका प्रसन्न होऊन म्हणाली, "अभितेन्दन युवराजा तुझे उत्तर आदर्श राजाच्या धर्मसूत्रप्रमाणेच आहे. आता तू दुसऱ्या पादरीवर आरोहण करण्यास योग्य आहेस, तुझे स्वागत आहे."

सातभंजिकेकडून विजयदत्तचे स्वागत होताना पाहून सभाभवनात दाव्यांचा रुडरुडाट झाला. मंगलदासांच्या स्वराने चारी बाजूंना आनंदाची लहर पसरली. विजयदत्तने प्रसन्न मुद्रेत दुसऱ्या पादरीवर ठेवले.

आता तिसरी व शेवटची सातभंजिका हसत म्हणाली, "युवराज विजयदत्त! न्यायाच्या चांदोबा

देवीच्या रूपात तू माझा परिचय जाणून चुकला आहेस. मी तुला न्यायवर्धन नावाच्या एका राजाची गोष्ट सांगते, श्रद्धापूर्वक ऐक.

न्यायवर्धन सुमद्र देशाचा राजा होता, तो आपल्या आदर्श न्यायासाठी सर्वत्र प्रसिद्ध होता. आणि यामुळेच आपल्या राज्यातल्या प्रजेला प्रिय होता. त्याच्या न्यायात कुठे पक्षपात किंवा असत्याचा आचारही नसे, त्याच्या न्यायामुळेच त्याचे नाव 'न्यायवर्धन' असे पडले. तसे त्याचे खरे नाव मलयवर्धन होते.

सुमद्र देशाचा बोजारचा राजा भीम्य हा मलयवर्धनचा जिवलग मित्र होता. जेव्हा भीम्यचा युवराज कुमारेतु तरुण झाला तेव्हा एक दिवस राजा भीम्य त्याला म्हणाला, "पुत्रा, मी आता वृद्ध झालोय. तुला राज्याभिषेक करावा असे

वाढतंय मला, पण राजा बनण्यापूर्वी मुख्य धर्म न्याय याचं यथोचित ज्ञान आवश्यक आहे. शेजारचा राजा आदर्श न्यायासाठी प्रसिद्ध आहे. तू काही दिवस शिष्यव्याप्त्याने त्याच्याबरोबर राहून न्याय धर्माचं पानन केलंस तर हळूच होईल. तुझ्या फार हिताचं होईल."

पित्याच्या आदेशानुसार कुमारसेतु सुभद्र देशात जाऊन राजा न्यायवर्धनला भेटला. राजाने त्याच्यावर पुत्रवत् प्रेम केले अन् म्हटले, "न्यायाच्या विषयात मला जे जे माहीत आहे, ते सांगेन. न्यायव्यवस्था एक विशाल परिवार-समान आहे. राजा त्या परिवाराचा प्रमुख आहे. ज्या प्रकारे परिवारात मुलांची भांडणं होतात, त्याचप्रमाणे राज्यभरात प्रजेमध्ये आपसात मतभेद होत रहातात. जर ते आपसातच मिटवले

भेले, तर चांगलं होतं, नाहीतर त्यांच मतभेदांच्या निर्णयाचं दायित्व प्रमुखावर येतं. राज्याच्या झगड्यांचा निपटारा करण्यासाठी न्यायाधीश असतात. हे कार्य जर त्यांच्याकडून झाले नाही, तर ती समस्या राजासमोर प्रस्तुत केली जाते. राजाचं हे कर्तव्य असते की, त्या तऱ्याच्या मुळापर्यंत जावं अन् सत्याचा ताबावा. अन् त्याप्रमाणे न्याय करावा. स्वरा न्याय देशाच्या आंतरिक सुखशान्तीसाठी आवश्यक आहे. त्यामुळे राजा हा प्रजेच्या प्रेम आदराला पात्र होतो. प्रजेचं पूर्ण समर्थन असेल, तर त्याची शक्ती हजार अक्षौहिणी सेनेइतकी होते.

अशा प्रकारे राजा न्यायवर्धनने कुमारसेतुला न्याय विषयावर बऱ्याच गोष्टी सांगितल्या आणि दुसऱ्या दिवशी राजसभेत उपस्थित राहून न्याय-विचाराची प्रक्रिया लक्षपूर्वक पहायला व ऐकायला सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी कुमारसेतु न्यायवर्धनबरोबर बसून राजसभेत होणारी न्याय प्रक्रिया लक्षपूर्वक पाहू लागला.

त्या दिवशी न्याय - निर्णयासाठी तीन व्यक्ती आल्या होत्या. त्यातला पहिला पित्यादी एक साधारण शेतकरी होता. त्याचं नाव होतं स्वामी. त्याच्या प्रतिवादाचं नाव होतं चन्द्र.

राजाचा आदेश मिळून स्वामीने पित्याद करताना म्हटले, "महाराज, माझा प्रतिवादी चन्द्र तहानपणापासून माझा मित्र आहे. आम्ही दोघं तरुण झालो तेव्हा आपली मैत्री स्थायी बनवण्यासाठी विवाहापूर्वीच आपसात व्याही बनव्याचं ठरवलं. आणि कालक्रमाप्रमाणे

माझ्या घरी एक मुलगा झाला. मी चन्द्रला खुश होऊन म्हटले, "बघ! तुझा जावई जन्मला" तोही खूप खुश झाला. त्याच्यानंतर चन्द्रचं लग्न झालं अन् त्याच्या घरी एक मुलगी जन्मली. मी ही आपली सून जन्मली म्हणून खूप खुश झालो. दोन्ही मुलं जेव्हा मोठी झाली तेव्हा त्यांची आपसात झाली. आम्ही दोघांनी त्यांच्या विवाहाचं पक्कं केलं. दोन्ही परिवारातल्या बंधूबंधू लोकांनीही आपापली संपत्ती

"संयोगाची गोष्ट पहा! त्याच दिवसापासून त्यांचे दिवस फिरले. तिनं कोणत्या वस्तूला हारा लायला, ती सोनं बनली. दिवसेंदिवस त्यांची संपत्ती वाढली, तो काही वर्षांतच एक मोठा शेतकरी बनला.

"पण तेव्हापासून माझ्याच दुर्भाग्याची छाया फिरू लागली. माझी आर्थिक स्थिती हळू हळू खराब होत गेली. माझे परिश्रम व्यर्थ होत राहिले, मी जितकी मेहनत करी, तितकं फळ मिळत नसे. मला पाच मुलं झाली. परिवार वाढत राहिला, पण भुत्पन्न कमी होत गेलं. परिणाम

असणं सजलं की, जी काही थोडीशी जमीन होती, ती विकारी लागली.

"माझी ही दुस्वस्था पाहून चन्द्र अन् त्याची पत्नी आमच्या कुटुंबापासून दूर-दूर राहू लागले. एक दिवस त्यांनी सांगून ठाकन की - आमच्या मुलीचं लग्न आम्ही तुमच्या मुलाशी कधीच करणार नाही."

चन्द्रची धन संपत्ती पहाता पहाता आमच्या कुळातले काही प्रमुख लोकही त्याचंच समर्थन करू लागले. त्यांचेही म्हणणं आहे की, तहानपणाच्य गोष्टीचं काही मूल्य नसतं. ते जमेल नये. महाराज, पूर्ण विषय मी आपणाला सांगितला. आता आपणच त्याला समजवावं की वचन मोडणं नये. ते चूक असे. लक्ष्मीला आमची सून बनायला, तिला आदेश द्यावा."

वीर म्हणाला, "त्याच्या बोलण्यात कधी सरळपणा असे, तर कधी व्यंग्य, पण शेवटी तो जोर भरल्या स्वरान सांगत राहिला.

महाराजाने चन्द्रकडे पहात त्याला विचारलं, "चन्द्र, तुझं काय म्हणणं आहे?"

क्रमशः

भारत-गाथा

महान् संस्कृतीचा शोध
दुर्गाबुगांचा गौरवशाली इतिहास

अज्ञात कुल असणारा ऋषी

अनुवाक्याच्या सुद्धा सुरु झाल्या होत्या. चमेली व संदीप यांच्याजवळ त्यांच्या ग्रेड-पाच्या गोष्टी ऐकण्याला वेळच वेळ होता. आजोबा डॉनिंग देवतबर असोत, डॉईंग रुममधे; नदी किनारी तिरत असोत वा नामजरीत असोत; मुलं त्यांच्याकडून एकादा इतिहासाचा प्रसंग, आस्पाव पाया गोष्टी ऐकण्याची सुवर्ण संधी कमीती नालून जाऊ देत नसता.

"आजोबा, हण्डकारण्याची गोष्ट खरोखरीच मोठी मोहक होती. अन् त्या महा अरण्यात वेळो वेळी घडित होणाऱ्या घटनाही काही कमी निराकारक नव्हत्या," चमेली म्हणाली.

"आणि प्राचीन भारतात कशा वैश्विक असत. मी यरोवर, बीजनाथ न आजोबा?" संदीप म्हणाला.

"हीक, यमांमधे गुरुच्या आसपास अध्या समुद्रापांची स्थापना होत गेली. कारण अपिणयन

गुरु असत, ते जंगलात परांत करत" आजोबा म्हणाले. "निसंदेह सदा आदर्श स्थानांवरच, - नद्यांच्या तीरावर किंवा रुम्य अशा हरीत या पाठशाली असत.

"सुन्दर' संदीपने आपला मनोभाव व्यक्त केला - "आजोबा, हा दादा 'सुन्दर' तर म्हणतोय, पण गुरुकुलात एक दिवसही राहू शकणार नाही. कारण त्यावेळी त्यांच्याजवळ बॅडमिंटन नव्हतं ना!" चमेलीने टीका केली.

"काही हरकत नाही," पण मी विद्यांबरोबर तपस्या असतो शास्त्रात उजवी रांभी मिळवा?" संदीप म्हणाला.

"सरंच आहे की त्यांच्याजवळ बॅडमिंटन, टेनिस किंवा क्रिकेट नव्हतं, आणि लेळाची अत्युत्त पद्धत होती, जशी-कुस्ती, पळण, पोहोण, हातावर चढण अन् रूपा खेळ. कबडी अन् हा-हू-हू त्याच परंपरेचे खेळ आजही आहेत. स्वातंत्र्य नियंत्रण आणि शरीराची तबचिकता यांची रूपा आवश्यकता असते. या

शिवाय क्षत्रीय परिवाराच्या बालकांना धनुष्यविद्या, अस्त्रक्रीडा, लाठी फिटवणेही शिकावे लागत असे," आजोबा म्हणाले.

"हो, आठमलं, त्या काळी वर्णव्यवस्था काय काय होती आजोबा?" संदीपने विचारले.

"वर्णव्यवस्थेच्या सुरुवातीपासूनच आपल्याबाबे काही विषय नाहीये. पण एक वस्तु निश्चित आहे. आणि वेदा सामंजस्य आणण्यासाठीच याची सुरुवात झाली होती, काही लोक जे साहसिक कार्य करत असत त्यांच्यासाठी क्षत्रीयांचा पेशा होता. काहींना व्यापार आवडे त्यांना वैश्य असे म्हणत. काही होती तदेत-देच्या सेवा देणं म्हणत. शूद्र म्हणत, जे शास्त्राच्या पध्यानात राहत. आत, त्यांना ब्राह्मण म्हणत. सर्वच कामांना शास्त्रं महत्त्व दिलं जाई. आपलं सामान्य असे म्हणत येी, आरंभी वर्गीकरण बंशानुगत नसतं," आजोबा म्हणून थांबले.

"बंशानुगत करतं मात?" संदीपने विचारला दाखवली.

"व्यावहारिक कारणांमुळे. शास्त्राचं अध्ययन आणि कर्मकांडाच्या बानाब्रजान राहिल्यामुळे ब्राह्मणांचा मुलगा आपोआपच सर्वांमधे श्रेष्ठ राखू लागला. सर्त्रीयांचा मुलगा आपल्या पित्याला शहाळ्यातून पाहून आवर्षित झाला. शस्त्र निचा शिकू लागला, त्याच्या पित्याला हे आयल्या मुलाना शिकवण्याला चांगलं वाटलं असेल. हीच गोष्ट अन्य दोन पेशांच्या बळवही झाली असेल. तोपर्यंत व्यवस्थेत कसताही दोष नव्हता, कारण एका

शासतेतून दुसऱ्या शास्त्रेन स्थानांतर होऊ शकत असे. प्रारंभ तेव्हा सुरु झाला. जेव्हा श्रेष्ठता हीनता या पाचनेनं हे सर्व परंपराग्रस्त झाले. दोष मानव स्वभावान आहे, त्याच्या अहंभावान आहे. अशा कसल्या, कि एक दिवस जरा येईल, श्री आपण आपल्या अहंकारी भावनेपासून अहं शकू."

"अशी अुदाहरण आहेत का कोणी आपल्या वर्णाचा पेशा सोडून दुसरा पेशा स्वीकारला आहे?" चमेलीने जाणायची अत्युत्त दाखवली.

"हा आदर्श बंशानुगत पद्धतीत बदलण्यापूर्वी अशी हजारो अुदाहरणं आगतील. ती जेव्हा एक पद्धत बनली, तेव्हा जुद्धा पुष्कळ दिवसपर्यंत तिच्यात तबचिकता राहिली. राजा व दोन्हींमध्ये समान रूपाने सन्यानित कधी शिष्यांची प्रवृत्ति समजून

वेअून असा निर्णय घेत असात कि अमुक शिष्य कोणत्या वर्ग व पेशासाठी उपयुक्त आहे. असे दृष्टान्त पुष्कळ राहिले असतील, परन्तु एकाच लिखित असं विवरण उपलब्ध आहे. **॥** नंतर तो स्वतः एक प्रख्यात ऋषी बनला!'' आजोबा म्हणाले.

''त्याच्या विषयी सविस्तर सांग **॥** आजोबा!''

अमेली अन् संदीप दोघांनीही अतुल्यकृता प्रकट केली. तेव्हा आजोबांनी त्याची कथा सांगितली.

जंगलाच्या शेवटी एक री आपल्या एकुलत्या एका मुलाराह रहात असे. जेव्हा ही एक पद्धत बनली तेव्हा ही अनेक दिकसंपर्क यात संधिचिक्ता बनून राहिली. राजा अन् **॥** दोन्हीतही समान स्थान ऋषी शिष्यांची प्रकृति समजून वेअून निर्णय घेत असत कि कोणत्या कर्म व पेशासाठी **॥** शिष्य उपयुक्त आहे. असे दृष्टान्त पुष्कळ झाले असतील. परन्तु एकाच लिखित विवरण उपलब्ध आहे

कारण नंतर तो स्वतः एक प्रख्यात ऋषी बनला. आजोबांनी सांगितले.

''कृपा करून हा विषय सविस्तर सांगना!'' दोघांनी अतुल्यकृता दाखवली.

आजोबांनी तेव्हा त्यांची कहाणी सांगितली. जंगलाच्या शेवटी एक बाई आपल्या एकुलत्या एक मुलासह रहात असे. त्याच्या नोपडीच्या जवळूनच नदी **॥** असे नदीच्या दुसऱ्या तटावरच एक गुरुकुल होते. त्याचे प्रमुख एक महान ऋषी गौतम होते.

दरोज तो मुलास नदीत स्नान **॥** दुसऱ्या फिनाऱ्यावर आपल्या **॥** मुलांनाही स्नान **॥** पडत असे. गुरूने त्यांना गावची मंत्राचा अुच्चार करतात आणि तूर्तचमत्कार **॥** विकसते **॥** या **॥** मनात इच्छा होते असे की ''आपणही त्यांच्याबरोबर **॥** तसे कर **॥** नाही?''

एक दिवस त्याने आपली इच्छा आईला सांगितली, ''का नाही करू शकणार? गुरूला भेटून स्वतःचा **॥** शिष्य बनवामना त्यांना प्रार्थना कर की. ''आईने त्याला चुचकले.

दुसऱ्या दिवशी **॥** बालकाने नदी पोहून पाद केली अन् गुरूला आपली इच्छा सांगितली. त्याची इच्छा जाणून गुरूजी प्रभावित झाले, पण बालकाची पादवर्धूमी जाणणं आवश्यक होते. कारण त्याच्या अनुरूप व योग्य पाठ्यग्रन्थ निश्चित केला जाऊ शकेल. म्हणून त्यांनी विचारले. ''तुझी जात काय?''

''मला माहीत नाही. बालकाने संकोचत उत्तर दिले.

''आपल्या आईला विचारून सांग.'' ऋषी म्हणाले.

दुसऱ्या दिवशी बालकाने ऋषींना सांगितले, ''माझ्या आईला माझ्या पित्याची जात माहीत नाहीये. ''

''काही हाकत नाही. पण आपल्या पित्याचं **॥** तरी सांग. '' ऋषीने विचारले

''मला माहीत नाही गुरूवर!''

''आईला विचारून ये. '' ऋषी म्हणाले.

॥ दुसऱ्या दिवशी पुन्हा गुरूजवळ आला परन्तु तो फार निराश दिसला. त्याने सांगितले, ''गुरूवर **॥** आई निर्मिराळ्या घरी मोतकरीण म्हणून **॥** वती एकदा एका धरगुती नोक्याची **॥** दिसाह झाला, पण त्याचं उपनयन माहीत होण्यापूर्वीच तो महामारीत कायबज झाला. पारिवारिक विभागित झाल्यामुळे नी एकटीच राहिली. **॥** जन्मानंतर **॥** जंगलाच्या **॥** राहत असे. आणि जंगली लाकट अन् फळे विकून गुजराण **॥**

''अरे माझ्या **॥** तुझी जात तर स्पष्ट आहे. तू ब्राह्मण आहेस. '' ऋषी म्हणाले व त्याला आपला शिष्य म्हणून स्वीकारले.

''ऋषीवर, आपण बसं ओळखलात की ती ब्राह्मण आहे?'' कोणीतरी विचारले.

''जो सर्वदा सत्य बोलतो, तोच ब्राह्मण. या बालकाची आई व हा स्वतः यांना खाटे दोन्हायची पितीतरी घेऊा संधी मिळाली. पण त्यांच्यात खरं मोलाचर्च साहस व सत्यपणा आहे. '' ऋषींनी समजावले.

धाची आई त्याला काय नावाने हाका धारणे हे **॥** माहीत नाही. **॥** गुरूजींनी त्याला 'सत्यकाम' नावाने सम्योधित केले - म्हणजेच 'जो सत्यावर प्रेम करतो, सत्यकामच्या आईचे नाव 'जाबानी' **॥** म्हणून त्याला 'सत्यकाम जाबाला' असा नावाने सम्योधित **॥** नेले. यामुळे इतर **॥** मुलांपासून निराळे ओळखला येऊ लागले.

''ऋषींचा **॥** मोठा **॥** आहे!'' संदीप जोडला.

''आणि **॥** ही **॥** कोन्ही ऋषी बनतो, ती जाती-पाती पासून पर अुठेल. '' आजोबा म्हणाले.

क्रमशः

कर्ण-भेदी गायक

भीमतरंगिणी राज्यात एक शेतकरी दंपती रहात असे. पतीचे नाव होतं वीरभद्र आणि पत्नीचे स्वर्णलक्ष्मी. विवाहाला बरीच वर्ष होऊनही त्यांना एकादही मुलं झालं नाही. स्वर्णलक्ष्मीने अनेक व्रतं, अनुष्ठानं, पूजा-पाठ, यंत्रि केल्हानंतर शेवटी एक पुत्ररत्न प्राप्त झालं.

अति मनोहर असा दिसणारा हा बालक जन्मल्याबरोबर तो मेघ-गर्जनेसारखा रडू लागला. त्याच्या त्या भयानक आवाजाने दाई घाबरून नेली. अचेत पडलेल्या आईला आवाज कोठून येत आहे, हेच कळलेना! परंतु जेव्हा तिला कळले की तो भयंकर, कर्कश्य आणि कर्णभेदी स्वर आपल्या नवजात मुलाकडूनच येत आहे, तेव्हा तिच्या आश्चर्य अन् घबराट यांना काही सीमाच ओरली नाही. वीरभद्रला जेव्हा माहीत झाले की आपल्या बाळाच्या आवाज अस्वाभाविकपणे भारी, धागेरडो अन् असाधारण रूपाने विकृत आहे.

तेव्हा तो मुलगा अनन्दाऐवजी चिन्तामस्त झाला. परंतु अगली ही चिन्ता लपवून त्यांना मात्र त्याने सान्त्वना दिली.

त्यांनी मुलाचे नाव - राजशेखर. जसजसे त्याचे वय वाढत, तसतसा त्याचा आवाज जास्तच अन् कर्णकटु होत गेला. जेव्हा एकादा गोष्टीने चिडून किंचाळू लागे. तेव्हा त्याच्या आवाज होई.

राजशेखर आणखी मोठा झाला तेव्हा वीरभद्रने त्याला शिकण्यासाठी शाळेत भरती केले. तिथे त्याचा आवाज ऐकून इतर मुलं आजारी पडली अन् काहीजण त्याला दुल्ल पाहूनच भयानं कापू लागली.

या घटनेनंतर शाळेच्या मुखर्जींनी वीरभद्रचे फाय धरून म्हटले, "राजशेखर जर शाळेत येत राहिला, तर माझ्या अप्पजीविकेचा एकुलता एक आधार तुटून जाईल. म्हणून दया करून त्याला इकडेत पाळवजं वंद."

आता वीरभद्र चिन्तेत राहू लागला. नाझलाज म्हणून त्याने राजशेखरला शाळेत पाठवणे बन्द केले. पण आता पुढे काय करायचं, हीच चिन्ता त्याला खाऊ लागली.

तेव्हाच त्याच्या गाई शार्दूलपाद नावाचा एक संन्यासी आला. गावभरात असा बोलवाला होता की, तो मोठा चमत्कारी बाबा आहे. वीरभद्र आपल्या मुलाला त्याच्याकडे घेऊन जाऊन आदराने म्हणाला, "हा मुलगा राजशेखर, माझा मुलगा आहे. भगवन्ताने त्याला फार भयंकर आणि कर्णकटु आवाज दिलाय. भयंकर आवाजानं विद्यार्थी कापू लागतात आणि आजारी पडतात. मुखर्जीही त्याला शिकवायला नकार देतात. दया करून एकादा श्लाज सांगाल का?"

संन्यासी शार्दूलपादने मुलाच्या इस्तरेला लक्षपूर्वक पाहून म्हटले, "याच्या विसाच्या वर्षी याच्या भाग्याचा चमकून ओढेल. अन् याच्या गाण्याने एक महान कार्य भडून येईल. याच्यावर देवी लक्ष्मीची कृपा बसेल.

संन्यासाच्या चोलेण्यावर वीरभद्रचा एकदम विश्वास बसेना. त्याला वाटले की त्याचा आवाज इतका अप्रिय आहे, तो म्हणून करा बरं बनू शकेल? तरीही संन्याशाच्या भविष्यवाणीवर विश्वास ठेवून त्याने राजशेखरला संगीत शिक्षण देण्याचा निश्चय केला.

त्याच्या जवळच्या गुरु अमृतपाणी नावाचा एक प्रसिद्ध गायक होता. वीरभद्रने

मुलाला त्याच्याकडे घेऊन जाऊन विनंती केली, "माझ्या मुलाला गाण्याची फार ओचड आहे. कृपा करून याला आपला दिव्य बनवून संगीत-शिक्षण द्या. परतफेड म्हणून आपल्या आज्ञेनुसार सेवा करायला मी तयार आहे.

गुरु अमृतपाणीने एका भजनाची एक ओळ ऐकवली अन् राजशेखरला सांगितले की ही मी जशी गायली, तशीच तूही गाऊन दाखव.

राजशेखरने आताप केव्हाबरोबर गुरूला वाटले की दग गडगडत आहेत! त्याने ताबडतोब मुलाच्या तोंडावर हात ठेवून म्हटले, "मुल! तू काही अगदीच बाळ नाहीस. माझं हृदय अगदी कमजोर आहे. तू गाणं बन्द न

केलेंस, तर हृदय धांमून जाईल" इतकें बोलून अमृतपाणीचा चेहरा अगदी लडवा झाला.

पण राजशेखर नाराज होऊन म्हणाला, "गाणं मध्येच बन्द करायची माझी सवय नाही." त्याने जेव्हा गाणे बन्द केले, तेव्हा गुरुजी म्हणाले, "खरं म्हणजे, तुला गाणं शिकायची काहीच जरूर नाही. तू जन्मजात गायक आहेस. कर्ण जसा कवच-कुंडल घेऊनच जन्मला आता होता, तसाच तूही गाण्याची प्रतिभा घेऊनच जन्मलास."

वीरभद्र गुरु अमृतपाणीचे व्यंग्य समजला, पण अगोप्य राजशेखर समजला की गुरुजी आपल्या गाण्याची स्तुती करत आहेत.

घरी परत उगल्यानर दुसरा काही अपाय नाही असे पाहून वीरभद्र राजशेखरला म्हणाला,

"हे बघ बाळा, तुझ्यात गाण्याची प्रतिभा आहे. पण तुझ्या प्रतिभेचा गावचे लोक द्वेष करतील. म्हणून तू गावानाहेरच्या निर्जन स्थानी आपला अभ्यास चालू ठेव."

राजशेखरला पित्याचा सल्ला चांगला वाटला. तो गावानाहेर एका टेकाढावर बैठक मारून गाऊ लागला. गावचा पुजारी निर्मल पांडे हा त्यावेळी पाळंमुळं गोळा करायला त्या टेकाढावर गेला होता. राजशेखरच्या आवाजाला वेधगर्जना समजून इकडे-तिकडे पाहू लागला. राजशेखर असलेला दिसल्यावर आवाजाने तो चकित व भयभीत काही विचार तो राजशेखरला म्हणाला, "दुरून तुझं गाणं गंधर्वगानसमस्त वाटलं. तू भेटून त्याला आपलं गंधर्वगान ऐकवत नाहीस? राजा नक्कीच तुझा सन्मान करील."

भोळ्याभाळ्या राजशेखरने पुजाऱ्यावर विश्वास ठेवला अन् कुणालाही न सांगता सरळ राजाकडे गेला.

त्या वेळी राजा सुप्रभात हा संकटात होता. त्याला गुप्तदेशांकडून की त्याच्या शेजारचा राजा त्याच्या देशावर आक्रमण करायला निघालेला आहे. परन्तु सेनापती तापामुळे निष्ठान्यावर पडलेला होता. राजा किंकर्तव्यमूढ होऊन चिंतेत बसला होता. तेंव्हाच एका सैनिकाने सूचना दिली की, राजशेखर नावाचा गायक मेरू इच्छित आहे. आणि गाण्याने आपलं मनोरंजन करू इच्छित आहे. त्याला येऊ घावं

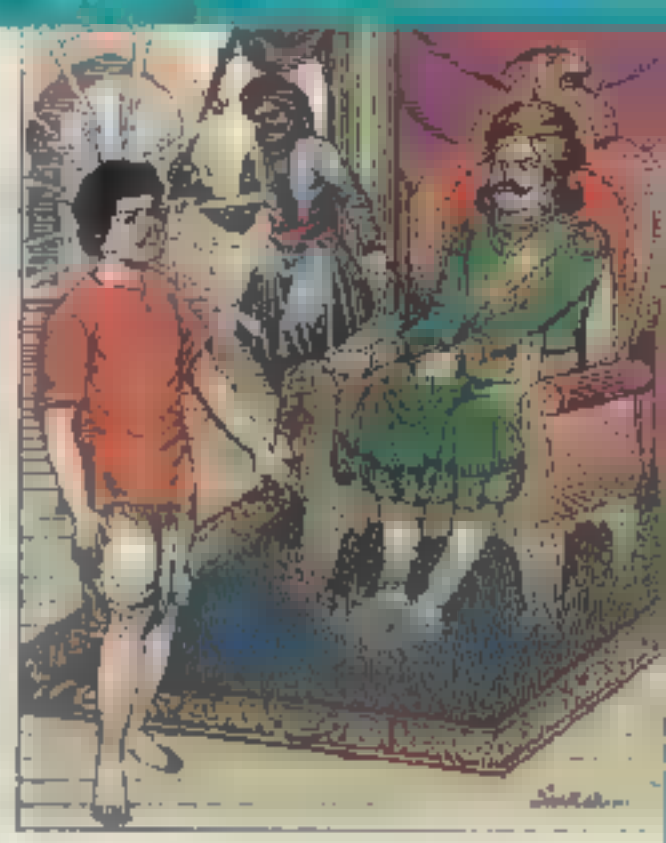
काय?"

राजाने डोके हलवून पाठवायला सांगितले. राजशेखर राजासमोर आल्यावरच गाऊ लागला. त्याने ऐकूनच राजा त्याला वाटले की जणू काही त्याच्या देशावर शत्रूच्या हजेर तोफा एकाच वेळी गोळे डागत आहेत. महालातल्या राण्यांना आवाज ऐकून वाटले की भीम तरंगिणी नदीच्या पुराचं पाणी कोसळत महालाकडेच येत आहे.

राजाने क्रोधाने विचार केला की गाणान्याची जीभच कापून टाकावी! म्हणजे कायमचा बंद होईल. परन्तु नंतर की राज्याच्या दक्षिण दिशेच्या अरण्यात एक राक्षस फिरत आहे. या गायकाला त्याच जंगलात नेऊन सोडला, तर राक्षस आपोआपच त्याला गिळून टाकील. त्याने ताबडतोब सैनिकांना आदेश दिली की या कर्णभेदी गायकाला राक्षसाच्या अरण्यात सोडून द्या.

सैनिक राजाच्या आदेशानुसार राजशेखरला राक्षसाच्या अरण्यात सोडून आले. आतापर्यंतच्या अनुभवावरून त्याला हे कळलं होतं की, आपला आवाज इतका भयंकर आहे की सर्वजण घाबरून जातात. त्याचा आपल्या आवाजावर पुरेसा भरोसा बसला होता. त्याला विश्वास वाटत होता की राक्षसदेखील त्याच्या आवाजापुढे टिक्क शकणार नाही.

इतक्यातच झाडांच्या फांचा

गाजरमुळ्यांप्रमाणे तोडत समोरून, हातात एक गंदेप्रमाणं घेऊन मरत हत्तीप्रमाणे डोलत राक्षस त्याच्याचकडे येताना त्याला दिसला. राजशेखरला महालाच तो राक्षस म्हणाला, "विज्जीवरी दिवसांनी आज एक जिवन्त माणसावर नजर पडत आहे. हा, हा?" आणि हसतच लांबलाच पावलं टाकत तो त्याच्याचकडे येऊ लागला.

राजशेखर प्रथम तर त्याचं अगडबंद शरीर उन् त्याच्या हातातला खडक पाहून घाबरून गेला. पण नंतर धैर्य एकवटून गंभीर गर्जना करत म्हणाला, "अहा! देवाची करणी पहा! या अधम राक्षसाचं मरण माझ्या हातूनच तिहितं आहे." इतके बोलून तो गळा फाड-फाडून गाऊ लागला.

ऐरावतीस्वर माल्य

पेट म्हणून दिलेले आहे. मुळावी व्यापारी मोठ्याच संख्येने इथे येऊन राहिलेले आहेत.

येथील सरकारी कला महाविद्यालयात कित्येक विद्वान अध्यापन व अध्यापन करत आहे आहेत. यंसाठीच कुंभकोणमला दक्षिण भारताचे 'केम्ब्रिज' म्हणले जाते. हे मंदिरांचे नगरही आहे. इथे जवळजवळ ६० मंदिरे आहेत. येथील कुंभदेवता आहे कुंभेश्वर. याच्याच मंदिराच्या नगाचे एक 'कुंभकोणम' पडले आहे. हे मंदिर नगराच्या अगदी मध्यावर आहे. तिथे व नगराचे सुकून गेल्या एक पौराणिक कथा इथे रचविली आहे. महाप्रलयच्या काळासोबतच शिवाने ज्ञानदेवाला सर्व ज्ञानाची

दिव्य बीजे दिली व त्यातून असे सांगितले की सर्व बीजे आपल्याने भारताच्या एका कुंभमठ ठेवावी. त्यांना जसा विदेश पांचना की निवून घ्यावी या कुंभाची पूजा करावी व प्रत्येक अठराव्या वर्षी पर्वताच्या शिखरावर हा सोदून घ्यावा. परंतु पाचव्यासुळे हा कुंभ शिखरावरून पाहून गेला. जे शिखरी येथे कुंभकोणम येथे धांजला. किंवा त्या रथाची पोचले व बाघ चालतून त्यांनी कुंभ मोडून टाकला. कुंभाच्या वास्तु निर्दिशिल्या दिक्काणी पडून गेल्या. महाप्रलय कुंभ व पात्रेमाई कुंभ (सुवर्णकुंभसोबत संशोधन) या दोन रथांनी अमृत सांडले. शिवाने अमृत मिसळून लिंग बनवले व देवदेवी त्याच्यावरचिरण घालीन झाले. सृजनापूर्वीच हे अस्तिव्यवस्था असल्याने त्याला 'आदि' म्हणले जाते. याचा अर्थ 'सर्वप्रथम' असा होतो.

आदि कुंभेश्वर हे कुंभकोणमचे सर्वात मोठे मंदिर छत्र. ९००० वर्ग मीटर इतक्या क्षेत्रात पसरलेल्या या मंदिरात तीन गोपुरे आहेत. या मंदिराचा इतिहास ७ व्या शतकापासून सुरू होतो. संबंध व अण्णर यांच्या मंत्रांमध्ये याची प्रशंसा केलेली आहे. १६ व्या व १७ व्या शतकात विजयनगराच्या नाथ्य शसकांनी इथे कित्येक निर्मिती केल्या. अजयुतप्या नाथकाचे मंत्री गोविंद दिक्षित यांनी महामहम कुंभाच्या आसपास १६ मंडप, अन्य सत्तेबरे, विहिरी व घाट बनवले. ते एक पार मोठे विद्वान, तत्त्वज्ञ व मानवतावादी होते. त्यांनी विहिरी निस्स्वार्मणे जनसंका केली. अय्यन नावने प्रसिद्ध असलेल्या या मंत्र्याला अय्यनकुलम् (संशोधन), अय्यनतेरु (मार्ग) व अय्यन कट्टे (वाजार) सारख्या कित्येक सार्वजनिक निर्मितीमुळे आजही कोणी कितरु शकत नाही.

कुंभकोणमचे दुसरे महत्वाचे मंदिर आहे - नवव्या शतकात चोल-पुगाचे नागेश्वर मंदिर. हे मंदिर म्हणजे प्रारंभिक

चोल-पुगाची मूर्तिकला व वास्तुकलेचे सुंदर अदाहरण आहे. मंदिराच्या भिंतीवर विविध वसनायुक्त्यांच्या चित्रा-शृंगलेच्या सुंदर व भुक्तृ व पत्थराची मशीदार चित्रे खोदली गेली आहेत.

चोल साम्राज्याचा

एकदाच एक विष्णू

समर्पित असे सुंदर मंदिर आहे - तारनगणी. येथील मूर्ति आठव्या शतकेल्या आहेत. मुख्य देवालय एक सुंदर व त्याच्या रूपात कोरलेले आहे. त्याबरोबर चौरस जुळणारे भुज श्रेणीचे कोठे, कती व बाकि वमसेली आहेत. मायका राजांनी यात मंतर बाण मज्जी गोपुरांची भर घातलेली आहे.

कुंभकोणमपासून ५ कि.मी. दूर ऐरावतेश्वर नावाचे एक आजवी रथ-रुपी चोल मंदिर आहे. या मंदिराचे वर्णन बहुधा

ऐरावतीस्वर

चांदोबा

महामहम कुंभ

'मूर्तिकारांचे दशकृतीत स्वप्न' असे केलेले आहे. याचा मुख्य भाग एक विशाल रथाचे रूप घेतलेला आहे आहे. रथ मोठे ओढून नेत आहेत. येथील चित्रकला व मूर्तिकला म्हणजे समृद्ध असे खजिनेच आहेत. मंदिरासमोर अननगण्या यादी रथांमोला हलकासा झळा दिला तर त्यातून संगीतवाद्या आवाज निघतो. दासगुम्ही पतीयांची पूर्वीची चोल राजधानी होती.

कुंभकोणमचा सर्वात मोठा महोत्सव म्हणजे महामहम, हा महोत्सव अजयुतप्या कुंभमेळ्याप्रमाणे जरा वर्षांनंतर येतो. लोकांचा असा विश्वास आहे की या दिवशी भारतातल्या सर्व नद्यांचे पाणी जमिनीच्या खालून वाहाते आणि कावेरीला येऊन मिळते. त्या विश्वास पवित्र क्षणांमध्ये हजारो श्रद्धाळू एकत्र येऊ महाप्रलय कुंभला दुबकी मारण्यासाठी अतुरतात. मानवरामूह इतका दार असतो की कुंभान जरासं देखील पाणी कुठे दिसत नाही. असा यापूर्वीचा महाप्रलय महोत्सव पेन्नुरी १९९२ मध्ये झाला होता. कुंभकोणमच्या अजयुतप्या कावेरीच्या किनाऱ्यावर कित्येक अशी गावे पसरलेली आहेत, की जी तमिळनाडुच्या अनेक महान संगीत रचनाकारांची आणि संगीतज्ञांची जन्मस्थाने किंवा निवासस्थाने आहेत. उदा.

कोट्टैयुर, पापनशाम, स्वामीनर्त (जाफला सुंदर कार्तिकेय किंवा मुल्लू मंदिरमूर्ति, प्रसिद्ध),
अुमाक्यपुरम्, कपिलेश्वरम् आणि तिरुक्कड

कोट्टैयुरने अत्तर व नयन्यारोवोवर आदर्श विद्वान व संगीतकारांची एक पूर्ण
शृंगलाच तयार केली आहे, त्यांच्यातील काहींची नावे इथे दिली आहेत. मल्लमहोपाध्याय
यू. श्री. स्वामिनाथम् अत्तर (१८५५-१९५२), यांनी रंगभक्तांच्यातले तमिळ
साहित्य पुनर्जीवित केले. आज त्यांना तमिळ-ताना (तमिळ गीतमह) नावाने
ओळखले जाते. त्यांचे पुरू महाविद्वान टी. पी. मीनाक्षी सुंदरम पिड्डे मुद्रा एक
नव्वन विद्वान आणि संगीत-रचनाकार होते. शेषात्कृष्ण भास्करा (नन्दन चरित्रम्
चे लेखक) आणि वेदनायकम् पिड्डे (पट्टितोत्तमिळ कर्तव्यो 'प्रत्यनुमुश्लेषा'
चे लेखक) हे सर्वजण कावेरी किनारीच राहले. तिच्याच वाण्याने जीवन
सार्व भेले. यू. श्री. स्वामिनाथम् अत्तर कुंभकोणम् माहाविद्यालयात १९४०
वर्ष व्याख्याता म्हणून राहिले. कुंभकोणम् आकाशमनेच्या १९४० सर्वात
चमकदार तान्याला कधीही विसर नये, त्याच नाव आहे - श्रीनिवास
सामानुजम्. रव्यथे अध्यायनाती श्रेष्ठ प्रत्ये १९४० म हे रवर्मा माहीत आहेत
भारताचा हा अभूतपूर्व महान सुपुत्र म्हणून विख्यात महान गविल्लुक्का
क्याने प्रसिद्ध झाला.

कुंभकोणम् सोबल्यानतर कावेरी मिथुनम् वरुन राहत पावून
अत्तरम् १८५५
कताकृती म्हणून
बालनी आले. १९४०

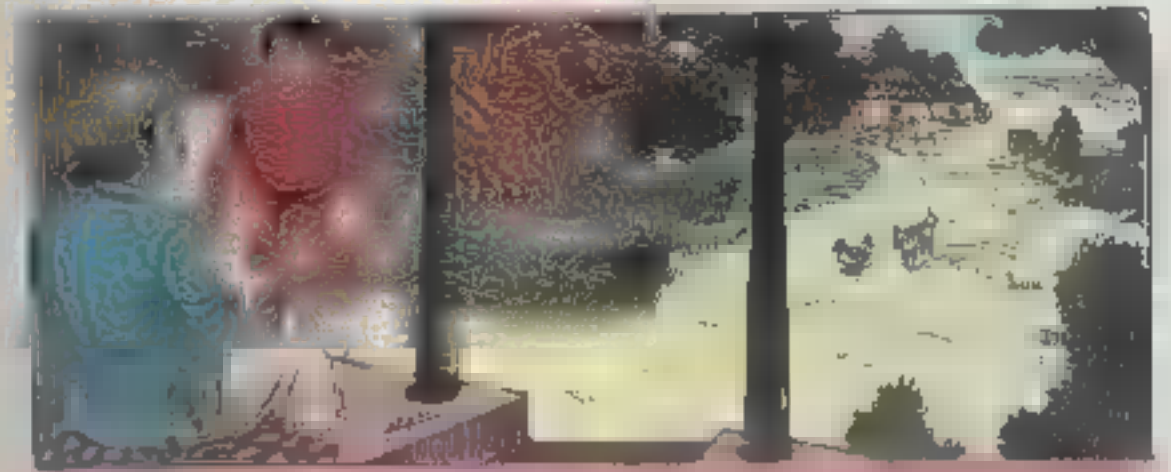
गोपुरावर शिखर विमान निर्माण झालेले आहे. नंतरच्या घोल कास्तुकातेत
असे पहायला मिळाले आहे. समोरच्या मुख्य मंदिरम् दारासुम मंदिराप्रमाणे
रथाचे रूप भाग्य केलेला आहे. याची निर्मिती कुळोत्तुम् तृतीय (१९५८-
१९६८) च्या काळात केली गेली होती.

इपूत काही कि.मी. दूर तिरुवदैमळुर मध्ये तमिळनाडूचे सर्वोच्च मोठे
देवालय आहे. ते महालिंगेश्वर-रुपी शिवाला समर्पित आहे. इथे जायत्यांच्या
एका विशेष झाल्या गाये याला 'मल्लमम' म्हणले जाते. या विशाल मंदिराची
शिखरे अतिशय अंश आहेत. १९०० आतील भित्तीवर १२०० वर्ष जुने
अभिलेख सापडले आहेत. यांचे कोरेलेल्या प्रशंसा नयनमारुहण संकेत, अत्तर
न मणिक्काच्यानगर प्रमाणे गायल्या जात असत.

कावेरीचा पुढील पक्ष्य आहे. गीतिमय मंदिरद्वारे किंवा मयूरम्, याचा
शाब्दिक अर्थ आहे - 'असे रमान की जेथे पनुर नृत्य करतात। मयूरम् मध्ये स्थित ताकूळम् घाट हा तत्कालीन नंतरचे दुरा
पवित्र स्थान आहे. हजारो तीर्थयात्री ऑक्टोबर - नोव्हेंबर महिन्यांमध्ये येणाऱ्या कट्टैपुळम् या दिवशी इथे स्नान करण्यासाठी
नमा होतात. कावेरीशी जुळलेल्या गीत व महाकाव्यांमध्ये 'पट्टिनायर्' प्रमाणे 'मयूरम्' चे ही विशेष स्थान आहे

श्रीनिकास रामानुजम्

पिशाचांचा सूड

चमनपुरीमध्ये शूरसेन नावाचा एक तरुण
होता. तरुणपणीच त्याचे आईबाप वारले होते.
त्याच्या मामाने काही दिवस त्याची काळजी
पेतली; पण दुर्भाग्याने तोही या काळात
नाही. शूरसेनची काळजी घ्यायला आता
त्याच्या कुटुंबात कोणीही नव्हते. त्यामुळे
गाववाल्यांनी मिळून त्याचे पालनपोषण केले.
मोठा झाल्यावर तो स्वतः आणि मिडर-साहसी
युवक निपजला.

शूरसेनसाठी आता सारा गावच त्याचे
मायबाप होते. गावात काही शुभ कार्ये, उत्सव
किंवा समारंभ असत, तर तो कुजोटी न रांगता
त्या कामात मनघालून मदत करी अन् प्रत्येक
काम इतकं पूर्णपणे करी की त्यात कसली खोड
काढायला जाऊ नये. रात्री स्वर्गाच्या पिकांचं
जंगली जनावरांपासून रक्षण करी. गावच्या
वकल्या अचलूड घेऊन जाणाऱ्या लांडक्यांशी
लढायला तो क्षमरत नसे, सर्वजण त्याची

तारीफ करताना म्हणत, "शूरसेन खराच शूरवीर
आहे. जसं नाच, तसं काम!"

एके दिवशी गावथे पंडित अनिलदासी यांनी
त्याला बोलावून म्हटले, "अरे शूरा तुला
कदाचित माहीत नसेल की, गावाच्या सीमेवर
चिंचेच्या बगळीत दोन पिशाचांनी आपला अड्डा
बनवला आहे. शहरातून परत येणाऱ्या आपल्या
प्रत्येक गावकऱ्याला रात्री ती त्रास देतात. सारा
गाव त्यांना मिळून आहे. याशिवाय आपले
पट्टागज योगिनीदेवी मिळून पीठ मन्त्रात अग्रा
दर्शन अन् पूजा करण्याच्या हेतून येणार आहेत.
ही पिशाच त्यांचं काही अशुभ करू शकतील.
त्यांचं जर तू रक्षण केलेस, तर मी तुला
राजवाड्यात चांगल्या पदावर नोकरी मिळवून
देऊ शकेन."

शूरसेनने मोठ्या श्रद्धेने शास्त्रीबुवांचं बोलणं
ऐकलं. नंतर तो म्हणाला, "पंडितजी, मला या
गावात कसलाच त्रास नाहीये. मी इथे आसपास

आहे. राजाच्या महालात नोकरी करायची माझी मुळीच इच्छा नाहीय. तरीही राजाचं रक्षण करणं हा आपला धर्म आहे. आपल्याला ही मोठी सीमाग्याची गोष्ट आहे की राजा आपल्या परिवारासह आपल्या गावात येत आहे. अन् ते आपले पाहुणे असतील. आपण निश्चिन्त रहावं त्यांच्यावर कसलीही आंच येणार नाही. मी पिशाचांना पाहून घेईन."

शूरसेन त्या रात्री चिंचेच्या दाट झाडांच्या मध्ये जाऊन लपला. त्याने एका बिहिरीच्या कटख्यावर दोन पिशाचं बसलेली पाहिली. त्यांच्यातलं अंच अन् दुबळं होतं. दुसरं बुटकं अन् जाडगेलं होतं. दोघे आपसात बोलत होती.

अंच पिशाच सांगत होतं, "आपण ज्या

सुंदरशा सरोवराजवळ रहात होतो, तिथे हा घमेंडसोर राजा सैनिकांसह शिकारीला येऊ लागला. एकीन्तमंग ज्ञाव्यामुळे आपल्याला स्थान सोडावं लागलं. आता आपल्याला त्याच्यामुळेच घाणेरड्या जागी रहावं आहे. आता आपल्याला त्याचा सूड घ्यायची सुंदर संधी मिळत आहे. तो अुदाच द्ये सलकुदुंब येत आहे."

"हं, ही खरंच अुत्तम संधी आहे. फक्त राजाच का, आपण त्याच्या संबंध कुटुंबाचाच नाश करू. मारून टाकू त्यांना." बुटकं पिशाच दोसले "ठीक आहे, राजाचा हा गावची सीमा होंगराजवळ बळेल, तेंव्हा एक गिला त्याच्या रथावर उकलून देईन. म्हणजे सारा परिवारच जाईल." अंच पिशाचाने म्हटले.

"खरंच, चांगली संधी आहे. केवळ राजाचाच का, आपण कुटुंबच मारून टाकू." बुटका म्हणाला.

"ठीक आहे, राजाचा रथ सीमा ओलांडून होंगराकडे गळेल. तेंव्हा वरून गिला टाकून रथातल्या सान्यांनाच त्याखाली दाबून मारून टाकीन." अंच पिशाच म्हणाले.

"आणि त्यातूनही तो वाचला, तर मी पूजेच्या मांडवात आग लावून सर्वांना जाळून भस्म करीन त्याचं." बुटका हसत बोलला.

"पण, दोन्ही संकटांतून राजा वाचून निघाला, तर काय आपण चुप बसणार?" अंच पिशाच बोलून काही तरी विचार करू लागले.

थोडा वेळ गप्प राहिल्यानंतर बुटक्या

चांदोबा

पिशाचाने अचानक चुटकी वाजवली अन् हसत ते म्हणालं, "नाही राजाचा सूड घेईपर्यंत आपण कधीच शांत करणार नाही. आपण तर त्याचाही विचार केलेला आहं. तू अगोदरच राजाच्या पानाच्या लष्काल एक विषारी पिंचू बनून वस. जर या सान्या धोक्यांपासून वाचून राजा सुरक्षित महालात पोचलाच, तर रात्रीच्या भोजनानंतर खाण्यासाठी जेंव्हा अुघडेल, तेंव्हा त्यातून निघून तू त्याला डंग मार."

"मी राणीच्या सोन्याच्या कुलांच्या टोपलीत दोन डोकीयाना विषारी राष बनून अगोदरच लपून राहीन. तकाळी राणी जेंव्हा फूल घेण्यासाठी टोपलीत हात घालील, तेंव्हा मी तिला डसेन."

"वा, वा! तू किती छान अुपाय योजला आहेस! यामुळे ते गळीच वाघणार नाहीत. आपण सूड घेतलाच अरं समज आता." असे म्हणून तेही खदाखदा हसू लागले अन् खुशीने अुत्था पारायला लागले.

दुसऱ्या दिवशी तेंव्हाकळी शूरसेन गावच्या सीमेवर अुभा राहिला. राजाचा येताना पाहून त्याने संकेत करून रथात थांबायची खूप केली अन् त्यांना सावध करत म्हटले, "पुढे होंगराकडे जाणारं बळक फार धोकादायक आहे. बळक्याबरोबर वेग फुट्टम वाढ्या. तेथे राजा संकटात सापडायची भीती आहे. म्हणून खूपच सावध रहा. राजाने हे बोलणे ऐकले तो अजून धोक्याच्या शंकेचा विचारच करत होता. इतक्यात बुद्ध मंत्र्याने सांगितले की मला या भागाची माहिती नाहीय. तेंव्हा हा माणूस जतं

चांदोबा

सांगतोय तसे करण्यात बल आहे."

शूरसेनने सांगितल्याप्रमाणेच सारख्याने रथ बळकला. ते बळकण पार करताच खूप वेगाने रथ पुढे झाला. तेंव्हाच टेकाळवरून एक मोठा खडक खाली आला. राजा अशादी धोडक्यात वाचला; हात मातं सर्वजण चकित झाले. पण पाहूनही जास्त आश्चर्य अशांना वाटलं, की या धोक्याची कल्पना शूरसेनला कशी आली? काहीही असो. सर्वांनी त्याच्याजवळ कृतज्ञता प्रकट केली. मंत्री व सेनापतीने शूरसेनचा सन्मान करण्याची राजाला विनंती केली. राजाने ते मान्य केले.

यानंतर रथ गावात पोचला. ग्रामीण लोकांनी राजा व त्याच्या परिवाराचे स्वागत करून त्यांच्यासाठी एक मंच बनवला आणि राजा,

41

ऑगस्ट, २०००

राणी व राजकुमारी यांच्यासाठी आसने बनवली गेली. राजा जेव्हा मंचावर चढू लागला, तेव्हा शूरसेन पुन्हा येऊन म्हणाला, "महाराज, आपण तिघांही इथे ठेवलेल्या आसनांवर बसू नका पका बाजूने फक्त मंचावर चढून दुसऱ्या बाजूने खाली उतरा. आसनांवर मुळीच बसू नका, नाहीतर काही अनर्थ होईल."

जव्हा पिशाच मंचाखाली लपून आग लावण्यासाठी बसले होते. ते राजाची मंचावर चढायची वाट पहात होते. राजा, राणी व राजकुमारी जसे मंचाकडे पुढे सरकले अन् जवळ पोचले; त्याचवेळी त्याने मंचाला आग लावली अन् म्हटले, "राजपरिचाराचा नाश होवो!"

परंतु तोपर्यंत परिवार मंचाच्या दुसऱ्या टोकाला जाऊन पोचला होता. ते सर्वजण जळून

जाण्यापासून थोडक्यात वाचले. मंच पहाता पहाता जळून खाक झाला, यावभरात यामुळे हाहाकार माजला. हा अपघात कसा घडला, हे कोणालाच कळले नाही. सर्वजण आश्चर्यचकित झाले होते.

मंत्री व सेनापती यांना शूरसेनवर शंका येऊ लागली. ते राजाला म्हणाला, "याला आपल्यावर प्राणसंकट आहे, हे कसे कळले? हा जादूगार असाया अशीही शक्यता आहे. कदाचित हे सर्व याचेच काम आहे. जोवर गोष्टींचा पत्ता लागत नाही, तोवर यालाच कैद करून ठेवू."

"ठीक आहे," राजा म्हणाला.

सैनिक त्याला कैद करायला पुढे झाले. त्यावेळी ग्रामाधिकारी राजाला म्हणाला, "महाराज, मी लहानपणापासूनच ओळखतो. हा माणूस आहे. मोठा परोपकारी आहे. दुसऱ्यांचं कर्ण स्वभाव आहे. आणि मंत्र-तंत्र, जादू-टोणा यांच्याशी याचा काहीही संबंध नाही."

तेव्हा शूरसेनने मोठ्या शांतपणे राजाला पुन्हा म्हटले, "दोन पिशाचांमुळे रात्री आपल्याच राजमहालात आपले व राणीसाहेबांचे प्राण धोक्यात असतील. मी बरोबर राहतो नाही, तर आपण दोघांही वाचणं अशक्य आहे."

मन्त्र्याने गला दिला, "महाराज, शूलाही राजवाड्यात येऊन सत्ता. रात्री येणार संकट जर खरंच आतं तर हा त्यातूनही आपल्याला वाचवू शकेल. आतापर्यंत याने दोन संकटांतून आपणाला वाचवले आहे."

राजाने हे म्हणणे मानले. शूरसेनही

चांदेरा

परिवारासह राजभवनान्त आला. राजावर येणारी संकटं पहाण्यासाठी मंत्री व सेनापतीही तेथे पोचले.

रात्रीच्या भोजनानंतर राजा पानाचा उचा अुधडणार, इतक्यात शूरने डबा आपल्या हातात घेतला, त्याने स्वतःच अुधडला. त्याच्या आत बसलेला विंचू शूरसेनला डंक मारणार, इतक्यात त्याने डबा बंद केला.

त्यानंतर त्याने पाहिले, राणी फुलांचे टोपले घेऊन त्यातून फुलं घेण्यासाठी टोपलं अुधडणार, इतक्यात शूरने तिला थांबवून स्वतःच अुधडले. तेव्हा तपून बसलेला फुत्कार शूरसेनने तत्काळ भाकण केले.

सर्वजण हे पाहून चकित व भयभीत झाले. शूरसेन राजाला म्हणाला, "महाराज, आपल्या सैनिकांना की अन् फुलांची टोपली मोठ्या यत्नजीपूर्वक जमिनीखाली राहा फूट खोत गाडून टाका. दोन दुष्ट पिशाच आहेत. अन् परिवारासह आपला खूड ध्यायला ते टपले."

नंतर त्या दोन पिशाचांची गोष्ट त्याने राजाला ऐकवली.

शूरसेनची वीरता अन् परोपकारबुद्धी यांवर राजपरिचार मुग्ध झाला.

राजकुमारी म्हणाली, "महाराज, अशा वीरांना तर तुमच्या सैन्याचा सेनापती करायला हवा."

सेनापती आणि मंत्री यांनी आषापल्या पदांवर गदा येत आहे, असे पाहून म्हटले, "महाराज असा सर्वगुणसंपन्न व्यक्ती तर युवराणीसाठी योग्य वर आहे अन् आपला अुतराधिकारी व्हायला योग्य आहे."

राजाचे सर्व गोष्टींना एकच अुतर होते - "ठीक आहे." शूरसेनने कात विचार केला कि राजाचा आपला स्वतःचा अरा काहीही विचार नाहीय, तो सर्वांच्याच विचारांना, "हो, ठीक आहे." असंच म्हणतोय. अशा व्यक्तीजवळ एक क्षणभरही रहाणं धोक्याचं आहे. म्हणून तो इतक्या तिथून अुठला. अन् 'आपल्या आजारी पित्याला पहाण्यासाठी आताच मला गावी गेलं पाहिजे' असे सांगून तेथून निघून गेला.

चांदेरा

43

ऑगस्ट, २०००

त्रास

एकादा शुन्हाळ्याच्या दिवसात रामपुरातल्या सगळ्या विहिरी आटून गेल्या. त्यामुळे पाण्याचे फार हाले होऊ लागले. परंतु गावाबाहेर एका मोठ्या अजूनही पाणी होते. लोक तिथूनच पाणी आणत असत.

कृष्ण हा गावच्या दहा कुटुंबांसाठी थड्यांमधून पाणी आणत असे आणि प्रत्येक कुटुंबाकडून त्यामदल दार महिना दहा रुपये घेत असे. कुणाकडेही तो कधी खाढा करत नसे.

तो प्रामाणिकपणे काम करत असे अन् रोज खाढा न करता सध्याने वेळेवर पाणी आणून देत असे. एका दिवशी पायात मोडल्यामुळे तो पाणी आणून देऊ शकला नाही. घरच्या मातकांना जेव्हा गोष्ट कळली, तेव्हा त्यांनी महिनाअखेर दिवराच्या खाढ्याचे त्याचे पैसे कापून घेतले नाहीत अन् पुरी मजुरी त्यांना दिली.

परंतु धीरबाहु नावाचा एका घराच्या मालक फार कंजुष होता. त्याने मात्र एका दिवसाच्या खाढ्याचे पैसे-एका रुपया - त्याच्या महिनाभराच्या पगालातून कापून घेतला.

कृष्णाने विनंती म्हणजे, "मी रोजच अगदी वेळेवर तुमच्या घरी पाणी आणून देतो. केवळ एकदा दिवस पायात काढा सोबत्यामुळे मना फार त्रास पडला अन् मी पाणी आणू शकलो नाही. तेव्हा त्या दियसाचे पैसे कापून घेणं बरं नाही राहत."

"तुम्हाला त्रासाचं आम्हाला काय?" कृष्णा मुकाट्याने निपून गेला. एके दिवशी धीरबाहुच्या घरी पाहुणे आले. कृष्ण दियशी जाणूननुजून त्याच्या घरी पाणी आणून गेला नाही. घरच्या मातकांना हे कळले तेव्हा धीरबाहु खूप चिडून पडला. "कास पाण्यावाचून आम्हाला किती त्रास मारीत आहे?"

"तुमच्या त्रासाचं मला काय? वाढलं तर एक रुपया कापून घ्या" कृष्णाने उत्तर दिले.

धीरबाहुजवळ आता काहीच उत्तर नव्हते।

५४ - युद्धाच्या पूर्वीचा दिवस

महाभारत

सर्वात अगोदर भीमाने युद्ध सुरू केले. तो भयानक रूपाने सिंहनाद करून कौरवसेनेवर तुटून पडला. यावर दुर्योधन, दुःशासन, दुर्मुख, दुःसह इ. अनेक योद्ध्यांनी भीमाला घेरले. त्या सर्वांचा सामना अप्पांडव, अभिमन्यु, नकुल, सहदेव, धृष्टद्युम्न आदींनी केला. दळ दळ, युद्ध सर्वच क्षेत्रावर पसरले.

सर्वप्रथम भीमा आणि अर्जुन यांच्यात दंडयुद्ध झाले. दोघांनीही आपापल्या साहसाच्या चांगला परिचय दिला. शिवाय सात्यकीने कृतवर्माबरोबर, अभिमन्युने बृहद्बल (कोसलराजा) बरोबर, भीमाने दुर्योधनाबरोबर, दुःशासनाने

नकुलशी, दुर्मुखने सहदेवाशी भुधिरिने सत्याशी, धृष्टद्युम्नने द्रोणांशी, धृष्टकेतुने शल्यिकशी, पटोत्कचाने अलंबुसबरोबर, शिखण्डीने अश्वत्थामाशी, विराटने भगदत्तशी त्याप्रकारे द्वुपदाने संधवशी दंडयुद्ध केले. पण यांच्यात कोणीही हरलं नाही. ते युद्ध खूपच पहाण्यासारखे होते.

यानंतर दोन्ही दलांमध्ये अन्दाधुन्द युद्ध झाले. पण भीमाने आपल्या प्रतापाचा उत्तम परिचय दिला. सर्वजण त्याच्या वीरतेवर चकित झाले होते. ठीक दुपारी भीमा पांडवांच्या सैन्यात घुसले. त्यांच्या रक्षणासाठी दुर्मुख, कृतवर्मा, कृपाचार्य, शल्य व वीर दहा योद्धे येऊन पोचले.

अुतर एका हत्तीवर स्वार होऊन शल्याशी लढायला आला. पण त्या युद्धात अर्जुनी होऊन हत्तीवरून खाली पडला. पाहून अुत्तराचा भाऊ श्वेतु याने एका रात्री एकाच वेळी सात कौरव पौष्पांना तोंड दिले. त्या भयंकर युद्धात शल्य मरलापरता बाचला. परन्तु भीष्माकडून श्वेतुचे रक्षण करण्यासाठी पांडवांना भयंकर युद्ध करावे लागले. याच्या परिणामस्वरूप दोन्ही पक्षांमध्ये भयानक युद्ध झाले. श्वेतुने बाकी सर्व कौरव योद्ध्यांना पळवून लावले आणि जर श्वेतु भीष्मांशी भिडला नसता, तर भीष्मांनी पांडवांच्या अधिकांश सैन्याचा संहार केला असता. श्वेतुने आपल्या पराक्रमाचा अद्भुत परिचय देऊन शेवटी

भीष्मांनाही माघार घ्यायला भाग पाडले. यावर पांडवांनी हर्षनाद केला.

भीष्म मामे हटल्यावर अुत्तर श्वेतु भूतसष्टाच्या पुत्रां पौचला. कौरव-सेनेचा नाश होताना पाहून भीष्माने पुन्हा श्वेतुकडे पांर्चा वळवला. भीष्माच्या मदतीला आठ कौरवयोद्धे आले अन् सर्वांनी योवरच श्वेतुवर बाणांचा वर्षाव केला. तरीही श्वेतुने सर्वांना योवरच तोंड दिले अन् भीष्मांना अनेक प्रकारे दिला. पहाणारांना तर असे वाटले की, भीष्म श्वेतुच्या हातून पराजित होणार. त्या पुढात श्वेतुचा रथ तुटला. भीष्मांचा वध करण्यासाठी श्वेतु येऊन त्यांच्या रथावर आला. त्याच्या गदाप्रहाराने भीष्मांचा रथही तुटला. भीष्माला प्रथमच माहीत होते की आपला रथ तुटेल, म्हणून ने आपल्या रथातून अुत्तरून दुसऱ्या रथावर चढले आणि श्वेतुवर तुटून पडले.

श्वेतु आपला रथ सोडून पृथ्वीवर अुभा होता. ते पाहून सान्त्वकी, भीम, अभिमन्यु वगैरे त्याच्या मदतीला येऊन पोचले. परंतु भीष्माने त्या सर्वांना दूरच अडवले. त्यानंतर भीष्मांनी एका बाणाचा प्रयोग करून श्वेतुचे वेतले. श्वेतु महारथीच नव्हता, परंतु पांडवांच्या सेनापतींपैकी एक होता, त्यामुळे पांडवांना अपार दुःख झाले अन् कौरवांना आनंद. दुर्योधन बाळांच्या नादाबरोबर नाचत तुटला.

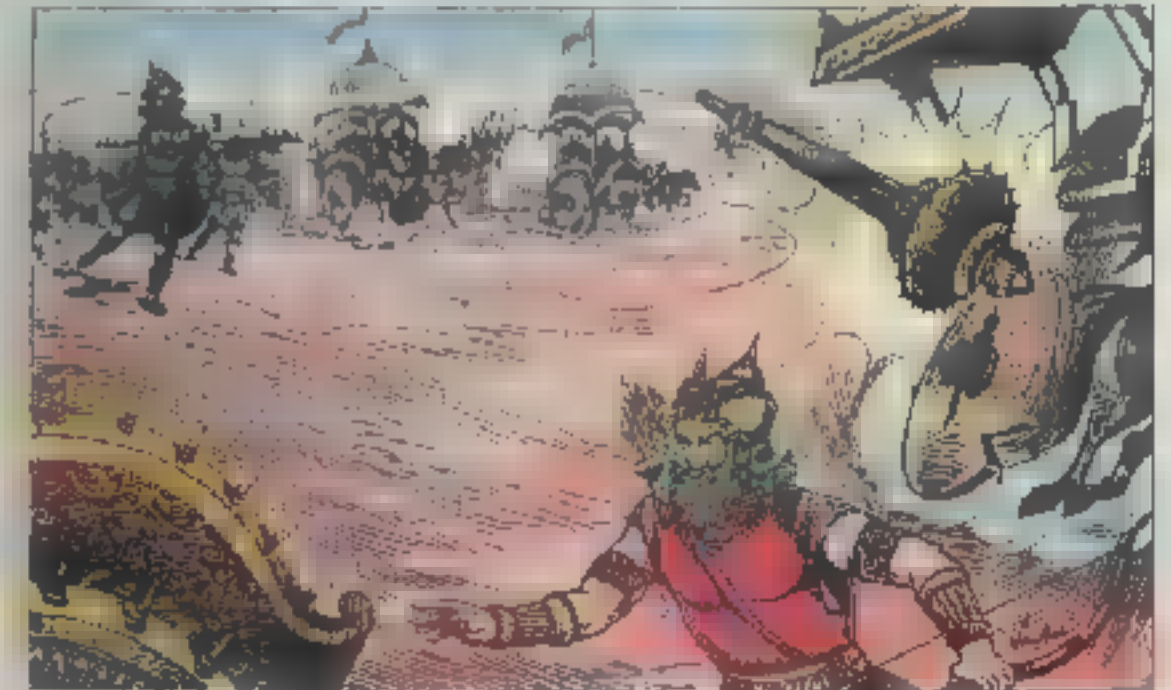
श्वेतुचा मृत्यु झाल्यावर त्याचा भाऊ

शंकु हा क्रुद्ध झाला. आणि कृतवर्माबरोबर रहाणाऱ्या शल्याशी युद्ध करायला आला. तेंव्हा सात कौरव योद्धे शल्याच्या मदतीसाठी पुढे सरसावले. भीष्मही यमाप्रमाणे शंखुवर तुटून पडला. यावर अर्जुन शंखुच्या मदतीसाठी येऊन पोचला. शल्याने शंखुचा रथ मोडून टाकला. तेंव्हा शंखु अर्जुनाच्या रथाने जाऊन बसला.

भीष्म अर्जुनाला सोडून दुपदावर तुटून पडला. आणि आपल्या बाणांनी दावानला प्रमाणे दुपदाच्या सैन्याचा नाश करू लागला. त्यावेळी भीष्माचे अपूर्व असे पुढ पाहून पांडवयोद्धे कांपू लागले. त्यांना तोंड देणे पांडवांना असंभव वाटू लागले.

इतक्यात सूर्यास्त दोन्ही लोक युद्ध थांबवून आपापल्या शिविरात परतले. भीष्माने जे भयंकर युद्ध केले होते

त्यावर दुर्योधन खूपच प्रसन्न होता. परंतु पाहिल्याच दिवशी आपल्या सैन्याची अपार हानी पाहून युधिष्ठिर मात्र फार दुःखी झाला. आणि कृष्णाजवळ जाऊन म्हणाला, “कृष्णा, आज भीष्मांनी कसे दारुण युद्ध केलंय! आपल्या सेनेला दावानलाप्रमाणे जाळून टाकलंय त्यांनी! भीष्मांना कोण पराजित करू शकणार? त्यांना सामना देऊन मी मूर्खपणाच केलाय. हे कृष्णा, आपण लोक जंगलात जाऊन आरामात राहू. वामुळे बाकी सर्व राजांना मरणापासून बाचवाय येईल. राज्याच्या आकांक्षेनं मला या परिस्थितीत आणून सोडलंय. माझे सारे छोटं माऊ जखमी झालेत, आपण आयुष्यभर तपस्या मला सांगा की, माझे आला कर्तव्य काय आहे? युद्धात अर्जुन तदस्थ रहात आहे. एकटा भीमच

मनापासून युद्ध करत आहे. असं वाटतंय की भीष्मांच्या हातूनच आपणा सर्वांचं ओढवणार आहे.

कृष्णाने युधिष्ठिराला सान्त्वना देत म्हणत की, "तुझं अशा प्रकारे व्याकुळ होणं ठीक नाही. तुझ्या भावांच्यात तीन्ही लोकांना हरवण्याची शक्ती आहे. सात्यकी, विराट, द्रुपद, धृष्टद्युम्न यांसारखे महारथी अनेकजण तुझ्या पक्षात आहेत. त्यामुळे तुला चिन्ता करायची काय गरज आहे? शिखण्डी भीष्मांना मारण्यासाठीच तर जन्मला आहे.

यावर युधिष्ठिर धृष्टद्युम्नाला म्हणाला, "कृष्णानं आदेश दिलाय की तुला सेनापती त्यासाठी तुला कौरव सेनांचा संहार करायला आम्ही सगळे तुझ्या पाठीशी असूच."

यावर धृष्टद्युम्न म्हणाला, "राजा भीम द्रोणवधासाठीच जन्मलो आहे. भीष्म, द्रोण, कृप, आणि अन्य सान्या योध्यांना तोंड मी देईन.

"भी तर ऐकलंय की क्रींच-व्यूह शत्रूचा नाश करतो. देव आणि राक्षसांना युद्धाच्या वेळी इन्द्राने बृहस्पतीला हा व्यूह सांगितला होता. व्यूह-रचना सर्वच लोकां जाणत नाहीत. जुद्धा आपल्या सैन्याला क्रींच व्यूहात गुंथून ठेवू." युधिष्ठिर म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळ होताच पांडवांची सेना क्रींच-व्यूहात गुंथून ठेवून

राहिली. त्या पुढे अर्जुन गुंथून ठेवून व्यूहाच्या शिरीभागी द्रुपद गुंथून ठेवून युधिष्ठिर पुच्छस्थानी, भीम व धृष्टद्युम्न पक्षांच्या स्थानी गुंथून ठेवून सूर्योदयापूर्वीच व्यूह रचना निर्माण होऊन युद्धासाठी तयार झाली.

पांडवसेनेला क्रींच - व्यूहात पाडून भीष्म, द्रोण, दुर्योधन वगैरेनी मिळून व्यूहाची रचना केली त्यात विविध योद्धे विभिन्न स्थानांवर होते. दोन्ही पक्षांच्या सेना अत्यंत उत्साहाने शंख, भेरी आदि निनाद करून युद्धासाठी तयार झाल्या.

युद्धाला प्रारंभ होताच भीष्माने अभिमन्यु, भीम, अर्जुन, विराट, धृष्टद्युम्न

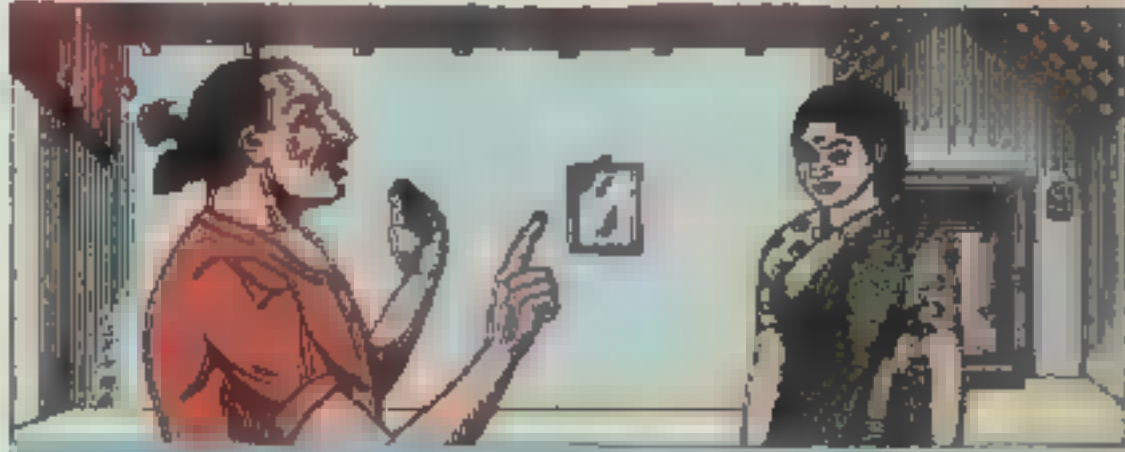
पांडव दलाच्या योध्यांवर बाणांचा

कंजूष

शिवकरण हा गायचा एक खोटासा व्यापारी होता, तो रहात असे गावात, व्यापार शहरात करत असे. पैसे मिळवणं त्याला माहीत होतं. पण त्यानून काही खर्च करणं त्याला येत नसे.

काधी-कधी गावातून शहरात येण्याजाण्याचा त्रास होत असल्याने शहरातच राहू इच्छित असे. परंतु खर्च बाखबण्यासाठी तो गावातच असे. तो रस्त्यालाच जाऊन-पिऊन पदातून बाहेर पडे अन् शहरातून रात्रीच येत असे.

तो आधारी बायको हिताही खर्च कमी करायामुल सहन देत असे, तो म्हणे, "भूक भागवायला खायला अन् जिनेच्या स्वादारासाठीही." त्यामुळे ती रोज अगदी राधं, मासुली जेवण बनवत असे, कसली पर्य किंवा सण यांदिवशी सुद्धा शिवकरणने पक्कान, मिष्ठान आदि बनवायला, 'नको' म्हटले. दुध, भाजी वगैरे सुद्धा मोठ्या मुश्किलीने पहायला मिळे. पण राधाला आपल्या माहेरी दरोज स्वादिष्ट भोजन अन् पक्कान मिळत असत. तिला जुंची खाण्याची सवय झाली होती, पण नवऱ्याच्या भीतीमुळे ती कधी विशेष

पदार्थ किंवा पक्कान बनवू शकत नसे.

पण स्वादिष्ट पदार्थ खाल्ल्याबाचून तिला अधिक शिवण काढणं मुश्किल झालं होतं. किने विचार केला की नवरा ह्या दोन दिवस घात रहात नाही मग तेवढ्यात आपले मनपरंतु पदार्थ बनवू नयेत? पैशांची काही कमतरता नव्हती, शिवकरणला विचार होता राधाही आपल्याप्रमाणेच काढकनरी आहे. त्यामुळे तो रागळे पैसे तिच्याच जवळ ठेवायला देत असे.

म्हणूनच रोज दिवसा तन्हेतन्हेची बनवून खाऊ लागली. कधी पकोडे, भाजी कधी लाडू, तिलकी इत्यादी. तिनं नवरा रमायेल म्हणून त्याला हे कधी सांगितलं नाही.

एके दिवशी शिवकरण जेव्हा रात्री परत येत होता, तेव्हा त्याच्या शेजाऱ्याने म्हटले, "माझ्या घरी भगवंताची पूजा होती. वेळून प्रसाद खा, पण आमच्या घराची मिठाई तिनकी स्वादिष्ट नाही, जितकी राधाभाभी बनवते." असे म्हणून त्याने शिवकरणच्या हातावर दोन - चार तिलव्या ठेवल्या.

"माझी बायको तर रोज स्वाधा जेवणाशिवाय इतर काही बनवतच नाही, तिला येतच नाही." शिवकरण बोलला.

"भाऊसाहेब, अहो काय बोलत आहात? ती तर सगळी पक्कान अन् मिष्ठान बनवू शकते, तसं तर पक्षायांच्या वासानंय पता लागतं माझ्या बायकोच्या पकांचांना तितका चांगला वास कधीच येत नाही. मी तर चित्ती वेळा म्हटलं, की तिच्याकडे जाऊन काही चांगली पक्कान बनवायला शीक." शेजारी बोलला.

शिवकरणला आश्चर्य तर वाटतच, पण शेजाऱ्याला काहीच नाही. मुकाट्याने तो घरी त्याने राधाला सुद्धा काहीच विचारले नाही. त्याला स्वतः आपल्या डॉळ्यांनी पाहूनच कथं कथं होतं. म्हणून दुसऱ्या दिवशी त्याच्या महाण्याने रस्त्याला बाहेर तर पडला; मग त्या दारून येऊन घराच्या एका कोपऱ्यात लपून राहिला.

त्या दिवशी राधाने पुरी व खीर बनवली. मुलाच्या दाढीचे लाडू बनवले, गळीतून अन्न आणून त्याचे तुकडे चोरले. नंतर साऊन पिऊन माही सरुन येती अन् ती अशी ठेवली की मज्जु काही बनवतच नाही.

शिवकरण हे सर्व पहात राहिला. नंतर संधी साधून मुकाट्याने बाहेर निघून गेला. बाहेर जाऊन त्याने पही बांधली अन् घरी आला.

राधाने घाबरून विचारले, "अरे, तुमच्या पायाला काय झालंय?"

"साप चाबला आणि काय होईल? व्यंगाने दुखी आवाजात त्याने तक्रार केली.

"काय फार मोठा साप होता?" राधाने घाबरून विचारले.

"हो, जेव्हा तुझा अन्न मोठा होता न, तितकाच मोठा होता कथं. तुझ्या लाडूसारखा मोठा पाय तुजलाय तुझ्या खिरीप्रमाणे माझ्या तोंडातून फेक निघालाय." शिवकरण म्हणाला.

सगळं कळवय जाणून राधाला फार भीती वाटली. तिचा चेहरा पांढरा पडला. घाबरल्यामुळे तिला शम फुटला.

तेव्हा शिवकरणने चेहऱ्यावरचा बदलून हसत म्हटले, "घाबरू नको गा भूक माहीच आहे. साधन असूनही कोरडे - कोरडे साऊन मन मारण्यात काय अर्थ? शेवटी माणूस कमायतो तरी कदाला? आजपासून माझ्यासाठी अन्नमोक्ष पक्कान बनवत जा."

परोपकारी समीर

चांदोबा सादर
करीत आहे.

चित्र : रत्नी

समयानुसार लोक बांधू शकतात
अपणं शर काढत होते

नोकरींगी भावपूर्ण होती ही दुन्या
पावसाळ्याच्या एकदा अन्धकाराचा मुता-
ब्याचा अंधारा जेव्हा त्यांना पोर: भूतकाळे
ही पडत होते; कारण ते अज्ञानाच्या किरण
विराजत होते.

१. नवी विद्ययात्रा
गवळ्यांच्या वृत्त अन्धकारा.
अन्धकाराच्या गवळ्या गवळ्या
एक ताका अन्धकाराच्या
गवळ्यांच्या अन्धकाराच्या
अन्धकाराच्या अन्धकाराच्या
अन्धकाराच्या अन्धकाराच्या
अन्धकाराच्या अन्धकाराच्या

पेक्षा ही पेक्षा बघताना
गवळ्यांच्या वृत्त अन्धकारा
कोणी बांधू वेळ आहे
गुनादगामी तरी धन
वर्तत अन्धकाराच्या
गवळ्यांच्या

त्या घरातले गवळ्यांच्या
गवळ्यांच्या वृत्त अन्धकारा
कोणी बांधू वेळ आहे
गुनादगामी तरी धन
वर्तत अन्धकाराच्या
गवळ्यांच्या

ऑगस्ट, १९००

56

चांदोबा

'तु काय प्रत्येकावर बांधू शकतो
तुला पणकून मुताब्या अन्धकारात
वेळ काढत द्यावीत?'

तु, नवीन वृत्त
अन्धकाराच्या वृत्त
गवळ्यांच्या वृत्त
अन्धकाराच्या वृत्त

तु, नवीन वृत्त
अन्धकाराच्या वृत्त
गवळ्यांच्या वृत्त
अन्धकाराच्या वृत्त

काही दिवसांतला अन्धकाराच्या वृत्त
अन्धकाराच्या वृत्त
गवळ्यांच्या वृत्त
अन्धकाराच्या वृत्त

गवळ्यांच्या वृत्त
अन्धकाराच्या वृत्त
गवळ्यांच्या वृत्त
अन्धकाराच्या वृत्त

गवळ्यांच्या वृत्त
अन्धकाराच्या वृत्त
गवळ्यांच्या वृत्त
अन्धकाराच्या वृत्त

ऑगस्ट, १९००

57

ऑगस्ट, १९००

संस्कृत पञ्चम्या येन
अभिधानम्
- एतन्मित्रे
सायम्भारोऽपि
आप्यम्।
सुखीयेषां गिरि
वाप्यम् ऐतन्मित्रे।

ऑगस्ट, २०००

58

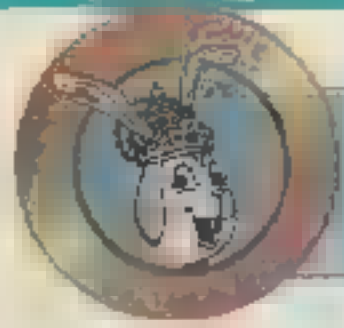
चांदेबा

चांदोबा

59

भागसु, २०००

भारताचा शोध - प्रश्नोत्तरी

सार्ती दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरे पुढच्या अंकात दिली जातील.
तोंगवत तुम्ही स्वतः ही उत्तरे शोधून काढा, आणि आपल्या परंपरेचा
परिचय करून घ्या.

१. अ. कोणते होत महान वैद्यका समकालीन
जसून दोघेही राजवंशातील होते?
- ब. बौद्ध धर्माची प्रारंभिक पुस्तके कोणत्या
भाषेत लिहिली गेली?
- क. बौद्ध धर्माच्या सर्वात पहिल्या ग्रंथाचे
नाव काय आहे?
- ड. कोणत्या भाषेत जैन धर्माची प्रारंभिक
पुस्तके लिहिली गेली?
- इ. जैन धर्माच्या सर्वात पहिल्या लिहिल्या
पेलेल्या ग्रंथांची नावे काय आहेत?

पौराणिक काळाचा एक राजा जंगलाने फिरता
लेखायला गेला. शिकार केलेल्या प्राण्यांना रक्ताने
त्याचे अंतरीय बस नडवून घेते. ते बस त्याने
आपल्या राणीकडे पाठवते. त्याने कडवातपाळा
आदेश दिला की, त्याने राणीला काहीच सांगू नये,
केवळ ते स्तब्धित बस तेवढे तिच्या समोर ठेवावे.
त्याला राणीची प्रतिक्रिया पहायची इच्छा होती;
कारण त्याला विझावा होता की, कस पाहून त्याला
ती मृत समजेत.

ही चेष्टा करत महारा पडली कारण
राजा महारात पोचपर्यंत शोकमुळे
राणी झळ गेली होती.
राजाचे नाव काय होते?
राणीचे नाव काय
होते?

2

सृजनात्मक स्पर्धा

भेजिले बहिःसाठी निवडलेली म्हण - प्रकाशनानंतर पार्श्व पकडून
अुपयोग! - आधारित गोष्ट

चोराला आसरा

सिन्धुदेरी सोना एक चिराया मालाचा व्यापारी म्हणत असे, एके दिवशी मध्यरात्री
तो झोपेत असताना कोणीतरी दरवाजा खटखटवला. उठून त्याने दार खुपडले.

एक माणूस अुभा होता, त्याच्या एक पिढाणी होती. दार खुपडल्याबरोबर तो आत
आला अन् दावाजा वंद घेतला. नंतर सोनाच्या पाया वरून मध्यावर लागला, "महाराज,
मला माचण्या मोठ्या संकटाने त्राणिलोय मी, जमीनदाराची माणसं माझा पाठलाग करत आहेत.
त्यांनी ओळखलंय, की मी चोरी करून आहे. गेलो, तर जन्मभराची शिक्षा
होईल मला! आपण मला बांधवलंय, या पिढावीत जेवढे दागिने आहेत, ते सारे आपल्या हवाली
करीन."

सोना भणभण विचारात पडला. नंतर 'होय' म्हणून घुस राहिला. जमीनदाराच्या लोकांनी येऊन
चोरबाबत चौकशी केली. सोनाने म्हणजे 'म्हणे कोणी असत नाही.' म्हणून पाठवले.

चोराने निश्चित होऊन चाफू धावून सोनाला म्हणले, "हं, बराच जितके दागिने अन् पैसे
असतील, ते सारे काढ, अन् माझ्या ताब्यात दे."

सोना रतंभित होऊन चौकळी पहातच राहिला. कन्त स्वतःला साबत तो म्हणाला, "मी तर
तुझ्यावर अुपवास केला, अन् अुलट तू माझ माझ्यावर अंधकार करू पहातोस?"

"मी एक चोर आहे, जेव्हातून तर तू मला आश्रय दिलास. त्याच-अन्याय याचायत बोलायचा
तुला हळू हळू रोयतो? मुकाट्यानं अन् पैसे काढ, नाहीतर तुझ्या जिवाची काही खैर
नाही!"

सोनाने थ्याने दागिने व पैसे त्याच्या हवाली केले. चोराने आता सोनाला एका
लांबला नाचून टाकले अन् मुकाट्यान तो म्हणाला, "मी म्हणून गेल्याबरोबर आम्हा-औरबा धरून
कोणाला बोलवायचा प्रयत्न केलास, तर आधी मी तुला घमेलोकी पाठवीन बघ!" प्रकरे
त्याला सावध करून तो तिथून पळून गेला.

सवयळ झाली. जमीनदाराने झपटून घेतली, की जी माणसं चोराने कर्ण देतील, त्यांना सोन्याच्या
एक हजार मोहोत दिल्या जातील." हे ऐकून सोना चाटच पडला.

तो विचार करू लागला की, का मी एका अवायदार नागरिकासारखा नागतो असतो, तर
आपले दागिने अन् पैसे घालवून बसलो बसतो; अन् शिवाय मला सोन्याच्या मोहोरही मिळाल्या
असल्या. हजरतपणानंच खडक्यात लोटलंय' माझेच हात जळालेत, आता पैस गेल्यावर सोपा
करून काय अुपयोग? अशा प्रकरे तो हळूहळूत बसला.

भारत

तेंव्हा आणि आता

पुरी

जगन्नाथाचे नगर ओरिसात

भारतात पूर्व समुद्रतटावर ओरिसात पुरी हे अति प्राचीन शहर वसलेले आहे. इथल्या प्राचीन मंदिराचे हस्त देव आहेत - जगन्नाथ. त्यांचे उग्रज बलराम व छोटी नहीण सुभद्रा. वर्तमान मन्दिरे ११ राजा चोडगंग देव द्वारा बाराव्या शतकात बांधले गेले, या पूर्वी इथले देव एका जुन्या

मंदिरात अथवा समकालीन कित्येक पुजारी मंदिरात असले.

असंख्य विश्वास आहे की, जगन्नाथ त्यागीच्या काष्ठ प्रतिमेत एक रहस्यमय पदार्थ आहे तो नवीन प्रतिमेत वेळोवेळी स्थानान्तरित केला जातो. काही लोकांना असा विश्वास आहे की तो पदार्थ दुसरे काही नसून श्रीकृष्णाचे अवशेष आहेत. अवशेषांची पंजुषा एका आदिवासी सरदार विश्ववसुदेव पुजारी जात असे. संभवतः विश्ववसु जरा शकताचा (ज्याने चुकून श्रीकृष्णाचे बात चाकवला होता) पंजरा होता. एक पौराणिक राजा इन्द्रयुध्न दत्त असे वाटले की भगवंताची उपस्थिती पुरीच्या जातवासच्या जंगलांमध्ये कुठे लपून पडलेली आहे. त्याने पुरीच्या चारी दिशांना चार बुद्धिमान

व्यक्तींना याच्या शोधासाठी पाठवले. त्यांच्यापैकी एक - विद्यापती - पूर्व दिशेला गेला व विश्ववसुचा अतिथी बनला. विश्ववसुची कन्या ललिता व विद्यापती - दोघेही एकमेकांवर प्रेम करू लागले. नंतर विवाहबंधनात बांधले गेले. काही दिवसांनी विद्यापतीला कळले की त्याचे सासरे कोणत्याशा गुहेत जाऊन एका रहस्यमय पदार्थाची पूजा करतात. पहाण्याची त्याने इच्छा केली. परंतु त्याच्या डोळ्यांवर पट्टी बांधून गुहेत नेले गेले. मोठ्या चतुर्दशी काम वेळे, त्याने मार्गात मोहीरीचे दाणे परासून टावले.

गुहेत पोचलादरम्यान त्याला असा अन्तर्बोध झाला की तो भगवंताच्या अवशेषाच्या उपस्थितीत आहे. काही दिवसांनंतर तेव्हा मोहीरीचे दाणे भुगयून आले. तेव्हा त्यांचे अनुसरण करून तो त्या गुहेत पोचला आणि भगवन्ताचे अवशेष असा पंजुषा घेऊन पळून गेला राजा इन्द्रयुध्न खूपच प्रसन्न झाला. तो स्वतः जंगलात जाऊन विश्ववसुला भेटला आणि त्यांना या मोहीरीची पट्टी केले की आता दिव्य अवशेष सर्वाना उपलब्ध करवण्याचे दिवस आलेले आहेत.

ही मोठी आज्ञा गोष्ट आहे की विद्यापती व ललिताचे वंशज जगन्नाथ स्वामीच्या पुजाऱ्यांमध्ये आहेत. विद्यापती हा ब्राह्मण होता. त्यावरून ही गोष्ट चांदोवा

कळून येते की त्या दिवसांत जातीसंबंधी काहीही बर्ज नव्हते.

स्वामी जगन्नाथाची रथयात्रा याच महिन्यात येत आहे. ही घटना कृष्णाची गोपांनरोत्तर मधुपर्वन्तच्या यात्रेचा स्मरणोत्सव आहे. दहा हजार नोक या निमित्ताने पुरीत एकत्र होतात.

पुरीत प्रत्येकाला अनुभव येतो की दूरचे अतीत व वर्तमानाची खाई संकीर्ण झालेली आहे. मंदिरात दिलेले महणजे असे भोजन असते की जे अधिक नाही तरी एक हजार वर्षा पूर्वी लोक खात असले.

पुरीमध्ये अनेक पुरातन मन्दिरे आहेत. परंतु या शहरात आधुनिक संस्थीही उपलब्ध आहेत. इथल्या समुद्रतटावरील विहारस्थल एक रम्य दृश्य आहे. दररोज हजारो तीर्थयात्री व पर्यटक समुद्रात स्नान करतात किंवा छोटी रेतीवर राहलीचा आनंद लुटतात.

आधुनिक पुरीमध्ये संस्कृत अध्ययनासाठी एक वृहत् संस्था आहे. आपली एक संस्था आयुर्वेद अध्ययनासाठी आहे.

प्रांदोबा

धा अंकान

काॅमिक्समधं ऑलिंपिक्स

प्रायोजक : SCH OLNET

महाराष्ट्र शासन, नवी मुंबई, महाराष्ट्र

महप्रायोजक :
nutrine

विशेष बातम्या

हवाई पारितोषिक

■ शासनात परिक्षेचे निकाल जेव्हा जाहीर आले, तेव्हा चेन्नईजवळच्या एका शाळेत आनंदाचे वातावरण होते. सुधा व प्रवीणा, या दोन विद्यार्थिनींनी आश्चर्याचा श्वासोच्छ्वास घेतून सांगितले होते. त्यांना रोख बक्षिसे ! पुढच्या अभ्यासक्रमासाठी विद्यार्थ्यांनी मिळाल्या. त्या शाळेने आपली एक पाऊन पुढे टाकले, शाळेने त्या दोघींना सुट्टीसाठी विमानाने हैदराबादला पाठवायचा निर्णय घेतला. त्याभागाची भूमिका अशी होती की त्या दोघी खेळताना राहिल होत्या, एव सोपान विमानप्रवासा घडल्यामुळे त्यांना शाळांतल्या विद्यार्थ्यांप्रमाणेच सुविधा मिळाल्याची संघी शाळेने दिली. परंतु दर पाचव्यात एका शाळातल्या किती विद्यार्थ्यांना विमानातून प्रवास करायची संधी मिळते? दुसरी संताप आहे की शाळातल्या विद्यार्थ्यांना, की ऐतिहासिक किंवा प्रेक्षणीय स्थळांना भेट देऊन ■ भूभागाची ओळख घेऊन येणे जबरन घडविले. अनेक शाळा भरपूर खर्च करताना आणि आपल्या यशस्वी विद्यार्थ्यांचे फोटो, त्यांचे गुण, प्रमाणे इ. माहितीच्या जाहिराती देताना. अनेक खाजगी वर्ग भातकणाच्या संस्थादेखील यशस्वी विद्यार्थ्यांचे फोटो छापतात. आता असे, तो विद्यार्थी त्याच्या संस्थेत येताना नसतो. त्याला ■ लाभ कोणाचा ■ - त्या विद्यार्थ्याचा की त्या शिक्षकांचेच? विचार करायला पाडतो आहे ■

***

घापुढें मित्र - शत्रू नव्हेत

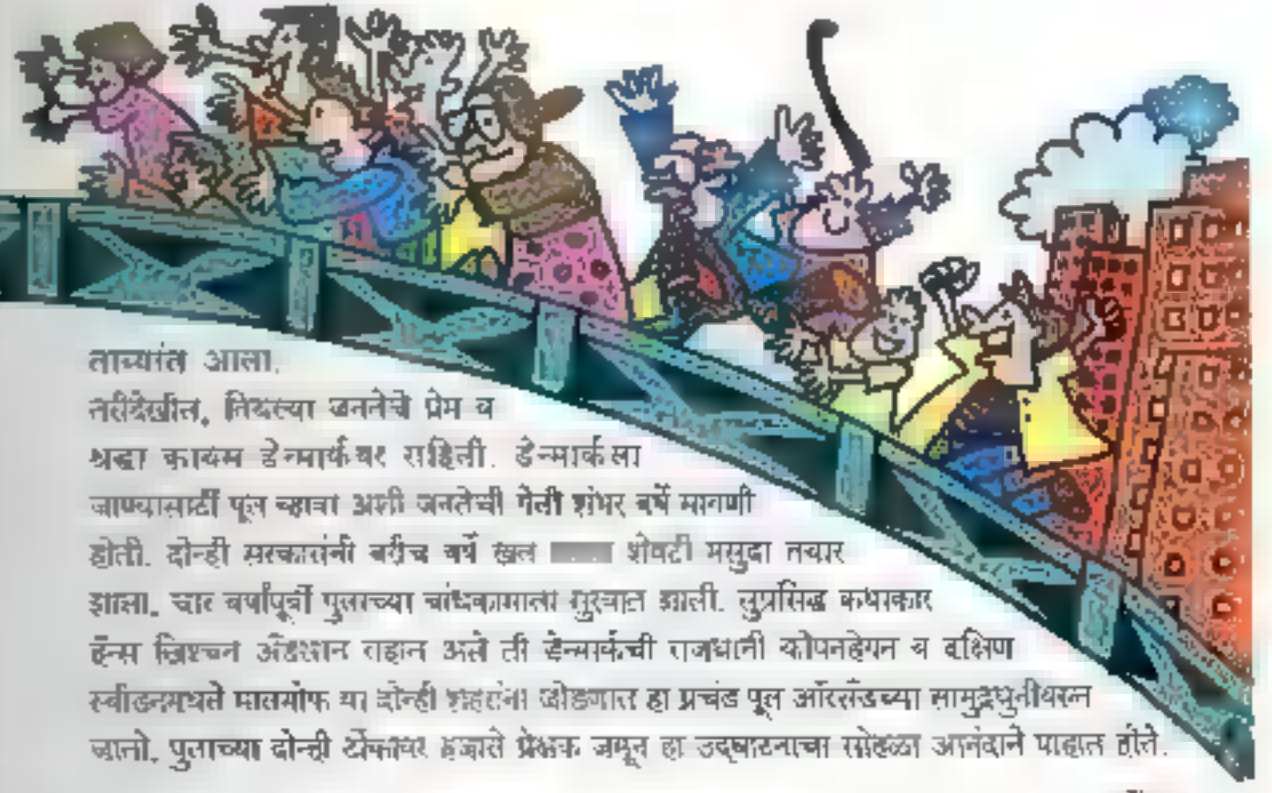
■ जुलैला डेन्मार्क ■ स्वीडन ■ इत्यादी एका १६ किलोमीटर लांबीच्या पुलाचे उद्घाटन झाले. या पुलामुळे दोन्ही देशांमधील १०० वर्षांची जुनी वैरभावना विसरण्याची संधी उपलब्ध झाली आहे. ७००० वर्षांपूर्वी दोन्ही देशांची भूमी एकत्र होती. बर्फयुगात हे देश वेगळे झाले आणि हजार वर्षांपूर्वी त्यांच्यात वैर उत्पन्न झाले. पांढऱ्याचे मूळ कारण होते स्वीडनचा स्कान हा दक्षिण इलाखा - हा डेन्मार्कच्या अधिपत्याखाली सुमारे ६०० वर्षे होता व त्यावरून सतत लढाया होत राहिल्या. शेवटी १६५८ मध्ये स्कान हा पुन्हा एकदा स्वीडनच्या

चांदोबा

राष्ट्राची माफी

बॅरॉकमध्ये एका टोपरी दुधकरची चौदा वर्षांची मुलगी अशा नजारी ती मलेशियामधल्या रंगिकाची बेटावर जूनसह गेली. तिच्या रहिवाशांच्या मतात तिने नवीन आशा निर्माण केली. २०० वर्षांपूर्वी मडगावरी या गाईगुढीने खेळ बेंबला शाप दिला होता. अशा ती तिची पंथाव आहे. माहसुरीच्या जन्म पुढे बेटावर राहता होता, जाला चांगले जीवन जगायच्या शोकांत ती बलाचंन (आता मलेशिया) आली. संपत्तीची व पोटची व कंठ तिने एका मलाची सैनिकाची किल्ल केली. तिच्या लढाईचा वेला आताचा दुसऱ्या एका मनसरी खीने, माहसुरीने प्रतारणा केली आहे अशी कंडी घेतली. माहसुरीला देहान शिवा सारी व तिला भोवतून ठाम करणंय आहे. तिच्या एकाच रंग बांदित दिसत होता. मजबूत ही निर्दोष होती असं मानण्यात आले. मजबूत ही तिने शाप दिला की त्या वेळाला राहिल पिढ्या मुलींचा जन्म होणार नाही. तीचच शपथाने (आता बायलेंड) मलासार अजूनच वेळे व माहसुरीचा स्फुटता एक मुलगा व इतर पुढीलपुत्र पुत्रां पुढे बेटावर राहायला गेले. मलेशियाने अशाचे फार वातावरण बनविले आणि राहिलचे तिची माफी मागिली. त्यावेळीच तिच्या मलासिद्ध, एक भाग ■ नोकरीची ठमी राहिलीतः तिच्या आली. बेटावरच्या माहसुरीच्या सभाधीचे दर्शन घ्यायला जेव्हा ती गेली, तेव्हा अंधधडकेने भावनेच्या मागिकांनी तिच्याभोवती एकच गेली.

***

ताच्यांत आला. तरीदेखील, तिच्या जन्मनेचे प्रेम व श्रद्धा कायम डेन्मार्कवर राहिली. डेन्मार्कला जाण्यासाठी पूल न्हावा अशी जनतेची गेली शोभर वर्षे मागणी होती. दोन्ही सरकारांनी बरीच वर्षे खल शोवटी मसुदा तयार झाला. चार वर्षांपूर्वी पुलाच्या बांधकामातला मुरुवात झाली. सुप्रसिद्ध कथकार हेंस क्रिश्चन अँडरसन राहिल असे ती डेन्मार्कची राजधानी कोपनहेगन व दक्षिण स्वीडनमधले मातसोफ या दोन्ही शहरांना जोडणारा हा प्रचंड पूल ऑरलंडच्या सामुद्रधुनीवरून जातो. पुलाच्या दोन्ही टोकांवर हजारो प्रेक्षक जमून हा उद्घाटनाचा सोहळा आनंदाने पाहत होते.

चांदोबा

7

सप्टेंबर २०००

बाललेखकांस व बालकलाकारांस प्रियंत्रण

चांबोबाचा नोव्हेंबर १९००चा खास अंक हा मुलांनी सजवलेला असेल.
सोळा वर्षांखालील सर्व मुलांमधील ताडी चांबोबाची पार्श्व राखून घेवलेली आहेत.

[illegible]

प्रयोगशिक्षा: स्वीकारण्याची अंतिम तारीख : १८ सप्टेंबर २०००

पारितोषिके : स्तुत्य प्रयत्नांना आकर्षक पारितोषिके दिली जातील.

शिफारसपत्रक : प्रत्येक स्पर्धकाने खालील कुपन भरून, त्यावर पातळपंजी सही घेऊन, [ ] कथा [ ]
चित्रांगरोबर पाठवावे.

नाम : _____ वय / जन्म तारीख _____

अध्यास : १

शरदा घता :

पिन कोड: _____

प्रवेशपत्रिका वर्णन

1. _____

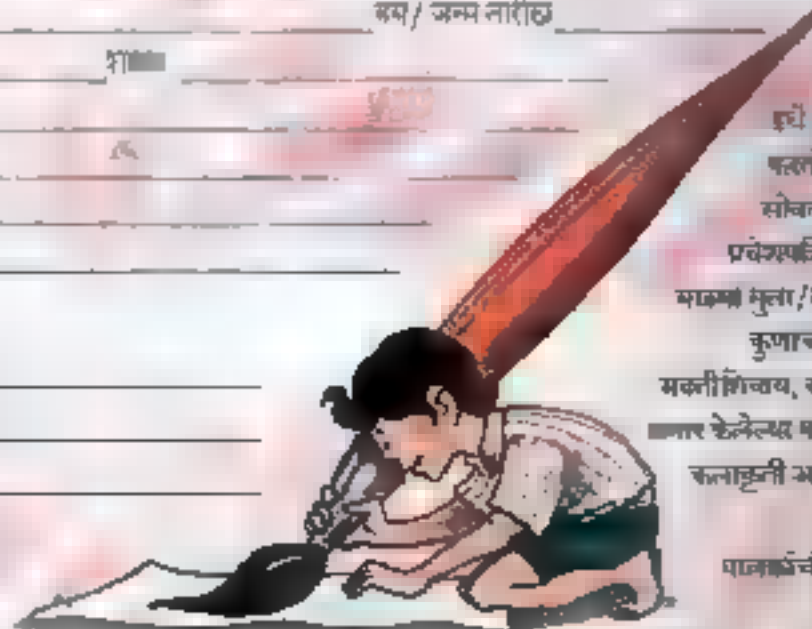
2. _____

3. _____

स्पर्धकाली सही

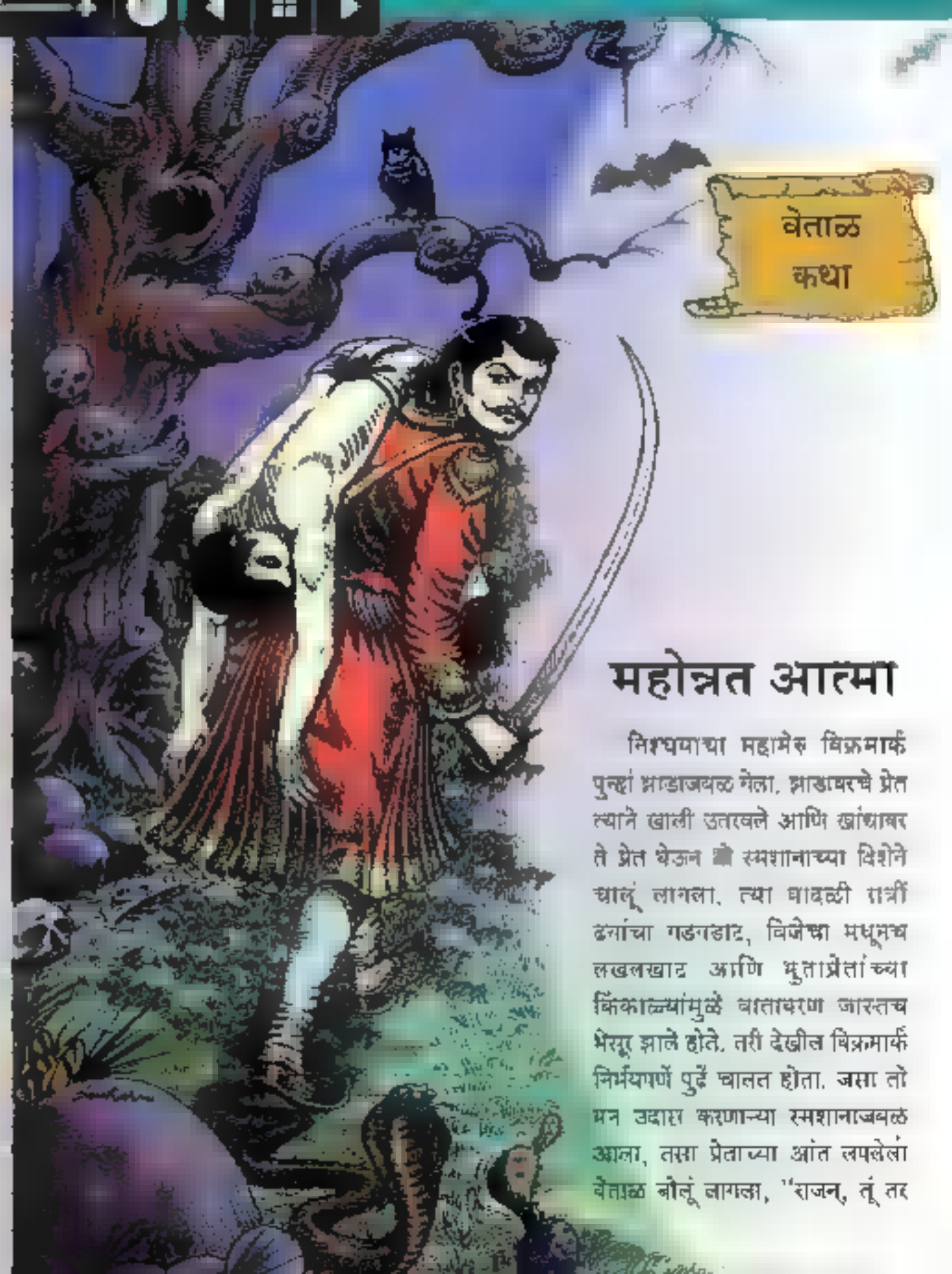
मी
इष्टं नमू
कस्तो री
सोवतच्या
प्रवेशप्रतिर्केत
माझ्या मुला/नीने,
कुणाच्याही
मकलीशिवाय, स्वतः
मात्र केलेल्या कथा/
कलाकृती आहेत.

पाज्याचें सही

सप्टेंबर २००४

चांदोबा

वेताळ
कथा

महोन्नत आत्मा

निश्चयाचा महामैत्र विक्रमार्क
पुन्हा प्राडाजबळ गेला, प्राडावरचे प्रेत
त्याने खाली उतरवले आणि खांधावर
ते प्रेत घेऊन स्मशानाच्या दिशेने
घालू लागला, त्या वादळी रात्री
ढगांचा गडगडाट, विजेचा मधूनच
लखलखाट आणि भुताप्रेतांच्या
किंकाळ्यांमुळे वातावरण जारतच
भेसू झाले होते, तरी देखील विक्रमार्क
निर्भयपणे पुढे चालत होता, जसा तो
मन उदास करणाऱ्या स्मशानाजबळ
आला, तसा प्रेताच्या आंत लपलेला
बैताळ नीलू लागला, "राजन्, तू तर

एका महान देशाच्या योग्य आणि ज्ञानी राज्यकर्ता आवेस, तुझ्या राज्यांत कितीतरी ज्ञानी, पंडित व प्रज्ञावंत असतील, तेव्हा निरनिराळे विद्वान एकाच धर्मशास्त्राच्या व सिद्धांताच्या निरनिराळ्या व्याख्या करीत असतात, ■ तू पाहिलेच असशील, त्यांच्या व्याख्या अगदी मित्र प्रकारच्या असतात. अशा वेळेला जो विद्वान आपल्या चतुर बाणीने, आणि युक्तीवादने आपला सिद्धान्त जास्त स्पष्ट करतो, त्याचे विवेचन राजाला स्वीकारावे लागते. नाही तर ज्याचे विचार राजाच्या विचारांशी मिळतेजुळते असतील त्याचे! पण अशामुळे कांही वेळां अयोग्य व ज्ञानहीन व्यक्तींना फाजील महत्त्व मिळू शकते. उदाहरण म्हणून विश्वनाथ नांवाच्या पंडिताची व नफसागर राजाची गोष्टच चांदोबा

मी तुला सांगतो."

येताळाने गोष्टीला सुखात अशी केली - "फार पूर्वीच्या काळाची गोष्ट आहे ही! भुवनगिरी राज्यांत पंडित विश्वनाथ एका गुरुकुलाचे प्रमुख होते. ■ व व्याकरणाचे ते गाढे विद्वान होते.

एक दिवस राजाकडून त्यांना पत्र आले. त्यांत त्यांना राजासा भेटण्यास सांगितले होते. दुसऱ्या दिवशी आपला शिष्य कनकशर्मा सोबत घेऊन ते ■ भेटायला निघाले.

संध्याकाळ होईपर्यंत ते काशीपूर गांवात पोंचले, तिथे रात्रीपुन्हा त्यांनी धर्मशास्त्रांत मुकाम केला. त्या रात्री कनकशर्माला एक आश्चर्यजनक गोष्ट पळवली. ती त्याने ■ गुरुजींना लगेच सांगितली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी ■ दोघेजण गांवाबाहेरच्या ■ गेले. तिथे बरीच गर्दी होती. सूर्याची नजर तलावाच्या मध्यभागी असलेल्या बाळूच्या छोट्या टेकाडावर होती. चौकशी केल्यानंतर कळलं की दरवर्षी श्रावण पौर्णिमेच्या दिवशी स्वामी विमलानंद तलावाच्या पाण्यातून बाहेर येतात ■ भक्तांना दर्शन देतात.

तितक्यांत अचानक भक्तांमधे गडबड सुरू झाली. स्वामीजींचा जयजयकार सुरू झाला. पं. विश्वनाथ व कनकशर्माची नजर पाण्यातून बाहेर पडणाऱ्या एका तेजस्वी पुरुषावर पडली. ते पाण्यावरून चालतचालत किनाऱ्याकडे येत होते. त्यांचे दर्शन झाल्यामुळे कनकशर्माला धन्य वाटले.

ते दृश्य पाहिल्यानंतर पं. विश्वनाथ व

कनकशर्मा राजधानीच्या दिशेने चालू लागले. अरण्यांतल्या वाटेने जाताना एका आश्रमांत ते थांबले. ■ तपस्वी शरभमुनींचा तो आश्रम होता. ■ आचारांत एक मोठे हवनकुंड प्रचलित केले जात होते. आश्रमवासियांनी सांगितले की दुसऱ्या दिवशी प्रतःकाळी शरभमुनी त्या कुंडात प्रवेश करणार होते. म्हणून ते कुंड रात्रभर पेटलेले ठेवायचे होते.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी त्या पुनींनी खरोखरच अग्निकुंडात प्रवेश केला. आणि तासाभराच्या समाधिंतर ■ पुन्हा बाहेर आले. प्रेक्षक घकित झाले, स्तंभित झाले आणि जरा धावतले देखील! हवनकुंडातून बाहेर पडल्यानंतर त्यांचे शरीर सोनसळी कांतीचे दिसत होते ■ होते. कनकशर्मा तर आनंदाने वेडापिसा ■ मुनिवर्यांना पाहून आपले जीवन कुतार्थ झाले, असे त्याला वाटू लागले.

हे ■ पाहून ते दोघे पुन्हा राजधानीच्या वाटेला लागले. डोंगर पार ■ दुपापर्यंत राजदुर्ग गांवात पोंचले. तिथली जमीन ओसाड होती. त्या वर्षी पाऊस पडलाच नव्हता, म्हणून दुष्काळ पडला. अन्नपाण्याचांभून लोक तडफडू लागले.

तेव्हा त्या गांवातला एक तरुण शेतकरी रमेश, गांवकऱ्यांच्या रक्षणासाठी जाणू देवदूत बनून पुढे ■ त्याने दुष्काळी भागांतल्या उत्तराही तरुणांना गोळा केले व धान्यवांटप केंद्र सुरू केले. त्या केंद्रात इतर सुपीक प्रांतातून धान्य गोळा केले जात होते. या केंद्रात उपाशी लोकांना अन्न पाणी देऊन त्याने त्यांचे प्राण वांचवले. चांदोबा

तरीसुद्धा पं. विश्वनाथ व कनकशर्मांच्या समोरच भुकेने कळवळून एक म्हातारी मरण पावली. रमेशाने तिला वांचवण्याची शिकारत केली, पण ती जगली नाही. ते पाहून रमेशचे डोळे भरून आले.

पं. विश्वनाथांनी रमेशाची तडफदार वृत्ती व त्याचे मोमल मन, या दोन्ही गोष्टींची मनःपूर्वक प्रशंसा केली. ते म्हणाले, "रमेश, ज्याप्रकारे निस्वार्थी भावाने, रात्रंदिवस तू फष्ट करतो आहेस, स्वतःची चिंता न करता गांवकऱ्यांच्या सेवेत गुंतला आहेस, ही फार कीतुकास्पद बाब आहे. आपल्या देशांतल्या तरुणांसाठी हा एक फार मोठा आदर्श आहे. मोठमोठ्या तपस्व्यपेक्षा हा जास्त कठीण असा कर्मयोग आहे. मानवाची सेवा हीच देवाची सेवा आहे.

राजधानीच्या भागांना लागले.

राजधानीमध्ये पंडित विश्वनाथांचं भव्य स्वागत झालं. वार्टेत विससेले सारे अनुभव त्यांनी महाराजांना सांगितले. सम्राजसेवा करणारा तरुण शेतकरी रमेश याचे त्यांनी कौतुक केले. त्याच्या दुष्काळपीडित सरकारी मदत मिळायला हवी अशी शिफारस केली.

विश्वनाथांचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकल्यानंतर राजा म्हणाला, "आपल्या देशांत कितीतरी उच्चदर्जाचे आत्मा आहेत. त्यांत सर्वांत श्रेष्ठ कोण? ठरवणें महत्कठीण, राज्यांतल्या श्रेष्ठ व्यक्तींची यादी मी तुम्हाला राज्याच्या कर्मचाऱ्यांमार्फत देतो. तुम्हीच विचार करावे की कोण सरोस्वरूप उत्तम व्यक्ती आहे ते!" असं म्हणून राजाने विश्वनाथांना काही काळपर्यंत सोडले.

कागद मीट पाहिल्यानंतर विश्वनाथांनी राजाला सांगितलं - "महाराज! रमेशच्या दुष्काळग्रस्त गांवात लीकर मदत पाठवण्याची करावी. आपल्या भुकेल्या प्रजाजनार्थ लक्षण करणाऱ्या यज्ञांत, तो एकटाच आपल्या प्राणांची आहुती द्यायच्या वेतांत आहे. तो राज्याचा सहसा मिळणारा असा दुर्लभ व कर्तव्यतत्पर कर्मयोगी आहे. माझ्या मते, आपल्या संपूर्ण राज्यांत तोच खरा महोन्नत आत्मा आहे."

वेताळाने गोष्ट इथे संपवली आणि विक्रमाकस विचारले, "राजन! लोकमत आणि राजा नयसागरच्या मताने पंडित विश्वनाथ महान शासी व पंडित असतील. पण माझ्या मते मात्र

ते अज्ञानी आणि वितंडवावी आहेत. त्यांनी स्वतः दोन तपस्वी पाहिले; ज्यांच्यापाशी दिव्य शक्ती आहे. दोन महापुरुषांना पाहिले. आपल्या तपोक्ताने एकाचे पाण्यांत व दुसऱ्याने अग्निकुंडात समाधि घेण्याची शक्ती आहे हे विश्वनाथांनी पाहिले. त्यांना श्रेष्ठ न समजता, एका रामान्य शेतकऱ्याला उच्चकोटीचा आत्मा मानणं, त्यांचं अज्ञान नाही का? त्यांच्या न्यायशास्त्राची हीच कां विचारमर्यादा? जर माझ्या प्रश्नाचं उत्तर माहीत असूनही तूं जर गप्प राहिलास तर तुझ्या मस्तकाची शंभर शकले होतील."

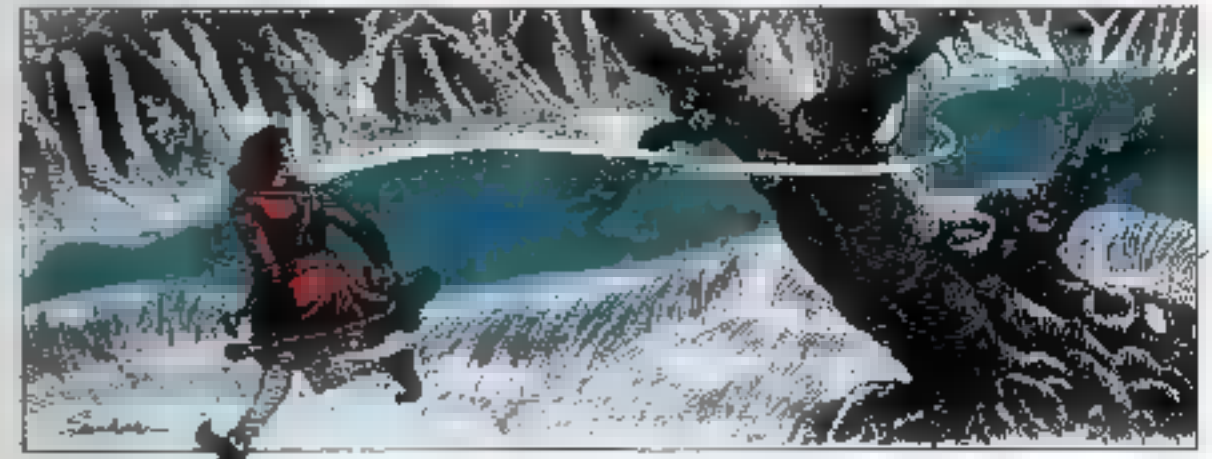
विक्रमाकसने आपले मौन सोडले. तो वेताळास म्हणाला, "वेताळ, तुझी विचार करण्याची उथळ, बाळबोध सरधोपट आहे. तूं हठयोगी विमलानंद स्वामी आणि शरभमुनींच्या चमत्कारांनी प्रभावित झाला आहेस. पण तूं खोलेवर, गंभीर विचार करून बरं! स्वार्थ आणि अहंभाव कुर्याळणारे हठयोगी कोणती मदत करतात? उलट ते भोळ्याभावड्या जनतेला आपल्या चमत्कारांनी चकित करतात आणि

आपला स्वार्थ साधतात. या चमत्कारांनी एखादा भुकेला जीव कांही ते वाचवूं शकत नाहीत.

"पणु रमेशने, निरलसपणें रात्रांदिवस खपून, आपल्या गांवातल्या लोकांना मृत्यूच्या दाढेंतून वाचवलं आहे. हठयोगीची सिद्धी स्वतःपुरती आहे, व्यक्तिपरक आहे. पण रमेशचा पुरुषार्थ मात्र इतरांच्या कल्याणासाठी आहे, समष्टिपरक आहे. तपस्वी आपल्या चमत्कारांचं प्रदर्शन करून प्रजेत आपला उदोउदो करून घेतात, पण त्यांच्यामुळे प्रजेचे कोणतेही हित साधले जात नाही. त्यांच्यापासून नागारेकांना फाडीमात्र लाभ होऊ शकत नाही. मानवसेवा याचा खरा अर्थ परमेश्वराची सेवा असाच आहे. या कसोटीवर रमेश हाच श्रेणीचा श्रेष्ठी ठरेल, म्हणून माझ्या दृष्टीने पंडित विश्वनाथांचा निर्णय न्यायशास्त्रानुसार आगदी योग्य आहे आणि तुझा संदेह अनाढ्यी आहे."

राजाचे मौन भंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ, पुन्हा शवासहित अदृश्य झाला आणि त्या झाडावर जाऊन बसला.

(आधार : धनुष यांची रचना)

"पण तूं महाराजांना कळवून त्यांच्याकडून सरकारी मदत घेण्याचा प्रयत्न वेळेवर केला नाहीस?"

पं. विश्वनाथांनी रमेशला विचारले.

रमेशने नम्रपणें उत्तर दिले, "दुष्काळ पडेल असं घाटल्यावर आम्ही प्रथम महाराजांना फळवले होते. व मदतीची याचना केली होती. पण महाराजांनी त्याच्याकडे फारसे लक्ष दिले नाही. कारण इतक्या मोठ्या राज्यांत कुठे ना कुठेतरी अशी परिस्थिती येत असते. सरकारी मदत किती ठिकाणी देऊ शकणार?"

त्याच्या उत्तरांत किंचित उपहासाची छटा असावी असं विश्वनाथांना वाटलं. रमेशच्या मनांतली व्यथा त्यांना कळली. ते त्याला नंतर कांहीच बोलले नाहीत. गुरुशिष्य पुन्हा चांदोबा

भारत गाथा

एक महान संस्कृतीचा शोध
कुत्रायांचा गौरवशाली इतिहास

८. भारत भूमी अशी पवित्र झाली

दसऱ्याचा सुट्या सुरु झाल्या होत्या. संदीप आणि चमेलीला मिळालेल्या खजिन्याची यातमी शेजार-पाजारच्या मुलामुलींना समजली होती. प्रथम त्यांना आश्चर्य वाटले की हे भाऊ बहीण गेल्या सुट्टीत येत होते तसे खेळायला का आले नाहीत? मग त्यांनीच शोधून काढले की ही दोघे एका बयोवृद्ध माणसाबरोबर फिरायला जातात घ ते जे सांगतात ते अगदी लक्षपूर्वक ऐकतात. एक दिवस एक दुसरे भाऊ-बहीण, किशोर आणि रोमाने नदी किनाऱ्यावर फिरत असलेल्या प्रोफेसर देवनाथ, संदीप व चमेलीचा पाठलाग केला. संदीप आणि चमेली प्रो. देवनाथचे बोलणे ऐकण्यांत इतकी तल्लीन झाली होती की अर्धा तास लपतछपत मागे येणाऱ्या आपल्या मित्रांकडे त्यांचे लक्षच गेले

नाही. जेव्हा प्रोफेसरांनी आपली कहाणी थांबवणी तेव्हा किशोर आपले आश्चर्य तपवू शकला नाही. - "आहा, किती सुंदर!" त्यावेळी तिघांनी मागे वळून पाहिले.

संदीप आणि चमेलीला पाहून सानंद आश्चर्य वाटले. त्यांनी आपल्या आजोनांना मित्रांची ओळख करून दिली. ते आनंदित झाले म्हणाले - "मला आश्चर्य होतं की आपल्या नातवंदांच्या मित्रांची भेट का होत नाही. किशोर, रोमा, माझ्यामुळे तुम्ही तुमच्या मित्रांना भेटू शकला नसाल तर माफ करा हं!" सदैव हसतमुख असणाऱ्या मनमिळाऊ स्वभावाच्या प्रोफेसरांनी म्हटले.

"नाही, नाही, चूक करणाऱ्यांना आम्ही नुसतेच सोडून देत नाही. आपल्याला आम्हाला

कहाणी सांगायची लागेल. "रोमाने म्हटले. "का नाही? अवश्य सांगेन. कारण मला आता आणखी दोन नातवंदं मिळाली आहेत, मी त्याचं मूल्य चुकते करायला तयार आहे." प्रोफेसर हसत म्हणाले.

दुसऱ्या दिवशी प्रोफेसरांच्या कहाणी-सवात किशोर व रोमाने यांचे निश्चित झाले.

त्यांच्या जॉर्ज ज्यूली नांवाच्या दोन मित्रांना घेऊन आले. संध्याकाळ झाली होती. संदीपच्या आई-वडीलांच्या घरातमोरच्या मसुमली तोंवर रांगळीजण बसली होती. त्याचवेळी लाऊडस्पीकरवर मोठ्याने सिनेमांतली गाणी ऐकू आली.

"नवरात्र असल्यामुळे दुर्गापूजेच्या उत्सवातली ही गाणी आहेत असं वाटतं." किशोर म्हणाला.

"दुसऱ्यांच्या भावनांची नितकुल कदर न करण्यामुळे असे होते. प्राचीन काळापासून असे उत्सव असले नि गेले. वर्षानुवर्षे लोकांनी देवीची पूजा-आराधना केली आहे. गीतांच्या रूपाने प्रार्थना करून देवीला आळवले गेले. परंतु कोणाच्याही भक्तीमुळे दुसऱ्यांना त्रास झाला नाही. लाऊडस्पीकरमुळे असे होते आहे. मोठ्या आवाजातली गाणी सांगतात की या उत्सवाचे आयोजन करण्याची संधी मिळेल तेव्हा तुम्ही जगदी अवश्य बायला हवे

की तुमच्या कार्यक्रमांमुळे दुसऱ्यांना त्रास किंवा क्लेश होणार नाहीत." प्रोफेसर म्हणाले.

"आ दसऱ्याची परंपरा कशी व केव्हा सुरू

झाली, आम्हाला सांगत का?" रोमाने कुतुहलपूर्वक विचारले.

"आपल्याला त्या जगाच्या आरंभापासून सुरुवात करावी लागेल. अध्यात्म आणि भारताच्या महान शास्त्रांचा जर तुम्ही अभ्यास कराल तर तुम्हाला समजेल की, सृष्टी एक अशी प्रक्रिया होती, की जिच्यांत अनंत व असीम हे सीमित वस्तूत लपून राहिले. हा एक लपंडावासारखा खेळ आहे. आत्मानुसंधानासाठी

असीम आत्मा असे करतो.

"ब्रह्मा या जगाचा निर्माता आहे. देव, अर्धदेव, असुर, वनस्पती इत्यादींच्या निर्मितीला ब्रह्मदेवांचा एक मुलगा वक्ष, हा जबाबदार होता. वक्षाची उत्पत्ती ब्रह्मदेवांच्या

उजव्या अंगठ्यापासून झाली होती. त्याचा विवाह ब्रह्मदेवांच्या ढाव्या अंगठ्यापासून निर्माण झालेल्या विरानीशी झाला होता. याच कारणामुळे कदाचित आजही वधू वराच्या ढाव्या बाजूला बसते. त्याला पन्नास मुली होत्या. त्यांतल्या एकोणपन्नास मुलींचे विवाह विव्य शक्ती असलेल्या देवता व ऋषींनरोबर झाले. त्यांच्यापासून मनुष्याची उत्पत्ती झाली.

"दक्षाच्या सर्वांत व्हान मुलीने, सतीने, सप्टेंबर

वडिलांच्या इच्छेविच्छ शिवाशी लग्न केले. या कारणामुळे दक्षाने कधीही मुलीला माफ केले नाही. नंतर लवकरच दक्षाने एका मोठ्या यज्ञाची तयारी केली. व त्याला सर्व देवतांना आणि ऋषीमुनींना निमंत्रण दिले. आपल्या सर्व मुलींना व जांयई लोकांनाही आमंत्रण दिले पण शिवाला व सतीला बोलावले नाही. पण ही बातमी सतीला फळली व हरद्वारजवळ कनखल गांवी ती आपल्या वडिलांच्या घरी गेली. आमंत्रण नसल्यामुळे शिवाने सतीला जायची परवानगी दिली नाही. आई-वडिलांच्या घरी जायता मुलीला निमंत्रणाची गरज नाही असे म्हणून सतीने जाण्याचा आग्रह धरला.

"दुर्दैवाने, सतीला दक्षाच्या रागाचा मारा चढला व शिवाचा होईल असे तो घोटू लागला. तो म्हणाला की शिव बेशुद्ध ठीकपणे करत नाही. तो भूत-प्रेतांचा त्यामी आहे, त्याला कुठलेही काम नीट येत नाही, त्याचे खाणें पिणें ठीक नाही.

"सती नवऱ्याचा सहन करू शकली नाही. तिने यज्ञकुंडात उडी मारली, व ती जळून गेली. सर्वजण अनपेक्षित घटनेमुळे स्तब्ध झाले. सतीचे रक्षक बनून आलेल्या काही भुतांनी ही दुःखद बातमी केल्यासता शिवांना सांगितली. क्रोधित झालेल्या शिवांनी आपली एक जटा पृथ्वीवर टाकून दिली. त्यांतून वीरभद्र एक हजार हात असलेला राक्षस झाला.

"वीरभद्र दक्षाच्या कनखल नगरीत चांदोबा

असलेला राक्षस प्रगट झाला. त्याने भयंकर उपद्रव सुरुवात केली, यज्ञाचा नाश केला व आलेल्या सर्व निमंत्रितांना पुरेपुरे करून सोडले. शिव देखील त्वरित तिथे येऊन पोहोचले. त्यांनी आपल्या विशूळाने दक्षाचे डोके कापून टाकले. शिवांचा राग शांत झाल्यावर एका बकऱ्याचे डोके त्या घडामर जोडण्यात आले.

"शिव सतीचे मृत शरीर आपल्या वेऊन संबध देशभर भ्रमण करत राहिले. विष्णूने तुदर्शन घडाने सतीच्या शरीराचे तुकडे तुकडे केले. ते येगवेगळ्या ठिकाणी पडले. खो त सती देवी भगवतीचा अवतार होती मोठ्या ऋषीमुनींना माहित होते. त्यांनी जिथे जिथे सतीचे येऊन पडले होते, त्या त्या ठिकाणी त्यांचे एक पवित्र देऊळ बनवले. अशी पवित्र देवळे काश्मीरपासून कन्याकुमारी पर्यंत अनेक आहेत.

"त्यामुळेच धोंगोलिक दृष्ट्या ही

भारतभूमी पवित्र मानली जाते. ह्या सर्व घटना झाल्या प्राचीन काळांत घडलेल्या आहेत, की भगवती देवीच्या पूजेच्या प्राचीन काळाची नक्की नोंद कुठेही नाही. हीच देवी, शक्ती, दुर्गा, काली, चंडी व आणखी कितीतरी नावांनी, गुणांनी व रुपांनी अवतार घेते.

"ही गोष्ट आहे का?" घमेलीने विचारले.

"गोष्ट म्हणता येईल. पण पौराणिक कथा म्हणजे अधिक उचित होईल. पौराणिक कथा ही प्राचीन कथा असते व त्यांत कुठलेतरी महान सत्य असते. अशा प्राचीन कथांच्या संग्रहांना त्यांच्या अभ्यासाला पुराणशास्त्र म्हणतात. भारताचे पुराणशास्त्र खूप समृद्ध आहे." इतके बोलून प्रोफेसर आलेल्या काही प्रमुख व्यक्तींना भेटण्यासाठी उठून उभे राहिले.

"आम्हाला आणखी काही पौराणिक कथा केव्हां सांगाल तुम्ही?" अशोकने विचारले.

"तुमची इच्छा असेल तेव्हा" प्रोफेसर वसंत म्हणाले.

या महिन्यांत जन्मलेली श्रेष्ठ व्यक्ती

डॉ. सर्वपल्ली

राधाकृष्णन

डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन यांचा जन्म ५ सप्टेंबर १८८८ रोजी झाला. भारतीय तत्त्वज्ञानाचा जगांत प्रसार करणारे ते सर्वश्रेष्ठ तत्त्ववेत्ते होते. नंतर त्यांनी भारताचे राष्ट्रपतीपद भूषविले.

डॉ. राधाकृष्णन यांची वैदिकप्रमाण कारफीर्द प्रेसिडेन्सी कॉलेज, मद्रास, इथे तत्त्वज्ञानाचे प्राध्यापक म्हणून सुरु झाली. त्यानंतर त्याच विषयाचे प्राध्यापक म्हणून कलकत्ता विद्यापीठांत गेले. १९३६-१९३९ काळांत इंग्लंडमध्ये ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटींत त्यांची पौर्यात्प धर्माचे प्राध्यापक ही बहुमानाची नेमणूक झाली. त्यानंतर १९४८ पर्यंत ब्रुतारस हिंदू विद्यापीठाचे उपकुलगुरु म्हणून त्यांनी काम पाहिले.

हा वेळेपर्यंत, त्यांची एक सर्वोच्च धेणीचे विज्ञान व उत्कृष्ट वक्ते म्हणून देश देशांतर्देशांत ख्याति पसरली होती. १९४९ मध्ये ते युनेस्कोचे अध्यक्ष झाले. भारत आता स्वतंत्र झालेला होता. कांही अति महत्त्वाच्या देशांत स्वतंत्र भारताची बाजू समर्थपणे भांडणारा एक श्रेष्ठ प्रयत्न होवा होता. डॉ. राधाकृष्णन यांना भारताचे राजदूत म्हणून सोव्हिएट संघात (जो आता अस्तित्वांत नाही) म्हणजेच रशियांत, पाठवले गेले. त्यावेळेस तिथे स्टॅलिनची राजवट होती. स्टॅलिन हा अतिशय आडमुठा व कठोर नेता होता. परंतु डॉ. राधाकृष्णन यांची गाढ विद्वत्ता आणि धोरणी वृत्ती पाहून स्टॅलिन बराच प्रभावित झाला होता. डॉ. राधाकृष्णन

यांच्याबद्दल त्याला आदर व कौतुक असे. त्यामुळे भारत व रशिया या दोन्ही देशांत सामंजस्य व मैत्री निर्माण झाली.

भारताला एका श्रेष्ठ उपराष्ट्रपतीची निकड होती. त्यावेळेस डॉ. राधाकृष्णन यांनी ते पद स्वीकारले. १९६२ मध्ये ते भारताचे राष्ट्रपती झाले. १९६७ मध्ये ते निवृत्त होईपर्यंत राष्ट्रपतीपदाची प्रतिष्ठा व सन्मान राखून त्यांनी हे पद सांभाळले.

त्यांनी लिहीलेल्या अनेक पुस्तकांपैकी "भारतीय तत्त्वज्ञान" हे सर्वाधिक लोभप्रिय पुस्तक आहे.

१९७५ मध्ये डॉ. राधाकृष्णन यांचे निधन झाले. ५ सप्टेंबर हा त्यांचा जन्मदिन आता सगल्या भारतात शांत शिष्टांक-दिन म्हणून उत्साहाने पाळला जातो.

सुवर्ण सिंहासन

9

(आजपर्यंत : मलयध्वजाची कथा संपवून दुसऱ्या रातभंजिनेदेखील विजय वताला प्रश्न विचारले, त्याने त्यांची बरोबर उत्तर दिली आणि सुवर्ण सिंहासनाच्या दुसऱ्या रातभंजिनेदेखील तो सायक ठरला, तेव्हा तिसरी रातभंजिका म्यामदेवी शिने विजयवताला एक फटाकीरसविली, त्याने सुभद्रा वेश्या राजा न्यायवर्षात आदर्श न्यायवर्षाची प्रसिद्धी होता, त्याच्या दरबारांत न्याय पाळण्यासाठी दोन मित्र धावे आणि दोघांनी आपापल्या दृष्टीकोनातून आपली बाजू मांडली, बिर नंथाच्या व्यक्तीने आपला मित्र चंद्र याच्यावर आरोप नादला की त्याने लहानपणीच आपल्या मुलीचा विवाह बिरच्या मुलाशी घडण्याचे बंधन दिले होते, पंतु आता चंद्र श्रीमंत झाला असल्यामुळे गरीब बिरच्या मुलाशी तो मुलीचा विवाह करणारस तयार नव्हता. यावर राजाने चंद्रला आपली बाजू मांडण्यास तर्कितले. त्यानंतर...)

चंद्रने महाराजांस विनयपूर्वक प्रणाम केला व म्हटले, 'वीरने जे कांही माझ्याबद्दल सांगितले आहे, ते अगदी खरं आहे, परंतु आपले म्हणणे सिद्ध करण्यासाठी खऱ्या गोष्टीवर खोटेपणाचा इतका मुलामा त्याने दिला आहे की खरी हकीकत मांडली गेली आहे. त्याचे बोलणे ऐकून प्रत्येकाला जरूर वाटेत की अन्याय होत असून पूर्णपणे मीच रोषी आहे.

'वीर ■ मी लहान पणपासूनचे मित्र आहोत

हे खरे आहे. मैत्री कायम टिकावी म्हणून आपण एकमेकांचे व्याही-संबंधी बनावे असे आम्ही ठरवले. पण हा विचार टाळण्याचे कारण तो गरीब आहे आणि माझी परिस्थिती सुधारली आहे हे नाही. त्याचं खरं कारण आहे - आम्हा दोघांच्या बायकांच्या राहणीमानात आणि विचारसरणीत जमीन - आसमानाचा फरक आहे. हा विवाह न करण्याचे हे खरे कारण आहे.'

चंद्र पुढे म्हणाला, 'माझी पत्नी जानकी-

लक्ष्मी गायत्री

कष्टाळ, काढकस्तरी असून आपल्या कुटुंबाचा उत्कर्ष पाहण्याची आहे. मी जे कांही मिळवतो त्यांतील अर्धा भाग शिल्पक टाकून अर्धा भाग ती घरखर्चासाठी वापरते. पायल्या पैसांत पायळ करून विकते, श्रीमंत लोकांच्या घरी थोडे पार काम करून जारत पैसा मिळवण्याचा प्रयत्न करते. शिल्पक टाकलेले पैसे ती ध्याजाने उधार देते व उत्पन्न यादवण्याचे प्रयत्न करते. तिच्या जुडी, चतुर्दई व कष्टामुळें आज आम्ही सुखी व संपन्न आहोत. मी पण तिच्यापासून सतत कष्ट करण्यास शिकलो. आमच्या वीधांच्या सहवासान्त आमची मुलगीदेखील अतिशय कामसू झालेली आहे. आम्ही तिचे कामांत मग्न राहून आपले जीवन सुखमय व जास्त चांगले नवयण्याचा प्रयत्न करतो.

"वीरच्या पत्नीचा, कनकाचा स्वभाव माझ्या

पत्नीच्या स्वभावाच्या अगदी आहे. ती आज्ञशी व नेजबाबदार बाई आहे. नवऱ्यासाठी व मुलांसाठी स्वयंपाक करायला देखील ती नाखूष असते. अर्ध्या शेराचा भात करण्याऐवजी ती एक शेराचा करून देते. घरखर्च वाटेत तसा, विचार न करता, करते. तिच्या जे कमायून आणतो ते उधळपट्टी करून खर्चून टाकते. त्याला जास्ती पैसे आणण्याचा तणाव लागते. स्वतः कष्ट करून घातल्या मिळकतीला हातभार लावायला हे तर दूरच! तिची मुलंही करीत नाहीत. मळकट कपडे घालून गडोगल्ली फिरतात, त्यांच्याकडे तिचे लक्षही नसते.

"सुरवातीला या त्यांच्या वागणुकीकडे आम्ही दुर्लक्ष केले. मी घरांतल्या वडीलघान्या मंडळींच्यासमोर दिलेला होता. म्हणून आमच्या भाभी जांभयाला, सारंगला सुधारण्याचा आणि त्याला उद्योगी आम्ही निश्चय केला. माझ्या पत्नीने या दृष्टीने अनेक प्रयत्न केले. पण सारंगवर त्याच्या कांहीही परिणाम झाला नाही. तो काम टाळत असे. त्याच्यावर काम करण्यासाठी जर दडपण आणले तर त्याची आई नाराज होत असे. माझ्या पत्नीवर ती उलट आरोप करायची की पैशाच्या घमेदीत सारंगला माझी पत्नी सतमते, आणि त्याला अपमानित करते. वीरच्या नायकोला वाटायला लागलं की आम्ही त्यांच्या मुलांना आईवडिलांपासून वेगळा करतो आहोत. त्यांचे हे विचार बदलतील आणि हेतू सभांत घेऊन आपली चूक ते मानतील अशी आम्हाला अजूनही आशा होती. पण शेवटी आम्ही निराश झालो.

"आता सारंग वर्षाचा आहे.

चांबोबा

तरीसुद्धां जीवनमान न सुधारता वेळूट झालेला आहे. गांवातल्या उनाड तरुणांच्या संगतीत दिवसभर ताडी पितो आणि जुगार खेळतो. तरीसुद्धां त्याचे आईवडील कांहीच बोलत नाहीत! असल्या आज्ञशी, नेजबाबदार, बाईट संवयी असलेल्या कुणाशी, माझ्या सुशील आणि उद्योगी मुलीचा विवाह करून, हाताने तिचे नुकसान करे कळ? आपल्या छेळ्यादेखत तिच्या आयुष्याचा सत्यानाश करू? ही परिस्थिती पाहून गांवातल्या सूत्र आणि अनुभवी वडीलघान्या मंडळींनी माझी बाजू घेतली आहे व निर्णय योग्यच मानला. वीर माझ्या रांपतीच्या लोभाने वस्तुस्थिती खोटेप्रा प्रकारे रंगवून सांगतो आहे. गांवकारी पैशाच्या लोभाने माझी बाजू घेत आहेत असा तो म्हणतो. परंतु खरी गोष्ट अशी आहे की माझी संपत्ती मात्र यांचा कांहीही संबंध नाही. आम्हाला वीर सारंग ह्यांच्या गरीबीची धुणा नाही. राग आहे तो आज्ञशीपणा, बेसगाम वर्तन व बाईटराईट संवयी यांचा!" एवढं सांगून चंद्र बसला.

महाराजांनी चंद्रचे भाषण लक्षपूर्वक ऐकले. त्यांनी दोघांकडे नीट न्याहाळून पाहिले. चंद्रचा पोशाख साधा, स्वच्छ होता. चेहरा शांत होता. वीरचा पोशाख कळकळ होता व केंस विस्कटलेले होते. त्याच्या बोलण्यांत भिती होती व तो बावलेला दिसत होता.

वीर आवेशान्त कांही बोलणार होता. पण महाराजांनी शांत राहण्याची खूण केली आणि चंद्रला विचारले, "आतां मुलीचा विवाह कुणाशी करण्याचा विचार आहे?"

चांबोबा

"महाराज! आजपर्यंत मी गोष्ट गुप्त ठेवली होती, पण आपण जेव्हा हा प्रश्न विचारला आहे तेव्हा त्याचे उत्तर देणे माझे कर्तव्य आहे. माझ्या मेच्छण्याच्या मुलगादेखील सारंग एवढाच आहे. तो सर्व दृष्टीने माझ्या मुलीसाठी योग्य आहे. तो राजस स्वभावाचा आहे. त्याला कोणतीही बाईट संवय नाही. तो कष्टाळ असून शेतीवाडीचे सारे काम जाणतो. अभ्यासांतही तो हुशार आहे. त्याच्या आईवडिलांना हा संबंध पसंत आहे. मुलगा व मुलगी या विचाराशी सहमत आहेत." चंद्रने सविस्तर सारे कांही स्पष्टपणे सांगितले.

चंद्रचे बोलणे ऐकून वीर पुन्हा आवेगाने कांही बोलणार होता. पण महाराजांनी त्याला थांबवले आणि म्हटले, "इथे रागवायचे किंवा दांडगेपणाचे कांहीच कारण नाही. तुम्ही दोघांचे म्हणणे मी ऐकले

आहे. आता दोघेही शांतपणे बसा."

त्यानंतर महाराजांची परवानगी घेऊन मणिकर्ण या विदेशी व्यापाऱ्याने आपली तक्रार ऐकवली.

"महाराज! इथून थोडे दूर असलेल्या सिंदह्वीपचा मी एक नागरिक आहे. माझे वडील एक मोठे व्यापारी होते. त्यांच्या इच्छेनुसार मी सहानुभूतीपारूनच व्यापाराच्या कामांत त्यांना मदत करू लागलो. पण मला त्या कामाची विशेष आवड नव्हती. म्हणून मी मित्रांकरेवर हिंदायला मिळून जात असे. परंतु अचानक माझे वडील वारले व त्यांचा व्यापार मला संभाळावा लागला. वेळोवेळी त्यांच्या मित्रांनी मला मार्गदर्शन केले. त्यांचा व्यापार नीट चालवून वाढवण्याचा मी खूप प्रयत्न केला. माझी महत्वाकांक्षा समुद्रपार व्यापार करायचा अशी होती. माझ्या वडिलांच्या

हितचिंतकांनी व माझ्या आईनेदेखील या व्यापाराला मनाई केली होती. पण माझा मात्र ठाम विश्वास होता की समुद्रावर केलेल्या व्यापारांत मला शंभरपटीने फायदा होण्याची संधी आहेच. त्याशिवाय तो रोमांचकारी व घादसाचा आहे. पण आता कळतंय की मी माझी फार मोठी चूक होती.

"मागील वेळातून मी स्वस्त किंमतीत सुगंधी द्रव्ये, मारळ, सुंम आणि हस्तिकताच्या अनेक वस्तू खरेदी केल्या. हा माल एका व्यापारी जहाजावर तावून मी बंदरातून निघलो. वाटेत अनेक बंदरातून आणखी सुंदर व आवश्यक वस्तू खरीदल्या. तोपर्यंत वाटेत कांही त्रास नाही. मी एक मोठा समुद्रावरचा व्यापारी झालो आहे. विश्वास पक्का झाला.

"जहाजाचा प्रवास पुढे सुरू होता. कांही दिवस आपला माल विकण्यासाठी सुभद्रा देशांत कांही दिवस थांबायची इच्छा होती. त्यांनी मलादेखील राहू दिला की माझ्या मालाला इथे बरीच मागणी आहे आणि मी आणलेल्या वस्तूंना वाटेल मरमरात किंमत मिळू शकेल. आमचे जहाज तिथे एक थांबणार होते. पण राजा विचण्यासाठी दिसत लागले असते. यावर कांहीजणांनी करण्यास रुचवली की माल ठेवण्यासाठी भाड्याने मिळतात तिथे माल ठेवावा.

"तोपर्यंत जहाज सुभद्रा देशाच्या बंदरात लागले होते. मी अजून कांहीच ठरवले नव्हते. माझी द्विधा मनस्थिती होती. माल उतरवावा की नाही अशा विचारांत असताना मला रत्नगुप्त दिसला"

असं म्हणून त्याने रत्नगुप्ताकडे बोट दाखवले.

महाराजांची नजर पडताच रत्नगुप्त उभारविला व त्याने त्यांना अभिवादन केले.

रत्नगुप्त सुभद्रादेशाच्या राजधानीत राहात होता. तो नारांतला फार घेतुर व अनुभवी व्यापारी म्हणून प्रसिद्ध होता. महाराजांनी त्याला नीट न्याहाळले व आपली मान हसवून मणिकर्णला आपली गिऱ्हाण पुढे सांगण्याची खूण फेकी.

मणिकर्ण म्हटले, "महाराज! रत्नगुप्त खरंच एक धोरणी व्यापारी आहे. मी गोंधळून गेलो आहे हे पाहून मी रामुद्रव्यापारांत नशशिका आहे त्याने तगेच ओळखले. तो ताबडतोब माझ्याजवळ आला आणि त्याने स्वतःचा काचम दिला. व्यापाराबद्दल त्याने चौकशी केली. त्याला एखादा व्यापारी आपल्या भागीदाराला सांगतो त्याप्रमाणे कांही तेच सांगितलं. त्याच्या सधोटीबद्दल मला थोडीसुद्धा शंका आली नाही. बहुतेक माझी दुरारी चूक होती.

"माझ्याबद्दल सारी इक्कीकत समजल्यानंतर तो मोठ्या आपुलकीने म्हणाला, "बेटा, आठवडाभरांत इतक्या रागळा माल विवकला जाणं कांही शक्य होणार नाही. तू परदेशी आहेस, त्यामुळे इथले स्थानिक लोक तुला फसवण्याचा प्रयत्न करतील. येथील बाजाराची पद्धत समजण्यास तुला वेळ लागेल. पण त्यासाठी तुला गोवाम भाड्याने घ्यायचं म्हणजे ते खूपच महान पडेल. आणि ते सुद्धा, राजाज्ञेशिवाय विदेशी व्यापाऱ्यांना गोवाम देता येत नाही. राजाची परवानगी कत्रदायची म्हणजे त्यालाही खूप वेळ लागण्याची शक्यता आहे. तुला पाहिल्यावरच मला चांबोवा

पुण्याच ठाऊक, पण तुझ्याविषयी आपुलकी निर्माण झाली. मीही एक व्यापारी आहे आणि माझ्याकडे माल ठेवण्यासाठी जागादेखील आहे. तुझा माल माझ्या घरालगतच्या गोवामांत सुरक्षित राहील. तूही माझ्या घरी पाहुणा म्हणून राहा. तुझ्या व्यापारांत माझ्या मदतीची आवश्यकता वाटली तर तीही मदत मी करू शकेल. तुझा माल आरामांत विकून तू आनंदात घरी परत जा."

हे त्याचे गोड बोलणं ऐकून मला वाटलं की देवाने माझ्या मदतीसाठीच मला पाठवला आहे. मला मनांत काडीमात्र संशय आला नाही. मी जहाजावरून माल उतरवला व गाड्यांत भरून त्याच्याबरोबर त्याच्या घरी घेऊन गेलो. घरी नेल्यानंतर त्याने गोवाराबद्दल माल उतरवून एका खोलीत ठेवला. त्याला कुलूप लावून त्याची फिल्टी

त्याने मला बिली.

“त्याचं ॥ अलोट प्रेम पाहून मला घाटलं की माझ्या बबिलांचा आत्मा त्याच्यात शिरला आहे आणि परवेशांत सुद्धा मला पाबलोपावली प्रेमळ मार्गदर्शन करीत आहे. माझ्या आनंदाला पारावार उरला नाही. रान वन वेळ्यानंतर त्याने मला शुष्क भोजन दिले. थकल्यामुळे मी गाढ झोपलो. संध्याकाळपर्यंत मला जाग आली नाही.

रात्री मनोरंजनाच्या निमित्ताने तो मला विलासमंदिरात घेऊन गेला. तिथे सुंदर नर्तकीचे नृत्य चालू होते. प्रेक्षकांचे मदिरापान चालू होते. ॥ त्या नशेत चेष्टास्फुरीही चाललेली होती.

“हे वातावरण मला नवे नव्हते. वडिलांच्या बरोबर व्यापाराचे काम शिकत होतो, तेव्हा मीदेखील कधीमधी विलासमंदिरांत जात होतो. पण

जेव्हा कामाची पूर्ण जबाबदारी माझ्यावर पडली तेव्हा मी या मंदिरांपासून लांब राहू लागलो. त्या जागी पुन्हा एकदा कन्याच दिवसांनंतर मी आलो होतो. म्हणून पूर्वीची वृत्ती उफाळून आली. मदिरापान करत नर्तकीच्या नृत्यामध्ये मी तल्लीन झालो. रत्नगुप्त मात्र शांतपणे नृत्य पाहत होता. त्याने मदिरापान केले नाही किंवा नर्तकीच्याबरोबर धडामस्फुरीदेखील केेली नाही. ॥ घरी लयकर यंत्राची इच्छा होती, पण मला तिथे यांनायची इच्छा होती. माझ्यासाठी तोही ॥ थांबला. तिथे जो कांही खर्च झाला, तो ॥ खर्च रत्नगुप्ताने घेला. मला त्याने खर्च करू दिला ॥.

परत येताना घाटलं त्याने म्हटले, “मणिकर्ण, तुला ॥ विकण्यास तुला ॥ पडणार आहे. त्यासाठी तुला मदत करण्यासाठी मीच तुला माल खरेदी करतो. माझ्या मालापेक्षा तुला माल निराळा आहे. ॥ खायी आहे की नहान व्यापाऱ्यांना तुला माल विकून थोडाफार ॥ मी कमवू शकेन. तुला काम वाटतं?”

त्याचा विचार ऐकून ॥ फारच आनंद वाटला. मी धुंदीत होतो. त्यामुळे विचार न करताच मी त्याला होकार दिला, आणि घरी जाऊन मी निश्चित मनाने झोपी गेलो.

सकाळी जाग झालो तेव्हा रात्रीच्या बोलण्यावर मी नीट विचार करू लागलो. आंधोळ झाल्यानंतर न्याहारीच्यावेळी मी त्याला म्हटले, “रत्नगुप्तजी, तुम्ही मला खूप मदत केेली आहेत आणि तुमच्यावर माझा पूर्ण विश्वास आहे. तरीदेखील, तुम्ही माझा सारा माल कां खरेदी करणार आहात? मला हे जाणण्याची इच्छा आहे.

आणि जर तुम्हीच माझा माल घेणार असलात तर मालाची अर्धी रक्कम तुम्ही ॥ आगाऊ द्वितीत तर बरे पडेल. कारण आता माझ्याजवळ फारसे पैसे शिल्लक राहिलेले नाहीत.”

माझ्या बोलण्यावर तो नाराज होऊन म्हणाला, “अजून तर तुझ्या मालाचा इधम्या बाजारांत काय भाव येईल ती चौकशी मी केलेली नाही, तरीही मी ॥ खरेदी करण्यास तयार आहे. आज बाजारांत जाऊन मी मालाच्या भावाची माहिती काढून येईन. तोपर्यंत माझ्याजवळ हे वहा ॥ रुपये आहेत. ॥ ठेवून घे. संध्याकाळपर्यंत आणखी कांही पैशांची ॥ करतो. कारण हा व्यापारांतलं वेयवेवीचा ॥ आहे. म्हणून या कागदावर तू सही करून ठेव. वेळ मिळाला की ॥ मजकूर लयिरतार लिहीन.”

“असे म्हणून त्याने मला ॥ रुपये ॥ ॥ कोरा ॥ दिला. मी रुपये घेतले व ॥ सही केेली. त्यानंतर दिवसभर रत्नगुप्त आपल्या धंद्याच्या कामांत गुंतलेला होता. मी देखील शहरांत हिंडत फिरत होतो. उत्सुकतेच्या पोटी मी माझ्या मालाच्या भावारांची बाजारांत चौकशी केेली. माझ्या मालाला इथे भरपूर मागणी होती. आणि माझ्या देशांतल्या भावपेक्षा इथे त्याला दसपट किंमत मिळणार होती. एका महिन्यानंतर होणाऱ्या वसंतोत्सवाच्यावेळी तर भाव जास्त वाढले असते.

“मला जेव्हा हे सारे समजले तेव्हा मी आपल्या देवाला दोष देऊ लागलो. रत्नगुप्ताला सारा माल विकण्यापूर्वी मी बाजारांत चौकशी कां केेली नाही? ॥ याचे फार चाईट वाटले आणि मी चांदोबा

इळइळत बसलो, रत्नगुप्ताला बाजारभावाची कल्पना होती. तरीदेखील खरी वस्तुस्थिती लपवून त्याने मला धोका दिला याबद्दल माझी खात्री पडली. बाजारांतल्या इतर व्यापाऱ्यांजवळ मी रत्नगुप्ताबद्दल विचारपूस केेली तेव्हा तो अतिशय प्रामाणिक व विश्वासपात्र व्यापारी आहे असे सर्वांनी सांगितले. मला कांहीच कळेना. मी गोंधळून गेलो व घरी आलो.

“रत्नगुप्त घरी माझी वाट पहात होता. मला पाहून तो म्हणाला, “एकटाच कुठे रे गेला होतास मणिकर्ण?”

मी माझ्या मनांतली इच्छा त्याला सांगितली आणि स्पष्टपणे विचारले, “माझ्या सार्या मालाने तुम्ही मला किती पैसे देणार आहात?”

“त्यावर चमकून रत्नगुप्ताने सगेच उत्तर दिले,

“काय बोलतो आहेस तू मणिकर्ण? तुझ्या मालाबद्दल तू पुरे चाळीस हजार रुपये वसूल केले आहेस, आणि वर उलट मलाच विचारतोस की मी किती पैसे द्यायचे आहेत? काय मदिरापान करून आला आहेस की काय? म्हणून कांहीतरी बरळतो आहेस!”

त्याचे हे बोलणे ऐकून मी थक्क झालो. माझे शरीर दगडासारखे निर्जीव झाले. त्याने मला सही करण्यासाठी जेव्हा कागद दिला होता, तो कोरा होता. पण आता मात्र त्यावर स्पष्ट अक्षरांत लिहीलेले होते की मी माझा सारा माल त्याला चाळीस हजार रुपयांना विकलेला आहे, तो त्या कागदावर खरे तेथे लिहील, विश्वासूवर मी सही केलेली होती, पित्पारगर्खी माया करणारा हा गृहस्थ अशा प्रकारे विचारावयाच्या मला लुबाडून फसवील अशी मी कधी कल्पनाही केली नव्हती. मला तेव्हा कळले की व्यापारांत फुगावर विश्वास ठेवणे, बेसावध व निष्काळजी राहणे, हे मूर्खपणाचे आहे आणि व्यापारी

आचारसंहितेच्या विरुद्ध आहे, मी स्वतःलाच दोष दिला. मला माझ्या चुकीबद्दल पश्चात्ताप झाला. आता कपाळ बडवून काम उपयोग? मी बाजारांत जाऊन लोकांना जीव तोडून सांगितले की रत्नगुप्ताने फसवून सुटले आहे. परंतु कुणीही माझ्यावर विश्वास ठेवला नाही. माझ्या बाजूने कुणी बोललेदेखील नाहीत. उलट मलाच ते विश्वासघातकी व दगाबाज म्हणू लागले.

“महाराज, शेवटी निराश होऊन मी जाऊन न्यायसभेत हजर झालो आहे. आपल्या राज्यांत एक विदेशी असहाय्य मिटेल आणि मला माझा माल परत केला जाईल अशी मी आशा करतो.

“हो महाराज! आणखी एक गोष्ट! ज्या खोलीत माझा माल ठेवलेला होता, त्या खोलीची चिड्डीदेखील हरवून टाकलेली आहे. आता नशिबाच्या निकाल आपल्या हातांत आहे.” आपले लांबलचक फिर्यादीचे भाषण संपवून मणिकर्ण गप्प बसला.

ऑलिंपिक्स साठी खास सदर

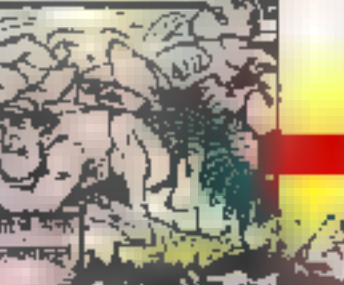
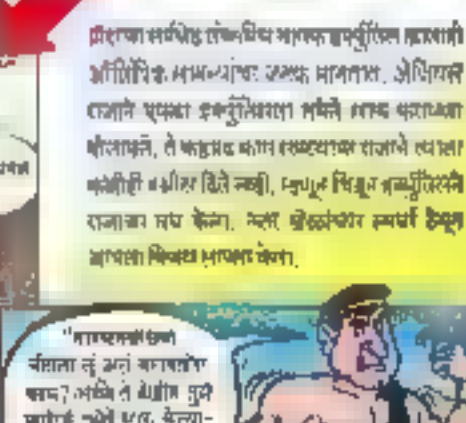
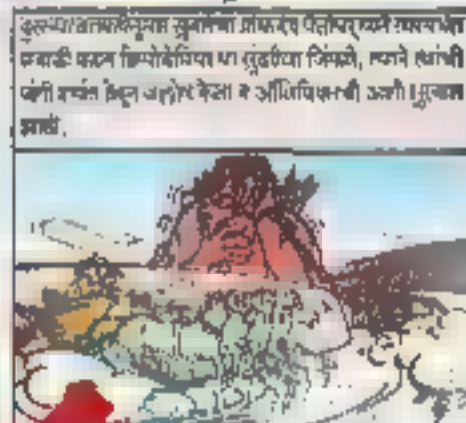
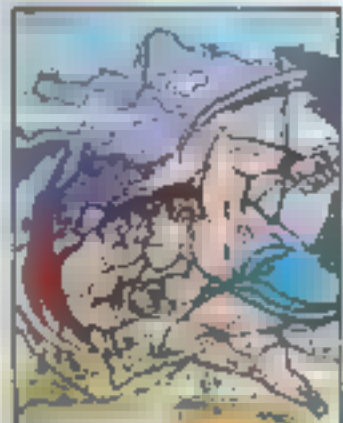
ओहो...
ऑलिंपिक्स!

सावर कर्तार : चन्दाबाबा

अधोदक :
SCH OLNET
रक्त पोषणक :
nutrine

कमीच प्रमाणातून आशियाई लोकांना खेळात सामील होण्याची संधी मिळेल. त्यामुळे या खेळातून भारताला मोठा फायदा होईल. या खेळातून भारताला मोठा फायदा होईल. या खेळातून भारताला मोठा फायदा होईल.

हीराचा अंधकवी होणार
याच्या पताप्रमाणे दोन
पुढावा घाला येतेला वीर
येतेकितस याच्या
सत्यात्यर्थी ईश्वर लोकांनी
असण्याचा खोख पुरा
केले. ऑलिंपिक
सगळ्यांची सुखास
फटाचि त धी धेळावून
ब्रावी असेल.

“कधी अजबोटी
एक मोठे सावले नेहा घडते
आमला पुला परावर्तित उरता
मला जे”

तककवी हिंसा
मोठेसाचहसुखार्थ
किंमत देतोसुखी एका
अर्थीने वर अशी
वेदका जाई. आधी तो
ज्याचे सुखाच्या किंमतीची
वेदका घेत. जे त्या
किंमती वरून त्याच्या
व करताना सुख होत आहे.

“जेव्हा वेळका
सुख माने घालील तो
एका लांबीने, सुखे विरात।
भावी नर खेळून मूर्ख होवाम नाहीं,
आणि याही लांबीने मी जेव्हा वर देण
इजायका देण, तो मावस
हाच अर्थाने होतो.”

इ.पू. ६७० च्या सुमारास
जेव्हासुद्धा ईजिप्त वगळी
होवता इतरांचे पदचाली
नाहील असे फर्मास
करतो, यापुढे हेडकाच्या
दिव्यानाम काही
जवळी देवळात वाटुप
दिलेला असा.

जेव्हासुद्धा
एक लांबीने
पुला वरून

“एवढ्या पुला
ज्या वेळा वीर पुराणा
पाहिले जायचे तेव्हा वेळ का
असेल अजबोटी पुलाचे माव
का १४ मही मी घेऊन येतो
असाच त्याच्याची सुखास
मला होतो.”

“असात वचन
मी घाडिने काय
वित्त?”

काळजाच्या ओघात,
देवतेला व
सुतरींमार्ग बळी
महापूरा एका नव्यान
बालकात मावून
त्याचा प्रलाद
वाटण्याची कुर
प्रथा सुद्धा माती.

त्या काळी, विजयता ऑलिंपिक स्पर्धात भाग घेण्याची
वेळी होती. त्यावेळी, सर्व स्पर्धकांनी कपडे व पाचपल
सगळे भाग घ्यायला जायत विजय होता.

एवढा वचन
काय

“कधी एक
ही? ये वे.”

ऑलिंपिक
खेळांपूर्वी सर्व
स्पर्धकांना सराव व
शिक्षणासाठी
अेतिहासा
न्यायापत्रालेत दहा
महिने लागीम
न्यायी मागले आहे.

“ये त्यांना सर्वोत्तम को
मी आजाय आहे. आजायी जल मजिने
अनेकम वाटल नाही, एका मे
देखताच जातो.”

प्राचीन ऑलिंपिक
सामने पांच विषय
वजल. पहिल्या
विषया धंघ व राई
खेळात, दुसऱ्या
मांसारचा लुकडा
हानात घेउन
प्रामाणिक व
न्यायी असण्याची
प्रथा येत असा.

“ये प्लायस
मावण्यालाच विजेता जाहीत
होत.”

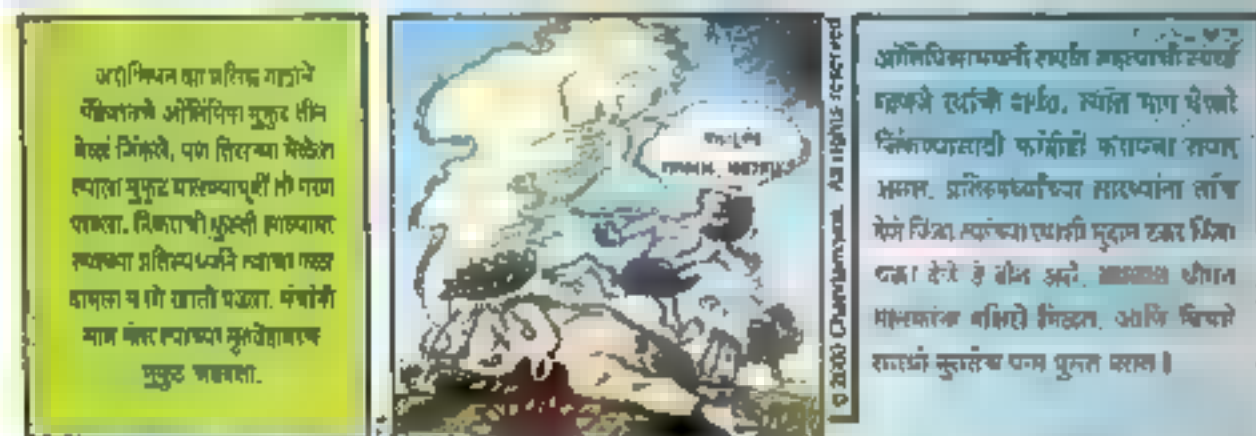
मलाहीच खेळ करून घेऊनका
हावीली वार लोकांप्रिय होत्या.

“ये प्लायस
आमच्या उगीकच या
विजेताक को पदचाली?
एवढा वचन लोकांप्रिय
काय का?”

मलाहीच खेळ करून घेऊनका
हावीली वार लोकांप्रिय होत्या.

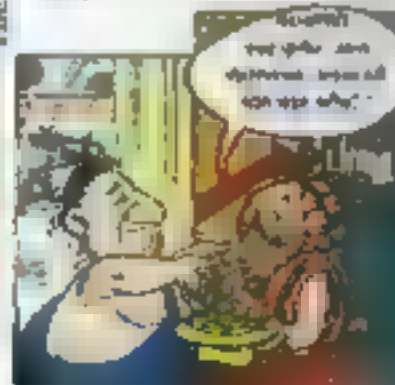

एतिमे द्वाधुनिक
स्वामने सुन्या
ऑलिम्पिक
ग्रीन्डोप्पा जागी,
ब्रीदरब्बा
डोसिपेया
गांवात क्कवेल
असी येँनजी
इच्छा होरी, धप
ऑलिंपियाथरी
लेपनुया धुदिप्रा
मधाव्या. गांवाही
नसे आक्यादेता
होते

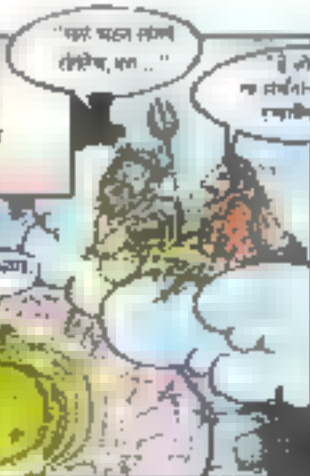

१८९६च्या पहिल्या अर्बाच्या अंतिमविरासती
अखेर गवाराची निवड झाली.

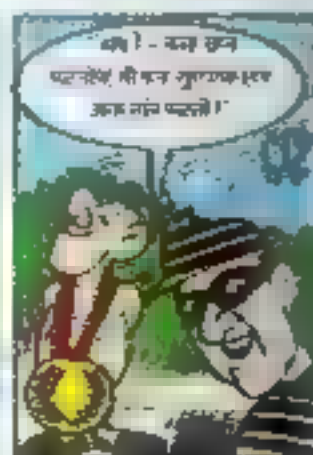
यस विजोर्षोक्त अन्वेषीक वा शोध
मार्गमाथे प्रोत्तिष्ठितमाथी वैश्वको
स्वाधीन्य कालमाथी ५०,०००
मुफ्तमाथी (१००) दिना, तथाका
उदा रेकर्दाथी माथे भन्ने भन्ने
भन्ने.

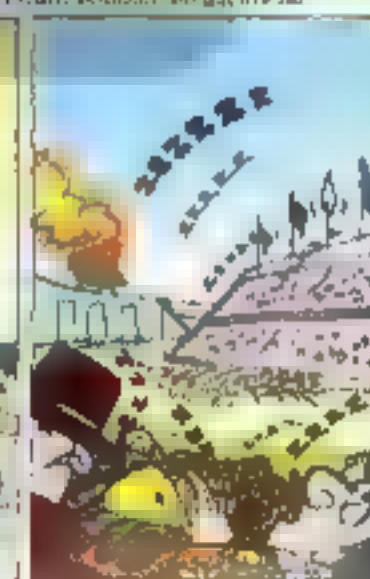
पञ्चमः अर्ध-गोत्र आन्तरिक स्वभावोक्तः
 क्षुधायाः आन्तरिक स्वभावेन इत्युक्ती टीका
 राजकनी पल्लोद्वयं यथावाच्यं यत्ने वे गोत्र
 सिद्धीने आत्मे तद्व्यवहारे नाम्नात्सने स्थाना
 संश्लेषः वे वेष्टे.

प्रविशाम्य
परित्याग्य अर्थात्
अस्ति मित्रं नृप
प्रविशति मित्रं नृप
अस्ति मित्रं नृप
कालेन नृप
तिष्ठेन नृप
दायकं नृप

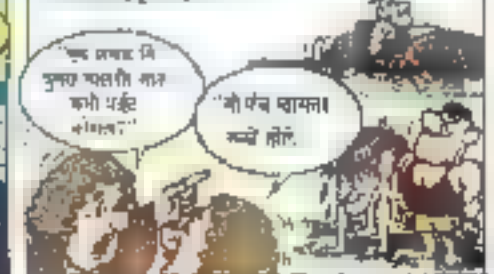
१९५०-५१: अर्थोपकारके योग्यताका प्रमाण
 नियतने गेने तर्जित केविम, उद्ये व
 कर्मयोग, एकद्वितीयकता तन्मुखसे वे शब्द
 आंतरागर्हीय अर्थोपकारक राखिनेने १९५३ वर्षे
 स्वीकृतने वेदशब्दा ५५३ प्रतीतिशब्दा गौतम
 सुत्रे प्रकृतये वा स्वर्य, सोन मंत्रिने गौतम
 वेद

काम्यं न ज्ञानंती वा योगं क्वचि
 विप्रश्रान्तये ज्ञो ज्ञाता कुतश्चैतन्मा
 र्त्तमना ॥ वेदेषु अर्थविनिश्चयस्यैक
 रास्य अभिव्यक्तिर्नास्तीति ॥ यथा
 श्रुतमन्वाक्या नैवेति वराह-मीमांसा
 साङ्ख्ये, अथवा इत्येव अर्थव्यक्तिरूप
 गतिरुच्यते काम्येति श्रियमाणा,

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 हरिश्चन्द्राचार्य विरचित
 श्रीकृष्ण भागवतटीका
 प्रथम स्कन्धः अष्ट
 अध्यायः, विष्णुप्रसन्न
 ताम्बे कृत विवे
 चित्त टीका
 विष्णुप्रसन्न
 कृत, मित्तल्ले,
 बरौ अमिषेयप्रकाशनी,
 बहोली रो. मिर्जापूर जिल्हा

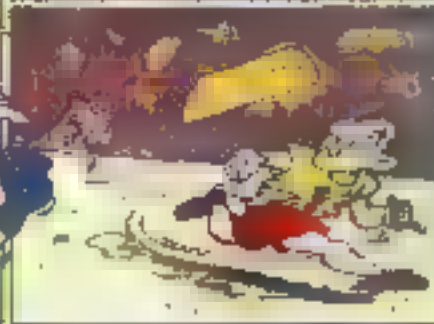
[illegible]

१९०८ वर्ष
ऑलिंपिक की गारंटी
युद्ध अंततः हारने वाली.
पेरिस स्थले निष्पत्ति
विहारी घोषणा
कवि विभक्तता
सर्वप्रकार का विचार
"विचारों के अभाव में
नाही - धर्मों का मूल
कोई अलग
महत्वाचे" है अलग
शब्द संभव
प्रकारों में

क्रिस्तेयसा सुवर्णमय देवयनी प्रण जेतन
जोतिरिन्दमर्थ सुखं जामी,

[illegible]

© 2008 Elsevier Inc. All rights reserved.

१९२० मध्ये अखिल भारतीय किसान संघातून मुमुक्षु
उद्योगाला प्रथम अधिकृतपणे स्वरूप मिळाले.

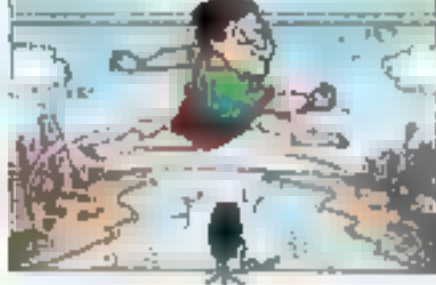
[illegible]

"आत्त भवापुली छपूसफतनाली. आत्त भी पिन्डपेस।"

© 2004 Blackwell Publishing Ltd *Journal of Internal Medicine* 255: 105–112

प्रतिस्पर्धी मर्यादाप्राप्त, मित्राणां,

[illegible]

१९९५ मध्ये अर्थव्यवस्था सुधारा
 यंत्रणेची स्थापना करण्यात आली.
 त्यानंतर १९९७ मध्ये पुन
 रचना करण्यात आली.

पुणे येथील 'सत्यमेव जयते' या नावाच्या पुस्तकात १९८० मध्ये अखिल भारतीय अर्थोपेक्षा समितीने आपल्या अहवालात याच कर्तृत्वाचा जबरदस्त वापर केला आहे. पुणे येथील अखिल भारतीय अर्थोपेक्षा समितीने याच कर्तृत्वाचा वापर केला आहे. याच कर्तृत्वाचा वापर केला आहे. याच कर्तृत्वाचा वापर केला आहे.

ऑक्टोबराच्या १५,१८ व्या अधिवेशनात भारताचे नव्वीस
वसिते अधिवेशिक पत्रक निघते. येवज्याच्या संख्या १-२
अशा पारम्परिक पद्धत आहता. पत्रकेतही नोंदवजाक इतर पत्र
वसतल्यास आता. त्याचपद्धतीत त्याचा वसु. अधिवेशिक
अधिवेशिक पत्रकेत त्याच पद्धत आहता.

[illegible]

"नागार्जुन की
प्रतिष्ठा के लिये
मिथिला के
गान्धी मे."

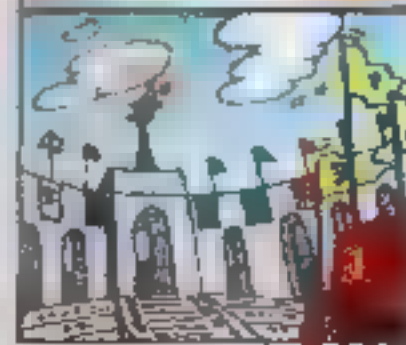
विद्यया येन तं वेदविद्यामन्त्रा वाङ्मयं वेदमनुते अतिविशेषतः
शम्भो प्रथमं वेदतः।

॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥
॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥
॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥

सप्टेंबर २०१०

विद्येत्यातादी रासत संघ ठेवण्याची वेदी
ह्या पुढे गृह धर्मा, धार्मिकतेविषे ईशाना
विद्येत्यांच्या रासुचे रासुसीत माजवून
त्यांचा रासुभय पत्ताकवण्याची ज्येष्ठ
धर्मात रासु ज्योती,

[illegible]

ऑलिंपिक्स सामने प्रथमच
टेसिन्जिजनगर विंगू सागत
च त्यांचे प्रक्षेपण आनंद झाले.

શ્રી વેળા,
પરિશિષ્ટ ૩૩ | સેક્ટ
નોંધવું જાણવું
શ્રી ૧

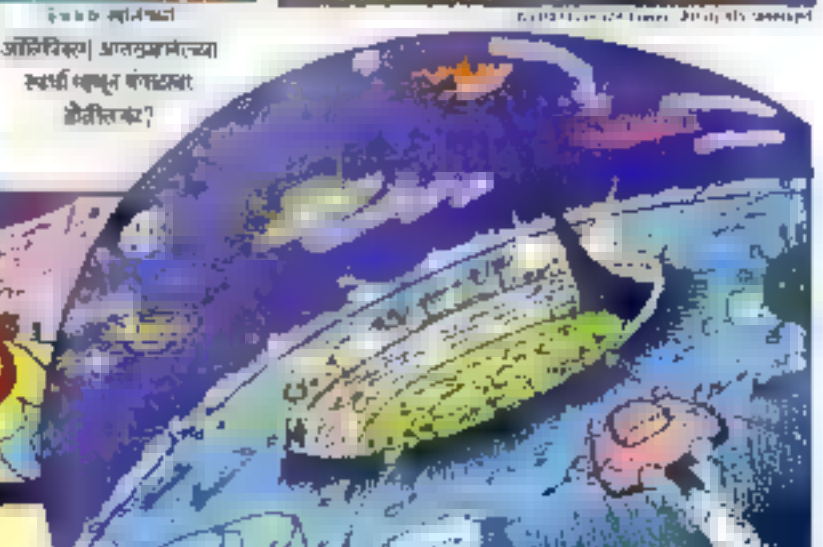
परा भी काय
भूत?

चांदोबा

- एका मिनिटाच्या आत १०० मीटर पोहण्याचा विक्रम ज्योत बेंबराचा कोण आहे?
- छाने कांती आणि कपळ गोठवला आणि भावीकळासाठी हा प्रयोग फिल्मवर चित्रित केला. ही घटना १९६६ साली यॉर्किंगमध्ये झालेल्या ऑलिंपिक समन्यांच्या वेळची आहे. त्याचे कोण प्रथम अलिंपिक पिकर आहे? जिणे-फोर्जिंग झाले. हा छान्याचिपकार कोण होता?
- कोणत्या ऑस्ट्रेलियन स्पर्धाला १५०० मीटर वेळेच्या आत धावून "भाली मून" पदवी मिळाली?
- ६५ व्या वर्षी स्पर्धेत भाग घेऊन, सुवर्णपदक जिंकणारा व आपल्या देशाची शान वाढवणारा युवा स्पर्धक कोण होता?
- भारतीय हॉकी संघ प्रथम केव्हा विजेता ठरला आणि ऑलिंपिक सुवर्णपदक प्रथम केव्हा हासला?
- ऑलिंपिक ज्योत प्रज्वलित केली गेली. पत्तिल्या खेळाडूने शायत येऊन ती मराला दुसऱ्या खेळाडूकडे

ऑलिंपिक प्रश्नावली

- झिनी, या सांख्यिकीतला विमर खेळाडू ज्योत बेंबराचा वाट पत्ता घेतला. परंतु त्याच्या तुरेसाने ज्योत बेंबरा येणारा खेळाडू आत्ताच नाही. ऑलिंपिकच्या इतिहासात प्रथमच मराला कांती गेली होती. हे केव्हा पडले?
- १९९६ च्या अठराव्या ऑलिंपिकमध्ये यिडेन्यान्स दिलेली पदके पूर्वीच्या ऑलिंपिकमध्ये दिलेल्या पदकांपेक्षा वेगळी होती. खोली, लांबी, वजन कोणता पदक होता?
- ऑलिंपिकमध्ये फर्क मिळून प्रथमच झाले आहे?
- उंच उडीचा २८ फुटांचा विक्रम मोडून दोनदा पदवी मोडणारा तो पहिलाच फररासु होता. त्याने पहिल्या फेरीचा २५ फूट २१/४ इंच उंची मारली होती. त्याचे नाव काय?
- वैयक्तिक स्पर्धेत अलिंपिक पदक मिळवणारा प्रथम भारतीय कोण कोण आहे?

चित्र प्रश्नोत्तरी

ही ऑलिंपिक स्पर्धांची चित्रे आहेत. तुम्ही या स्पर्धा ओळखू शकता का?

उत्तरांसाठी पुढील पान पहा.

योग्य जोडी

निम्निलेखित देशांचे राष्ट्रीय ओळखण्यात तुम्ही पटवून आणात ना? छान! मन दाखवी विजेते ध्वज ओळखीचे आहेत का? त्यासोबतची ऑलिंपिक सूचकचिन्हेही तुम्ही ओळखतात का? ही हा कोणत्या ऑलिंपिकमध्ये ही चिन्हे दिवली होती? त्या देशाच्या राष्ट्राज्ञाबरोबर चिन्हांची जोडी जमवा पाहू!

 	 	 	
---	---	---	---

Restore

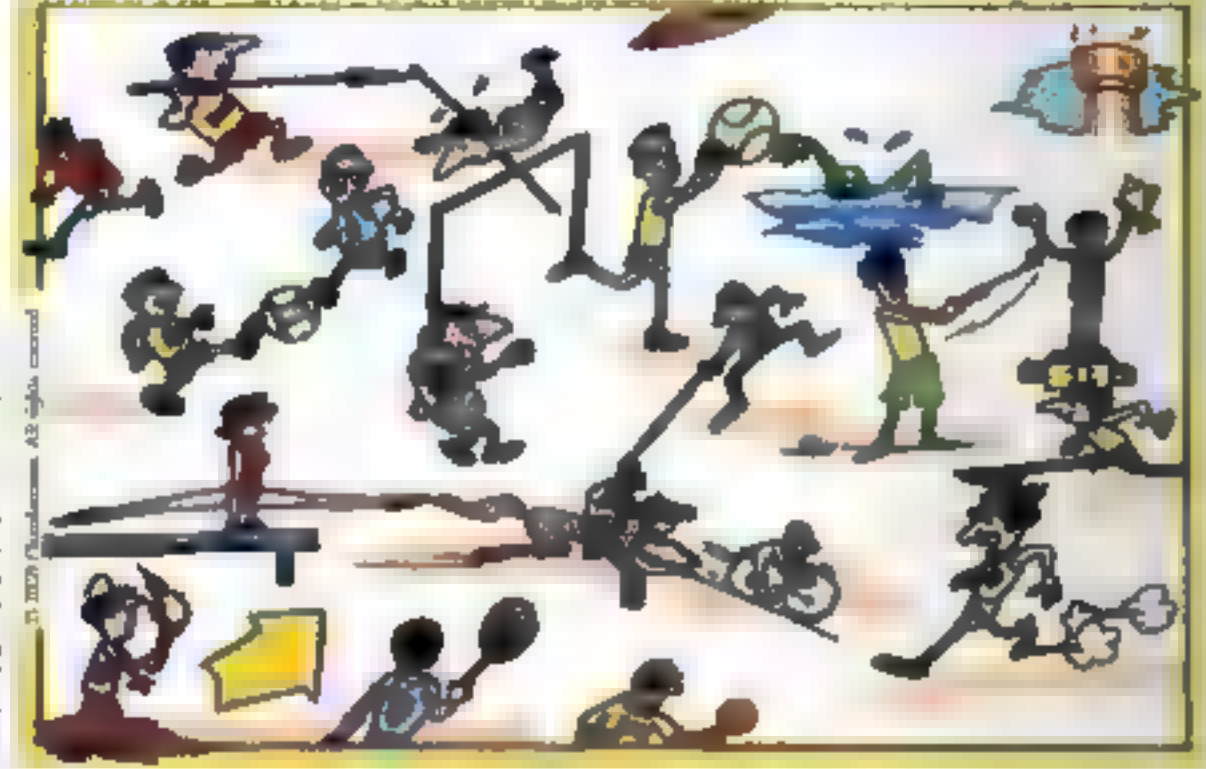

127

मार्ग शोध

अमितवर ओलिंपिक ज्योत प्रज्वलित करण्यारी महान कर्मगिरी सौम्यतेली आहे. पण मैदानांत प्रवेश करतानांर तिचे निरविराळा छेळांच्या स्पर्धे चारु आहेत. त्यामुळे तो अगदीच गोंधळून गेला आहे. या गडबडीतून मार्ग शोधण्याला तुम्ही कसा मदत करू शकाल का?

उत्तरे

चिच प्रश्नोत्तरी

योग्य जोडी

१. रिले रेस - स्पर्धकांच्या हातांतली काठी वा!	१. चॉल्डी - कुत्ता - १९७६ मॉन्ट्रियल, कॅनडा
२. जलद धावणे	२. कोबी - भांजर - १९९२ बार्सिलोना - स्पेन
३. फसस्त	३. होदोरी - चिंता - १९८८ - स्पेन दक्षिण कोरिया
४. उंच उडी	४. ऑली - मुकाबरा, मिस्री - एचिटर आणि सिद् - पॅट्रिस ही २००० सिडनी ऑलिंपिकची सूचक चिन्हे आहेत.

विसराळूपणा

एका हजारा रुपये तुला परत केले की नाही, तेव्हा मला ही गोष्ट समजली. आता मी व्याजारुद्ध पैसे मागत आहे आणि हा येईमान पैसे तयार नाही."

मंगा जोडून विनम्रपणे म्हणाला - "महोदय, खर आहे की मी रंगाच्या मेहुण्याकडून एक हजार रुपये घेतले होते पण मी येईमान नाही. सारसरी-जाऊन आल्यावर घरच्या विविध कामात इतका गुंतून गेलो की रंगाला हे सांगायला विसरून गेलो. मी पैसे परत सायला नकार देत नाही, पण हा व्याजमुद्धा थायला हवं म्हणतोय. मी व्याजापर पैसे उधार घेतले नव्हते. त्यामुळे व्याज दे म्हणजे उचित नाही. पण हो, मी सांगायला विसरलो म्हणून मला माफ करा, आणि एक हजार रुपये द्यायलाही मी तयार आहे."

"अरे वा रे, नुसतं विसरलो म्हणून सांगून काम नाही होणार! दहावीस रुपयांची गोष्ट असली तर हरकत नव्हती पण ही हजार रुपयांची गोष्ट आहे. नक्कीच यात काहीतरी गडबड आहे." रंगा म्हणाला.

"एक हजार असले की एक लाख, जेव्हा एखादी गोष्ट विसरून जाते, तेव्हा लाखो रुपयांचं नुकसान होतं.

मंगाने एक हजार रुपये तुला परत केले की नाही, तेव्हा मला ही गोष्ट समजली. आता मी व्याजारुद्ध पैसे मागत आहे आणि हा येईमान पैसे तयार नाही."

मंगा जोडून विनम्रपणे म्हणाला - "महोदय, खर आहे की मी रंगाच्या मेहुण्याकडून एक हजार रुपये घेतले होते पण मी येईमान नाही. सारसरी-जाऊन आल्यावर घरच्या विविध कामात इतका गुंतून गेलो की रंगाला हे सांगायला विसरून गेलो. मी पैसे परत सायला नकार देत नाही, पण हा व्याजमुद्धा थायला हवं म्हणतोय. मी व्याजापर पैसे उधार घेतले नव्हते. त्यामुळे व्याज दे म्हणजे उचित नाही. पण हो, मी सांगायला विसरलो म्हणून मला माफ करा, आणि एक हजार रुपये द्यायलाही मी तयार आहे."

"अरे वा रे, नुसतं विसरलो म्हणून सांगून काम नाही होणार! दहावीस रुपयांची गोष्ट असली तर हरकत नव्हती पण ही हजार रुपयांची गोष्ट आहे. नक्कीच यात काहीतरी गडबड आहे." रंगा म्हणाला.

"एक हजार असले की एक लाख, जेव्हा एखादी गोष्ट विसरून जाते, तेव्हा लाखो रुपयांचं नुकसान होतं.

महाभारत

या विसरण्याला नियम किंवा कायद्याने नियंत्रण घालता येत का?" यासच म्हणाला.

त्यावर गर्दीतून कुणीतरी मोठ्याने आवाज दिला - "हो, हो, शाखाद्वारे नियंत्रण घालता येतं."

वासवने आवाजाच्या रोखाकडे एक तीक्ष्ण दृष्टी टाकून रंगाना म्हटले - "विसराळूपणा हा मनुष्याच्या एक स्वाभाविक दोष आहे. माझेच उदाहरण घ्या ना. आज सकाळी आंधोळ करताना गळ्यांतली सोन्याची साखळी मी विहीरीच्या कड्यावर ठेवली आणि नंतर ती ध्यायजग्न विसरलो. आता इथे रस्त्यांत आठवण झाली. त्याची किंमत दोन हजारपेक्षा जास्त आहे. जर मला आता कुणी विचारलं की साखळी का विसरलास, तर मी उत्तर देऊ शकतो?" म्हणाला. मग त्याने रंग आणि मंगळा समजावून त्यांच्यामधले भांडण आणि गैरसमज दूर करून दाकसा, आणि तो आपल्या कामासाठी निघून गेला.

जेव्हा तो आपलं संपन्न घरी परत आला, तेव्हा त्याच्या बायकोने त्याला विचारलं - "तुमच्या गळ्यांतली सोन्याची साखळी कुठे आहे?"

"सकाळी आंधोळ करताना विहीरीच्या कड्यावर विसरून गेलो, तिथेच असेल." यासच म्हणाला.

"अहो, पण आताच पंधरा मिनिटांपूर्वी कुणीतरी

एक माणूस आता होता व तुम्हीच विहीरीच्या कड्यावर विसरलेली साखळी विचारली आहे म्हणून घेऊन गेला." त्याची बायको काळजीच्या सुरांत म्हणाली.

वासवला फळलं की गर्दीत उभ्या असलेल्या कुणीतरी चलाख माणसाने गळ्यातले ऐकून त्याचा दोष तो कायदा घेता आहे. तो मनोमन अतिशय जडात झाला. त्याला बघलं - मंगळ्या विसराळूपणापुढे रंगाचे जरासुद्धा नुकसान नाही. पण माझ्या विसराळूपणापुढे मात्र माझाच दोष त्यांचं नुकसान झालं आहे.

त्याचवेळी एक तरुण म्हणाला - "साहेब, मी रंगाच्या नोक्याचा मुलगा आहे. खरोखरच गांवातली मिठमथारा व गैरसमजुती दूर राखण्यासाठी व गरिबांसाठी विसराळूपणाचा स्वीकार केलात. आपण खरोखरच आपली सोन्याची विहीरीच्या विसरला आहात काय, हे पाहण्यासाठी माझ्या मातकांनी आपल्या पाहयलं, आणि आपल्या पत्नीला समजून ती साखळी घेऊनही गेली. ही आपली साखळी." असे म्हणून त्याने वासवच्या हातात त्याची साखळी परत दिली व तो धावतगळत आपल्या घरी निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशीं दुपारपर्यंत कौरवांच्या बाजूने अश्वत्थामा, कृप आणि शल्यांनी पांडवपैतृ दृष्टयुग्म व अभिमन्यूशी युद्ध केले. त्यानंतर दुर्योधनाचा लक्ष्मण व अभिमन्यू यांच्यात मयंकर द्वंद्वयुद्ध झाले. त्यांत लक्ष्मण पराभूत झाला. हे पाहून दुर्योधन व इतर कौरवपैरांनी अभिमन्यूला घेरले. त्यांच्याशी अभिमन्यू निर्भयपणे लढत अर्जुन त्याच्या मदतीला आला. भीष्म, द्रोण आदि महारथी पण आले. त्यावेळी अर्जुनाशी लढणं कुणालाही शक्य झालं नाही. कारण प्रलयकालाप्रमाणे त्याने रुद्रावतार धारण केला

व तो कौरव सैन्याचा नाश करू लागला. कौरव सेनेतले कित्येक शूरवीर मारले गेले, काहीं पळून जाऊ लागले.

त्यावेळी भीष्मांनी द्रोणाचापास म्हटले, "अशा रितीने युद्ध करताना, अर्जुनाच्या पुढे कुणीच टिकू शकणार नाही. त्याला भिअून पळणारे आपले सैन्य परत येण्याची शक्यता नाही. शिवाय सूर्यास्त होऊ लागला आहे. तेव्हा आजचे युद्ध आताच समाप्त करणं आपल्या हिताचे ठरेल."

तिसऱ्या दिवशीं सकाळीं कौरवसेना गृहद्व्युद्धान्त आणि पांडवसेना अर्धचंद्रद्व्युद्धान्त

फुरुक्षेत्राच्या मैदानांत युद्धासाठी सज्ज होत्या. युद्धाला सुरवात होताच दुर्योधनाने आपली रथसेना बरोबर घेऊन घटोत्कचाशी सामना केला. पांडवांचे योद्धे भीष्म व द्रोणाशी लढू लागले. अभिमन्यू व सात्यकीने शकुनीशी सामना केला. अर्जुन रथांतल्या वीरांना कंठल्यान घालू लागला. अशाच प्रकारे भीष्म व द्रोण पांडवांच्या सैन्याचा नाश करू लागले. पण भीम व घटोत्कचाने मिळून कौरवसेनेला पळवून लावले. त्या सेनेला परत रणांगणात आणणं भीष्म व द्रोणांनाही जमले नाही. परंतु हे काम दुर्योधनाने एकट्याने केले. दुर्योधन सैन्य घेऊन आलेला पाहून पळणारे सैनिक लाजेने थांबले व पुन्हा युद्ध करण्यास परत मैदानांत आले.

तेव्हा दुर्योधन भीष्माजवळ आला व.

अतिशय तीक्ष्ण व कठोर शब्दांत म्हणाला, "पितामह, आणून रणभूमीवर असताना आपले सैन्य हतबल होऊन पळून जाते हे किती अपमानास्पद आहे! जर पांडवांच्याबद्दल इतकी दया व सहानुभूती आपल्याला वाटते आहे, तर युद्ध सुरु होण्यापूर्वीच आपण सांगावयांत की मी पांडव, सात्यकी आणि धृष्टद्युम्न, यांच्याबरोबर लढणार नाही. आपण सर्व आपल्या पराक्रमाला साजेसे युद्ध करणार नसाल. माझे काय होईल? आपल्या सर्वांच्या शौर्यावर अवलंबून मी या महाभारत युद्धाला तयार झालो होतो. गोष्ट आपण सदैव लक्षांत ठेवा."

भीष्म रागावले होते तरीही हंसत बोलले, "मी कितीतरी वेळां तुला सांगितलेले आहे, की पांडवांना हत्येणं इंद्र आणि देवतांना शक्य नाही. मी म्हातास झालो आहे, तरी मी माझी शक्ति पणाला लावून लढतो आहे. लढतो ते तू आणि तुझे कैवारी, तुम्ही सारे बघाच!"

युद्धांत उंच आहे ते बघून भीष्म संतापले व अत्यंत निकराने लढू लागले. दुर्योधनाची सारी सेना त्यांच्याबरोबर होती. त्यादिपशी भीष्मांसमोर घेणारा कोणताही योद्धा धायाळ झाल्याशिवाय राहिला नाही. पांडवांचे सैन्य अनेक भागांत विखुरले. कृष्ण आणि अर्जुनदेखील भीष्मांना थांबवू शकले नाहीत.

उघळलेल्या जनावरांप्रमाणे रैरायैरा पळणाऱ्या सैनिकांना पाहून कृष्ण अर्जुनास म्हणाला, "आता तुम्हा प्रताप दाखवा. तू मला बचन दिले होतेस की तुझ्यासमोर जो कोणी

कौरव येईल, त्या सर्वांना तू ठार मारशील. भीष्मांना पाहून जणू आपल्यासमोर साक्षात काळ आणून पाहात आहोत, असे समजून सारे योद्धे भिअून पळत सुटले आहेत."

"कृष्णा, भीष्मांच्या समोर आपला रथ ने त्या वृद्धाचा आता शेवटचा श्वास घ्यायला लावतोच" अर्जुन म्हणाला. कृष्णाने त्याप्रमाणे केले.

भीष्मावर नजर पडताच अर्जुनाने एका बाणाने त्यांच्या हातांतील धनुष्यच तोडून टाकले. भीष्माने अर्जुनाचे कौतुक केले व दुसरे धनुष्य घेऊन युद्धासाठी तलवारले. दोघांच्यात भीषण युद्ध झाले, तरीदेखील कृष्णाला वाटले की अर्जुन मनापासून नाही आहे. म्हणून कृष्णाने मनांत विचार केला, "भीष्माबद्दल जर अर्जुन

दाखवतो आहे तर युधिष्ठिराच्या सेनेचा नाश होण्यास वेळ लागणार नाही. मलाच कवच धारण करून, भीष्माचा वध करण्याचे पांडवांचे कार्य सफल करावे लागेल."

इतक्यांत कौरवांच्या शेंकडों सैनिकांनी घेऊन अर्जुनाला वेढा घातला. त्या परिस्थितीत सात्यकी अर्जुनाच्या मदतीस आला. पळणाऱ्या सैनिकांना त्याने आवेशाने आदेश देऊन थांबविले. तेव्हा कृष्ण सात्यकीस म्हणाला, "सात्यकी, जे पळून जात आहेत, त्यांना जाऊ दे. मी आज भीष्म, द्रोण आणि बाकी कौरव योद्ध्यांना आपल्या चक्रायुधाने ठार करून युधिष्ठिराचा राज्याभिषेक करीन."

असे म्हणून कृष्णाने आपले चक्र खांद्यावर घेतले. हातांत धरलेले घोंड्याचे सोडून देऊन तो खाली उतरला. घेऊन आपल्यावर

हल्ला करण्यासाठी येणाऱ्या कृष्णाला भीष्मानी शांत झाले, "ये कृष्णा, तुझ्या हातून मरण आलं तर मी त्यांत यश माझा सत्कारच झाला आहे असं मानीन."

तेव्हा कृष्णाने भीष्माच्या जवळ येऊन म्हटले, "प्रजेच्या नाशाला तुम्ही कारण आहात. द्यूत खेळण्यापासून तुम्ही दुर्योधनाला परावृत्त केले नाहीत. आणि आता त्याचे रक्षण करण्यास तयार झालात? जो वंश तुमची आज्ञा ऐकत नव्हता व द्रोही होता, तर तुम्ही त्यावेळेस त्याचा त्याग कां केला नाहीत?"

"राजा म्हणजे परम देवता असतो." भीष्माने उत्तर दिले.

"कां? यादवांनी कंसाला नाही सोडलं? ज्याची बुद्धी उलटा विचार करते, त्यांचा

विनाश निश्चित होतो." कृष्ण म्हणाला.

तेव्हांत अर्जुन आपल्या रथातून उतरून आला आणि कृष्णाला घट्ट धरून म्हणाला, "कृष्णा, शांत हो! तुझ्याशिवाय पांडवांचा रक्षणकर्ता कोण आहे? मी जी प्रतिज्ञा केली आहे, त्याचं अवश्य करीन. आपले आस व मित्रांच्यासमोर शपथ घेऊन सांगतो की, मी सान्या कौरवांचा नाश करीन." हे बोलजे ऐकून कृष्ण संतुष्ट झाला व आरूढ झाला. त्याने योद्ध्याचे पेतले व शंखध्वनी केला. लगेच अर्जुनाने युद्धास सुरुवात केली. भीष्म, भूरध्रवा, शकुनि वगैरे कौरव योद्धे अर्जुनाबरोबर लढू लागले.

अर्जुनाच्या बाणांनी कौरव योद्ध्यांचे रथ पोडले, हत्ती आणि जखमी झाले. सर्व कौरव योद्धे होऊन पडले.

लीकरच घिराट, दुपद वगैरे अर्जुनाच्या मदतीस येऊन गेले. सारी युद्धभूमी प्रेतांनी भरून गेली. रक्ताच्या याहू लागल्या. पांडवांनी विजय घोष केले. अर्जुनाने ऐंद्रास्त्राच्या प्रयोग केला. त्यामुळे भीष्म, द्रोण, दुर्योधन वगैरे परत फिरले आणि कौरवसेना विस्कळीत झाली.

त्यादिवशी अर्जुनाने आपला अद्भुत पराक्रम दाखवला. कौरव योद्ध्यांना मोठाच पराभव पत्करावा लागला. दिवसभराचे युद्ध संपवून युधिष्ठिर आपल्या शिविरांत गेला.

चौथ्या दिवशी पहाटे कौरव सेनेचे महासेनापती भीष्म अतिशय चिडून युद्धासाठी तयार झाले. त्यांच्या पाठोपाठ द्रोण, दुर्योधन, वाह्मिक वगैरे वीर चालू लागले. त्या दिवशी

पांडव सेनेच्या अग्रगामी अर्जुन उभा होता.

युद्धाला प्रारंभ होताच भीष्म आणि अर्जुनाचे युद्ध सुरू झाले. द्रोण, कृप, शल्य, विविशती, दुर्योधन व आपणखी कांहीजण अर्जुनावर तुटून पडले. अर्जुन व अभिमन्यूच्या मदतीला धृष्टद्युम्न येऊन पोचला. त्यानंतर जे युद्ध झालं त्यांत सांयम नांवाच्या योद्ध्याचा पुत्र धृष्टद्युम्नाने मारला.

त्यावेळेला शल्याने धृष्टद्युम्नावर हल्ला केला. दोघांच्यात दोन प्रहर घनघोर लढाई चालली होती. तितक्यांत अभिमन्यू शल्यावर तुटून पडला. शल्याचे रक्षण करण्यासाठी दुर्योधन, दुःशासन, दुर्भर्षण, दुःसप्त, दुर्मुख, चित्रसेन इत्यादि कौरवांनी अभिमन्यूला घेरले. तेव्हा भीम, धृष्टद्युम्न, उग्रपांडव, नकुल, सहदेव, अभिमन्यू वगैरे दहा लोकांनी दुर्योधनादि दहाजणांशी केले.

त्या युद्धांत भीम गदा घेऊन शल्यावर धांचून गेला. हे पाहून दुर्योधनाने गजसेनेला पुढे ठेवले व भीमाशी लढायला सुरुवात केली. भीम गदा घेऊन गर्जत रथावरून खाली उतरला आणि हत्तींना गदेने घडाधड मारू लागला. इतर नऊ पांडवांनी भीमाचे पाठीमागे राहून त्याचे रक्षण केले. त्या युद्धांत अनेक गजयोद्धे मारले गेले. ही सेना मगध राजाची होती. तेव्हा मगधने ऐरावतासारख्या हत्तीवर स्वार होऊन अभिमन्यूच्या त्याच्याकडे मोर्चा बळवला. परंतु अभिमन्यूने त्या हत्तीला व मगधलाही अचूक मारून ठार केले. त्यानंतर भीमाच्या गदेच्या प्रहारांना हत्ती घाबरून वळले व पळू लागले. चांदोबा

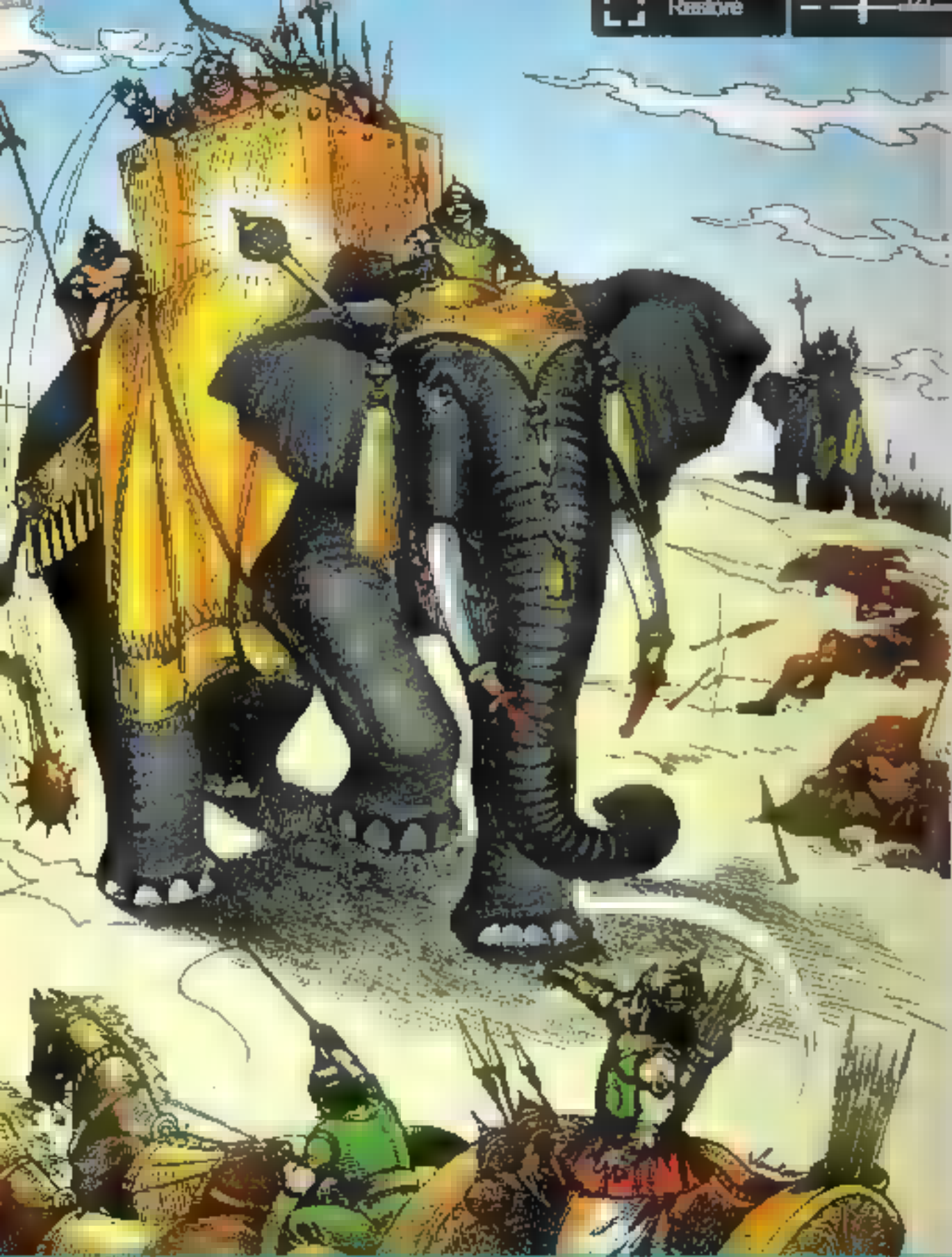

त्यांच्या पायाखाली कौरवसैनिक तुडवले गेले. तेव्हा भीमाचा वध करण्यासाठी आलेले कौरव वीर आणि भीमाच्या रक्षणासाठी आलेले पांडववीर यांच्यात घनघोर युद्ध झाले. युद्ध पाहून कुणीही भयभीत झाला असता.

पांडववीरांमध्ये सर्वांत अधिक शौर्य दाखवून युद्धांत अनेक कौरवांचा संहार करणारा वीर सात्यकी होता. त्याच्याशी सामना करण्यास प्रत्येकजण बिचकत होता. अशा परिस्थितीत भूरिश्मवाने त्याच्याशी सामना केला. मग सात्यकीने त्यालाही जखमी करून पळवून लावले.

त्यावेळेस दोन्ही पक्षांच्या योद्ध्यांमध्ये जे युद्ध झालं, त्यांत भीमाने मुख्य कामगिरी बजावली. लढतांना धृतराष्ट्राचे पुत्र सुषेण,

जतसंध, वीरबाहु, भीमरथ आणि सुतोचन यांना ओळीने मारले. भीषण दृश्य पाहून धृतराष्ट्राचे इतक पुत्र पळून गेले.

हे दृश्य पाहताच भीष्मांनी भीमाता घेरण्याची आज्ञा आपल्या महारथींना दिली. त्यांच्यापैकी नरकासुराचा पुत्र भगदत्त, एका माजलेल्या हत्तीवर स्वार होऊन भीमावर चालून आला. तेव्हा अग्निमन्यू वगैरेंनी भगदत्तावर आणि त्याच्या हत्तीवर वर्षाव केला. भगदत्ताने घायाळ हत्ती पांढवसैन्यांत सोडला आणि भीमाला बाणाने वेहोव केले.

हे पाहून घटोत्कचाला दुसऱ्या एका माजलेला हत्तीवर होऊन भगदत्ताशी लढू त्या दोघांचे युद्ध होते. भगदत्ताचा मृत्यू आता आहे हे कौरवांना समजून चुकलं. म्हणून मदतीला द्रोण, दुर्योधन अनेक योद्धे आले. इकडे घटोत्कचाच्या मदतीला वेखील पांढवांचे कित्येक योद्धे येऊन पोचले.

घटोत्कचाचे युद्ध-कौशल व पराक्रम पाहून भीष्मांनी द्रोणाला सांगितलं, "हा वीर बासक

किती अद्भुत आणि असाधारण पराक्रम दाखवतो आहे! त्याच्या रक्षणासाठी देखील अनेक पांढव योद्धे उभे आहेत. आपले सैनिक आता धकले आहेत. म्हणून आजचे युद्ध आता थांबवू या!"

ही गोष्ट सयाना परतत पडली, म्हणून सर्व वीरयोद्धे मोठ्या शिताफीने घटोत्कचाच्या समोरून निसटले. आणि रणभूमीतून जाऊ लागले. तेव्हा पांढवांनी शंखनाद केला व भीम आणि घटोत्कचाची प्रशंसा करीत आपल्या शिविरांत परतले. सगळेपण तिथून गेल्यानंतर दुर्योधन आपल्या भावांच्या मृत्यूबद्दल शोकाकुल झाला.

संजयच्या मुखातून युद्धाचे सविस्तर समालोचन ऐकल्यानंतर धृतराष्ट्र म्हणाला, "संजय, या युद्धांत काय होणार आहे, याचा विचारही भीतीप्रद आहे. माझ्या मुलांचा पराभव किंवा त्यांच्या मृत्यूसंबंधी मला कांही एक ऐकण्याची इच्छा नाही. कांहीतरी असा उपाय सुचव की त्यापायी पांढवांचा नाश होईल आणि माझे पुत्र जिवंत राहातील.

काळी गाय

खूप वर्षांपूर्वीची गोष्ट आहे. एका गावात एक शेतकरी होता. जसवंत स्वभावाने खूप लालची, स्वार्थी, निर्दयी होता. त्याच्याजवळ एक काळी गाय होती. त्या गाईने एका सुंदर बासराला जन्म दिला. बासराला पाहून जसवंत खूप आनंदी झाला पण तोही स्वभावामुळे तो बासराला गाईचे दूध प्यायला देत नसे. भिचारी गाय आपल्या छोट्याशा बासराला आसुरत्या नजरेने पाहत राही आणि जसवंत दूध सगळे घेऊन जाई. काही दिवसांतच बासरूने मेल. जसवंत गायीचे दूध काढी पण गाईला चारा नीट देत नसे. उलट तिला शेतावर सोडून घायाचा. गाय संध्याकाळपर्यंत शेतावर बराचशी भग थरी परतत होती.

एक दिवस जसवंतची मास संध्याकाळी घरी आली नाही. रात्र झाली तरी गाईचा पत्ता नव्हता. जसवंत गांवच्या मुखियाला भेटायला गेला. कारण हफ्तेल्या गाईला शोधून काढण्याची जबाबदारी मुखियाची होती. जसवंतने मुखियाला सांगितले की त्याची काळी गाय हरवली आहे. दुसऱ्या दिवशी मुखियाने गाईला शोधायला

आपली माणसे पाठवली. संध्याकाळी ते गाव घेऊन आले.

"ही तुझीच गाय आहे का?" मुखियाने जसवंताला विचारले. मिळालेली जसवंतची नव्हती हे जसवंत गाईला पहिल्याच रामजला होत, कारण त्याची गाय खूप बारीक तिची हाड दिसायची. आणि रामोर तर ताजीतवानी, गलेसुंदर गाय ती पाहून लोभी मनाचा जसवंत म्हणाला - "होय, हीच माझी गाय आहे." मुखियाची फत्यानगी घेऊन जसवंत गाईला घेऊन आपल्या घरी गेला. तो मनांतल्या मनांत अतिशय होता. त्याचा हा आनंद याळ टिकला नाही. घरी येताच त्याला कळले की गाय दूध देणारी नाही. आपण नेतेल्या चुकीचा त्याला खूप पश्चात्ताप झाला. पण तो समजून होता की आता काहीही येणार नाही. कारण तो स्वतःच मुखियाजवळ ही आपली गाय म्हणून सांगून घेऊन आला होता. त्याच नसल्याने त्याने त्या गाईला आपल्या घरी बांधून ठेवले. पण तिला खावला प्यावला काही नाही. हळूहळू चरा नसल्यामुळे गाय बारीक होऊन अशक्त झाली.

आलोक तिवारी

खरे तर कांती गलेसुंदर असलेली जी गाय जसवंत घरी घेऊन आला होता ती रणधीर नांवाच्या दुसऱ्या एका शेतकऱ्याची. दोन दिवस आपली गाय घरी न आलेली पाहून रणधीरने मुखियाजवळ तक्रार केली की त्याची घरी आलेली नाही.

मुखियाने आपल्या नोकरींना हुकूम दिला की रणधीरची शोधून आणा. नोकर गायीला शोधायला निघले. शेवटी त्यांना गावाच्या इदीजवळ जसवंतची दिसली. नोकर तिला घेऊन मुखियाजवळ आले.

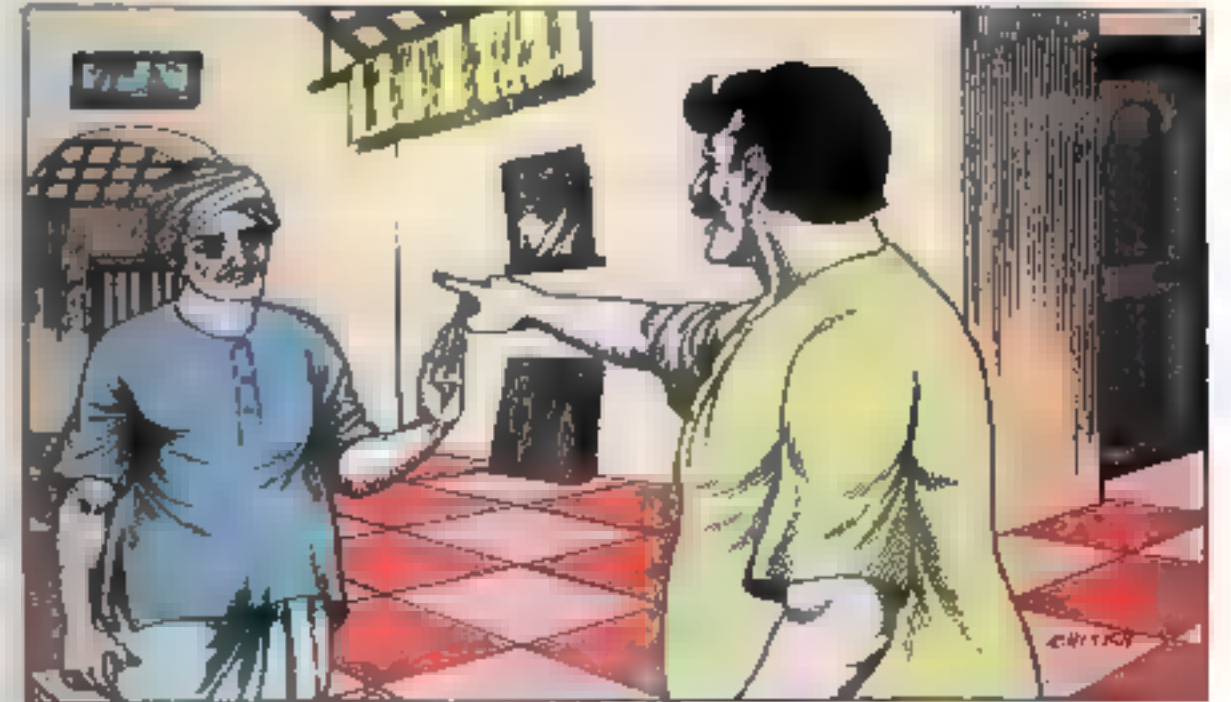
"ही तुझीच आहे का?" मुखियाने रणधीरला विचारले. रणधीरने की अशक्त आहे पण दूध देणारी आहे. त्याने विचार केला. गाईची देखभाल प चांगले खायला दिले. भरपूर दूध. विचार करून तो मुखियाला म्हणाला - "होय, माझीच आहे." मुखियाने घरी घेऊन

परवानगी दिली. आपल्या घरी गेल्यानंतर रणधीरने अशक्त गाईची खूप सेवा केली. तिला चांगले खायला प्यायला दिले आणि प्रेमाने तिची देखभाल केली. काही दिवसांत गाईचे रूपच बदलून गेलं. ती फक्त सुदृढच नव्हे तर दूध ही पूर्वी पेक्षा खूप जास्त देऊ लागली. आपल्या प्रेमळ मालकाचे प्रेम घेऊन ती सदैव प्रसन्न असे.

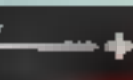
तिबळे जसवंतजवळ जी रणधीरची होती, ती योग्य चारापणी नसल्याने अगदी चाळून गेली.

आणखी काही दिवस असेच निघून गेले. मग एक दिवस जसवंतला कळले की त्याची दूध देणारी गाय रणधीरच्या घरी आहे. स्फुरित तो रणधीरच्या घरी गेला - "आपल्या गाई बदलल्या आहेत. घुमून दूध देणारी तुमच्याकडे. तुमी दूध न देणारी गाय माझ्याकडे आली आहे. मला मला गाय दे व तुम्ही घेऊन जा."

"ही गाय मला मुखियाने दिली आहे. तुला जे

काही संशयाने असेल ते मुखियाला जाऊन सांगं," रणधीरने लगेच उत्तर दिले.

जसवंतने मुखियाजवळ जाऊन विनवणी केली की - "सुकून आमच्या गायी बदलल्या आहेत. भांडी चूक लक्षांत आल्याबरोबर मी आपल्याकडे आलोय. कृपा करून न्याय द्या व माझी गाय परत मिळवून द्या."

मुखियाने दोन्ही गाईंना घेऊन यायाला सांगून रणधीरला विचारले - "जसवंतचं म्हणणं खरे आहे का?"

त्यावर रणधीर म्हणाला - "त्याचं म्हणणं खरं असू शकेल. पण जसवंतजवळ जी गाय आहे ती अतिशय वाळून गेली आहे, तेच त्याची अशात असलेली गाय मी भत्पूर खावलाच्यायला देऊन सुद्धा केली आहे, जर जसवंत त्या वाळून गेलेल्या गाईला धरपुष्ट करत असेल तर मी गाय बदलायला आहे.

रणधीरचे म्हणणे खरे असल्याने मुखियाने जसवंतला एक महिन्याचा अवधी दिला व सांगितले की त्या अवधीत रणधीरच्या गाईला बलवान कर. उपाय नसल्याने जसवंत रणधीरच्या गाईला घेऊन परत घरी गेला. एक महिनाभर त्याने रणधीरच्या गाईला खूप खाऊपिऊ दिले व चांगली सुरक्ष बनवले.

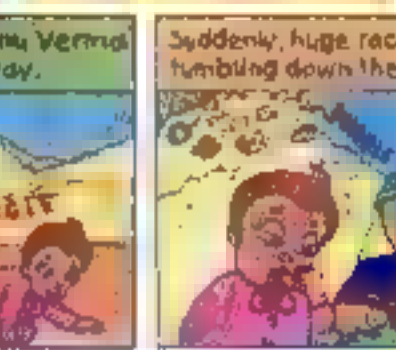
व पुन्हा मुखियाजवळ घेऊन आला. रणधीर जसवंतच्या गाईला घेऊन आला होता.

"आता तुम्ही आता आपल्या गाईंना घेऊन जाऊ शकतां." मुखियाने जराकंता म्हळो. ते खेवून जसवंत आपली गाय घ्यायला पुढे झाला. जाणची हलेना. जसवंतने पुन्हा प्रयत्न केला पण काही टीचभरही हलली नाही. ते पाहून जसवंतला अतिशय राग आला व रानाने त्याने गाईला काढून जोगने मारले. त्यावर त्याच्या गाईने, जी आता योग्य देखभातीमुळे धरपुष्ट होती, जसवंत रूप धरून केले व शिंगाने यार केला जसवंतला आश्चर्याचा धक्का.

तेव्हा मुखियाने निर्णय घेतला व म्हटले - "जसवंत, ही गाय तुज्याबरोबर जसवंतला तयार नाही. गाय तुज्याच असेल पण ती तुला मारक मानायला तू तिला योग्य चारा पाणी न दिल्याने अज्याय केला आहेस. एक महिन्यापारतू तू रणधीरच्या गाईची योग्य देखरेख करत आहेस. कदाचित् तुज्याबरोबर चायला तयार होईल. पुढे सुद्धा तिची चांगली काळजी घे. तिला वासरुं झाल्यावर तुला पण खूप दूध मिळेल. त्यामुळे आता मू त्या गाईलाच आपल्याबरोबर घेऊन जा."

CHEESE BOY

चांदोबा

भारताचा शोध - प्रश्नोत्तरी

सालीन दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरे पुढच्या अंकात दिली जातील.
तोपर्यंत तुम्ही स्वतः ही उत्तरे शोधून काढा, आणि आपल्या पांयेचे
परिचय करून घ्या.

१. अ. पृथ्वी सूर्याभोवती फिरते हे कोपर्निकसच्या पूर्वी, एक हजार वर्षे अगोदर सांगणारा भारतीय वैज्ञानिक कोण होता?

आ. या स्थानी शिवलिंग कधी प्रकट होते किंवा कधी अदृश्य असते. भारतातले हे स्थान कोणते आहे?

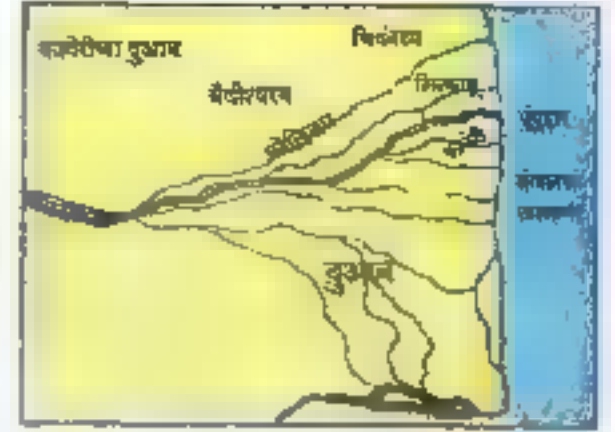
इ. प्राचीन भारतीय साहित्यांत एका बालकाने मृत्यूनंतर आपली चेतना कुठे जाते ते ज्ञान यमराजाकडून मिळवते. हा कोण?

ई. एका राजाने एक नवा धर्म चालू केला. पण तो धर्म फारसा लोकप्रिय झाला नाही. हा राजा कोण?

पूर्वीच्या काळी, अनेक ऋषि जंगलात राहात असत. त्यांच्या मुलांपैकी एक कळक व एका तरुणीचा लवकरच विवाह होणार होता. परंतु एके दिवशी ती तरुणी रारपदेवतेने मरण पावली. तो तरुण शोकांत बुडाला. प्रेमदेवतेच्या मदतीने तो मृत्युलोकाल गेला, व त्याने आपल्या प्रेम्हिलेला शोधून काढले. मृत्यूदेवता त्याच्यावर प्रसन्न झाली. त्यातरुणाच्या उरलेल्या आयुष्यापैकी अर्धे जीवन त्याच्या प्रेम्हिलेला देऊन, प्रेमदेवतेने तिला पुन्हा जिवंत केले. त्या तरुणीला जीवन मिळाले. या युवकाचे व युवतीचे नांव काय?

वैदीश्वरन कोईल (मंदिर) हे कावेरीच्या काठवर वसलेले एक छोटेसे गांव आहे. त्यांत एकच मुख्य रस्ता आहे, तिथे शिवाचे जुने मंदिर उभे आहे. या मंदिरात शिवाला औषधोपचार देव म्हणून पूजतात. अर्थातच, इथल्या नांवाचा वैद्यकी शिवमन्त्राने आहे. इथले मंदिर तामीळनाडू-कर्णाटका ह्या मंदिरांप्रमाणेच आहे. परंतु इथल्या देवळाची

कावेरीच्या कांडी

यात्रेचा शेवटचा टप्पा

कहानी: जयंती महाविंगम ✶ चित्रण: गीतम सेन

एक विचित्र प्रसिद्धी आहे. हे मंदिर अगतीनादी ज्योतिषी पाहणाऱ्या ज्योतिषांसाठी तयार आहे. इथले ज्योतिषी सांगतात की त्यांच्याकडून अशी प्राचीन तात्त्विक असेल की, त्यावर प्रत्येक व्यक्तीचे भूत, वर्तमान व भविष्य सिद्धीकडे आहे. ही भविष्यवाणी

चित्रण: गीतम सेन

हजारों वर्षांपूर्वी अगदी कर्पिकदून सिद्धीली गेली होती असे मानतात. वैदीश्वरन मंदिरात असे अनेक ज्योतिषी आहेत. भविष्य त्यांचा एक पारंपारिक नियम आहे. ज्योतिषी प्रथम तुमच्या आंगठ्याच्या उला घेताना, नंतर आंत जाऊन त्यांच्याकडून असेल त्या ताद-पच्याच्या धम्यांतून एक तादपच काढतात. एकदाच मारानंतर भरत येऊन तुमच्या परिवार, व्यापार, भूतकाळात घडलेल्या घटनांबाबती सांगतात. कांडी लोकांच्या मते हे सगळे शक्य आहेत. पण बहुतेक जास्त लोक मा विशेषरूपे व या भविष्यवाण्यावर पूर्ण विश्वास ठेवतात.

वैदीश्वरन कोईल आणि चिदंबरम यांच्यामध्ये तामीळनाडूचे एक प्रसिद्ध शिवसेत शिक्कान्त संघर्ष यांचे जन्मस्थान आहे. शिक्कार्द गांवदेखील तिथे जन्मलेल्या संगीतकारांच्यावरून प्रसिद्ध झाले आहे. संघर्षाच्या बाबतीत असे सांगतात की त्यांनी तीन वर्षांच्या भ्रमण्यांतच अकरा कळव्यांचे तामीळ गाणे गाऊन दाखवले होते.

चिदंबरमधील शिवाचे दर्शन करणाऱ्याची नकलाची इच्छा होती.

कावेरीची उत्तरेकडची राव्याकडेलेल किनाऱ्याकडेलेल हिच्या मुखावर चिदंबरम गांव बसले आहे. इ.स.च्या सुप्रसिद्ध नटराज मंदिरात अम्बाशनिंगची स्थापना झालेली आहे. [REDACTED] हे मंदिराभूमीतलेही एक तत्व आहे. इथे शिवभक्त्याची आनंदतांदव करणारी मूर्ती पुजली जाते. या मूर्तीमध्ये शिवभक्त्याचा हाका पस हबेल उघडलेला आहे. दुरावक येनुसार याच जागी [REDACTED] शिव व पार्वती या दोघांत नृत्यस्पर्धा झाली. शिवाच्या सर्व मुद्रांचा पार्वती प्रति उत्तर देत जात होती. यामुळे दोघांच्यात भेदकोण हे उरता येईना. पण [REDACTED] शिवभक्त्याने आपला [REDACTED]

पाय [REDACTED] आणि छांदावर ठेवला. बोलुन संकोचने आणि शिवभक्त्या अनुभूत [REDACTED] तरी केले नाही, तिने [REDACTED] स्वयंकारून मान लावली घावली.

बारानिक विचारांच्या जाणारे, शिवभक्त्याचे नृत्य हे एकामतेचे प्रतीक, अस्तित्वाची गती आणि तुजन व [REDACTED] रमलतन प्रक्रिया आहे. या मंदिराच्या आठ किनाऱ्या गोपुंज्या दोन्ही बाजूत भक्तनाटकाच्या [REDACTED] १०८ मुद्राकोलेल्या आहेत.

हे मंदिर केव्हा बांधले गेले याचा निश्चित असा काही पुरावा नाही. नटराजला आपला संस्कृत देव मानणाऱ्या चोत्र राजांनी या मंदिराचे उक्त गोन्याने मढवले आहे. पंडित व नायक राजांनीदेखील केलेलेही या मंदिराचा घन अर्पण केले आहे. आणि मंदिराच्या निर्मितीस सहाय्य केलेले आहे.

चिदंबरम मंदिराची एका महानायकाच, नंदनारचं मांभ जोडलेलं आहे. ते सेवियार आणि गोमातृकृष्ण भारती (नंदन चरित्रम) या नांवांनी अमर झाले. नंदनार खरोखरीच विजयांत सांभडलेल्या अमोघ लनाप्रमाणे होते. ते अमृत्यु होते. त्यांची जल हीन होती. ते डोल बाजवत असत. पंतु सहनपणापासूनच त्यांच्या मनांत विजयझल अकूट नि अपार मक्ती होती. केवळ त्यांच्या कपाची इतर सहन मुले मातीची खेळणी बनवत होती, तेव्हा ते मातीचे शिवलिंग बनवून त्याची पूजा करीत होते. त्यांना तिही किंवा चिदंबरमच्या नटराज मंदिराचे दर्शन करणाऱ्याची उत्कट इच्छा होती. "मी उभा निझिता जालो आहे" असा ते नेहमी इतरांना व स्वतःलाच बजावून सांगत, बरीच वर्षे ते असे सांगत. तेव्हा त्यांचे खं नंभ बाजूला पडतं. लोकं ते आता "नाल पोवान (उभा आहे तो) या नांवाने ओळखले जाऊ लागले. शेवटी ते फारच आधी झाले आणि चिदंबरमच्या

हत्याला लागले. पण आपल्याहीन जातीचा विचार त्यांच्या मनात आला. कायच्या बाहेर शीवेवर ते जेव्हा उभे राहिले तेव्हा ते भीतीने कांपायला लागले. बरेच दिवस ते नगरांत हिंडत फिरत होते. पण मंदिरांत जाण्याचे धैर्य काही त्यांना होईना. एका रात्री त्यांच्या मनांत विचार आला की त्यांचे असाध्यदेवत आणि ते, हांच्यामधे केवळ त्यांची छोटी जात आरुवी येत आहे. नाहीतर त्यांचा शिवभक्त्याचे दर्शन लौकर घेत आले असले, विचार करता करता त्यांना झोप लागली, त्या रात्री त्यांच्या स्वप्नांत शिवभक्त्या आले, आणि त्यांनी नंदनारचा सांगितले की, तू मंदिराकडे जायला जाण. त्याच रात्री भगवान शिव मंदिराच्या पुजाऱ्याच्या स्वप्नांत आले आणि त्याला आदेश दिला की उभा माझा एक महान भक्त मंदिरात येणार आहे. त्याच्या स्वागताची तयारी ठेवा. भगवान शिवाची पूजा करणाऱ्यांनी नंदनार कनकचर्मत पोचते. तिथले बाह्य त्यांच्याकडे झोळे विस्फळन पाहण्याच लागले, तोच [REDACTED] शिवभक्त नलार्होबल आपल्या आराध्यदेवताच्या मूर्तीत विलीन झाले.

कोटनुपासून ७५ किलोमीटरचा प्रवास करीत येणारी कावेरी नदी, पुंभार नांवाच्या स्थानी एका लहान धारेच्या रुपांत कोटलच्या उमसातला मिळते.

पुंभार हे प्राचीन चेत रावण्याचे कावेरीपुंभारम नंदाचे वंदनांभ होते. पुनाली भूलाकाकड टेलिमी, याच्या म्हाज्यामुनार हे पौराणिक कथांत कर्ण केलेले कावेरीचे प्रमुख व्यापारी केंद्र होते.

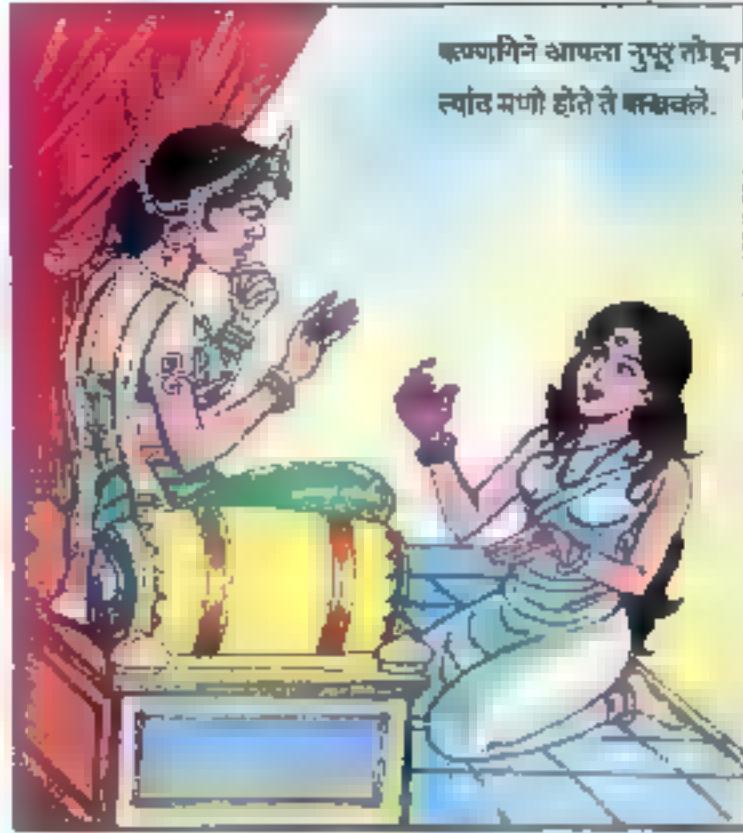
दुराच्या शतकाच्या अखेरपर्यंत हे वंश [REDACTED] शहर म्हाभारतीत आलेले होते, बघून रोमशी व्यापार केला जात होता. नंतर याचा काय पण समुद्रात बुडला.

नंतर काही पुरातत्त्ववेत्त्यांना [REDACTED] करताना, विटांची एक संपूर्ण व [REDACTED] पुढकी किंम मिळाली, त्यांच्या अंदाजाने ती किंम इ.पू. [REDACTED] ते इ.पू. दुसरे शतक, या [REDACTED] संपन्नमळांतली आहे; पुंभारच्या [REDACTED] केलेल्या उत्खननात मावलेल्या मातीची भांडी, [REDACTED] विहीरी, रोमन माणी, विटा, दगडफुण्याचे [REDACTED] अशी सात व सातत्या मातीच्या भांड्यांची श्रृंगी मिळाली आहेत. एहावनीधरमच्या जवळच सभताना एक चांगल्यापैकी मुद्रा विहारदेखील सांपडला आहे.

१९०० मध्ये पुंभारमध्ये एक सुंदर, रक्तमजली, शिलापट- [REDACTED] कता संग्रहालय बांधले आहे. त्यांत इच्छा आदिताचे [REDACTED] शिल्पकिसरम (मुद्रा) यांतली चित्रे कोलेली आहेत. के राजकुमार इतंगोने पुंभारामध्ये रावणारे एक समृद्ध सांपत्य कण्णिबकेलनयांची मानपूर्ण

चिदंबरम मंदिराचे प्रमुख देवत, नटराज 59

कण्णगिने आपला नुपूर तोडून त्यांत मणी होते ते कळवले.

क्या यामचे निहीलेली आहे. कोबलन हा राजकर्त्ती मत्तवीच्या प्रेमांत पडला आणि अमला केवळ ब पैसा तिच्यासाठी खर्च करीत राहिला. आपला पती आपल्याकडे परत यावा म्हणून जेव्हा कण्णगिने प्रार्थना करीत होती. काही काळानंतर तिच्या प्रार्थनेला मग आले. कोबलनला आपल्या मूर्खपणाचा पश्चात्ताप झाला. तो कंगाल होऊन घरी परत आला. आपले नशीब नव्या ठिकाणी आजग्याययाचे म्हणून या पतीपतीने मदुरेला जावचे ठरवले. कावेरीच्या बरेबर केलेल्या या यात्रेचे पश्चात्ताप यनोदर वर्जन इत्यादीने केलेले आहे. म्दुरेला पोहोचल्यानंतर कण्णगिनेच्या पत्नीकडून एक नुपूर कोबलनने सोनाराला मिळाले. त्या सोनाराने, धोव्याच वेळापूवी **मिळाली** **पांढीचा नुपूर घोरला होता. स्वयःका** **बांजवण्याची** **मिळाली.** कोबलने राणीचा नुपूर चोरला आहे, अशी त्याने राजाजवळ तक्रार **राजाने**

तामबतोर निर्णय केला. आपण **अखोल असें कोबलन धरोपरीने रांगेत होता. पण त्याची पुणी ऐवळी** **त्याला देशध्याची शिखा विली गेली, काण्णगिना जेव्हा हे कळले, तेव्हा संतापाने ती केवळ राहिली. राणीच्या रक्षोर जाऊन तिने** **याचा जाप विचारला. तिने राणीचा दुराव्या नुपूर हातांत घेऊन व तो तोडून खात्री केवळला.** **राणीच्या दुराव्या** **दाखयलं, नंतर तिने रमतःचा दुरावा नुपूर काढला, तोही तोडून खात्री टाकला. त्याच पश्चात पणी तानलेले होते, ते पाहून राजा व** **राणी अबाक झाले. त्यांना फक्त पश्चात्ताप झाला, आणि दोघांनी दुःखानिष्ठेने प्रार्थना केली. कण्णगिने अतिशयाने आपली** **छाती फाडवी नि मदुरानारीक शाप दिला. रात्रे रात्र अशींच्या न्यायाने घेतले गेले. दुखाने** **राहिले. कण्णगिने नाराज मिळत** **राहिली, शीवटी जशी कावेरी नदी समुद्राला जाऊन मिळते, व आपले जीवन समर्पित करे, त्या भक्ताचे कण्णगिने मनोरंजन** **आरुह होऊन कोबलनला भेटण्यासाठी त्याची बाजू घेतली.**

पुंयुदरकडून कावेरी समुद्राला मिळते.

सप्टेंबर २०००

चांदोबा

सृजनात्मक स्पर्धा

म्हणीवर आधारित कहाणी - उधार घेतलेली वस्तू महारा पडते.

सुभद्राचा उपहास

मोठ्या दुरागिने पोसितांनी चोरना पकडले. ग्रामाधिकार्यांनी त्यांची छूट शिफारस केली. गावजात्या तेव्हाचही ग्रामाधिकार्यांनी फापर प्रार्थना केली. कारण त्यांच्या मुख्यस्थेपुढे हे सर्व घटून आले होते. नयूरुवाचे लोक अतिमीमृदात राहिले होते आणि दुर्दैवाने त्यांच्या दागिन्यांची चोरी झाली होती.

जेव्हा त्यांना कळले की चोर पकडले गेले आहेत व त्यांचे सर्व दागिने सुरक्षित आहेत तेव्हा त्यांच्या असंयत्ता सीमा उल्लंघित नाही. ते सर्वच्या सर्व ग्रामाधिकार्यांच्या बरी गेले. "आपण आमच्या गांवात लप्रकारासाठी असलात पण आपल्या दागिन्यांची चोरी झाली हे कळताच मला **वाटली. आपणां आपली मोठी बदनामी** **असू शकते? नरिना आमचे, या बदनामीतून अप्रधी सुटलो. देशाना बाळ ताख प्रणाम. आपण धरपकटे** **पाव्याजवळ या, आपल्या दागिन्यांचा नांव, बजन संपा, ओळख पटवा व मग घेऊन जा."** ग्रामाधिकार्यांनी लप्रकारासाठी हुसत्या गांवातून आलेल्या पाहुण्यापंडळींना सोडितले.

ग्रामाधिकार्यांच्या संलग्नानुसार ते एका मागोमाग झुक असे व आपल्या दागिन्यांची ओळख पटवून घेऊन गेले. **त्यांच्याजवळ एक दागिना शिस्तक राहिला, तो म्यामला कोणीही आले नाही, ग्रामाधिकार्यांनी** **त्यांना म्हणजे - "भायपाळकड असला एक दागिना उरलाय. आपल्यापैकी कोणी त्याचा आहे को?"**

"का नाही? आहे आहे, त्या कोणत्यात **जोरजोराने रडत आहे ना, ती बाई त्या दागिन्याची** **मालकीय आहे. तो** **वीत्यवान दागिना आहे. दागिन्याने अम्लां सर्वांना फार फट दिले."** एक बाई पुढे येऊन म्हणाली.

ग्रामाधिकार्यांनी तिला आपल्याजवळ बोलावले. ती जवळ आली पण तिला कांही बोलवना, **छात्री** **करून ती गम्य उभी होती आणि दोघ्यांतून आमस्यांच्या धारा बहत होत्या. ग्रामाधिकार्यांनी थाटस करून** **ठळूच विचारले - "ज्या दागिन्याने चोरी झाली होती तो तर मिळाला, मग आता पुन्हा फराता तुम्ही क्षम्या** **रहता आहात? काय कारण या?"**

तरीही ती बोलली नाही व रडतच राहिली. तिच्या कवऱ्याला तिचीही अकरा माणवली नाही. तो पुढे येऊन म्हणाला - "सहने, हा दागिना **होजरी राहणाऱ्या लक्ष्मीचा आहे. मी तिला बजावले होतं की** **कुमाराची दागिना उधार आणू नको** **दिवे माझे सांगले ऐकलं नाही. इथे आल्यावर सर्वांना दागिना वाखचून** **त्याची स्तुती ऐकून मही छूट होत होती. आता हिला त्या दागिन्याचं बजन, विशिष्ट ओळख कांही ही पाहिली** **नाही,** **मिचा नाही. त्यामुळे ती रडत आहे."**

ग्रामाधिकार्यांनी चौकशी करता **समजले की त्या माणसाने जे सांगितले ते खरे आहे. शेवटी सुभद्रेने** **उधार आणलेला दागिना तिला मिळाला. तिने मनांतल्या मनात निश्चय केला की यापुढे कांहीही किंमती वस्तू** **उधार आणायची नाही. दागिना मिळाले नसता तर देव जाणे, तिची कल्प अवस्था झाली अरवती!**

-के.के. राव

चांदोबा

६१

सप्टेंबर २०००

भरपूर सोने

मल्यापूर नगरात रामदास नावाचा एक सज्जन गृहस्थ राहत होता. वीन मुलांच्यासह त्याचे वैवाहिक जीवन तो आनंदाने घालवीत असे.

एक दिवस अचानक त्याची बायको गंभीर बुद्ध्याने आजारी पडली. पाचली, रामदास या रंकटामुळे अतिशय घाबरला. त्याच्यापुढे मोठा पडला की आपल्या छोटा छोटा मुलांचे संगोपन कोण करणार? त्याने विचार केला की दूर गावी राहणाऱ्या मुलांच्या मामाच्या घरी मुलांना ठेवू या.

गांवात जाण्यापूर्वी त्याने आपल्या बायकोचे दागिने आपल्याजवळ असलेली सर्व संपत्ती आपल्या श्रीमंत शेजारी, सैतानसिंहाजवळ देऊन म्हटले, "भाऊ, माझ्या मुलांच्या भविष्यासाठी जी थोडीफार संपत्ती आहे ती तुमच्या जवळ देतो, तुम्ही ती सुरक्षितपणे आपल्याजवळ ठेवा."

"घाबरून नकोस, जसा सूर्य आकाशात सुरक्षित असतो, तशी तुझी संपत्ती माझ्याजवळ अगदी सुरक्षित राहील," सैतानसिंहाने विश्वास दाखवत म्हटले.

पण सैतानसिंह जितका श्रीमंत होता तितकाच सप्टेंबर 2000

यंत्रूष होता. जेव्हा काही महिन्यांनंतर मल्यापूरला परत य सैतानसिंहाजवळ त्याने आपले दागिने व संपत्ती विचारली, तेव्हा सैतानसिंहाने नकली दागिने व छोटा नाण्यांनी भरलेली एक पेटी त्याला रामदासला कळले की सैतानसिंहाने त्याला पूर्णपणे फसवले आहे. तो सगेच आपल्या मुलांकडे परत आला व सैतानसिंहाने कसा विश्वासघात केला ते सांगितले. जीवनभराची पुंजी व भविष्याची संपत्ती अशा रीतीने गमावल्यामुळे रामदासला मोठा धक्का बसला, आणि त्यांतच त्याचा मृत्यू झाला.

काही वर्षे अशीच निधून गेली. रामदासचे दोन्ही मुलगे मोठे हुशार निघाले. त्यांनी रोत्याचा व्यापार सुरू केला व तबकरच हूप श्रीमंत झाले. परंतु सैतानसिंहाची तबाडी ते विसरले नव्हते. एक दिवस ते मल्यापूरला आले.

मोठ्या भावाचे केस लांब होते व दादी वाढलेली होती. तो एक मिथुकाचा वेध घेऊन मल्यापूरजवळून वाहणाऱ्या नदीच्या समोर असलेल्या एका देवळांत राहिला.

धाकटा भाऊ राजकुमाराचा वेध घेऊन चांदोवा

आपल्या नोकरांच्या ताण्यासह सैतानसिंहाच्या बंगल्यासमोर असलेल्या एका मोठ्या घरांत भाड्याने राहू लागला. हा "राजकुमार" मोठ्या ऐवआरांमात राहत असे. त्यामुळे तबकरच सैतानसिंहाचे त्याच्याकडे तबब वेधले.

"शेतकऱ्यांनी शेतात धान्याची साठवण करावी तसा हा तरुण उदारतेने दानधर्म करतो. भिकाऱ्यांना एक पैसा देण्याऐवजी हा एक रुपया देतो, रोज संध्याकाळी गवई तोक याता गाणे ऐकवून भरपूर संपत्ती घेऊन जातात, तिजोऱ्यांमध्ये भरून ठेवण्याऐवजी हा सर्व संपत्ती भिकाऱ्यांना व गवई लोकांत वाटत आहे. किती दुःखाची गोष्ट आहे." सैतानसिंहाला मनोमन वाटे.

सैतानसिंह "राजकुमाराला" भेटला आणि त्याची स्तुती करू लागला. "राजकुमाराने" त्याला मानराजमान दिला. दोघे चांगले मित्र बनले.

एक दिवस रात्री राजकुमार जोरजोराने किंत्तळू लागला, "चोर चोर!" शेजारी धावत आले, तरुणाने सांगितले की काही चोर रातभर रातभर-गुहात आले होते व सोन्यांनी भरलेल्या पेट्या घेऊन जायता दहात होते. पण त्याला झोपेतून जाग आल्याबरोबर ते पळून गेले.

सैतानसिंहाला ही संधी वाया धाखवायची नव्हती. ज्यावेळी इतर शेजारी निधून गेले तेव्हा तो राजकुमाराला म्हणाला, "हे राजकुमारा, आता यापुढे या घरांत राहणे सुरक्षित नाही. मी तुझा मित्र आहे आणि माझे घर महालासारखे आहे. मी माझ्याबरोबर रहा, तुझी संपत्ती माझ्या घरांत सुरक्षित राहील." राजकुमाराने त्याला धन्यवाद देत त्याच्या प्रस्तावाला होकार दिला. पण सोन्यांनी भरलेल्या एक डझन पेट्या सैतानसिंहाच्या घरी चांदोवा

आणण्यात आल्या. राजकुमाराला एका अलिशान खोलीत राहायची केली व तिथेच त्याच्या सान्या पेट्या ठेवाण्यात आल्या.

आपल्या घरी आलेल्या या पाहुण्याची संपत्ती पाहून सैतानसिंहाला अतिशय आनंद झाला. कशा रीतीने ती संपत्ती आता हबध करायची याच्या तो वेगवेगळ्या योजना करू लागला, त्यामुळे त्याची झोपसुद्धा उडून गेली.

एक दिवस राजकुमाराच्या नोकरांकडून सैतानसिंहाला कळले की राजकुमार आजारी आहे व तो काही जेवत नाही. एक दिवस सवाळी राजकुमाराने सैतानसिंहाला बोलावणे पाठवले व अगदी हलक्या व अस्पष्ट आवाजात कुजबुजला - "मी आता काही दिवसांचा पाहुणा आहे. मला माझ्या स्वप्नांत आदेश मिळालाय की सारी संपत्ती गावांतल्या नदीतमोर असलेल्या देवळांतल्या सप्टेंबर 2000

मिथुनाला ■ म्हणून, कुसा करून आपण त्याला इथे बोलयाल का?"

सैतानसिंहाने ऐकले होते की देयळातला हा मिथुक रक्ताळ संध्याकाळ एका पायावर बराच वेळ उभा राहतो व त्याला सांसारिक संपत्ती व इतर कशाच्या मोह नाही. इतकेच नव्हे तर भक्तांकडून आलेल्या भेटीही तो गरीबांमध्ये वाटून टाकतो. सैतानसिंह त्वरित या मिथुकाकडे गेला व नम्रपणे त्याने आजारी असलेल्या राजकुमाराला भेटायला घेण्याची व त्याची अंतिम इच्छा पूर्ण करण्याची प्रार्थना केली.

"त्याची अंतिम इच्छा गुरी करण्यात मला कांही अडचण नाही. पण खरी समस्या ही आहे की मी सोन्याची किंमत जाणत नाही. त्याशिवाय हा एकाकी वेवळांत ते सुरक्षित राहील का?"

"आपण चिंता करू नका. मी सोन्याची किंमत जाणतो, जरूर पडली तर मी ते विकण्याची जबाबदारी सप्टेंबर २०००

घेतो. सुरक्षितते विषयी म्हणाल तर मी ते ■ घरी ठेवायला तयार आहे. आणि आपण जर माझ्या घरी राहाल तर मी ते माझा गौरव समजेल." सैतानसिंहाने मिथुकाकडल छोटा आदर व ■ दाखवत म्हटले. विचारा मिथुक या प्रस्तावाला हो म्हणण्याखेरीज कुसरे काय करू शकत होता? तो सैतानसिंहाने त्याच्या घरी आला व थोडा संकोच करीत त्याने मरणोन्मुख असलेल्या "राजकुमारा" ची सारी संपत्ती दान स्वयंपात स्वीकारली आणि ■ त्याने आशिर्वाद दिला.

परंतु काय आश्चर्य, राजकुमार मरण्याऐवजी मिथुकाच्या दैवी आशिर्वादाने लगेच बरा ■ व मिथुकामरोबर जगातले सर्व स्वादिष्ट भोजन ■ गोठणोड ■ लागला, अगदी, सैतानसिंहाच्या छर्चावर.

काही विचरानंतर राजकुमार ■ राज्यांत परत जाण्याची तयारी करू लागला. त्याने आपल्याबरोबर मिथुकालाही पायची बिनबघी केली. मिथुक जाऊनचर्चित होता पण सोने विकल्याशिवाय जायची त्याची इच्छा नव्हती.

सैतानसिंहाने ■ फक्त्यासाठी मिथुकाला म्हटले - "आपल्याला आता जायची गरजच आहे, त्यामुळे बाजारात जाऊन किंमतीची चौकशी कराण्याच्या रामत्येतून वाचवाण्यासाठी मीच हे सोने विकत घेईन. आपण इतके सज्जन आहात की बाजार-भावापेक्षा जास्त किंमत द्यायला मला दुःख होणार नाही."

"आपण खरंच किती दयाळू आहात," मिथुक म्हणाला.

सैतानसिंह मनांतल्या मनांत अतिरम्य झाला. त्याने सर्व फिट्यांमधल्या सोन्याच्या नदल्यात त्यांच्या किंमतीचा फक्त दहावा हिस्सा रक्कम त्याने दिली. चांदेव्या

पण ती रक्कम सुद्धा इतकी मोठी होती की त्यानंतर त्याच्याकड एक पैसा सुद्धा शिल्लक राहिला नाही.

एक तासानंतर राजकुमार आणि मिथुक त्याचा निरोप घेऊन निघून गेले. सैतानसिंह एक सोन्याचा तुकडा सोनाराला दाखवायला घेऊन गेला.

"तुम्ही हे सोने समजून घेऊन आलाय काय? तसे असोत तर माशी आणि पुतपाखरू यांत तुम्हाला काहीच फरक पडत नाही असं म्हणावं लागेल. हाऽ हाऽ हाऽ." सोनार त्याची टिंगल करीत म्हणाला.

सैतानसिंहला ज्ञात पडायले गेले आद्योत हे समजता अतिशय धका ■, जे सोने त्याने लाखों रुपये देऊन खरेदी केले होते, ते कांही रुपयांपेक्षा जास्त नव्हते. ■ बरोबर ■ होता, तुटला गेला होता.

कुतूहल पुढलाही ■ नतल्यामुळे तो ■ विचारण्यासाठी राजाकडे गेला व आपली दुर्भरी कहाणी ऐकवली. त्वरित राजाने या दोन बाहेर गांवाच्या व्यक्तींना शोधून आणण्याचा हुकूम दिला. ते दोघेही अजून ■ नगरात होते व मोठ्या आनंदाने राजदरबारी हजर झाले.

खटवा सुरू झाला. "मी माझं सोने कुणालाही विकतलेल नाही. मी सोने मिथुकाला दान म्हणून विसं होतं. कारण त्याच्या आशिर्वादाने मी मृत्यूच्या बाहेरून बाहेर आलो. ■ सोन्याची माझा करहीही संबंध नाही,

कारण ते सोने आता मिथुकाचं झालं होतं." राजकुमाराने आपली नाजू मांडली.

राजाला त्याचे म्हणणे योग्य व सचुतिक वाटले. "मी सैतानसिंहाला प्रथमच स्पष्ट सांगितलं होतं की माझ्या दृष्टीने सोने आणि दगड एकतरमान आहे, कारण सोन्याची किंमत मी अजमावू शकत नाही. सैतानसिंहाने सोने आपणच खरिदण्याचा प्रस्ताव मांडला. त्यानेच सोन्याची किंमत ठरवली. त्याने दिलेली सर्व संपत्ती मी गरीबात वाटून टाकली." मिथुकाने आपले म्हणणे राजापुढे मांडले.

राजाला मिथुकाची बाजूही योग्य व समर्पक वाटली.

राजाने निर्णय सुनावला, "सैतानसिंह, मला खेद वाटतो की याबाबतीत मी कांही करू शकत नाही. ही मोठी विचित्र स्थिती आहे. दान विलेव्या गोष्टी विषयी राजकुमाराला जबाबदार ठरवले ■ नाही. मिथुकालाही दोषी ठरवणे योग्य नाही. कारण तूरवतः सोने खरीदाण्याचा प्रस्ताव मांडला होतार व तूच सोन्याची किंमत ठरवली होतीस. जे कांही तू खरेदी करणार होतार, त्याची पारख करून घेणे ही तुझी जबाबदारी होती."

राजकुमार व मिथुक, दोघांनी राजाला धन्यवाद दिले व ते दोघे आपल्या घरी निघून गेले.

मोदीबा

महायुद्धसमाप्तीची आठवण

जेव्हा १९३६ मध्ये दुसरे जागतिक महायुद्ध सुरू झाले, तेव्हा सोव्हियेट संघ (रशिया), जर्मनी, जपान व इटली यांमध्ये वाजुने होता, ब्रिटन, फ्रान्स आणि अमेरिका ही दोस्त राष्ट्रे सुरुवातीला बहुतेक सगळ्या आघाड्यांक वरत होते. हिटलर यांनी मॅग्यारुनोट जर्मनीने व श्रेकोस्लोव्हाकिया व पोलंड जिंकले होते. हिटलरने रशिया पादाक्रांत करण्याचा एक प्रयत्न केला म्हणून रशिया दोस्त राष्ट्रांशी सामील झाला आणि तसेच बदलले. ब्रिटनचे विल्यम चर्चिल, अमेरिकेचे वूड्रो विल्सन व सोव्हियेट संघाचे जोसेफ स्टॅलिन या विधानांनी एक ऐतिहासिक भाषणा देऊन, शांती

आणि धुसू संपल्याची ज्ञानी शशियन संदूत नुकतेच गंधार
रुपत्यरचे पक्ष नाणी पाडले आहे. त्यावर तिघांना चिब आहे. जलसंध्यां फक्त पांचशे
नाणी पाडलेली आहेत. त्यामुळे ही नाणी संग्रहाळांसाठी मूल्यवान आहेत

प्रथम परिणाम,

मंत्र

आत्तापर्यंत, ~~आत्तापर्यंत~~ हा सर्वांत वेगवान मानला ~~आत्तापर्यंत~~ असे, त्याचा वेग सेकंदाला १८६,००० मैल असतो. पण आता हा गगन बदलवला लागेल. डॉ. वेग या एन. इ.सी. रिसर्च इन्स्टिट्यूटच्या अमेरिकन संशोधकाने सिद्ध केले आहे की प्रकाशाचा पल्सेट २०० फटीने वाढवता येतो. सोप्या भाषेत सांगायचं तर प्रकाश सुरु होण्यापूर्वीच पृथ्वीवर पोचू शकेल. म्हणजे भौतिकशास्त्रातले एक मुलतत्त्व आता पुन्हां लिहायला हवे. परिणामांपूर्वी होणारी कारणे आता यापुढे बदलतील. आईन्स्टाईनचा सिद्धांत वेगळील आता बदलवण्याला हवा.

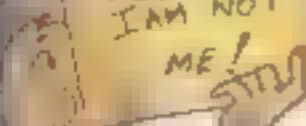
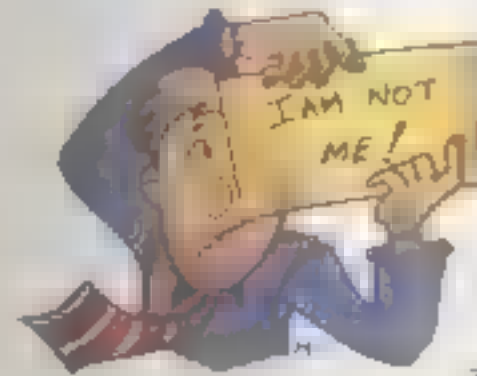
ऑक्टोबर २०००

चांदोत्रा

विमरलेले उद्गारचिन्ह

[illegible]

लेखनांतली चूक नव्हे !

क्रिकेटमै हा मुलांचा प्रेमधन होता - सर्वश्रेष्ठ क्रिकेटरही डॉनल्ड ब्रॅडमन
 वरून त्या लवकरच मुलांमुलांच्या मनांमधून जाऊन गेले. डॉनल्ड ब्रॅडमन आपले आडनाव
 ब्रॅडमन वाचता होता. चकला लोकांमधल्या प्रसिद्धीची नितकूल नव्हती.
 मुक्ततेच्या त्याने वातहिरांना संगितले की वाडिलांच्या कीर्तीमुळे निर्माण झालेल्या
 कल्लोच्या पिंपज्यांत राहाण्यापेक्षा त्याने स्वतःचे नांव बदलून घेतले. आणि
 वाडिलांच्या अपाट लोकांप्रियतेपासून आणि जनतासंपर्कापासून दूर राहाण्याचे
 ठरवले. डॉनल्ड ब्रॅडमन आंतर्राष्ट्रीय स्तरावर हॉल ऑफ फेमचे 'शतकांतले सर्वश्रेष्ठ
 क्रिकेटर' म्हणून नुसताच नेमका उल्लेख न करता, याप्रसंगी पृष्ठ चॅटिलरियेजी मुलाने सन्मान स्वीकारला, '२ 'जॉन ब्रॅडमन' हे
 त्याचे तारे नाम जाहीरलेल्या १९७२ मधील प्रथम व पुकारले गेले. आजवर प्रसिद्धीच्या झोतापाहिर राहाण्यांत तो यशस्वी
 झाला होता.

चांदोबा

5

ऑक्टोबर २०००

वेगळ्या धर्तीची लक्ष्मीपूजा

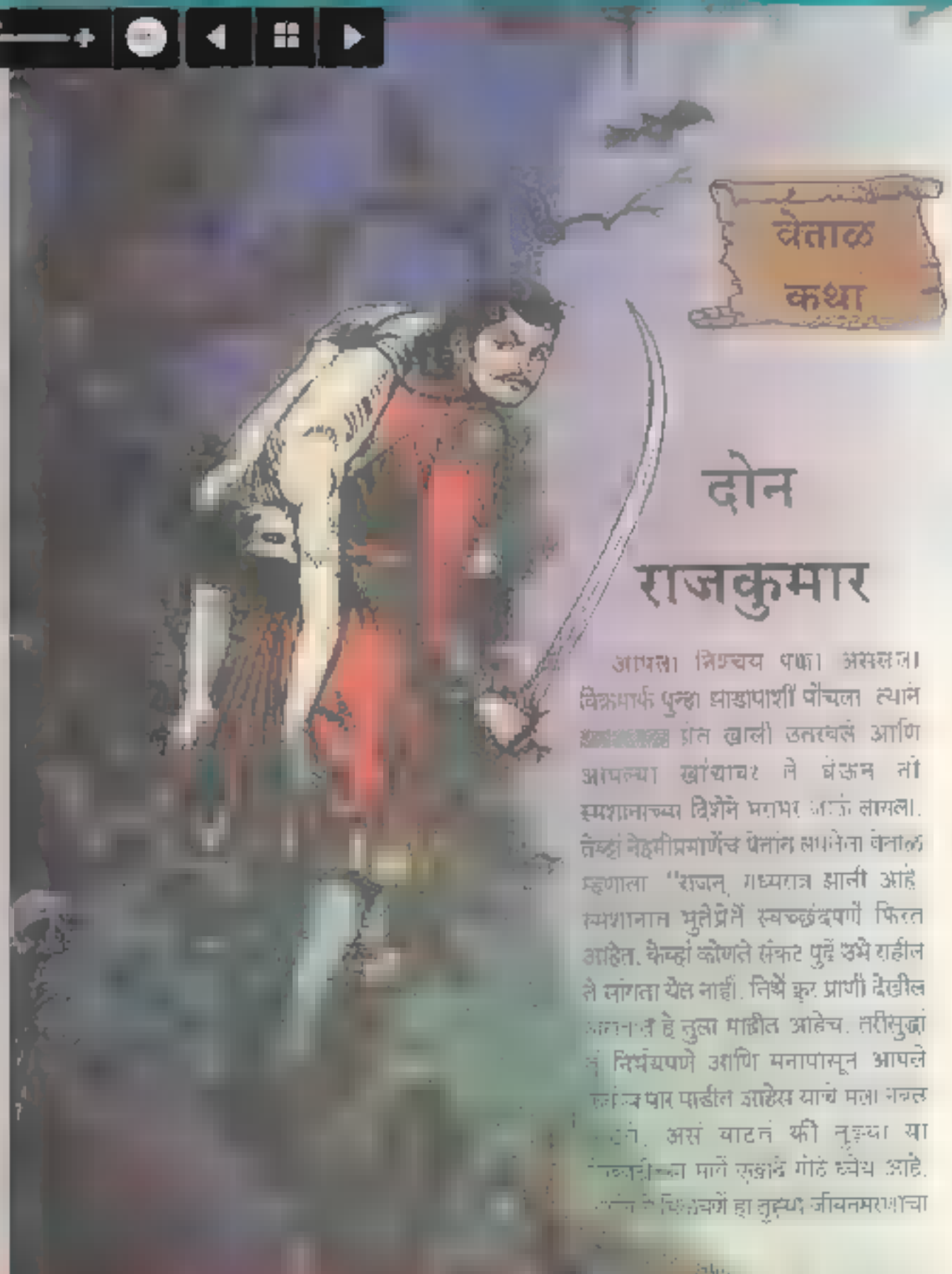
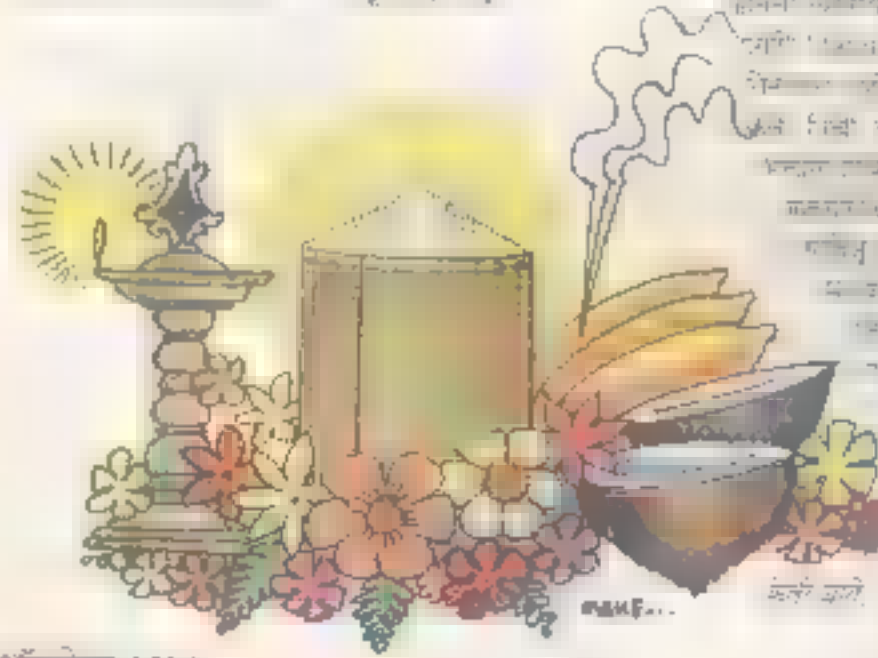
उत्कल जिला जगिता नंदपुर पूर्वी प्रखंड (उत्कल)
 गोविंदगुप्ता भूपति अखंड मंदिर तपो, त्या अखंडात
 कानागुप्ता मंदिरापाशी अखंड मंदिर तपो त्या आख्याय
 कानागुप्ता मंदिरापाशी कानागुप्ता मंदिर तपो त्या आख्याय
 गोविंदगुप्ता भूपति अखंड मंदिर तपो त्या अखंडात
 कानागुप्ता मंदिरापाशी अखंड मंदिर तपो त्या आख्याय
 कानागुप्ता मंदिरापाशी अखंड मंदिर तपो त्या आख्याय

आपण तावूज मासायचे माणसं असले ना, ते शिवाशींग
मासायचे मासांन: भक्तां शिवायचे, आपण ही जखमीची प्रतिमा
मानायची. माणसांन: [redacted] या पुण्याची धाड आपण
सांगले साफसुप, वातावरण दारारुपुनं दुरु. मयायचे मासांन:
नंतर ना शिंदेवीच्या: एकाचला पूजा केली ना या [redacted] ना
मासायचे मासांन: शिवायचे मासांन: शिवायचे मासांन:
मासायचे एव मासांन: शिवायचे, [redacted] मासांन: मासांन:
शिंदेय: शिवायचे मासांन: शिवायचे मासांन: मासांन: मासांन:
शिवायचे मासांन: शिवायचे मासांन: शिवायचे मासांन: शिवायचे
मासांन: शिवायचे

गान्धीजींच्या कृत्यांमध्ये आपले सर्व गुणधर्म मातृभूमी
आग्नेय भारतात पातळण्यासारखे प्रदर्शित झालेले
नामनीतनी एकाच श्रेण्यातून समर्थीतरी आढळतात.
माली श्रीयांच्या धराशमोत्तमीनेही उभरी नेमते
आग्नेयभारताच्या श्रेण्यातून समर्थीतरी आढळतात.

[illegible][illegible]

1. **संविधान** का अर्थ है **राज्य** का **संविधान**।
 2. **संविधान** का अर्थ है **राज्य** का **संविधान**।
 3. **संविधान** का अर्थ है **राज्य** का **संविधान**।
 4. **संविधान** का अर्थ है **राज्य** का **संविधान**।
 5. **संविधान** का अर्थ है **राज्य** का **संविधान**।
 6. **संविधान** का अर्थ है **राज्य** का **संविधान**।
 7. **संविधान** का अर्थ है **राज्य** का **संविधान**।
 8. **संविधान** का अर्थ है **राज्य** का **संविधान**।
 9. **संविधान** का अर्थ है **राज्य** का **संविधान**।
 10. **संविधान** का अर्थ है **राज्य** का **संविधान**।

[illegible]

वेताळ
कथा

दोन
राजकुमार

आपला निश्चय पक्का असल्याला विक्रमार्क पुन्हा धाड्यापारी पोंचला त्यामि
~~आपल्या~~ घात खाली उतरवले आणि
 आपल्या खांद्यावर ले बंडून तो
 स्मशानाच्या दिशेने भगभर जात लागला.
 तेव्हा नेहमीप्रमाणेच घेतांना लपलेला वेताळ
 म्हणाला "राजन्, गध्मरात्र झाली आहे
 स्मशानात भुलेप्रेत स्वच्छंदपणे फिरत
 आहेत. येव्हां कोणते संकट पुढे उभे राहील
 ते सांगता येत नाही. निथें इतर प्राणी देखील
 आपला हे तुला माहीत आहेच. तरीसुद्धा
 तुं निर्भयपणे आणि मनापासून आपले
 जिवन पार पाडीत आहेस याचे मला नवल
 नाही. असं यादतं की तुझ्या या
 निव्वारीच्या मार्गे रुखादे गोठ स्वयं आहे.
 त्यात ते विडहणे हा तव्हा जिवनमरणाचा

प्रश्न आहे.

"अता मी तुला तुझ्यासारख्याच दोन निर्भय पण राजकुमारांची गोष्ट सांगतो ते म्हणून आदर्शांचे अनुकरण करीत असत त्यांच्या नसानसांत निःस्वार्थीपणा भरलेला होता. परंतु दुःखाची गोष्ट अशी की एके दिवशी ते दोघे स्वार्थी बनले आणि त्यांची वागणूक बदलली ज्या आदर्शांसाठी आणि ध्येयांसाठी त्यांनी आजवर योग्य परिश्रम केले आणि संकटे झेलली त्यावर पाणी पडले. तुझी पण तशीच अवस्था होईल की वाच याची मला भीती वाटते. तुझे श्रम वायां जातील. तुझा हितचिंतक या नात्याने मी तुला ही कथा जरूर सांगेन. त्यामुळे तू स्वतःचे मत बदलशील आणि हे काम सोडून देशील." एवढं बोलून नेताळाने गोष्ट सांगण्यास आरंभ केला.

^{११} श्रीचंदनपूर आणि प्रणयपुरी गांवाची दोन

शेजारी राज्य होती, हो शेन्ही राज्य प्रचंडगिरी
 राज्याच्या महाराजांची मांडलिक राज्य होती.
 श्रीचंदनचे महाराज चंदनदत्त यांची एकुलती एक
 कन्या जयंती अतिशय देखणी होती. महाराजांनी
 तिचे संगोपन एखाद्या राजपुत्रासारखे केले होते व
 क्षत्रियांस उचित ~~हत्ता~~ सर्व विद्या तिला शिकवल्या
 होत्या. आता जयंती मोठी झाली होती आणि तिचे
 तायभय जास्तच मोहक दिसू लागले, तिच्या अनुपम
 सौंदर्याचे वर्णन लोक ~~हत्ता~~ करीत आणि सगळ्या
 जगात अशी मूलगी मिळणार नाही असे म्हणत.

एक दिवस आपल्या मैत्रिणींना घेऊन ती वनविहारास गेली. तिच्या एका मित्र (एक आदिवासी जमात) सरदाराने राजकुमारी जयंतीला एक छोटा पांढरा घोडा भेट दिला. तिने त्या घोड्याला एक तबेल्यांत ठेवले आणि त्याच्यासाठी सर्व आवश्यक सोयी करून त्याची काळजी घेण्यास नोकरांना सांगितले. ती रोज रोज खाऊ घालीत असे आणि पाणी देत असे. दोन वर्षांचे तो घोडा चांगला दृष्टगृह झाला.

घोड्याच्या प्रशिक्षकाने एक दिवस राजकुमारीला घोड्यावर बसून फेरफटका करून घेण्याची संधी बघवल्या होती. पंधरवड्यातच राजकुमारी घोड्या वेगाने धांडा पळवण्यात तबोज झाली.

अना त्या घोड्याची कापती ऐस तो वाज्याच्या
वेगाने पळूं लागला. पागेतला एकही बोडा या
पांढऱ्या घोड्याइतका चपळ आणि वेगवान नव्हता.

त्यावेळेस गांवकऱ्यांनी प्रचंड गिरा महागाज कढे जाऊन तंत्रार केली की जंगलातल्या हत्तींनी शेतांत नासधूस करायला सुरुवात केली आहे. जर त्यांना आवरण नाही तर गांवागांवातली धिक् पार भट्ट होतील. सगळीकडे दुष्काळ पसरले.

महाराजांनी ही तक्रार स्विकारल्यानंतर आपला मुल
छत्रकेतू याला कांही सैनिक घेऊन तेथून निघून गेल्या.
दिडोला वाठवले सुश्रीमंत आचार्य महाराज म्हणजे
महार्ता पेटवत्या, ओढ्याच पक्षात पाडा वर
गावाच्या शेवटने येते लागले काडा शिपायांना
दोन राजपुत्रे आणि कांती दि...
काशीचा वर्षाव केला. ...
गोंधळून गेले ... पुन्हा ज...

[illegible]

त्यानंतर देव्यां ~~आपण~~ तिच्या भेटीची घोषणा
पाहिला, तेव्हा ती तळमळीत असायला लागली. ती म्हणाली
असायला का असा! हा प्रश्न माझा हाच प्रश्न
त्यावेळेस जयांती मिथून जात होता. तिच्या भेटीची
ऐकते तिने राजकुमाराला समजावले. ~~आपण~~ तिच्या
एक छोटीशी भेट म्हणून हा प्रश्न असायलाय असा
आहे. आपण यास देऊन सावे.

या घटनेनंतर त्याच दिवशीच लोकांचा उत्सव होता. यानेच नेमका पंचमंगल कार्यक्रम घडवून घेतला. युराज वैभवयर्मा यांचा पंचमंगल कार्यक्रम होता. त्याच दिवशी त्याच पंचमंगल कार्यक्रम घडवून घेतला. युराज वैभवयर्मा यांचा पंचमंगल कार्यक्रम होता. त्याच दिवशी त्याच पंचमंगल कार्यक्रम घडवून घेतला.

त्या द्वितीयं सध्याकार्त्तः सध्या नवमे

[illegible]

दुःखं विनाशं वैमर्शमा आगच्छा राज्ञां
 एतत्तु त्वत्तत्तु राज्ञां तथा प्राचीनं मणिमयीं
 वृद्धायां कल्पय चक्षुषं प्राचीनं होतुं विनाश्या विनी
 शुभं त्वत्तु मणिमयीं वृद्धां चक्षुषं त्वत्तु त्वत्तु
 नोदहना, वैमर्शमा व त्याच्या वडिलांनी निर्णय
 घेतला की नवरात्राच्या उत्तरांश हा मर्णा देवीच्या

नये कारण त्यातच प्रजेचे कल्याण आहे.

एका वैभक्तवर्मा प्रचंडगिरीला
गेली होती. तिच्या प्रणी रुद्रकेतूला देऊन आला.
चाननसख्या आठवड्यात प्रणयपुरीत नवरात्राच्या
उत्सवाच्या अगोदर एक
दुन राजा, राणी व जयंती
प्रणयपुरीत नवरात्राच्या शेवटच्या दिवशी
युवराज रुद्रकेतू प्रणयपुरीला आला. वीरसेनने त्याचे
शय्य स्वामन केले

दुसऱ्या दिवशी सकाळीं ॥१॥ उठून शुभ
झाला राज्यमंदिराच्या समोरच्या प्रांगणात हळूद,
कठन व ॥२॥ भांडे नान्याच्या मांडयात भरलेले
मिश्रण वैभवचमनि जयंतीसार उडयले अर्धंगीने
रुपव्याने नाटक करीत त्याच्या हातातून ॥ भांडे
उडून घेतले वैभवचमनि पळू तसले व ॥ त्याचा
पाठलाग ॥ लागली ॥ ॥३॥ रुकेतूच्या मनांत
॥४॥ संतापाची फक्त उठली त्याला वाटले ॥
॥५॥ त्याने शरिर केला तर जयंती निश्चित
वैभवचमनिची होईल तसमइतोच उडून तो राजा
चंद्रदाताजयक गेला व म्हणाला, 'राजन्! येत्या
कार्तिची इादशीना ॥६॥ राज्याभिषेक होणार
आहे. त्या शुभ प्रसंगी आयली कन्या जयंती हिला
माझी राणी म्हणून स्वीकार करण्याची माझी इच्छा
आहे या माझ्या मागणीला आपण विरोध करणार
नाही अशी मला ज्ञाता आहे

रुद्रकेतुचं योतना ऐकून चद्रदल हतनुख झाला.
 आणि जयलक्ष्म चमत्केला कोणत्या मूर्तेला रुद्रकेतु
 असा असा असा असा असा असा असा असा असा असा असा
 योतना चद्रदल गम्य झाला ॥ दोघांच्या मीनाच्या
 अर्थ रुद्रकेतुच्या लक्षात आला. तो संतापून म्हणाला,
 '... आपल्या मूर्तेला विवाह माझ्याशी करूयास
 मला नव्या वसतात, तर तसे स्पष्टपणे सांगा, मला

जी गोष्ट हवा असते ती मिळवल्याखेरीज मी राहत
नव्हो."

धोव्या अत्तावर उभे असलेले वैभववर्मा व
जयंती यांनी रुद्रकेतूचा चडलेला आवाज स्कन्हा
सोवेली जवळ आले व चंद्रदत्तास धारः काण
विचारुं लागले. पण चंद्रदत्त आपली असहाय
परिस्थिती त्यांना समजावू शकला नाही

तेव्हा कुठिसेत ~~...~~ दूरवत त्यांना म्हणाला,
 "काय झालेले मीच रागला लोखंडच। ~~...~~
 भावी राष्ट्रादाची तू राणी झालास ती
 आनंदाची शोष्ट ऐकून तुझे पिताजी ~~...~~
 आहोत, त्यामुळे त्यांच्या तोंडून ~~...~~
 नाहीत."

अयंतीति त्वेच सांगितले ॥ २२ ॥
 चिदाह्लासा ॥ तयार नाही मी ॥ विचार
 स्वीकार करू शकणार नाही. पापूच
 दुसऱ्या व्यक्तीशी विचार करण्य
 आहे. तेव्हा चिद्वत् स्वरूप
 होय? अशी गैटू आहे तर
 केवळ मांडलिकाचा पुत्र ॥ मी
 पितृाशी परवानगी घेतो
 राज्याशी युद्धाची घोषणा करतो मग
 वैभववर्मा फांशीच्या शिक्षेतून
 त्यानंतर तरी तुला माझा हात

सर्वप्रथम म्हणता, 'धुवराज इतका कायदा बनवा
नाही. आमच्या विवाहाला वडील : : : :
दिलेली आहे. वैयक्तिक : : : :
राज्यांवर आक्रमण करेल : : : :
आहे. हा अघर्म : : : '

है ऐक्यं वृत्तेषु लक्ष्म्यं संलग्नं त्वान
वैभवंमाला फटकाते 'पुस्तक' - विचार

चांद्या

बौद्ध प्रचलितेति च्या मदीं महाराजां
बौद्धांची ही रीत काय आहे?

बुद्ध-न्यायि अर्णी प्रभववर्गभि आगत्या
 अत्रैव विद्या अत्रैव ज्ञान अत्रैव विमर्शः ॥ १॥
 अत्रैव विद्या अत्रैव ज्ञान अत्रैव विमर्शः ॥ २॥
 अत्रैव विद्या अत्रैव ज्ञान अत्रैव विमर्शः ॥ ३॥
 अत्रैव विद्या अत्रैव ज्ञान अत्रैव विमर्शः ॥ ४॥
 अत्रैव विद्या अत्रैव ज्ञान अत्रैव विमर्शः ॥ ५॥
 अत्रैव विद्या अत्रैव ज्ञान अत्रैव विमर्शः ॥ ६॥
 अत्रैव विद्या अत्रैव ज्ञान अत्रैव विमर्शः ॥ ७॥
 अत्रैव विद्या अत्रैव ज्ञान अत्रैव विमर्शः ॥ ८॥
 अत्रैव विद्या अत्रैव ज्ञान अत्रैव विमर्शः ॥ ९॥
 अत्रैव विद्या अत्रैव ज्ञान अत्रैव विमर्शः ॥ १०॥

अवधर्मार्थे ६ आवेशपूर्ण व समजला बोलणे
 कुन उद्देकेतु अवाक झाला स्वतःचा राग आवरत
 तो म्हणाला "प्रणयपुरीचे युवराज। [REDACTED]
 दावाच्यात छद्मगुरू करणारा आवश्यक्ताच
 नाही तू जयंतीशी विवाह करून सुखी हो.
 तिच्याकडवतील माझा जो विचार होता तो अनुचित
 होता त्याबद्दल मला खेद होतो आहे "

3

मुकुटांत बसयून देवीला ले रत्न अर्पण करायचं ।

ही बालाजी हेराचार्य स्वदेवता समजली
लगेच राजा बंगसेनाला निरोप पाठवला की लोंकरच
स्वदेवता राज्याभिषेक हांगार आतं त्यावेळेस
राजमुकुटांत तो नीलमणी चमकावा ही त्याची
इच्छा आहे. लक्षां तो घाणी शक्य तितक्या लवकर
स्वदेवता दे पाठवावा

मुंबराजचा हा मित्रपण ऐकून राजा घोरस्वभावाचा
'फार थोड्या क्षणांत' हा दुष्कृत ठाळण्यासाठी तो आपण
शोधू लागला. पण त्याला कांही मार्ग सुचना
वैभयमानाने रज्जाला काळजी करताना पाहिले व
तो म्हणाला, 'पिताश्री, या गोष्टीवर आपण इतका
विचार करण्याची मुळीच जरूरी नाही. आपण कांही
तो नीलमणी आपल्यासाठी वापरणार नव्हतोंच
आपण तो मणी देवीलाच अर्पण करणार हेतो तेव्हा
महाराजांच्या पुत्राला तो देण्यांत आपण कांही जण

ऑक्टोबर २०००

કિંમતે જાઈ મગ ચાર તામ મનન કામ વેલ્યાનંતર
 તોડી ત્યાંના ઘરી વનવતેલે ગમ ગમ જોવણ ધેડન
 વેડે યોગે રૂવણ કરૂણ થોડી વિશ્રાંતી ધેડન તો
 પુત્રના નામ ત્યાંના વેલ્યાનંતર ॥૬॥ પુત્રનાં ગીરી ત્યાંના
 ગમ જોવણ ધેડન યેડ આળિ માલવેલી તો આપણા
 પાત્નોબરાંબર ॥ મુલાંમમયેત કાંઈ વચ્ચ ફક્ત ઝલે

सर्व काही **काम** **काम** होते परंतु कुलधर्मका त्याला घालायला दिलेले कपडे विलकुल अखंडत **काम** **काम** हे कपडे कैशाच्या कपड्यांसारखे होत. **काम** **काम** कुलधर्मच्या मनांत **काम** विचार येत की तुलात नसूनही आपण सदाचा कैशासारखे जीवन जगत **काम**

असत्य ~~असत्य~~ प्रतिज्ञा स्वयं श्रेय कैल्याणवत्

तद्व्याख्याची खूब दया आली ती
दयाभयवत्तु जाल्ले श्रुतांती - मालक, जयल्ल्या
मालकीबद्दल आपला आहे पण माझ्या

नव्याला किंवा सातव्या वागणूक देऊन आपण त्याला प्रोत्साहन देऊ. मला त्यांची दया आहे. हवे = ती त्यांच्याऐवजी काम करीत, पण ह्या काळाने माझ्या नव्याला यातून मुक्त करा. किंवा कार्य = ती त्यांना जरा चांगले फायदे घालायला येईल.

गैरीचे ज्ञानाचे फायदे घेऊन द्यामच
ज्याचा ज्ञानाचा फायदा आहे काही लिहिले आहे

त्वत्प्रमाणेन सत्यं होत आह. यापुढे या निमित्त न
 कांहीही मला सांगू नकास. ~~मला सांगू नकास~~ ~~मला सांगू नकास~~
 कुलवंत आपल्या पत्नीला त्याच्या मनातलं दुःख
 सांगून रडायचा एक दिवस ~~महाराज~~ पुराणात
~~आता काहीही~~ गोष्टी आहेत की ज्यात नवऱ्याने
 आयल्या बायकोला विकते आहे ~~आता~~ इथे त
 आपल्या स्वार्थासाठी स्वतःच्या नवऱ्याला विकते
 आहेत. तापाने फणफणतल्या ~~आता काहीही~~ कांहीही
 न विचारता, त्याची परवानगी न घेता, तूं स्वतःच
 स्वार्थ पाहिलास ~~आता~~ कष्ट भागावे लागत आहेत
 अशा रीतीने तू एक नवे पुराण निमां. का ~~आता~~
 मला विकून दाफण्याचा ~~आता काहीही~~ तूला दुष्णी
~~आता~~ ग्रामाधिजान्यांना निवेदन करायचं ~~आता~~

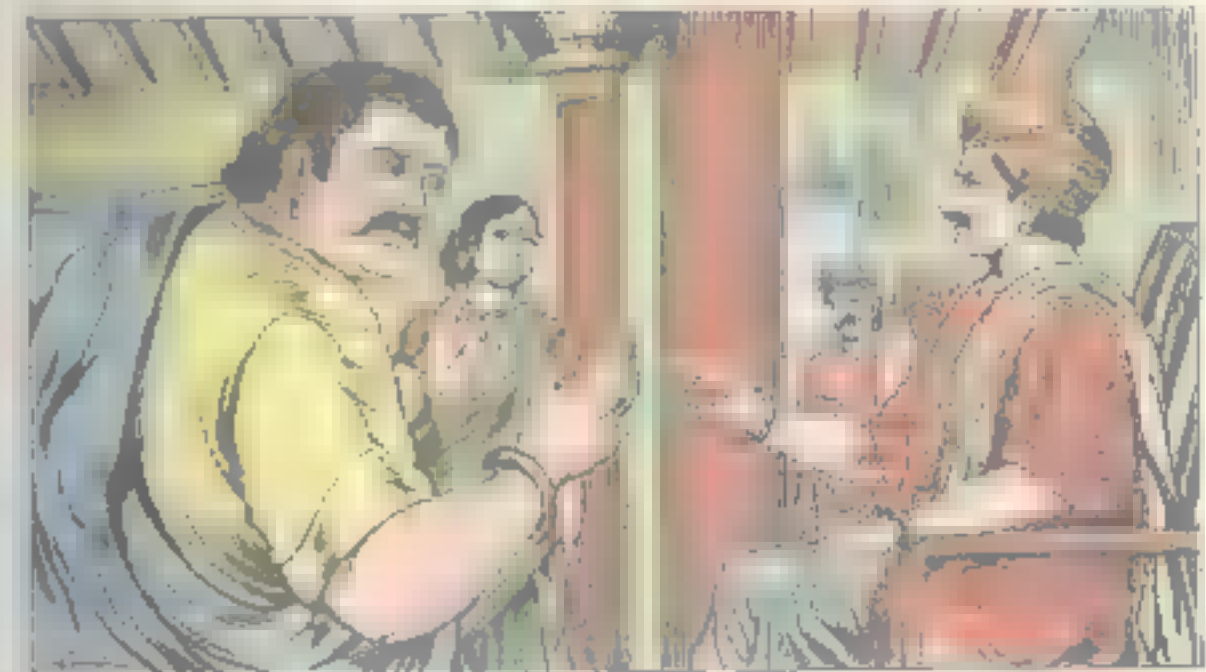
गौरीशंकर वाटले की आपल्यामुळेच नव्हता।
हा सारा अन्वय सहजच समजावता येतो। तिला फा
वॉर्ड वाटले की स्वतः धर्माधिकार्याला नव्हता।
य सारा वृत्तान्त सांगून ~~आपल्या~~ मंडळीतून ~~आपल्या~~ मंडळीतून

दिने विनयायां पैर्नी

गंगेने सांगितलेले ऐकून ग्रामाधिकार्याला
आश्चर्य वाटले. त्याने त्वरित दयामसला बोलावून
गंगेने झेतल्या आरोपांची छाननी सुरू केली.

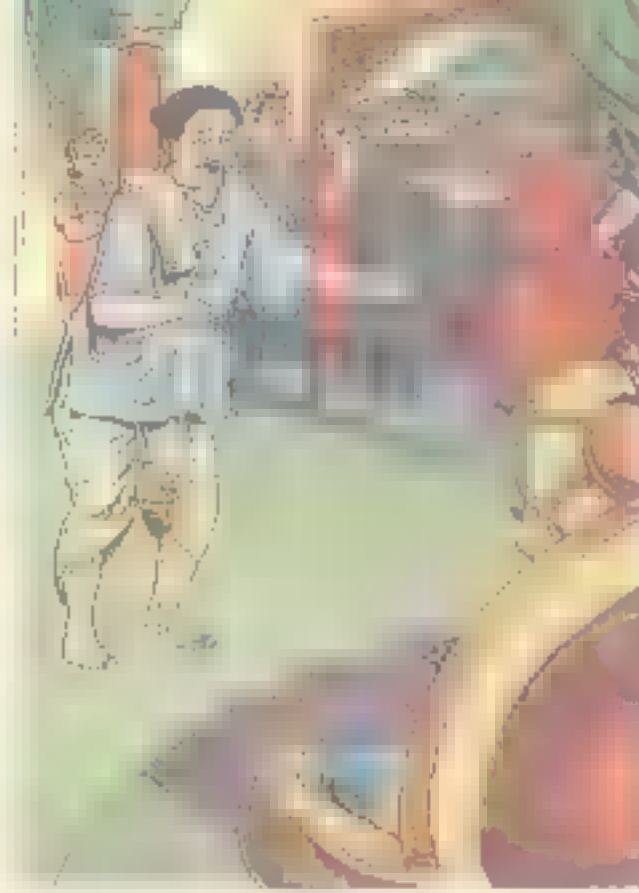
दयामय निर्भीक्ष्णपणे म्हणाला - "मी सर्व कांही
रुमष्टपणे सान्त्वनाचा कारखाना केले व गौरीने त्यावर
आज कुटुंबाचा फायदाच झालेला आहे, मी
कुलवेलकडून जास्त करून घेतो, तसेच त्याला
घेतली जास्त देता, माझ्या या नियमांमुळे आज
इतसबत सद्गुणासारख्या बार्डेट व्यसनापासून
त्याला दिलासाचा, त्याला भिल्लभान्या घेतल्यातू खर्च
त्याच्या वयात त्याला मिळालेला, त्याच्या वयात तो
जास्त उत्तम बनला होता, त्याला घेतली फायदा
त्याच्या वयात तो उत्तम ठरेवी करू शकेल."

"मनुष्याला **मळ** पैला मिळाला **॥** सर्ग काही
मळाले असे नाही त्याला न्कातव्य हवे असले,
मानसन्मानान जगायचे असत आणि दूसरे म्हणजे

लांछन सावतो आहे. यापेक्षां जास्त अपमान कोणता असू शकेल?" सवगदित होऊन डोळ्यांतली आसवे पुसत तो म्हणाला.

न्यायवर्धनने स्मित करून उत्तर दिले. "रत्नगुप्ता, अरे भगवान कृष्णालादेखील माखनचोर म्हणतात. आपण सारी तर सामान्य माणसे! भगवानाच्या अगाध लीलेसमोर कधीकधी आपल्याला खाली आवश्यक असते. आता मला सांग तुझा लाडका एकुलता एक मुलगा, तुझ्या वशाचा दिया, सुखरूप आहे ना?"

"खुशाल आहे, महाराज!" रत्नगुप्ताने मान लवून सावकाश उत्तर दिले.

महाराज म्हणाले, "रत्नगुप्त! सर्व समेसमोर तुम्हाला दोषी ठरवत गेले आहे. याबद्दलची

काळजी करण सोडून या. एकांतत वसा आणि निर्मळ मनाने परमेश्वराचे स्मरण करा. भगवान सर्वव्यापी आहे. त्याच्या दिव्य दृष्टीतून कोणतही लपू शकत नाही." नंतर त्यांनी रत्नगुप्ताला आतल्या झालनांत घेऊन जाण्याची सैनिकांना आज्ञा दिली. नंतर महाराज मणि-कर्णाला म्हणाले, "मणिकर्ण रत्नगुप्त इथे एक प्रमुख व्यक्ती आहेत. तू त्यांच्या मुलासारखा आहेस. उगीच जास्त चिंता करू नकोस. थोडा वेळ बसून घ्या."

महाराजाचे बोलणे ऐकून रत्नगुप्त विचारांत आला आणि सैनिकांच्या पाठोपाठ जाऊ लागला. मणिकर्णालाही अंदाज येईना की महाराज त्याला निर्णय देणार आहेत ते! ते ऐकण्यास तो आतुर झालेला दिसत होता. तो म्हणतो, तिथेच खाती बसता.

महाराजा! तिच्या फिर्यादीला बोलवून घेतले ही तिसरी फिर्याद एक म्हातारी आई व तिचा एकुलता एक मुलगा यांच्यामधे चाल-भाडणाबद्दल ही राजधानी-पालून असलेल्या एका गांवात राहात होती.

तिच्या मुत्ताने आपली तक्रार नोंदवली. तो म्हणाला 'महाराज, मला ठाऊक आहे की माझी पत्नी घरकामांत तितकीशी तरबेज नाही ती गरीब अडाणी आहे. पण जर तिच्या जगात काम कसे करायचे ते नीट सांगितले ते काम ती व्यवस्थितपणे करते. तसे सांगितल्याबद्दल ती नाही किंवा तसेत नाही. तिला छेपेपेजे कळत नाहीत. पण

माझी म्हातारी आई मात्र तिला पाहून नेह तिच्या गिळ्या देत असते. तिच्या अंगावर तिला तिच्याशी कधीही प्रेमाने बोलत नाही. दोन्हीम दिवसांतून एकदां तिच्यावर हातदेखील असते. माझी बायको विचारी खट बसत. आपलं तोंड शिवून गप्प बसून राहाते. मी नेहमी म्हणतो की एका नि- तर वस्त्रांत जाशील. मी माझी सोडून दे. ऐकल्यासारखे करते. काही मार्ग उरला नाही. दुसरीकडे जाण्याचा विचार करत आहे. आईने प्रतिज्ञा घेतली आहे. बरावाह.

देईल ती पळतपळत विहीरीजवळ गेली होती. गावच्या पाटलाला मी माझी दुःखी कहाणी सांगितली होती. त्यांचाही सल्ला मानण्यास ही तया बाला नाही. उलट पुन्हा विहिरीत उडी मारायला निघाली. पण त्याने गोडीगुलावीने तिची समजूत घातली आणि आम्हाला गुपचूपपणे घेतगाडीत बसवून इथे पाठवले."

मुलाचे बोलणे संपल्यावर लागलीच म्हातारीने तारसतकात आवाज चढवून बालायला सुरवात केली, "शाचास, सासूने सुनेला भरत तर कुठे वेघडले? हा तर सासूचा अधिकार आहे. इतक्या अल्पक कारणासाठी इथपर्यंत बायची काही जबर होती का?"

आजपर्यंत मी असे कुठे पाहिलं नाही किंवा एकदा नाही कांहीही होय, या दोघांनी

निमृत्पणें माझ्याजवळच राहिलं पाहिजे, जर ही गोष्ट मला सोडून गेली तर मी विहिरीत उडी मारून जीव देईन."

महाराजांनी ताबडतोब दोन शिपायांना बोलावून सांगितलं, "या म्हातारीला तुम्ही दोरीने नीट बांधून, जमनाबाहेर जे स्मशान आहे, तिथल्या विहिरीत हिला फेंकून द्या. तिच्या तोंडात बोळा कांवा, म्हणजे ती ओरडणार नाही, आणि कांहीही वेडंवाकडं बोलणार नाही."

महाराजांची ही आज्ञा ऐकून आई व मुलगा दोघेही हबकले. पण म्हातारीने क्षणभरांतच स्वतःला सांवरले. तिला पकडण्यासाठी आलेल्या शिपायांपासून स्वतःला वाचवण्यासाठी ती इकडेतिकडे पळू लागली व ओरडत

बोलू लागली, "हे, असलं कसलं मरण दे देना! हा राजादेखील दोंगी! हा अगदी निर्दय राजा आहे. मला विहिरीत फेंकायची आज्ञा देतोय! हा मला मरण्याचीच शिक्षा देतोय!"

शिपायांनी म्हातारीला सहजरित्या बांधून, तिचे हात पाठीमागे घेऊन दोरीने नीट बांधले. तेव्हा महाराजांनी म्हातारीला जवळ येण्यास फर्मावले. जेव्हा तिला महाराजांच्यासमोर आणले गेले, तेव्हा महाराज तिला म्हणाले, "अग कजाग म्हातारे, तू तर सारख्या धमक्या देत होतीस की, विहिरीत उडी टाकून जीव देईन म्हणून! जर तूला विहिरीत फेंकायला सांगितले, तर त्यांत काय चुकलं? तू मला दोंगी राजा म्हणाली आहेस. या अपराधाबद्दल मी तुला विहिरीत फेंकणार नाही. सुसरी-मगरी असलेल्या तलावांतच तुला टाकायला सांगीन." असं म्हणून राजाने शिपायांना आज्ञा दिली की म्हातारीला मगरी-सुसरी असलेल्या तलावांतच फेंकावे!

म्हातारी रडू-मेकू लागली आणि म्हणाली, "महाराज, मला क्षमा करा. माझी फार मोठी चूक झाली. मला मावं मला, मी पुन्हां कधीही विहिरीत उडी मारून आत्महत्या करण्याची धमकी देणार नाही, पण सुनेला पुन्हां कधी मारणार नाही, माझ्यावर विश्वास ठेवा महाराज!"

महाराज गर्भीर स्वरांत म्हणाले, "तुझ्या-सारख्या लोकांवर विश्वास ठेवता येत नाही, मी तुला इतक्या सहजासहजी सोडणार नाही."

नंतर त्यांनी तिला तुरुंगातल्या कोठडीत बंद करून ठेवण्याची आज्ञा शिपायांना दिली. तुरुंगाच्या अधिकाऱ्यांना सांगितलं की तिला रोज एकवेळचं जेवण द्यावं आणि दररोज चार वेळां चाचकाचे फटकारे मारावेत. आणि जर तिने विहिरीचं नांव काढलं तर तिला सुसरी-मगरीच्या तलावांत फेंकून द्या.

हातपाय बांधलेले होते म्हणून घडपडणाऱ्या म्हातारीला शिपाई जबरदस्तीने तिथून नेले, आईचे हे आलेले पाहून मुलाचे डोळे पाणावले. तो म्हणाला, "महाराज, माझ्या आईला खरोखरच आपण सुसरीमगरीच्या तलावात फेंकणार आहात?"

महाराज हसून म्हणाले, "नाही! मरण्याची धमकी देणाऱ्यांना हा एक बठणीवर आणण्याचा उपाय आहे. माझ्या शिपायांना देखील हे गुपित आहे. दोन विचस तुरुंगात एकटी राहिली की तुझ्या आईची बुद्धी ठिकाणावर येईल. तोपर्यंत हे दोन विचस तू धर्मशाळेत राहा आणि नंतर तुझ्या आईला तुझ्या बरोबर घेऊन जा. पुन्हां कधी जर म्हातारी कांहीतरी मूर्खतारखं बोलायला लागली, तर तिची पर्वा करू नकोस. तुझ्या पत्नीला सांग! आता तू जाऊ शकतोस."

म्हातारीचा मुलगा खूप झाला महाराजांना बारंवार प्रणाम तिथून बाहेर गेला.

यानंतर महाराजांनी वीरला तिथे बोलावले आणि हळुवारपणे त्याला विचारलं, "एव्हाना तुझा राग शांत झाला असेल. नीटपणे

विचार करून बोल. चंद्रच्या कुटुंबातली काटकसर पाहून, त्यांचे कौतुक कधी केले होतेस का? तुझ्या घरांतली आळशी माणसे पाहून तुला स्वतःचीच चीड कधी आली नाही? मनांतल्या झाल्या या बाबतींत कधी तू कष्टी झाला नाहीस?"

महाराजांच्या हळुवार बोलण्यांतच किती अचूक निदान केलेले आहे आणि त्याला किती धार आहे हे वीरच्या लक्षांत आले. तो बोलायला भीत होता पण उत्तर तर द्यायला होतं, तो म्हणाला, "महाराज, एकदाच नव्हे, तर हांभर वेळां मी स्वतःलाच दोष देत बसलो आहे. माझे मुलगे व पत्नी घांनाही मी खूप रागावलो, तरी देखील..." त्याला पुढे धितीने बोलता येईना.

९. आपले भाग्य बदलणाऱ्या मुलाची कथा

"आजोबा, आपल्या उत्सव, सण आणि रिती रिवाजांबद्दल आम्ही किती बुद्धिमान करतो? तुम्हीच विचार करा आम्हाला त्याबद्दल किती धोडी माहिती असते!" चमेलीने म्हटले.

"खरं पाहिलं तर आपले उत्सव, सणवार आणि रितीरिवाजांच्यामार्गे अनेक महत्वाच्या घटना नोंदवलेल्या आहेत. अनेक उपयोगी गोष्टींचे महत्त्व त्यामार्गे दहलेले आहे. पण शेंकडो ज्येष्ठ ज्या कथा या उत्सवांमार्गे गुंफलेल्या आहेत त्यांच्याकडे आपण लक्ष दिले पाहिजे."

"या गोष्टी कशा तयार होतात आणि पुढे चालू राहातात ते सांगा आजोबा," संदीपने विचारले. "याची अनेक कारणे आहेत. पण त्यांतलं प्रमुख कारण आहे अज्ञान! जर कधी एखाद्या व्यक्तीला एखाद्या घटनेची माहिती नसली, तर दुसऱ्याला वाटतं की त्याला ती सविस्तर

माहिती सांगायी. तुम्ही भितीवर लावलेलं ते चित्र पाहिलेलं असलं, बरीच अंगल धिबे चितारलेली आहेत त्यामिथ्यावर! शिवभक्त्याकडे एकजण फक्त आहे. त्रिशूल त्याला कर घ्यायला आहे."

"आजोबा, तर टेलेपथी आहे असं वाटतं मला कितीतरी वेळा तुम्हाला विचारलं होतं. त्या चित्रांत शिवाच्या ज्येष्ठ जो लहान सुंदर बालक दोन्ही बाजू जोडून उभा आहे, त्याचा अर्थ काय?"

"त्या चित्रांतल्या बालकाच्या ती मागे निश्चितच एखादी गोष्ट असेल. आजोबा, तुम्ही आम्हाला ती गोष्ट सांगणार नाही का? ती सांगितलीत तर आम्हाला फायदाच होईल की!" चमेलीने गोष्ट सांगण्यासाठी आजोबांना विनंती केली.

विश्वावसु

"चमेली, मला ती गोष्ट तुम्हाला सांगायीच लागेल. कारण जे चित्र तुम्ही पाहिले आहे त्यामागची गोष्ट तुम्हाला माहीत असली पाहिजे." प्रो. देवनाथांनी म्हटले व कथा सांगण्यास सुरवात केली.

"फार वर्षांपूर्वी मृकण्डा नांवाचे ऋषी राहात होते. त्यांना मूलबाळ नव्हतं. त्याकारणाने त्यांनी शिवाची पूजा केली व तपस्या केली. त्यांच्या भाग्यांत निपुत्रिक होणेच लिहीलेले होते. त्यामुळे त्यांची प्रार्थना व तपस्या फळात येईना. शेवटी त्यांनी देवाला नमस केला व पुन्हा मनःपूर्वक तपस्या केली. मगवान शिव एक दिवस प्रगट होऊन म्हणाले, 'तुला कसा पुत्र प्राप्त होणारा मूर्ख पुत्र हवा की बारा वर्षांपर्यंतच तपस्या विद्वान व सज्जन पुत्र हवा?'

सर्वज्ञानी ऋषी मृकण्डांनी दुसऱ्या प्रकारचा पुत्र मिळावा असे सांगितले.

काही दिवसानंतर त्यांच्या पुत्रजन्म झाला. बाळाचे नांव त्यांनी 'मार्कण्डेय' ठेवले. पांच वर्षे बऱ्यांतच मार्कण्डेय आपली विद्वत्ता व काम करण्याची क्षमता याचा परिचय इतरांना दाखवू लागला. दूरदूरचे साधुसंत या मार्कण्डेय भेटण्यासाठी येऊ लागले. त्यांच्या भेटल्यानंतर ते आश्चर्यचकित होत असत आणि जाताना अतिशय अस्वस्थ होऊन जात! मार्कण्डेय मात्र केवळ आपली बुद्धिमत्ता चांदोबा

व ज्ञानानेच नव्हे, तर आपले व्यावहारिक आचरण आणि प्रवृत्तिप्रवृत्ती याने सर्वांना प्रभावित करत असे.

जेव्हा तो आठ वर्षांचा झाला, तेव्हा तो वेदांचा अर्थ लोकांना अगदी सहजपणे समजावून सांगू लागला. त्याच्या आईवडिलांना आपल्या मुलाच्या या विद्वत्तेचा अतिशय आनंद व अभिमान वाटत होता. साहजिकच आहे तो! जेव्हा तो बारा वर्षांचा झाला, तेव्हा त्याच्या मातापित्यांच्या चेहऱ्यावर उदासपणा विसू लागला. त्यांना माहीत होतं की दोन वर्षांनंतर हे अद्भुत ज्ञानी बालक जिवंत राहाणार नाही. ह्या विचारांनी त्यांच्या डोळ्यांतून अश्रू वाहायला लागत. सुरवातीला कुणाला कळू नये म्हणून ती दोघजण एकांतात रडत असत. पण

जेव्हा मार्कण्डेयाच्या आयुष्याचे थोडेच महिने शिल्लक राहिले, तेव्हा त्यांचे दुःख अनावर होई. रडतरडत आपल्या नशिवाला बोल लावीत. एक दिवस मार्कण्डेयाने त्यांना विचारले, "पिताश्री! एक संत असूनदेखील आपण कोणत्या दुःखामुळे इतके उदास आहात? तुमच्या डोळ्यांतले पाणी खळत नाही. माझी माता तर शांत व सहनशील स्वभावाची आहे. एखाद्या सामान्य अवस्थेप्रमाणे तीही सारखी आजकाल रडते. आपल्या दैवाला दोष देते. हे सगळं काय आहे? कृपा करून आपण मलाही खरी वस्तुस्थिती सांगा. मी आपलं दुःख समाप्त करीन." मार्कण्डेय म्हणाला,

अतिशय दुःखी स्वरांत मृकण्डा ऋषी

आपल्या मुलाला म्हणाले, "हे पुत्रा! तू आमचं दुःख निवारण करू शकणार नाहीस. मला तुला सांगताना अतिशय वाईट वाटतं की दुःखाचं कारण तूच आहेस." मार्कण्डेय आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला, "काय? इतका हीन वर्जाचा, अयोग्य पापी आहे का? की आपल्या श्रेष्ठ आईवडिलांच्या अपार दुःखाला मी कारणीभूत आहे?"

"पुत्रा, कारण दुसरंच आहे. तू इतका चांगला, रज्जन आणि आज्ञाधारक पुत्र आहेस की तुझ्याशिवाय जगणं आम्हाला आहे" असं म्हणून मृकण्डा ऋषींनी मार्कण्डेयाला त्याच्या जन्माची पूर्ण सांगितली.

मार्कण्डेय बराच वेळ गप्प राहिला. नंतर आई वडिलांच्याबद्दल प्रेम व्यक्त करून तो निश्चयी स्वरांत म्हणाला, "आपण दोघे काळजी करू न. हा विषय माझ्यावर आहे. माझे मला स्वतःला पाहण्याची संधी मला या."

मार्कण्डेयाने एक जागा शोधली व वसून त्याने समाधि लावली.

सबकरच तो ध्यानांत मग्न झाला. तिथे प्रायनेला वसण्यापूर्वी त्याने आपल्या मित्रांना आणि आईवडिलांना सांगितले होते की त्याच्या प्रायनेत कुणीही अडथळा आणू नये. उंचउंच पहाड व फर्फळावित शिखरं असलेल्या भागांत शिव भगवानाचे ध्यान तपस्या करणाऱ्या मार्कण्डेय मग्न झाले. एक दिवस असा आला की मार्कण्डेय

असा वेगळा राहिला नाही. तो शिवाच्या अंशात विलीन झाला. (इथे शिव म्हणजे शुद्ध अमर अर्ध समजायला हवा). असं झाल्यानंतर, मार्कण्डेयाने समय, जन्म मृत्यूला आपल्या ताब्यांत घेतले.

भगवान शिवाच्या वरदानाप्रमाणे जेव्हा मार्कण्डेय बारा वर्षे वयाचा झाला तेव्हा नियमानुसार मानवशरीरातून आत्मा वेगळा करणारी शक्ती (यमपाश) मार्कण्डेयाजकळ आली. परंतु मार्कण्डेय तिथेला विसरला नाही. तो आपल्या शुद्ध आत्म्याने तपश्चर्येने शिथिल झालेला होता.

त्यामुळे ती शक्ती (यमाची) त्याच्या शक्ती व परत गेली.

हा झालेला मृत्यूची घटना जेव्हा मार्कण्डेय नव्या व्यक्तीप्रमाणे जीवनांत प्रवेश करता झाला, हळूहळू त्या भोर तपस्येतून व ध्यानरूपी निर्द्वैत तो बाहेर आला आणि त्याने आकाशाकडे पाहिले. त्याला सान्त महाऋषी आकाशमागने जाताना विसले.

मार्कण्डेयाने त्या सर्वांना वंदन केले. त्या सर्वांनी त्याला 'दीर्घायुषी होशील' असा आशिर्वाद दिला. अशा प्रकारे मार्कण्डेयाला दीर्घ आयुष्य प्राप्त झाले.

ही पौराणिक ऐकताना संदीप व चमेली त्यांत इतके गुंगले की त्यांना तिथून उठावेसे वाटेना. पण त्या वेळेस आजोबांचे मित्र येणार होते म्हणून आजोबांना गोष्ट संपवावी लागली. ते म्हणाले, "वाळांनी, ज्या चित्राबद्दल आपण बोलत होतो, त्याचा खरा अर्थ काय आहे ते तुम्हाला आता कळतं असेल. "शिष्यो अहम्" या शब्दांनी मृत्यूवर विजय प्राप्त करण्याची ही त्या पूर्णपणे समज. म्हणून पौराणिक सत्यफथा जिचंत ठेवण्यासाठी तिचे एका रूपाने रुपांतर करणे आवश्यक होते. नियमांप्रमाणे यमराज आणि भगवान यांच्यात झालेला शोधही समजावा. विजय झाला आणि हे प्रमाण ठरले गेले. "आता आम्हाला रमजल की गोष्टी ऐकणें हा शिकण्याचा एक मार्ग आहे." मुलें खुपीत येऊन म्हणाली!

